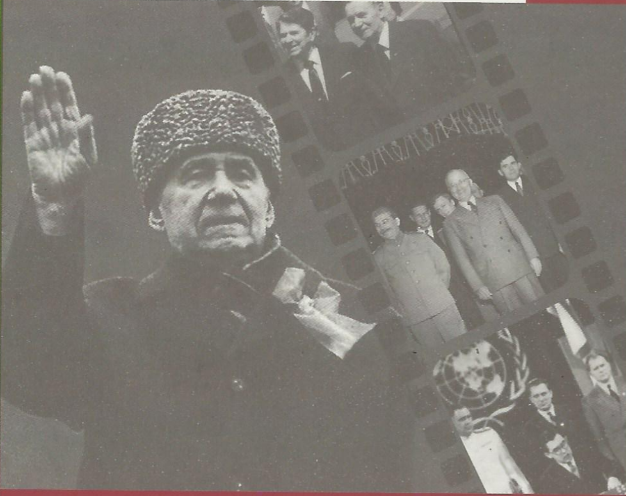
Anılarım

ANDREY GROMIKO



yazılama

Anılarım

Yazılama Yayınevi: 17
Kuruluştan Çözülüşe: 3

Anılarım

Andrey Gromıko

İngilizceden Çeviren
Merve Arkan

Özgün adı
Memories

Editör
Candan Badem

Kapak Tasarımı
Gökçe Erbil / Gülçin Savurur

Birinci Baskı
Ekim 2008

ISBN
978-605-5892-06-7

Baskı
Kayhan Matbaacılık
Güven San. Sitesi C Blok No: 244
Topkapı - İSTANBUL (0212 576 01 46 / 0212 612 31 85)

İrtibat
Yazılama Yayınevi Hizmetleri Ltd. Şti.
Osman Ağa Mah. Kırtasiyeci Sok. Banu Han.
No:22/2
Kadıköy – İSTANBUL
0 216 338 52 59
www.yazilama.com
yazilama@yazilama.com

Anılarım

Andrey Gromıko



İçindekiler

Sunuş

Andrey Andreyeviç Gromıko (1909-1989) Sovyet ve dünya diplomasi tarihinin bir klasiğidir. 1939'dan 1988'e elli yıl Sovyet devletinde üst düzey görevlerde bulunan Gromıko, 1943'te henüz 34 yaşında iken SSCB'nin ABD büyükelçisi olmuştu. Daha sonra Birleşmiş Milletler (BM) sözleşmesinin hazırlanmasında ve BM kuruluşunda etkin rol alan Gromıko, BM nezdinde SSCB daimi temsilciliği ve dışişleri bakan yardımcılığı yaptı. 1952-53'te İngiltere elçiliği ve 1953-57'de dışişleri bakanı başyardımcılığı yapan Gromıko, Şubat 1956'da SBKP MK üyeliğine seçildi ve 1956-57 yıllarında Molotov, Kaganoviç, Malenkov'a karşı Hruşçov'u destekledi. 1957-1985 yılları arasında yirmi sekiz yıl süreyle SSCB dışişleri bakanlığı görevini yürüten Gromıko'nun 20. yüzyılda bu bağlamda bir benzeri yoktur. 1980'lerin başında *Time* dergisi onu "muhtemelen dünyanın en bilgili dışişleri bakanı" olarak nitelendirmişti. Deneyimli ve güçlü bir müzakereci olan Gromıko anti-Sovyet Batı medyasınca "Mister No" olarak tanınıyordu. Uzun kariyeri boyunca dünyanın birçok önemli siyasetçisi ve diplomatıyla görüşen Gromıko'nun anıları hiç kuşkusuz 20. yüzyıl diplomasi tarihi için çok önemli bir tanıklıktır.

Andrey Gromıko'nun anıları ilk kez 1988 yılında iki cilt halinde Rusça olarak yayınlandı.[1] Kitabın İngilizce çevirmeni ve editörü olan Harold Shukman, kitabı özetleyerek çevirmeyi ve Gromıko'nun da editörün seçtiği belli konularda yeni bölümler yazmasını önermiş ve

[1] Andrey A. Gromıko, *Pamyatnoe*, Moskova: Politizdat, 1988. 479+414 s. resimli.

Gromıko da kabul etmişti. Böylece bir yıl sonra anıların Rusça baskısında olmayan yeni bölümler içeren tek ciltlik bir İngilizce versiyonu İngiltere'de yayınlandı.[2] Elinizdeki çeviri bu İngilizce baskıdan yapılmıştır, ancak baştan sona Rusçasıyla karşılaştırılarak İngilizce çeviri kontrol edilmiş, gerekli notlar eklenmiş ve bizce önemli görünen bazı pasajlar Rusçasından tamamlanarak daha geniş verilmiştir. Böylece Türkçe okuyan okurların hem İngilizce hem de kısmen Rusça metinden yararlanması sağlanmıştır. İngilizce çeviride görülen bazı farkların çeviriden mi kaynaklandığı yoksa Gromıko'nun bilgisi dahilinde mi olduğunu anlamak zordur, çünkü Shukman metni Moskova'da Gromıko ile birlikte gözden geçirdiklerini yazmaktadır. 1990 yılında ise bu kez ABD'li bir yayınevi yine Shukman'ın çevirisini Henry Kissinger'ın önsözü ile yayınladı. Bu kez kitabın sonuna yine Gromıko'nun yazmış olduğu başlı başına Stalin hakkında yeni bir bölüm eklemişti.[3] Sipariş üzerine yazıldığı belli olan bu son bölümde Gromıko, Stalin hakkında bazı gerçekçi değerlendirmelerin yanında Batılı anti-komünizmin nefret dolu, banal ifadelerine benzer ifadeler kullanmıştır. Ancak inandırıcı kanıtlar ya da tanıklıklar göstermekten uzaktır. 1997 yılında Gromıko'nun oğlu, uluslararası ilişkiler profesörü, Bilimler Akademisi üyesi ve ABD uzmanı olan Anatoliy Gromıko babası hakkındaki anıları ve düşüncelerini anlattığı bir kitap yayınlamıştır.[4]

Andrey Gromıko'nun 20. yüzyıl SSCB ve dünya siyasal tarihi açısından çok önemli bir sorumluluğu var: Gromıko 1985 yılında SBKP Politbüro'da Mihail Gorbaçov'u genel sekreterliğe önerdi ve seçilmesini sağladı. Gorbaçov'dan önceki Sovyet liderleri Brejnev, Andropov ve

[2] Andrei Gromyko, *Memories*, Londra: Hutchinson, 1989. Çeviren Harold Shukman. X+365 s. Resimli. (İngilizcede "ı" harfi olmadığı için Gromıko'nun adı İngilizcede Gromyko şeklinde yazılmaktadır).

[3] Andrei Gromyko, *Memoirs*, New York: Doubleday, Mart 1990. XVI+397 s. resimli.

[4] Anatoliy A. Gromıko, *Andrey Gromıko v labirintah Kremlya. Vospominaniya i razmışleniya sına.* Moskova, 1997. Bu kitabın bazı kısımları aynı yazarın 2002'de yayınlanan *Metamorfozı* adlı kitabında da vardır.

Çernenko kısa süreli aralarla ölmüşler ve Politbüro içinde görece en genç üyelerden biri olan Gorbaçov'un seçilme şansı artmıştı. Gorbaçov'u genel sekreter seçtiren Gromıko onunla yaptığı pazarlık gereği kendisi de Yüksek Sovyet Başkanı oldu. Anatoliy Gromıko babası hakkındaki kitabında Çernenko'dan sonra Gorbaçov'un seçilmesinde Bilimler Akademisi'ndeki akademisyenlerin (Nikolay İnozemtsev, Georgiy Arbatov, Yevgeniy Primakov, Aleksandr Yakovlev, vs.) önemli bir rolü olduğunu yazmıştır. (Esasen Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin çözülüşünde Sovyet "uleması" önemli bir rol oynamıştır, ancak bu tezi açımlamanın yeri burası değil). Bu listeye nesnel olarak oğul Gromıko'yu da dahil etmek gerekiyor, çünkü babası adına Gorbaçov'la pazarlığı Gorbaçov'un bir numaralı adamı ve sonradan ideolojiden sorumlu Politbüro üyesi olan Aleksandr Yakovlev ile oğul Gromıko yürütmüştür. Bu pazarlığı Yakovlev de 2000 yılında bir gazeteye verdiği demeçte doğrulamıştır. Ancak Gromıko'nun Yüksek Sovyet başkanlığına seçilmesi konusunda oğlu Anatoliy Gromıko önerinin Gorbaçov'dan geldiğini iddia ederken, Yakovlev'e göre talep Gromıko'dan gelmiştir.[5] Yakovlev o zaman Ligaçev'in de Gorbaçov'un seçilmesi için aktif biçimde çalıştığını söylemiştir. Yakovlev'in de dediği gibi Politbüro'nun en kıdemli üyesinin Gorbaçov'u aday göstermesi belirleyici olmuştur ve bundan sonra Grişin veya Romanov gibi öteki adaylar seslerini çıkaramamışlardır.

Ne var ki Gromıko, Yüksek Sovyet başkanı seçildikten kısa süre sonra Gorbaçov'un dış politikasıyla uyuşmazlığa düştü. Gorbaçov, 1988'de Gromıko'yu istifaya zorladı ve sonra ondan boşalan görevi de üstlenerek iktidarını pekiştirdi. Gromıko, *perestroyka* ve *glasnost* politikalarını desteklemekle birlikte Gorbaçov'un ABD ve NATO karşısındaki teslimiyetçi tavrından dolayı derinden hayal kırıklığına uğramıştı. Özellikle Gorbaçov ile Reagan arasındaki Malta zirvesi ona göre büyük bir başarısızlık idi. Gorbaçov, Avrupa güvenliği konusun-

[5] Anatoliy Gromıko, agy, s. 95 ve Aleksandr Yakovlev, *Kommersant"-Vlast'*, Moskova, 14.03.2000.

da tek yanlı ödünler vermişti. Gromıko oğluna şöyle demişti:

> "Biz Doğu Avrupa'daki askeri varlığımızı milyonlarca insanımızın hayatı pahasına kazandık. Hangi politikacı bunu unutabilir? Çıkmak mı? Çıkalım ama askeri blokların, NATO'nun ve Varşova paktının dağıtılmasında anlaştığımız zaman. Başka türlü nasıl olacak, biz çekileceğiz ama bizi tehdit eden savaş makinesi yerinde mi kalacak? Böyle bir şey ancak Varşova paktı ülkelerinin askeri yenilgisi sonucunda olabilir."[6]

Ne var ki Gorbaçov, bütün Doğu Avrupa'yı ve Varşova paktını tek kurşun atmadan emperyalizme teslim edecekti. Derin hayal kırıklığı içindeki Gromıko, Gorbaçov için "devlet şapkası başına büyük geldi" diyecekti.[7] Anatoliy Gromıko daha sonra babasının Malta Zirvesi'ni, İngiltere'nin savaş öncesi Hitler'le yaptığı Münih Anlaşması'na atfen "Sovyet Münih'i" olarak nitelendirdiğini söyledi. Gorbaçov, ABD Başkanı karşısında çok "naif" davranmıştı. En azından birleşik Almanya'nın NATO'ya girmesi engellenebilirdi.[8] Gromıko, görevden ayrılışından bir buçuk yıl sonra 2 Temmuz 1989 tarihinde öldüğünde Gorbaçov ve yandaşları cenazesine katılmadı.

Andrey Gromıko'nun hızlı ve baş döndüren kariyeri, yine kendisi gibi Stalin döneminde genç yaşta yüksek görevlere gelmiş olan İvan Benediktov'un şu sözlerini anımsatıyor:

> "Stalin, zamanında Sovyet hükümeti üyelerinin yaş ortalaması açısından neredeyse dünyanın en genç hükümeti idi. Örneğin ben 35 yaşımda SSCB tarım halk komiseri atandım

---

[6] Anatoliy Gromıko, agy, s. 47-48.

[7] Anatoliy Gromıko, *Metamorfozı,* Moskova, 2002, s. 333. Bu kitabı Moskova'dan bana gönderen Andrey Gromıko'nun torunu ve Anatoliy Gromıko'nun oğlu, Rusya Bilimler Akademisi Avrupa Enstitüsü Müdür Yardımcısı ve İngiliz Araştırmaları Merkezi Başkanı Dr. Aleksey Gromıko'ya teşekkürü borç bilirim.

[8] *Nezavisimaya Gazeta,* Moskova, 10.09.1999.

> ve bu istisna olmaktan ziyade kural idi. Halk komiserlerinin çoğunluğu bu yaşta ve daha genç idi, o sıralar parti oblast sekreterlerinin çoğu 30 yaşını geçmemişti. 'Bizde gençlere bütün yollar açık' sloganı '30'lu, '40'lı yıllarda kararlı bir biçimde, demirden bir sağlamlıkla hayata geçirildi".[9]

Kuşkusuz Benediktov'un ve Gromıko'nun yükselişinde özellikle 1937'deki parti içi tasfiyelerin büyük rolü olmuştur. Kızıl Ordu'da olduğu gibi dışişlerinde de üst düzeyde bazı görevliler tasfiye edilmiştir. Gromıko'nun Yahudi olduğunu doğrudan söylemeyip diplomatik bir üslupla asıl adını belirterek dolaylı yoldan Yahudi olduğunu ifade ettiği SSCB Dışişleri Bakanı Maksim Litvinov'un 1939'da görevinden alınması da buna bir örnektir. Ancak Gromıko'nun sözleri gerçekten de asıl şaşılacak şeyin Litvinov'un görevden alınması değil, soruşturmaya uğramamış olması olduğunu gösteriyor. Çünkü Gromıko'ya göre 1941'de ABD elçisiyken bile Litvinov, Dışişleri Bakanı Molotov'un yüzüne karşı "hâlâ inatla İngiltere ve Fransa'nın Sovyetler Birliği'ne katılmayı ve SSCB'ye karşı düzenlediği tarihi saldırıdan önce Hitler'i geri püskürtmeyi reddetmelerini savunuyordu". Doğrusu böylesine önemli bir konuda bu denli parti çizgisine ters konumda olan birinin bakanlıktan alınmış olsa bile hâlâ ABD elçiliği gibi önemli bir görevde olmasını Gromıko'nun da dahil olduğu anti-Stalinist takım acaba neyle açıklayabilir? Ya da Litvinov'un Yahudi olduğu için Stalin'in sözde anti-Semitizmine kurban gittiğini iddia edenlerin inandırıcı bir sözü var mıdır?

Hruşçov'u önce desteklemiş fakat sonra düş kırıklığına uğramış ve bakanlıktan alınarak Hindistan'a elçi gönderilmiş olan Benediktov'un aksine Gromıko, anılarında bu tasfiyelere ilişkin pek az somut bilgi vermesine karşın sonuçta Stalin'i suçlamakta ve her şeye karşın Hruşçov'u savunmaktadır. Üstelik Hruşçov savunusu kendi içinde çelişkili ve komik bir hal almaktadır: Molotov, Malenkov, Kaganoviç

---

[9] V. Litov, *Stalin ve Hruşçov Hakkında İvan Aleksandroviç Benediktov ile Söyleşi*, İstanbul: Yazılama Yayınevi, 2008, sf. 17.

gibi önderleri Stalin'in sözde cinayetlerine karşı durmadıkları için eleştirirken Hruşçov'un adını anmamaktadır. Oysa Hruşçov, o yıllarda uzun süre Ukrayna Komünist Partisi'nin başındaydı ve oradaki tasfiyelerden birinci derecede o da sorumlu idi. Ancak Gromıko'ya göre Hruşçov'un, 1956'da o ünlü konuşmasını yaparak büyük bir hizmette bulunmuş olması nedeniyle öteki bütün günahları silinebilir. Her şeye rağmen Gromıko, Stalin hakkında kendisinin ve çağdaşlarının tanıklığına dayanan önemli bilgiler de vermektedir. İşte bu doğrudan kendi ve çağdaşlarının tanıklığına dayanan bilgilerde Stalin, genelde olumlu niteliklere sahip bir önder olarak ortaya çıkarken daha sonra anıların yazarı sanki pişman olmuş gibi Stalin'i suçlamaya ve hatta karalamaya geçmektedir. Ancak bu kez somut olaylar ve tanıklıklar çok azdır. Bu nedenle Gromıko'nun Stalin değerlendirmesi eklektik ve çelişkilidir. Örneğin kendi aleyhinde verilen bir rapordan söz ederken şöyle demektedir: "Burada altını çizmek istediğim asıl mesele tüm bunların bende en ufak bir endişeye yol açmadığıdır. Ancak şimdi geriye dönüp baktığımda ve Stalin'in baskıcı eylemlerini bilen biri olarak, ne kadar gülünç de olsa böyle bir raporun benim adıma korkunç sonuçlar doğurabileceğinin farkında olmalıydım. Fakat ben kendimi tamamıyla güvende hissediyordum". Ancak sonra ekliyor: "Stalin'in insanlara vaatlerde bulunduktan ve hatta saygısını sunduktan sonra onlara en insafsız biçimde davranma kapasitesine sahip olduğunu artık biliyoruz. Ancak o günlerde çoğumuz onun böyle zalim özellikleri olduğunun farkında değildik". Bu sözler aslında kendi içinde çelişkili değil mi? Nasıl olmuş da insanlar Stalin'in "insafsız" olduğunu o zaman fark etmeyip şimdi fark etmişlerdir?

Esasen Gromıko'nun kendisi Benediktov'un pek güzel tanımladığı gibi parti aygıtında Hruşçov'un yarattığı tahribatın bir örneğidir. Benediktov'un dediği gibi Stalin zamanında, aşırı gerilim altında çok fazla çalışan ve dünya nimetlerinden pek yararlanamayan bürokrasiye Hruşçov gevşeme, dinlenme ve dünya nimetleriyle ilgilenme fırsatını vermiştir. İdeolojik farkların temelinde büyük ölçüde çalışmaya karşı

tavırdaki bu fark yatmaktadır. Gromıko'nun kendisi anılarında meslek olarak akademisyenliği seçmesinde devletin onlara verdiği önemi, onlara sağladığı maddi koşullardan görmesinin etkili olduğunu itiraf etmektedir. Bu bağlamda, Gromıko'dan bir sonraki kuşağın temsilcisi olan Gorbaçov'un vardığı noktaya şaşırmamak gerekir, ancak bu durum kesinlikle kaçınılmaz olarak da görülmemelidir, çünkü öznel süreçlerin rolü gözden kaçırılmamalıdır. Burjuva ideologları Ekim Devrimi'nin tarihsel olarak kaçınılmaz olmadığını tekrarlamayı pek severler, fakat iş Sovyetler Birliği'nin çözülmesine gelince bu kez aşırı determinist bir dil kullanmaktan kaçınmazlar.

Gromıko, oğlu Anatoliy Gromıko'ya diplomasi sanatının iki altın kuralını şöyle açıklamıştır: Birincisi müzakerelerde karşı tarafa bütün kartlarını kesinlikle hemen açmamak gereklidir. Çünkü bir sorunu bir kerede çözmek bir yanılsamadır. İkincisi üst düzeydeki görüşmelere çok iyi hazırlanarak gidilmeli ve böyle bir görüşme asla hazırlıksız yapılmamalıdır. Yani önemli uluslararası anlaşmalar ancak yıllar süren hazırlık evresinin ardından imzalanabilir. Gromıko'nun uzun yıllar içinde titizlikle çalışarak yaratılmasına birinci derecede katkıda bulunduğu profesyonel Sovyet diplomasi ekolü Gorbaçov'la birlikte ağır bir darbe almıştır: Gorbaçov, SSCB dışişleri bakanı koltuğuna Dobrının veya Kornienko gibi Gromıko'nun en güçlü Sovyet diplomatları arasında gördüğü isimler yerine diplomasiden anlamayan bir Gürcü aparatçiki olan Eduard Şevardnadze'yi getirmiştir.

Anatoliy Gromıko şöyle yazıyor:

> "Andrey Gromıko'nun bakan koltuğundan ayrılmasıyla Sovyet dış politika ve diplomasi mekanizmasında ne bozuldu? Neden çöktü? Dışişleri koltuğuna neden Dobrının veya Kornienko yerine önce Gürcü parti nomenklaturasından Şevardnadze ve sonra da hiçbir özelliği olmayan ve renksiz Kozırev oturdu? Sebebi tekti – Gorbaçov ve Yeltsin'in, Gromıko okulunun profesyonelliğinden hoşlanmayışı, insanları esas olarak kişisel sadakat ölçütüne göre terfi ettir-

> me çabası. Gorbaçov ve Şevardnadze sanıyorlardı ki Sovyet gemisi tüm dünyayı sarmalayan hayırhahlık okyanusunun sıcak ve sakin sularında yol almaktadır ve dünya bizi kucak açmış beklemektedir. Oysa gerçekte ülke yetersizlik ve sorumsuzluğun ölümcül kayalıklarına doğru gidiyordu. Bu 'sadık Leninistlerin' neden böylesine başarısız olduklarına, yeniden inşa (*perestroyka!*) ve reformlardan neden Roma İmparatoru Neron gibi yangınlar ve yıkım çıkardıklarına ne kadar kafa yordumsa da bir yanıt bulamadım. Sebebin insanı hayıflandıracak ölçüde basit olması mümkün. Onlar 'şeytanın hizmetçileri' ya da 'etki ajanları' değildiler. Basit gerçek şu ki iktidar zirvesine zayıf ve ilkesiz insanlar çıkmıştı".[10]

Oğul Gromıko'nun gemi benzetmesi ilginç bir biçimde Benediktov'un benzetmesiyle örtüşüyor, belki de ondan esinlenmiştir. Ancak Benediktov daha 1980'lerin başında çok net bir öngörüde bulunmuştu:

> "Kötü kaptan en iyi gemiyi karaya oturtmaya yeteneklidir. Böyle de oldu. Kaptanlarımız önce verilen tempoyu yitirerek rotadan çıktılar, daha sonra bir aşırı uçtan ötekine savruldular ve en sonunda dümeni hepten elden kaçırarak ekonomiyi çıkmaza soktular. Kendi çaresizliklerini, bariz bir biçimde yüksek makamlara uygunsuzluklarını açıkça itiraf etmek istemedikleri için de, her suçu 'gemiye', 'sisteme' atmaya başladılar ve sistemin 'geliştirilmesi' ve 'mükemmelleştirilmesi' hakkında sayısız kararnameleri seri üretim hattına koydular... İşe yaramaz kaptan, tekrar ediyorum, en çağdaş gemiyi kayalara vurup parçalamaya muktedirdir. Dümeni elden bırakmak yeterlidir".[11]

---

[10] http://www.gromyko.ru/Russian/DA/Labirint/dki.htm.

[11] Litov, agy, s. 12 ve 103.

Gorbaçov'un yaptığı tam bu idi: Olağanüstü artmış yetkilerine karşın durumu iyileştirmek için bir şey yapmamak ve dümeni elden bırakmak.

Gromıko'nun bütün diplomatik faaliyetine yön veren siyasal ilke "barış içinde bir arada yaşama" ilkesi olmuştur. Lenin'in 18 Şubat 1920'de bir Amerikan gazeteciye verdiği demece[12] dayanarak meşrulaştırılan bu ifade Hruşçov ve ardılları tarafından tek yanlı bir biçimde mutlaklaştırılmış ve amacı dışında kötüye kullanılmıştır. Lenin, kapitalist ve sosyalist sistemlerin uzun vadede barış içinde bir arada yaşayabileceğine asla inanmamıştır. Nitekim daha bu demeci verdikten kısa süre sonra çıkan Polonya sorununda Lenin, Trotskiy'in ve Stalin'in aksine savaş yanlısı olmuş, fakat Gromıko dahil anti-Stalinistlerin pek sevdikleri ve Stalin'in kurbanlarından biri olarak gördükleri Tuhaçevskiy'in komutasındaki Kızıl Ordu, Polonya'da yenilgiye uğramıştı. Lenin, bu örnekte yanlış karar vermiş olsa bile buradan çıkan ders herhalde barış içinde bir arada yaşama ilkesi değildir. Ayrıca Lenin "barış içinde bir arada yaşama" derken vurguyu hükümetlere değil, emekçi halklara yapmıştır: "yeni bir yaşama, sömürüsüz, toprak ağasız, kapitalistsiz, tüccarsız bir yaşama gözlerini açan halklarla, bütün uluslardan işçiler ve köylülerle barış içinde bir arada yaşama"dan söz etmiştir.[13] Oysa Hruşçovcular Lenin'in sözlerini hangi bağlamda ettiğine değinmezler. Gromıko'nun başlıca rakiplerinden biri olan Kissinger'ın da Gromıko'nun anılarına yazdığı önsözde belirttiği gibi Gromıko daima ülkelerarası fiziksel çatışmadan kaçınmayı ilke edinmişti. Elbette bir sosyalist ülkenin savaştan yana olmasını savunmuyoruz. Ancak ne pa-

[12] Vladimir İ. Lenin, "Otvet na voprosı Berlinskogo korrespondenta Amerikanskogo informatsionnogo agentstva 'Universal Service' Karla Wiganda", *Polnoe sobranie soçineniy*, cilt 40, Moskova 1981, s. 145-147.

[13] Lenin, agy, s. 145. 1960'lı yıllarda Mao, Hruşçovcu "barış içinde bir arada yaşama" ilkesinin Leninist bir eleştirisini yapmıştır. Örneğin bkz. http://www.marxists.org/subject/china/documents/polemic/peaceful.htm. Ancak Mao'nun kendisi daha sonra başka birçok noktada olduğu gibi burada da doğruda durmamış ve SSCB'ye karşı ABD'ye yanaşmıştır.

hasına olursa barışı ve çatışmadan kaçınmayı bir ilke haline getirmenin sosyalist sistemde nasıl bir tahribat yarattığı ortadadır.

Gromıko, Beriya'nın Stalin'in ölümünden sonra Demokratik Alman Cumhuriyeti'ne karşı küçümser ve umursamaz tavrını birinci elden aktarmıştır. Ancak yine de bir Politbüro üyesi olarak Beriya'nın çok hızlı ve gizli bir şekilde yargılanarak kurşuna dizilmesi sözde demokrat Hruşçov döneminin gariplikleriden biridir. Stalin zamanında bir Politbüro üyesi bu kadar hızlı yargılanamazdı ve mutlaka öteki Politbüro üyeleriyle yüzleştirilirdi. Ayrıca Stalin döneminde mahkeme tutanakları açıkça yayınlanırdı. Sözde demokrat Hruşçov ve yandaşları ise Beriya'yı gizlice yargılamışlar ve hiçbir Politbüro üyesiyle yüzleştirmemişlerdir.

1957'de Molotov, Malenkov ve Kaganoviç'in partiden tasfiye edilmesini onaylayan Gromıko'nun, Molotov'a karşı kullandığı görünüşte parlak argüman aslında zayıftır. Gromıko, Molotov'un Kazakistan'daki bakir toprakların ekilmesine karşı çıkarak onun yerine batıdaki toprakların verimliliğini artırmayı önerdiğini söyleyerek kendince Molotov'un ne denli mantıksız davrandığını göstermek istiyor. Oysa gerçekte Hruşçov'un bakir topraklar politikası uzun vadede başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Harcanan büyük çabalar ve maliyetlere rağmen, ilk başta verimli gibi görünen bu topraklar kısa sürede verimsizleşmiştir. Molotov doğru bir biçimde genişlemesine (ekstansif) değil derinlemesine (intansif) büyümeden yana tavır almıştır. Benediktov'un dediği gibi:

> "Bizim bütün bunları ekstansif, nicel etkenler sayesinde elde ettiğimizi sananlar yanılıyor. '30'lu, '40'lı ve '50'li yıllarda hem sanayide hem de tarımda niceliğe değil, niteliğe vurgu yapılıyordu, kilit rolü oynayan, belirleyici önemdeki göstergeler yeni teknolojinin uygulanması sayesindeki emek üretkenliğindeki (verimliliğindeki) artış ve üretim maliyetindeki düşüş idi".[14]

---

[11] Litov, agy, s. 11.

Gromıko oğlunun anlattığına göre Çin ile ilişkilerin bozulmasını Hruşçov'un Mao ile komünist hareketin önderliği yarışına girmesinde ve SSCB'nin Çin'in isteğine rağmen onlara atom bombasını vermeyişinde görüyor. "Atom bombasını vermemek hata idi" diyor çünkü "birkaç yıl sonra nasıl olsa elde ettiler". Oysa ABD, İngiltere'ye bombayı vermiş ve onun stratejik ortaklığını kazanmıştı. 1969 yılında Çin sınırındaki çatışmalardan sonra ilişkiler iyice bozulur. Bu arada Kissinger, 1970'lerde ABD'nin Çin'le yakınlaşması ve Çin'in SSCB'den uzaklaşması için yoğun çaba harcamış ve oldukça başarılı olmuştur. Anılarında Hruşçov'u pek eleştirmeyen Gromıko, oğlu ile konuşmalarında daha gerçekçidir ve Hruşçov'u Çin ile ilişkilerin bozulmasının baş sorumlusu olarak görmektedir. Kendisini ise "ben o sırada Politbüro'da değildim" diyerek savunmaktadır. Gromıko ayrıca Hruşçov'un BM Genel Kurulu'nda İngiltere Başbakanı Macmillan'ın konuşmasını ayakkabısıyla sıraya vurarak protesto etmesinin kendisini epeyce sıkıntıya sokmuş olduğunu söylemektedir. Yanında oturan Sovyet Heyeti Başkanı, Hruşçov ayakkabısıyla sıraya vurunca o da kendisinin istemeden sırayı yumruklamak zorunda kaldığını ifade etmiştir.

Anatoliy Gromıko'ya göre babasının tüm kariyerindeki en önemli dört başarı şunlardır: BM'nin kurulması, nükleer silahların sınırlandırılmasına yönelik anlaşmaların hazırlanması, Doğu Avrupa'daki sınırların yasallaşması ve ABD'nin SSCB'nin süper güç statüsünü tanıması.[15]

Gromıko'nun inançlı bir komünist ve bir Sovyet yurtseveri olduğuna şüphe yoktur, ancak bir devrimci olduğunu söyleyemeyiz. Bunda muhtemelen diplomasi mesleğinin de etkisi olmuştur. Belki de en büyük trajedisi perestroyka'nın ve anti-Stalinizmin kapitalist restorasyoncu özünü göremeyişidir.

Candan Badem
Haziran, 2008

[15] Anatoliy Gromıko, *Nezavisimaya Gazeta*, 10.09.1999.

Yabancı okurlarıma not

1988'in Ağustos-Eylül ayları, hayatımda önemli bir dönüm noktası oldu. Herkes gibi ben de sadece topluma ve devlete değil, aileme ve hatta kendime karşı yükümlülüklerim olduğuna daha da ikna olmuştum.

Kırım, yaz ayları ve sonbaharın ilk günlerinde göz kamaştıran bir manzaradır. O yıl sıcaklık katlanılmaz ölçüdeydi ve Karadeniz'de yüzmek bile işe yaramıyordu. Akşamları, alışkanlığım olduğu üzere denizden gelen serin esintiyi içime çekmek için sahil boyunca yürüyordum. Deniz her zamanki gibi gizemli ve uçsuz bucaksız görünüyordu ve ortam; derinlerdeki duyguları, hayatımdaki olaylarla ilgili iyi ya da kötü, üzücü ya da güzel anıları gözümün önüne canlandırıyordu. Deniz suyunun gidip gelmesi ve güneşin doğup batması gibi kaçınılmaz olarak aklıma şu soru geliverdi: "Gelecekte beni neler bekliyor?" Aslında soru daha da açıktı: "Hükümetin karmaşık işleriyle ilgilenmeye daha ne kadar devam edebilirim?" Bu düşünceler artık dinlenme zamanı geldiği sonucunun çıkmasına neden oluyordu.

70 yaşına gelmiş birisi kendisine bu soruyu sormadığını söylerse, samimiyetsiz davranmış olur. Son yıllarda bunu birçok kez düşündüm. Sonuçta, böyle bir soruyu sormak için filozof olmaya gerek yok. İtiraf etmeliyim ki ailemin, meslektaşlarımın ve arkadaşlarımın gelecekle ilgili planlarıma daha fazla ilgi göstermesini bekliyordum, ancak hiçbiri aklımda neler olduğunu pek de tahmin edemedi. Bunun nedeni belki de doğanın bana cömert davranması olabilir. Sağlıklı bir hayat sürdüm. Birçok meslektaşım o kadar şanslı değildi ve sorumluluklarının

getirdiği yük sağlıklarına büyük zarar verdi. Aralarında yakın çalışma arkadaşlarımın da bulunduğu tüm yaşıtlarım ya emekli oldu, ya da öldü. Geri dönmelerini sağlamaya çalıştım, ama kimse geçmişten geri döndürülemez ve onların tavsiyelerini istemek de nafile bir çaba olur.

Bu nedenle kararımı kendi başıma almam gerektiği konusunda kesin bir sonuca ulaştım. Benim için demir atma ve konuşma zamanı gelmişti. Doğal olarak en yakınımdaki kişilere ve aileme danışmam gerekiyordu, ancak tatilimizi mahvetmek istemediğim için Moskova'ya dönünceye kadar beklemeye karar verdim.

Eylül ayı gelmişti. Moskova'da hava ılık ve kuruydu. Kırım'ın sıcağından sonra Moskova'daki akşam esintisi insanı canlandırıyordu. Bir sabah işe gitmede önce, 57 yıllık eşim Lidiya'nın yaptığı sabah çayını keyifle içiyordum.

Eşime, "Lidiya! Sence de artık emekli olma zamanım gelmedi mi? Bence kendime zaman ayırmam gerekiyor" diye sordum.

Sorum onu şaşırtmıştı. "Çayını iç Andrey, her şey iyi olacak" dedi. Daha sonra bir hayat arkadaşına yakışır bir biçimde konuştu: "Elbette hiçbir şey sonsuza dek sürmez. Birlikte geçirdiğimiz hayat sahip olduğumuz en değerli şey, değil mi?"

Kuşkusuz onunla aynı fikirdeydim. Eşimin desteği benim için her zaman çok şey ifade etmiştir.

Devlet ve parti görevlerimin son günleri yaklaşmıştı. Emeklilik için resmi dilekçemi vermeden önce, Staraya Meydanı'ndaki Merkez Komite binasında Mihail Gorbaçov'un kişisel tavsiyelerini aldım. Konuyu dikkatlice düşüneceğini söyledi. Genel Sekreter ve ben, bu konudaki görüşlerimizi açıkça ve kamuoyu önünde, bu kitapta da ayrıntılı olarak anlatacağım üzere daha sonra dile getirdik.

1 Ekim 1988'de hükümete ait siyah limuzinimle, akşamüstü Yüksek Sovyet toplantısının yapılacağı Büyük Salon'un bulunduğu Kremlin'e, Borovitski Kapısı'ndan girdim. Salonda önemli kararların alındığı Gorbaçov, Rıjkov ve Ligaçev yoldaşların oturduğu bölümde her zamanki yerimi aldım. Böyle anlar, insan hayatında önemli görevlere ge-

tirildikleri zamanlar kadar akılda kalıcıdır. Yoldaşlarım bana sıcak bir şekilde veda ederken, geçmişte önemli görevlere getirildiğim zamanki gibi duygulandım. Her şeyden önce, halka, partiye ve devlete karşı sorumluluklarımı yerine getirdiğimi biliyordum. Bu kısacık an, benim için çok değerliydi.

Ertesi gün kendimi anılarımın yabancı dildeki baskısı için yeni şeyler yazmaya vereceğim Zareçye'ye gitmek üzere kentten ayrıldım. Bir insan onlarca yıl boyunca sürekli çalışmışsa, bir yere gitmek için acele etmediği ya da birçok zor sorun konusunda karar almak zorunda olmadığı zaman kendini doğal olarak garip hissediyor.

Ailem ve ben, özellikle uluslararası alanda siyasi hayatın karmaşasına alışkın bir insan olarak benim kırdaki evimizin bahçesinde ve hatta şehrin sokaklarında yürüyüş yapmaya kolay kolay alışamayacağımı anlamıştık. Fakat rahat olmayı, plansız yaşamayı öğrenmek zorundaydım ve şu anda da bunu yapıyorum. Dinlenme dönemindeyim, sadece ailemden değil, her türlü insandan boş zamanımı nasıl geçireceğim konusunda, bazıları son derece yaratıcı olan, tavsiyeler alıyorum. Hangi tavsiyeye uyacağım konusunda kendi kararlarımı versem de, hepsine müteşekkirim.

Örneğin geçmişte avlanmayı severdim, ama şimdi bunun için hiçbir istek duymuyorum. Zamanla gökyüzünde uçan bir avcı kartalın yaşamaya hakkı olduğuna ve ilkel ihtiyaçları doğrultusunda bir hayvanı ya da bir kuşu öldürebilen insanın anlık zevklerinin meşru olmadığına inanmaya başladım. İşini seven birçok avcının benimle aynı fikirde olmadığını ve her türlü tartışmada kendi "haklılıklarını" savunacağını biliyorum. Ancak ben bir insanın, hayatının sonbaharında, doğayla bütünleştiğini daha güçlü bir şekilde hissettiği dönemden bahsediyorum. Bu dönemde bizler değişir ve o günün genel kabul gören davranışlarına karşı çıkarız.

Benim rahatlamak için tercih ettiğim yol, istesem de bırakamayacağım entelektüel çalışmalarımı sürdürmek. Geçmişi ve rol aldığım olayları değerlendirerek düşüncelerimin büyük bölümünü kağıda dök-

meye çalışıyorum. Bunu yapmaya devam edeceğim.

Bu kitabı yazmaya hemen karar vermedim. Birçok kişi kitap yazmamı önerdi; çalışma arkadaşlarım, akrabalarım, hiç tanışmadığım Sovyet insanları, hatta yabancılar. Kendi adıma, gelecekte yazmaya başlamak konusunda belirsiz bir niyetim olmasına karşın, uzun süre bu konuda hiçbir adım atmadım. Ancak 70. yaş günümden sonra artık zamanın gelmiş olabileceğine karar verdim.

Bu işi ertelememin bir nedeni, anılarımın yayımlanması ve profesyonel yazarların çalışmalarıyla kıyaslanmasına karşı duyduğu isteksizlikti. Ayrıca anılar sadece okuma isteği uyandırdığında değerli olur ve benimkilerin öyle olmayabileceğinden endişeleniyordum. Fakat daha sonra çok az kişinin gördüğü şeyleri gördüğümü ve profesyonel yazarların tanışmadığı insanlarla tanışıp konuştuğumu düşündüm.

Bu olayların değerlendirilmesi tarihçilerin ve siyaset bilimcilerin işi. Kendi görevimi, içerisinde yer aldığım olayları ve kaderin yoluma çıkardığı kişileri elimden geldiğince anlatmak olarak gördüğümü vurgulamalıyım.

Şurası açık ki geçen 50 yılda yaşanan olaylar, özellikle İkinci Dünya Savaşı ve faşist saldırıya karşı kazanılan ve ülkemizle halkımıza sonsuz bir onur kazandıran zafer, tarihi olarak büyük öneme sahip. Bu süreçte ülkenin dört bir yanından yüzlerce kişiyle, siyasetçilerle ve devlet görevlileriyle, askerlerle ve bilim insanlarıyla, kültür alanından kişilerle ve iş adamlarıyla ve bu kategorilere girmeyen çok sayıda insanla ilişki kurdum. Bu etkileyici insanların kapsamlı portrelerini, iç dünyalarını ya da hayat görüşlerini anlatmayı amaçlamasam da; her biri hakkında kendi deneyimlerimden yararlanarak aklıma gelenleri yazdım. Bunu yaparken özellikle devleti yöneten ya da hâlâ yönetmekte olan ve benim görevlerimin büyük bölümünü oluşturan dış politikaya yön veren kişileri seçtim.

Diplomat olmayan insanlarla konuştuğumda, onların diplomasinin görüşmelerde karşı tarafa üstün gelmeye çalışmak, uygun görüşleri dile getirmek, zeka kıvılcımları saçmak ya da bilinmeyen alıntıları sı-

ralamak olduğunu düşündüklerini hissediyorum. Bu gerçeklikten çok uzak bir düşünce. Bu nedenle bu kitapta yurtdışında çalışan resmi bir temsilcinin birçok yeteneğe, öncelikle ve en önemlisi ortaya çıkan sorunları değerlendirme ve gerekli yönlerini diğer insanlara da açıkça anlatabilme yeteneğine sahip olması gerektiğini göstermek istiyorum.

1985-1988 yılları arasında SSCB Yüksek Sovyeti Prezidyumu Başkanı olarak görev yaptım ve Prezidyum'un uğraşmak zorunda olduğu pek çok sorunla ilgili konulardan da bahsetmeyi amaçlıyorum. Bunların büyük bölümü ülkenin sosyal ve ekonomik gelişimiyle ilgiliydi, fakat bu sorunlar ayrıca ülkenin dış politika yoluyla dünya barışının sağlanmasına yönelik değişmeyen yaklaşımıyla da yakından ilişkiliydi.

Bazı yerlerde eksik kalan ve tamamlamadan yazdığım bölümler oldu, ancak anılar yaşanan her şeyin tam bir yansıması olamaz. Anılar böyle şekillenir, bu insan hafızasının doğasıdır.

I
Hayat yolunun başında

Bazen ismimin kaynağının ne olduğunu soruyorlar. Eski köy Rusyası'nda benim geldiğim köyde neredeyse tüm insanlar geleneksel olarak köyün ismini, soyadı olarak kabul etmişlerdi ve Eski Gromıki'de 90 ailenin neredeyse tümünün soyadı Gromıko'ydu. Altı kilometreden daha yakın mesafedeki komşu köyde de 250'den fazla ailenin soyadı Gromıko'ydu. Bir aileyi diğerinden ayıramadığınız için, bu köylerde ve küçük yerlerde köylüler kendilerine takma isimler bulmak zorunda kalmıştı. Benim ailem de yerel vaftiz kayıtlarına ve resmi kütüğe "Gromıko" ismini yazdırmıştı, ancak geleneğe uyarak günlük hayatımızda takma ismimizi kullanıyorduk. Bizim takma ismimiz "Burmakovlar" idi. Babam, büyükbabam ve onun babası köyde bu isimle tanınıyorlardı. Bu nedenle ben de Andrey Burmakov ismini kullanıyordum.

Gromıkolar artık Sovyetler Birliği'nin dört bir yanına dağılmış durumda, yine de eski Radimiçi'nin eski sülaleleri ile Dinyeper ve Desna arasında uzanan yüksek bölgeler, Soj havzası ve Besed çayı üzerinden bir şekilde birbirlerine bağlanmışlar.

Çocukluğumun büyük bölümünün geçtiği Gomel kentinin adı, ilk olarak 20. yüzyılın gazetelerinde geçer. Burası 14. yüzyılda Büyük Litvanya Prensliği tarafından, 16. yüzyılda da Litvanya'yla birleşen Polonya tarafından Ortaçağ Rusyası topraklarından kopartıl-

mış, Polonya'nın ilk kez bölündüğü 1772'de Rus İmparatorluğu'na yeniden dahil olmuştu. 1924'te Gomel bölgesinin Belarus Sovyet Cumhuriyeti'nin bir parçası olması düşünülmüştü. Savaşta faşistler tarafından yerle bir edilen kent son dönemde yeniden inşa edilerek en önemli sanayi ve kültür merkezlerinden biri haline geldi. Gomel'i, en önemlisi benim de çalışmak istediğim Vezuviy Kibrit Fabrikası olan çok sayıda fabrikanın bulunduğu ve demiryollarının birleştiği büyük bir yer olarak hatırlıyorum.

Kent, Yahudi yerleşim bölgesi denen yerde, yani Rus İmparatorluğu'ndaki Yahudi nüfusun büyük çoğunluğunun yaşamasına izin verilen bölge içinde bulunuyordu. Bizim bölgemizdeki köylerde iki ya da üç Yahudi aile yaşıyordu. Yahudi arkadaşlarımdan biri komşu Khlusı Köyü'nde oturan David Gureviç idi. Öğrencilik yıllarımıza kadar birbirimize arkadaşlık ettik. Onun sadece Yahudi olduğu için Naziler tarafından yakalanarak vurulduğunu savaştan sonra öğrendim. Gomel, ülkenin diğer bölgelerine göre Yahudi nüfusun daha çok yaşadığı bir bölgeydi, ancak onlara karşı herhangi bir ayrımcılığı hatırlamıyorum. Şubat 1917'de çarlığın yıkılışıyla Yahudi bölgesi de ortadan kalktı ve tecrit edilmiş durumdaki Yahudiler de tüm haklara sahip yurttaşlar haline geldiler.[16]

Ben, 18 Temmuz 1909'da Gomel'den fazla uzakta olmayan Eski Gromıki köyünde yarı işçi, yarı köylü bir ailenin oğlu olarak doğdum. Bu devrim öncesi aile tipine göre, kendini ve ailesini beslemek için yeterli toprağa sahip olmayan bir adam, evinden uzaktaki bir fabrikada mevsimlik işçi olarak çalışırdı. Kısacası, bizimki yoksul bir köylü ailesiydi. Henüz 13 yaşında bir çocukken, fazladan para kazanmak amacıyla babamla birlikte gider, kereste keserek bunları nehir üzerinden salla Gomel'deki fabrikaya taşırdım.

Çocukluğumun bir bölümü de, nüfusunun çoğu kendilerini Eski İnananlar (*staroverts*ı) olarak adlandıran bir Hıristiyan tarikatına men-

[16] Bu paragraf Rusça metinde yoktur, Gromıko tarafından İngilizce çeviriye eklenmiştir. (Yayına hazırlayanın notu).

sup insanlardan oluşan Vetka isimli küçük kasabada geçti. Nazik, konuksever insanlardı ve onları sevmiştik. Biraz daha büyüyünce atalarının Patrik Nikon'un ve 17. yüzyıl monarşistlerinin zulmünden kaçtığını ve 1684'de Vetka topluluğunu kurduğunu öğrendim. Bu topluluk zanaatkarlarıyla, inşaatçı, tahta oyucu, yaldızcı, tabelacı ve nakkaşlarıyla ünlüdür. Kendilerinden Kiev, Petersburg ve Moskova'da kilise inşa etmeleri ve büyük evleri yenilemeleri istenirdi. Özellikle diğer zanaatkarlarla birlikte yaptıkları Kremlin'deki Zırhlar Salonu ve Novodeviçi ile İverski'deki manastırlar bilinmektedir.

Vetka günümüzde eşsiz el yazmalarıyla ve tahta kitaplarıyla ünlüdür. İtiraf etmeliyim ki tüm hayatım boyunca eski kitapları ve resimleri sevmişimdir. Kısa bir süre önce, satılan en pahalı kitap, Paris'teki açık artırmada alıcı buldu. Bu kitap, Rus matbaacı İvan Fedorov tarafından 1574'te basılan *Havari* adlı kitap. Vetka halkı kitabın ikinci kopyasının yerel müzelerinde olmasından dolayı gurur duyuyor olmalı.

Çocukluk anılarımı kağıda dökerken, hayat görüşümün ve dünyamın ne zaman şekillenmeye başladığı sorusu aklıma geldi. Aşağı yukarı dört yaşımdan itibaren yaşadıklarımı hatırlıyorum. Yakın aile ilişkileri haricinde en güçlü anılarım küçük evimizle ilgili. Evimiz köyün sınırındaydı ve bana yüzyıllık bir evmiş gibi görünürdü. Her birinde bir yatak ve iki ya da üç tahta sıranın bulunduğu iki odası vardı ve bu evde babamın babası ve annesiyle yaşardık. Evin ekonomisi sadeliğine uygundu. Süt veren bir ineğimiz ve çalışmak için kullandığımız bir atımız vardı.

Babam Andrey Matveyeviç, dünyaya ilişkin temel algılarla eğitilmişti. Sadece dört yıllık mahalle okuluna gitmişti, ama okuma yazma biliyordu. Onun düzgün el yazısını nasıl kıskandığımı hatırlıyorum, benimki asla o kadar güzel olmadı. Bana gösterilen mektupların aynısını yazmaya çalışırdım, ama her seferinde alakasız şeyler ortaya çıkarmayı bir şekilde başarırdım. Yine de çizgili kağıt kullandığım zaman o kadar da kötü yazmıyordum.

Babam ailesine katıldığı savaşları, Mançurya'daki 1904 Rus-Japon

Savaşı'nı ya da Birinci Dünya Savaşı'nda Rus-Alman cephesinin güneybatı bölümündeki mücadeleyi anlatmayı severdi. İkinci Dünya Savaşı ile ilgili görüşlerini Rus generallerle ilgili sert sözlerle süslediğini hatırlıyorum: "Başkomutana gelince, biz askerler savaşa her zaman yetersiz silahla, özellikle de az sayıda topla gidiyorduk. Sürekli cephane sıkıntısı çekiyorduk. Almanların ateş gücü bizimkinden çok daha fazlaydı, bu nedenle Rus ordusu ağır kayıplar vermişti."

Babama göre, askerler Mançurya'daki yenilgileri nedeniyle Çar'dan çok komutanlarını suçluyorlardı. "Çarı doğrudan suçlamaya cesaret edemiyorlardı. Bir deyişimiz vardı: *Mançurya'yla Sibirya arasındaki mesafe kısadır. Cephe buradadır, sürgün de diğer tarafta.*"

Babamın elinin bir an boş kaldığını hatırlamam. Hikayelerini anlatırken bile bir şeyler yapardı. Ya araç gereçlerini sistireler, ya tamir eder ya da sadece düzenlerdi. Kurallar gereği mevsimlik iş için birkaç ay evden uzakta olduğu zamanlar dışında da yapacak başka işler bulurdu. Kış için odun kırar, ormandaki kırık dalları toplar, eski kütükleri yerinden çıkartır ve tüm bunları ata yükleyerek barakaya taşırdı.

Babam genelde az konuşan bir adamdı. Tarlada ya da avluda kuru otları kırarken, ormanda odun toplarken saatlerce hiç konuşmazdı. Ancak ailesiyle sofrada ya da yaz akşamları birinin barakası yanındaki çömlekten yapılmış, *zavalinka* olarak adlandırılan rüzgar kesenin altında kadınların katılmadığı toplantılarda birkaç kişiyle bir araya geldiğinde, kendine konuşmak için izin verdiği zamanlar oluyordu.

Bir keresinde babam ve diğerleri dünyanın en zengin ülkesinin hangisi olduğu üzerine tartışıyorlardı. Taraflar şekillenmişti. Kimileri Almanya zengin diyordu, çünkü Almanlar hırsızdı ve Rusya'nın bile bir bölümünü çalmışlardı. Kimileri de Amerika'nın en zengin ülke olduğunda ısrar ediyordu. Kimse Rusya'dan bahsetmeyi düşünmüyordu.

Biri çıkıp "Amerikalıların Theodore Roosevelt adında akıllı bir başkanları var. Söylediklerine göre ülkeyi iyi yönetiyormuş" dedi.

Babam da "Amerika herhalde en zengin ülke. Amerikalıların da başkalarının zenginliklerini çalmak için yöntemleri var. Theodore

Roosevelt kurnaz bir adam" diye konuştu.

Komşusu da ona katılmıştı: "Evet Roosevelt kurnaz ve akıllı bir başkan."

Amerikan Başkanı hakkındaki "kurnaz ve akıllı" sözcüklerini o zamandan sonra aklımdan hiç çıkarmadım.

Bu tür tartışmalar köyde sık sık yapılırdı. İnsanlar fikirlerini sunmak için ortam buluyorlardı ve genç yaşımdan itibaren benim de bu toplantılara katılmama izin verilmişti.

Babamın çalışma azmiyle ilgili söylediğim her şey, annem Olga Yevgenyeva için de aynen geçerliydi. Komşu Zelezniki Köyü'ndeki yoksul bir köylü ailesinde doğmuştu ve babasının erkenden ölmesi nedeniyle sadece iki ya da üç yıl okula gidebilmiş, daha sonra evde ve tarlada çalışmak için okuldan ayrılmak zorunda kalmıştı. Yine de kendi kendine okuma yazma öğrenmişti ve bol bol okurdu. Altın gibi bir kalbi vardı ve insanlar hakkında hep iyi şeyler söylerdi.

Küçük bahçesinde patates, kabak ve salatalık yetiştirmeyi başarmıştı; ayrıca dikiş dikiliyor ve keten kumaşı dokuyordu. Bu uğraş ailemizin gelirinde önemli bir yere sahipti ve bunlar olmadan kıyafet ya da pijamamız olmazdı. İneği beslemek ve genelde çavdardan oluşan tahıllarla da ilgilenmek zorundaydı. Aileyi doyurmak ve yiyeceği dikkatli harcamanın yanı sıra tüm bu işler de o zamanlarda kadınların omuzlarındaydı. Evimizde ise sadece annem, büyükannem ve ben okumak için uzaklara gittikten sonra ev işlerine yardım etmeye başlayan küçük kız kardeşim Evdokiya vardı.

Kitaplara olan sevgimi annemden almıştım. Köydeki yetişkinler ve çocuklar için o "Profesör Olya Teyze"ydi. Bir keresinde bana "Okumayı seviyorsun ve öğretmenlerin senin hakkında iyi şeyler düşünüyorlar. Çalış, belki de ileride dünyayı gezersin" dediğini hatırlıyorum.

1933'de ben Minsk'te okurken babam ormana yakacak odun toplamaya gitti ve bir daha geri dönmedi. Onu saatler sonra oldukça hasta ve ölmek üzereyken buldular. Yakınlarda tedavi için herhangi bir olanak olmadığı için kısa süre sonra öldü. Henüz 50'lilerinin ortaların-

daydı. Annem de 15 yıl sonra Moskova'da öldü. Tüm hayatını köyde geçirdikten sonra ölümünden birkaç ay önce tedavi için başkente gelmişti, ama artık çok geçti. Ölümünden iki hafta önce ABD'den ülkeye döndüm ve onu hastanede görebildim.

Annemle babam Rus-Japon Savaşı'ndan hemen sonra evlenmişlerdi ve babam 27, annemse 19 yaşındaydı. Benden 18 ay önce doğan ilk çocukları Tatyana, iki yaşına gelmeden öldü.

Babamın babası Matvey Gregoryeviç, serflere özgürlük verildiği 1861 yılını yaşamıştı. O da okumayı biliyordu. Akşam yemeğinden önce onun saatlerce İncil'den düzgün bir şekilde okuduğu ayetleri dinlerdim. Sonunda 1927'de yetmiş beş yaşındayken öldü.

Büyükannem Marfa, her zaman kibar ve zarif bir insan olarak hafızamda yer etti. Ben daha çok küçükken, onun hiç duymadığım bir sözcük kullandığını hatırlıyorum. Nasıl bir hata yaptığımı hatırlamıyorum, ama parmağını bana doğru sallar ve "Ne yaptın seni küçük demokrat?" derdi bana. Bu devrimden önceydi; o dönemde "demokratlar" hapse atılır ya da sürgüne gönderilirdi ve büyükannem beni korkutmaya çalışıyordu. Hatta sonraları bu kelimenin küfür olarak kullanıldığını da duydum. Yine de, onun gerçekten çok kızgın olamayacağını bildiğim için "demokrat" kelimesi çocukluğumdan beri benim için küfürden çok bir sevgi sözcüğü oldu.

Babamın Nikolay ve İvan adında iki erkek kardeşiyle Sofya ve Mariya adında iki kız kardeşi vardı. Büyükbabam zaten sonraki yılın hasat zamanına kadar yiyecek sağlamak için yeterli olmayan küçük bir tarlaya sahipti ve ölümünün ardından daha da küçük parçalara bölüştürülmesi sinirleri germişti. Buna karşın, bu tür zorluklar yoksul bölgemizdeki tüm ailelerin yaşadığı bir şey olduğu için aile bağlarımız kopmamıştı. Köyde iyi ilişkilere sahiptik. Ziyaretler ve eğlenceler büyük bir zevkti, ancak hatırladığım kadarıyla içkiyle pek aramız yoktu. Ailemde kimse içki içmezdi; sadece yılda iki ya da üç defa genç erkekler, muhtemelen köydeki kızlara yaklaşmak için cesaret toplamak amacıyla sarhoş olurlardı. Eski Gromiki'yle ilgili her şeyi sevdim. Tarlaları, ormanları,

çayırları ve nehirleri. Kış boyunca bize yetecek kadar patatesi ancak bulabilsek de, burasının dünyanın en güzel yeri olduğunu düşünüyordum. Besed Çayı büyük bir mutluluk kaynağıydı. Küçük buhar gemileri baharları ses çıkartarak ilerlerdi, yaz aylarındaysa çay çok sığ olurdu ve biz çocuklar için bu küçük çayda yüzmek büyük bir eğlenceydi. Saatlerce balık tutmak için oltamızla beklerdik ve beş-altı küçük balık yakalayan biri başarılı sayılırdı. Şanslı balıkçı ödülünü eve götürürken kendini gerçekten büyümüş hissederdi.

Köyün çocukları fırsat bulduklarında tarlada kadınlara yardım eder; keten, kenevir ve patates toplar, tahılı biçer ya da harmanlardı. Bu ağır bir işti, ancak bunun için yük hayvanı yoktu. Aslında genel olarak hayvan sayısı da azdı, çünkü yeterli yem de bulunmuyordu.

Köyden üç kilometre uzaklıkta büyük Grafşçina Ormanı vardı. Mantar mevsiminde insanlar korkusuzca ormana giderlerdi. Fakat biz ormanda vahşi hayvanlar, çeteler ve hatta cadılar, hayal gücümüz alıp başını gittiğindeyse ağaçlarda saklanan cinler olduğunu düşünüyorduk. Kışın gerçekten de kurtların ulumalarını duyabiliyorduk. O mevsimde odun toplamak için tek başına ormana gidemezdin. Babamla odun toplamaya gittiğim zamanlar, onu baltamla kurtlardan nasıl koruyacağımı hayal ederdim. Neyse ki kurtlar yanımıza gelmiyordu.

Bugünün şehir gezginleri, 70 yıl önce köyde yaşayanların, özellikle de çocukların inanışlar ve efsanelerle ilgili gerçeküstü dünyasını anlamakta zorlanır. Efsaneler genelde, doğaüstü olaylarla masalların birleşimi olup kuşaktan kuşağa aktarılır; insanın sözünü tutması, arkadaşını sevmesi, dürüst ve onurlu davranması gerektiğini göstermeyi amaçlardı. Yaşı daha büyük olan çocuklar ise gelecekte neler olacağını öğrenmek için sihirli yöntemlere sahipti. Örneğin, gelecekte evleneceğin kişiyi görmek istiyorsan; karanlıkta, tercihen gece vakti köyün dışındaki ıssız bir barakaya ya da kulübeye, yanına yanan bir meşale ve ayna alıp giderdin. Açık bıraktığın kapıyı görebileceğin şekilde aynayı yerleştirirdin. Tam gece yarısında gelecekteki eşinin hayali kapıda belirirdi. Sadece en cesur olanlar saatlerce tek başına beklemeye cesaret

edebilirdi.

Ben ve kuzenim dışında, yedi-sekiz yaşlarındaki çoğu çocuk yöntemin işe yarayıp yaramadığını pek umursamıyordu. Benden bir yaş büyük olan Artemka, yöntemi denemeye karar verdi. Bunun için büyükbabamın ormanda ilkel bir kulübesi olması nedeniyle kahraman olmak bana düşüyordu. Gelecekteki eşimin hayali yerine kötü bir ruh gelmesi ihtimaline karşı, Artemka'nın yakında beklemesini ve işler yolunda gitmezse bana yardım etmesini kararlaştırdık.

Ben kulübede yerimi alırken, o da demir bir sopayla silahlanarak çalıların arasına girmişti. Meşaleyi yaktım ve uzun süre bekledim. Gece oldukça sessizdi ve köyün köpekleri bile uyuyordu. Çatlaklardan binlerce cin beni izliyormuş gibi hissediyordum. Sadece oradan ayrılırsam Artemka'nın beni küçük göreceği düşüncesi beklemeye devam etmemi sağlıyordu.

Bir süre sonra meşalem bitti. Birden Artemka yeterince uzun süredir orada olduğumuza karar verdi. Titreyerek ve "Andrey, yaşıyor musun?" diyerek beni çağırdı.

Hiçbir şey söylemeden sadece aynamı aldım. İkimiz de ölmeden oradan ayrıldığımız için rahatlamıştık.

Köylülerin çoğu doğaüstü güçlere inanır. Ekmeklerini pek de cömert olmayan topraktan amansız koşullarda çıkarmak zorunda kaldıkları için, genelde manevi hayatta huzur aramaları şaşırtıcı değil.

Kendi adıma, tarladaki ya da ormandaki işler sırasında verdiğim kısa aralarda, okulda ödev verilmemişse çimlere uzanır ve kitap okur ya da sadece hayal kurardım. Kendi kendime "Yıldızlar nereden gelir? Neden geceleri yanıp sönüyorlar? Neden insanlar Tanrı'nın gökte yaşadığını düşünüyor? Onu kim görmüş?" gibi sorular sorardım.

Ve "Onu gören kimseyi tanımıyorum" diye düşünürdüm.

Bu zor soruyu büyükannem Marfa'ya da sordum: "Tanrı'yı kim görmüş?"

"Hiç kimse Tanrı'yı göremez".

"Kimse onu hiç görmemiş ise nasıl Tanrı'dan söz edebiliriz?"

Bana sertçe "Büyüyünceye kadar bekle. O zaman tüm bunları anlayacaksın" diye cevap vermişti. Tanrı üzerine sohbet burada sona ermişti.

Diğer yetişkinler de aşağı yukarı benzer şeyler söylediler. Bazıları Tanrı'nın insanlar hakkında her şeyi bir şekilde bilmesini sağlayacak bir düzen kurduğunu öne sürdü. Mihail Şelyutov adlı açık fikirli bir komşumuz vardı. O, Tanrı'nın varlığı sorusunun tartışıldığını ve onun varlığına inanmayan birçok bilim insanı olduğunu söylemişti.

Devrimden sonra, dokuz yaşımdan itibaren kendi kendime ortaya çıkmakta olan ateistlerin broşürlerini okumaya başladım. Bunları köyümüz yerine bölge kütüphanesinde bulmak daha kolaydı, buna karşın ben ve arkadaşlarım basitleştirilmiş ve halka göre hazırlanmış versiyonları da olsa ateizmin ilkelerini öğrenmeyi başardık. O zamana dek dindar kalmış olan pek çok aile gibi benim ailem de, bu konuda kuşaklar arasında bölünmüştü. Büyükannemle büyükbabam dindar insanlardı. Çocukları dua etmeyi büyük ölçüde bırakmıştı. Yemekten önce bazen haç çıkarsalar da, bunu da bıraktıklarında tüm inanışlar tamamen silindi gitti.

Benim kuşağıma gelince, kilise korosunun güzel şarkılarını dinlediğimiz paskalya törenleri dışında hiç haç çıkarmazdık. Kiliseye gitmemizin tek nedeni ayin sırasında pek güzel, tatlı şaraptan bir damla içebilme fırsatına sahip olmamızdı. Bize sadece bir çay kaşığı şarap veren Peder Vasili Voltovski'nin cimri bir adam olduğunu düşünüyorduk çünkü o kaşık bile her zaman tam dolu olmazdı.

Okumayı her zaman sevdim. Çocukken okuduğum her şey kafamın çalışmasını sağlardı ve böylece düşünmeyi öğrendim.

Elime ne gelirse düşünmeden okuyordum. Ne zaman ilginç ismi olan bir kitap duysam okumak isterdim. Bir keresinde arkadaşlarımın vasıtasıyla Camille Flammarion'un *Resimli Astronomi* isimli kitabını buldum. Herhalde Fransız astronomi uzmanı, küçük bir Rus köyündeki bir öğrencinin, kitabını bu alanda araştırma yapıyormuş gibi okuduğuna asla inanmazdı.

Nasıl olduysa bu kitaptaki ilk resmi ve altında yazan yazıyı hayatım boyunca hatırladım: "Dünyamız zamanın kanatlarında hızla ilerliyor, nereye olduğunu bilmiyoruz..." 64 yıl sonra Lenin Kütüphanesi'ndeki görevli hangi baskıyı aldığımı sorduğunda alttaki yazıyı tekrarladım ve basım tarihini söyledim. Böylece hafızamın beni yanıltmadığını öğrenmiş oldum.

Ateizm ve doğayla ilgili kitapların yanı sıra, Rusya tarihi ve Rus devrimcilerinin maceralarıyla ilgili kitaplar da okudum. İlgi alanım genişledikçe, gezi ve coğrafi keşiflerle ilgili kitaplara da ilgi duymaya başladım ve *Kaptan Cook*'un seyahatleriyle ilgili yazılardan çok etkilendiğimi bugün bile hatırlayabiliyorum.

Bir aralar geometri ve trigonometriye takıntılı bir şekilde ilgi duydum ve yaz tatillerinde ağaçların yüksekliğini ölçmek amacıyla aralarındaki mesafeyi hesaplamak üzere ormana gittim. Bu bana büyük keyif veriyordu ama kısa bir süre sonra matematiğe duyduğum ilgi yerini sosyal bilimlere bıraktı.

Rus klasiklerinin ardından Homeros ve Goethe'nin *Faust*'unu okumak, bir şeyler, hatta belki de şiir yazabileceğimi düşünmeme yol açtı. Böylece gizli bir defter tutmaya başladım ve kısa sürede onlarca şiir yazdım. Fakat bir süre sonra eleştirme kabiliyetim ağır bastı ve her şeyi gizlice yazdığım gibi aynı gizlilikle yaktım.

Bazen normal biri olup olmadığımı düşünürdüm. Neden yalnız kalmak ve genelde kitaplar üzerine düşünmek istiyordum?

Zamanla yalnız kalıp derin düşüncelere dalmak yerine, daha hareketli ve dışa dönük işler yapmaya başladım. Kendi yaş grubumdan kafama göre arkadaşlarla okul hayatıma ve toplumsal çalışmalarıma göre bir ortam yarattım. Böylece nasıl bir insan olduğum konusunda bir şeyler keşfetmeye başladım. Topluma yönelik çalışmalarımızı sürdürdüğümüz dönemde, ailem dışındaki "insanlarla konuşmadığım" bir gün yoktu. Bazen yetişkinlerin bizi dinlemesine, hatta bize saygı duymasına inanamıyordum, ama bu daha fazla enerji veriyordu.

Devrim edebiyatını okumaya başladığım 1917-18 yıllarından önce

dünyanın genel görüntüsü ve insani değerlere ilişkin hiçbir düşünce sistemine sahip değildim. Yine de bazı temel fikirler kafamda şekillenmeye başlamıştı. Örneğin Rahip Voltovski'nin yük arabasıyla köyü gezdiği zaman köylülerin ayırabildikleri kadar tahıl ve yulafı ona verdiğini gördüğümde kendime şu soruyu soruyordum: "Eğer Peder, Tanrı'nın sözcüklerini insanlara aktarıyorsa, neden Tanrı onu doyurmuyor?" Bu sorunun Tanrı'nın var olmadığı sonucuna yol açtığına inandım.

Diyalektik materyalizm, biz gençlerin kafasında çoktan kök salmıştı. 13 yaşındaki genç bir komünist olarak, Komsomol'dan arkadaşlarımla köyde din karşıtı konuşmalar yapmaya çoktan başlamıştım. Köydeki yaşlı kadınların Komsomol üyelerinin Tanrı'nın olmadığını söyledikleri duydukları barakadan ayrılırken nasıl haç çıkardıklarını dün gibi hatırlıyorum. Yine de din karşıtı görüşlerimi paylaşmamalarına karşın ailem ve yakın akrabalarım bu konuda benimle asla tartışmaya girmedi.

Gençler olarak sanat dünyasına da damgamızı vurmak istiyorduk. Bulduğumuz broşürlerde çok sayıda propaganda oyunu vardı ve biz de sahneye koymak üzere iç savaşın fırtınalı zamanlarındaki devrimci ve karşıdevrimci fikirlerin çatışmasını tasvir eden bir oyun seçiyorduk. Oyunun iki ana kahramanı olan "Kızıl Komutan" Keşa ve "Beyaz Subay" Vova, ateşli bir tartışmaya tutuşuyordu.

Beyaz Asker rolünü çılgın ve ateşli bir kişiliğe sahip olan İvan adlı bir çocuğa vermiştik. İş, Kızıl Komutan'ı oynayacak kişiyi seçmeye geldiğindeyse herkes aynı ismi telaffuz ediyordu: "Bu kişi Andrey olmalı. Konuşmaları her zaman o yapar; bırakın *Beyaz*'ın hakkından gelsin."

Bana duydukları güvenden dolayı gurur duyarak rolü kabul ettim. Yerel okulun salonunda provalar yapardık. Ne kostümümüz, ne de dekorumuz vardı; günlük kıyafetlerimizle oynardık. Beyaz Asker için apolet yapardık, o da apoletinin hâlâ durup durmadığını görmek için sürekli göz ucuyla omzuna bakardı. Beyaz Asker'in kostümünün en nadide parçası ise sürekli cilaladığımız yeni botlarıydı. Benim botlarım ise tam tersine yıpranmış, ama metal çivilerin bulunduğu ve bizim

"gerçek proleter botları" olarak adlandırdığımız sağlam ayakkabılardı. İçi boş tabanca kılıflarımız da vardı.

Kızıl Komutan ve Beyaz Asker arasındaki siyasi tartışmayı başlattığımızda, *Beyaz* olan doğal olarak zenginleri savunuyordu. Yoksullar hakkında da, "Sonuçta birileri çalışmak zorunda! Tüm olay bu. Bir yanda fabrikalarda ve tarlada çalışacak, yolları yapacak, nehirde gemileri kullanacak birileri, diğer yanda da tüm bu işleri yönetecek başka birileri olmalı" diyordu.

Kızıl Komutan da zenginlerin, sömürücülerin her şeyi yönetmesi fikrine karşı çıkıyordu ve şöyle konuşuyordu: "Her şey eşit olmalı. Herkes çalışmalı. Lenin öncülüğündeki işçilerin ve köylülerin devrim yapmalarının nedeni bu."

Çoğunluğu doğal olarak *Kızıllar*dan oluşan diğer karakterler sözlerini doğru bir şekilde öğrenemedikleri için, köşeye bir suflör yerleştirdik ve dikkatle dinlenmesi konusunda katı kurallar belirledik. Fakat yerini iyi ayarlayamadığımız ve onu duyamadığımız zamanlarda, doğaçlama yapmak zorunda kalıyorduk. Suflör de elinden geleni yapıyor, oyuncular metni takip etmediklerinde sesini onların sesini bastıracak kadar yükseltiyordu. Aslında oyunun tamamı oldukça garipti. Yine de her şey yeterince iyi gidiyordu ve başrol oyuncuları nefes nefese kalmaktan son anda kurtuluyorlardı. Eve döndüğümde annem "Onun senin yeni gömleğini yırtacağını sandım" diye söyleniyordu.

Sonuçta sadece oyuncular ve organizatörler değil, izleyiciler de dahil olmak üzere herkes halinden memnundu. Köyde böyle bir şeyi daha önce hiç görmedikleri için, oyunu sabırlı bir şekilde izlerlerdi.

Bu tiyatro kariyerimin son oyunu oldu.

II
Devrim ertesinde

1914'te Almanya'nın Rusya'ya savaş ilan ettiği haberi, hiçbir uyarı olmaksızın geldi. Yetişkinler buna şiddetli bir tepki gösterdi. Babam "Almanlar Rusya'ya saldırdı. Onlar güçlü ve tehlikeliler. Her zaman acı getirmişlerdir" diyordu.

Bu; ilk kez ülkem, ülkemin tarlaları, ormanları ve kentleri için duyduğum sevgiyi anlamaya başladığımı hissettiğim andı.

Köylüler saldırganlara büyük bir öfke duyuyor ve kendi güçlerine en küçük bir şüphe duymadan inanıyorlardı. Seferberlik ilan edilmişti ve babam ikinci defa askere alındı. Güneybatı cephesinde üç yıl boyunca General A. A. Brusilov'un komutası altında görev aldı. Dönüşünden kısa süre sonra, Ekim 1917'de Bolşevik Devrimi, yangın gibi tüm köyü sardı.

Bir köylü babama "İşçiler iktidarı kendi ellerine aldı. Onlarla birlikte yürümeliyiz. Toprak sahiplerinin işi bitti" (kaput) demişti.

Anlamadığım bir sürü sözcük vardı. "İktidar" ne demekti? "İşçilerle birlikte yürümek" ne anlama geliyordu? Herhalde büyükbabam Matvey'le çalışan bir adamın vücut bulmuş hali olarak gördüğüm açık görüşlü Mihail Şelyutov'la birlikte bir yerlere gitmiyorlardı? Diğer yandan, "işi bitmenin" (kaput) anlamını biliyordum; Almanlar çok uzakta değillerdi ve Almanca kelimeler günlük hayatımıza çoktan girmişti.

Devrimin, Lenin ve yardımcıları tarafından gerçekleştirildiği haber-

leri Petrograd'dan gelmişti. Bu Lenin'in ismini ilk duyuşumdu; fakat isminin söylenişi bana masallarda düşmanla savaşan ve her zaman kazanan şövalyeleri anımsattı.

Köyde hatırladığım ilk değişim, artık hepimizin eskiden beri korktuğu yerel polisin atının ayak sesini duymuyor oluşumuzdu. Köylülerin korktuğu ama yine de sohbet ettiği ve bazen sorularını cevapladığı köy jandarması da ortalarda görünmüyordu. Yine de köylülerin sürekli ve en fazla korktukları şey her zaman Çar'ın hayali olmuştur. O kadar ki devrimden çok sonra yaşantımız yeni baştan düzenlendiğinde ve ülke büyük bir değişimden geçerken bile, bir köylünün "Çar geri gelirse bize ne olacak?" diye söylendiğini duymak mümkündü.

Köyümüz o dönemde çok zor bir dönemden geçiyordu. 1918'in başında Almanlar, Gomel'in de içinde bulunduğu batıdaki toprakları işgal ettiler. Devrime rağmen birlikler ardı ardına sonu gelmeyen bir sel gibi doğuya doğru ilerliyorlardı. Alman İmparatoru'nun iyi eğitimli askerleri gösteriş yaparcasına Rusya'nın iç bölgelerine giriyordu. İşgal sırasında kentleri ve köyleri yağmalıyor, hayvanları çalarak trenle Almanya'ya gönderiyor ve askerlerinin ulaşımı için atlara el koyuyorlardı. Genelde yollarına çıkan her insanı öldürüyor ya da yaralıyorlardı.

Eski Gromıki'de ev ev gezerek inekleri topladılar. Silahlı üç askerin ineğimizi avludan çıkarmak üzere oldukları anı dün gibi hatırlıyorum. Babam ve iki erkek kardeşi ormandaydı. Sadece büyükbabam evdeydi. İneği geri almak için ümitsizce mücadele etti. Askerlerden biri tüfeğini ona doğrulttu, fakat o anda bacakları ipe takılan inek yere düştü. Bu sadece dokuz yaşında olan ben ve yedi yaşındaki kız kardeşim de dahil olmak üzere kadın ve çocuklara büyükbabamı tutup geri çekmek için bir fırsat vermişti.

Büyükbabam ineğinin çalınmasına çok üzülmüştü ve onsuz kaybolmuş gibiydi. "O lanet Alman ne düşünüyordu? Son ineğimizi de alarak çocukları sütsüz bırakmak zorunda mıydı" diye dert yanıyordu.

Annemin de içlerinde olduğu kadınlar, bir süre köyün yamacında Almanlar fikirlerini değiştirir de inekleri geri getirirler diye beklediler.

Ama böyle bir şey olmadı. Küçük kardeşimle sabahları ılık süt içmeye gittiğimiz ahır boş kaldı. Yine de sürekli karşılaştığımız maddi zorluklardan, onlarla başa çıkmayı öğrenmenin kişiliğimi güçlendirdiğini düşündüğüm için memnundum.

Topraklarımız işgal edilmeden önce de, birkaç hafta boyunca çok sayıda insanın eşyalarıyla dolu yük arabalarıyla doğuya doğru Almanlardan kaçışını izledik. Çoğu iyi Rusça bilmeyen Polonyalı ve Belaruslulardı, ama halk onları anlayabiliyor ve onlara iyi davranıyordu.

Almanlar ancak Mart 1918'de Lenin, Brest-Litovsk Anlaşması'nı imzaladığında durdular. Bu anlaşma Sovyet Cumhuriyeti'ne insani ve maddi kaynaklar açısından büyük bir zarar verse de, ülke için bir bütün olarak daha önemli olan Ekim Devrimi'nin temel kazanımlarını etkilememişti.

Sovyet Cumhuriyeti, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra geçici olarak yaşanan kısa soluklanma sürecinde bazı iç sorunlarını çözerek Kızıl Ordu'yu kurdu. Sadece sekiz ay sonra, Almanya'daki devrim, İmparator II. Wilhelm'in devrilmesini sağladı ve Sovyet hükümeti 13 Kasım 1918'de Brest Litovsk Anlaşması'nı iptal etti. Bu, Lenin'in öngörüsünün zaferiydi ve Ocak 1919'a kadar Gomel bölgesi Almanlardan temizlendi, mülteciler de evlerine geri döndü.

Devletler arasındaki savaşın korkunç bir şey olduğu ve işgalci Almanların düşmanımız olduğu düşüncesi kafama iyice yerleşti. Topraklarımızı neden istiyorlardı? Neden Rusları öldürmeleri gerekiyordu? Çocukluğumuzda savaş sırasında oyun oynamaya alıştık ve oyunlarımızda her zaman Rusların kazanmasını sağladık.

Lenin'in *Yeni Ekonomi Politikası* yavaş yavaş işlemeye başladı ve Sovyet ekonomisi tamamen kuruldu; ancak bu zorunlu tahıl alımı yerine ayni vergi almaya yönelik bir değişimdi ve sonunda köylüleri tarımsal faaliyetleri sürdürmeye ve üretimi artırmaya ikna etmişti.

Bununla ilgili bir olay hatırlıyorum. Yeni rejimin politikalarını açıklamak ve insanlara Marksizm-Leninizm'in temel kuramını anlatmak için köye gelen biri vardı.

Bize "Marx öğretisini en son kuramlar temelinde, diğer düşünürlerin, özellikle de Hegel'in fikirlerini olağanüstü seçici bir şekilde kullanarak şekillendirmiştir. Hegel'den sadece iyi olan şeyleri almıştır. Yani Hegel'in zekasındaki rasyonel tohumları almıştır" demişti. Daha sonra "Sorusu olan var mı" diye sordu. O daha sözlerini bitirmeden, keskin zekalı bir köylü söze girerek çoğu zaman köylüleri tohumluk bir yana, kendilerini doyuracak yeterli tahıldan bile mahrum bırakan tahıl fazlasına el koyma uygulamasına değindi: "Marx'ın Hegel'den sadece rasyonel tohumları aldığını söylüyorsunuz. Hegel şanslıymış. Önceki gün, Marksistler gelip tüm tohumlarımızı aldılar" deyiverdi.[17]

Bu Lenin'in yeni politikasının öngördüğü aynî vergiden önceydi. Köylüler devlete ne kadar vermeleri ve kendileri için ne kadar ayırmaları gerektiğini anladıklarında, yeni rejimin onların sorunlarını anladığını gördüler ve tabii bunun tarımsal üretimde olumlu bir etkisi oldu. O zaman devlet de kendi payına kentleri ve kentli işçi sınıfını beslemeyi daha kolay buldu.

İnsanın psikolojik ve ahlaki dünyası farkına varmadan şekillenir. Bu doğduğun andan itibaren aldığın ilk nefesle, ninni sesiyle ve sonra da masalların, efsanelerin ve türkülerin hayat verdiği görüntülerle

[17] Bu paragrafın Rusça özgün metni ile İngilizce özet çevirisinde önemli farklar vardır. Karşılaştırma için Rusça özgün metnin çevirisini sunuyoruz: "Konuşmacı her şeyin anlaşılır olduğunu sanıyordu. Konuşmasını bitirdikten sonra sordu: 'Sorusu olan var mı yoksa her şey açık mı?' O zamana dek Hegel'in adını dahi duymamış olan, atılgan fakat pek bilgili olmayan bir köylü sordu: 'Bir soru sorabilir miyim?' Ona elbette izin verildi. Ancak söyledikleri sorudan çok şikayete benziyordu. Köylü şöyle dedi: 'Diyorsunuz ki Marx Hegel'den sadece rasyonel tohumu aldı, başka bir şey almadı. Oysa bizde geçenlerde gerçekten tüm tahılı aldılar, tohumluk hemen hemen hiçbir şey bırakmadılar'. Konuşmacı Marx ve Hegel'in felsefi görüşlerindeki farkı tekrar açıklamak zorunda kaldı. Köylünün şikayetine gelince, bunun arkasında yatan basit bir şeydi: fazla tahıla el koyma uygulamasında bazen köylülerin kendi besinleri için ve tohumluk olarak ayırdıkları tahılı da fazla ürün kategorisine sokuyorlardı." Karş. A. A. Gromıko, Pamyatnoe, cilt 1, Moskova: *Politizdat*, 1988, s. 32-33 ve Andrei Gromyko, *Memories*, Londra: Hutchinson, 1989, s. 14. (yay. haz. notu).

beslenir. Ve elbette tarihin, ülkeleri için hayatlarını feda eden büyük kahramanların hayatlarının'da etkisi vardır. Çocukluk deneyimlerimin üzerimde nasıl bu kadar belirleyici bir etkiye sahip olduğunu merak etmem doğal bir şey. Sanırım bunun nedeni, bu deneyimlerin merakımı ve bilgiye karşı olan açlığımı artırması, beni insanları ve ülkemi kurtarmaya yöneltmesi. Bunu o kadar güçlü hissettim ki, birçok kez kendimi orduda düşmana karşı savaşırken, Tatarlara, İsveçlilere, Japonlara ve Almanlara karşı ülkemi savunurken hayal ettim.

Yurtseverlik duygusuna aslında doğumdan itibaren sahipsinizdir. Bu duygu; doğduğunuz ve ilk kelimelerinizi söylediğiniz eve, ailenize ve ilişkilerinize olan bağlılığınızı, kentiniz ya da köyünüze, dağlara ve nehirlere dair çocukluktan kalan anılarla aranızdaki bağları içerir. Tüm bunlar insanın ülkesine olan sevgisini yaratan şeylerdir.

Bugün genelde kutsal "yurtseverlik" sözcüğünün önüne "Sovyet" sıfatını koyuyoruz. Bu, sosyalist toplumumuzun değerlerine olan bağlılığımızı ve insanın insan tarafından sömürülüşüne karşı duruşumuzu yansıtıyor.

1923 yılının başında, Genç Komünistler Birliği yani Komsomol'un köy hücresinin sekreteri seçilmiştim. Köy hayatının tümünü etkileyen talimatlar, yerel Komsomol komitesi tarafından yerel hücrelere aktarılıyordu. Komsomollar köylüler ve köy aydınlarına örnek olmalıydı ve biz de işimizi çok ciddiye alıyorduk.

Bana gelen talimatları hevesle okurken kendimi Karl Marx'la sohbet ediyormuş gibi hissediyordum. Ailem çalışmalarıma "dayandı", ama ilk başta bundan fazlasını yapmadı. Fakat diğer köylerin seçimlerde yarışmak üzere kendi adaylarını belirlemek için ellerinden geleni yaptığını gördüklerinde, onlar da daha faal bir şekilde çalışmalarla ilgilenmeye başladı.

Ocak 1924'te Lenin öldü. Zorlu bir kıştı. Cenaze için okulda düzenlenen törene gitmek üzere büyük kar yığınlarını aşmaya çalıştığımı hatırlıyorum. Öğretmenlerimiz Lenin'in bizler ve tüm Rusya işçileri ve köylüleri için çok şey yaptığını hatırlatan konuşmalar yaptılar.

Köylüler, Lenin'in ölümünden başka bir şey konuşmuyordu. "Şimdi ne olacak? Lenin'siz nasıl yaşayacağız?" diye soruyorlardı.

Komsomol başkanı olarak benim cevap vermem gerektiğini düşünüyorlardı. Birinin *bana* cevap vermesini beklerken, ben onların sorularını nasıl yanıtlayabilirdim? Sonra daha önce duyduğum bir şeyi hatırladım: "Devrim, Lenin ve yardımcıları tarafından gerçekleştirildi." Dolayısıyla şöyle yanıt verdim: "Lenin öldü, ama yardımcıları ve parti hâlâ yaşıyor. Bizler de onlarla birlikte yaşayacağız."

Yedi yıllık ilk öğrenimimi ve Gomel'deki meslek okulunu bitirdikten sonra Minsk'den çok uzakta olmayan Borisov'da teknik okula gittim. Burada Napolyon'un dağıtılmış ordusuyla Rusya'dan geri çekilişi sırasında kalması nedeniyle ünlü olan tek katlı ahşap bir evde kaldım. Ev ironik bir şekilde hâlâ "Napolyon'un evi" adıyla anılıyordu.

1931'de Borisov'da olduğum dönemde Komünist Parti'ye üye oldum. Yoksul bir köylüyle bir toprak ağası, işçiyle kapitalist arasındaki farkı anlamaya başladığım günden beri bunun hayalini kurmuştum. Yeni görevlilerin seçildiği toplantıdan hemen önce parti kartımı aldım ve bu toplantıda hemen bağlı olduğum parti örgütünün başına getirildim.

Partideki görevim beni korkutmuştu. Komsomol'da olduğu gibi diğer insanlarla yakın bir şekilde çalışıyor ve bir sürü işin arasında günlük sorunlarla uğraşıyordum. O günlerde parti üyeleri, tüm tarihimiz boyunca olduğu gibi, ön saflarda en önemli ve zor işleri üstlenmişlerdi. Parti politikalarıyla ilgili açıklama ve ajitasyonun yanı sıra, o dönemin en önemli meselesi tarımın kolektivizasyonuydu. Cumartesi ve Pazar günleri gönüllü olarak çalışacak, nereye gönderilirse gönüllü olarak gidecek, odun toplayacak, ihtiyaç duyulduğunda vagonları yükleyecek ilk kişiler bizlerdik. Parti ve Komsomol yaşadığımız güçlükleri anlıyor ve genç yüreklerimizdeki komünizm inancını körüklüyordu.

Sadece az miktarda bir geçim yardımı alıyorduk. Tüm zorluklara rağmen o günleri belki de, Belaruslu bir köylü ailesinin kızı olan öğrenci Lidiya Dmitriyevna Grineviç'le hayatımı birleştirdiğim dönem olması nedeniyle güzel günler olarak hatırlıyorum. Kendisi Minsk'in

batısındaki Kamenki Köyü'ndendi.

Bir gün bir grup kız öğrenci arasında güzel bir kız gördüm. Onu bir türlü aklımdan çıkaramadım. Sonunda artık 20 yaşını geçtiğimi düşündüm ve bu konuda bir şeyler yapmam gerektiğine karar verdim.

O yaşlarda insanlar özellikle bu tür konularda yıldırım kararlar verirler. Kısa sürede birbirimizi tanıdık. Güzelliği, alçakgönüllülüğü ve tarif edilmesi güç, sihirli özellikleri beni fethetmişti. Bunların hiçbir erkeğin kendisini koruyamayacağı, kadınlara özgü silahlar olduğunu düşünüyorum. Erkek bunları hiçbir zaman öğrenmese de olur. Bin tane Darwin ya da psikolog, kadınların bu tür özelliklerini asla açıklayamaz. Bunlar doğanın sırrıdır.

Yazın ilk günlerinde geceler kısaydı ve her akşam Lidiya'yla buluşup tüm gece birlikte geziyorduk. Sihirli bir arabayla dolaşıyormuş gibiydik. Sadece sessiz geçen gündoğumu sırrımızı biliyordu. *Sakindi Oranın Şafakları* filmi onlarca yıl sonra yapıldı ve çok farklı konuları anlatıyordu, ama ismi bana doğayı ve şimdi de düşünmeden edemediğim o zamanki durumumu hatırlatıyor.

Sıcak bir yaz günü Berezina'da yüzmeye gittim. Güneş tarlaların üzerinde parlıyordu ve yol üstündeki çalılardan çiçeklerin keskin ve tatlı kokuları yükseliyordu. Aklımda tanıştığım kızdan başka bir şey yoktu. O dönem *Yevgeni Onegin*'i yeniden okumaya başladım ve koşulların çok farklı olmasına ve Puşkin'in ihtiraslı sözcüklerinin sohbetlerimizi pek fazla yansıtmamasına rağmen, yürürken bir Tatyana'yı, bir yeni arkadaşımı, sonra yine Tatyana'yı düşünüyordum. Birlikteyken kendimizi iyi hissediyorduk. Puşkin'in başyapıtındaki en güçlü anlar da kadın ve erkek karakterlerin kaderlerini neden birleştiremediklerini açıkladıkları zamanlardır. Bu özel hayatında karşına çıkan fırsatları kaçırmaman gerektiği konusunda hem bir ders, hem de bir telkindi.

Yürürken, hayat kulağıma insanların anlamadığı en tatlı seslerden yapılmış bir beste gibi geliyordu. Düşüncelerim o kadar derinlere gitmişti ki neredeyse taşlı yamaçtan aşağıdaki, düz ve parlayan suya düşüyordum.

Aşağıya indim ve okuldan iki arkadaşımı gördüm. Birden bire farklı bir kişiliğe bürünerek onlara katıldım ve bir kıyıdan diğerine yüzmeye başladım. Nehir derindi, fakat geniş değildi ve yüzmeyi başarmam zor olmadı.

Yüzmek beni kendime getirdi; soğuk su rüyalardan gerçekliğe dönmemi sağladı. O gün güneşin altındaki çayırda tek başına yürürken hissettiğim, ruhumdaki o gücü, rahatlamayı, düşüncelerimdeki arınmayı hayatımda bir daha hiç yaşamadım.

Eve döndüğümde, hissettiğim şeyin ne olduğunu anlamaya çalıştım. Bütün bunlar ne içindi? Nasıl nehre düşecek kadar derinlere dalmıştım? Doğru, yüzmeyi biliyordum ve çok da kötü bir şey olmazdı, ama yine de...

Kendi düşüncelerimden çıkardığım sonuç şaşırtıcı fakat açıktı: Ona her şeyi söylemeliydim. Ne yapmamız gerektiğine birlikte karar vermeliydik...

Bahar vakti kır hayatı ve Puşkin'in ölümsüz eseri birleşerek duygularımı işte bu şekilde etkilemişti.

Lidiya'yla henüz ikimiz de öğrenciyken evlendik. Bir süre zorlandık, fakat sonradan işleri yoluna koyduk ve bir apartmana yerleştik.

O günlerin üzerinden 57 yıl geçti. Lidiya Dmitriyevna ve benim Anatoliy ve Emiliya adında iki çocuğumuz oldu. Anatoliy tarih alanında doktora yaparak profesör oldu ve SSCB Bilimler Akademisi'nde muhabir üye ve Afrika Enstitüsü'nün müdürü olarak görev yapıyor. Kızımız Emiliya tarih mezunu ve redaksiyonla uğraşıyor. İgor, Andrey ve Aleksey adında üç erkek torunumuz ve Lidiya ve Anna adında iki kız torunumuz var. Torunlarımızdan birinin de Oleg isimli bir oğlu var. Kız kardeşim Evdokiya hâlâ hayatta ve kızı Sofiya'yla Gomel'de yaşıyor.

Büyük Anayurt Savaşı ailemi esirgemedi. Benden küçük olan iki erkek kardeşim Aleksey ve Fyodor, Sovyet Ordusu'nda subay olarak öldüler. Biri savaşın ilk dönemlerinde Baltık'ta, diğeri de Sovyet ordusunun geri çekilen Hitlercilerin peşinde olduğu sırada Bobruysk

yakınlarında Berezina Irmağı'nı geçerken bir topçu bölüğünün komutanı olarak hayatını kaybetti. Üçüncü erkek kardeşim Dmitri'nin zor bir hayatı oldu. Savaş sırasında partizan üyelerinden biriydi, daha sonra da orduya katıldı. Cepheden sağlığı bozulmuş bir şekilde döndü ve 1978'de öldü. İki dayım Fyodor ve Matvey Bekareviç de savaşta ölürken, eşimin tek erkek kardeşi, sevgili Arkadi de Moskova savunmasında hayatını kaybetti.

İlköğretim okulunu bitirdikten sonra 12 yıl daha öğrenim hayatıma devam ettim. İlk önce Gomel'de meslek okuluna, daha sonra Borisov'da teknik okula, sonra da Minsk'deki enstitüye gittim ve son olarak da Minsk'de ve Moskova'da yüksek lisans eğitimi aldım.

Sosyal bilimler okumak istediğime karar vermiştim ve 16 yaşında ne kadar uğraşmam gerekirse gereksin Engels'in *Anti-Dühring*'ini okumayı kafama koyduğum zaman, kararımı kesinleştirdim. Zaten siyaset bilimi alanında çalışma yürütüyor olmam ve Komsomol'un başkanı seçilmem bu isteğimi daha da pekiştirdi. Şimdi dönüp bakınca bu kitabı okumak zor görünüyor, ama bir kere başlayınca Engels'in Marx'ın fikirlerini sunuşu o kadar açıktı ki, kitabı elimden bırakamayacağımı anladım. Komsomol'a katıldığımda ismini ilk duyduğum kitap Marx'ın *Kapital*'iydi. Bu kitabın onun en kapsamlı eseri olduğunu fark ettim ve birkaç aylık çabadan sonra kitabın bir nüshasını elde ettim. O zaman ne kadar zor bir kitap olduğunu anladım ve "daha akıllı olduğum zaman" üzerinde çalışmak üzere bazı yerleri not aldım.

Komünist olduğum ve teknik lisede parti sekreteri olarak görevlendirildiğim için parti yetkilileri tarafından sık sık, bazen ayda iki defa çeşitli görevlere gönderiliyordum. Borisov'da, daha sonra Minsk'de *kolektivizasyona* yardım etmek, *sovhoz*ların (devlet çiftliği) ve köylerdeki parti faaliyetlerinin güçlendirilmesi için çeşitli yerlere gittim. Bazen tarımsal tedarik işiyle de ilgilenmek zorunda kaldım. Borisov'da iki yıl okuduktan sonra, eşimin bir *sovhoz*da veteriner teknisyen olarak çalıştığı Minsk'den çok uzakta olmayan Dzerjinsk bölgesinde bir ortaokulun başına atandım. Burada eş zamanlı olarak ders vermeyi ve

okula gitmeyi, bir yandan da dışarıdan öğrenci enstitüdeki çalışmaları takip etmeyi sürdürdüm.

Bir gün Belarus Komünist Partisi'nden bir Merkez Komite üyesi sıradışı bir teklifle beni görmeye geldi. Öneri, elbette ben istersem, yüksek lisans çalışmasına başlamamdı.

"Fakat enstitüde girmem gereken tüm sınavları henüz tamamlamadım" diye karşı çıktım. "Endişelenme. Sınavlarına çalış, ondan sonra doğrudan yüksek lisans çalışmasına başlayabilirsin" dedi.

Bunu düşünmek için biraz zaman istedim. Beni endişelendiren işin maddi yönüydü. İlk çocuğumuz Anatoliy doğmuştu, okul müdürü olarak iyi bir maaş alıyordum ve yüksek lisans bursunun ailemin yaşam standartlarını düşürmesinden korkuyordum.

Yetkililerle görüşmek üzere Minsk'e gönderildim. Buradaki üniversitede komisyon başkanı olan Profesör İ. M. Boriseviç, yaptığımız görüşmeden sonra "Eğitim, çalışma ve sosyal durumunu inceledikten sonra, komisyon senin sadece burada Minsk'de bulunan yüksek lisans uzmanlık bölümüne girmeni öneriyor" dedi.

Doğal olarak "Burada ne tür uzmanlar eğitiliyor?" diye sordum.

"Pratik ve kuramsal temelde geniş bir altyapıya sahip ekonomistler yetiştirmeyi düşünüyoruz. Moskova'daki Kızıl Profesörler Enstitüsü, liselerimiz için sosyal bilimler öğretmenleri yetiştiriyor. Düşüncemiz buradaki lisansüstü okulunda benzerini yapmak" diye yanıt verdi.

Komisyona açıkça artık öğrenci bursuyla geçinmek istemediğimi söyledim. Boriseviç, kısa bir süre sonra üniversite öğrencilerine parti tarafından ödenen en yüksek paranın, yani düzenli bir ücretin verileceğine söz verdi.

Profesör "Enstitüdeki sınavlara girdikten sonra hiçbir zorluk yaşamayacaksınız. Burada iyi biri olarak tanınıyorsunuz ve iyi bir muamele göreceksiniz. Yüksek lisans programı altı ay sonra başlayacak, bu da size yeterli zamanı sağlar" dedi ve "Teklifi kabul etseniz de etmeseniz de, sizi çalışmanız için Minsk'e transfer etmeyi düşündüklerini biliyorum" diye ekledi.

Her koşulda Dzerjinsk'den ayrılacağım için yüksek lisans programına başlamayı kabul ettim ve 1933'de ailemle Minsk'e taşındım. İlk önce bir apartman dairesine yerleştik. Profesörün partinin vereceği ücret konusundaki tahmini doğruydu ve bu para bizim için oldukça yeterliydi.

Profesör Boriseviç ile asistanı Profesör Klimko'nun başkanlığındaki zorlu yüksek lisans çalışması başladı. Zavallı Klimko'nun bir kolunu iç savaşta kaybetmiş olduğunu hatırlıyorum. Derslerin ilk altı ayı politik ekonomi, felsefe ve İngilizce'ye ayrılmıştı ve öğretim kadrosu tam bir yetkinliğe sahipti.

Belarus Bilimler Akademisi'ne kayıt yaptırmıştık ve okula kayıt olmamızdan kısa bir süre sonra Akademi, bir olayın yıldönümü için düzenlediği resepsiyona önemli bilim insanlarının ve saygın akademisyenlerin yanı sıra, biz yüksek lisans öğrencilerini de davet etti. Onlarla aynı muameleyi gördüğümüze ve bize ziyafet sofrasıymış gibi gelen o yemek masasına oturduğumuza inanamamıştık. O zaman Sovyet Devleti'nin bilim insanlarına boşuna iyi davranmadığını fark etmiştik. Devletin bilime ve bu alanda çalışanlara saygı duyduğu çok açıktı. Dürüstçe itiraf etmeliyim ki akademisyenlerle katıldığım bu toplantıdan sonra devletin bu insanlara ne kadar iyi baktığını gördüğümde akademi dünyasına girmeye karar verdim.

Fakat daha sonra 1934'te tüm hayatımı etkileyecek bir olay oldu. Grubumuza daha önce haber verilmeksizin Moskova'da benzer bir enstitüye transfer edileceğimiz bildirildi. Bu konuyu bir süre düşündükten sonra, protesto etmeme kararı aldık. Bu "Mantarsan sepete girersin" sözüne örnek bir olaydı. Böylece Mart 1934'te ailem ve üç pakete sığdırdığımız tüm değerli eşyalarımızla Moskova'nın yolunu tuttuk. Yolculuk sırasındaki duygularımı hatırlıyorum. İçimden bir ses Kremlin'in ünlü taşlı yolunda gerçekten de yürüyeceğimi ve duvarlarını kartpostal resimlerinde görmek yerine kendi gözlerimle göreceğimi söylüyordu.

Evimiz şehrin kuzeydoğusundaki Alekseyevski'de bir öğrenci yer-

leşimindeydi. Romanov'ların ikinci çarı, Aleksey Mihayloviç'in sarayı eskiden buradaydı, ama artık kalan tek şey adı olmuştu. Alekseyevski her yerde genç erkek ve kadınların görülebileceği gerçek bir öğrenci kentiydi. Burada oldukça rahat bir şekilde yaşadıktan sonra Bilimler Akademisi'nin tahsis ettiği Çkalov Caddesi'nde son derece iyi ve yeni bir apartman dairesine taşındık. Daire komşum genç virusolog Mihail Petroviç Çumakov idi. Kendisi daha sonra çocuk felci alanında dünyaca ünlü bir otorite oldu.

Moskova Enstitüsü'nün müdürü önemli bir iktisat kuramcısı olan M. A. Lurye'ydi. Buradaki yüksek lisans eğitimim, Minsk'tekinden çok farklı değildi. Moskova'daki parti görevlerim de fazla değişmemişti: *kulak*ların [kulak: Rusya'da zengin köylülere verilen ad - ç.n.] kaldırılması, kolektif çiftliklerin güçlendirilmesi, parti politikasıyla uluslararası durumun kent ve köylerdeki işçilere anlatılması. Ayrıca partinin okuma yazma programının gidişatını yerinde kontrol etmem ve kuramsal konularda, örneğin Lenin'in yazdığı *Rusya'da Kapitalizmin Gelişimi* üzerine konuşma yapmam gerekiyordu.

Bu gezilerden birinde, gece yatacağım yeri ayarlamaya sıra geldiğinde yerel Sovyet başkanının bana şöyle bir öneride bulunduğunu hatırlıyorum: "Ya çok çocuklu bir ailenin gürültülü olması muhtemel evinde kalırsınız, ya da diğer görevlilerin yaptığı gibi ahırdaki samanların üzerinde uyuyabilirsiniz." Atları gece vakti otlamaya çıkardığım gençlik yıllarımda samanların üzerinde rahatça uyuduğumu hatırladım ve ikinci seçeneği kabul ettim.

Başkan beni ahıra götürdü. Avluya vardığımızda, "Kısa bir süre önce yakınlardaki başka bir ahırda buraya gönderilen bir görevli Sovyet rejiminin düşmanları tarafından öldürüldü" diye konuştu.

Gece kazasız belasız geçti, ama ben her zamanki deliksiz uykumu uyuyamadım.

Moskova Enstitüsü'nde okuduğum dönemde Tüm-Birlik Yaşlı Bolşevikler Derneği'nde bazı ünlü devrimcilerle birlikte toplantılara katılma şansım oldu. Dernek, Lenin henüz hayattayken kurulmuştu ve

resmi olarak 1930'ların başında yaşlı Bolşeviklerin eski zamanlar ve o günkü konular hakkında sohbet ettiği bir yer haline gelmişti.

Sadece en az 18 yıllık parti üyeleri derneğe üye olabiliyordu ve Ocak 1934'e kadar derneğin üye sayısı iki bini aştı. 1931'deki tüzüğüne göre bu derneğin amacı, partinin gençleri eğitmesinde ve tarihle ilgili belge toplamasında yaşlı Bolşeviklerin deneyimlerinden yararlanmasını sağlamaktı. Üyeler kendi aralarında sık sık toplanmalarına karşın, toplantılara girmesine izin verilen biz genç komünistler için düzenlenen ve bizim de katılmaya can attığımız etkinlikler pek sık yapılmıyordu.

Bu toplantılardan birinde konuşmacı Bela Kun idi. Macaristan Komünist Partisi'nin kurucularından biri olan Kun, 1919'da kurulan Macaristan Sovyet Cumhuriyeti'nde dışişleri ve savaş bakanlığı yapmış ve Macar devriminin yenilgiye uğradığı 1920 yılında Sovyet Rusya'ya kaçmıştı. Şimdi de Komünist Enternasyonal'in (Komintern) önemli isimlerinden biriydi. Oldukça etkileyici bir konuşmacıydı ve Macaristan Sovyet Cumhuriyeti'nden bahsederken burjuvazi ve toprak sahiplerini işçilerin ezeli düşmanı olarak tarif ediyor; onların ancak, işçiler iyi bir şekilde örgütlenir ve kendi partilerinin öncülüğünde hareket ederlerse yenileceklerini söylüyordu. Laf arasında sadece nezaket gereği Stalin'den söz etmişti. Kun, kesinlikle kendi ülkesindeki durum hakkında sağlam bir birikime sahip, devrimci bir militandı. Olayları kolaylıkla açıklar ve notlara ihtiyaç duymadan konuşurdu.

Aynı toplantıda Rusya'daki 1905 Devrimi'ne katılmış olan, şimdi de Komintern Yönetim Konseyi'nde yer alan Litvanyalı devrimci V. G. Knorin'in konuşmasını da dinledik. Knorin, uluslararası durum hakkında konuştu ve komünist partilerin karşı karşıya olduğu görevlere vurgu yaptı. Almanya'da faşizmin iktidara gelmesinin durumu karmaşık bir hale getirdiğinin altını çizen Knorin, tahmin yürütme konusunda temkinli davrandı. Bizler, özellikle Avrupa ve dünyanın geleceği konusunda asılsız teorilerden ve fazla cesur konuşmalardan nasıl kaçındığını fark etmiştik. Bu onun tedbirli biri olduğunun göstergesiydi. Hitler'in yayılma çılgınlığı kitap ve bildirilere yansımış, ancak henüz

Nazi Almanyası'nın devlet politikası haline gelmemişti ve faşist saldırı planları hâlâ açık olmaktan çok uzaktı.

Toplantıda konuşan hemen herkes Troçkist muhalefeti bastırmanın ne kadar önemli olduğunu söylemişti. Bu söylenmesi uygun bir şey olarak kabul görüyordu. Buna karşın Dernek, 1935'te Stalin'in politikasının bir sonucu olarak kapatıldı ve en önemli üyelerinden bazılarının adları basında görünmez oldu.

İleri İngilizce dersleri ve tezimi yazıp savunmayı içeren üç yıllık lisansüstü eğitiminin ardından, 1936'da bir Eski (Yaşlı) Bolşevik ve Lenin'in yoldaşı olan akademisyen M. A. Savelyev'in başkanı olduğu Bilimler Akademisi Ekonomi Enstitüsü'nde araştırma görevlisi oldum.

Araştırma görevliliğinin sabit ve kalıcı bir iş olduğunu sanmıştım. İkinci iş olarak öğrencilerim arasında daha sonra ünlü olacak isimlerin de bulunduğu Moskova İnşaat Mühendisliği Enstitüsü'nde siyasal iktisat derslerine girdim. O dönemde öğretmenlerin öğrencileri kadar genç olması sık rastlanan bir durumdu ve bu benim için de geçerliydi. Bazen kendimi garip hissediyor ve olduğumdan yaşlı görünmek istiyordum.

Aynı zamanda parti adına Moskova'daki büyük bir fabrikadaki teknisyenlerden oluşan bir gruba siyaset ve ekonomi alanında eğitim veriyordum. Grup 30 kişiden oluşuyordu ve ele aldığımız konular arasında dışişleri ve içişleri konuları yer alıyordu. Daha sonra, diplomatik görevlere getirilecek kişileri seçen Merkez Komite'ye bağlı komisyonun kariyerimi planlarken bu dersleri dikkate aldığını öğrenecektim.

1938'in sonunda bir gün, Ekonomi Enstitüsü'nün bilim sekreteri olduğum sırada o dönem SSCB Bilimler Akademisi'nin başkanı olan botanik bilimcisi Vladimir Leontyeviç Komarov beni çağırdı. Bu kadar önemli bir bilim adamının beni çağırmasına çok şaşırmıştım.

Bana, "Seni, akademinin Vladivostok'taki şubesinin bilim sekreteri yapmak istiyoruz" dedi.

Bu teklifi pek cazip bulduğumu söyleyemem, o nedenle "Ben sadece genç bir araştırma görevlisiyim. Bu iş en azından bilimsel doktora gerektiriyor" diye cevap verdim. Gerçekte kafamdan şunlar geçiyor-

du: Eğer akademi başkanı botanik bilimcisi değil psikolog olsaydı ne düşündüğümü anlardı ve Vladivostok'a doğru yola çıkmış olurdum.

Neyse ki o da her şeyi olduğu gibi bırakmaya karar verdi, ama benden düşünmemi istedi.

Olaylar geliştikçe kaderim araştırma görevliliğine devam etmeyeceğimi gösterdi. 1939'un başında diplomatik görevler için yeni personel seçen Merkez Komite komisyonu tarafından çağrıldım. Görüşmeye gittiğim gün Vyaçeslav M. Molotov ve Georgiy M. Malenkov'u hemen tanıdım.

Bana dış politikayla, muhtemelen diplomasiyle ilgili bir iş için beni düşündüklerini söylediler.

Bugün bile komisyonun neden beni seçtiğinden emin değilim. Kuşkusuz ki partinin dış ve içişlerindeki tavrını anlatmak üzere sık sık yaptığım gezilerin bir rolü oldu. Ayrıca yüksek lisans grubundaki İngilizce derslerinde en başarılı öğrenci olmamın da etkisi olmuş olabilir. İngilizce olarak neler okuduğumu sorduklarında, birkaç kitaptan bahsetmiş ve Amerikalı ekonomist Stewart Chase'in *Zengin Toprak, Yoksul Toprak* (Rich Land, Poor Land) adlı kitabının ilgimi çektiğini söylemiştim. Başka bir şey söylenmese de, komisyondan onay aldığımı hissetmiştim.

Birkaç gün sonra Merkez Komite'ye tekrar çağrıldım ve "kabul edersem Bilimler Akademisi'nden diplomatik bir göreve transfer edileceğim" bildirildi.

Kısa bir konuşma oldu ve görevi kabul ettiğimi söyledim. Daha sonra Vaşington'da ve ardından Londra'da büyükelçilik yaptığım yıllarda tamamlayıp 1957'de (G. Andreyev takma adıyla) yayımladığım *Amerikan Sermayesinin İhracı* adlı kitabımla Moskova Devlet Üniversitesi'nden iktisat doktorası aldım. 1961'de de aynı takma adla yayımladığım *Doların Yayılması* kitabını, 1982'de aynı konuyu ele aldığım *Sermayenin Dışarıya Açılması: Geçmiş ve Bugün* adlı bir başka kitap izledi. İktisadın bu önemli alanında yaptığım araştırma, temel çalışmamda bana büyük yarar sağladı.

III
Savaşın arifesinde

Sovyetler Birliği'nin güçlendiği ve insanlarımızın sosyalizmi inşa ettiği 1930'lu yıllarda uluslararası atmosfer giderek kötüye gidiyordu. Savaşın kara bulutlarının toplandığını herkes görebilirdi.

Ülkeler birbiri ardına, İkinci Dünya Savaşı yolunda ilerleyen Almanya, İtalya ve Japonya'nın saldırganlığının kurbanı oluyorlardı. İngiltere, Fransa ve ABD bir ödün vererek yatıştırma politikası izliyor ve çaresizce kendilerine dönük bir saldırıyı SSCB'ye yönlendirmenin yollarını arıyordu. Bu durum artık gayet iyi biliniyor. Rahatsız edici sayfalar tarih kitabından koparılıp atılamaz.

Bu politika, Eylül 1938'de İngiltere ve Almanya'nın iktidar çevreleriyle Nazi Almanyası arasında imzalanan Münih Anlaşması'yla taçlandırıldı. Ancak bir yıldan kısa bir süre içinde savaşın ateşi yayıldı ve tüm dünyanın gözü önünde faşist saldırının Batı'ya bulaşmayacağı inancı tamamen çöküverdi.

Sovyetler Birliği'ne gelince, 1930'lu yıllar boyunca sürekli olarak Avrupa'da bir kolektif güvenlik sistemi yaratmaya, ağırlığını ve etkisini kullanarak saldırganları durdurmaya ve felakete engel olmaya uğraştı. Bu kaçınılmaz olarak Sovyet diplomasisinin omuzlarına ağır bir iş yükledi. Ancak tek başına gösterdiği çabalar yetersizdi ve İngiltere ile Fransa, Sovyetler'in önerilerini reddederek saldırıları durdurma çabamıza katkı koymaya yanaşmadı. Avrupa ülkelerinin bir dünya trajedisi-

nin eşiğinde olduğu giderek daha da açıklık kazanıyordu. Bu koşullarda SSCB, en azından savaşın başlamasını geciktirmek ve katliama karşı hazırlanmak üzere zaman kazanmak için her yolu denedi.

Yıllar boyunca içinde yer aldığı kuşaktaki tüm insanlar gibi bana verilen her işi yaptım ve ne zaman pozisyonumu düşünsem işleri doğru yaptığıma inandım. "Voroşilov Nişancısı" olmaktan hoşlanacağımı düşündüğüm zaman atıcılık yarışmasına girdim ve ödülü kazandım. Aynı şekilde "Çalışma ve Savunmaya Hazır" rozetini de kendim kazandım.

Gençken Lenin okumaktan kendimi alamıyordum ve görüşlerinin derinliği beni çok etkiliyordu. Ancak hâlâ bir türlü anlamadığım kelimeler ve fikirler vardı, bu nedenle bir şeyi anlamadığımda tekrar tekrar okumaya, üzerinde düşünmeye, bilen insanlara sormaya ve *anlayıncaya* kadar bu işi sürdürmeye yemin ettim. Lenin'le ilgili bu yeminimi hayatım boyunca bozmadım.

Okumalarımdan edindiğim kuramsal bilginin yeterli olduğunu ve her şeyi açıkça anladığımı söylersem kendini beğenmiş biri gibi davranmış olurum. Kendimi sürekli geliştirmem gerektiğinin her zaman farkında oldum. Emin olduğum tek şey gençliğimde yaptığım okumaların ileriki yıllarda topluma yararlı olmak için yaptığım çalışmalar için sağlam bir temel oluşturduğu.

1939'un ilkbaharında Moskova'da Dışişleri Halk Komiserliği'nde çalışmaya başladım. İtiraf etmeliyim ki Amerika bölümünün müdürü olarak yeni işime biraz korkarak başlamıştım.

İlk olarak ABD Büyükelçiliği'ndeki görevlilerle tanıştım ve ilk andan itibaren onların diplomatlarını yakından gözlemledim. O dönemde ABD'nin SSCB Büyükelçisi Lawrence Steinhardt idi. Bu adam Sovyet-Amerikan ilişkilerinin gelişmesi için çok az şey yapmıştı ve geniş bir dünya görüşü varmış gibi görünen Başkan Roosevelt'in bu iş için neden onu seçtiğini merak ediyordum. Neyse ki Steinhardt'ın uzun süre Moskova'da kalmaması iki tarafı da memnun etti.

İkili ilişkilerin kurulduğu 1933 yılı ile Steinhardt dönemi arasında Moskova'da iki ABD Büyükelçisi görev yaptı. İlki 1933'ten 1936'ya

kadar görev yapan William Bullitt idi. Kendisi Kızıl Ordu'nun ilerlemekte olduğu 1919 yılında, Başkan Wilson tarafından görevlendirilerek Rusya'daki askeri operasyonlara son verilmesi konusunu görüşmek üzere Moskova'ya gelmişti. Daha sonra Lenin kendisiyle görüşmeler yapmış ve kapitalizmin geri dönüşünü amaçlayan tüm önerilerini reddetmişti. Şüphesiz ki Roosevelt'in Bullitt'i büyükelçi olarak göndermesinin nedeni, Sovyet hükümeti konusunda deneyim sahibi olmasıydı.

Buna karşın Bullitt, büyükelçi olarak SSCB'ye karşı dostça olmayan bir tavır takındı. Vaşington'a Sovyetler Birliği'nin zayıf olduğu görüntüsü vermek için her yolu denedi ve Moskova'da gördüğü ve duyduğu her şeyi taraflı bir yorum katarak anlattı. Bu tavrını Moskova'dan Paris'e gönderildikten sonra ve hatta İkinci Dünya Savaşı'nın sürdüğü 1944'te de sürdürdü. Roosevelt'in Amerikalıları Sovyet müttefikleri hakkında olumlu şeyler düşünmeye teşvik etmeye çalıştığı o tarihte, Bullitt'in *Life* dergisinde yazdığı "Barış, Roma'dan bakış" başlıklı makale o kadar Sovyet karşıtıydı ki, ABD'deki ilerici güçler arasında bile tepki yarattı.

Ardından Moskova'ya gelen ve Ocak 1937'den Haziran 1938'e kadar büyükelçilik görevini yürüten Joseph Davies, renkli ve yapıcı bir kişiliğe sahipti. Davies, Bullitt'ten tamamen farklı olarak ABD yönetimini SSCB'yle özellikle ticaret alanında iyi ilişkiler kurmaya zorladı. Kendisi Demokrat Parti'de önemli ve saygın bir isimdi. O ve Marjorie Post ismiyle ünlü eşi hakkında Moskova'da oldukları yıllarda masum espriler yapılırdı. O dönemde ABD'de bol miktarda Sovyet karşıtı propagandanın var olduğunu unutmamak gerekiyor. Basın ve siyasetçiler Sovyet sistemine saldırmakla kalmıyor, Sovyet halkının aç olduğu ve çökmekte olan bir ülkede yaşadıkları gibi asılsız söylentiler yayıyorlardı.

Yeni Büyükelçi, kilerleri bir şekilde düzenlemesi ve Amerikan elçilik konutundaki rafları doldurması gerektiğine karar vererek her türden gıda erzakını Moskova'ya getirtmiş. "Şeker yoksa en iyisi yarım

ton şeker getirmek, yulaf ekmeği ya da yağ yoksa her birinden birer ton getirmek gerek" diye düşünüyormuş. Bolşeviklerin, Amerika Büyükelçisi'nin Amerikan çayını Amerikan şekeriyle içtiğini, Amerikan yulafından yapılmış ekmeği, üzerine Amerikan yağı sürerek yediğini bilmesini istiyormuş. Abartılı olduğu açık olmasına karşın bu hikayeler her iki başkentte de anlatılıyor ve o kasvetli dönemde ortamı kısa süreliğine de olsa yumuşatıyordu.

Olayları Bullitt'ten çok farklı bir şekilde gören Davies, İngiltere ve Fransa'nın Hitler'e taviz vererek SSCB'yi yalnızlaştırmaya çalışmasının hata olduğunu düşünüyordu ve ABD yönetimindeki pek çok kişi de onunla aynı fikirdeydi.

Davies, kısa süre içinde, daha sonra aralarında benim de yer aldığım Sovyet yetkililerle konuşmalarında sıcak bir şekilde saygıyla bahsettiği Stalin'le, iş ilişkisine benzeyen normal bir ilişki kurdu. Genelde yapıcı olarak "Karşılıklı ilişkilerimize dair pratik konuları ele alırken, iki ülkenin sahip olduğu sistemler arasındaki ideolojik ve toplumsal farkları bir kenara bırakarak işe başlamak zorundayız" şeklinde özetlenebilecek bir bakış açısı benimsiyordu. Roosevelt onun bu yaklaşımından etkilenmişti ve bu görüş, Nazi Almanyası'nın saldırganlığı artarken, önemli etkiye sahip Amerikan çevrelerinde destek kazanmıştı.

Davies'le birkaç yıl sonra ABD'de çalıştığım sırada tanıştım. Sık sık buluşur ya da birbirimizi ziyaret ederdik; genel olarak iyi bir iş ilişkimiz vardı. Vaşington'un hemen dışında zengin Amerikalıların yaşadığı evlere benzeyen bir konutta kalıyordu. Mimarisi "demokratik" görünmek üzere tasarlanmıştı. Bahçesinde aslan, ejderha, kadın heykeli ya da fıskiye yoktu; fakat dışarıdaki görüntü yanıltıcıydı. İnsan girişte gördüğü lükse hayretle bakakalır, Amerikan mimarisinin etkisini hemen anlardı. İçerisi lüks ve konforluydu, ancak bu lüks dışarıdan ustalıkla gizlenmişti.

Evde Avrupa tabloları ve mobilyaları vardı. Daviesler, Rusya'daki dükkanlardan İmparatoriçe'nin eşsiz hazinelerini ve çok değerli eşyalarını satın almışlardı. Bir akşam yemeği sırasında eşimin tuzluğu kal-

dıramadığını hatırlıyorum. Canının sıkıldığını fark ettim ve sorunun ne olduğunu sordum.

"Bu tuzluğu kaldıramıyorum. Masaya sabitlenmiş olmalı" diye cevap verdi.

Büyük bir şeydi ve som altından yapılmıştı. Bunun bir zamanlar Büyük Katerina'ya ait olduğunu fark ettik. Ancak sonunda tuzluğun sırrının ağırlığında olduğunu anlayan Lidiya, tuzluğu kaldırma mücadelesini kazandı.

Eşimle birlikte Davieslerin verdiği davetlere sık sık katılırdık. Eski Moskova Elçisi'nin ismi ve zenginliği, çoğu yönetimden ve iş dünyasından oluşan Amerikan "yüksek sosyetesinin" ilgisini çekmişti. Bu davetlerde genelde Senato'nun dış ilişkiler komisyonu başkanı Senatör Thomas Connelly ve Temsilciler Meclisi'nde aynı görevi yürüten Kongre üyesi Saul Bloom ile sohbet ederdim. Her ikisi de Roosevelt'in SSCB'ye yaklaşımını benimsiyordu.

Senatör Connelly birçok açıdan ilginç biriydi. İkimizin de Davieslerin misafiri olduğumuz bir etkinlikte, cesurca Batı Avrupa'da ikinci bir cephe açmaktan bahsetmişti ki o dönemde Vaşington'da insanlar böyle şeyleri ancak fısıldayarak söylerdi. Davies daha ihtiyatlıydı, fakat Connelly fikrini savundu ve "ABD'nin Kızıl Ordu'ya zafer kazanması için yardım etmemesi çok yanlış"[18] dedi. "Kendi ulusal çıkarlarımız açısından ABD bir savaş gücü olarak kendini göstermeli. Bunu sağlayabilmemizin en iyi yolu sadece ödünç verme ve kiralama [Lend-Lease] sistemi değil, doğrudan mücadeleye katılmaktır. Kızıl Ordu'nun şimdiden savaşı kazanmakta olduğunu ve Hitler'in yok olmak üzere olduğunu söylemek abartı olmaz."

Amerika'da zenginlerin kendilerini bir şekilde dünyaya göstermesi alışılmış bir şeydi. Örneğin Davieslerin lüks bir yatı vardı ve eşimle ben de bir defa bu yata davet edildik. Tüm olanaklarının yanı sıra yatta

[18] Bu cümlenin İngilizceye çevirisi Rusça metinle tam uyuşmuyor. Rusça özgün metinde şöyle geçiyor: "Eğer ABD, zaferi Kızıl Ordu'nun elinden hazır olarak alırsa hiç iyi olmaz". (Yay. Haz. Notu).

mide bulantısını engelleyen özel tabletler bile mevcuttu. New York körfezinden fazla uzaklaşmadığımız doğruydu, ama koca şehrin muhteşem görüntüsünü hatırlıyorum. Buna karşın, kıyıdaki pislik ve çöp yığınlarının, suyun üstündeki mazotun, rıhtımdaki karton kutuların ve kırık camların görüntüsünü de hatırlıyorum.

Davies her zaman şık giyinen kibar biriydi. Zengin Amerikalı işadamları ve orta düzey görevlilerde bazen rastlanabilecek aykırı soytarılıklar ona göre değildi. Bu adamlar ayaklarını masaya koyup bakmanız için ayakkabılarının tabanını uzatan tarzda insanlardı.

Davies'in ona kötü talih getiren başka bir alışkanlığı vardı. 20. yüzyıl soylu Anglo-Saksonlarının terbiyesini almış olan Davies, ata binmeyi severdi. Bugün bir Amerika şehrinde ata binen birini görmek zor, ancak Davies'in evi şehrin dışındaydı; böylece atla gezebiliyordu. Ne yazık ki bu gezilerinden birinde, 1950'lerin sonunda kötü bir şekilde attan düştü. Bir süre hayata tutundu, ancak iyileşemedi. Eşi Marjorie de birkaç yıl sonra hayatını kaybetti.

ABD'de savaş ve sonrasındaki dönemin dış politikası hakkında yazılmış ve Joseph Davies'in ismine rastlamayacağınız çok az kitap vardır. Davies, 1941'de Müttefiklere yardım işleriyle ilgilenen tüm kuruluşlar arasında koordinasyon sağlanmasından sorumlu olan, Başkan'a bağlı komitenin başkanlığını yürütüyordu.

Almanya'nın SSCB'yi işgal etmesinden iki gün sonra Davies, "Dünya, Rusya'daki direnişin büyüklüğüne ve kararlılığına hayran kalacak" demişti. Basında, radyoda ve sayısız toplantıda Amerikalılara SSCB ve halkı hakkındaki önyargılarını bırakmaları için sürekli çağrı yaptı. Israrla ikinci bir cephenin açılmasını istedi. Yazdığı *Moskova Misyonu* (1942) adlı kitap ve aynı adla çekilen film, Amerikalıların SSCB'ye yönelik sempatisinin güçlenmesine yardım etti. Davies ayrıca Ulusal Sovyet-Amerikan Dostluk Konseyi'nin kurucusu ve onursal başkanıydı.

Mayıs 1946'da "Barış sadece Roosevelt'in bıraktığı mirasın evrensel anlamda tanınmasıyla güvence altına alınabilir; yani İngiltere, ABD ve

SSCB'nin birliğiyle" diye konuşmuştu.

Davies, Sovyetler ve Amerika arasında dostça ilişkilerin güçlendirilmesi ve iki ülke arasında anlayış ve güvenin geliştirilmesi amacıyla yürüttüğü başarılı çalışmalardan dolayı, Mayıs 1945'te en yüksek Sovyet nişanı olan *Lenin Nişanı*'nı kazandı. Davies'in anısı ABD ve SSCB'de kalıcı olmaya hak kazandı.

İzninizle yeniden 1939 yılına dönmek istiyorum. Dışişleri Bakanlığı'nın Amerika bölümünde çalışmaya başlayalı henüz altı ay olmamıştı ki, bir gün halk komiserliğinin yöneticilerinden biri beni yanına çağırdı ve "Kremlin'den Stalin'i görmen için seni çağırıyorlar" dedi.

Bunu hiç beklemiyordum. O zamana kadar Stalin'i sadece Kızıl Meydan'da tören için yerini alırken uzaktan, bir defa da Büyük Kremlin Sarayı'nda büyük bir toplantıda görmüştüm.

Kremlin'e belirlenen saatte gittim ve Stalin'in ofisinin girişinde kısa boylu bir adamla karşılaştım. Kendimi tanıttım, o da "Poskrebışev" diye yanıt verdi. Stalin'in asistanı ve sekreteriydi. İçeri girdi ve geldiğimi haber verdi.

Böylece kendimi Stalin'in ofisinde buldum. Oda sade ve tamamen ihtiyaçlara cevap verecek bir biçimde döşenmişti. Yalnız olduğu zamanlarda çalıştığı küçük bir yazı masası ve ileride birçok defa oturacağım, görüşmelerde kullanılan daha büyük bir masa vardı. Burası Stalin'in Politbüro toplantıları da dahil olmak üzere toplantılarının büyük bölümünü yaptığı yerdi.

İlk görüşmemizde Stalin büyük olan masadaydı. Yanında daha önce tanıştığım Dışişleri Bakanı Molotov duruyordu. Önce Stalin, sonra da Molotov beni selamladı. Sohbeti Stalin açtı.

"Yoldaş Gromıko, sizi ABD'deki Sovyet Büyükelçiliği'ne müsteşar olarak göndermeyi düşünüyoruz."

Diplomatlar, askerler gibi aniden yer değiştirmeye hazırlıklı olmalıdır. Yine de doğrusu bu öneriye biraz şaşırmıştım. Bir şey söylemedim, ancak Stalin alışılmış olduğu üzere kısa konuşarak listede yer alan ve ABD-Sovyet ilişkilerinde özel olarak önem vermem gereken alan-

ları sıraladı.

"Sovyetler Birliği, özellikle faşist tehdidin yükseldiğini düşünürsek ABD gibi güçlü bir ülkeyle makul ilişkiler kurmalıdır" dedi.

Çeşitli konularda somut tavsiyelerde bulunurken, Molotov da kendi görüşleriyle ona destek verdi.

Beni dikkatle izleyen Stalin, "Sizi ABD'ye sadece bir aylığına ve belki de sadece bir yıllığına göndermiyoruz" dedikten sonra birden durdu ve "İngilizceyle aranız nasıl?" diye sordu.

"Bu giderek daha çok başarı gösterdiğim zorlu bir konu, ancak konuşma pratiği olmadan öğrenmek zor" diye cevap verdim.

Bunun üzerine Stalin bana şaşırtıcı gelen bir öneride bulundu: "Zaman zaman Amerikan kiliselerine gidip ayinleri dinlemelisiniz. Rahipler anlaşılır ve güzel bir İngilizceyle konuşur, dahası iyi bir diksiyonları vardır. Rus devrimcileri yurtdışına gittiklerinde yabancı dil bilgilerini geliştirmek için bu yöntemi izlediler."

Bu beni hayrete düşürmüştü. Ateist olduğunu düşündüğüm Stalin, bana, yani bir başka ateiste, Amerikan kiliselerini ziyaret etmemi tavsiye ediyordu. Acaba benim ne kadar sağlam biri olduğumu mu ölçmek istiyordu? Bense dilimi ısırdım ve hiçbir şey söylemedim; belki de en iyisi buydu.

Amerika'da elbette hiçbir kiliseye gitmedim ve belki de bu bir Sovyet diplomatın Stalin'den gelen bir emre uymadığı tek örnek oldu. Herkes bir Sovyet temsilcinin kiliseye gitmesi halinde tetikte bekleyen Amerikalı gazetecilerin ne yazacağını tahmin edebilir: "Belki de profesyonel bir ateist, gerçekte bir ateist değildir."

Bu Stalin'e yaptığım ilk ziyaretti.

Kremlin'den ayrıldıktan sonra her zamanki gibi yaşadıklarım üzerine düşündüm. Büyükelçi K. A. Umanski'nin merkez tarafından pek de beğenilmediği için kısa bir süre önce Vaşington'dan çağrıldığını biliyordum. Bu, bana güvenildiğini ve önemli bir göreve getirildiğimi gösteriyordu. Daha sonra Stalin ve Molotov'un Umanski'yle ilgili şikayetleri olduğunu öğrendim. Büyükelçi olarak ABD'ye tekrar

dönmesine rağmen günlerinin sayılı olduğu açıktı. Hitler'in SSCB'ye saldırmasının ardından, Roosevelt'in ABD Büyükelçisi'nin Milletler Cemiyeti'yle ilişkili olarak uluslararası ün kazanmış bir diplomat olmasından etkileneceği görüşü ağırlık kazanmıştı. Bu nedenle M. M. Litvinov kısa bir süreliğine de olsa büyükelçiliğe atandı. Daha sonra gelişen olaylar Stalin'in bunu ABD-Sovyet ilişkilerinin gelişmesi için geçici bir önlem olarak düşündüğünü açıkça ortaya koydu.

Stalin'le görüşmemin hemen ardından, ailemle birlikte ABD'ye gitmek üzere hazırlandık. Daha önce hiç yurtdışına çıkmamıştım ve Romanya, Bulgaristan ve Yugoslavya üzerinden Cenova'ya yaptığım gezi oldukça ilginçti.

İtalya, yaşantıyı yakından gözlemleme fırsatı bulduğum ilk kapitalist ülkeydi. Her adımda özellikle kıyafetlerde görülen büyük çaptaki toplumsal çelişkiden çok etkilendim. Şunu fark ettim ki, ne zaman iki İtalyan bir araya gelse, biri diğerine bir şeyler anlatırken diğeri beklemeden araya girerek kendisiyle ilgili bir şeyler anlatıyordu ve her biri eşit derecede konuşkan olan bu iki kişi arasındaki sohbet böylece sürüp gidiyordu. Cenova'nın o ünlü daracık sokaklarında pencereler arasına gerilmiş iplere asılı çamaşırları hatırlıyorum. İnsanların çamaşırlarını komşudan nasıl istediğini merak ediyordum, ama açık ki bunu yapabiliyorlardı. Ruslar olsaydı çamaşırları karıştıracaklarını düşündüm. Sonuçta bunu yapmak için deneyime ihtiyaç vardı.

Bizimle ABD'ye dönen Umanski'yle birlikte *Rex* adındaki gemiye (daha sonra İngilizler tarafından Bari'de batırıldı) bindik ve Napoli'ye doğru yola çıktık. Napoli'de herkesin şarkı söylediğini sanıyordum, ama biz oradayken benim inadıma hiçbir şarkı sesi gelmiyordu. Umanski ve oğlum Anatoliy'le Vezüv'e gittik ve volkanik küllerin altından çıkartılan harabeleri ziyaret ettik. Ne harabelerdi ama! Rehber bize Pompei'de yaşayanların hayat tarzları ve ahlaki görüşleriyle ilgili renkli bir sunum yaptı. O kadar ilginç detaylar anlattı ki Pompeililerin kendi hayatlarında bu kadar çok şey bilip bilmediklerini merak ettim. Bir ara rehber sesini alçaltarak "Şimdi çok dokunaklı bir manzara gö-

receksiniz" dedi. Hizmetlerinden dolayı özel bir bahşiş alacağına duyduğu güvenle bizi yavaşça özel bir alana götürdü. Birbirine sarılmış iki insan iskeletini göstererek, "Ne yaptıklarını tahmin edebilirsiniz" dedi ve ekledi: "Yüzyıllar boyunca küller ve lavlar altında kalmış bu iskeletler kendi dilleriyle aşkın ölümden daha güçlü olduğunu gösteriyorlar." Bu sözler onun ağzından kulağa hiç de sıradan gelmiyordu.

Hem Cenova ve Napoli'de, hem de İtalya sokaklarında çok sayıda askerle karşılaştık. İnsan nereye baksa üniforma görüyordu. Bana sürekli ellerini kaldırarak birbirlerini selamlıyorlarmış gibi gelmişti. İtalyanlar disiplinsizlikleriyle ünlü olsalar da, sokakta yürürken adımlarını uyumlu atmaya gayret gösteriyorlardı. Umanski'ye dönerek "İtalyan askerleri Almanlara benzemeye çalışıyorlarmış gibi görünmüyor mu?" dedim. O da benimle aynı fikirdeydi. Yine de hâlâ biri bu askerlerden bizim için *Ave Maria*'yı yorumlamalarını istese, askerlerin ve polislerin Mussolini rejiminin onlara giydirdiği üniformaları unutarak şarkıyı söylemeye başlayacaklarını düşünüyorduk.

Yeniden denize açıldık. Atlantik'i geçerken başımıza gelen unutulmaz bir olayı hatırlıyorum.

Rex'in kaptanı Ekim Devrimi'nin 22. yıldönümü olan 7 Kasım günü Umanski ve beni odasına çağırdı. Kaliteli bir İtalyan şarabını kaldırarak sessizce "Büyük Ekim Devrimi'ne, Lenin'e" dedi.

Doğal olarak çok etkilendik ve ona katıldık. Fakat daha sonra bu olayı hatırladığımızda, Duce (Mussolini) bu olayı bilseydi kaptanımız için her şey bu kadar yolunda gitmezdi diye düşündük.

Birkaç gün sonra ilk Atlantik fırtınamızı yaşadıktan sonra eşim, yedi yaşındaki Anatoliy ve iki yaşındaki Emiliya'yla birlikte ABD'ye ulaştık. Vapurdan indik ve rıhtımda bizi bekleyen arabaya bindik. Kısa süre sonra kendimizi koca New York şehrinin kucağında bulduk. Bize daracık gibi görünen sokaklar karşısında, kocaman binaların altında nasıl ezilmiş hissettiğimizi anlatmak için "kucağında" kelimesi yeterli olmayabilir. Anatoliy'nin bana Amerikalıların bu şehirde sürekli olarak mı, yoksa yalnızca gündüzleri mi kaldığını sorması sürpriz olmadı.

"Burada sürekli yaşıyorlar. Ama hepsi Amerikalı değil. 61. Cadde'de bize bu arabayı gönderen Sovyet Konsolosluğu var; yani burada yaşayan Sovyet insanları da var" diye cevap verdim.

Bu modern Babil şehriyle ilgili ilk izlenimim Theodore Dreiser, Jack London ve Ernest Hemingway'in kitaplarında okuduklarımdan çok da farklı değildi. Fakat bir canavarın karnındaymış gibi hissederek, insanoğlunun zenginliğin ve teknolojinin yardımıyla kendi doğasına tamamen yabancı şeyler yaratabildiğini çok daha net bir şekilde anladım.

Başkonsolos Viktor A. Fedyuşin tarafından karşılandığımız konsolosluktta bir günden az kaldık ve buradan pulman treniyle Vaşington'a hareket ettik.

ABD'nin başkenti o zaman da şimdi olduğu gibi New York'tan çok daha sakin bir yerdi. Endüstrisinin büyük bölümü küçük çaplı zanaat işlerinden oluşuyordu. O zaman bile nüfusunun yarısı siyahtı.

Vaşington elitlere koca ülkeyi yönetmek için gerekli geniş bir yönetim mekanizması sağlıyordu. Bu mekanizmanın en önemli parçası, Sovyet Büyükelçiliği'nin de en çok uğraştığı alan olan dışişleri ve diplomasi hizmetleriydi. Hızla başta Dışişleri Bakanlığı olmak üzere önemli yerlere ziyaretler ayarlamaya başladım.

Bu toplantıların açıkça büyükelçilikte ikinci üst düzey diplomat olarak benim için ayarlanmasına çok şaşırmış olsam da, yönetim Büyükelçi Umanski'ye karşı kesinlikle ihtiyatlı bir tutum içindeydi. ABD Dışişleri Bakanlığı'ndaki bir yetkilinin ondan pek de hoşlanmadığını ve onu yaralamak için fırsat kolladığını düşündüm. Basının onun karakteri hakkında sürekli söylentiler yayması bir tesadüf olmayabilirdi. Siyasi hayatın fırtınalı denizine yeni açılmış biri olarak bunu dikkate almalıydım. Sonuçta tüm bunlar Nazilerin SSCB'ye yönelik saldırganlığının giderek daha da belirgin hale geldiği bir dönemde yaşanıyordu.

Başkan Franklin Roosevelt'le ilk defa *Ulusal Galeri*'nin açılışında tanıştım. Fiziksel engeline rağmen, konuşmasını, dayandığı desteği dikkatlice gizleyerek ayakta yaptı. Ona bakarken, cesaretini ve irade gücünü düşündüm. Hastalığına karşı sürekli bir mücadele içinde ol-

masına karşın sakin ve kendinden emin görünüyordu.

Bir diplomat için atandığı ülke üzerine çalışma yapmak görevinin önemli bir parçasıdır. Bu nedenle 1940'ların ortalarında Sovyet uzmanların çalıştığı bazı Amerikan fabrikalarındaki koşulları inceleme sorumluluğumu kullanarak, ülkenin sanayi kentlerini keşfetme fırsatı buldum.

Elçilik çalışanlarından Vladimir İ. Bazıkin'le birlikte, Şikago, Detroit, Cleveland, Buffalo, Cincinnati, Milwaukee, Worcester ve Camden'deki fabrikaları ziyaret ettim ve buralarda görevli Sovyet uzmanlarıyla görüştüm. Ülkelerinden uzakta bizi gördüklerine mutlu olmuşlardı ve SSCB'deki gelişmeler ve o dönemde gergin olan ABD-Sovyet ilişkileriyle ilgili haberlere açlardı. Amerika'daki iktidar çevreleri, her zamanki Sovyet karşıtı tutumlarıyla yeni sona eren Sovyet-Finlandiya savaşı hakkında yorumlar yapıyor ve Baltık Cumhuriyetleri'nin SSCB'yle birleşmesini kınıyorlardı.

Bu geziler, Amerika'nın arka bölgeleri hakkındaki gerçeklerle ilgili, basından elde edilmesi güç sağlam bilgiler edinmemi sağladı. Detroit'teki *Ford Motor* fabrikasında bize teknolojiyle ilgili ayrıntılı bilgiler verdiler ve motorların bir sürü işlemden sonra nasıl üretildiğini izledik.

Şikago'da Başkan Roosevelt'in üçüncü dönem için adaylığının karara bağlanacağı Demokrat Parti Kongresi'ne katıldık. Salonda binlerce kişi vardı. İnsan tüm bu sloganların Demokratlar için atıldığını farz edebilirdi, ama kulağa yaklaşan devrimin habercisi gibi gelen bu büyük gürültünün ortasında bunu söylemek imkansızdı. Toplantı başkanı Senatör Alban Berkeley, sürekli masaya vurarak herkesi susturmak için boşuna çaba harcıyordu.

Sahneye Alabama Senatörü çıktı. Kel ve orta yaşlı adam, ellerini havaya kaldırdı, bir dakika öyle durdu ve iki dakika sonra konuşmaya başlayabildi. Doğal olarak tek bir kelime bile duyulmuyordu. Sonra durdu, kollarını tekrar kaldırdı ve yukarıya bakmaya başlayarak dinleyicilerin ona acımasını bekledi. Fakat boşuna bekliyordu, çünkü kimse

onu dinlemiyordu.

Tüm bu çığlıkların ve kaosun ortasında, yine de Roosevelt'in ismi her telaffuz edildiğinde coşku çığlıklarını duymak zor değildi. Toplantı, onun üçüncü dönem başkanlığının kesin olduğunu göstermeyi amaçlıyordu. Roosevelt'in seçim zaferi garantiydi. Amerikalıların çoğu bunu istiyordu ve Sovyet vatandaşları da aynı düşünceye sahipti.

Vaşington'a geri döndük. Ben 30 yaşındaydım. 22 yaşındaki John Kennedy, Harvard'da hukuk ve burjuva devlet kurumları üzerine eğitim alıyordu. Amerika'nın öte yakasındaki Hollywood'da ise, *Cehennem Mutfağı* filmini yeni tamamlayan Ronald Reagan yükselen bir yıldızdı.

IV
Savaşın karanlık günlerinde bir büyükelçi

İkinci Dünya Savaşı sırasında ya da öncesinde ve sonrasında, ABD dış politikasından sorumlu olan hiç kimse şu soruya tam bir yanıt vermeyi denemedi: "ABD savaşın başlamasını önlemek için ne gibi önlemler aldı?"

O yıllarda yaşanan olayları inceleyen tarihçiler ve siyasetçiler farklı cevaplar verdiler. ABD'nin savaştan önce Hitler ve müttefiklerinin genişleme hedeflerini kınayarak üzerine düşeni yaptığını öne sürdüler. Fakat hiçbiri ABD'nin, başta SSCB olmak üzere barış çağrısı yapan ülkelerin yanında yer alarak, saldırganlığa karşı güçlü ve birleşik bir güç oluşturma konusundaki kararlılığını orta koyması halinde neler olacağını sormadı. Bunu sormadılar, çünkü ABD'nin gerçekte saldırganlara karşı koymak için hiçbir planı yoktu ve hiçbir adım atmamıştı. Yönetimden bazı yetkililerin birkaç kararsız ve bıkkın konuşmada saldırganlığı sadece kınamaları, Hitler'e karşı kararlı bir tavır alındığının göstergesi olmaktan çok uzaktı.

Vaşington'un tutumu, ancak savaşın yakıcılığını kendisi de hissettiğinde değişti. Ve inanması zor bir şekilde, Almanya'nın müttefiki Japonya'nın, Pearl Harbour'daki Amerikan donanmasına Aralık 1941'de gerçekleştirdiği haince saldırı bile, tüm Amerikalıların Almanya ve doğudaki müttefikinin barış ve özgürlüğü tehdit ettiği

gerçeği konusunda gözlerini açmadı. ABD'de hâlâ Sovyetler Birliği ve Almanya'nın birbirlerinin kanını dökmesini isteyen ve böylece savaşın sonuçlarının derlendiği sırada ABD'nin son sözü söyleme şansının artacağını sanan politikacılar vardı.

Burası unutulmamalıdır.[19] Sovyet halkı, liderlerimizin de birçok defa dile getirdiği gibi Almanya ve Japonya'ya karşı kazanılan zafere köydukları katkılardan dolayı Amerika'ya teşekkürlerini sunsalar da, gerçek şudur ki ABD savaşı engellemek için yapabileceğini ve yapması gerekeni yapmamıştır.

Bir diplomat olarak sahip olduğum deneyimden yola çıkarak, bu durumun hayatı zorlaştırdığını söyleyebilirim. Dahası bu durumu daha da derinleştiren davranışlar, çoğu zaman savaşın gidişatını da etkilemiştir.

1941 yazında, Pearl Harbour saldırısından altı ay önce, Vaşington normal ve sakin hayatını sürdürüyordu. Kongre tatildeydi, yönetim dinlenmeye çekilmişti ve memurlar da aileleriyle hafta sonları neşe içinde gezmeye gidiyordu. Sovyet Büyükelçiliği'nde ise Moskova ve ABD yönetiminden giderek daha fazla bilgi geliyor ve tansiyon yükseliyordu.

22 Haziran'da Moskova saatiyle sabah dörtte, Hitler'in bombaları Minsk'e, Kiev'e, Kaunas'a ve diğer Sovyet şehirlerine düşmeye, füzeler Brest'i vurmaya başladı. Vaşington ise hâlâ bir önceki günün akşamını yaşıyordu. Amerikan radyosu geç saatlerde Avrupalı kaynaklara dayanarak "Alman güçlerinin Sovyet sınırını geçtiğini" duyurdu. Moskova radyosunda ertesi günün ilk saatlerinde, Almanya'nın Ağustos 1939'da SSCB'yle imzaladığı saldırmazlık anlaşmasını bozduğunu ve Sovyetler Birliği'ne saldırdığını duyduk. Savaş başlamıştı.

Mecazen konuşursak, Hitler ve adamlarının verdikleri emirlerle işlenen korkunç suçlar karşılığında tarihin verdiği ceza, onları çarmıha germek olmuştur. Her türlü dini ezip geçtikleri için haça değil, tüm savaş suçlularının başı olan adamın son nefesini verdiği sığınağının üzerinde yükselen kanlı svastikada [Nazi işareti-gamalı haç/ç.n.] çar-

[19] Rusça metinde bu cümle şöyledir: "Bütün bunları unutmak mümkün mü? Elbette hayır." (Yay. haz. notu).

rıuha gerildiler. Bu nedenle geçmişin çöplüğünü deşmek isteyenlerin şüpheli önerileriyle daha da su yüzüne çıkan çabaları, giderek daha tuhaf görünmektedir.

Zaman zaman 1939 Sovyet-Alman anlaşmasının, Naziler tarafından savaşı başlatmak amacıyla kullanılan araç olduğu bile söyleniyor. Sovyetler Birliği kendi adına, anlaşmanın, Hitler'in saldırganlığını engellemek için SSCB'ye katılmayı reddeden ve savaşa yol veren birçok Batılı gücün politikalarının bir sonucu olduğunu en açık şekilde dile getirmiştir. Almanya, Sovyetler Birliği'ne saldırarak sadece Nazi hizbinin cani doğasını göstermemiş, aynı zamanda barışı korumak isteyen devletlerin çabalarına katkı koymayı reddeden Batılı politikacıların suçunu da ortaya çıkarmıştır.

Hitler Almanyası'nın yalancı ve suçlu bir rejim olduğu gerçeği herkesin görebileceği kadar açıktı, ancak şunu da belirmek gerekir ki Stalin Hitler'in anlaşmaya uyacağına ve SSCB'nin Almanya'nın saldırısı sonucu savaşa girmeyeceğine inanmıştı. Stalin bir şeye inandığında ona bağlı kalırdı. Londra'dan ya da Tokyo'dan ne kadar uyarı mesajı gelirse gelsin bu onun fikrini değiştirmezdi. Yine de bu, bizim Batı'nın savaş öncesindeki politikalarını örtbas ettiğimiz ve Sovyetler Birliği'nin politikalarına leke sürdüğümüz anlamına gelmiyor. Bu dönemde yaşanan olayların neden ve sonuçları tarafsız bir şekilde incelendiğinde, tüm bu tartışmalar gereksiz hale geliyor.

Batılı kaynaklar saldırmazlık anlaşmasından bahsederken, genelde Molotov ve Ribbentrop arasında imzalandığı öne sürülen gizli bir anlaşma iddiasını ortaya atarlar. Bu anlaşma kapsamında iki ülke arasında, Almanya ve SSCB toprakları arasındaki ülkelerde sınır değişiklikleri yapılması gerektiğine ilişkin olarak fikir birliğine varıldığı söylenir.

Hikaye yeni değil. Bu iddialar Nazi savaş suçluları kitaplara konu olmadan önce de öne sürülüyordu. Nuremburg'taki Sovyet Başsavcısı, bu iddiaları sahtekarlık olarak nitelendirdi. Sonuçta bu yönde bir kanıt ne SSCB'de ne de başka bir ülkede bulundu. Zaten böyle bir şey söz konusu olamazdı. Sovyet Başsavcısı'nın açıklaması, bu iddialara inan-

mak isteyenlere karşı bir meydan okumaydı. Sonuçta o bu açıklamayı sanık sandalyesinde oturan Hitler'in Dışişleri Bakanı Ribbentrop'un tam karşısında yapmıştı.

Yalanların yıllar önce mi yoksa şimdi mi uydurulmuş olduğuna bakmaksızın hızlı bir şekilde yayıldığı bilinen bir gerçektir.[20]

Sovyet dış politikası, faşist saldırının tamamen yenilgiye uğramasına ve Avrupa ülkelerinin özgürlüğü için uluslararası işbirliğinin sağlanmasına dönük en uygun şartların yaratılması için her yolu denedi. SSCB ve diplomatları, Hitler karşıtı koalisyonun güçlenmesi ve ikinci bir cephenin açılması için büyük gayret gösterdi, ancak bu yol uzun ve zorluydu.

16. Cadde'deki Vaşington Büyükelçiliği, Sovyet ve ABD liderleri arasında sistemli olarak iletişim kurulması ve mesaj alışverişi konusunda kanal işlevi gördü. Bu yeni bir olguydu ve yayımlanan belgelerde, karşılıklı yazışmalarda ne kadar önemli konuların gündeme geldiği ve çözüldüğü görülebilirdi.

Sovyet Büyükelçiliği, Stalin'den Roosevelt'e yazılmış bir mektup aldığı zaman, kural gereği Roosevelt'le de karara bağlanmış bir prosedür olarak Başkan'ın askeri yardımcısı General Edwin Watson'u elçiliğe çağırırdı. Her şey çok hızlı bir şekilde yapılırdı. Stalin'in mektubunu benden alan General, (o dönemde bu işlerle ilgileniyordum) 15 dakika ya da daha kısa bir sürede mektubu Başkan'a ulaştırırdı.

Başkan bir ara bana şaka yollu olarak "Watson'un ziyaretleriyle size

[20] Bu son yedi paragraf Rusça özgün metinde yoktur, İngilizce çeviri için Gromıko tarafından sonradan eklenmiştir. Burada Gromıko oldukça tartışmalı bir iddia ortaya atmaktadır: Stalin'in Londra ya da Tokyo'daki Sovyet istihbaratından gelen uyarı raporlarına kulak asmamak için haklı sebepleri vardı, çünkü Almanya'nın belli bir tarihte saldıracağına ilişkin bu raporlardan çok gelmişti ve doğru çıkmamıştı. Ayrıca Stalin, Kızıl Ordu'nun hazırlığını tamamlayabilmek için savaşın başlangıcını geciktirmeye çalışıyordu. Nitekim savaş öncesi dönemin başbakanı Molotov, bu istihbarat raporları için şöyle diyor: "Neler yoktu ki bu raporlarda, ne süreler verilmiyordu ki!" Bkz.. Feliks Çuyev, *Molotov. Poluderjavnıy Vlastelin,* Moskova: Olma-Press, 2002, s. 41. (Yay. Haz.Notu)

bu aralar huzur vereceğini pek sanmıyorum" dedi.

Ben de, "Kendisini memnuniyetle karşılıyoruz Sayın Başkan, zaten Moskova'da da sizin mesajlarınızı Stalin'e iletirken aynı prosedürü uyguluyorlar" diye yanıt verdim.

Roosevelt'le görüşmeler her zaman önemli konular hakkındaydı ve onunla yaptığım tartışmalar hafızamın derinliklerine kazındı. Hâlâ onun en seçkin ABD'li devlet adamlarından biri olduğuna yürekten inanıyorum. Zeki, geniş bir bakış açısına ve kendine özgü özelliklere sahip bir siyasetçiydi.

1943'te büyükelçi olarak Maksim M. Litvinov'un yerini aldığımda, güven mektubunu sunmaya gittiğim zaman kendisine "ABD'nin Sovyet Büyükelçisi olarak ülkelerimiz arasında işbirliği sağlanması ve müttefik olarak ilişkilerimizin güçlenmesi amacıyla çalışacağım" dediğimi hatırlıyorum. Roosevelt de, "Sovyetler ve Amerika arasında dostça ilişkilerin geliştirilmesini, her iki ülkenin çıkarına hizmet eden mutlak bir gereklilik olarak görüyorum" demişti.

Bu sözler, güven mektubunun verilişi sırasında sıralanan bilindik resmi konuşmaların bir parçası değildi. Bunun yerine normal bir sohbet havasında devam eden konuşmamızda, Başkan tipik doğrudan tarzıyla bana dönerek şöyle dedi: "Siz konuşmanızı bana verin ben de benimkini size vereyim, bunlar yarın basında çıkar. Bunun yerine ABD, Sovyet ve İngiltere liderleri arasındaki toplantının hazırlıkları hakkında konuşalım" diye konuştu.

Aklında yaklaşan Tahran Konferansı vardı ve iş adamına benzeyen, doğrudan konuya giren tarzıyla beni çok etkiliyordu. Pratikte şunu diyordu: Protokolü bir kenara bırakalım. Savaş sürüyor. Sanki benim düşüncelerimi okuyor gibiydi ve o anda Beyaz Saray'daki bu adamın sadece insanları etkilemek üzere düşüncülerini süsleyip püsleyen bir aristokrat değil, güçlü bir eylem adamı olduğunu düşündüm.

Roosevelt asla fikirlerine hemen yanıt vermesi için karşısındakinin baskı altında hissetmesine neden olmazdı. Kendine özgü ifadeleri kullanmayı severdi, fakat düşüncelerini karşısındakine açıklamak ister ve

tekrar tekrar geri dönerek bu düşünceleri farklı bir şekilde ve yeni bir bakış açısıyla sunardı. Espri yapmayı sever, başkalarının espri yapmasından da hoşlanırdı. Aynı zamanda dikkatli bir kişi gözlerindeki bir anlık üzüntüyü yakalayabilirdi. (Onu tanıdığım beş yılda yeteri kadar fırsatım oldu.) Bazen hastalığından kaynaklanan acıyı saklamak için gülümserdi.

1921'de ailesiyle Campobello Adası'nda tatilde olduğu sırada o dönem ABD'de salgın olan çocuk felci nedeniyle iki bacağını da kullanamayacak duruma geldi ve doktorlar hiçbir şey yapamadı. Roosevelt hastalığının bundan sonraki hayatında kendisini bırakmayacağını fark etmesine karşın, asla pes etmedi ve özellikle halka hitap ederken irade gücüyle zeki, kararlı ve hepsinden önce sağlıklı görünmeyi başardı.

Her türlü dinleyiciye hitap etmesi için sık sık bir yerlere davet edilirdi. Oval Ofis'ten yaptığı yarım saatlik *Radyo Konuşmaları* bir gelenek haline gelmiş, televizyon 1941'de yaygın olarak kullanılmaya başlamadan önce, 1938'de ilk kez televizyona çıkmıştı. İster toplantıda, ister radyoda ya da televizyonda olsun, Roosevelt her zaman yavaş konuşurdu. Kelimeleri açıkça telaffuz eder ve görüşlerini basit bir şekilde açıklardı. El kol hareketlerine başvurmazdı; yüzündeki ifade yeterli, ilham verici ve kararlıydı. Konuşmaları Amerikalıların kendilerini iyi hissetmelerini sağlıyor ve kararlılıklarını artırıyordu. *Ulusal Hitabet Öğretmenleri Birliği*, kendisine "tüm zamanların en iyi Amerikalı hatibi" unvanını vermişti. Tanıştığım diğer ABD Başkanlarından hiçbiri bu konuda Roosevelt'le boy ölçüşemezdi.

Roosevelt'in bir diğer sıradışı özelliği de, savaşta Amerika'nın düşmanı olanlar haricinde konuşmalarda muhaliflerine bile asla sert sözler kullanmamasıydı. Ne zaman sert bir söz ağzından çıkacak gibi olsa, Roosevelt espriye başvurur ama zekice dokundurmaları oldukça acı verici olabilirdi. Kişisel görüşüme göre, örneğin Yalta'da sürekli olarak kendini kontrol etme konusunda büyük başarı gösterdi ve tansiyonun yükseldiği anlarda bile uzlaşmaya katkı sağlayacak bir atmosfer yaratmaya çalıştı.

Bu konuda Churchill'den tamamen farklıydı. Hatta karakter ve fizik olarak birbirlerinden tamamen farklıydılar. Churchill'in çoğu zaman konuşmalarda sinirlendiği bilinen bir şeydi, ancak Tahran ve Yalta'da sinirlerini kabul edilir ölçülerde tutmak için büyük bir çaba sarf etmişti.

Yalta Konferansı'ndan önce yapılan görüşmelerde Roosevelt'in bana Churchill'den bahsederken alaycı bir şekilde gülümsediğini fark ettim. Bu kesinlikle Roosevelt'in, üç lider arasında Polonya sorunu ve Almanya'nın ıslah edilmesi konusunda yürütülen tartışmalardan Stalin'in tavırlarının Churchill'inkinden tamamen farklı olduğunu bilmesinin bir sonucuydu. Aslında Roosevelt'in tarzı, sözcüklerinin düşüncelerinin önüne geçmesine asla izin vermeyen Stalin'in tarzına daha çok benziyordu. Churchill ise, çoğu zaman duygulanır ve hislerini belli eder, o anlarda Roosevelt bunun üzerini örtmek için elinden geleni yapardı. Bu elbette Başkan'ın itaatkar biri olduğu anlamına gelmiyordu. Amerika'nın çıkarlarını kararlı bir şekilde savundu ve kazanabileceği her türlü avantajı elde etmeye çalıştı; ancak bunu Churchill'den daha zekice ve büyük bir incelikle yaptı.

Şu da vurgulanmalı ki, Roosevelt burjuva sınıfının bir temsilcisi olmasına ve onun çıkarlarını savunmasına karşın, uluslararası durumu ve Sovyet-Amerikan ilişkilerinin geliştirilmesi ihtiyacını gerçekçi bir bakış açısıyla kavrayan Amerikan iktidar çevrelerine mensup biriydi. Sonuçta o 1933'te iktidara gelmeden önce ABD, SSCB'yle diplomatik ilişki kurmamıştı. Roosevelt'in Sovyet yetkililerle yaptığı toplantıların özel bir havası olurdu. İki sosyal sistem arasındaki farklılıklardan kaynaklanan sınırlara karşın, karşılıklı anlayışın sağlanabildiği geniş bir zemin vardı ve bu durum bugün Vaşington'daki yetkililerin bir kenara yazması gereken bir şeydir.

Roosevelt'le ilgili pek çok makale ve kitap, anlaşılır bir şekilde onun Başkan olarak gösterdiği siyasi başarılara vurgu yapar. Bu sıradışı insanı kişisel olarak tanımış olan, Roosevelt'in çağdaşlarından çok az kişi kaldığı için, onunla ilgili yazılanların büyük bölümü kaçınılmaz olarak yıllar öncesinden kalmadır ve hataların sayısı kaçınılmaz olarak dur-

madan artmaktadır. Tarafsız eserlerden neredeyse hiçbiri, Roosevelt'i bir insan olarak anlatmaz; fotoğraf, haber ve belgelerin bize çok fazla bilgi vermemesi nedeniyle, onunla ilgili kendi gözlemlerimden edindiğim birkaç noktayı eklemek istiyorum.

Franklin D. Roosevelt, ilişki kurmaya hazır bir liderdi; yabancı bir temsilci ve ülkesi hakkında hoş sözler söylerdi. Toplantı onun ofisindeyse resmi davranmazdı. Çektiği acı nedeniyle konuşma boyunca otururdu, ancak insanlar bir şekilde onun fiziksel engelini fark etmezlerdi. Gördüğü tedaviye rağmen toplantılarda muhtemelen acı çekiyor, ancak bunu hiç belli etmiyordu. Buna karşın özellikle hayatının son döneminde yorgunluğunu her zaman gizleyemez hale gelmişti.

Yüzündeki ifadeden ne düşündüğü anlaşılırdı. Yüzüne bakınca Roosevelt'in herhangi bir konu hakkında ne hissettiğini söylemenin mümkün olduğu konusunda yemin eden insanlarla karşılaştım ve onlara tamamen katılıyorum.

Stalin'den her zaman saygıyla söz ederdi. İsmini, sonundaki *-in* hecesine vurgu yaparak yanlış telaffuz ederdi, fakat bu hatasını asla düzeltmedim, çünkü bunu yapmaya çalışanları nasıl görmezden geldiğini biliyordum.

Başkan Roosevelt'in tüm sorunlar hakkında kendi başına karar verdiği ve politikaları başkalarıyla tartışmaya nadiren ihtiyaç duyduğu söylenirdi. Gerçek öyle değildi. İç ve dış politika konularında düzenli olarak fikrini aldığı danışmanları vardı. Bir şeye inandığında tereddüt etmeden karar verdiği doğruydu, fakat önce bilgisine güvendiği arkadaşlarının görüşlerini bir kenara koyardı. Bilgili insanları severdi.

Bir defasında bana şöyle demişti: "Çok fazla sorun var ve bu kafamı karıştırıyor. Sorunları düzgün bir şekilde çözebilmem için bana yardım edecek zeki insanlara ihtiyacım var." Sovyet Büyükelçisi olduğum dönemde bana zorlu konular için Harry Hopkins'i görmem gerektiğini, onun her soruya cevap veremese de elinden geleni yaparak bana doğru bir bilgi sunabileceğini söylemişti.

Harry Hopkins, karmaşık ama yine de akıllı bir adam olarak kabul

edilirdi. Kısa bir süre (1938-40) Ticaret Bakanı olarak görev yapması dışında hiçbir önemli görev üstlenmemiş, ancak yine de savaş ve barış üzerine görüşleriyle Roosevelt'e her zaman yardımcı olmuştu. Gayri resmi olarak "Başkan Yardımcısı, Beyaz Saray Başkanı ve Ulusal Güvenlik Başdanışmanı" olarak tanınan Hopkins, aslında her üç görevi de üstlenmişti. Bu onun Vaşington'daki başarısının sırrıydı. Hopkins, sadece Roosevelt'in gözü ve kulağı değil, aynı zamanda onun ayaklarıydı. Amerikan tarihinin en kritik anlarında, Başkan'ın yurtdışında önemli görevlere gönderdiği kişi Hopkins'ten başkası değildi. Ocak 1941'de Londra'da Churchill'le görüşen Hopkins'ti. Temmuz 1941'de Almanya'nın SSCB'ye saldırısından sadece bir ay sonra Hopkins Moskova'da Stalin'le görüşüyordu. Roosevelt, Hopkins'e o kadar güveniyordu ki yazışmalar konusunda ona talimat bile vermiyordu.

Harry Hopkins'le birkaç defa bire bir görüştüm. Büyükelçilikte yaptığımız bazı toplantılara genellikle eşini getirir, ben ve eşim bu durumdan büyük memnuniyet duyardık. Görüşmelerimizden birinde Hopkins'in konuyu geleceğe getirdiğini hatırlıyorum.

"Savaştan sonra ABD ve SSCB arasındaki ilişkiler nasıl olacak?" diye sormuştu, "Almanya'nın dizlerinin üzerine çökeceği çok açık. Başkan'ın bu konuda en ufak bir şüphesi yok."

Bu konuşma Yalta Konferansı'ndan uzun süre önce, ancak yine de Kızıl Ordu'nun batıya doğru ilerlediği bir dönemde gerçekleşti.

Hopkins konuşmasını sürdürdü: "Roosevelt geleceğe bakmaya çalıştığında çoğu zaman bu soruyu sorar. Birçok insan ona ABD-Sovyet ilişkileriyle ilgili beklentilerini soruyor. Fakat henüz bu konuda kararını vermedi. Bu başta bir dünya gücü olarak SSCB'nin takınacağı tavır olmak üzere çeşitli etkenlere bağlı. Buna karşın Başkan hâlâ ABD'nin SSCB'yle iyi ilişkiler kurmak için mümkün olan her yolu denemesi gerektiğine kesinlikle inandığını söylüyor."

Ben de şöyle cevap verdim: "Stalin'den gelen ve bazen sizin aracılığınızla Başkan'a ilettiğim tüm mesajlar, Sayın Hopkins, Başkan ve ülkeniz hakkında saygı ifadeleriyle doludur. İki lider de benzer gö-

rüşlere sahipse bu kuşkusuz çok şey ifade eder. Yine de Stalin'in her zaman, en acil isteklerine bile, istediği cevapları alamadığını belirtmek zorundayım."

Aklıma gelen belirli bir olayı örnek olarak açıkladım: "Hitler'in SSCB'ye saldırısından birkaç gün sonra Vaşington'daki Sovyet Büyükelçiliği, Sovyetler'in ciddi bir şekilde sıkıntısını çektiği tank ve çeşitli silahlar konusunda ABD yönetiminden destek talebini içeren, Stalin'in imzaladığı bir telgraf aldı. Ancak olumlu bir yanıt alamadık, hatta ABD bize hiçbir yanıt vermedi. Bu, Moskova ve Sovyet Büyükelçiliği'nde hayal kırıklığı yarattı."

"Evet, biliyorum" dedi Hopkins. "Kaçınılmaz olarak Roosevelt yönetiminin yaptığı her şey Moskova'yı memnun etmedi. Fakat artık bunları yoluna koyduk değil mi? Size savaş uçağı, kamyon, gemi ve büyük miktarda yiyecek verdik" dedi.

Hopkins şöyle devam etti: "Başkan zamanının büyük bölümünü ülke içindeki duruma harcıyordu. Fakat Japonya'nın Pearl Harbour'a saldırısından ve Amerika'nın Almanya'ya karşı savaşa girmesinden sonra, gelecek ve sizinle aramızdaki ilişkiler üzerine daha fazla düşünmeye başladı."

Hopkins elbette kapitalist düzene ve Amerikan demokrasisine kendini adamıştı ve ideolojik konularda kendi sınıfının bir temsilcisi olarak hareket ediyordu. Yine de Roosevelt'in sırdaşı ve bir yurtsever olarak, aynı zamanda faşizme karşı zafer kazanılması adına ABD-Sovyet ilişkileri konusunda büyük işler başardı.

Hopkins'in görüşleri, mükemmel ilişkiler kurduğum Hazine Bakanı Henry Morgenthau Jr. tarafından da büyük ölçüde paylaşılıyordu. Savaş sonrası dünya düzeninde etkili bir isim olan Morgenthau şunu söylüyordu: "Almanya'nın saldırgan bir politika izlemesine izin verilemez. Hitler döneminde yeterince suç işlendi zaten. Ne biz, ne de siz bunun yeniden olmasına izin vermemeliyiz."

Bu görüşün Amerika'daki siyasetçiler arasında direnişle karşılaşacağını düşünmüyordu.

"Askerler oldukça kararlı. Amerikan iş dünyası daha da kararlı. Sonuçta dünya piyasalarında güçlü bir rakiple karşı karşıya gelmek istemiyorlar" diye konuştu.

Morgenthau'nun böyle kategorik değerlendirmeler yapması ilginçti. İnsan, savaş boyunca Amerikan tekellerinin sermayelerini, Alman sanayinin Hitler'in ordusuna silah üretmesine yardım etmek için kullandığını bilmenin, onun işinin bir parçası olduğunu düşünebilirdi. Bu gerçeği destekleyen kanıtlar, düşmanlıkların sona ermesinden hemen sonra ABD basınında manşetlerde yer aldı ve Morgenthau'nun savaş sırasında bu konuda bir şey bilmediğine inanmak gerçekten de zordu. Diğer yandan o yıllarda Amerikan politikasının merkezi kesimleri, o kadar içine kapalıydı ki muhtemelen yönetimdeki üst düzey isimler bile savaş zamanında Amerika ve Almanya'nın kurduğu işbirliğinin boyutları hakkında hiçbir şey bilmiyordu. Yine de bu işbirliği konusunda Kongre tarafından savaş sonunda başlatılan soruşturmanın hızla kapatılması hiç şaşırtıcı olmadı.

Almanya'nın geleceği konusunda, belki de en radikal çözümler Morgenthau'nun önerdikleriydi. Bir keresinde bana, "Avrupa'daki saldırganlığı önlemenin en iyi yolu, Almanya'yı bölmek, hatta nüfusunun bir bölümünü dünyanın başka bölgelerine, örneğin Kuzey Afrika'ya yerleştirmek" demiş, daha sonra bu söylediklerini yumuşatmak amacıyla "Başkan henüz bu planı uygulamayı düşünmüyor, ama bu tarz görüşlerin varlığından haberdar" diye konuşmuştu.

Roosevelt yönetiminden ilişki kurduğum çok sayıdaki üst düzey yetkili arasında Başkan Yardımcısı Wallace'tan özel olarak bahsetmeliyim. 19. yüzyılın ilk yarısında ABD'ye göçen İskoç ve İrlandalı toprak sahiplerinin soyundan gelen Wallace, ailesinin diğer üyeleri gibi tekelci sermayenin gücünden korkan ve toplumsal gelişmede "orta" yol arayan küçük burjuva görüşlerini paylaşıyordu. İyi bir eğitim almış olan Wallace, ekonomi ve istatistik ile biyoloji ve genetik alanlarında son derece yetkin, tarih ve felsefeye de meraklıydı. Ziraat alanında önemli bir otorite olarak kabul ediliyordu ve birkaç önemli çalışma

kaleme almıştı. Roosevelt'in üçüncü döneminde Başkan Yardımcısı olmadan önce, yedi yıl boyunca Tarım Bakanı olarak görev yapmıştı ve Roosevelt'in *Yeni Anlaşma*'sında tarım politikasının kuramsal temelini oluşturmuştu.

Amerikan siyasetinde birçok üst düzey yetkili dış politikayı sadece hemen sonuç verdiği ölçüde önemli bulur, ancak Wallace bu kişilerden biri değildi. Siyasi mücadelenin merkezinde yer alan biri olarak, faşizme karşı ve savaşın ardından istikrarlı bir barış sağlanması amacıyla SSCB'yle aktif bir işbirliği kurulması için çalıştı. Dünya siyasetindeki önemli sorunlardan hiçbirinin, savaş sırasında ya da sonrasında, SSCB olmadan çözülemeyeceğine inanmıştı. Sovyetler'in zafere katkısının belirleyici olacağını açıkça söyleyebilecek kadar cesurdu. "Ruslar, diğer Müttefiklerin tümünün yok edeceği düşman sayısından 20 kat daha fazla düşmanı öldürecektir" diyordu.

Sovyet-ABD işbirliğini destekleyen biri olarak Wallace, Ocak 1943 tarihinde günlüğüne savaşın ardından en önemli sorunun SSCB'yle iyi ilişkilerin devamı olduğunu yazmıştı. 1942'de Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmeyi planlamış ve Rusçayı iyi düzeyde öğrenmişti. Mayıs 1944'te Moskova'ya yaptığı ziyaret, sahip olduğu bilgiler için sağlam bir temel oluşturdu ve döndükten sonra birçok defa bana Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyaretin kendisini çok etkilediğini söyledi.

ABD ve SSCB'nin farklı toplumsal sistemlere sahip olduğunu kabul etmekle birlikte, iki ülkenin verimli bir işbirliği yürütebileceklerine her zaman inandı. "Sovyet-Amerikan işbirliğinin her şeyin üzerinde tutulması ve aramızda olası bir askeri karşıtlığın engellenmesi gerektiğine inanıyorum" diyordu.

İyi ilişkiler kurduğum ve Roosevelt'e çok yakın olan bir başka isim de İçişleri Bakanı Harold Ickes idi. Roosevelt gibi Hopkins, Morgenthau, Ickes ve Wallace da iki toplumsal sistem arasındaki farklılıkların, ortak düşmanın yenilgiye uğratılması ve zaferden sonra barışın inşa edilmesi amacıyla işbirliği yapılmasına engel olmadığı görüşünü paylaşıyorlardı. Bu görüşler açıkça Amerikan halkının çıkarlarının bir ifadesiydi. Buna

karşın trajik olarak "Soğuk Savaş'ın" ilk yıllarında, Amerika'nın aleni güç kullanımına başvurduğu ve silah yarışına başladığı dönemde tamamen farklı bir siyasi strateji ortaya çıktı.

Wallace, Amerikan dış politikasının gittiği yolu görebiliyordu. Dış politikadan sorumlu olanlar, SSCB'yle savaş zamanında kurulan işbirliğinden oldukça uzaklaşmışlardı. Bu durum Truman yönetiminin ilk yıllarında oldukça belirgindi.

Roosevelt, 1945'te Wallace'ı Tarım Bakanı yapmıştı, ancak sonraki yıl Devlet Başkanı Truman göreve başkasını atadı ve Wallace bir daha resmi bir göreve getirilmedi. Yeni kurduğu İlerici Parti'den başkanlığa aday olan Wallace, 1948 seçimlerinde yenilgiye uğradı. O dönemde siyasetçilerin çoğu SSCB'ye ve diğer sosyalist devletlere karşı düşmanlığı körüklemek için birbirleriyle yarışıyorlardı. Vaşington'un politikası giderek emperyal kendini beğenmişliğe daha fazla hizmet eder hale gelmişti ve bu durum, saldırgan askeri blokların birleşmesiyle, yabancı topraklardaki ABD üslerinin yaygınlaşmasıyla ve Amerika'nın denizaşırı ülkelerdeki ekonomik etkisinin artmasıyla daha da belirgin hale gelmişti. Sonuçta Wallace gibiler için tablo iç karartıcıydı.

Wallace karşısındakini her zaman rahat hissettirirdi. İlk izlenimim onun bir Rus'a benzediği olmuştu. Orta yapılı, kahverengi saçlı biriydi ve aydınlık, hoş bir yüzü, ağırbaşlı bir gülümseyişi vardı. Hareketlerinde biraz utangaç ve sıkılgan davransa da, bu onun özellikle ev sahibi olduğu zaman özgürce konuşmasını, konuşmalara karışmasını ya da misafirlerini ağırlamasını engellemezdi. İnsanları tanıma konusundaki yeteneği dikkat çekiciydi.

Sovyet temsilcilerle ilişkileri de oldukça iyiydi. Yaşadığımız hoş bir olayı hâlâ hatırlıyorum. Bir sabah saat yedide telefon çaldı, ki o saatte büyükelçilik binasında telefonun çalması sıradışı bir durumdu.

"Alo" diye açtım.

Karşıdaki, "Andrey Andreyeviç, ben büyükelçilikten nöbetçi koruma görevlisi. Biri sizi aradı. Bu saatte geldiği için özür diledi, ancak kendisinin Başkan Yardımcısı Wallace olduğunu söyledi" dedi.

"Başkan Yardımcısı mı? Ne istiyordu?"

"Benden bıraktığı ilaçları eşinize iletmemi istedi ve daha sonra ayrıldı. İlaçlar şu anda bende"

Daha sonra Wallace'ın eşinin önceki gün eşime bulunması zor harika zayıflama ilaçlarından söz ettiği ortaya çıktı. Wallace bu ilaçları almış ve büyükelçiliğe kendi elleriyle getirmişti. Bu basit bir olaydı, ancak onun ne kadar düşünceli biri olduğunu gösteriyordu.

Toplantılarımızı genelde Vaşington'da yapıyorduk, fakat bir gün "Neden eşlerimizle birlikte bir geziye çıkıp dışarıda yemek yemiyoruz? Bu bize baş başa konuşma fırsatı verir" dedi.

Bu öneriye itirazım yoktu. Daha sonra "İsveç Büyükelçisi ve eşinin de bize katılmasında sakınca var mı?" diye sordu.

Buna da bir itirazım yoktu.

Wallace, Büyükelçi'nin eşiyle kendi eşinin yakın akraba olduğunu söyledi.

Lidiya Dmitriyevna'yla birlikte bir Pazar günü belirlenen saatte kentin yaklaşık 70 kilometre dışındaki buluşma yerine doğru yola çıktık. Mütevazı görünümlü, ancak içi oldukça konforlu ahşap bir kulübeye ulaştık.

İyi organize edilmiş yemek sırasında İsveç Büyükelçisi, hükümetinin SSCB'yle diplomatik ilişki kurmak istediğini söyledi. Doğal olarak buna uygun bir tepki verdim. İsveç'le diplomatik ilişkilerimiz, 1923'te Sovyet temsilcisi Vatislav Vorovski'nin Lozan'da suikasta kurban gitmesiyle kesilmişti.

"Bu söylediklerinizi en kısa zamanda Moskova'ya ileteceğim" diye söz verdim ve "Kendi adıma bu konuda ilerleme sağlanmasından büyük memnuniyet duyarım" diye ekledim.

Aynen öyle oldu ve Sovyet-İsveç diplomatik ilişkileri kısa süre içinde yeniden kuruldu.

Kulübe'deki öğle yemeğinin sonlarına doğru, Wallace benimle yalnız konuşmak istediğini söyledi. Bayanları İsveç Büyükelçisi'yle bırakarak masadan kalktık ve büyük odanın diğer köşesindeki küçük bir

masaya oturduk.

Başkan Yardımcısı, "Artık müttefiklerin savaşı kazanacağı neredeyse kesinleştiğine göre, ABD-Sovyet ilişkilerinde büyük bir ilerleme sağlamak için olanaklarınızı değerlendirmemiz gerekiyor. Şu anki müttefiklik bağlarımız zayıflamamalı. Bu konuda oldukça endişeliyim, çünkü burada özellikle büyük şirketlerdeki bazı kişiler, Kızıl Ordu'nun kahramanlıklarının Amerikan halkı arasında yarattığı dostluk duygularına zarar veriyor."

Ona kesinlikle haklı olduğunu söyledim. "Sonuçta ülkelerimizin uzun vadeli temel çıkarları bunu gerektirdiği için müttefik olduk. Amerikan iş dünyasına gelince, yönetimin bu kesimi değiştirmek için etkisini kullanabileceğini düşünüyoruz. Sonuçta iş dünyası monolitik değil. Bize göre dünya çapındaki iş çevreleri SSCB'yle ilişkilerin gelişmesinden büyük yarar sağlayabilir. Savaştan sonra, özellikle Sovyetler Birliği'nin Hitler'in barbarları tarafından yerle bir edilen sanayinin yeniden inşa edilmesi için ne kadar çok malzeme ve teçhizata ihtiyaç duyacağı düşünüldüğünde, büyük fırsatlar ortaya çıkacak."

Wallace'la daha sonra iki defa daha, onun artık Başkan Yardımcısı olmadığı dönemde bir araya geldim. 1946'da New York'a beni görmeye geldi ve konuşmamız sırasında sadece tek bir şeyle ilgileniyordu: "Sizce 1948 başkanlık seçimlerinde şansım nedir?"

Seçimlerdeki durumla ilgili pek de fazla bilgiye sahip görünmemesi nedeniyle soruya çok şaşırmış olmama rağmen, elbette ona, cesaretlendirici bir yanıt verdim. Amerika'da egemen sınıf artık Başkan Theodore Roosevelt'in yüzyılın başında uğruna mücadele ettiği politikalara karşı dünya meselelerinde "sopa" kullanmaya hazırlanıyordu. Amerikan toplumu da bu yöndeki propagandanın etkisi altına çoktan girmişti. Bu konuşmadan sonra Wallace'ın siyasi hayatın nabzını tutamaz hale geldiğini ve deneyimli danışmanlardan yoksun kaldığını düşündüğümü itiraf etmeliyim.

Aynı dönemde Wallace, beni ve eşimi New York'tan 185 kilometre uzaklıkta bulunan bir kentteki evine davet etti. Eve vardığımızda, bu-

ranın büyük ve iyi düzenlenmiş, büyükbaş hayvan ve tavuk üreten bir çiftlik olduğunu gördük.

Wallace, asıl işinin tavukçuluk olduğunu, gerisinin ise çok önemli olmadığını söyledi ve "Gelin size kümesleri göstereyim" dedi.

Burada binlerce tavuk gördük. Kümesleri temizlemek de dahil olmak üzere bu işle ilgili tüm görevlerin düzgün bir şekilde yapıldığını fark ettik; Başkan Yardımcısı gerektiğinde işlerin çoğunu kendisi yapıyor gibi görünüyordu.

Roosevelt yönetiminin savaş öncesinde ve savaş sırasındaki en önemli isimlerinden biri kuşkusuz 1933-1944 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı yapmış olan Cordell Hull idi. ABD ve SSCB arasındaki diplomatik ilişkiler Hull'un döneminde kurulmuştu. Başkanın saygı ve güven duyduğu Hull, Sovyet Büyükelçiliği'nde de etkili bir siyasetçi olarak görülüyordu. Roosevelt'in Sovyet-ABD politikasını benimsemesine karşın, bunu içten bir şekilde yapmadığını kısa sürede anladık. Ancak savaş dönemindeki askeri durum Hull'un kişisel düşüncelerini arka planda tutmasını gerektiriyordu.

Uzun boylu ve saçları hafif ağarmış olan Cordell Hull, etkileyici ve zarif bir adamdı. Konuşmalarda asla sert bir çıkış yaptığını hatırlamıyorum. Bir sorunla ilgili zorluklar ortaya çıktığı zaman, bu olayı geçici olarak çözümsüz bırakır ya da yardımcılarına devrederdi. Bir şeye karşı çıkmak zorunda kaldığında düşüncelerini esnek bir şekilde ve yumuşak bir ton kullanarak sunardı. Bu elbette ki hiçbir şeyi değiştirmez, ancak bir tarafın tartışmadan çekilmesini sağlayarak gerilimi azaltırdı.

Hull bugün çok sık karşılaşılan, insanlara hizmet ettiğini söylemekten hoşlanan devlet adamlarından değildi. Halka açık tartışmalarda nadir olarak görülürdü. Hitabet yeteneğinden yoksun biri olarak o kadar yavaş ve sakin konuşurdu ki insanlar onun hasta olduğunu düşünebilirlerdi. Özellikle gayri resmi toplantılarda kalabalıklara hitap etmekten hoşlanmaz, iki ya da üç kişilik yakın arkadaş gruplarını tercih ederdi. İlişkimiz, onun sağlık nedenlerinden dolayı 73 yaşında bakanlıktan

emekli olduğu Kasım 1944 tarihine kadar tam olarak beş yıl sürdü.

Dışişleri Birinci Müsteşarı, alt düzeyde olmasına ve kabinede yer almamasına rağmen savaş döneminde ABD diplomasisinde önemli rol oynayan Summer Welles'di. Kişilik ve eğitim bakımından İngiliz izi taşıyan Welles, bu özelliğini kullanmayı severdi. Yabancı bir diplomat geldiğinde, konuğunun rütbesine bakmaksızın yerinden kalkar, acele etmeden tam en uygun olacağını düşündüğü kadar adım atar ve yavaşça "lütfen oturunuz" diye mırıldanırdı. Welles'in hareketlerindeki her şey dikkatlice planlanmıştı. Davranışları her zaman doğruydu, fakat hangi konuların tartışılacağı konusunda katı biriydi. Sohbeti başlatırken daima kullandığı iki cümle vardı: "Sizi dinliyorum" ve ziyaretçi Welles'in daveti üzerine gelmişse "Lütfen açıklamamızı dinleyiniz."

Roosevelt, Beyaz Saray'ı sık sık ziyaret eden Welles'in düşüncelerini bizzat dinlerdi. Savaşın dönüm noktasının ardından yayımlanan kitabında (*Time for Decision*, 1944), Batılı büyük şirketlerle ilgili görüşlerini açıkça ortaya koydu: "[Onlar] Sovyetler Birliği ve Hitler Almanyası arasındaki savaşın sadece onların çıkarına olduğuna kesin olarak inanmışlardı. Rusya'nın kesinlikle yenileceğini ve böylece komünizmin yok olacağını düşünüyorlardı."

Yine de Sovyet-Amerikan ilişkilerinde Welles'e genelde şikayet ve açıklama yapmak gibi pek de hoş olmayan görevler veriliyordu. Büyükelçilik personelimiz bunu bilir ve Dışişleri Bakanlığı'nı ziyaret etmeleri gerektiğinde mümkünse diğer yardımcıları görmeye çalışırlardı. Yine de diğer yabancı büyükelçiliklerle yaptığımız görüşmelerde, onlarla konuşmalarının da aynı şekilde olduğunu öğrenmek bizim için teselli olmuştu.

Sosyal biri olmayan Welles, şehir dışında tek başına yürüdüğü sırada öldü.

Roosevelt yönetiminden büyükelçiliğimizin sık sık görüştüğü devlet görevlileri arasında Donanma Bakanı James Forrestal ve Savaş Bakanı Henry Stimson da bulunuyordu.

Forrestal'ı oldukça genç, sosyal, canlı ve enerjik biri olarak hatır-

lıyorum. Tüm konuşmalarımızda savaşın zafere dek sürmesi gerektiğini söyler ve Führer'e lanet okumaktan kendini alamazdı. Samimi toplantıları tercih eden Forrestal, büyükelçilikte bizi ziyaret eder ve sıcak bir ortama sahip olan evine davet ederdi. Verdiği bir davette bize eşinin bir başka davette mücevherlerini nasıl çaldırdığını anlatmıştı. Basında da yer alan bu hikaye, şaşırtıcı ve Agatha Christie romanlarındaki gizemli olaylar kadar karmaşıktı. Yine de Forrestal'ın hikayeyi zekice sözler kullanarak anlatma biçimi oldukça başarılıydı. Enerji saçan capcanlı biri olan Forrestal, uzun süre yerinde oturamaz, Hitler ve adamlarına lanet okurken bir yandan da odada gezinmeyi ve kollarını sallamayı tercih ederdi. Eline bir duvar haritası geçirmişse, askeri pozisyonların kısa bir özetini vermeden duramaz ve özellikle donanma konusunda birkaç "stratejik" hareketi kalemle işaretleyerek gösterirdi. Alanında bilgi sahibi biriydi.

1949'daki ölümü beklenmedik ve oldukça trajikti. Tedavi gördüğü hastanenin penceresinden atlamış ve bunu yapmadan önce çılgınca "Rus tankları!" diye haykırmıştı. Ruh sağlığındaki bozulmanın, savaş zamanında hayranlık duyduğu Sovyetler Birliği'nden tehlike geldiği şeklindeki çılgınca korkulara yol açması çok üzücüydü.

Savaş Bakanı Henry Stimson, Forrestal'dan daha az karmaşık biri değildi. Cumhuriyetçi Calvin Coolidge'in başkanlığı döneminde (1923-29) Dışişleri Bakanı olan Stimson'un daha sonra Demokrat yönetime dahil edilmesi garip, ancak açıkça Roosevelt tarafından hesaplanmış taktik bir adımdı. Fakat elbette gerçek şu ki her iki parti de aynı sınıfın, yani burjuvazinin çıkarlarını temsil ettiği için aralarındaki farklar önemsizdir.

Stimson yaşlı biriydi; görünüş ve davranışları bakımından bir Anglo-Saksondu. Sesi ve hareketleri ifadesizdi, ancak söyledikleri az, öz ve düşünceliydi. Ne kadar ihtiyatla söylerse söylesin ABD-Sovyet işbirliğinden ve bu işbirliğinin savaştan sonra da devam etmesinden yanaydı.

Genelkurmay Başkanı George Marshall'ı da ABD ve Sovyetler arasında iyi ilişkileri savunan üst düzey yetkililer listesine eklersek, savaş sıra-

sında ABD'li üst düzey komutanların Sovyetler Birliği hakkında olumlu düşünceler beslediği anlaşılır. Vaşington'un tavrında sonradan görülen değişiklik, arkasında güçlü sermayedarların, tekellerin ve silah şirketlerinin durduğu siyasetin üst kesiminde alınan kararlardan kaynaklanır.

George Marshall, savaş döneminde askeri ve idari alanda önemli bir isimdi. 1939'da Genelkurmay Başkanı olan Marshall, 1939-45 arasında ABD Kara Kuvvetleri sorumlusuydu. Onunla Avrupa'dan ABD'ye yaptığı kısa ziyaretler sırasında Vaşington'da görüşürdüm. Marshall'ın ne kadar önemli biri olduğu Tahran, Yalta ve Potsdam konferanslarına katılmasından anlaşılabilirdi. Yönetim, savaş sonrasında da onun otoritesine güvenmişti. 1947-49 yılları arasındaki Dışişleri Bakanlığı görevindeyse Marshall, Batı Almanya'da ve Batı Avrupa'daki diğer ülkelerde kapitalizmin güçlenmesini ve ilerici toplumsal dönüşümleri engellemeyi amaçlayan Truman Doktrini'nin uygulanması planına adını verdi. Marshall, daha sonra NATO'nun kuruluşunu destekledi ve siyasi kariyerine ABD Savunma Bakanı olarak nokta koydu. George Marshall'a diplomatlara özgü sabah kıyafeti de, ordu üniforması kadar yakışmıştı.

Pearl Harbour'dan sonra, Amerikalılar SSCB'nin direnemeyeceği ve Hitler karşıtı koalisyonun faşistleri yenecek kadar güçlü olmadığı düşüncesine kapılmışlardı. Sonuç olarak Sovyet Büyükelçiliği'nin görevlerinden biri, ki bu bizim çok önem verdiğimiz bir görevdi, Sovyetler'in Nazilere karşı verdiği mücadelenin gidişatı hakkında Amerikan kamuoyuna bilgi vermek ve Amerika'nın zaferin kaçınılmazlığına olan inancını güçlendirmekti.

Woodrow Wilson'un dul eşinin, Sovyet Büyükelçiliği'ndekiler dışında hiçbir davete katılmaması, ilginç ve burada bahsetmeye değecek bir olay. Kendisine bunun nedeni sorulduğunda, "Sovyet halkını ortak düşmana karşı verdikleri mücadelede gösterdikleri irade ve cesaret için selamlamaya gidiyorum" diye yanıt vermişti.

Büyük şirketler, milyonerler ve milyarderler de aynı derecede endişeliydi, ancak büyük ihtimalle Sovyetler'i o kadar da takdir etmiyorlar-

dı. Bunlardan biri de sık sık bir araya geldiğim Nelson Rockefeller'di. Roosevelt, zengin Amerika'nın sembolü olan Rockefeller adını ekonomik denemelerine yönelik eleştirileri püskürtmek amacıyla kullanmak istemiş ve ailenin bu önemli üyesini Latin Amerika'yla ilişkiler koordinatörü olarak görevlendirmişti. Benim Rockefeller'le yaptığım görüşmelerin elbette ki Latin Amerika'yla bir ilgisi yoktu. Daha çok kendisinin de bilgi sahibi olduğu ABD-Sovyet ilişkileri ve uluslararası ilişkiler üzerine görüşüyorduk.

Bana birçok defa "Ben de iki ülke arasında normal, hatta iyi ilişkiler isteyen kişilerden biriyim" demişti. Doğrusu savaştan sonra bu ilişkilerin nasıl gelişeceği konusunda pek de emin olmadığı izlenimi edinmiştim; ancak bu onu parlak fikirler sunmaktan alıkoymamıştı.

Bir keresinde cesurca "Yönetimdeki profesyonel siyasetçilerin fikirlerim hakkında ne söyledikleri umurumda değil" demişti. "Açık sözlülükle hiç kimsenin bir Sovyet elçisine söyleyemediği şeyi söylemek istiyorum. Elbette ki ABD ve SSCB farklı ülkeler. Sizin ülkeniz sosyalist, bizimkiyse kapitalist. Ben bunu şu şekilde ifade etmek istiyorum: Amerika özel girişimin, Sovyetler Birliği ise toplumsal girişimin ülkesi. Peki, o zaman ne yapmalı? Siz olduğunuz gibi kalın, biz de olduğumuz gibi kalalım. Gittiğimiz yol biz Amerikalılar için gayet iyi."

Kısa bir süre duraksadıktan sonra "Başkan da bir süre önce bana her iki tarafın da kendi sistemini diğerine dayatmaması gerektiğini söyledi. Bu yönde herhangi bir girişim sadece soruna yol açar. Bu ABD'nin Sovyetler Birliği'yle ittifak kurmasını sağlayan düşüncenin bizzat kendisi" dedi.

Şöyle devam etti: "Roosevelt yönetimine katılma ve onun fikirlerini benimseme konusunda karar verdiğim süreçte, ABD'nin sadece iki müttefik arasındaki sağlam işbirliğinden kazanç sağlayacağı sonucuna ulaştım. ABD'deki büyük şirketler bundan zarar görmez, aksine ürünleri için Sovyetler Birliği'nde büyük bir pazar elde etmiş olurlar. Elbette Amerikan iş dünyasının belirli bir bölümü size her zaman şüpheyle bakacaktır. Ancak burada devrim başlatmaya çalışmayacağınız-

dan emin olduğumuz zaman sizinle iş yapma konusunda rahatlarız ve böylece Rockefeller hanedanı da SSCB'yle iyi ilişkilerden yana olur."

Daha sonra laf arasında "Almanya savaştan nasıl çıkacak?" diye sordu ve yanıtı kendi verdi: "Kuşkusuz harap durumda olacak. Fakat ya sonra? Müttefikler bu soruyla yüzleşmeli." Sonra kendi fikriymiş gibi şunları söyledi: "Almanya ekonomik gücünü tekrar kazanırsa, ABD'nin ciddi bir rakibi olur. Geçmiş, bu ülkenin sanayisini hızla yeniden inşa edebildiğini gösterdi. Fakat Müttefikler özellikle birlikte hareket ederlerse onun kollarını bağlayabilir."

Doğrusu Rockefeller'in Sovyetler Birliği'ne yaklaşımı her zaman, 1974-77 yılları arasında başkan yardımcısı olduğu dönemde bile oldukça yerindeydi. Karşıt siyasi kampta yer almasına karşın, asla açıkça düşmanlık etmedi ve iki ülkenin barış içinde birlikte yaşaması düşüncesine dayanarak hareket etti.

Görüşmemizin sonunda bana dürüstçe "Amerika'da kamuoyunun Sovyetler Birliği konusunda sağa doğru kaydığını görüyorum. Yeni rüzgarlar esmekte ve bunların ilişkilerimizi nereye götüreceğini söylemek zor" dedi.

Ben de, "Sovyetler'in ABD'ye yönelik politikası önceden olduğu gibi devam edecek. SSCB'nin Avrupalı dostlarıyla Birleşmiş Milletler merkez binasının ABD'de açılmasını istediğini ve bunun için New York'un seçildiğini biliyor muydunuz Sayın Rockefeller? Bunun nedeninin ne olduğunu biliyor musunuz?" diye sordum.

"Pek değil" diye cevap verdi.

Ona şöyle söyledim: "Moskova, Amerikalıların uluslararası ilişkilere olan ilgisini kaybetmediğinden emin olmak istiyor. ABD'nin tecrit politikasını tercih edeceği konusunda endişelerimiz vardı, çünkü bu durumda bazı Avrupa ülkelerinin hangi yoldan gideceğini bilmek imkansız hale gelir."

Rockefeller ile sık sık resmi ve gayri resmi görüşmelerde bir araya geliyorduk. Yaşadığım bir olayı özellikle gayet iyi hatırlıyorum. Eşimle birlikte Rockefeller ve eşinden onurumuza verilen bir akşam yemeği

için davet aldık. Lüks oteldeki restorana gittiğimizde büyük bir masada toplanmış büyük işadamları ve eşlerinin bizi beklediğini gördük. Masa, Rockefeller'ın tarzında, yani lüksü içinde barındıran bir tarzda hazırlanmıştı. O gecenin en önemli özelliği masanın çiçek denizine dönmüş olmasıydı. Ev sahibemiz, masada zevkine uygun çiçekler olmadan yemek yiyemeyeceğini söyledi.

Ona "Çiçeklerle hobi olarak mı ilgileniyorsunuz?" diye sordum.

"Hayır, başka bir hobim var" diye cevap verdikten sonra bir süre durakladı ve "Size bir sır vereceğim. Benim hobim sürekli bir evden başka bir eve taşınmak. Mobilyalar almak ve onları döşemek. Mobilyaları düzenlemeye bayılıyorum" dedi.

İtiraf etmeliyim ki o anda Brooklyn'deki sokaklarda gördüğüm, geceleri sahiplerinin kalmaya değer görmediği soğuk ve pencereleri kırılmış evlerde yaşayan Amerikalılar aklıma geldi. Fakat böyle şeyler bu tip ortamlarda ev sahibesine söylenebilecek tarzda şeyler değildir.

Sohbetin konuları her zamanki gibi çeşitliydi. Biraz politika, biraz iş dünyası, biraz edebiyat ve tiyatro, çocuklar, akrabalar, kim nerede yaşıyor, boş zamanını nasıl geçiriyor... Çocuklar konusundaysa insanlar, çocuklarıyla birlikte kentte kalanlara çok şaşırıyorlardı. Onlara göre çocuklar aileden uzakta, tercihen kent dışında kalmalıydı.

İş dünyasının seçkinleri ne zaman bir araya gelse, sakin ve acele etmeden konuşmaları dikkatimi çekerdi. Her biri diğerlerinin duyması için sesini yükseltmesine gerek olmadığının bilinmesini istiyormuş gibiydi. Rockefellerlar'da da durum, konuşma iş dünyasından uzaklaştığında bile böyleydi.

Bu konuda, Amerikalılar İngilizlerden çok farklıydı. İş dünyasında ve İngiliz siyasetinde çok daha fazla tartışma, gürültü ve itiş kakış vardı; bu nedenle her şey yüzeysel olarak daha demokratik görünüyordu. İngiltere'de soru-cevaplara ve muhaliflere karşı zekice çıkışlara sık sık rastlanırdı. Bu durum muhtemelen kısmi olarak eski dönemdeki İngiliz Parlamentosu'ndan kalmıştı. Tartışmaların gidişatı Westminster'da bir kağıttan okunmazdı. Tartışmalar kendiliğinden yaşanmalı, herkes ko-

muşulanları duyabilmeliydi. Çünkü böylesi daha demokratik görünüyordu. Bu düşünce bir şekilde Parlamento'dan geniş halk kitlelerine ve iş dünyasına da yansımıştı.

1950'lerin sonunda ve 1960'ların başında Amerika'nın Birleşmiş Milletler'deki daimi temsilcisi Henry Cabot Lodge idi. Amerikan siyasetinin üst düzeyinde yer alan saygın bir isim olan Lodge, 1918'de senatör olan babasının Başkan Wilson'a Versay Anlaşması konusunda karşı çıkan kişi olması nedeniyle ünlüydü. Vaşington'da Lodge öncülüğündeki muhalefet ABD'nin anlaşmayı onaylamasını engellemiş, bu durum Wilson'un seçimlerdeki başarısızlığının başlıca nedeni olmuş ve birçok kişi tarafından Wilson'un erken ölmesine neden olan bir olay olarak nitelendirilmişti. Senatörün oğlu da Amerikan politikasındaki tepkisel eğilimlere bağlılık konusunda daha az inatçı değildi. Oğul Lodge, Birleşmiş Milletler'deki görev süresi doluncaya kadar barış içinde bir arada yaşama düşüncesini bile kabul etmeyen John Foster Dulles'a sadakatle bağlı kaldı.

Lodge, bir keresinde bana "Barış içinde bir arada yaşamayla tam olarak neyi kastediyorsunuz? ABD'de ve muhtemelen diğer ülkelerde de insanların ne düşündüğünüzle ilgili net bir fikirleri yok" dedi.

Esas noktanın altını çizerek şöyle açıkladım: "Devletler arasındaki farklar ne olursa olsun, sorunlar barışçıl yollarla, yani konuşarak çözülmeli. Barış içinde birlikte yaşama ve barış içinde rekabet etme. Kastettiğimiz bu."

Beni dikkatlice dinleyen Lodge, "Bu ilginç bir fikir" diye yanıt verdi. "Fakat bunun hayalini kurmakla siyasi olarak gerçekleştirmek arasında fark var" dedi. Bu pek de tatmin edici bir cevap değildi.

Lodge'un BM'deki halefi Senatör Warren Austin'di. Austin, diğer bazı ABD yetkililerinin aksine, dışişleriyle ilgili konuları Sovyet meslektaşlarıyla nasıl ciddiyetle tartışması gerektiğini biliyordu. Buna karşın, sık sık yaptığımız ve her iki tarafın da görüşlerini açıkça ortaya koyduğu toplantılarda, bizimle nadiren yakınlaşmayı tercih ediyordu.

Austin, bir keresinde "Sosyalist ülkelerin çıkarlarıyla Batılı demok-

ratik ülkelerin çıkarları arasında nasıl uzlaşma sağlayabiliriz?" diye sormuştu.

Dulles'ın kendisi, konunun bu şekilde bir formülasyonuna muhtemelen imrenerek bakardı.

Dikkatini tarihin gerçeklerine çekerek şöyle cevap verdim: "Almanya, ABD ve İngiltere, benzer toplumsal yapılara sahip olmalarına rağmen savaşta farklı taraflarda yer aldı. Sonra ABD ve İngiltere toplumsal yapıdaki farklılıklara karşın SSCB'nin müttefiki oldu. Savaşta kazandığımız deneyim, toplumsal farklılıkların işbirliğine ve bir arada yaşamaya engel olmadığını gösteriyor."

Austin bir süre düşündükten sonra "Savaş sırasında devletlerle ilgili yaptığınız tespitlerin doğru olduğunu kabul etmeliyim, fakat ABD'nin sizin savunduğunuz ilkeyi kabul edeceğine ihtimal vermiyorum. Bugün reel politikadaki silahsızlanma ve silah kontrolü gibi meseleler çok daha farklı" diye konuştu.

ABD'de yaşadığım dönemde, doğdukları ve eğitim gördükleri ülkeden öylesine kopmuş insanlarla ilişkilerim oldu ki, ben onlara siyasi dinozorlar derdim. Bunlardan biri de burjuva Çekoslovakyası'nın Devlet Başkanı Eduard Beneş idi. Mayıs 1943'te Çekoslovakya'nın sürgündeki Devlet Başkanı olarak kaldığı Londra'dan ABD'ye, Roosevelt'in, Avrupa'nın ve özellikle de kendi ülkesinin geleceği hakkında ne düşündüğünü öğrenmek amacıyla gitmişti. Çek halkı o dönemde Kızıl Ordu'nun batıya doğru ilerleyişiyle ilgili haberleri ilgiyle dinliyordu. Avrupa halkları faşistlerden kurtuluşun doğudan geldiğini anlamaya başlamışlardı. Beneş ve hükümeti uzaklardayken, Çekoslovakya halkı faşizmle mücadele ediyor, himayesi altındaki Çek ve Moravya hükümetleri ile Slovakya'daki faşizm yanlısı rejime karşı partizan mücadeleyi yükseltiyordu.

Bir gün Dışişleri Bakanlığı yetkilileri aradı ve Devlet Başkanı Beneş'in beni görmek istediği söyledi. Daveti kabul ettim.

Erken dönem Amerikan tarzındaki üç katlı Blair Sarayı'na gittim. Burası Beyaz Saray'ın hemen yanında üst düzey yabancı konuklar için

kullanılan resmi bir hükümet konutuydu ve ben de Beneş'le buradaki geniş salonda tanıştım.

Beneş, saygılı bir üslupla sohbeti açtı: "Dünyanın gözleri Sovyetler Birliği'nde. Herkes kahraman Sovyet Silahlı Kuvvetleri'nin, halkı faşizmin boyunduruğundan kurtarmasını umuyor."

İsteği üzerine cephedeki son gelişmeleri kendisine ilettim.

"Çekoslovakya hükümeti ve kendi adıma, SSCB hakkındaki dostça duygularımı ifade etmek isterim. Tüm Çek halkının da aynı şekilde düşündüğüne eminim. Halklarımız arasında gelişmekte olan, Çek ve SSCB halklarını güçlü bağlarla birbirine bağlayacak yakın dostluk ilişkileri çok yakında kurulacak" diye konuştu.

Daha sonra İngiliz ve ABD politikalarından, savaş zamanı ve sonrasından bahsetti. Onu dinlerken savaş öncesinde, Milletler Cemiyeti'ndeki tartışmalarda, insanları uyutan kurnaz ve kıvrak bir siyasetçi olan Beneş ile birlikte İngiliz, Fransız ve öteki Batılı delegelerin bir saldırı tehlikesini minimize ederek halkı nasıl uyuttuklarını düşündüm. Çekoslovakya Devlet Başkanı olarak Beneş, faşizmle kurduğu yakınlıkla ve İngiliz, Fransız, Alman ve İtalyanlarca Eylül 1938'de Münih'te anlaşmaya varılan Çekoslovakya'nın bölünmesine dair maddeleri kabul etmekle ve böylece ülkesini faşist bir saldırı karşısında teslim olma yoluna sokmuş olmasıyla tarih önünde sorumludur. Şimdi de karşımda oturuyor ve Sovyetler Birliği'ne karşı olan samimi duygularından bahsediyordu. Buna karşın geçmişine dair tek bir laf etmedim, zira orası onu yargılayacağım bir yer değildi. Bu nedenle kişisel düşüncelerimizden bahsetmemizi gerektirmeyecek konuların dışına çıkmadık.

Fiziksel ve psikolojik olarak hiçbir gerginlik belirtisi göstermeyen, sağlıklı ve samimi biri olduğunu düşündüm. Masanın üzerinde orduların ve devlet politikalarının hamlelerini gösteren hayali oklar ve çizgiler çizmesini şaşkınlıkla izledim. Bu hareketleri yapması için fazla yer yoktu. Görüntü ve davranış olarak Beneş, ölçülü ve dikkatli ses tonuyla bir profesöre, özellikle de bir hukuk profesörüne benziyordu.

Ve bunu tek bir dinleyicisi olsa bile, o müthiş hitabet gücünü gözler önüne sergilemek için özellikle yapıyordu.

Beneş, hayatının sonuna kadar emekçilerin gerçek düşünceleri ve umutları konusunda hiçbir kavrayışa sahip olmayan bir burjuva siyasetçisi olarak kaldı. Çekoslovakya'daki gerici güçlerin desteğiyle ve savaş sonrası yıllarda onlara güvenerek ülkesinde oluşmakta olan devrimci değişimi engellemek için elinden geleni yaptı. Şubat 1948'de yaşanan olaylar Beneş'i halktan uzağa düşürdü. O da emperyalizmin desteklediği, halk rejimini yıkmayı, kapitalizmi yeniden eski haline getirmeyi ve Çekoslovakya'nın NATO'ya üyeliğini amaçlayan gerici bir komploda yer aldı. Plan başarısızlığa uğradıktan sonra emekli oldu. Bu siyasi kariyerinin sonu oldu.

Birçok kez bir araya geldiğim, sıradışı bir kadere sahip olmuş bir başka Çek politikacı ise Jan Masaryk (Yan Masarık) idi. 1918-1935 yılları arasında Çekoslovakya Devlet Başkanı olan Tomaş Masarık'ın oğlu olarak burjuva ve esasen Batılı orta sınıf içinde büyüdü. 1940'ta Çek hükümetinin dışişleri bakanı olarak, 1941'de ise hükümetin başbakan yardımcısı olarak savaş yıllarını İngiltere'de sürgünde geçirdi. Çeklerin, Sovyetler tarafından özgürlüğe kovuşturulmasından kısa bir süre sonra Masarık, halka hizmet etmek ya da barikatın diğer tarafında yer almak arasında bir seçim yapmak zorunda kaldı. İlk başta ilkini seçti. 1945 Nisanı'nda Dışişleri Bakanı oldu.

Savaşın ardından gelen ilk üç senede onunla sık sık karşılaştım. 1945 senesinde Birleşik Devletler'in San Francisco'da düzenlediği kurucu konferansta ilk kez karşılaştık. Çek delegesi bize karşı oldukça samimiydi, biz de aynen karşılık verdik. Masarık uzun boyluydu ve yapılı bir insan izlenimi veriyordu. Yavaş hareket eder, asla acele etmez, hatta konuşmaya başlayacağı zaman duraklayarak ayağa kalkardı. Ölçülü bir şekilde ve şüphesiz düşüncelerini tartarak uzun uzun ve duraksayarak konuşurdu. Ancak bu yavaşlığını zihinsel kapasitesinin bir sonucu olarak yorumlamak şüphesiz bir yanılgı olurdu. San Francisco'da kendini hevesli bir şekilde yoğun ve gergin atmosfere kaptırdı. Bu durum

insanların gündemdeki ana sorunlarla ilgili konumlarını açıkça belli etmelerini gerektiriyordu.

Çekoslovakya o dönemde aralarında Sovyetler Birliği'nin de bulunduğu Nazi karşıtı koalisyon güçlerince ülkenin hükümeti olarak tanınan Londra'daki ulusal bir meclis tarafından temsil ediliyordu. Beneş, hükümetin lideri olarak SSCB'ye karşı ihtiyatlı davranırken, Prag, Sovyet orduları tarafından özgürlüğüne kavuşturulmuştu. Masarık da Sovyet delegeleriyle yakın ilişki kurma çabası içindeydi. Biz sadece komite oturumlarında ya da toplantılarda değil, boş zamanlarımızda da neredeyse her gün görüşüyorduk. Aslında Çek delegeler muhtemelen Prag'dan gelen emirler doğrultusunda ABD, İngiltere ve diğer Batılı güçlere karşı en ufak bir eleştiriden kaçınıyorlardı. Sovyet delegesi ise, Batılı müttefiklerle farklılaştığımız hususlarda bile duruşumuzun Çekoslovakya ve diğer Doğu Avrupa ülkeleriyle uyuşmasından dolayı Çeklerin bir bütün olarak duruşundan memnun görünüyordu. Aslında konferans boyunca en yakın işbirliğini Çek ve Sovyet delegeleri gerçekleştirmişti. Tüm bunlar elbette Çekoslovakya'da yaşananların, yani Çek Komünist Partisi'nin güç kazanmasının ve burjuva siyasetçilerinin çöküşünün bir yansımasıydı.

Masarık, Çekoslovakya Dışişleri Bakanı olarak daha sonraları Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'ndaki oturumlarda ülkesinin heyetine başkanlık etti ve heyetimizi Glencio'daki konutunda ziyaret etti. Bizler de karşılık olarak sık sık onun misafiri olduk. Sohbet sırasında gayet ilginç bir adamdı, ancak iddialı sözler söylemeyi beceremezdi. Yakından incelendiği zaman söyledikleriyle değil, daha çok söylemedikleriyle dikkat çeker; özellikle de sohbet Batılı devletlerin Sovyetler Birliği'ne karşı tutumu ya da halkların demokrasileri gibi konulara geldiği vakit düşünceli bir tavır takınırdı.

Ne yazık ki Masarık kariyerini halkının yanında sonlandırmadı. Geçmişin yükünden kendini kurtaramadığı için, göze çarpan yeteneklerini Sosyalist Çekoslovakya'ya adayamadı. Siyasi hayatının sona ermesinin ardından 1948 yılında intihar etti.

Roosevelt döneminde gerek Amerikan vatandaşlarından, gerekse çeşitli kurumlardan, büyükelçiliğimiz ve konsolosluğumuza gelen dostluk mektuplarını ve telgrafları saymak neredeyse imkansızdı. Bu esasen SSCB'yi işgalin kurbanı olarak kabul eden Roosevelt yönetiminin politikalarının bir sonucuydu. Sıradan Amerikalılar, Truman'ın tarihi çarpıtarak ve iki ülke arasındaki dostlukla dalga geçerek bunu örtbas etmeye çalıştığını düşünüyordu. Herkesin bildiği gibi, Churchill 5 Mart 1946'da Fulton, Missouri'de yaptığı konuşmada ABD'nin de içinde bulunduğu kapsamlı bir Sovyet karşıtı blok oluşturulacağının sinyalini vermişti, ancak tek bir demeç Amerikan kamuoyunu Sovyet Rusya'ya karşı kışkırtmak için yeterli değildi. Gerici kuvvetler hâlâ istedikleri etkiyi sağlamak için geniş bir propaganda havası yaratmaya çalışıyorlardı.

Eleanor Roosevelt, 1945 sonbaharında Londra'dan döner dönmez sürpriz bir şekilde elçiliğimizi ziyaret etti.

"Büyük Britanya'dan yeni geldim" dedi gülümseyerek. "John Foster Dulles'la birlikteydim. Biliyorsunuz kendisi Ruslara zerre kadar güvenmiyor"

"Neden? Neden bize güvenmiyor?" diye sordum.

Başkan'ın dul eşi "Sanırım Churchill'in kendisi üzerinde büyük etkisi var" diye cevap verdi.

Şurası açık ki Bayan Roosevelt, Dulles ailesi hakkında fazla bilgiye sahip değildi. Savaş yılları boyunca, John'un erkek kardeşi Allen'ın İsviçre'de Nazi liderlerinin temsilcileriyle ayrı bir anlaşma üzerine gizli görüşmeleri olmuştu ve o sıralar iki kardeş de birbirinden gericiydi. Hatta John sonraları ABD'nin "diplomatik güç" politikasına ilham kaynağı olacaktı. İşte bu nedenle, Eleanor Roosevelt'in ziyareti sırasında Churchill'in Sovyet karşıtı bir tavır takınmasını sağlayan da büyük ihtimalle Dulles'dı. Soğuk Savaş'ta daha da şiddetlenecek güvensizlik dalgaları tam da o dönemde hissedilmeye başlamıştı.

Tam bu noktada birçok Batılı okurun zorlama olduğunu düşünebileceği bir şey söylemek istiyorum. Yine de ciddiye alınmasını arzu

ederim.

Halkların komşularına yeni bir pencereden bakması gereken gün artık geldi. Dünyayı bir felaketten kurtarmak için birlik olmalı ve daha önceki dönemlere ait çatışmalardan uzak durmalıyız. Ancak eğer insan siyasette çoğulculuğu savunuyorsa, anlamalıdır ki sadece Amerikalılar, İngilizler, İsveçliler ve Avustralyalılar, İsviçreliler ve İtalyanların değil Sovyet halkının, Kübalıların, Nikaragualıların, Etiyopyalıların, Angolalıların, Namibyalıların, Çinlilerin ve Vietnamlıların da kendi toplumsal kalkınma yollarını seçme hakkı vardır.

Amerikalıların sosyalizme olan düşmanlıklarının altında içten içe sosyalist ülkelerde özel mülkiyete, yani insanların başkalarının alınteri üzerinden kazandıkları şahsi mülkiyete izin verilmemesi yatıyordu.

Karmaşık bir gelişim döneminden geçmiş olan Sovyetler Birliği şimdilerde Leninist temeller doğrultusunda yeniden yapılanarak yelpazesini demokrasiye ve dış dünyaya açıyor. Korkulan bir devlet olmak şöyle dursun, işbirliğine daha çok olanak sağlıyor.

Ülkelerin toplumsal seçim hakkını tanıdığı bir dünyada, tehlikeli hesaplaşmalar için bir neden yoktur ve bu durum silahsızlanma, barışçıl yapılanmalar ve dünya çapında barışçıl çözümler için geniş olanaklar sunar.

Sovyet halkı ona ait olmayan şeylerin peşinden koşmaz; ancak kendisine ait olan mirastan da vazgeçmez. Bizim için değerli olan, diğer ülkelerin teknik deneyimleriyle birlikte insanlarımızın yaşam standartlarını yükseltecek olan sosyalist ideallerimizdir. *Perestroyka*'nın amacı tam olarak budur ve biz 27. Parti Kongresi'nden bu yana kollarımızı sıvayıp bunun mücadelesini veriyoruz.

İnsanoğlunun bugünkü düşmanı herhangi bir ideoloji değildir. Savaş halindeki güçler ideolojiler değil, kitle imha silahlarıdır. Savaş insanlığın ayıbı ve talihsizliğidir ve artık bir kenara bırakılmalıdır. Bu, tüm herkesi kucaklamak zorunda olan modern dünyanın gerçekleriyle örtüşen en makul yaklaşımdır. Aksi takdirde insanoğlunun sonu gelecektir.

Akılcı insan kendini militarist düşünceye teslim etmemelidir. Bu ancak trajediye, hayatın mahvoluşuna ve insan ırkının İncil'deki Armageddon'da [iyi ile kötünün son savaşı-ç.n.] olduğu gibi haksız yere yok oluşuna yol açar.

Hâlâ dünyada sağlam bir barış zemini oluşturmak için vakit varken, insanlar tam da şimdi savaşa şiddetle karşı çıkmalıdır.

V
Amerikan kültürü

Savaş yılları boyunca Amerika'daki kültürlü insanlar arasında Sovyetler Birliği'ne karşı yoğun bir ilgi patlaması yaşandı. Prensipte politikadan uzak dururlardı, ancak dünyanın ayağa kalkması, Avrupa'da ve daha birçok yerde dökülen bunca kan; sahne, sinema, edebiyat ve müzik dünyasından birçok kişinin Sovyet Elçiliği ile ilişki kurmasına ve resepsiyonlarımıza katılmasına neden oldu.

Aslında ünlü oyun yazarı Lillian Hellman çok önceleri Cumhuriyetçi İspanya'da ilerici bakış açısını kazanmış ve faşizm karşıtlığı, çalışmalarının büyük bir bölümünün ana teması olmuştu. Daha sonraları Başkan Roosevelt tarafından iki ülke arasındaki bağları sağlamlaştırmak üzere aylarca sürecek gayri resmi bir Sovyetler Birliği gezisine gönderilmiş ve burada Stalin tarafından ağırlanmıştı.

Döndükten sonra küçük bir restoranda beraber akşam yemeği yerken bana "Bu geziyi ve Sovyet halkıyla olan beraberliğimi asla unutmayacağım. Ön saflara kadar gidip General Çernov'la da konuştum. Benim oraya gidişimden tahminen dokuz ya da on gün sonra Varşova'yı işgalde kurtaracaklarını tahmin ettiğini söyledi ve beni orduyla beraber şehre girmeye davet etti. Hatta Berlin'e kadar tüm yolu onunla beraber gitmemi istedi. Sonra ona bir mektup yazdım, ama Varşova'nın kurtuluşundan iki gün sonra öldürüldüğünü öğrendim" dedi. Bunları söylerken çok üzgündü.

Orta boylu, iri gözlü, dikkat çekmeyen bir kadındı, ama sağlam bir muhakeme gücü, gerçek bir insan sevgisi ve yurttaş bilincine sahipti. Sözünden hiç dönmeden insancıl ideallere, görevine ve gerçeğe her zaman sadık kaldı. Yıllarca hor görüldü ve dışlandı. McCarthy döneminde Meclis Komiteleri tarafından aşağılayıcı sorgulamalara ve tahkikatlara maruz kaldı. Sonraları birçok kez pes etmek üzere olduğunu itiraf etmesine rağmen, hiçbir tehdit onu susturamamış ve tüm bunlar yaşanırken onu mahvetmek isteyenleri küçümsercesine onurunu korumuştu. Parlamento'nun Amerikan Aleyhtarı Eylemler Komitesi Başkanı Joseph McCarthy'ye yazdığı bir mektupta, "Bu yılın modasına uyum sağlamak için vicdanıma ihanet edemem ve etmeyeceğim" ifadesini kullanmıştı. FBI ve McCarthy komitesinin Amerika'nın vicdanını ayaklar altına aldığı o zor günlerde ortaya koyduğu ahlaki güçle, ABD'de ve yurtdışında hayranlık kazandı.

Savaştan sonra Hellman, daha sonra canlı bir dille anlattığı üzere, bir dost gibi karşılandığı ve oyunlarının tanındığı SSCB'yi tekrar ziyaret etti. Üç kayda değer sosyo-psikolojik oyunu, *Children's Hour* (Çocuk Saati), *Watch on the Rhine* (Ren Nehri'ni İzlerken) ve *The Little Foxes* (Küçük Tilkiler), Sovyetler Birliği'nin en meşhur tiyatrolarında sahnelendi ve oyun yazarının kendisi de oyunların sahnelenmesine, hatta *The Little Foxes* oyununun provalarına katıldı.

Ünlü siyahi şarkıcı ve oyuncu Paul Robeson, '30'larda, '40'larda ve '50'lerde Amerikan halkının büyük çoğunluğu, özelikle de siyah nüfus tarafından büyük ilgi gördü. Güçlü sesiyle kitleleri kendine hayran bıraktı ve çoğunlukla hıncahınç dolu salonlarda konser verdi. Şöhreti yurtdışına kadar yayıldı ve Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde turnelere davet edildi.

Robeson, Sovyet halkıyla bir araya gelme fırsatını hiçbir zaman kaçırmadı. Bizimle tıpkı bir arkadaşıyla olduğu gibi rahattı. Özelikle 1945 yılında San Francisco'da Birleşmiş Milletler'in Kurucu Konferansı'nda Sovyet delegesiyle bir araya gelişini anımsıyorum. SSCB'yi birçok kez ziyaret etmiş ve her defasında istisnasız olarak aynı samimiyetle karşı-

lanmıştı. Oğlu Paul, biz ona Pavlik diye sesleniyorduk, Rusça konuşmayı öğrenmişti ve anne babasıyla elçiliğimizin daimi ziyaretçilerinden biri olmuştu.

Beraber ateşli konuşmalar yapardık. Roosevelt'in SSCB'ye karşı politikasını destekleyen biri olarak siyasi tartışmalardan kaçınmaz ve Sovyet toplumunda milliyetçi ve ırkçı önyargıların bulunmamasından etkilendiğini söylerdi. "Oysa Amerika'da aşırı faşistler ve *Ku Klux Klanı* vardır" derdi. Dostları ırkları nedeniyle aşağılandığında, bunu kendisi de hisseder ve ırkçıları susturmayan otoriteleri ağır bir dille eleştirirdi.

Kendi kendine biraz Rusça öğrenmişti. Ona bir ara Puşkin'den birkaç mısra okumuştum ve benden bunları temize çekmemi rica etmişti. Kısa bir süre içinde hepsini tek başına okuyabildi. İngiliz edebiyatı da okurdu ve Shakespeare'le eski dost olduğuna dair şakalar yapardı.

"Harikulade bir oyun yazarı; Othello'ya çok büyük güç kazandırdı. Karakter beni öylesine ele geçirdi ki geceleri evde sinsi sinsi dolaşırdım. Karım bu durumuma güler ve benden rolüme hazırlandığım zamanlarda korktuğunu söylerdi. Ben de onu hiçbir zaman boğazlamaya çalışmadığımı hatırlatarak sakinleştirirdim" demişti.

Gerici Amerikalılar, Robeson'un ilerici görüşlerini, özellikle de Sovyetler Birliği ile olan iyi ilişkilerini affetmedi. Sonuç olarak hükümet ondan ırkçılığa karşı söylemleri, yetenekli bir şarkıcı ve oyuncu oluşu ile yabancı ülkelere de yayılmış olan ünü nedeniyle öcünü alıyordu. Aslında o Paul Robeson olduğu için cezalandırılıyordu.

Çeşitli şekillerde cezaya çarptırıldı. Ya başarısı görmezden gelindi, ya da sahne dışındaki davranışları nedeniyle saldırılara maruz kaldı. Neler olduğunun farkındaydı, fakat kendini adadığı yoldan asla geri dönmedi.

Günün birinde bana "Amerikalı yetkililer yurtdışına konser için bile çıkmamı yasaklamayı düşünüyormuş gibi görünüyor. Sanırım olaylar bu şekilde gelişecek" demişti.

Ve haklı çıktı. Hayatının son yıllarında Robeson'un ABD'den çıkma-

sı yasaklandı. Yurtdışına çıkma izninden yoksun bırakılırken, ailesi de aynı düşmanca muameleye maruz kaldı.

Amerikalılar, özellikle de siyahlar bu yetenekli, zeki ve dürüst şarkıcıyı, bu büyük aktörü ve yurtseveri uzun yıllar hatırlayacaktır. Biz Sovyet halkı da iki devlet arasında iyi ilişkiler geliştirilmesini destekleyen dostumuzu unutmayacağız. O, iki ülkeyi farklı şekillerde de olsa çok sevdi.

Charlie Chaplin'in de nasıl biri olduğunu hep merak ederdim. Sinema bileti alacak param olmadığı yıllarda bile filmlerini görmüştüm. Arkadaşlarımla birlikte Gomel'deki parkta gösterilen filmlerini duvardaki deliklerden izlerdik. Bu bir filmi izlemek için en iyi yol sayılmazdı, ama sinemanın büyüsü, sinema o zaman da büyülü bir şeydi, parktaki duvarın deliklerinden bile etkisini gösteriyordu.

Onunla ilk olarak, savaş sırasında Müttefik ordularının yaralıları yararına New York'ta düzenlenen bir davette tanıştık. O dönemde büyükelçilik görevini yürütüyordum ve Charlie'nin fazla kafası çalışmayan sadece parlak bir komedyen mi, yoksa daha fazlasına sahip biri mi olduğunu öğrenmeye çok istekliydim.

Ayakta durup diplomatlarla ve diğer konuklarla sohbet ettiğim sırada sinemadan çok iyi tanıdığım bu adam büyüleyici bir gülümsemeyle yanıma geldi ve "Nasılsınız Sayın Büyükelçi, ben Charlie Chaplin?" dedi.

Gülümsemek ona yakışıyordu ve gülümsemesi genelde yüzünden eksik olmuyordu. O zamanlar sadece mutlu Chaplin'i tanıyorduk, ancak mutsuz Chaplin'i göreceğimiz günler de yaklaşmaktaydı.

Onu selamlarken "Ülkemde sinemaya giden herkes sizi gayet iyi tanıyor. Faşizme karşı Sovyetler Birliği'ne desteğinizi içeren konuşmalarınızı da duyduktan sonra, Sovyet halkının size karşı sevgisi daha da arttı" dedim.

Sovyet sineması hakkında bir süre sohbet ettikten sonra Chaplin, "Sovyet filmleri hakkında çok fazla bilgim yok, fakat gördüğüm filmlerden edindiğim izlenim çok olumlu oldu. Asla yozlaşmış ya da baya-

ğı bir şeye rastlamadım" diye konuştu.

Ona her zaman kafamı karıştıran bir soruyu sormaya karar verdim: "Avrupalı büyük yazarların eserlerini neden sinemaya uyarlamıyorsunuz? Mesela Byron, Goethe ya da Balzac?"

Chaplin hiç çekinmeden yanıtladı: "Amerikalı izleyiciler günlük hayatla ilgili olumlu duygular edinebilecekleri, mutlu olacakları hikayeler görmek istiyorlar. Çoğu dertlerini unutmak ve eğlenmek amacıyla sinemaya gidiyor. Filmin fantezi ya da kaba güldürü olması bir şey değiştirmez. Sonuçta hayatın kendisi de oldukça gülünç. Bir film tüm bunların sadece küçük bir kesitini gösterebilir, ancak filmlerimin popüler olması benim gösterdiğim kesitlerin insanların görmek istedikleri olduğunu işaret ediyor." Hiç rol yapmadan ve kendini övmeden konuşuyordu.

Daha sonra ona "Rus yazarların eserlerini okudunuz mu?" diye sordum.

"Evet, *Savaş ve Barış*'ı elbette ki biliyorum ve Turgenyev ile Dostoyevski'nin bazı kitaplarını okudum. Puşkin ve Lermontov'u da biliyorum ama korkarım ki kitaplarını okumadım" diye cevap verdi.

Sıcak bir şekilde ayrılırken, Chaplin "Zafer kazanmanızı umuyorum" dedi.

Onu daha sonra Londra'da bir davette gördüm ve iki eski dost gibi birbirimizi selamladık. ABD'den temelli olarak ayrılmış, ancak henüz İsviçre'ye yerleşmemişti. ABD'den ayrılmadan önce hem bir insan, hem de aktör olarak kendisine yöneltilen iftira kampanyasıyla karşı karşıya kalmıştı. Batı'daki birçok insan böyle büyük bir sanatçının nasıl birdenbire yetkililer tarafından kabul edilemez bir insan olabildiğini merak ediyordu. Neden Amerika'da karalama kampanyasına hedef olmuştu?

Ona zor bir soru sordum: "Şu anda kendinizi ne olarak görüyorsunuz, Amerikalı mı yoksa İngiliz mi?"

Alaylı bir gülümsemeyle "Sanırım ben aslında Amerikalı değilim" dedi ve yeniden ciddileşerek "Üzerime çamur atılmasından, özellikle

de nedenini bilmeden maruz kaldığım bu davranışlardan bıktım" diye yanıt verdi.

Gruptan ayrılarak konuşmaya devam ettik. Chaplin şöyle devam etti: "Siz karar verin. Birden fazla kez evlendiğim için hakaretlere maruz kaldım, ama bu bir suçsa on milyonlarca Amerikalı da suçlu olur. Ben sadece bu konuda şanssızdım. Kimse boşandığım kadınlara haksızlık ettiğimi söyleyerek beni suçlayamaz. Yaşamın beni zaten yeterince cezalandırdığını düşünüyordum, ama görünüşe göre beni daha fazla cezalandırmak isteyen insanlar var."

Bana neredeyse yalvarırcasına baktı. Sanki kendisini anlamamı ister gibiydi.

Heyecanla devam etti: "Filmlerime yansıyan ve katılmadıkları görüşlerim nedeniyle beni sanık sandalyesine oturtuyorlar. Önce ahlaki görüşlerime saldırıyor, sonra da bunun için yasal gerekçeler buluyorlar. ABD'de kazandıklarımın vergisini tam olarak ödemediğimi kanıtlamaya çalışıyorlar. Tüm bunlar bana yöneltilen kampanyanın bir parçası ve Amerikan yargısı o kadar popüler ki hükümet size karşıysa, tamamen masum olsanız bile işiniz bitmiş demektir. ABD'ye veda etmemin nedeni işte bu."

Bir süre duraksadı ve birden kendi kendine konuşur gibi "Neden şimdi size bunları anlatıyorum?" dedi. Sonra soruyu yine kendisi yanıtladı: "Çünkü ilk olarak komünist olmamama rağmen ülkenizin dürüstlüğüne hayranlık duyuyorum. İkinci olarak da sizin asla benim kelimelerimi kullanarak bana zarar vermeyeceğinizi biliyorum."

Chaplin'in yıllardır belirli çevrelerde komünist olmasa da radikal bir solcu olarak görüldüğünü elbette ki biliyordum. Bu nedenle "Güveninizden dolayı duygulandığımı söylemeliyim ve bana güvenebileceğinizi bilmenizi isterim. Biz Sovyet insanları size karşı entrikalar çevirenlerin ilkelerinden farklı olan ahlaki ilkelerimiz doğrultusunda hareket ederiz" dedim.

Daha sonra bir İngiliz gazeteci birlikte fotoğrafımızı çekti. Her baktığımda bana mükemmel derecede zeki ve çekici olan bu adamı hatır-

latan o fotoğrafı hâlâ saklıyorum.

Oyuncu vardır, oyuncu vardır. Deneyimlerime dayanarak oyuncuların çoğunun ya bilinçli olarak belirli sanatsal ve ideolojik görüşler doğrultusunda hareket ettiklerini, ya da sadece tüketim kültürü tarafından yok edildiklerini düşünüyorum. Fakat eşsiz star yeteneğine sahip, kendi ahlaki inançlarını korumayı başaran ve insanlarda soylu duygulara ilham verme görevine sahip olduklarına inanan oyuncular da var.

Bu oyunculardan Edward G. Robinson'la yaptığım konuşmadan çok etkilenmiştim. Büyükelçiliğimizin yanındaki lokantada gerçekleştirdiğimiz sohbet içten ve açıktı. Konuşmamız sırasında Robinson bize Amerikan film endüstrisinin çarpıcı bir görüntüsünü sundu.

"Amerikan film endüstrisi bir grup acımasız milyoner tarafından yönetilir. Bu işte önemli olan tek şey kârdır. Bu işi yürüten patronlar için milyonların nasıl kazanıldığı ikincil öneme sahiptir. Onlar için vizyona girdikten sonra maliyetinin birkaç katı kâr getiren her şey iyidir. Bu insanlar, ahlak ya da toplumsal adalet nedir bilmez. Ekonomi ya da maliye alanında uzman olmayabilirim, ancak ekranda gösterilen filmlerde ahlaki değerlerin azaldığını kesinlikle söyleyebilirim."

Bunları söylerken bir şekilde heyecanlandığı görülüyordu ve insan bunun onun için acı verici bir konu olduğunu hissedebilirdi.

Şöyle devam etti: "Birçok defa kendime önerilen rolleri kabul etmemin ahlaki açıdan doğru olup olmayacağını sormak zorunda kaldım. Her zaman doğru kararı verdiğimi söyleyemem. Oyunculuğumdan, yani ekranda sunduğum yaşam tarzından ve yarattığım görüntüden memnun olmadığım zamanlar oldu. Yine de çoğu zaman Hollywood'daki patronların belirlediği şartlara direnmeyi başardım."

"Amerikan filmleri bayağılığı ve ahlaksızlığı abartıyor. Bunu doğallık olarak adlandırıyorlar ve en üzücüsü de film izleyicisi bu saçmalıklara alıştırılıyor ve bunlardan hoşlanıyor. Bu nedenle yapımcılar kendi yarattıkları bu talepleri karşılamak için daha fazlasını yapıyorlar. Onlarla mücadele etmek zor. Zaten kim mücadele edebilir ki? Savaş için şartlar oldukça eşitsiz" diyerek şikayetlerini dile getirdi.

Ona "Sizin gibi düşünen, sinemayı daha olumlu yönde etkilemeye çalışan başka oyuncular ya da yapımcılar yok mu?" diye sordum.

"Bu tarz örgütlü gruplar yok" diye yanıt verdi; "Zaten ABD'de uzun süre var olamazlardı. Bunu deneyen her aktör sonunda aç kalırdı."

Konuğumuzun film endüstrisinin kaderini elinde tutanlara karşı öfkeyle dolu olduğu açıktı.

Konuşmasının sonunda "Çok sayıdaki oyuncu için işler bu şekilde yürüyor. Her gün insanlık için iyi ve doğru olan şeyleri ayaklar altına alan işler yapmak zorunda kalıyorlar" dedi.

Bu sohbetten sonra Edward G. Robinson'un neden o dönemde Corliss Lamont'un başkanlığını yaptığı Ulusal Amerikan-Sovyet Dostluk Konseyi'ne katıldığını gayet iyi anladım.

Her zaman geç kalmasıyla tanınan Marilyn Monroe, muhtemelen iyi bir yer bulmak amacıyla Sovyet heyetiyle buluşmak için erkenden geldi. Bizden neredeyse beş metre uzaktaydı.

Davetin resmi bölümü tamamlandıktan ve konuklar ayrıldıktan sonra, onun masasının yanından geçerken bana seslenerek "Nasılsınız Sayın Gromıko?" dedi. Daha önce karşılaşmamış olmamıza karşın iki eski dostmuşuz gibi konuşuyordu.

Nezaket gereği "Merhaba, iyiyim, siz nasılsınız? Birçok filminizi izledim" diye cevap verdim.

Elini uzatarak bir şeyler söyledi, ancak ne dediğini duyamadım ve insan kalabalığı beni yan odaya sürüklemeye başladı. En azından çocuklarıma Marilyn Monroe'yle gerçekten konuştuğumu söyleyebildim.

O zamanlar kariyerinin zirvesinde olan ve birçok ülkede sinemanın idolü olarak tanınan Monroe, her zaman gülüyor ve mutlu görünüyordu. Fakat onunla görüşmemizden üç yıl sonra, Moskova'da, intihar ettiği haberini aldık. Böyle bir şey nasıl olabilirdi? Her zaman mutlu olan ve ışık saçan Monroe, henüz 36 yaşındayken intihar etmişti. Uyuşturucu iddiaları tartışılıyordu, ancak bu hikayeler hiçbir şey ifade etmiyordu.

Yıllar geçtikten sonra 1980'lerin başında Batı basınında Monroe'nun

kendini öldürmediğine ve bir komplonun kurbanı olduğuna ilişkin makaleler yayımlanmıştı. Filmlerde saf karakterleri canlandırıyordu, ancak gerçekte çok şey biliyor olmalıydı. En üst düzey devlet yetkilileriyle tanışmış ve siyaset dahil birçok önemli konuda onlarla sohbet etmişti. Ölmeden kısa süre önce John ve Robert Kennedy'yle görüşüyordu. O dönemde, yani 1962 baharında önemli askeri ve siyasi olaylar yaşanmaktaydı. ABD, bir milyon ton gücündeki bombaları patlatmış ve Polaris füzelerinin kullanımı komisyonda görüşülmeye başlanmıştı. Birçok kişi, Sovyetler Birliği'yle ve Sovyet kültürüyle iyi ilişkileri ve müstakbel eşi Arthur Miller ile onun sol görüşlü dostlarıyla yakınlığı nedeniyle Monroe'yu *Kızıl* olarak kabul ediyordu. Hatta bazı yetkililer onu açıkça komünist olmakla suçluyordu. Bu elbette ki saçmalıktan başka bir şey değildi, fakat SSCB'yle ilişkileri de gerçekten iyiydi. Nihayetinde ABD'deki insan haklarıyla ilgili açıklamalar yapmıştı ve Hollywood'da sürekli olarak gözetim altındaydı.

Henüz 30 yaşında olduğu 1955 yılında hakkında gizli bir dosya açıldığı '80'lerde, ortaya çıktı. Amerikalı yetkililer, ellerinde onunla ilgili kabarık bir dosya olduğunu kabul etmiş, Londra'daki *Sunday Times* gazetesi de bu dosyanın dış politika ve savunma konularında çeşitli belgeler içerdiğini yazmıştı. Dosyada, özel servislere göre Marilyn Monroe'nun bir "güvenlik riski" oluşturduğu belirtiliyordu. Bu nedenle ondan kurtulmuşlardı. Kim bilir, bunun doğru olup olmadığını belki de zaman gösterecektir.

Birçok yabancı yazar elbette ki Amerika hakkında çok şey yazdı. Hepsi kendi çevresini kendi penceresinden gördü, bu nedenle belki benim Amerika ve Amerikalılarla ilgili izlenimlerim gerçeğe uygun olacaktır. ABD'de, kısa bir ara dışında, sekiz yıl boyunca görev yaptım ve sadece siyasette değil günlük hayatta da Amerikalılarla yakın ilişki kurdum. İlk başta Vaşington'daki sakin bir caddede küçük bir ev kiraladık. Daha sonra da büyükelçilik görevini üstlenmemin ardından Beyaz Saray'a beş dakika yakınlıkta olan 16. Cadde'deki büyükelçilik binasına taşındık.

1930'ların sonu ve 1940'ların başındaki Amerika, benim üzerimde büyük bir etki bıraktı. Amerikan şehirleri ilk bakışta sadece Rus şehirlerinden değil, eşimle birlikte gittiğim, çok daha soğuk olan ve insanın tarihi hissedebileceği Avrupa şehirlerinden de tamamen farklıydı. New York'la karşılaştırıldığında; örneğin Londra, Floransa ya da Venedik'in başka bir gezegende olduğu zannedilebilirdi.

Bu ülkede insanın ilk hissedeceği şey teknoloji ve yenilikti. Binalar sanki "Biz, siz Avrupalılara benzemeyiz. Gürültü yapar, kükrer ve bunu yapmaktan çok hoşlanırız. Tek istediğimiz şey dolar ve dolar" diye arkanızdan bağırıyordu.

Kulağa garip gelebilir, ancak Amerikan kentleri sonunda bana Rus kentlerini hatırlatmaya başladı. Uzun süre düşündükten sonra bunun nedenini buldum. İlk başta dışarıdan görünen büyük çaptaki farklılıklardan, özellikle de New York ile Moskova arasındaki farktan dolayı kafam karışmıştı. Fakat daha sonra günlük hayatın içine girdikçe her iki şehrin de aynı şekilde yeni olanı alıp eskiyi bir kenara bıraktığını fark ettim.

Tüm büyük Amerikan şehirlerinde her şey "hareket" halindeydi. İlk geldiğimizde New York çoktan arabalar tarafından istila edilmiş, yollardan gece gündüz kamyon gürültüsü, polis ve itfaiye araçlarının sirenleri eksilmez olmuştu. Bu karmaşık gürültü insanların ruh hallerini de açıkça etkiliyordu. Yine de bu karmaşa olmadan New York, New York olmazdı.

Ne yazık ki Moskova da son yıllarda aynı yolda ilerliyor. Kentleşmenin baskısıyla birçok eski sokak ve meydan, garip binalarla bozulmaya başladı. Onlarca ilginç bina yok oldu. Dümdüz caddeler ve düz çizgiler artık kentte egemenliği ele geçirdi ve şehrin ulusal karakteri yavaş yavaş ortadan kayboldu. Çevre büyük zarar gördü, şehir giderek daha gürültülü bir yer haline geldi.

New York'un caddeleri sanki biri tarafından çizilmiş gibi dümdüzdü. Binalar devasa görünüyordu. Vaşington ise daha sakindi. Başkent olması nedeniyle büyük oranda hükümet yetkililerine ev sahipliği ya-

pan şehir, New York'un neredeyse tamamen zıddıydı. O dönemde binaların *Capitol*'un kubbesinden daha yüksek olmasına izin verilmiyordu, belki hâlâ öyledir.

O günlerde Vaşington'un ilginç bir özelliği de, serbestçe dolaşmasına izin verilen çok sayıda köpeğin bulunmasıydı. Bununla ilgili yaşadığım bir olayı hâlâ hatırlıyorum.

Genç oğlumuz Anatoliy, sadece meraktan yerel kilisedeki bir ayine katılmıştı. Daha sonra bize yaşadıklarını anlattı: "Oturmuş ayini dinliyordum. Vaiz bir süre dua okuduktan sonra ayin sonunda heyecanla bağırmaya başladı. İnsanlar pek sıkılmışa benzemiyordu, ancak eğleniyor gibi de görünmüyorlardı. Daha sonra büyük bir kupa dolaştırmaya başladılar. Herkes içine para atıyordu. Benimse üzerimde hiç para yoktu. Ne yapabilirdim? Hiçbir şey vermemek ayıp olurdu; ben de kupa bizim sıraya yaklaştığında kalktım ve kiliseden ayrıldım. İnsanlar onaylamayan bakışlarla bana baktılar, hatta yaşlı bir adam ayıplayan bir ifadeyle bir şeyler söyledi. Yine de dışarı çıktığımda kendimi daha iyi hissettim. Eve gitmek istiyordum. Otobüsün durağa yaklaştığını fark ettim ve yakalamak için deli gibi koşmaya başladım. Birden bire bir sürü köpek peşime takıldı. *Baskerville'lerin Köpeği* (Arthur Conan Doyle'un *Sherlock Holmes* kitaplarından biri) gibi havlayan bir köpek tam otobüse atlarken beni ısırdı. Batıl inançlarım olsaydı kiliseden ayrıldığım için cezalandırıldığımı düşünürdüm."

Oğlumun yarası bizi telaşlandırmıştı, ancak konuştuğumuz Amerikalı doktor "Endişelenecek bir şey yok. Yıllardır Vaşington'da kuduz hastalığına rastlanmıyor" diyerek bizi rahatlattı.

Anatoliy'nin sözleri bana Amerika'da karşılaştığım çok sayıdaki batıl inancı hatırlatıyor. Teknoloji alanındaki başarılarına rağmen Amerikalıların büyük bölümü hâlâ doğaüstü olaylara, ölülerin dirileceğine, astrolojiye, büyüye, cadılara, her çeşit mesihe, vampire ve kahine inanıyordu.

Buna karşın Amerikalıların biz Sovyet insanlarının içtenlikle hayran olacağı bir de özellikleri vardı: çalışkanlıkları. Bu muhteme-

len Amerika'ya yerleşmek üzere ilk kez gelen ve güç koşullara karşı alınterleriyle hayatta kalmayı başaran insanlardan kalma bir özellikti. Amerikalıların çalışkanlıkları beni çok etkiliyordu. İşlerini asla yarım yamalak yapmazlardı. Sokakta sandviç ya da patlamış mısır satsalar da, apartman ya da alışveriş merkezi inşa etseler de, evde buğday üretseler de ya da yabancı ülkelerde petrol arasalar da sadece iyi çalışmakla kalmaz, kendilerini işe tam anlamıyla adarlardı. Bize oldukça önemli görünen, yöntemler üzerine tartışmak için yapılan toplantıları onlar asla düzenlemezlerdi. Sadece herkesten daha çok çalışmak zorunda olduklarını biliyorlardı; eğer bilmiyorlarsa kısa zamanda işsiz kalırlardı. Amerikan iş dünyası işini kaybetme korkusunu iyi kullanır; tembeller, serseriler ve içkiciler para kazanamazdı.

Komünistler dışında Amerika'da konuştuğum herkes Amerikan demokrasisi hakkında konuşmayı severdi, ancak hiçbiri gerçek demokrasi ve gerçek halk iktidarının ne olduğu konusunda net bir kavrayışa sahip görünmüyordu. Babaları ve büyükbabaları gibi okulda öğrendikleri kelimeleri kullanıyorlardı.

Kölelik dönemi Amerikası'nda George Washington'un çağdaşları bile özgürlükten bahseder ve demokratik bir ülkede yaşadıklarını düşünürlerdi. Abraham Lincoln döneminde halk iktidarından bahsediliyordu; Theodore Roosevelt dönemindeyse ülkedeki işçiler büyük şirketler tarafından giderek daha çok ezilirken, basın ABD yönetiminin diğer ülkelerde, özellikle de Latin Amerika'da halka zorla dayattığı Amerikan demokrasisini övüyordu.

Peki, bugün durum nedir? ABD'ye giden Sovyet konuklar, onlara garip gelen işsizlik maaşı için ya da sadece bir kap çorba için kuyruklarda bekleyen insanları görünce sarsılıyorlar. Birine nasıl bu duruma düştüğünü sorduğunuzda size şöyle söyleyecektir: "İşim yok, ailemin hiçbir şeyi yok. İş bulmayı denedim, ama bulamadım." Ona bu durumdan kimin sorumlu olduğunu sorduğunuzda ise "Hayat böyle. Burası demokratik bir ülke. Biri iş bulur, diğeri bulamaz" diye cevap verecektir.

Bu adamın çocukluğundan beri, işsizliğin, tüm sonuçlarıyla birlikte demokrasinin bir özelliği olduğuna inandığı açıktır. En fazla baskı altında olan azınlıklar; siyahlar, Porto Rikolular ve Güney Amerika yerlileri bile *aynı şarkıyı söylerler*: "Birleşik Devletler demokratik bir ülkedir."

Amerikan sendikalarının tek derdi işçilerin maddi çıkarlarıdır; toplumsal düzenle, iç ve dış politikayla ilgilenmezler. Başkanlık seçimlerine katılabilirler fakat o zaman bile sadece egemen sınıfın temsilcisine oy verme şansına sahiptirler. Bir sendika üyesine, ABD'nin demokratik bir ülke olduğuna inanıp inanmadığını sorduğunuzda, inandığını söyleyecektir ve bunu her gün sekiz ila dokuz milyon Amerikalının varlığının bile reddedildiğini düşünmeden yapacaktır. Yasalar, uğruna mücadele ettikleri toplumsal hakların çoğunu askeri bütçeye daha fazla para aktarmak için ellerinden aldığında bile, bu inançları sarsılmayacaktır. Sonuçta Amerikan demokrasisi askeri ve sanayi kurumlarının da demokrasisidir ve Pentagon'un silah yarışı büyük bir iştir.

ABD toplumunun en tepesindeki, iş ve sanat dünyasında yer alan kişilerin büyük çoğunluğu Amerikan demokrasisinin en iyi döneminden geçtiğini öne sürüyor.

Örneğin iktisatçı John Maynard Keynes, İngiliz olmasına rağmen devletin ekonomiye müdahalesi konusundaki fikirlerinin birçoğu Birleşik Devletler'de uygulanmıştı. Bu nedenle Keynes, Amerikan demokrasisi üzerine yapılan yorumlarla ilgili görüşlerime tam olarak uyuyor. Batılı iktisat kuramcılarından ve Amerikalı milyonerlerden etkilenen Keynes'in fikirleri, Franklin Roosevelt'in kendisini iktidara getiren ekonomik krizi yenmek için uyguladığı politikalarda hayat bulmuştur. Üzerinde durduğu temel ilke, kapitalizmin sorunlarının devlet tekeliyle aşılabileceğiydi.

Keynes'le ilk olarak 1943'te, savaş döneminde Hitler'in işgal ettiği ülkelerdeki ekonominin tartışıldığı ilk konferanslardan biri olan Atlantic City'deki *Birleşmiş Milletler Yardım ve Rehabilitasyon İdaresi* (UNRRA) toplantısında karşılaştık. Keynes, İngiliz hükümeti

adına toplantıya katılmıştı. Arka planda kalmasına karşın konferansın seyrini belirleyenler üzerinde etkili bir isimdi.

Örneğin bir keresinde bana "Başta ABD ve İngiltere olmak üzere Batılı Müttefikler, sadece faşizme karşı kazanacağımız savaşta değil, birçok konuda ortak çıkarlara sahip. Savaştan sonra da işbirliğinden büyük çıkar sağlayacaklar" demişti.

Tahmin yürütme konusunda ihtiyatlı olmasına karşın, İngiltere'deki sömürge imparatorluğunun savaştan sonra zor bir duruma düşeceğini ve İngiltere'nin güçlü müttefiki Amerika'nın ekonomik yardımına ihtiyaç duyacağını savunmuştu.

Ona "Amerika'dan bağımsız olamayacağı bir duruma düşmek İngiltere için tehlikeli değil mi?" diye sordum.

Keynes, doğrudan cevap vermek yerine "İngiltere'nin savaştan sonra da koruyacağına emin olduğum potansiyelini unutmayın" dedi.

Daha sonra "Kuramsal görüşlerinizi Hitler karşıtı güçleri bekleyen zorlu dönemde nasıl uygulayacaksınız?" dedim.

Sözcüklerini dikkatlice tartarak şöyle cevap verdi: "Ben sosyalizme inanmıyorum. Kapitalist ülkeler yüzyıllardır takip ettikleri yolda ilerlemeye devam edecekler. Bu dünyanın siyah ve beyaza bölüneceği anlamına gelmiyor. Uyum için gerekli koşullar ortaya çıkacak, kapitalist ülkelerdeki hükümetler ekonomik sorunlarla uğraşmak için çok daha fazla esnekliğe ihtiyaç duyacaklar. Bu nedenle devletin ekonomiye daha önce görülmeyen ölçüde -ancak girişimcilere karşı değil, onların çıkarlarıyla uyum içinde- müdahale etmesi mantıklı olur. Her iki kesimin de devletin ekonomik sorunlarının aşılmasına yardım etmesi önemlidir."

Keynes'in "sorunlarla" kastettiği şey hiç şüphesiz ki "krizdi". Bu nedenle ona "Marx'ın kapitalist toplumda ekonomik krizin kaçınılmazlığı savı hakkındaki görüşünüz nedir?" diye sordum.

Cevabı o dönem için son derece ilginçti: "Marx'ın savının sağlam temelleri olduğunu kabul ediyorum. Ancak kapitalist toplum artık gelişti ve mülk sahibi sınıf ekonomideki iniş çıkışlarla nasıl başa çıkacağı konusunda deneyim kazandı."

Ben de "Marx'ın politik ekonomisinin temel noktalarından biri artı-değer teorisi ve kapitalist sistemin iç işleyişiyle ilgili analizdir. Keynezyen düşünce olarak adlandırılan yaklaşımın temeli nedir?" dedim.

Bir süre düşündükten sonra "Kısacası teorimin temel noktası efektif talep ve tam istihdamın devamı için devlet düzenlemesinin gerekliliğidir" diye cevapladı.

Kapitalist ülkeler, savaşın ardından bu temel hedeflerden hiçbirini yerine getiremedi. Bazıları sola, bazıları sağa dayanan Neo-Keynezyen okullar açıldı; fakat hiçbiri kapitalizmi sürekli yaşadığı sorunlardan kurtaramadı. İkinci Dünya Savaşı'ndan beri kapitalist ekonomiler efektif taleple değil, neredeyse kalıcı hale gelen enflasyonla ve üretimde düşüş, kapasitenin yetersiz kullanımı, yatırımlardaki ve para piyasasındaki iniş çıkışlarla kendini gösteren ekonomik krizin aşılması yolunda nafile girişimlerle anılır olmuştur. Tam istihdam konusunu ise milyonlarca işsize sormak yeterlidir.

Keynes'le ilgili kişisel fikrim, onun kendi değerini bilen biri olduğudur. Heybetli görüntüsü onu başkalarından ayırıyordu. Muhteşem İngiliz kumaşından dikilmiş siyah takım elbisenin içinde çok seçkin görünen Keynes, önemli konulardan konuşmayı tercih eder, diğer İngiliz dostları gibi dedikodu etmekten kaçınırdı. Büyük yeteneğe sahip ilginç bir akademisyen ve iyi bir hatip olan Keynes, sınıfına ve kendisi ile atalarını yetiştiren sisteme zekasıyla hizmet etti.

Amerika konusu açıldığında genelde "Amerikalılar gerçekte nasıl insanlar?" sorusuyla karşılaşıyorum. Bu bilgisizlikten kaynaklanan bir soru değil. Sovyetler Birliği'nde tamamen Birleşik Devletler'le ilgilenen araştırma merkezleri var. Kitapları çok sayıda kişi tarafından okunuyor, makaleleri basında yer alıyor, üyeleri televizyona çıkıyor. Amerika'yla ve Amerikalılarla ilgili gözlemleri çok etkileyici. Yine de muhtemelen pek çok şeyi atlıyorlar. Ben kendi adıma gerçekten Amerikalıları tanıyor muyum diye merak ediyorum. Bir ya da iki haftalık gezileri saymazsak, ABD'de parti ve hükümet adına sekiz yıldan uzun süre kaldım, fakat yine de buna kesin bir cevap veremiyorum. Buna karşın Amerikalıların

bazı genel özelliklerinden ve kendilerine özgü koşullarından bahsedebilirim.

Örneğin ben Amerika'da kamuoyunun Avrupa'da olduğundan çok daha az bilgilendirildiğini düşünüyorum. Bunun ana nedenlerinden biri üst kademede yer alan ve medyayı kontrol eden kişilerin özellikle SSCB'yle ve Sovyet halkının yaşayışıyla ilgili dış politika konularında tek taraflı bilgi yaymaları. Amerikalıların bir diğer tipik özelliği de "iyi görünüyorsun" anlamına gelen "bir milyon dolar gibi görünüyorsun" sözünü kullanmaları. Arkadaşlarının ve aile fertlerinin para kazanma konusunda gösterdiği başarıyı, hayattaki en önemli başarılarıymış gibi anlatan pek çok Amerikalı tanıdım. ABD'de hiç kimse bir iş adamından daha fazla alkış alamaz. İnsanlar genelde "Bu parayı nasıl kazandı, bu para nereden geliyor" gibi sorular sormazlar.

Amerikalılar sermayenin, sahibine insanlar sömürüldükçe kâr getirdiğini göremiyorlar. Sıradan Amerikalılar işsizleri, ırk ayrımcılığına maruz kalan insanları, milyonlarca evsizi ve okuma yazma bilmeyen kişileri görüyorlar; ancak bu görüntüyü bulandıran ve normal insani tepkiler vermelerini engelleyen çok fazla kafa karıştırıcı unsur var. Elbette ABD'de açıkça ve cesurca eşitlik için mücadele eden, paranın önünde eğilmeyen insanlar var; fakat sayıları çok az. Bir zamanlar, Abraham Lincoln ölmeden önce, özgürlük için mücadele edenler baskılardan kaçmak Amerika'ya sığınırlardı. Fakat bugün bu özgürlük savaşçıları yerine *Bay Dolar*'a daha yakın olmak isteyenler ABD'ye gidiyorlar.

Peki, sıradan halkın Sovyet halkına insani düzeydeki yaklaşımı neydi? Bu konuda Amerikalıların diğer ülkelerdeki insanlardan farklı olmadığını söylemem gerekir. Saygılı ve medeni insanlardı ve SSCB hakkında daha fazla şey bilmek istiyorlardı. Amerika'da geçirdiğim süre boyunca çeşitli azınlık gruplarının düzenlediği Sovyet karşıtı gösteriler dışında ne ben, ne ailemden ya da büyükelçilik çalışanlarından biri hakarete ya da saygısızlığa maruz kaldık. Aksine, Amerikalıların Sovyet vatandaşlarına karşı özel bir nezaket gösterdiğini fark ettik. Elbette çeşitli

talihsizlikler yaşandı, fakat bunların nedeni serseriler ya da hırsızlardı ve onlar genelde sizi durdurup pasaportunuzu soracak tipler değildir. Sıradan Amerikalılar Sovyetler'i her zaman büyük bir ilgiyle karşıladı ve hâlâ da öyle yapıyorlar. Bu sadece yetkililere değil, diğer Sovyet vatandaşlarına, örneğin kamu kuruluşu temsilcilerine, sanatçılara, akademisyenlere ve turistlere de gösterdikleri bir davranıştı.

Örneğin 1943'te Sovyet-Yahudi kültürünün iki önemli ismi, ünlü aktör ve Yahudi Anti-Faşist Komitesi Başkanı Solomon Mikhoels ile İbrani şair İtsik Fefer, Sovyetler'in savaştaki çabalarına destek sağlamak amacıyla Amerikan-Yahudi topluluğuyla görüşmek için ABD'ye gelmiş ve Amerikan halkı üzerinde büyük bir etki yaratmışlardı. Özellikle New York ve Vaşington gibi büyük şehirlerde halka seslenmiş ve her yerde coşkuyla karşılanmışlardı. Vaşington'a gelir gelmez bizden kendileri için Amerikan halkının geniş kesimleriyle görüşmeler ayarlamamızı istemişlerdi ve biz de bu zorlu görevi yerine getirmek için elimizden geleni yaptık.

ABD'de kaldıkları kısa sürede Mikhoels ve Fefer, sonrasında ülkelerimiz arasındaki dostluğun geliştirilmesi amacıyla halka yönelik çeşitli çalışmalar yapmaya başlayacak yüzlerce yeni dost kazandılar. Özellikle Mikhoels, Nazilere yönelik sert konuşmalarıyla ardında büyük bir etki bıraktı. Birçok farklı sosyal grup, Amerika'da tiyatrocu olarak da gayet iyi bilinmesi nedeniyle onunla tanışmak istedi.

Kuşkusuz Amerikan kültürü zengin ve çok çeşitlidir. Birçok defa gözlemlediğim üzere keskin çelişkilerden muaf değildir.

Geçen yüzyılda üç yıl boyunca Ulusal New York Konservatuarı'nın müdürlüğünü yapan ve ünlü *Yeni Dünya Senfonisi*'ni besteleyen büyük Çek besteci Anton Dvorak, siyahların melodilerini kendi müziğiyle birleştirecek bir Amerikalı bestecinin Amerikan müzik ekolünün kurucusu olacağını söylemişti. Bu kişi kölelerden blues'u, ilahileri ve melodileri alan ve bunları *Kuzey*'in bilindik tarlalarına ekerek kendine has bir müzik yaratan George Gershwin oldu. O ünlü olduktan sonra dünya otantik Amerikan müzik kültürüyle tanıştı.

Gershwin'in ölümünden iki yıl sonra Vaşington'a gittim, fakat yine de reklam panolarında asılı *Porgy ve Bess* adlı operasının ilanlarını gayet iyi hatırlıyorum.

Fakat bu, ülkede son derece katı olan bir kuralın istisnasıydı. Kâr, kültürle ve sanatla ilgili her şeyi ve entelektüel hayatı süzgeçten geçiren acımasız bir filtreydi. Sadece kâr getireceği garanti olan şeyler varlığını koruyabilirdi. Kültür dünyasında hangi isimlerin övgüye layık olduğunu söylemenin olanağı yoktu; fakat kimin yükseleceğini ve kimin sahneden ineceğini belirlemek için sayısız yol mevcuttu. Bunlardan biri basınla yaygın medyaydı ve bu kesimlerin büyük bölümü nihai olarak iktidardaki elitlerin çıkarlarına hizmet ediyordu.

Aslında ABD'ye saygı kazandıracak ve diğer ülkelerde de kültürel zenginliği arttıracak bir yeteneğin, her şeyin kapitalizmin yasalarına tabi olması kuralına boyun eğmesi sonucu, hem gerçek hem de mecazi anlamda tamamen başka bir şeye dönüştürüldüğü örneklere oldukça sık rastlanıyor.

Kuşkusuz genç yaşta ölen şarkıcı Elvis Presley'in başına gelen de bu oldu. Topluma uygun sayılabilecek tarzda şarkılar söyleyen Presley, 20 yıl boyunca Amerikan gençliğinin idolü oldu. Menajerleri yeteneğini son damlasına kadar kullanmak için her şeyi yaptı ve Amerika, Presley'in kendisini sömürenlere karşı uzun süren direnişini hayretle izledi. Onu bu kötü hayatın içine itmeye çalışanlar sadece, bu altın yumurtlayan tavuğun sağlığının bozulması konusunda "başarılı" olabildi. Çok hasta oldu ve medya hastalığının her anını izledi. Tedavi görmek yerine arkasındakilere büyük paralar kazandıran sözleşmeleri imzalaması istendi. Ölmeden önce uyuşturucu ve uyarıcı bağımlısı haline geldiği biliniyordu, fakat ahtapot yakaladığını bırakmaz. Yeteneği büyük bir çöküş yaşadı ve Presley 43 yaşında hayatını kaybetti.

Neler olduğunu gören ve bunu kınayan Amerikalılar elbette vardı. Fakat onlar da her şeye gücü yeten ve ruhsal yok oluşun yaratıcısı olan *dolar*lara karşı çaresizdi.

VI
Tahran ve Yalta

Transatlantik üzerinden yolculuk yapılamadığı için savaş döneminde Sovyetler Birliği'nden Birleşik Devletler'e gitmek pek kolay değildi. Tek güvenli yol, Sibirya ve Sovyetler'in uzakdoğusundan Alaska'ya uçmak, daha sonra da Kanada ve Batı ABD'den Vaşington'a gitmekti. Bu şekilde üç kez yolculuk yaptım.

Sibirya ve Alaska üzerinden yolculuk yapmak oldukça zorlu bir işti. Pilotlarımız bu yola, kutup uçuşlarının ünlü pilotu olan Sovyetler Birliği Kahramanı General İlya Mazuruk'un adını vermiş ve "Mazuruk yolu" demişlerdi.

Vaşington'dan yolculuk kesintisiz olarak beş gün sürüyordu. Sibirya yolculuğu bitmeyecek gibiydi. Uçak saatlerce uçuyor, aşağıda taygadan başka bir şey görünmüyordu. Ülkemizin ne kadar büyük olduğunu ilk defa o zaman anladım. Yakutistan'ın üst bölgelerinde büyük bir yangın görmüştük ve öbür tarafta onlarca kilometrelik taygalar uzanıyordu. Alevler bana o dönemde askerlerimizin öldüğü cephenin de böyle olduğunu düşündürüyordu.

Bu yoldan son olarak 1944'te geçtim ve o zaman hava bizim için çeşitli sürprizler hazırlamıştı. BM sözleşmesini hazırlayacak olan Dumbarton Oaks Konferansı heyetinin başkanlığına atanmıştım ve heyette uluslararası hukuk alanında önemli uzmanlar bulunuyordu. Çukotka'ya kazasız belasız ulaştık ama Krest Körfezi kıyısında küçük bir köy olan

Uelkal'da 24 saatten fazla mahsur kaldık. Uçağımız hava şartları nedeniyle kalkamadı. Rüzgar kasırga şiddetindeydi ve aylardan Ağustos olmasına rağmen kuzeyden gelen soğuk rüzgar hissediliyordu.

Uelkal sadece birkaç kulübeden oluşan bir köydü. Kulübelerden birine yerleştiğimizde bize "Akşamınızın çabuk bitmesini istiyorsanız, yandaki gezici sinemayı deneyin. Savaş haberlerini gösterecekler" dediler.

Dışarı çıktığımızda ayakta kalmak için birbirimize tutunmamız gerekti. "Yandaki sinema" iki yüz metre uzaklıktaydı ve rüzgara karşı sadece birbirimize yardım ederek düşmemeyi başarabilirdik. Uzun süre sonra ve pek de az olmayan bir çaba sonucu filmin gösterileceği küçük kulübeye ulaştık. İçerisi kalabalıktı. Tüm bölge halkı oradaydı, kadınlar, çocuklar, erkekler; tıpkı Rusya'nın geri kalanında olduğu gibi.

Haberleri izlemeye başladık. Savaşın dönüm noktası geride kalmıştı ve Kızıl Ordu düzenli olarak ilerliyordu. Her sahne başka bir zaferi gösteriyordu ve izleyiciler çok heyecanlanmıştı. Sonra savaş maceraları üzerine bir film gösterildi. Bu filmlerin çoğu savaş sırasında *Alma Ata Stüdyoları*'nda üretiliyordu. Çoğunun sanatsal yönü zayıftı ve düşman karikatürize edilmiş bir biçimde gösteriliyordu. Fakat bu filmler, savaş hakkında olduğu sürece her türlü filmi izlemek isteyen halka zararsız bir eğlence sunuyordu. Bu durum tüm ülkede ve doğrusunu söylemek gerekirse elçiliklerimizde de bu şekilde yürüyordu. Kuzeyin bu uzak bölgesinde de izleyiciler filmden çok heyecanlanmışlardı ve küçük salon son derece boğucu olmasına rağmen kimse etkinliğin sonuna kadar oradan ayrılmadı.

Kulübemize dönmek daha da zor oldu. Rüzgar kelimenin tam anlamıyla insanın ayağını yerden kesecek kadar şiddetliydi.

Kasırga sabaha doğru durdu, fakat yine de uçağımız havanın çok kötü olması nedeniyle kalkamadı. Bu nedenle birkaç saat daha orada kaldık ve Sovyet rejimiyle birlikte hayat şartları son dönemde iyileşmeye başlayan etnik Çukçi halkının yaşantısı hakkında bir şeyler öğrendik.

Yerel kolhozu (kolektif çiftlik) ziyaret ettik ve bir Çukçi olan mü-

dürün Leningrad'da Kuzey Halkları Enstitüsü'nde okumuş olduğunu öğrendik. Savaştan kısa süre önce vereme yakalanmış, iklim ve yiyeceklerin kısa sürede sağlığına kavuşmasını sağlayacağı Çukotka'ya dönmesi tavsiye edilmişti.

Bize "Verem yüzünden cepheye gidemedim, ama artık iyileşiyorum. Evimde kendimi iyi hissediyorum" dedi. Cephede savaşanların çocukları için ne kadar endişelendiğini ve kuzeyin uzak bölgelerinde kadınların balık tutmak, avlanmak ve tundralarda sürüleri gütmek gibi günlük işlerde nasıl erkeklerin yerini aldığını anlattı. Çukotka'nın ücra bölgesindeki bu küçük yerde bile tüm ülkede yaşanan sorunların var olması ve halkın Nazi Almanyası'na karşı kazanılacak zaferle ilgili haberleri beklemesi bizi çok etkiledi.

Savaşın dönüm noktası 1942 ve '43 kışıydı. Kızıl Ordu'nun kahramanca ilerlemeye başladığı dönemde olayların seyrinin değişmesiyle, acil olarak ilgilenilmesi gereken birçok sorun baş göstermişti. Müttefiklerin sadece nasıl savaşılacağı ve zaferin garanti altına alınacağı konusunu değil, savaş sonrasında barışın örgütlenmesi için kurumların nasıl oluşturulacağı konusunu da ele alması gerektiği açıktı.

Bunun için 1943-45 arasında üç konferans düzenlendi: Tahran (28 Kasım-1 Aralık 1943), Yalta (4-11 Şubat 1945) ve Potsdam (17 Temmuz-2 Ağustos 1945). Burada alınan kararlar yayımlandı ve serbestçe ulaşılabilir hale geldi. Halkın bu kararlara yönelik ilgisi oldukça canlıydı, sonuçta insanlar savaş sırasında ve sonrasında olayların gerçekte nasıl ilerlediğini bilmek istiyordu. Çünkü bu kararlar, Batı'daki bazı siyasetçiler tarafından kasıtlı olarak çarpıtılmıştı ve bu siyasetçiler alınan kararların sağlam temeller üzerine oturtulmadığını, hatta reddedilmeleri gerektiğini öne sürmüştü.

Amerikalı yetkililer Tahran'la ilgili bazı gerçekleri hatırlamak konusunda kesinlikle isteksizdi ve Londra'da hevesleri daha da azalmıştı. Yine de bu konferans çok önemliydi ve müttefikler arasındaki ilişkilerin gelişmesinde önemli bir aşamayı temsil ediyordu.

Stalin'in Üçlü İttifak'ın buluşması önerisi, bizzat benim Roosevelt'e

ilettiğim 5 Kasım 1943 tarihli mesajda belirtilmişti. Başkan cevabında "Tüm dünya üçümüzün bulaşmasını bekliyor. Sizin, Churchill'in ve benim kişisel olarak birbirimizi tanımamızın çok önemli sonuçları olacak. Bu, Nazilerin moralinin daha fazla bozulmasına katkı sağlayacak" diye yazdı.

Görevim gereği Konferans'a ve karar sürecine katılmanın yanı sıra Konferans'ın organizasyonu konusunda üç ülkenin en fazla dikkat isteyen işlerinde çalıştım. Ele alınan başlıca üç konudan bahsetmek istiyorum.

İlki, ikinci bir cephenin açılmasıydı. Churchill'in büyük bir gayretle savunduğu İngiltere'nin tutumu, düşmanın güneydeki bölgelerde, yani Kuzey İtalya, Balkanlar, Romanya ve Almanya'ya yakın diğer topraklarda gerçekleştirilecek bir dizi operasyonla yıpratılarak yenilgiye uğratılabileceğiydi. Bu politikanın temel amacı açıktı: Sovyet askerlerinin ilerleyişinin Berlin'de durdurulması ve Güneydoğu Avrupa'nın işgal edilmesiyle Batılı Müttefiklerin, Sovyetler Birliği'nin batı sınırlarına açılan bir kapı elde etmesi.

Stalin, Tahran'da sürekli olarak Müttefikleri bir an önce Batı Avrupa'da ikinci bir cephe açılması için zorladı. Churchill'in Müttefik askerlerinin Avrupa'ya çıkartma yapacağı tarihi belirlemesi için sürekli çaba harcadı, ancak hiçbir şey elde edemedi. Bir keresinde kendini zor tutarak sandalyesinden kalktı ve Voroşilov'la Molotov'a "Burada vakit kaybetmek yerine evde yapmamız gereken bir sürü iş var. Bu şekilde bir yere ulaşamıyoruz" dedi.

Churchill, bu karmaşa içinde Konferans'ın dağılabileceği korkusuyla acele bir şekilde "Mareşal beni yanlış anladı. Tam bir tarih verebilirim. Mayıs 1944" diye açıklama yaptı.

Ortam birden yumuşadı ve katılımcılar çalışmaya devam etti. Batılı Müttefikler daha yapıcı bir tutum takındı ve Fransa'nın işgali için belirlenen Mayıs 1944 tarihine tam olarak bağlı kalmadılarsa da, "Overlord" kod adıyla anılan operasyon aynı yılın 6 Haziran günü başladı.

İkinci olarak Tahran Konferansı bir başka açıdan da önemli bir köşe

taşı oldu. O zamana kadar Almanya ve müttefiklerinin yenileceğinden kimsenin şüphesi yoktu. Peki, sonra ne olacaktı? Konferans'a katılanlar bu sorunun kapıya dayandığını biliyordu.

Sovyetler Birliği, ABD ve İngiltere, Almanya'dan gelebilecek yeni bir saldırının engellenmesinin önemli olduğuna inanıyordu. ABD ve İngiltere hükümetleri, yenildiği zaman Almanya'yla anlaşma konusundaki planlarını henüz resmen açıklamamıştı, fakat bir başkentten diğerine dolaşan dedikodulara göre Almanya'nın küçük devletlere bölünmesi planı ortaya çıkmaya başlamıştı. İki ülke, Tahran'da bu fikri açıkça ortaya koydu. Ne Roosevelt'in ne de Churchill'in üzerinde çalıştıkları bir plan bulunmadığı açıktı ama ikisi de Alman Devleti'nin en saldırgan parçası olan Prusya'ya özel bir önem verilmesi ve topraklarının küçültülerek elinin kolunun bağlanması gerektiğini düşünüyordu.

Amerika Başkanı ve İngiltere Başbakanı'nı dinledikten sonra Stalin şöyle bir yorumda bulundu:

"Prusyalılar, Baveryalılar, Saksonyalılar ve Almanya'nın diğer bölgelerinden askerler, savaş alanında aynı kararlılıkla savaşıyor. Bence Almanya sorunu birleşik Alman Devleti'ni parçalayarak çözülemez. Bu şekilde Almanya'yı, Rusya'yı yok edebileceğinizden daha fazla yok edemezsiniz. Çözüm Almanya'da militarizasyonun ortadan kaldırılması ve demokratikleşmeyle, Nazizm'in ve Wehrmacht'ın (Alman Silahlı Kuvvetleri-ç.n.) bir bütün olarak ortadan kaldırılmasıyla ve *Üçüncü İmparatorluğun* Nazi liderlerinin halk tarafından yargılanmasıyla sağlanabilir."

Daha sonra basit ama akıllıca bir öneride bulundu: "Bu sorun, üzerinde daha fazla düşünmeyi ve çalışmayı gerektirdiğine göre bu üç gücün temsilcileri de bununla ilgilenmeli." Diğerleri de bu öneriye katıldı. Konu karmaşıktı ve 1945'teki Potsdam Konferansı'na kadar da çözülemedi.

Polonya'nın kaderi Tahran'da tartışılan en önemli üçüncü konuydu. Müttefiklerimiz, Sovyet-Alman cephesinin Polonya topraklarına doğru yaklaştığının ve Polonya'da kurtuluşun yakın olduğunun bilincin-

deydi. Bu nedenle güçlü bir anti-faşist direniş hattı oluşturan Polonyalı demokratik güçlerin sosyalizme bağlı ve Sovyetler Birliği'yle dost bir yönetim kurmasından endişe ediyorlardı.

ABD ve İngiltere hükümetleri, savaştan sonra Polonya'nın, burjuvaların ve toprak sahiplerinin egemenliğindeki eski düzeni devam ettirmesinden yanaydı. Ülkenin sürgündeki gerici hükümetinin dönmesi için çabalıyor ve bu amaçla Sovyetler Birliği'ni, bu hükümetle, Sovyet karşıtı tutumu nedeniyle 25 Nisan 1943'te kestiği diplomatik ilişkileri yeniden kurmaya zorluyordu.

Vaşington ve Londra tarafından izlenen bu politika, Sovyetler Birliği'yle yapılan anlaşmanın bozulması sonucu sürgündeki hükümetin yerel olarak oluşturulmuş Polonya Silahlı Birlikleri'nin Sovyet topraklarından çekilmesi sürecini etkilemesiyle açıkça kendini gösterdi. Sürgündeki Polonya hükümeti, Polonya-Sovyet sınırıyla ilgili komik taleplerde de bulundu. Roosevelt, Polonya sorunuyla ilgili özel oturumlarda bu konu hakkında konuşan ilk kişi oldu, fakat Churchill onu canı gönülden desteklemekte gecikmedi. Aksini nasıl yapabilirdi ki? Polonya'nın sürgündeki hükümeti Londra'ya yerleştirilmişti ve İngiltere tarafından açık bir şekilde korunuyordu.

Roosevelt, yaklaşan seçimler nedeniyle ABD'de yaşayan yedi milyon Polonya asıllı Amerikalının desteğini almak istiyordu. Açıkça bu kişilerin çoğu ABD'deki yaygın Sovyet karşıtı propagandadan etkilenmişlerdi. Aynı zamanda Churchill'in Polonya'da açıkça SSCB'ye düşman bir hükümet kurulması isteğine de ihtiyatla yaklaşıyordu. Mantıklı bir yaklaşımla böyle bir girişimin Müttefikleri bölebileceğine inanıyordu. ABD'nin SSCB Büyükelçisi Averell Harriman, 19 Ocak 1944'te *New York Times*'la yaptığı röportajda sürgündeki Polonya hükümetinin saflarından ayrılarak açık sözlülükle şu değerlendirmede bulundu: "Hükümet, İngiltere ve Amerika'nın Rusya'yla mücadelesini temel alarak Polonya'nın geleceğini belirlemeye çalışıyor. Böyle bir durumdan çıkar sağlayabileceğimizi düşünmüyorum." Bu ona oldukça itibar kazandıran bir açıklamaydı.

Sovyetler Birliği'nin Polonya'nın sürgündeki hükümetiyle iyi ilişkiler kurması için geçerli bir neden var mıydı? Kesinlikle hayır. Bu hükümet bize karşı düşmanca entrikalar çevirmekle kalmıyor, Polonya halkının çıkarlarından giderek daha da uzaklaşan politikalar yürütüyordu ve sonuçta sahip olduğu desteği de giderek yitiriyordu. Churchill ve Roosevelt, Polonya hükümetinin pervasızlığını görmüş ve akıllıca davranması konusunda hükümeti ikna etmeye çalışmıştı; ancak bu nafile bir girişimdi. Sürgündeki Polonyalı gericiler, bu saçma tavrı sürdürme konusunda kararlıydı.

Tahran'a katılan taraflar, Polonya'nın gelecekteki sınırlarıyla ilgili görüşlerini de ifade ettiler. Churchill; SSCB, Polonya ve Almanya arasındaki sınırların nasıl olması gerektiğini belirtirken, her biri için sınır belirledi.

"Önümüzde duran sorunları çözmek için sınırlar batıya kaymalı ve Sovyetler Birliği'nin batı sınırları garanti altına alınmalı" diye konuştu.

Bu garantiyle ilgili yasal haklarımızın İngiltere ve ABD tarafından tanınması her şeyden önemliydi.

Churchill'in önerdiği sınırların nasıl uygulanacağı konusuna açıklık getirmeye çalışan Stalin, "Sovyetler Birliği, 1939'da belirlenen Sovyet-Polonya sınırını kabul etmektedir" dedi.

Düşündüğü sınır, Batı Belarus ve Batı Ukrayna'nın Belarus ve Ukrayna Sovyetleri'yle yeniden birleşmesi sonucu ortaya çıkan oluşumdu.

Tahran Konferansı sonuç olarak şöyle bir formülü benimsedi: "Polonya Devleti ve halkı, Curzon Hattı ile Oder Nehri arasına yerleştirilmeli." Bu sonuç Sovyetler'in görüşüyle uyumluydu ve Königsberg [Kaliningrad] ve arka bölgelerinin Sovyetler Birliği'ne geçmesi ilkesi konusunda da anlaşma sağlanmıştı.

Böylece Sovyetler Birliği, Tahran'da Polonya sorununun çözümü ve sınırlarının belirlenmesi konusunda Polonya halkının çıkarlarını ve Avrupa ile uluslararası arenadaki güvenlik ihtiyaçlarını tatmin edecek bir yol bulmuştu. Savaş sonrası Polonya'nın Sovyet karşıtı maceralar için uygun bir köprü işlevini üstlenmesine izin veremezdik. Stalin bu

konudaki tavrını olağanüstü bir açıklıkla Roosevelt ve Churchill'e ifade etmiş, onlar da bu tutumun mantıklı olduğunu kabul etmişlerdi.

Stalin, Müttefiklerin güçlenmesi ve savaşın sona ermesi sürecinin hızlandırılması amacıyla SSCB'nin Japonya'ya karşı savaşa gireceğini açıkladı. Kesin bir ifadeyle "Hitler Almanyası yok edildikten sonra Sovyetler Birliği, Japonya'ya karşı savaşta Müttefiklere gereken desteği verecektir" dedi.

Müttefikler kısa süren fakat büyük öneme sahip bir tartışmayla savaş sonrasında istikrarlı bir barışın teminatı konusunda işbirliğini içeren planı da ele aldı ve uluslararası bir güvenlik örgütü kurulmasıyla ilgili görüşlerini genel olarak ortaya koydu. Bu konuda kesin bir karar alınmasa da, uluslararası barış konusunda üç büyük güç arasındaki işbirliği fikri, Tahran deklarasyonunda yer aldı: "Aramızdaki anlaşmanın istikrarlı bir barışı teminat altına aldığına kesinlikle inanıyoruz. Dünyadaki tüm devletler tarafından onaylanacak ve gelecek nesiller için savaşın kötülüklerini ve felaketini ortadan kaldıracak bir barış ortamı sağlama konusunda tüm Birleşmiş Milletler ülkelerine ve üzerimize düşen büyük sorumluluğun tamamen bilincindeyiz."

Tüm katılımcılar Tahran Konferansı'nın gerekli ve yararlı olduğunu düşünüyordu. En önemlisi de Konferans'ta, savaşın bir an önce sona ermesi ve insani kaybın azaltılmasını sağlayacak Fransa'daki ikinci cephenin açılması için tarihin belirlenmiş olmasıydı. Roosevelt, Stalin ve Churchill tarafından imzalanan deklarasyonda, "Burada vardığımız anlaşma, zaferin teminatıdır" deniliyordu.

Churchill, Konferans'ta sembolik ama önemli bir jestte bulunarak, Kral VI. George'un gönderdiği bir kılıcı, İngiliz halkının Stalingrad halkına saygısının bir ifadesi olarak Stalin'e takdim etti.

Roosevelt, Tahran'dan döndükten sonra kabinesini toplayarak onlara Konferans'a ruhunu veren işbirliği ve Sovyet heyetinin katkısı konusunda sıcak bir konuşma yaptı. Kongre'nin büyük bölümü konferansın önemini kabul ederken, gazeteler "Müttefikler üç yandan saldırıya geçecek", "Üçlü İttifak, Tahran'da tam bir anlaşmaya vardı"

başlıklarını manşetlerine taşıdı.

Var olan hoşnutsuz sesler de genel onayın altında eziliyordu. Bu koşullarda Aralık 1943'te güven mektubunu sunmak üzere Küba'ya gittim. Küba'yla diplomatik ilişkiler kurmuştuk ve elçi olarak bu ilişkileri iki katına çıkarmam gerekiyordu. Geri dönerken yolda yakalandığımız kötü hava, geceyi Jacksonville-Florida'da geçirmemiz gerektiğini gösteriyordu. Yeni yılın arifesinde olduğumuzu ve otel sahibinin Sovyet Büyükelçisi ile eşinin otelinde kaldığını öğrendiğinde Sovyet ordusunun zaferine duyduğu saygıyı göstermek istediğini hatırlıyorum. Bizi memnun etmek amacıyla "Sizin için bir sürprizim bar. Rus yemeklerinden oluşan bir akşam yemeği" demişti. Sadece bildiğimiz Rus yemeklerinin servis edildiğini düşünebilirsiniz, fakat bu Rus halkı için Amerika'nın dostluğunu gösteren içten bir davranıştı ve bundan dolayı oldukça duygulanmıştık.

Tahran'dan sonra Roosevelt bir süre hastalandı ve onunla Üçlü İttifak'ın toplantısı üzerine konuşma fırsatını ancak Şubat 1944'ün başında bulabildim.

Söze Stalin'le ne kadar iyi anlaştığını vurgulayarak başladı. Daha sonra Konferans'ın gidişatını özetledi ve sonunda bana "Anlaşmaya varmak için bazen Churchill'e baskı yapmak gerekti. Korkarım ki uzlaşma konusunda çok yavaş davrandı. Fakat sonunda ikna oldu ve son derece yararlı bir anlaşma sağlayabildik" dedi. Başkan, Churchill'den bahsederken o çarpıcı "Roosevelt" gülümsemesiyle bana bakıyor ve İngiltere Başbakanı'nın, başına bela açan bir ortak olduğunu belli ediyordu.

Tahran Konferansı'dan yaklaşık bir yıl sonra Üçlü İttifak, Şubat 1945'te Kırım'da, Yalta'da Romanovların sonuncusunun muhteşem bir tatil geçirdiği Livadiya Sarayı'nda yeniden bir araya geldi.

Her şey harika görünüyordu. Stalin, konferans salonuna arkasındaki Sovyet heyetiyle birlikte girdi. Ortama sessizlik hakimdi. Roosevelt ve Churchill çoktan yerlerini almışlardı. Stalin, masaya yaklaştı ve yerinden kalkarak kendisine doğru gelen Churchill'le, daha sonra da yar-

dım olmadan yerinden kalkamayan ve bu nedenle de oturmaya devam eden Roosevelt'le tokalaştı.

İlk oturumda askeri konular ele alındı. Heyetimizde, başlarında Kızıl Ordu Genelkurmay Başkan Yardımcısı General Aleksey Antonov'un bulunduğu bir grup askeri uzman bulunuyordu. ABD'li ve İngiliz mevkidaşlarıyla bilgi paylaşımı ve ortak askeri eylemler konusunda günlük görüşmeler yapmıştı ve ilk oturumda Sovyet-Alman cephesi hakkında bilgi verdi.

O zamana kadar Müttefikler Normandiya'ya çıkarma yapmış, Ocak ayında Almanya'nın Ardenler'deki ilerleyişi endişe yaratmıştı. Churchill, Stalin'den yardım istemiş, sonuçta Sovyet Başkomutanlığı planlarını hızlandırmaya karar vermişti. Sovyet askerleri saldırıya başlama konusunda tam olarak hazır olmasa da, sonuç olarak plan plandı ve saldırı 12 Ocak'ta başladı. Antonov, Sovyet askerlerinin 18 gün boyunca 500 kilometre uzunluğundaki bölgede savaştığını, 44 Alman bölüğünün ortadan kaldırıldığını, düşmanın Doğu Prusya'daki birlikleriyle Almanya'nın merkezi arasındaki yollarının kapatıldığını ve Almanların askerlerini batıdan doğu cephesine kaydırmak zorunda kaldığını bildirdi.

Haberler etkileyiciydi. Sovyet askerleri Müttefiklere büyük bir yardımda bulunmuştu ve Churchill'le Roosevelt dikkatle dinliyorlardı. Daha sonra Sovyet Generali, Müttefiklerin batıdaki ilerleyişinin hızlandığını, doğuya kaçan Alman birliklerini ve araçlarını bombaladıklarını ve düşmanın, askerlerini İtalya'dan dışarı kaydırmasını engellediklerini belirtti.

Roosevelt dikkatle dinlemeye devam ediyor, Churchill de sigarasından art arda nefes çekerken gözünü konuşmacıdan ayırmıyordu. Çevirinin eş zamanlı olmamasına rağmen, Churchill çevirmeni değil konuşmacıyı izliyordu.

Stalin, her zaman yaptığı gibi kısa konuşmasına başladığında sunduğu fikirler Batılı liderlerin dişlerini gıcırdatmasına neden olurdu. Söyledikleri sert ve kaba değildi, kibar bir üslupla konuşur ve sözleri güçlü bir etki yaratırdı.

Roosevelt, Stalin'in sözlerine soğukkanlılıkla, hatta anlayışla yanıt verirken Churchill'in de öfkesini zorla bastırarak aynı şekilde davranması dikkat çekiciydi. İngiliz Başbakan duygularını belli etmemeye çalıştı, fakat içtiği sigaralar onu ele verdi. Gergin ve heyecanlı olduğunda çok fazla sigara içerdi. Sigara izmaritlerinin sayısı toplantıdaki gerilimle doğru orantılıydı. Herkes de bunu fark etmişti ve arkasından alaycı ifadeler kullanıyordu.

Doğrusunu söylemek gerekirse Stalin, Roosevelt'ten hoşlanıyordu ama aynı şeyi İngiliz Başbakan için hissettiği söylenemezdi. Bu kısmen Başkan'ın fiziksel engeline karşı gösterdiği anlayıştan kaynaklanıyor olabilirdi, fakat ben ve diğer Sovyet yetkilileri bu farkın daha çok Batılı iki liderin izlediği politikadan kaynaklandığını düşünüyorduk.

Stalin'in bu iki önemli ortağının yaptığı açıklamaları yanlış duyduğu ya da yanlış anladığı tek bir an bile hatırlamıyorum. Hafızası bir bilgisayar gibi işliyordu ve hiçbir şeyi kaçırmıyordu. Livadiya Sarayı'ndaki toplantılarda, onun daha önce fark etmediğim ölçüde olağanüstü özelliklere sahip olduğunu fark etmeye başladım.

Stalin, Sovyet heyetinin her bir üyesinin konferansta ele alınacak en önemli konularda tam olarak bilgi sahibi olduğuna emindi. Heyetle ilgili çalışmaları, hepimize, özellikle de konferans masasında oturanlara güven veriyordu.

Zaman kısıtına rağmen Stalin, görüşlerini açıklamak amacıyla, mevkilerini de gözeterek uygun olan yetkililerle konuşma fırsatı yaratıyordu. Bu iç görüşmeler, koşullara bağlı olarak katılımcı sayısı bakımından farklılık gösteriyordu. Bir keresinde Stalin, kokteyl tarzında bir davet düzenlemiş ve burada Sovyet heyetinin tüm üyeleriyle tek tek sohbet etmişti. Yavaş hareket ediyordu ve yüzünde düşünceli bir ifade vardı. Zaman zaman canlanıyor, hatta espri bile yapıyordu. Herkesi bir şekilde tanıyordu. Hatta birçok kişiyi tanıyor olması, isimlerini ve genelde nerede tanıştıklarını hatırlıyor olması, onun için bir gurur kaynağıydı. Bu özelliği insanları her zaman etkilerdi.

Stalin, bir gruptan diğerine dolaşarak sorular sordu. Çok fazla ko-

nuşmaması ve diğerlerinin söylediklerini ilgiyle dinlemesi dikkat çekiciydi. Sürekli çalıştığını ve Üçlü İttifak'ın gelecek toplantısına hazırlandığını hissediyordum.

Stalin, bana yaklaşarak "Roosevelt'in kendi ülkesinde, desteğine güvenebileceği temel toplumsal unsurlar nelerdir?" diye sordu.

Ona şöyle yanıt verdim: "Amerikan Başkanı her şeyden önce bir burjuva ve elbette ki kendi sınıfının çıkarları için çalışıyor. İç politikaları bir noktaya kadar büyük tekellerin çıkarlarına zarar verebilir. Aşırı sağcılar bazen onun sosyalizme sempati duyduğu yönünde suçlamalarda bulunuyor, fakat bunlar sadece ABD'nin SSCB'yle iyi ilişkilere sahip olmasını istemeyenlerin başvurdukları propaganda oyunları." Bir süre durduktan sonra cevabımı "Şu anda başkan olarak Roosevelt'in rakibi yok. Kendini güvende hissediyor" diye bitirdim.

Anlayabildiğim kadarıyla O, en çok bu sözlerimi dikkatle dinledi.

Stalin ayrıca Churchill ve Roosevelt için, üç heyetin esas kadrosunun da davetli olduğu resmi bir akşam yemeği düzenlendi. Yemekte çok fazla kişi yoktu ve söylenen her şey, herkes tarafından duyulabiliyordu. Doğal olarak herkes üç liderin ağzından çıkacak sözleri duyma konusunda son derece hevesliydi. Stalin enerjikti; espriler yaparak insanları güldürüyor ve ortamın yumuşamasına yardım ediyordu. Akşam yemeğinde önemli konular tartışılmadı. Daha çok üç lider kısa ve özlü birkaç yorumda bulunmakla yetindi. Sonuç olarak, Hitler'in ordusunun yol açtığı yıkımın bir an önce sona erdirilmesi ve Almanya'nın yeniden saldırıya geçmemesi için ellerinden geleni yapmaları gerektiği konusunda aynı görüşteydiler.

Yine de yemekte Stalin'in daha gayri resmi yorumlar yaptığını hatırlıyorum: "Tarihte savaştan sonra devlet adamlarının yaptığı birçok toplantı var. Silahlar sustuğunda, savaş, bu liderleri daha akıllı hale getirir ve birbirlerine barış içinde yaşamak istediklerini söylerler. Fakat kısa bir süre sonra karşılıklı olarak verdikleri tüm teminatlara rağmen yeniden savaş çıkar. Peki neden? Çünkü bazıları barış sağlandıktan sonra tutumlarını değiştirir. Bunun gelecekte bizim de başımıza gel-

memesi için uğraşmalıyız."

Roosevelt "Size tamamen katılıyorum. Halklar sizin sözlerinizi sadece ve sadece memnuniyetle karşılayabilir. Tek istedikleri barış" diye konuştu.

Yalta Konferansı'na katılan herkes Livadiya Sarayı'nda alınan kararların Avrupa barışının geleceği açısından büyük öneme sahip olduğunun farkındaydı. Tarihin odak noktasında olduğumuzu hissediyorduk. Adalet köşede duruyordu, tartı da elimizdeydi.

Üç tarihi kişilik, Stalin, Roosevelt ve Churchill, birlikte büyük bir güce ve etkiye sahipti. Yapabilecekleri daha çok şey olsa da, tatmin edici bir anlaşmaya varılmıştı. Yine de üzücü bir şekilde anlaşmaya varamadıkları birçok sorun da varlığını sürdürdü. Almanya'nın SSCB'ye tazminat vermesi meselesi, hiçbir zaman çözülemedi. Stalin ve Sovyet heyetinin diğer üyeleri, Roosevelt ve Churchill'in bu sorunu görmezden gelirken akıllarında ne olduğunu merak ediyordu. Almanlar 20 ya da 30 milyar dolar ödemek zorunda kalsa bile, bunun okyanusta bir damladan fazlası olmadığını fark etmemişler miydi? Daha sonra ülkemize verdikleri zarar 2 bin 600 milyar ruble olarak hesaplandı. Belki de müttefiklerimiz Sovyet ekonomisinin hızlı bir şekilde ayağa kalkmasına izin vermemek gerektiğini düşünüyorlardı. Üç lider de bu konuda birkaç kez konuştu, ancak Başkan konuyla ilgili en az konuşan liderdi. Tazminat ödenmesi olasılığını kabul etmeye hazır olmasına rağmen, bununla ilgili miktar telaffuz edemedi. SSCB'ye sembolik bir jest olarak bile tazminat ödenmesine yanaşmayan Churchill'le karşı karşıya gelmekten kaçınıyordu.

Üç lider konumlarını açıkça ortaya koydukları zaman, Stalin bana eğilerek kısık sesle "Roosevelt'le nasıl konuşmalıyım? Gerçekten Churchill'den farklı mı düşünüyor, yoksa bu sadece bir oyun mu?" diye sordu.

Bu zor bir soruydu. Yine de ona fikrimi söyledim: "Aralarında farklılıklar var, ama İngiltere Başbakanı'na karşı dikkatli davrandığını unutmamak lazım. Yine de bu dikkatlilik, onu Churchill üzerinde

gayri resmi bir baskı kurmaktan asla alıkoyamaz. Böyle davranmazsa, bunun ancak bir kaza olduğunu düşünürüm."

Stalin görüşlerime katılıyor gibi görünüyordu. Toplantı sona erdiğinde ayağa kalktığımız zaman sessizce "ABD ve İngiltere'nin bu konuda anlaşmış olması muhtemel" dedi.

Bu şüphe daha sonra, Amerikalıların, Sovyet tazminatlarını ciddi olarak tartışmayı reddeden İngiltere'yi desteklediği ve SSCB'nin her iki ülkenin de muhalefetiyle karşılaştığı Potsdam Konferansı'nda doğrulanacaktı. Roosevelt, Potsdam'a katılmamış, onun yerini Truman almıştı. Roosevelt'in Yalta'da dikkatli bir şekilde yaptığı belli belirsiz açıklamalar, sanırım Potsdam'daki halefini zor bir duruma sokmuştu.

Churchill'in tutumu, benzer bir şekilde Potsdam Konferansı sırasında İngiltere'de iktidara gelen İşçi Partisi hükümeti tarafından da benimsenmişti. İşçi Partisi'nin liderleri olan Başbakan Attlee ve Dışişleri Bakanı Bevin, genelde savaştaki korkunç kayıpları konusunda Sovyetler Birliği lehine konuşsalar da, daha sonra Potsdam'da ağız değiştirdiler ve cömertlik konusunda daha ihtiyatlı bir tavır takındılar.

Stalin, Yalta Konferansı sırasında Livadiya Sarayı'na yakın mesafede bulunan Koreiz Köyü'ndeki eski Yusupov Sarayı'nda kalıyordu. Burada bir yandan çalışıyor, bir yandan da heyet mensuplarını kabul ediyor ve toplantılar düzenliyordu. İngiltere Büyükelçisi F. T. Gusev ve ben de yandaki odalarda kalıyor ve genelde onun çalışmalarına katılıyorduk.

General Antonov, akşamın ilk saatlerinde ve bazen de sabahları cephedeki durumu konuşmak amacıyla geliyordu. Bu görüşmelerden birine delege olarak ben de katıldım ve ilk defa Stalin'in savaş haberlerini nasıl takip ettiğini izleme fırsatı buldum. Durumdan memnun olduğu hareketlerinden anlaşılıyordu. Antonov'a askeri düzenlemelerle ilgili sorular sordu. Böylece askerlerimiz tarafından gerçekleştirilecek bir saldırının çoktan planladığı ve de onaylandığı netlik kazandı. Ne Antonov, ne de Stalin kayıplarımızla ilgili konuştu; fakat düşmanın

hızlı bir şekilde geri çekilmekte olduğu açıktı.[21]

Stalin, "Askerlerimiz Polonya operasyonu için ne kadar hazırlıklı?" diye sordu.

Antonov'un bu soruyu beklediği açıktı: "İhtiyaçları olan her şeye sahipler. Fakat bu kolay olmayacak. Polonya'yı kaybetmenin Nazi liderliği için korkunç sonuçları olacağının farkında olan düşman, umutsuz bir direniş ortaya koyacak."

Askeri araştırmalar bize gerekli olan desteği fazlasıyla veriyordu. Livadiya Sarayı'ndaki görüşmelerimiz sırasında siyasi tartışmalar giderek şiddetlenmeye başlamıştı. Bir sabah Livadiya'ya gitmek için Koreiz'den ayrılmadan hemen önce odamda otururken Stalin'e rapor sunmam için odasına çağrıldım.

Çalışma odasına gittiğimde içeride yalnızdı. Selamlaştıktan sonra "Konferans'ın ilk bölümü oldukça gergindi. Kendinizi nasıl hissediyorsunuz?" diye sordum.

Stalin "Gayet iyiyim" diye cevap verdi.

Sağlık durumundan çok, başka şeylere kafa yorduğunu fark ettim. Özel bir ulak az önce İngilizce yazılmış acil bir mektup getirmişti. Mektubu bana uzattı.

"Bu Roosevelt'ten. Toplantı başlamadan önce ne yazdığını öğrenmek istiyorum" dedi.

---

[21] Bu paragraf kitabın Rusça baskısında daha ayrıntılıdır: "Her akşam toplantılardan sonra ve bazen de sabahları Antonov buraya geliyordu. Moskova'da Stalin ile sık sık görüşür ve cephelerdeki durumu konuşurdu. Burada bu pratik devam ediyordu. Delegasyonun bir üyesi olarak ben de böyle bir görüşmede bulundum. İlk kez Stalin'in cephelerdeki durum hakkındaki bilgileri nasıl izlediğine tanık oluyordum. Sükunetine bakarak onun için beklenmedik hiçbir şeyin olmadığı hükmüne varabilirdim. O sırada genelkurmay başkanı olan Antonov'a sorular soruyordu. Stalin somut askeri birliklerin durumuyla ilgilendi. Sorulardan anlaşılıyordu ki ordularımızın saldırı planı önceden düşünülmüş ve onaylanmış idi. Başkomutan tek tek bazı askeri grupların adını vererek silahlanma durumlarıyla ilgilendi. Antonov'un yanıtlarına verdiği tepkilerden de Başkomutan'ın cephedeki durumdan memnun olduğu hissediliyordu. Ne Antonov, ne de Stalin kayıplarımızdan bahsetti..." (Yay. haz. notu).

Ona mektubu doğaçlama olarak tercüme ettim; o da bazı bölümleri tekrarlamamı istedi. Mektup, Kuril Adaları ve Sahalin hakkındaydı. Roosevelt, ABD yönetiminin SSCB'nin Sahalin Adası'nın Japonya işgali altındaki yarısı ve Kuril Adaları üzerindeki hakkını tanıdığını bildiriyordu.

Stalin çok memnun görünüyordu. Odada gezinerek "Güzel, çok güzel" diye tekrarladı.

"Rus-Japon Savaşı'nın ardından yapılan 1905 barış görüşmelerinde ABD Japonya'ya, Rus topraklarının önemli bir bölümünü kendi topraklarına katmasında yardım etmişti. Ancak sanırım ABD'nin aldığı bu yeni konum, o dönemde Japonlara verdikleri desteğin ardından onların gözümüzdeki imajını düzeltiyor" diyerek görüşlerimi açıkladım.

Amerika'nın imajını düzelttiği görüşüne katılmış gibi görünüyordu. Birkaç saniye mektubun içeriği üzerine düşündükten sonra "Bu önemli bir mektup. Amerikalılar, Sahalin ve Kuril'le ilgili konumumuzun haklılığını kabul ediyor. Şimdi karşılık olarak Japonya'ya karşı savaşa katılmamız konusunda ısrar etmeye çalışacaklar. Fakat bu tamamıyla bambaşka bir sorun" dedi.

Başka bir şeylerin canını sıktığını fark etmiştim. "Çıkabilir miyim Yoldaş Stalin?" diye sordum.

Fakat o birden "Roosevelt hakkında ne düşünüyorsunuz, zeki biri mi?" diye sordu.

Bunu sorduğu ilk kişi olmadığımı bildiğim için soru beni şaşırtmamıştı. Stalin'in Roosevelt'e benim aracılığımla ilettiği mektuplardan da bildiğim kadarıyla Stalin, aynı görüşü paylaşmadığı zamanlarda bile Başkan'a büyük saygı duyuyordu.

"Yoldaş Stalin, Roosevelt çok zeki ve güçlü biri. Üç defa Başkan seçilmiş olması ve dördüncü defa seçilme ihtimali de bunu gösteriyor. Elbette uluslararası ortam da ona yardım ediyor. Bunun bir nedeni de Demokratların onun popülaritesini korumak amacıyla yaptığı çalışmalar. Radyoda yaptığı *Ocakbaşı Sohbetleri*'nin de milyonlarca Amerikalı üzerinde büyük etkisi var" diye cevap verdim.

Stalin kısa ve öz bir şekilde, "Gerçekten akıllı biri. Her şeyi doğru

bir şekilde yapıyor" dedi.

Yüzüne, gerçek bir memnuniyetin getirdiğini düşündüğüm bir gülümseme yerleşmişti. Bu, tartışmada birini kendi tarafına çektiği zaman yüzünde beliren bir ifadeydi. Odadan çıkarken, Stalin'in Roosevelt'in mektubuna verdiği olumlu tepkinin yaklaşık bir saat içinde başlayacak toplantıya da yansıyacağını hissediyordum.

Bazı önemli olaylar bu mektuba zemin hazırlamıştı. Roosevelt, Tahran'da Stalin'den Japonya'ya karşı savaşta Sovyetler'in yardımını istemişti. Daha sonra Müttefiklerin ikinci cephe açmasının SSCB'nin Doğu'da ABD'ye yardım etmesi talebiyle ilişkili olduğu ortaya çıkmıştı. ABD ve SSCB, konuyla ilgili ilkesel bir anlaşmaya varmış, ancak bu tam bir anlaşma olarak kabul edilmemişti. Bu konuda son karara ancak Roosevelt'in Sahalin ve Kuril adalarıyla ilgili mektubundan sonra varılabildi. Bana göre Stalin'in Roosevelt'in mektubunu bu kadar büyük bir memnuniyetle karşılamasının nedeni buydu. Sanki elinden kayıp gitmesini istemiyormuş gibi sımsıkı tuttuğu mektupla odayı birkaç kez dolaştı. Ben odadan çıkarken mektup hâlâ elindeydi.

O gün Stalin ve Roosevelt'i büyük bir dikkatle izledim. İkisinin de önemli bir sorunda çözüm için aralarında köprü kurduklarını düşündüklerini hissettim. Stalin'in Roosevelt'e insani açıdan takındığı olumlu tavır, kısmen ikinci cephe açıklamasının yanı sıra ABD Başkanı'nın Sahalin ve Kuril adalarıyla ilgili aldığı konumdan kaynaklanıyordu.

Konferans'ta ayrıca Polonya'nın gelecekteki sınırları ve hükümetin birleşimiyle ilgili tartışmalar da uzun zaman aldı. Sınırların Polonya'nın yapacağı kimi düzenlemelerle birlikte eski Curzon Hattı boyunca uzanması karara bağlandı. Polonya'nın kuzey ve batıda topraklarını genişletmesi konusunda ciddi bir anlaşmazlık yaşanmasa da, bu toprakların genişliğiyle ilgili anlaşmazlıklar ortaya çıktı.

Sovyet tarafı Polonya'nın batı sınırının Oder-Neisse hattı olmasını önerdi. Amerika ve İngiltere ise şüpheli gerekçelerle Polonya halkının yeni topraklardaki kaynakları yönetemeyeceğini öne sürerek bu öneriye karşı çıktı. Böylece Polonya'nın batı sınırları Yalta Konferansı'nda belirlenemedi. Sınırlar SSCB'nin açık ve kararlı tutumu sayesinde

Potsdam'da belirlenebildi.

Yalta'da Polonya hükümetinin birleşimi konusunda anlaşılır bir şekilde sert tartışmalar yaşandı. Sonuçta bu sorun Avrupa'nın stratejik olarak önemli bir parçası olan Polonya'da yeniden oluşan devletin siyasi kimliğiyle ilgiliydi.

Sovyetler Birliği, Polonya'nın, ülkeyi felakete sürükleyen kişiler tarafından değil, Hitler'e karşı ülkenin özgürlüğü için savaşan ve Polonya devletini yeniden kuran demokratik güçler tarafından yönetilmesi gerektiği görüşünü savunuyordu. Bu nedenle SSCB'nin Polonya'daki demokratik güçlerin çıkarlarını temsil eden bölgesel bir hükümeti tanıması son derece mantıklıydı. (Sovyetler Birliği, 21 Nisan 1945'te bu hükümetle dostluk, karşılıklı yardım ve savaş sonrası işbirliği anlaşması imzaladı.)

Batılı ülkeler, bölgesel hükümet fikrini onaylamasalar da en azında sürgündeki hükümetin Londra'dan Polonya'ya dönmesinin zorluğunu görerek bu öneriyi kabul etti. Bu nedenle Roosevelt ve Churchill, Yalta'da sürgündeki ve bölgedeki hükümetlerin dağıtılarak yerine sürgündeki gerici hükümet liderlerini de kapsayan yeni bir hükümet kurulmasını önerdi. Bunun Batı açısından bir tekrar olacağının farkında olmalarına karşın, konuya büyük önem veren iki Batılı lider, bu konumlarını inatla savundular.

Bu sorun hakkında anlaşma sağlamaya çalışan SSCB, uzlaşmaya hazırdı. SSCB ve Polonya'daki demokratik güçler bölgesel hükümetin Polonya içinden ve sürgündeki Polonyalı çevrelerden muhalif siyasetçileri kapsaması konusunda anlaşmaya varmıştı. Bu Yalta'da alınan kararın temelini oluşturuyordu. ABD ve İngiltere de yeni hükümeti tanıdı ve daha sonra ortadan kalkan sürgündeki hükümeti tanımaktan vazgeçti.

Stalin, Konferans'ta SSCB'nin Polonya'yla ilgili yaklaşımı konusunda şöyle bir açıklama yaptı: "Biz, sadece çok önemli bir konu olduğu için Polonya ve ülkemizle arasındaki sınırlarla ilgili endişe taşımıyoruz. Sorunun kaynağı daha derinlerde. Tarihsel olarak Polonya, Rusya'ya yönelik saldırılar için düşman askerleri tarafından koridor olarak kulla-

nıldı. Düşmanlarımız şimdiye kadar Polonya'dan nasıl bu kadar kolay geçebildi? Her şeyden önce Polonya zayıftı. Polonya geçidi, Rus güçleri tarafından dışarıdan değil; ancak içerden, Polonya'nın kendi güçleri kullanılarak kapatılabilir. Bu nedenle Polonya güçlü olmalı. Sovyetler Birliği'nin güçlü, özgür ve bağımsız bir Polonya kurulmasını istemesinin nedeni budur."

Konferans'ta, Birleşmiş Milletler'in kurulması konusundaki zorluklara ilişkin hararetli tartışmalar da yaşandı. Dumbarton Oaks'taki konferansta birçok konuda karara varılmıştı, ancak Güvenlik Konseyi'ndeki daimi üyelerin veto ve özel haklarıyla ilgili sorun hâlâ ortada duruyordu. Tartışmanın ardından üç lider, BM Sözleşmesi'nin son halinin 25 Nisan 1945'te San Francisco'da yapılacak konferansta oluşturulmasına karar verdiler.

Konferans sona erdikten hemen sonra dünya Yalta'da tartışılan ana gündemin Almanya'nın geleceği olduğunu öğrendi. Üç lider Almanya'nın koşulsuz olarak yenilgiye uğratılması, ülkenin demokratikleşmesi ve militarizmden arındırılması amacıyla çeşitli kurumların oluşturulması konusunda anlaşmaya varmıştı. Sovyetler Birliği'nin teşvikleri sonucu taraflar, amaçlarının Alman halkını yok etmek olmadığını, ancak Almanların sadece Alman militarizminin ve Nazizm'in kökü kazındığı zaman barış içinde ve onurlu bir yaşama kavuşabileceklerini ve diğer ülkeler arasında saygın bir konum elde edebileceklerini resmi olarak açıkladılar.

Konferans'ın *Savaş Halinde Barışın Örgütlenmesi İçin Birlik* başlıklı nihai metni, barış döneminde savaş sırasında yapılan işbirliğinin korunması ve güçlendirilmesi konusunda üç lider arasında varılan anlaşmayı temsil ediyordu. Konferans'ın sonucu Hitler'in Müttefiklerin bölüneceğine yönelik umutlarının çökmesi anlamına geliyordu. Sonuçta parçalanan ve savaşın ateşinde küle dönen *Üçüncü İmparatorluk* oldu.

Yalta Konferansı'nda alınan kararların, Avrupa'yı büyük güçler arasında paylaştırmayı amaçladığına yönelik çeşitli iddialar, o dönemde olduğu gibi günümüzde de ortaya atılıyor. Bu fanteziden başka bir şey

değildir.

Başkan Roosevelt, gelecekte Konferans'a yönelik karalama girişimlerini önceden görmüşçesine ABD Kongresi'nde şöyle konuştu: "Konferans tek taraflı politikaların, gizli ittifakların, etki alanlarının ve yüzyıllar boyunca yaşanan siyasi entrikaların sonunu ifade etmektedir."

Bu iyi bir konuşmaydı.

Bugünün siyasetçileri, eğer Konferans konusunda tarafsızlarsa bunun Avrupa ve tüm dünya için tarihi öneme sahip olduğunu reddedemezler. Üç ülke şu konularda anlaşmaya varmıştı: Barışın korunması için uluslararası bir örgüt kurulması amacıyla Birleşmiş Milletler kapsamında bir konferans düzenlenmesi. Bu yeni örgüt içinde Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri aracılığıyla oy birliği ilkesinin belirlenmesi. Özgürleşen Avrupa'nın sorunlarını çözme konusunda birlikte hareket etmek üzere oluşturulacak deklarasyonun benimsenmesi. Üç ülke ayrıca; koşulsuz olarak yenilgiye uğratılmasının ardından Almanya'nın yeniden güçlendirilmesi, savaş suçlularının adil bir şekilde hemen cezalandırılması, Almanya'da üç ülke ve Fransa için üç ayrı özel bölge oluşturulması ve Uzakdoğu sorunu konularında da anlaşma sağlamıştı.

Almanya'nın SSCB'ye savaş tazminatı vermesi, Polonya sorunu ve Polonya sınırları konularında Yalta'da tam bir anlaşma sağlanamadı; ancak burada özellikle Potsdam'da çözüme kavuşturulan Polonya sorunu üzerine yürütülen tartışmalar önemli bir etki yarattı.

ABD ve İngiltere'nin SSCB'ye gereksiz ayrıcalıklar verdiğini öne süren bazı Batılı siyasetçilerin açıklamaları okunduğunda, ne kadar öfkelendiklerini hissetmek mümkün. Bu siyasetçilerin, babalarının ve büyükbabalarının savaş zamanında Sovyet halkının ortak düşmana karşı zafer kazanmak için yaptığı fedakarlıklarla ilgili övgü dolu açıklamalarını okumaları gerekiyor. Sovyetler Birliği, hem savaş alanında hem de konferans masasında bir müttefik olarak üzerine düşen görevi bağlılıkla yerine getirmiştir.

VII
Potsdam

Havanın güzel olduğu bir gündü. BM Sözleşmesi'yle ilgili çalışmalara katılıyorduk. Molotov Moskova'ya gitmiş, heyetin başına beni bırakmıştı. Birden bir telefon geldiğini söylediler. Tarih 9 Mayıs 1945'ti.

"Bay Gromıko?"

"Evet, siz kimsiniz?"

"Ben Leopold Stokowski. Sizi tebrik etmeliyim. Büyük ülkeniz Almanlara karşı zafer kazandı."

Sabırsızlıkla bu anı bekliyorduk, ama haber beklenmedik bir anda geldi. Leopold Stokowski beni ilk arayan kişiydi.

Tebrikler böyle başladı. *Zafer Günü*'nde her taraftan tebrikler yağdığını hatırlıyorum. Her kesimden insan aradı: Eugene Ormandy, Charlie Chaplin, diplomatlar, hükümet yetkilileri, çeşitli toplum örgütleri ve hâlâ yurtsever hissiyata sahip olan Rus göçmenler.

Kısa bir süre sonra Lidiya Dmitriyevna, Vaşington'dan beni aradı. Sesi titreyerek "İnsanlar buraya akın ediyor. Kapıda uzun bir kuyruk var. Herkes kendinden geçmiş durumda. Binlerce kişi bizi tebrik ediyor ve senin dışarı çıkıp bir şeyler söylemeni bekliyor. Senin San Francisco'da olduğunu söyledik, ama hâlâ 'Ruslar dışarı çıksın, onları kutlamak istiyoruz' diyorlar" dedi.

Tüm dünya zaferin bize ne kadar büyük fedakarlıklara mal olduğunu gayet iyi biliyordu. Üzerine düşen görevi yerine getiren sadece

silahlı kuvvetler değildi; Sovyet diplomatlar da zafere az da olsa bir katkı sağlamıştı. Daha sonra Kremlin'de ordu komutanları onuruna verilen davette Stalin, "İyi bir dış politika cephedeki iki ya da üç orduya bedeldir" demişti.

O dönemde ABD'de çok sayıda Amerikalı, büyük bir samimiyetle Sovyet vatandaşlarını kutladı. Ancak ABD gizli servisinin ve başındaki Allen Dulles'ın İsviçre'de General Wolff'un temsil ettiği Üçüncü Reich'ın bazı liderleriyle görüşmeler yaptığı artık bilinen bir gerçek. Stalin, bu görüşmeleri öğrendikten sonra ABD gizli servisinin faaliyetlerinden duyduğu memnuniyetsizliği, gönderdiği mesajla Başkan'a iletti. Roosevelt de 12 Nisan 1945'te Stalin'e gönderdiği mesajda SSCB ve ABD arasındaki işbirliğini güçlendirme konusundaki kararlılığını ifade etti. Bu Stalin'e yazdığı son mektuptu ve aynı zamanda hayatında yazdığı son mektup oldu. O akşam öldü ve uğruna çok çaba harcadığı *zaferi* görecek kadar yaşayamadı.

Amerikan siyasi hayatında uluslararası ilişkiler açısından önemli sonuçlar doğuran büyük bir değişim yaşandı. Roosevelt'in yerine Başkan Yardımcısı Truman geçti ve kısa süre içinde Sovyet-ABD ilişkilerinde ciddi çatlaklar oluştu.

Başkan Truman, *Zafer Günü*'nde televizyona çıktı. Resmi ve soğuk bir üslupla zaferden söz etti. Halk mutluydu, tüm Amerika galibiyeti kutluyordu ama Başkan'ın yüzü taş gibiydi. Daha sonra o ve Churchill'in ABD ve SSCB arasında savaş zamanında kurulan iyi ilişkileri bozmak için ellerinden geleni yapmaları sürpriz olmamıştı. Sonuçta Almanya, Sovyetler Birliği'ne saldırdığında kendi ülkesinin sınırlarını aşan o ünlü konuşmayı yapan da aynı Harry Truman'dı: "Eğer Almanya savaşı kazanıyorsa Ruslara yardım etmeliyiz, ama Ruslar başarılı olursa Almanlara yardım etmeli ve mümkün olduğunca çok *Kızılı* öldürmelerine izin vermeliyiz."

Roosevelt, SSCB'ye karşı iyi niyetini 1945 baharında Molotov'u San Francisco Konferansı'na davet ederek göstermişti. Molotov daveti kabul etmişti, ancak ikimiz birlikte şehre vardığımızda Roosevelt hayatını

kaybetmiş ve Sovyet konukları Truman kabul etmişti. Ben büyükelçi olarak Molotov'a Beyaz Saray ziyaretinde eşlik ediyordum.

Truman'ı henüz birkaç hafta önce görmüştüm. O dönemde oldukça sıcak kanlıydı, ancak şimdi Molotov'la sert konuşuyordu ve davranışları soğuktu. Truman, Roosevelt'in ölümünden önce Moskova'da iyi bir izlenim bırakmak istemişti, ama Molotov'la yaptığı görüşmede sanki yerine başka biri gelmiş gibiydi. Ne önerilirse önerilsin, konu ne olursa olsun; yaklaşımı olumsuzdu ve bazen bizi dinlemiyormuş gibi gözüktüğü dahi oluyordu.

BM ve faaliyetleriyle ilgili bazı ilkeler konusunda Yalta'da ortaya çıkan sonuçlardan memnun olmadığı çok açıktı. Hırçın bir tavır takınmıştı. Yeni kurulan uluslararası örgüt hakkında ve Almanya'nın saldırganlığının engellenmesi konusunda söylediğimiz her şeyde bir hata buluyordu. Molotov, Truman'la SSCB'nin çeşitli konularda ABD'yle uyumlu bir şekilde konuşmaya hazırlandığı Birleşmiş Milletler Genel Konseyi'nin gelecek ilk oturumunu tartışmak üzere görevlendirilmişti. Ancak bu görüşmeler asla gerçekleşmedi.

Truman görüşmemizin henüz ortalarındayken beklenmedik bir şekilde yerinden doğrularak görüşmenin bittiğini işaret etti ve toplantıyı kısa kesti. Biz de oradan ayrıldık.

Bu toplantı incelendiğinde, Truman'ın en üst makama çıkmış biri olarak Amerika'nın korkunç boyutlarda tahrip gücüne sahip yeni bir silaha, yani atom bombasına dünyada sahip tek ülke olduğunu öğrendiği için bu şekilde davrandığı sonucuna ulaşılabilir.

Bu toplantı hakkında Stalin'e elbette ki bilgi verildi; ancak o benim bulunduğum bir ortamda bu konudan hiç bahsetmedi. Buna karşın onun, Roosevelt'in halefi olan ve savaş sırasında ortak düşmana karşı en ağır fedakarlıkları yapan ülkeye duyduğu düşmanlığı gizlemek için hiçbir şey yapmayan Truman hakkında hiç de iyi bir görüşe sahip olmadığını biliyordum.

Nazi Almanyası yenilir yenilmez olayları değerlendirmek amacıyla üç Müttefik ülke lideri arasında bir başka konferans yapma ihti-

yacı doğmuştu. Avrupa'da ve tüm dünyada ilerici hava güçleniyordu. Konferans Potsdam'da, *Üçüncü İmparatorluğun* üzerinden hâlâ dumanlar yükselen enkazları arasında düzenlendi ve ben de ABD Büyükelçisi olarak delegeler arasında Konferans'a katıldım. Bu siyasi hayatımda özel öneme sahip bir olaydı.

Konferans öncesinde kapsamlı hazırlıklar yapılması gerekiyordu ve ben de üzerime düşeni yapmak üzere Moskova'ya gittim. Stalin ve Sovyet liderleri temel amaçlarımızla ilgili bir yol haritası belirlemişti ve ortaya çıkması beklenen tartışmalara özel olarak önem vermişlerdi. Sovyet delegesi Potsdam'a iyi bir şekilde hazırlanarak ve anlaşma konusunda kararlı bir şekilde gitti.

ABD'yi Truman temsil etti. Stalin için tamamıyla bilinmeyen biriydi. Doğal olarak Churchill, Truman'ı daha iyi tanıyordu. Konferans'ın başından itibaren Churchill'in katıldığı süre boyunca o ve Truman'ın birbirlerini sezgisel olarak anladıkları belli oluyordu. Konferans sırasında Churchill'in yerine iktidara Atlee geldi, ancak yeni İşçi Partisi hükümeti de Churchill'in çizgisini tam olarak benimsedi ve Truman ile Atlee kolayca ortak bir dil yakaladı.

Konferans'ın bazı yönlerini anımsatmak gerekir. Bazı yabancı konuklar bu konuda çoktan yazmışlarsa da söylediklerinde bazı hatalar mevcuttur.

Potsdam'ın Sovyet işgal bölgesinde bulunmasından dolayı delegelerin konaklama ve güvenliği tamamıyla bizim sorumluluğumuzdaydı. Sovyet heyeti Potsdam'a birkaç dakika uzaklıktaki küçük bir kent olan ve eskiden Alman krallarının kaldığı Babelsberg'de kalıyordu. Konferans Cecilienholf Sarayı'nda düzenleniyordu. Tüm Sovyet delegeleri toplandığında Stalin saraya, merdivenlere ve koridorlara yukardan bakarak "Pek de gösterişli değil. Sade bir yer. Rus çarları kendilerine bundan çok daha ihtişamlı yerler yapmışlar" dedi.

Babelsberg'den Cecilienholf'a kadar tüm yola altı metre aralıklarla güvenlik korumaları yerleştirilmişti. Ayrıca 50 metre kadar ileride de koruma sırası daha geniş aralıklarla devam ediyordu.

Stalin, Molotov'u sık sık arabayla gezmeye çağırırdı. Genelde beni de çağırıyordu; çünkü Truman, Amerika'daki siyasi çevrelerin durumu ve bu tür konularla ilgili bana soracağı sorular vardı. İlk başta Stalin arabasının katlanan koltuğuna, Molotov ve ben ise arkadaki ana koltuklara oturduğumuzda kendimi biraz garip hissettim. Fakat daha sonra bu koltuğu arabanın ortasında olduğu ve böylece engebeleri daha az hissettiği için tercih ettiğini anladım.

Her köşe başında ve her meydanda ellerinde bayraklarla Sovyet kadın görevliler vardı. Yeni ve kusursuz askeri üniformalar giymişlerdi. Hareketleri o kadar zarifti ki neredeyse balerin oldukları düşünülebilirdi. Amerikalı ve İngiliz delegelerin de onları bizim kadar beğendiğini duymuştuk.

Yalta ve Potsdam'da Stalin'le yakın bir ortamda çalıştım ve onun konferanslar sırasında insanlarla görüşmelerini çeşitli yönleriyle anlatmak istiyorum. Toplantılar, konferanslar ve Sovyetler Birliği'ne gelen yabancı konuklarla yapılan görüşmeler sırasında onunla ilgili aklıma kazınan genel gözlemlerim o zamanlar gördüğüm adamla ilgili kafamda belirli bir görüntü yarattı. Buna karşın Stalin'in nasıl biri olduğunu anlamaya çalışmadım. Sadece işimi yaparken onu gözlemliyordum ve onunla ilgili izlenimlerim yaptığımız işten sonra geliyordu. Bu nedenle onunla ilgili fikrimi tam ve aksi iddia edilemez bir gerçek gibi sunmak istemiyorum. Yalta'da Roosevelt'in hastalığı nedeniyle oturum bir günlüğüne ertelenmişti. Stalin, onu ziyaret etmek istedi ve Molotov'la beni de kendisine eşlik etmemiz için çağırdı. Başkan'ın Livadiya Sarayı'nın ilk katında, eskiden imparatoriçenin kaldığı odasına gittik. Pencereden güzel bir deniz manzarası görülüyordu.

Yataktan kalkamayan ve fazla ziyaretçisi olmayan Başkan, bizi gördüğüne sevinmişti. Göstermemeye çalışsa da yorgun ve bitkin olduğu belliydi. Yanında tahmini olarak 20 dakika kaldık ve bu sürede o ve Stalin sağlık, hava ve Kırım'ın güzellikleri üzerine sohbet ettiler. Roosevelt sohbetten kopup garip bir şekilde uzaklara dalmaya başladığı zaman oradan ayrıldık.

Dar merdivenlerden inerken Stalin birden durdu ve cebinden piposunu çıkartarak yavaşça yaktı. Kendi kendine konuşurmuşçasına sessizce, ancak bizim duyacağımız şekilde "Doğa neden onu bu şekilde cezalandırmak zorunda? O diğer insanlardan daha mı kötü?" dedi.

Stalin temelde sert karakterli olmasına karşın ara sıra insani duygularını açığa vuruyordu.

Ertesi gün Roosevelt eski haline dönmüştü ve oturumlar yeniden başladı. Ancak yüzündeki yorgunluk Konferans boyunca geçmedi. Sadece iki ay daha yaşadı.

Tekrar etmek istiyorum. Stalin, Roosevelt'e insan olarak sempati duyuyordu ve bunu bize de belli etmişti. Stalin öteki toplumsal dünyanın temsilcilerine nadiren sempatisini bahşederdi ve ancak daha da nadiren bundan bahsederdi.

Doğal olarak Stalin'in çevresindekiler ve çalışma arkadaşları onu yakından gözlemlemeye, her sözünü ve hareketini yakalamaya büyük özen gösterirdi. Sonuçta şimşek ne kadar şiddetliyse insanlar o kadar dikkatli bakar. Kendi kuşağından insanlar için Stalin'in yakınında olmak, onunla sohbet etmek ve aynı ortamda bulunmak özel bir şeydi. İnsan ne kadar çok şeyin bu adamın iradesine bağlı olduğunu görüyordu.

Bu, bir yönden kişiliğin tarihteki rolüyle ilgili Marksist görüşle çelişen bir şeydi. Sıradışı kişilikler belirli bir zamandaki koşulların ürünüdür. Diğer yandan bu insanlar olayların gidişatını ve toplumun gelişimini etkileyebilirler. Marx, Engels ve Lenin felsefi çalışmalarını bu görüşe dayandırmışlardır.

Stalin

İlk bakışta Stalin'le ilgili en çarpıcı şey neydi? Her durumda bir insanın ilk fark edeceği şey, onun düşünen bir adam olduğuydu. Ele aldığımız konuyla ilgili olmayan tek bir şey söylediğini hatırlamıyorum. Ön girişleri, uzun cümleleri ve gereksiz konuşmaları sevmezdi. Buna karşın, eğitiminin yetersizliği nedeniyle düşüncelerini düzgün bir biçimde ifade etmekte zorlanan insanlara karşı sabırlıydı.

Ben, Stalin'in konuşurken yüzünden, özellikle de gözlerinden düşüncelerinin nasıl anlaşıldığını biliyordum. Şiddetli bir çıkış yaptığında ya da birisiyle tartıştığında karşısındakinin gözünün içine dikkatle bakar ve gözlerini ondan ayırmazdı. Herkes bu dikkatli bakışlara maruz kalan kişinin ne kadar huzursuz olduğunu anlayabilirdi.

Konuşurken oturuyorsa sağa ya da sola doğru yaslanırdı ve bazen de bir düşünceyi vurgulamak için ellerini kullanırdı. Fakat genelde mimiklere fazla başvurmazdı. Sakin ve sesinin tonunu değiştirmeden neredeyse boğuk bir ses tonuyla konuşurdu ve sesini nadiren yükseltirdi. Yine de o konuşurken, ortam kalabalık olsa da başka kimse konuşmazdı. Konuşmalarının özgün bir üslubu vardı. Düşünce biçimi kesin ve net olarak formüle edilmiş ve standart olmayan fikirlerden oluşuyordu.

Yabancı yetkililere gelince, Stalin onları fazla ilgi göstererek şımartmak istemiyordu. Bu nedenle onlar için Stalin'i görmek ve duymak bile büyük bir olaydı.

Stalin, hareketlerinde asla aceleci değildi. Adımlarını hızlandırdığını hiç görmedim ve sanki o çalışırken zaman yavaşlıyormuş gibiydi.

Küçük çaplı toplantılarda, biri konuşma yaparken Stalin genelde odada gezinir, dinler ve bir yandan da çeşitli yorumlar yapardı. Birkaç adım atar, sonra durur, konuşmacıya ve odadaki diğer insanlara bakar, onların tepkilerini görmek için biraz yaklaşır, sonra da yürümeye devam ederdi. Ardından masanın başına oturur ve birkaç dakika sakin bir şekilde orada kalırdı. Bu, onun konuşmanın diğerleri üzerindeki etkisini görmek üzere beklediğinin bir işaretiydi. Ya da odadakilere ne düşündüklerini sorardı. Onlar da kısaca cevap vermeye ve gereksiz sözcükler kullanmaktan kaçınmaya çalışırdı.

Uluslararası konferanslar da dahil olmak üzere toplantının içeriği ne olursa olsun, Stalin'in yanında asla bir dosya bulunmazdı. Onu hiç elinde bir kalemle görmedim. Not aldığı da hiç görülmedi. İhtiyacı olan şeyler odasında elinin altında olurdu. Geceleri çalışırdı ve genelde geceleri çalışmayı gündüzden daha çok severdi.

Uluslararası konferanslara her zaman hazırlanarak gelirdi. Onunla birlikte giden delegeler onun ne söyleyeceğini bilirlerdi. Sovyetler Birliği adına neredeyse tüm konuşmaları o yapardı. Dışişlerindeki en önemli destekçisi Molotov idi. Gerektiğinde konuşmaya başlamadan önce heyetten bir kişiye danışırdı.

Kör birinin bile faşistlerin işinin bittiğini görebileceği savaşın sonlarına doğru, bir toplantıda, Almanların ortaya çıkan inatçı direnişinin tartışıldığını hatırlıyorum. İnsanların bu konuda söyleyecekleri vardı. Stalin hepsini dinledikten sonra tartışmayı toparlamak amacıyla "Bunların hepsi doğru, katılıyorum. Ama herkes Almanların bir yıldan fazla süredir gösterdikleri bir özelliklerini, yani Alman askerlerinin inatçılığını ve kararlılığını kabul etmeli" diye konuştu.

Sonra da "Tarih dünyanın en inatçı askerlerinin Ruslar olduğunu, ardından Almanların geldiğini ve üçüncü sırada da... Polonyalılar, evet Polonya askerlerinin olduğunu göstermiştir" dedi.

Bu değerlendirmesi beni çok etkiledi. Alman ordusu o dönemde neredeyse tamamen yok edilmişti. Stalin'in Alman ordusunu saldırganlar, ırz düşmanları, yağmacılar ve katiller olarak tanımlaması beklenirdi. Ama o Alman askerini dokunaklı olmayan tarihi bir bağlama yerleştiriyordu.

Stalin, cepheden gelen kötü haberlerin partisine, halkına ve ordusuna duyduğu güvenin üzerini örtmesine asla izin vermeyen az sayıdaki liderden biriydi. Ancak savaş zamanındaki stres ve büyük zorlukların sağlığını yavaş yavaş etkilediği zamanla ortaya çıktı ve tüm bunlara rağmen *zaferi* görecek kadar yaşaması şaşırtıcıydı.

Stalin sağlığına dikkat eder miydi? Her zaman yorgun göründüğü dikkatimi çekmişti, ancak Müttefiklerle yapılan konferanslar boyunca yanında asla bir doktor görmedim. Bunun onun cesaretiyle ilgili olduğunu düşünmüyorum. Sadece tüm doktorların önerdiği uzun yürüyüşlerden hoşlanmıyordu. Görünüşüne gelince, orta yapılı biriydi. Kusursuz dikilmiş mareşal üniforması ona yakışıyordu ve bunu giymekten hoşlanıyormuş gibiydi. Üniforma giymediği zamanlarda da

üniformayla sivil kıyafet arasında bir takım giyiyordu. Özensiz giyinmek doğasına aykırıydı.

Stalin'in yuvarlak bir yüzü vardı. Çiçek hastalığı nedeniyle yüzünde yara izleri olduğunu duymuştum, ama birçok defa ona yakın olmama rağmen bu izleri gördüğümü hatırlamıyorum. Kolayca kilo vermeye yatkın olduğu doğru değildi. Fiziksel güç gerektiren bir iş yapmayan biri olarak elbette ki böyle bir yatkınlığı vardı, ama kiloları konusunda dikkatliydi. Stalin'i hiç masada hızla yemek yerken görmedim. Oldukça yavaş ve dikkatli bir şekilde yemek yiyordu. Sert içki içmez, ancak sek şaraptan hoşlanırdı ve şişeyi bir sanat eserine bakarmış gibi inceledikten sonra kendisi açardı.

İnsanlar sık sık onun sanata ve edebiyata yaklaşımı hakkında sorular soruyorlar. Benim izlenimime göre müziği severdi. Kremlin'de düzenlenen konserleri keyifle izler ve özellikle güçlü sese sahip şarkıcıları coşkuyla alkışlardı. Potsdam Konferansı'nda resmi yemeğin ardından sahneye çıkan keman sanatçısı Barinova ile Piyanist Gilels'i herkesin gözü önünde nasıl öptüğünü bizzat gördüm. Bolşoy ve İvan Kozlovski gibi bazı şarkıcılardan da etkileniyordu.

Kozlovski'nin sahnede olduğu bir etkinlikte Politbüro üyeleri yüksek sesle bir halk şarkısı söylenmesini istediğinde araya girerek "Neden Yoldaş Kozlovski'ye baskı yapıyorsunuz? Bırakalım ne istiyorsa onu söylesin. Bence *Yevgeni Onegin*'den Lenski'nin aryasını söylemek istiyor."

Hemen Lenski'nin aryasını söylemeye başlayan Kozlovski dahil herkes bu söze gülmüştü.

Edebi zevkine gelirsek, edebiyatla gerçekten ilgilendiğini söyleyebilirim. Bu konuşmalarından da belli oluyordu. Rus klasiklerini, özellikle Gogol ve Saltıkov-Şçedrin'i gayet iyi bilirdi. Bildiğim kadarıyla özellikle Shakespeare, Heine, Balzac, Hugo, Guy de Maupassant'ı beğeniyordu ve birçok Batı Avrupalı yazarın kitaplarını da okumuştu. Çok sayıda tarihi kitap okuduğu da, sık sık tarihi kaynaklara dayanarak örnekler vermesinden belliydi.

Hareketlerinde her zaman ölçülü olduğu haklı olarak söylenir. Onda sıcakkanlılık adı altında yapılan aşırı samimiyet gösterilerine ve rahatlığa asla rastlanmazdı. Öfkeli olduğu zamanlarda bile, ki ben böyle anlara rastladım, uygun sınırları asla aşmaz ve küfür sözcüklerinden kaçınırdı.[22]

Buna karşın 1950'de ABD'nin Güney Kore'deki kukla hükümeti Kuzey Kore'ye savaş açması konusunda kışkırttığı dönemde yaşanan bir olayı hatırlıyorum.

Kore'de patlak veren savaş uluslararası alanda ciddi bir gerilim yarattı, çünkü herkes bunun daha büyük bir çatışmaya yol açabileceğinin farkındaydı.

Güvenlik Konseyi toplanmadan bir gün önce, Moskova yönetimi, ABD'nin Güvenlik Konseyi'ne yazdığı, hakaret ve açıkça provokasyon içeren mektubuna karşı, Sovyet temsilcisinin nasıl bir konum alması gerektiği ve hatta Sovyet heyetinin toplantıya katılıp katılmayacağı konusunda karar vermek amacıyla toplanmıştı.

New York'taki BM Sovyet temsilcisi Y. A. Malik'ten bir telgraf alan Stalin, akşam beni aradı: "Yoldaş Gromiko, sizce bu durumda nasıl bir talimat vermeliyiz?"

"Dışişleri Bakanlığı sizin onayınıza sunmak için bir talimat hazırladı, Yoldaş Stalin. Temel nokta, Kuzey Kore'ye ve Sovyetler Birliği'ne yönelik ithamların kararlı bir şekilde reddedilmesi ve saldırganlığı nedeniyle ABD'nin aynı kararlılıkla kınanmasıdır. İkinci olarak Güvenlik Konseyi'nin Kuzey Kore ya da Sovyetler Birliği ya da ikisi aleyhine karar alması halinde, Malik'in veto hakkını kullanması ve oylamayı engellemesi gerekmektedir" diye cevap verdim.

Stalin'in tepkisini bekledim. "Bence Sovyet heyeti Güvenlik Konseyi

[22] Rusça metinde bu paragraftan sonraki paragrafta Gromiko, Sovyet önderleri arasında Stalin'le konuşmada bazı samimi hitap biçimlerini yalnızca Voroşilov ve Molotov'un kullandıklarını, bunun sebebinin de Stalin'in bu ikisini ötekilerinden daha iyi ve eskiden beri - devrim öncesi yasadışı çalışma yıllarından beri - tanıması olduğunu yazıyor. (Yay. haz. notu).

oturumuna katılmamalı" diye konuştu.

Vaşington'un BM'ye yazdığı, ülkemize ve Kuzey Kore'ye karşı düşmanca mektupla ilgili sert yorumlarda bulundu. Buna karşın dikkatini önemli bir konuya çekmeye çalışmam gerektiğini hissediyordum: "Temsilcimiz oturuma katılmazsa, Güvenlik Konseyi istediğini yapabilir. BM gücü adı altında başka ülkelerden askerleri Güney Kore'ye gönderebilir."

Ancak benim sözlerimin bir etkisi olmadı. Kararını değiştirmeyecekti ve nadiren yaptığı üzere talimatı bizzat kendisi verecekti. 40 dakika sonra talimat Malik'e iletildi.

Bilindiği üzere Stalin'e yaptığım uyarı gerçek oldu. Konsey Vaşington'un çabasıyla kararı kabul etti ve çeşitli ülkelerden askeri birlikler "BM gücü" adı altında Güney Kore'ye gönderildi. Bu defa duygularıyla hareket eden Stalin, en doğru kararı vermemişti.[23]

Stalin zekice espriler yapan insanları severdi. Ancak o, bu silahı dikkatli bir şekilde kullanırdı. Yaşadığı süre boyunca ya da sonrasında hiç kimseden bunu kötüye kullandığını duymadım. Ancak mantıklı düşünen; o talimat verdiğinde, ani ya da düşünmeden tepki gösterdiğinde sabırlı olan insanlardan da hoşlanırdı.

Örneğin, ülkenin güneyinde yaptığı bir tatil sırasında güvenlik görevlilerinde birine "Hemen Ras Kasa'ya telefon edin" diye talimat vermişti. Görevli hemen "Elbette" diye yanıt vermiş ve talimatı yerine getirmek üzere harekete geçmişti.

Ras Kasa, o dönemde İtalyanlara karşı güçlü bir direniş ortaya koyan Etiyopyalı liderlerden biriydi, ancak Etiyopya'da kaldığı dağlık bölgede herhangi bir telefon hattı yoktu. Bu nedenle bir süre sonra geri dönen genç güvenlik görevlisi endişeden neredeyse baygın bir şekilde hazır ola geçerek, "Yoldaş Stalin, Etiyopya'da dağlık bir bölgede olması nedeniyle Ras Kasa'ya ulaşmanın hiçbir yolu yok" dedi.

Stalin ise gülerek "Ve sen hâlâ güvenlik görevlisi olarak çalışıyorsun,

---

23 Rusça metinde bu cümlenin devamında şöyle diyor: "Görünüşte bu ondan beklenen bir davranış değildi. Ama böyle oldu." (Yay. haz. notu).

öyle mi?" dedi.

Bundan daha üzücü bir örnekse şöyleydi. Stalin'in ölümünden kısa bir süre sonra çalışma odasında otururken Molotov bana, Stalin'in son dakikalarını anlatmıştı.

"Rahatsız olduğunu öğrendikten sonra Politbüro üyeleri olarak Stalin'i görmeye gidiyorduk. Aslında oldukça hastaydı. Bir gün hastalığı sırasında yatağının yanında oturuyorduk. Malenkov, Hruşçov, ben ve diğer Politbüro üyeleri. Stalin bir süredir yarı baygın bir şekilde yatıyordu. Daha sonra kendine gelmeye başladı ama konuşmayı başaramadı.

Birden kendine geldi ve gözlerini biraz açtı. Tanıdık yüzler gördükten sonra yavaşça duvarı işaret etti. Hepimiz gösterdiği tarafa baktık. Duvarda basit bir konusu olan bir fotoğraf asılıydı: Bir kuzuyu sütle besleyen küçük bir kız. Stalin, daha sonra aynı şekilde yavaşça parmağıyla kendisini gösterdi. Bu onun son hareketiydi. Gözlerini bir daha açmamak üzere kapadı. Orada bulunanlar bunu Stalin'in o bilindik zekasının bir örneği olarak kabul ettiler. Ölmek üzereyken kendini bir kuzuyla kıyaslıyordu."

Hruşçov da Stalin'in son anlarını hemen hemen aynı kelimelerle anlatmıştır.

Stalin'le ilgili görüşlerimi anlatmaya karar verdim, çünkü ben onun çağdaşıydım ve onu savaş sırasında ve sonrasında yaşanan farklı koşullarda gördüm. Ayrıca insanlar birçok kafa karıştırıcı özelliğe sahip olması nedeniyle haklı olarak onu nasıl değerlendirecekleri konusunda sorular soruyorlar.

Stalin, yüzyıllar boyunca olmasa bile on yıllarca tartışma yaratacak bir kişilik idi. Üstün yeteneğe sahip biri olarak Lenin'in ölümünden sonra Komünist Parti'yi başarıyla bir arada tuttu ve otuz yıl boyunca zorlu görevlerle karşı karşıya kalan büyük bir gücün lideri olarak belirleyici bir rol üstlendi. Kızıl Ordu askerleri ve partizanlar onun adını haykırarak son nefeslerini verdiler.

Buna karşın trajik bir şekilde çelişkili bir kişiliğe sahip olması nede-

niyle sadece olumlu yönlerini görmek yanlış olur. Büyük bir zekaya ve devrim konusunda sarsılmaz bir kararlılığa sahip olmasının yanı sıra savaş dönemindeki müttefiklerimizle ortak bir anlayış geliştirme yeteneğine de sahip biriydi. Yine de amaçlarına ulaşmak uğruna insani kayıplara yol açmaktan çekinmedi ve kendi isteği doğrultusunda çok sayıda masum Sovyet insanını ölüme gönderen dehşet verici büyüklükte bir devlet makinesi yarattı.

Kurbanlarının isimleri asla unutulmamalıdır. Genel Sekreter Gorbaçov, Ekim Devrimi'nin 70. yıldönümünde yapılan kutlama töreninde Stalin'le ilgili etkileyici bir konuşma yapmış, Sovyet halkının duygu ve düşüncelerini ifade etmiştir. Sovyet halkı masum insanlar üzerinde uyguladığı baskılar nedeniyle Stalin'e karşı anlaşılır bir öfke duymaktadır. İşlediği çok sayıdaki suçla; Rusya'da, geçmişteki otokratların ve yardakçılarının yaptıkları en büyük kötülükleri önemsizleştirmiştir. Stalinizm yılanı, kurnazca oyunlarla ve aynı acımasızlıkla kurbanlarını, Bolşevik eski tüfeklerin değerli üyelerini, sıradan Sovyet yurttaşlarını, işçileri, köylüleri, aydınları, komünistleri ve partili olmayanları yavaşça boğarak öldürmüştür. Kuşkusuz hayatta kalanlar bu durumdan dolayı hâlâ kızgındır.

Ancak bunun savaş ve barış dönemlerinde ulusumuzun gösterdiği başarıların üzerini örtmesine izin verilmemelidir. Bunlar büyük başarılardır ve Stalin'in işlediği canice suçlara rağmen kazanılmıştır. Adalet, tarihimizdeki karanlık sayfaların yanında kahramanlık dolu sayfaları da görmemizi gerektirmektedir.

Potsdam Konferansı'nın açılışından bir gün önce, askerlerimiz Gusev ve bana Berlin'de tura çıkmayı önerdi. Biz zaten çok istediğimiz bu turu yapmaya daha önce karar vermiştik.

Şimdi Hitler'in imparatorluğunun harabeye dönmüş başkentini gözlerimizle görüyorduk. Zarar görmemiş ya da en azından yarısı yıkılmamış çok az sayıda bina vardı. Sadece şehrin ücra bölgelerindeki küçük binalar yıkımdan zarar görmemişti. Cipimizin Unter den Linden caddesinde yıkılmış duvarların enkazı üzerinde giderken oldukça zorlandı-

ğını hatırlıyorum. Her yerde taşlar ve tuğla yığınları vardı.

Bize eşlik eden görevliler, ilk olarak Führer'in eski resmi konutunu gezmeyi önerdiler. Yol üzerinde yıkılan binaların, demir ve beton yığınlarının yarattığı barikatlar nedeniyle oraya zorlukla vardık. Arabamız konuta kadar gidememişti ve yolun son bölümünü yürümek zorunda kaldık.

Yol üzerinde her adım başı, Sovyet nöbetçileri tarafından korunuyordu. Binanın büyük bölümünün bombalarla yıkılması sonucu, artık eskisi gibi büyük olmayan girişe kadar, bizi bu Sovyet nöbetçiler götürdü. Her ne kadar bazı duvarlar ayakta kalmayı başarmışsa da sayısız kurşun ve şarapnel deliğiyle doluydu. Geriye sadece tavanın bir bölümü ve parçalanmış pencereler kalmıştı.

Konut ilk bakışta garip bir etki yaratıyordu. Binalar acımasız bir şiddetin havasını yansıtıyor, insanda saygı ve korku duygusu yaratmak istermiş gibi görünüyordu. İnsanın binayla ilgili olumlu bir yorumda bulunması imkansızdı. Birçok Alman, yıkılmadan önce de binanın kasvetli bir havası olduğunu söylemişti. Binayı somut bir şekilde anlatmak gerekirse Hitler'in kalesinin eski bir mezara benzediği söylenebilirdi.

Hitler ve adamlarının toplantı ve törenler için kullandığı salonlardan geçtik. Zemin ve tavanlar haricinde ana salon nedense daha az zarar görmüştü. Diğer odalarda olduğu gibi burada da kapılar, pencereler ve avizeler savaşın izini taşıyordu ve çoğu kırılmıştı.

Binanın birkaç kat aşağısında bulunan yeraltındaki bölümüne indik. Bu katlardan birinde yedek bir elektrik jeneratörü bulduk. Yanımızdaki görevli şöyle bir yorumda bulundu: "Bütün Berlin karanlığı gömülmüşken, burada ışıklar yanmaya devam ediyormuş."

Alt katlarda kaos görüntüsü hakimdi. Konuttaki birliklerin umutsuz bir savaş ortaya koyduğu, şarapnel, bomba ve el bombalarının burada hedefini bulduğu belliydi. Burası demir ve tahta yığınlarıyla, tavan kirişleriyle ve büyük betonlarla doluydu.

Dar koridorun iki yanında da patlamalar sonucu yıkılmış odalar vardı. Koridorun kendisi de tüm bina boyunca uzanıyormuş gibiydi ve

ıslak zemin üzerinde yürürken oldukça derin olan suya düşmemek için dikkatli olmak gerekiyordu. Ana su borusunun şarapnelle parçalandığı belliydi.

Her şey insanda kasvetli ve iç karartıcı bir duygu yaratıyordu. Yeraltındaki bu kaosun fotoğrafları, eğer varsa, Dante'nin *Inferno*'suna (Cehennem) uygun bir resim olabilirdi.

Silah deposunu andıran ve faşist liderin son evi olan bu binadan çıkarak ciğerlerimizi temiz havayla doldurmak büyük bir rahatlama hissi yaratmıştı.

Daha sonra Hitler'in sığınağına gittik. İnsan, Nazilerin insanlığa karşı işledikleri suçlar üzerindeki laneti temsil eden bir anıt görmek istiyorsa, bu sığınak gayet uygun bir yerdi.

Silindir şeklinde, yaklaşık dokuz metre yüksekliğinde ve beş metre çapındaki bu sığınak sert kayadan oyularak yapılmış gibi görünüyordu. Giriş aşağıda suyla dolu bir kilere açılıyordu. Güçlendirilmiş şekilsiz beton yığınları sığınağın iki yanı arasındaki yolu kapatmıştı. Askerlerimizin bu kafayı yemiş adamın saklandığı bu son sığınağı yerle bir etme konusunda iyi bir iş çıkardıklarını düşündüm. Şiddetli patlamalar sığınağın her yerinde büyük delikler açmıştı.

Resmi konut ile sığınaktaki enkazın görüntüsü, Nazi Almanyası'nın ve bu korkunç rejimin çöküşünü somut olarak gösteriyordu ve üzerimizde unutulamayacak bir etki yaratmıştı.

Bizi Goebbels'in evi olduğu sanılan bir yere daha götürdüler, ancak evden geriye pek bir şey kalmamıştı. Sovyet görevliler bize Goebbels'in altı çocuğunun cesetlerinin, bu evin kilerinde bulunduğunu ve ardından sokağa taşındığını söylediler. Kısa süre sonra sığınağın yakınında Goebbels ve karısı da ölü olarak bulunmuştu. Tüm cesetler yan yana dizilmiş ve üzerleri örtülmüştü. Sadece az sayıda kişinin cesetleri görmesine ve kimliklerini tespit etmesine izin verilmişti.

Tüm bunların bende yarattığı iç karartıcı ve ürkütücü duyguyu ifade etmek zor. Acımasız faşist, intihar etmeden önce çocuklarının ve karısının öldürülmesini emretmişti. Katil anne çocuklarına korkma-

malarını, doktorun tüm çocuklara ve askerlere yaptığı iğneyi onlara da yapacağını söylemişti. Magda Goebbels'in emri üzerine Nazi doktorlar çocuklara morfin iğnesi vermiş ve Bayan Goebbels de yarı baygın çocuklarına siyanür hapı içirdikten sonra kendini öldürmüştü.

Tarihte ahlakın çöküşü ve acımasızlık konusunda bu katil çiftin yaptıklarıyla kıyaslanabilecek az sayıda suç vardır. Birer akrep gibi kendi kendilerini sokarak öldürmüşlerdir.

Berlin'deki yıkıntıların arasında yaptığım gezinin ardından yıkım görüntülerinin etkisi geçmeden kendimi Potsdam'daki konferans masasında buldum.

Düşman artık silahlarını bıraktığı için insan Potsdam'daki atmosferin zaferin izini taşımasını beklerdi, ama bunun yerine ortama protokol kuralları hakkimdi. Heyet başkanları birbirlerini kutladı ve toplantıda bir araya gelmekten duydukları memnuniyeti dile getirdi; fakat yuvarlak masada dünyanın görmek istediği ve savaşta ölenlerin gösterdiği fedakarlıkların karşılığı olan sıcaklık yoktu.

Konferans'taki oturumlar heyet başkanları tarafından sırayla yönetildi. ABD Başkanı ve İngiltere Başbakanı baştan itibaren ihtiyatlı ve soğuk bir tutum içindeydi ve zamanla bu durum daha da belirgin hale geldi. Neredeyse her önemli sorunda anlaşmazlık baş gösteriyordu: Tartışmalar çoğu zaman gergin bir havada geçiyor, kimse masaya vurmasa da herkes anlaşma yolunun çok zor olduğunu ve bazı sorunların çözüme kavuşturulamayabileceğini açıkça görüyordu. Görüşmeler boyunca Stalin ve Sovyet heyeti ortaklarına saygıyla yaklaştı ve güven duygusu yaratmaya çalıştı. Bu diğer iki heyetin yarattığı soğuk ortamı biraz da olsa yumuşattı.

Sovyet heyeti olarak Truman'ı yakından izliyorduk. Stalin'le mektuplar üzerinden görüşmüş olmalarına rağmen ilkesel sorunları bu düzeyde bir toplantıda henüz ele almamışlardı. Onu bu kadar soğuk olmaya yönelten şeyin ne olduğunu, Vaşington'un Avrupa'daki, özellikle de Almanya'daki hedeflerinin neler olduğunu ve genel olarak dış politikalarının nasıl olduğunu görmek istiyorduk.

Sonuçta, Truman'ın toplantıya SSCB'nin mümkün olduğunca önünü kesmek ve Almanya'yı Batı ekonomisine bağlamak için ihtimalleri artırmak üzere geldiğine inandık. Ona göre Roosevelt; Yalta'da Stalin'e, Almanların SSCB'ye tazminat ödemeleri sorunuyla ilgili çok fazla ödün vermişti. Olası bir anlaşmayı sadece bu çerçevede değerlendiriyordu ve kuşkusuz Churchill bu konuda onun güvenilir müttefikiydi.

Konferans'tan uzun bir süre önce ABD atom bombası geliştirmek için büyük çaba harcamıştı ve atom bombasının keşfiyle ilgili birçok gerçek, kamuoyunda duyulduktan sonra Truman ve Churchill'in Potsdam'daki tavrı netlik kazanmıştı. ABD Savaş Bakanı Stimson, anılarında Vaşington'un nükleer silahı eline alıncaya kadar savaş sonrası Avrupası ve diğer sorunlarla ilgili kararları ertelediğini yazmıştır.

ABD Başkanı, bomba yapımı konusunda plan oluşturuluncaya kadar Potsdam toplantısını ertelemek istedi. Sabırsızlıkla test sonuçlarını bekledi ve konferansın açılışından sadece bir gün önce, 16 Temmuz 1945 tarihinde sonuçları gizlice aldıktan sonra görüşmelerde sert bir tutum izleyebileceğini hissetti.

Bu durum Doğu Avrupa'yla ilgili ilk tartışmalarda kendini hemen belli etti. Truman, asılsız iddialar öne sürerek Sovyet tarafının Kırım'da üç ülke arasında anlaşmaya varılan yükümlülüklere uymadığını yüksek sesle söyledi. Biz bu iddiayı ve Vaşington'un bu bölgedeki ve tüm dünyadaki yayılmacı emellerini yansıtan Doğu Avrupa'ya müdahale girişimlerini kesin olarak reddettik.

Böylece ABD Başkanı, bombayı açık bir siyasi öğe ve şantaj aracı olarak ortaya koymadan, sert tavır takınarak bir şey elde edemeyeceğini kabul etti. Birkaç gün sonra 25 Temmuz günü yapılan oturumun ardında Stalin salondan ayrılırken Başkan onu yanına çekti ve "Size özel olarak söylemek istediğim bir şey var" dedi.

Stalin durdu ve bekledi. Truman "Birleşik Devletler, Japonya'ya karşı kullanmayı düşündüğümüz büyük bir tahrip gücüne sahip, yeni bir silah geliştirdi" diye konuştu.

Stalin, bu haberi soğukkanlılıkla ve hiçbir duygu belirtisi göstermeden dinledi. Bu tavır Truman'ı açıkça hayal kırıklığına uğratmıştı.

Ancak kısa bir süre sonra Stalin'in Potsdam'daki konutunda hafızamdan hiçbir zaman çıkmayan bir toplantı yapıldı. Toplantıya sadece Stalin, Molotov, Gusev (İngiltere'deki Sovyet Büyükelçisi) ve ben katıldık. İçeri girdiğimizde Stalin ve Molotov bizi bekliyordu ve iki büyükelçiyle ele alacakları sorunları çoktan tartıştıkları belliydi.

Stalin'in ilk sorusu "Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne vereceği tazminata ne oldu?" idi.

Molotov hemen araya girerek Müttefiklerin Yalta Konferansı'nın sonunda bu konuda ne söylediklerini kapsamlı bir şekilde hatırlattı. Churchill'in konumu konusunda sert konuştu: "Churchill açıkça bu konuda hiçbir anlaşmaya izin vermeme kararı almış. Bence bu konuyu Potsdam'da yeniden ortaya atmalı ve ekonomimizin aldığı büyük darbeye karşı gerçekçi bir tazminat konusunda ısrarcı olmalıyız."

Stalin de bu fikre katılarak "İngiltere'nin ve Amerika'nın bu konudaki tutumu adaletsiz. Müttefikler bu şekilde hareket etmemeli. SSCB kandırılıyor, çünkü Amerikalılar daha şimdiden en iyi malzemelerini tüm gerekli belgelerle birlikte Anglo-Amerikan güçleri tarafından işgal edilmiş bölgelerdeki çeşitli teknik laboratuarlara göndermiş durumda. Roosevelt yaşasaydı tutumu ne olurdu bilmiyorum, ama Truman adaletin anlamını bile bilmiyor. Bu nedenle tazminat konusu Potsdam'da tartışılmalı. Bu konu büyük öneme sahip" diye konuştu.

Molotov bana fikrimi sordu; ben de Sovyetler'in konumunun sağlam bir temele sahip ve inandırıcı olduğunu, bunun da Potsdam'da savunulması gerektiğini söyledim. Stalin daha sonra toplantımızın ana gündem maddesi olacak konuya değindi.

"Müttefiklerimiz ABD'nin yeni bir silaha, atom bombasına sahip olduğunu söylediler. Truman bana bombayı başarıyla test ettiklerini söyler söylemez fizikçimiz Kurçatov'la konuştum. Bizim de kendi bombamıza sahip olacağımıza kuşku yok. Fakat bu silaha sahip olmak bir ülkeye büyük sorumluluk yüklüyor. Asıl soru şu ki; bu bombaya

sahip olan ülkeler üretim konusunda birbirleriyle yarışmalı mı, yoksa bu ülkeler ve silaha sonradan sahip olacak diğer ülkeler bu silahın üretimini ve kullanımını sınırlandıracak bir çözüm yolu mu aramalı? Bu noktada nasıl bir anlaşma yapılabileceğini görmek zor, ancak kesin olan şu ki nükleer enerjinin sadece barışçıl amaçlarla kullanılmasına izin verilmesi gerekiyor."

Molotov da bu sözleri onaylayarak "Ve Amerikalılar atom bombasıyla ilgili tüm çalışmaları bize söylemeden yaptı" diye ekledi.

Stalin kısaca "Roosevelt açıkça bizi bu resme ekleme gereği görmedi. Bunu Yalta'da yapabilirdi. Bana atom bombasının deneme aşamasından geçtiğini söyleyebilirdi. Bizim Müttefiklere yakışır biçimde hareket etmemiz gerekirdi" diye konuştu.

Stalin'in sinirli olmasına karşın soğukkanlı bir şekilde konuştuğu belli oluyordu. Konuşmasına şöyle devam etti: "Kuşkusuz Vaşington ve Londra bizim bir süre daha bomba üretmeyeceğimizi umuyor. Böylece Amerika'nın, daha doğrusu Amerika'nın ve İngiltere'nin bu alandaki tekelini kullanarak, bizi Avrupa ve dünyayla ilgili planlarını kabul etmeye zorlamak istiyorlar. Bu asla gerçekleşmeyecek!" Tam o sırada nadiren yaptığı üzere okkalı bir küfür yapıştırdı. Yakın dostum Gusev'in yüzünde kocaman bir gülümseme belirmişti.

Stalin elbette konunun bilimsel ve teknik yönlerine değinmedi. Fakat Potsdam'da olduğu sırada birkaç defa Moskova'yı arayarak uzmanlara konuyla ilgili talimatlar verdiği herkesçe bilinen bir şey.

Daha sonra Stalin'in söylediklerini değerlendirdiğimde, yumuşak bir üslupla konuşmasına rağmen sözlerinin kaçınılmaz olarak gelecek yıllarda Sovyet nükleer politikasının bel kemiğini oluşturacağı sonucuna vardım.

Gusev'le birlikte odadan çıkmak üzere olduğumuz sırada Stalin, siyasetle doğrudan ilgisi olmayan başka bir soruyu ortaya attı. "Büyükelçilerimiz Konferans'ın organizasyonu hakkında ne düşünüyor? Müttefiklerimiz düzenlemelerden memnun mu?" Elbette asıl ilgilendiği soru ikincisiydi.

Ben de "Malum nedenlerle İngilizlerden daha çok gördüğüm Amerikalılar, birçok defa tüm Konferans'ın iyi bir şekilde organize edildiğini ifade ettiler. Hiçbir olay yaşanmadı, fakat İngilizler bize bahsetmeye değer bir bilgi verdiler. Churchill, şahane üniformaları içindeki kadın trafik polislerimizden o kadar etkilenmiş ki elindeki küllüğü takım elbisesine dökmüş, ancak neyse ki başka bir yara almamış" diye cevap verdim.

Stalin belki de toplantıda ilk defa gülümsedi.

Batılı kaynaklarda yanlış bir şekilde yansıtılan Potsdam Konferansı'ndaki diğer konulara da değinmek istiyorum.

Polonya sorunu Yalta'da olduğu gibi ateşli tartışmalara neden oldu. Üç liderin de beklediği üzere konu neredeyse her gün tartışıldı.

Konferans'ın açılışından kısa bir süre önce, Yalta kararları doğrultusunda Eduard Osobka-Morawski başkanlığında bir *Bölgesel Polonya Ulusal Birlik Hükümeti* kurulmuştu. İngiltere ve Amerika bu hükümetle diplomatik ilişki kurmak zorunda kalmasına rağmen sürgündeki Polonya hükümetini resmen ortadan kaldırmaya yanaşmıyordu.

Bölgesel hükümetin kuruluşuyla ilgili kapsamlı tartışmalar gerçekleştirildi ve Konferans'a davet edilen Boleslaw Beirut liderliğindeki Polonya heyetinin görüşleri de gündeme geldi. Üç ülke, bölgesel hükümetin kurulmasından duydukları memnuniyeti dile getirdikleri kararı kabul etti. Kararda ayrıca ABD ve İngiltere ile bölgesel Polonya hükümeti arasındaki diplomatik ilişkilerin kurulmasının, bu iki ülkenin, zaten bir süre sonra ortadan kalkan, Londra'daki eski Polonya hükümetini tanımaya son vermesinin öngörüldüğü belirtiliyordu.

Bu kuşkusuz Polonya'nın çıkarınaydı, çünkü bölgesel hükümetin konumunun güçlendirilmesinden yararlanacaktı. Ancak hükümeti oluşturan isimler arasında ülkede güven duyulmayan S. Mikolayzik gibi isimler de bulunuyordu. Polonya'nın ulusal çıkarlarını hiçe sayarak tam bir siyasi çöküşe neden olacak bir yol seçeceklerdi.

Polonya'da bölgesel hükümetin güçlendirilmesinin, bu ülkeyi Sovyetler Birliği'ne karşı "güvenli bir geçiş" haline getirmeye yöne-

lik umutlarını yok ettiğini fark eden ABD ve İngiltere, daha sonra Potsdam'da Polonya'nın batı sınırıyla ilgili karar alınmasını engellemeye çalıştı. Bunu başaramadılar. Stalin'in ısrarı ve savundukları konunun tarihsel, ekonomik ve güvenlik alanlarındaki haklılığını ortaya koyan, ayrıca daha önce Polonya'ya bırakılan toprakların durumunu da göz önünde bulunduran Polonya heyetinin sağlam tutumu sayesinde, Churchill ve Truman sonunda Oder-Neisse'nin Polonya'nın batı sınırı olmasını kabul etti.

Buna karşın bu konuda anlaşmak için bile Sovyet heyetinin Alman tazminatlarıyla ilgili tutumlarını kabul etmesi şartını öne sürdüler ve bu konu Konferans'ın en çekişmeli gündemi haline geldi. Sovyetler'in tazminatla ilgili tavrı sağlam nedenlere dayanmanın çok ötesindeydi. Kuzey Kafkaslardan, Volga, Moskova ve Leningrad'dan batı cephesine kadar tüm bölge harabeye dönmüş şehir ve köylerle, yıkık fabrika, iş yeri ve apartmanların oluşturduğu tuğla ve metal yığınlarıyla doluydu. Dahası Hitler'in Luftwaffe'si Moskova ve Urallar arasındaki kentleri de vurmuştu ve bu bölgelerin neredeyse baştan aşağı yeniden inşa edilmesi gerekiyordu. Buna karşın ne Churchill, ne Attlee, ne de Truman Sovyetler'in durumunu tanımaya hazırdı. Üçü de Almanya'nın tazminat ödemek zorunda olmadığı konusunda ısrar ediyordu.

Ara verildiği sırada Stalin, heyetine gizlice "İngilizler ve Amerikalılar boğazımızı sıkmak istiyorlar. Ama bunun ne önemi var. Biz iç savaşı atlatmış bir ülkeyiz, bununla da başa çıkarız" dedi.

Ancak SSCB, görüşmelerin sonunda Polonya heyetinin önerdiği üzere tazminatlar konusunda ödün vererek Polonya'nın yeni batı sınırı konusunda anlaşmaya varılmasına olanak sağladı. Böylece tarihinde ilk defa Polonya Devleti'nin sınır sorunu nihai ve adil bir şekilde çözüme kavuşturuldu. Bu sınırın dokunulmazlığı kararı, daha sonra uluslararası hukuk kapsamında Polonya-Doğu Almanya (1950) Polonya-Batı Almanya (1970), Sovyet-Doğu Almanya (1970) ile Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Toplantısı Sonuç Kararı (1975) anlaşmalarında da onaylandı.

Ancak birleşik Almanya'da demokratikleşme ile militarizmin ve

Nazizmin yok edilmesi için anlaşma sağlanması konusunda daha başarısızdık. Bizonya ve Trizonya'nın ardından ayrı bir Batı Almanya Devleti kurulmasını öneren Vaşington, İngiltere ve Fransa, birleşik, demokratik ve militarizmden arındırılmış bir Almanya istemediklerini ifade ettiler. Sovyetler'in bu yöndeki önerileri de daha sonra kesin olarak reddedildi. Sonuç olarak çeşitli geçiş aşamalarının ardından iki bağımsız Alman Devleti, Demokratik Alman Cumhuriyeti (DAC) ve Federal Almanya Cumhuriyeti (FAC) kuruldu.

Bugün, savaş zamanında müttefikimiz olan ülkelerde iki Almanya'nın birleşmesini isteyen ve SSCB'yi birleşmeye karşı olmakla suçlayan insanlar var. Bu kişiler dürüst değiller. Gerçekte istedikleri Batı Almanya'nın Doğu Almanya'yı yutması. Onlar, Batı Almanya'yı NATO'ya dahil ederek Almanya'nın geleceği konusunda Potsdam'da varılan anlaşmanın içeriğine ve ruhuna aykırı hareket eden tarafın Batılı güçler olduğunu gayet iyi biliyorlar.

Nerede yaşarsa yaşasın tüm Almanlar, Sovyetler Birliği'nin Almanya'nın parçalanmasını asla istemediğini bilmelidir. Üç Müttefik arasında yapılan konferanslarda Almanya'nın parçalanmasını öneren ABD ve İngiltere'dir.

Potsdam Konferansı sadece görüşmelerden ibaret değildi. Heyet başkanları, karşılıklı saygılarını sunmak için öğle ve akşam yemekleri de dahil olmak üzere çeşitli etkinlikler düzenlediler. Bu etkinliklerde Stalin, Truman, Churchill ve daha sonra da Attlee, gazetecilere çok sayıda fotoğraf çekme olanağı verdiler.

Potsdam'daki konferans masasında Üçlü İttifak'ı gösteren bir fotoğraf aklımdan asla çıkmadı. Sanırım ortamdaki havadan kaynaklanan farklı bir özelliği vardı. Masadaki herkes açıkça gerilimin yükseldiğini hissediyordu. Bu özellikle özel görevlilerin oturduğu ilk sıralardan görülen yüzlerden belli oluyordu. Hepimiz işimize aşırı derecede yoğunlaşmıştık ve kimse gülümsemiyordu.

Truman'ın akşam yemeği verdiği gün yaşanan sevindirici bir olay hatırlıyorum. Hep birlikte masadan kalktıktan sonra Truman piyanonun

başına oturdu ve dikkatli bir şekilde çalıştığı belli olan bir parça çaldı. Elbette ki yetenekli bir amatör piyanist olduğu biliniyordu. Parçayı tamamladığında, Stalin onu övdü ve gülerek "Müzik o kadar harika bir şey ki insanın içindeki hayvanı dışarı çıkartıyor" dedi.

Doğrusu Stalin'in kimin içindeki hayvanın dışarı çıktığını kastettiği pek belli değildi. Yine de Truman bu sözlere teşekkürle karşılık vermeyi tercih etti.

Tarihi olayların farkına zamanla daha çok vararak Konferans'tan aklımda neden bu kadar çok görüntü kaldığını açıklayabiliyorum. Özellikle Konferans'ın ilk gününü hatırlıyorum.

Truman gergindi, fakat bunu gizlemek için elinden geleni yapıyordu. Bazen gülümseyecekmiş gibi görünüyordu, fakat bu yanlış bir izlenimdi. Başkan'ın kendi kendine konuştuğunu hissediyordum. Kuşkusuz bu kadar üst düzey görüşmeler konusunda deneyimi olmamasının ve Stalin'i daha önce görmemesinin de bunda bir rolü vardı. Fakat hakkını teslim etmek gerekir ki hiç kaba ve saygısızca bir hareket yapmadı. Tüm önemli açıklamalarının önceden hazırlanmış olmasının avantajını kullandı. Tek yapması gereken bunları okumaktı. Görüşmeler sırasında hazırlıksız olarak yaptığı konuşmalar kısaydı, fakat danışmanlari ve yanındaki uzmanlar sürekli birbirlerine danışarak ona notlar iletiyorlardı.

Ve Churchill... Bu kıdemli siyasetçi, alışkanlığı doğrultusunda sadece kısa açıklamalar yapar, ancak kişisel konuşmaları uzatmayı severdi. Vurgulamak istediği sözcükleri sert bir şekilde telaffuz eder, neredeyse hiç önceden hazırlanmış bir metin kullanmazdı. Konuşmalarını ezberlemekten hoşlandığı söylenir ve ben de onun kesinlikle düşüncelerini nasıl ifade edeceğini iyi bilen deneyimli bir hatip olduğunu düşünüyorum.

Attlee... Heyetimiz tahminlerinde yanılmamıştı: "İşçi Partisi genel olarak savaş zamanında koalisyonun benimsediği politikaları takip edecekti." Attlee, Konferans'ta fazla konuşmadı. Bazen heyet iç politika üzerine konuştuğu zaman bir şeyler söyledi, ama çoğu zaman bir fare kadar sessizdi. Belki de deneyimli İşçi Partisi lideri, basının üze-

rine gideceği bir şeyler söyleyip partisine yönelik desteğin azalmasına neden olmaktan korkuyordu.

Stalin... Soğukkanlı ve ciddi görünüyordu. Tüm Sovyet heyeti de aynı durumdaydı.

Üç liderin çalışmak ve dinlenmek üzere bir araya geldiği akşam yemekleri de son derece ilginçti. Üçlü İttifak'ın her bir üyesinin kendi görevini bildiğini anlamak için psikiyatrist olmak gerekmiyordu. Kuşkusuz birbiriyle çelişen iki dünya, kapitalizm ve sosyalizm temsil ediliyordu, ancak üç lider ortak bir anlaşma zemini bulmak zorundaydı.

Roosevelt konuşurken herkes dikkatle onu dinliyordu. Düşüncelerini, keskin yargılarını ve şakalarını en ince ayrıntısına kadar çalışmıştık. Söyledikleri dünyanın geleceği için önemliydi ve biz de bunu biliyorduk.

Churchill konuşurken nasıl öne çıkacağını ve espri yapacağını bilirdi ve fikirlerini anlaşılır bir biçimde ortaya koyardı. İnsan onun sadece siyasetle değil, tarihle de ilgili olduğunu anlardı. Sonuçta o yüzyılın başında yapılan Boer Savaşı'nda savaşmıştı.

Stalin ise sessizce ve genelde hiç kimseye danışmadan konuşmaya başlardı. Sanki odada sadece diğer iki lider varmış gibi konuşuyordu. Sınır tanımadan ve kimseyi etkilemeye çalışmadan konuşmasına rağmen, ağzından çıkan her söz o toplantı ve o an için özel olarak çalışmış olduğu izlenimi veriyordu.

Stalin konuşurken konu üst düzey politika olmasa bile, Roosevelt onun açıklamalarına ya kafasını sallayarak ya da yüz ifadesiyle tepki veriyordu.

O dönemde en dikkatsiz insanın bile diğer liderlerin Stalin'e gösterdiği saygıyı görmemesi mümkün değildi. Bu ilk başta Sovyet halkının savaşta gösterdiği büyük başarının bir sonucuydu. Sovyet halkının birleşerek tek bir vücut haline gelmesi büyük bir etki yaratmıştı. İşçi sınıfı, köylüler ve aydınlar hep birlikte ayağa kalkarak ülkeyi güçlü düşmana karşı savunmuştu.

VIII
Birleşmiş Milletler'in kuruluşu

Savaş zamanında bile Müttefikler, temel görevi, barışı Milletler Cemiyeti'nden daha iyi korumak olan bir tür *Birleşmiş Milletler Meclisine* ihtiyaç olduğunu kabul etmişti. Böyle bir organın yaratılmasıyla ilgili ilk fikir alışverişinin ardından Müttefikler kısa süre içinde kurumun doğası, yapısı, kuralları ve yükümlülükleriyle ilgili ayrıntılı tartışmalara giriştiler. 21 Ağustos-7 Ekim 1944 tarihindeki Dumbarton Oaks Konferansı'nda Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin temelinin atıldığı çalışmalar yürütüldü. Sovyetler Birliği'ni ben temsil ediyordum ve yaklaşımımız açıktı: Böyle bir örgüt kurulması ve bu örgütün etkili olması konusunda kararlıydık. Üç heyet Vaşington'un kırsal bir bölgesi olan Dumbarton Oaks'da rahat bir evde bir araya geldik. İngiltere ve SSCB'yi Vaşington'daki büyükelçileri ABD'yi ise Dışişleri Bakan Yardımcısı Stettinius temsil ediyordu.

İşimiz inanılmaz derecede yoğundu. Olağan oturumlar, çalışma grupları, heyet başkanları toplantıları ve daha birçok farklı toplantı düzenlendi. Tüm katılımcılar anlaşmaya varmaları gerektiğini biliyordu ve en önemli sorunlar sırayla teker teker çözüme ulaştırıldı.

Dumbarton Oaks Konferansı'nda BM'nin kurulmasıyla ilgili konuların yüzde doksanı üzerinde anlaşma sağlanmıştı, ancak temel sorun, yani Güvenlik Konseyi ve Genel Meclis arasındaki güç paylaşımı sorunu çözümsüz kalmıştı. Bu tartışma, barışı koruma sorumluluğuna

sahip en önemli kurum olacak olan Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi arasındaki fikir birliği ihtiyacı konusunda katılımcıların aldığı farklı tutumlardan kaynaklanıyordu. ABD, Güvenlik Konseyi'ndeki bir üyenin diğer dört üyeyle anlaşamaması durumunda bu üyenin oyunun Konsey'in karar verme sürecinde sayılmaması gerektiğini düşünüyordu. İngiltere de ABD'yle aynı fikirdeydi.

Amerika'nın tavrı büyük güçlerin birbirine düşmesine ve BM'nin etkili olabilmesi için gerekli işbirliğinin altının oyulmasına yol açabilecek büyük bir risk yaratıyordu. Aslında ABD'nin tutumu BM'nin bir grup devletin, isteklerini diğerlerine, en başta da Konsey'in tek sosyalist üyesi olan Sovyetler Birliği'ne, dayatmasını sağlayacak bir araca dönüşmesine izin veriyordu. Böylece Güvenlik Konseyi'nde çoğunluğa sahip ülkeler, karşılıklı olarak kabul edilebilir çözümler aramak yerine güç kullanma hakkına sahip oluyordu.

Amerika'nın önerisine karşı çıkan Sovyetler Birliği, tüm kararların üç galip ülkenin yanı sıra Fransa ve Çin tarafından da oybirliğiyle, aynı haklara sahip ülkelerin ortak onayıyla kabul edilmesini istiyordu. Diğer bir deyişle, Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi arasındaki fikir birliği etkili bir şekilde hareket etmek için temel olarak kabul edilmeli, fikir birliği sağlanamadığında veto hakkı bulunmalıydı.

Roosevelt, çözümsüz kalan bu sorunun önemini fark etti ve bu konuda konuşmak üzere beni Beyaz Saray'a davet etti. Konuşmaya Güvenlik Konseyi'nin önemine vurgu yaparak başladı ve daha sonra yetkililerinin Dumbarton Oaks'da savunduğu konumu açıklayarak devam etti. Bu konuya özellikle değindiğini hissetmedim, ancak bu konuda yaşanan sorunları ortadan kaldırmaya çalışıyordu.

SSCB'nin savunduğu konumu açıkladım: "Askerlerimiz Stalingrad'da Volga'dan doğuya bir adım bile çekilemeyeceklerini nasıl biliyorlarsa, bizim de aynı kararlılıkla bu konuda geri adım atmak gibi bir niyetimiz yok."

Bu toplantıdan bir sonuç çıkmadı, fakat Başkan'ın uzlaşma yolu bulmak konusunda gerçekten istekli olması anlaşma arayışının başarıyla

sonuçlanacağı konusundaki umudumu artırdı. Ayrıca veto konusunda Dumbarton Oaks'da anlaşmaya varılamamış olmasına karşın, ABD ve İngiltere'nin tutumlarını değiştireceğine inanmaya devam ediyorduk. Çünkü bu iki ülke, bu ilke olmadan Birleşmiş Milletler diye bir şey olamayacağını biliyorlardı.

Ve sonuçta bu konu çözüme kavuşturuldu. Veto konusunda Yalta'da, Roosevelt'in SSCB'nin baştan beri savunduğu tutuma paralel olarak yaptığı öneri sonucu anlaşma sağlandı. Böylece işleyişle ilgili kararların yanı sıra Güvenlik Konseyi kararlarının tüm daimi üyelerin oybirliğiyle alınmasına karar verildi.

Batı'da birçok kişi Roosevelt'in SSCB'ye neden böyle bir ödün verdiğini merak eder ve bu konuda onu eleştirir. Aslında o, dünyaya büyük bir hizmette bulundu ve bu adımı atma nedeni basitçe şuydu: O, Vaşington ve Londra'daki diğer yetkililerden daha gerçekçi bakarak Sovyetler Birliği'nin oybirliği ilkesinden vazgeçmeyeceğini kabul etmişti.

Yalta'da veto hakkı ile ilgili prensip anlaşmasına varılmıştı, fakat herhangi bir konunun Güvenlik Konseyi gündemine, önem derecesine mi yoksa usul gereği mi geleceği meselesi karara bağlanmalıydı. Yalta'da bu konu özel olarak gündeme gelmediyse de, genel bir anlaşmaya varılmış olması, San Francisco'da (25 Nisan'dan 26 Haziran 1945'e kadar) tüm ülkelerin kabul etmesi halinde bir konunun usul gereği gündeme gelmesi konusunda SSCB, ABD, İngiltere, Fransa ve Çin'in ortak bir deklarasyon üzerinde anlaşmalarını mümkün kılıyordu.

San Francisco'da ilk defa birçok ülkenin temsilcisi, gelecekte yaşanabilecek savaşlara karşı güvenilir bir duvar örülmesi amacıyla bir araya gelmişti. Bu duvar nasıl şekillenmeliydi, güvenilirliği nasıl belirlenecekti, temelinde ne olmalıydı?

Savaşın asıl yükünü taşıyan Avrupalı elçiler, şimdi de birçok sorumluluğa sahipti. Bizler de Sovyet heyeti olarak Konferans'ta yaptığımız önerilerin dikkat çekici ölçüde farklı tepkilerle karşılandığını elbette ki fark etmiştik. Polonya, Çekoslovakya ve Yugoslavya gibi ülkeler en

önemli konularda bize yakın dursa da, bu ülkelerdeki karmaşık durum ara sıra kendini hissettiriyordu. Öte yandan, savaşı doğrudan yaşamamış ülkeler olan Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika Birliği ile birkaç Latin Amerika ülkesinin temsilcileri Sovyetler'in konumunu pek fazla anlamıyordu. Asya ve Kuzey Afrika'daki bazı ülkeler de belli bir ihtiyatla yaklaşıyordu.

Savaş zamanındaki müttefiklerimiz ise ikili bir politika izliyordu. Bir yandan Sovyetler'in tutumunu tanıyor, bir yandan da sadece kendi çıkarlarına hizmet ediyorlardı. Yine de San Francisco'daki tartışmanın üslubu, bugün uluslararası toplantılarda yapılan küfür dolu tartışmalarla kıyaslandığında çok daha düzeyliydi. O günlerde kapitalist dünyanın dili, henüz "gücün dilini kullanmak", "komünizme karşı seferberlik (Haçlı seferi)", "Sovyetler Birliği şeytani bir imparatorluktur" gibi incilerle süslenmemişti.

San Francisco Konferansı'nın açılışından önce Beşli İttifak'ın yaptığı sınırlı toplantılarda önemli konularda bir ön anlaşmaya varılmıştı. Bu iş kolay olmuştu, çünkü beş ülke de bu anlaşma olmadan hiçbir şeyin başarılamayacağını biliyordu. Ayrıca ABD ve SSCB arasındaki bu anlaşmanın tüm diğer ülkeler için de belirleyici bir öneme sahip olduğunun bilincindeydiler. Amerika'nın San Francisco'daki temsilcisi o dönem Dışişleri Bakanlığı'na getirilmiş olan Edward Stettinius'tu. Molotov'un kısa bir süre sonra ayrılmasının ardından Sovyet heyetinin başına ben geçmiştim. İngiltere, Fransa ve Çin heyetlerinin başkanları sırasıyla Anthony Eden, Georges Bidot ve S. V. Sung idi. Daha sonra heyetlerin başına Lord Halifax (Konferans'a görünüşte aynı düzeyde katılan üst düzey dışişleri yetkilisi Alexander Cadogan'la birlikte), Joseph Paul-Boncour ve dönemin önde gelen Çinli diplomatı, Wellington Ku olarak tanınan Vi-Kyuin geçmişti.

Konferans'ın genel oturumlarında, sorunların ortaya konması, anlaşmazlıkların çözülmesi ve uygun çözümler bulunması hususunda temel girişim ABD ve Sovyet heyetlerinden geliyordu. Çan Kay-Şek'in (Chiang Kai-shek) kaypak durumu Çin heyetinde etkisini göstermişti.

Kıdemli diplomat Wellington Ku bile oldukça keyifsiz görünüyordu. Genelde pek konuşmuyordu ve ona çok ilgi ve saygı gösteren ABD'li temsilciler bile onun sıkıntısını giderememişti.

San Francisco'da varılan anlaşmayla düzenlenmeye başlanan ve Beşli İttifak'ın heyet başkanlarının katıldığı idari toplantılar, genel toplantılardan pek de farklı değildi. Ancak heyet başkanlarının katılımı tartışılmakta olan konularla ilgili olarak tarafların siyasi duruşlarını açıkça ortaya koymalarını sağlamıştı. Ayrıca bu sınırlı toplantılarda açıklama talebinde bulunmak daha kolaydı, çünkü en fazla yetkiye sahip kişilerle doğrudan konuşmak mümkündü.

Sovyet temsilciler Konferans boyunca Batılı delegelerin başka bir dünyadan olduğunu ve başka bir dilden konuştuklarını hissetmişti. Bizi en sert dille eleştirenler genelde büyük güçler değil, onlara bağımlı olan ülkelerdi. Özellikle daha kendi siyasi kimliklerini dahi kazanmamış olan İngiliz sömürgelerinin bu yöndeki tavrı dikkat çekiciydi. Avustralyalı Herbert Evatt, Yeni Zelandalı Peter Fraser ve Kanadalı Mackenzie King, veto hakkına karşı çıkmak için sürekli çaba göstererek kendilerini aptal bir konuma sokuyorlardı. İngilizler, Güvenlik Konseyi'nin birliği ilkesine karşı çıkmayı saçma buldukları durumlarda sadık ortaklarını kendileri adına konuşturuyorlardı.

Bu oturumlar dışında ABD, SSCB ve İngiltere arasında, daha çok da sadece ABD ve SSCB arasında toplantılar da düzenlendi. Genelde bu toplantılarda daha fazla konuda anlaşma sağlanabiliyordu.

Stettinius'la benim katıldığım ve beş ülke için veto hakkı konusunu ele aldığımız bu toplantılardan birinde, Genel Kurul'un yetkileri ve koloni topraklarının kaderi hararetli bir şekilde tartışıldı. Herkes alınan tüm kararların BM Sözleşmesi'nde doğru bir şekilde ifade edilmesi gerektiğini biliyordu, çünkü muğlak bir sözleşme etkisiz kalır ve böyle bir sözleşmenin sonradan düzeltilmesi tamamen imkansız olurdu.

Stettinius'la baş başa görüştük. Konumuz yine veto hakkıydı. İnsan bu konunun Yalta Konferansı'nda çözüldüğünü sanabilirdi, ancak Beyaz Saray'ın yeni patronu Truman, Roosevelt'in Yalta'da kabul et-

tiği şeylerin çoğundan hoşlanmıyordu. Görünüşte Truman yönetimi neye mal olursa olsun oybirliği ilkesini gömmeye karar vermemişti, ancak Truman mümkün olduğu zaman yaptığımız anlaşmayı sarsmaya kararlıydı.

Stettinius'un dikkatini şu noktaya çektim: "Yalta kararlarından geri adım atılamaz. SSCB, veto hakkı konusunda Yalta ruhuna uygun bir karar olmadan söz konusu uluslararası örgütü kurmanın mümkün olmadığına inanıyor. Bu nedenle ABD heyetinin sadece formel olarak değil aktif olarak da Güvenlik Konseyi daimi üyelerinin oy birliği ilkesini savunmasını umuyoruz."

Stettinius, beni dikkatli bir şekilde dinledikten sonra şöyle bir yanıt verdi: "Yalta'da varılan anlaşmayı tehlikeye atmanın büyük bir sorun yaratacağını kabul ediyorum ve tüm ABD temsilcilerinin bu konuda bir karmaşaya izin vermemesini sağlamaya söz veriyorum."

Stettinius'un kendi düşüncelerini netleştirmesi gerektiğini hissettim. Dışişleri Bakanı kendi kafasına göre hâlâ Roosevelt'in tutumunu destekliyordu, ancak bu onun Truman yönetiminde kendisiyle aynı fikirde olmayan kesimleri görmezden gelecek yetkiye sahip olduğu anlamına gelmiyordu.

Yine de Konferans'ın ilerleyen günlerinde Stettinius'un tartışmanın durma noktasına gelmesini önlemek için en ufak bir çaba dahi göstermediğini belirtmem gerekir. Hangi konuların Güvenlik Konseyi'ne, hangi konuların da Genel Kurul'a devredileceğiyle, yani hangi konuların vetoya tabi olacağıyla ilgili bir karar alınması gerekiyordu.

SSCB, savaş ve barışla ilgili tüm önemli konuların Güvenlik Konseyi'nde görüşülmesi gerektiğini savunuyordu. Çoğu küçük olan birçok ülkenin temsilcileri tarafından desteklenen Vaşington ve Londra ise, Güvenlik Konseyi'nden Genel Kurul'a daha fazla hak verilmesini öngören bir bölüşümden yanaydı. Güvenlik Konseyi yetkilerinin çoğunu Genel Kurul'a devretme girişiminin temelinde, Amerika'nın burada kolayca çoğunluğu ele geçireceğine ve istediği kararı uygulayabileceğine duyduğu güven yatıyordu. Bu eğilimin açık sonucu, barışı

koruma sorumluluğunun Güvenlik Konseyi'nden Genel Kurul'a geçmesi anlamına geliyordu ve bu nedenle iki kurumun işlevlerini birbirinden ayırmak önemli bir konu haline gelmişti.

Başkan Truman'ın Yalta'da varılan anlaşmaya ters talimatlar verdiğinin ve ABD ile İngiltere'nin, yetki bölüşümü konusunda taraflardan biri pes edinceye kadar Sovyetler'le uzlaşmayacaklarının anlaşılmasının ardından, beş ülkenin katıldığı toplantılarda gerilim sürekli olarak yükseldi.

Bir ülkeye yönelik yaptırımlarla ilgili olmayan her konuda Genel Kurul'a gözden geçirme hakkı verilmesini öngören çok sayıda tasarı ardı ardına öne sürülmeye başlandı. Ancak Stettinius, yetki bölüşümünün düzgün bir şekilde belirlenmesi konusunda genel olarak Sovyetler Birliği'nin konumuna sempatiyle yaklaşıyordu ve hararetli tartışmaların ardından anlaşma ihtimali ortaya çıktı. Kurul, tüm ülkeler tarafından gündeme getirilen her türlü konuyu ele alabilecekti; ancak sadece danışman görüşü ortaya koyabilecek, bağlayıcı kararlar Konsey'de alınacaktı.

Sovyet heyeti ayrıca şöyle bir açıklamada bulundu: "Ülkemiz yeni bir askeri çatışmanın zemini olabilecek hiçbir BM Sözleşmesi'ni kabul etmeyecektir."

Veto hakkına karşı çıkanlar da pes etti.

Herkes rahatlamıştı. Espriler daha sık yapılır hale geldi. Sadece birkaç gün içinde toplantının havası değişiverdi. Sözleşmenin IV. bölümüne eklenen 10. maddeyle, Yalta'da anlaşmaya varıldığı üzere Genel Kurul'un aralarında veto hakkının da bulunduğu yetkileri sınırlandırıldı.

San Francisco'daki tartışmada, eski Milletler Cemiyeti'nin yetkisi altındaki toprakların gündeme gelmesiyle keskin bir dönüş daha yaşandı. Savaş zamanında bu bağımlı sömürge ülkelerinde ulusal özgürlük hareketlerinin yükselmesi nedeniyle, bu sorunun acil olarak çözülmesi gerekiyordu.

SSCB bu ülkelere bağımsızlık verilmesinden yana tavır koyarken, birçok Batılı ülke, özellikle de İngiltere, sömürgelerdeki iktidarını ko-

rumak istiyordu. ABD'nin tavrıysa farklıydı. Vaşington sömürge imparatorluklarını zamana aykırı bulma eğilimindeydi ve bu sömürgeci güçlerin arkasından gözyaşı dökmeyeceğini belli etti. Bu nedenle ABD'li yetkililer SSCB'nin tavrını da dikkatle gözleyerek sömürgeci güçlerin bu topraklarda yeterince kaldığını ve bu kadarının yeterli olduğunu vurguladılar. Her koşulda eskilerin artık köşelerine çekilme zamanı gelmişti. Stettinius alaycı bir üslupla sömürgeci güçlerin zamanın değiştiğini anlamaları ve sömürgelerine "elveda" demeleri gerektiğini belirtmişti.

Buna karşın Birleşik Devletler, bir yandan da Mikronezya'daki Marian, Carolingian ve Marshall Adaları mandalarını devralma planları yapmaya başlamıştı. (Daha sonra da bunu gerçekleştirdi.) Bu apaçık emperyalist soygun yoluyla BM Sözleşmesi'nin ihlal edilmesi anlamına geliyordu.

SSCB, uluslararası yönetimin bu halkların bağımsızlığına kavuşmasına katkı koyması gerektiğini vurguladı ve Sözleşme'ye ABD'nin önerdiği gibi sadece özerklik değil bağımsızlık ilkesinin de eklenmesi için çaba harcadı.

Yalta ve Dumbarton Oaks'da gündeme gelmeyen, devletlerin herhangi bir nedenle BM'den ayrılma hakkına sahip olup olmayacağı konusu da sert tartışmalara yol açtı. Bu basitmiş gibi görünen, ancak aslında karmaşık olan bir konuydu; çünkü bu hakkın var olmaması devletlerin egemenliğine yönelik soruları da beraberin de getiriyordu. Diğer yandan hiçbir devlet barışın korunmasını amaçlayan bir örgütten ayrılmamalıydı. Ancak bir devlet örgütün işini yapmadığını düşünebilirdi. Ayrıca BM'den ayrılmak ve tarafsız bir konum almak da isteyebilirdi. Bu durumda bu devlet böyle bir haktan mahrum bırakılmalı mıydı?

ABD, İngiltere ve Fransa, üye bir devletin örgütten ayrılmasına izin verilmesi sonucu BM'nin zayıflayabileceği konusundaki endişelerini dile getirdiler. Fakat uluslararası ilişkilerde tartışılmaz bir öneme sahip ulusal egemenlik ilkesine yönelik her türlü saldırı, bir devletin diğer bir devletin iç işlerine müdahale etmesine imkan tanıyordu. Dahası bu

BM'nin de üye ülkelerin iç işlerine karışmasına olanak sağlıyordu.

Bu olasılığa karşı sunduğum önerge, delegelerin büyük bölümü tarafından desteklendi.

Konferans sırasında Stettinius'la birçok defa bir araya geldim. Roosevelt'in ölümünden sonra yardımcılarının büyük bölümü ya kendi istekleriyle, ya da yerlerine başkalarının getirilmesi nedeniyle görevden ayrılmıştı. Stettinius ise bir süre daha görevde kalmayı başarmıştı. Bunun nedeni yaptığı büyük hizmetti: Savaştan önce her başkanın ve yönetimin dikkate alması gereken United Steel Corporation'ın (Birleşik Çelik Şirketi) yönetim kurulu başkanıydı. Buna karşın Roosevelt'in ölümünden üç ay sonra Stettinius'un yerine Truman'ın tercihlerine daha uygun olan James Byrnes getirildi.

Stettinius'un görüntüsünü gayet iyi hatırlıyorum. Yere yeni düşmüş kar beyazlığındaki saçlarıyla konferans masasında oturuyordu. Ses tonunu değiştirmeden konuşuyor, her zaman heyet başkanlarına söyleyecek bir şey buluyor, sesini asla yükseltmiyor ve söylediği, kulağa hep aynı şeymiş gibi geliyordu: bu siyah, bu da beyaz. Sorunların derinine inmemeye çalışıyordu. Sanırım zorlu siyasi meseleleri tartışmayı sadece sıkıntı veren bir görev olarak görüyordu. Çelik sanayisindeki yüksek mevkideki görevi, onun üzerinde iz bırakmış olmalıydı. Yine de başka bir sosyal düzenden gelmesine rağmen, Stettinius'u konuşup anlaşmaya varabileceğim bir diplomat olarak gördüğümü belirtmeliyim.

Stettinius, toplantılarda birçok fırsata sahip olmasına karşın özel girişimin yararlarını, Amerikan demokrasisini ya da Amerikan hayat tarzını savunmaya hiç kalkışmadı.

Bir keresinde beni, eşim ve oğlum Anatoliy'le birlikte eşi Virginia'yla Manhattan Adası'na yapacağı geziye davet etti. Hava güzeldi ve köprülerle anıtları görebilecektik.

Yat suda ilerlerken birden "Bak, Wall Street orada" dedi.

Hiçbir söze gerek yoktu. Ama yine de kapitalizmin merkezinin sade görüntüsünü ilk kez gördüğümde şaşırmıştım. Caddenin bir yanı okyanusa uzanıyordu ve bu nedenle yattan oldukça iyi görülebiliyordu.

Diğer tarafı da mezarlığa bakıyordu.

Stettinius, Dışişleri Bakanlığı görevinden ayrıldıktan yaklaşık bir yıl sonra BM'nin ABD Büyükelçisi olmuştu ve bu onun son görevi oldu. 1950'de yayımladığı *Roosevelt and the Russians: The Yalta Conference* (Roosevelt ve Ruslar: Yalta Konferansı) adlı kitabında Sovyet-ABD ilişkileriyle ilgili görüşlerini anlattı.

Senatör Arthur Vandenberg, Senato'daki Cumhuriyetçi muhalefetin başı olarak etkili bir isimdi ve daha çok iç tartışmalara katılmayı, sınırlı ve genel toplantılarda sessiz kalmayı tercih etse de ABD heyeti üzerin de önemli bir etkiye sahipti.

Savaştan önce SSCB'nin diplomatik olarak tanınmasına karşı çıkmıştı ve Hitler'in Batılı güçlere karşı bir tehdit olmadığı görüşünü paylaşıyordu. Savaş başladıktan hemen sonra "bunun Amerika'yla hiçbir ilgisi olmadığını" söyledi ve Şubat 1941'de Lend-Lease programına [müttefiklere yapılan yardıma –ç. n.] karşı çıktı. Savaş boyunca Roosevelt'in politikalarına muhalefet etti, Avrupa'da ikinci cephe açılması fikrine açıkça saldırdı ve ABD askerlerinin Pasifik'e yığılması çağrısında bulundu. Yine de Cumhuriyetçi Parti'deki etkisi, nedeniyle Roosevelt onu San Francisco'da ABD heyetine katılmaya davet etti. Konferans'ın sonunda Vandenberg, Amerika'daki kamuoyu görüşünü de gözeterek Sözleşme'nin onaylanması yönünde bir konuşma yaptı.

Vandenberg'in dış politikadaki etkisi Roosevelt'in ölümüyle birlikte Stettinius'un görevden ayrılmasından sonra daha da arttı. Byrnes'in sağ kolu oldu ve savaş sonrasında Doğu ile Batı arasındaki her türlü işbirliğinin karşısında durdu.

Anthony Eden, San Francisco'dan ayrıldıktan sonra İngiliz heyetinin başına Lord Halifax gelmişti. Diğer delegelerin şaka yollu olarak "Gözetleme Kulesi" olarak adlandırdıkları Lord Halifax'ı, bugün bile onunla ilk tanıştığım günkü kadar net bir biçimde hatırlıyorum.

1910'dan beri milletvekili olan Halifax, 1926'da Hindistan'a vali (*viceroy*) olarak atanmasının dışında birçok defa bakanlık görevini yürütmüştür. Savaştan önce İngiliz dış politikasındaki etkisi büyüktür ve

Sovyetler Birliği'ne karşı Almanya'yla anlaşmaya varılmasını isteyen kesim içinde yer almıştır. Münih Anlaşması'nı görüşen Chamberlain hükümetindeki dışişleri bakanlığı görevini savaşın başlamasından sonra iktidara gelen Churchill'in koalisyon hükümetinde de sürdürmüştür.

1957'de savaş sonrasındaki anılarını kaleme alan Halifax, Hitler Almanyası'na ödün vererek yatıştırma politikasının sorumluluğunu üzerinden atmaya çalışmış ve suçu Almanya'daki olayların "kontrolden çıkmasına" izin veren diğer İngiliz ve Avrupalı siyasetçilere yüklemiştir. Münih Anlaşması'nı "korkunç ve üzücü bir olay, ancak yine de ehveni şer" olarak nitelendirmiştir. Avrupa'da her şey faşizmin eline geçtiğinde bile Halifax, hâlâ şerrin büyüğünün Hitler'e karşı kararlı direnişin örgütlenmesi olacağını düşünüyordu. Ölünceye kadar Sovyetler Birliği'nin savaşı engellemek için gösterdiği çabaları kabul etmedi.

Halifax'la Vaşington'da tanıştım. 1940'ta İngiltere Büyükelçisi olmuştu. Gerçek bir aristokrat olarak, kendini de aralarından biri olarak gördüğü dünyadaki güçlü kişilerle birlikte olmak istiyordu. Benimle cephedeki durumu konuşmaya her zaman hazırdı ve iktidar koridorlarından topladığı dedikoduları anlatmaktan hoşlanırdı. Amerikalılar memnuniyetsiz bir ifadeyle ona dışişleri bakanıymış gibi davranıyor, o da aynı şekilde karşılık vermekten hoşlanıyordu. Bir keresinde ABD temsilcilerinin yanında Londra'daki yüksek sosyetede onlarla ilgili duyduğu bazı fikirleri kasıtlı olarak ağzından kaçırmıştı.

Halifax, savaştan önce Almanya'yla ilgili tavrının hatırlatılmasından hiç hoşlanmazdı ve bu nedenle onun yanında bu konu açılmazdı. Ben de onu bu konuda rahatsız etmemek için elimden geleni yaptım.

Onu pek de anlaşması kolay biri olarak hatırlamıyorum. Yine de konuşmak için ilginç biriydi. Savaşla, başkanlarla, hükümetlerle, uluslararası toplantılarla, Nazilerin tarafsız ülkelere yönelik entrikalarıyla, yabancı diplomatların fısıltılarıyla ilgili dedikoduları biriktirirdi. Bir şeyi özel olarak duymak istediği zaman, inanılmaz uzunluktaki boynunu öne doğru uzatıyordu. Yine de onunla ekonomi, işsizlik, tekelle-

rin kârları ve sendikalar gibi konuları konuşmak için çaba göstermeye değmezdi. Bu konularda tam anlamıyla katı bir muhafazakardı.

Sovyetler Birliği'nin siyasi sistemi, dünya görüşü ve ideolojisi üzerine hiç tartışmadık. Kendini bu konularda konuşmak için deneyimli biri olarak görmediğini birkaç kez belli etmişti. Emin olduğu tek şey SSCB'de işlerin farklı bir şekilde ilerlediğiydi.

İngiltere'nin ayakta kalması gerektiği konusunda kararlıydı ve bunu sürekli tekrarlardı. Onun ayakta kalması için tek yol da Hitler'in savaş makinesinin yerle bir edilmesiydi. Sovyetler'in bu noktadaki rolünü pekala anlıyordu.

Büyük Beşler'in San Francisco'daki toplantılarında insan, Halifax'ın tartışılan konularla ilgili pek fazla bilgisi olmadığını, ayrıca pek de ilgilenmediğini kesinlikle hissedebilirdi. Genelde gelişmeleri boş boş, hatta neredeyse dalgın bir şekilde izliyormuş gibi görünüyordu. Bir şey söylemek istediğinde de (önce Cadogan'a danıştıktan sonra), öyle süslü laflar ederdi ki düşüncelerini çok az kişi anlayabilirdi.

Ona, birçok konuda önceki konuşmalarımızda verdiği, ancak şimdi unutturmaya çalıştığı açıkça görülen sözleri hatırlatmam gerekti. Bize açıkça düşmanca davranmadı, ancak Halifax ve San Francisco'daki İngiliz heyetinin geri kalanının verdikleri sözleri tutacakları konusunda asla emin olamadık.

1946'nın ortalarında Vaşington Büyükelçiliği'nden emekli oldu ve İngiltere'ye geri dönerek siyasi kariyerine nokta koydu. San Francisco Konferansı, onun dış politika alanında son görünüşü olmuştu. Ondan sonra bir süre yalnız yaşayıp bahçesindeki çimenlerine baktıktan sonra 1959'da yetmiş sekiz yaşında öldü.

San Francisco'da tanıştığım kişilerle ilgili anılarımı tamamlamadan önce, Fransa heyetinin başkanı ve gerçek bir Fransız olan Joseph Paul-Boncour'dan kısaca bahsetmek istiyorum. Ortanın altındaki boyu, zarif giyimi, havaya kalkmaya eğilimli ve inatla taradığı bembeyaz saçlarıyla, Balzac romanlarından çıkıp gelmiş gibiydi.

Onunla tanışmadan önce, iyi bir siyasi deneyim elde etmiş ve parlak

bir kariyer yapmıştı. 25 yaşında başbakanlık sekretaryasının başına getirilmiş, daha sonra Temsilciler Meclisi'ne girmiş ve 38 yaşında bakan[24] olmuştu. Daima yüksek makamlarda bulunmuş, savaş bakanlığı, başbakanlık ve dışişleri bakanlığı yapmıştı. Birçok uluslararası toplantıya katılmış ve 100. doğum gününe az bir süre kala 1972'de ölmüştür.

Genelde Sovyetler Birliği'yle Batılı ülkeleri birbirinden ayıran konularda, ABD ve İngiltere heyetlerine kıyasla daha kibar bir tavır takınmasına karşın, her zaman onları destekledi. Yine de her zaman alçakgönüllü bir adamdı ve onun bu alçakgönüllülüğünün çözüm bulma konusunda çoğu zaman yararlı olduğunu söylemek gerekir.

Bir akşam yemeğinde kendisine, "Şu anda var olan zorlu koşullarda Fransa'nın geleceğini nasıl görüyorsunuz?" diye sordum.

Cevabı orijinal ve oldukça cesurcaydı: "Fransa mutlaka bağımsız bir ülke olarak ayağa kalkacak. De Gaulle ülkenin ruhundan anlıyor ve ülke onun peşinden gidecek."

O sırada De Gaulle ile Roosevelt arasındaki ilişkiler gerilimli idi ve Truman, Fransa'nın çıkarlarına hizmet etmeyen konularda Vaşington'a hayır demekten korkmayan bu inatçı generalle ilgili kararını henüz vermemişti.

San Francisco Konferansı'na katılan devlet adamları arasında Güney Afrika Birliği heyetinin başında yer alan Mareşal Smuts, oldukça özgün biriydi. Sovyet delegeleri ilk kez böyle biriyle karşılaşıyordu. Geçmişte yaşamış ve zamanda yolculuk yapıp gelmiş birine benziyordu.

Bir Afrikaner [Hollanda göçmeni - ç.n.] çiftlik sahibi olan Jan Christian Smuts'un oğlu olarak Cambridge'de iyi bir eğitim almış ve 25 yaşında Transvaal başsavcısı olmak üzere Güney Afrika'ya dönmüştü. İngiliz sömürü iktidarına karşı bağımsızlık için verilen 1899-1902 yıllarındaki Boer Savaşı'nın liderlerinden biri olarak çoğunluğu oluşturan siyah nüfusun çıkarlarını kesinlikle umursamıyordu. 1905'te Boerlerin

[24] Kitabın İngilizce baskısında Paul-Boncour'un 38 yaşında "başbakan" olduğu yazılı ancak bu yanlıştır. Burada esas alınan Rusça özgün metin doğru bilgiyi vermektedir. Karş. Pamyatnoe, cilt 1, s. 256; Memories, s. 125.

öz yönetimiyle ilgili görüşmelere katılmak üzere İngiltere'ye gönderildi ve eve dönerek İngiltere'yle işbirliğini savundu. Birçok defa bakanlık görevinde bulundu ve birkaç kez de Güney Afrika Birliği Başbakanlığı görevini yürüttü. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan Paris Barış Konferansı'nda, emperyalistlerin "kendi kendini yönetemeyen topraklar" üzerindeki egemenliğini gizlemek için kullandıkları manda fikrini öne sürmekten sorumluydu. 1939'da Alman yanlısı hükümetin yerini alarak aynı anda Başbakan, Dışişleri Bakanı, Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı oldu. 1941'de İngiliz Kraliyeti tarafından onursal mareşallik nişanıyla ödüllendirildi.

Bizler, San Francisco'da ona "Son Mohikan" adını vermiştik, çünkü Boer ayaklanmasının belki de yaşayan tek lideriydi.

Konferans'ta pek fazla konuşmazdı. Bu tür bir eylemin ona göre olmadığını düşünüyor olmalıydı. Silahlarla arası, konuşma ve açıklamalarla olduğundan daha iyiydi.

Smuts üstü açık bir arabayla San Francisco caddelerinde gezmeyi severdi. İnsanlar onu tanıdığında çok mutlu olur, memnuniyetini belli ederek el sallardı.

Bana sır verir gibi şöyle demişti: "Bilmelisiniz ki Bay Gromıko, Birinci Boer Savaşı'nda ben bizzat Churchill'i esir almıştım."

Bunun üzerine ben de "Bu sizin daha sonra onun politikalarının esiri olmanızı engellemedi" dedim.

Mareşal itiraz etmedi. Demek istediğimi anladığını sanmıyorum.

Smuts'la Sovyet heyetinin kaldığı St. Francis Oteli'nde görüştük. Neden benimle görüşmeye gelmişti?

Bunu şöyle açıkladı: "Böyle büyük bir konferans benim için yeni bir deneyim. Elbette genel kurul toplantılarındaki ve komitelerdeki işleyiş yeterince açık, ancak hâlâ anlamadığım bazı şeyler var. Veto hakkı konusunda, heyetimiz tüm tartışma ve kararları beş ülkeye bırakmaktan memnun" dedi.

Heyetinin oybirliği ilkesine karşı olan kesimleri desteklediğinden söz etmedi.

Sözlerine şöyle devam etti: "Ancak heyetim ve ben, Sözleşme taslağında Tanrı'dan bahsedilmemesini üzüntüyle karşılıyoruz."

Saçlarına ak düşmüş Mareşale "Tanrı'nın bununla nasıl bir ilgisi olabilir?" diye sordum.

Soğukkanlılıkla açıkladı: "Bakın, Sözleşme'de ele alınan hiçbir maddede tüm bunların Tanrı'ya dayandığından bahsedilmiyor. Devletler de insanlar gibi Tanrı'dan korkmalı ve onun iradesiyle hareket etmelidir ve bu durum Sözleşme'de de gözetilmelidir." Smuts, Milletler Cemiyeti'nin başarısız olmasının nedeninin, ülkelerin Tanrı'nın iradesiyle hareket etmemesinden kaynaklandığını düşündüğünü açıkça ifade etti.

Ona baktım ve söylediği şeye gerçekten inanıp inanmadığını anlamaya çalıştım. Yüzündeki coşkulu ifadeden ve uzun konuşmasını yaparken gösterdiği hevesten anladığım kadarıyla söylediklerinin her kelimesine inanıyordu. Konuşması dindarlarla sadece doğanın ve bilimin maddi dünyasını gören kişiler arasındaki gizemli duvarı keskin bir biçimde gözler önüne serecek nitelikteydi.

Smuts konuşmasını bitirdikten sonra benim cevabımı beklemeye koyuldu.

Ona şöyle yanıt verdim: "Birleşmiş Milletler, farklı dini inançlara ve aralarında diyalektik materyalizmin de bulunduğu farklı ideolojilere sahip devletlerden oluşacak." Bir süre durdum. Dikkatle dinliyordu ve devam ettim: "Biliyorsunuz ki Sovyet halkı ve öncüsü olan Komünist Parti, Marksizm-Leninizmin bilimsel öğretisiyle hareket ediyor. Bizim felsefemizde hiçbir doğaüstü güce yer yoktur. Din özgürlüğüne sahip olsak da ateist bir devletiz. Bu dünyayla ilgili konularda çalışmayı amaçlayan bir örgütün Sözleşmesi'nde nasıl olur da Tanrı'dan bahsedebiliriz? Sözleşme; tüm üye devletleri, ülkelerarasındaki barışın garanti altına alınması amacı doğrultusunda yönlendirmeli. Toplumsal yapıları ve ideolojileri ne olursa olsun tüm ülkeler bu noktadan hareket etmelidir."

Ne düşündüğünü anlamamıştım. Sonunda "Sizin yaklaşımınızı temelde desteklemesem de, ülkenizin temsilcisi olarak söylediklerinizi

tutarlı görüyorum. Görünen o ki bu konudaki dileğim gerçekleşmeyecek" dedi.

Kuşkusuz Batılı heyetlerden bazılarıyla konuştuktan sonra bizi yoklamaya gelmişti, fakat Konferans'ta *Tanrı sorununu* gündeme getirmedi. Batılı güçler de konuyu önemli bir mesele haline getirmedi. Zaten yeterince önemli "dünyevi konular" çözüm bekliyordu.

Mareşal'e saygıyla veda ettik. San Francisco'da daha sonra gerçekleşen Genel Kurul'un ilk dört oturumunda ve 1953'e kadar düzenlenen uluslararası toplantılarda Sovyet Ukrayna heyetinin başında benim çok büyük saygı duyduğum Dmitri Zaharyeviç Manuilski vardı.

Devrim öncesi kıdemi olan ve önde gelen partililerden biri olan Zaharyeviç, Ukrayna Cumhuriyeti'nin Dışişleri Bakanı olmadan önce Komintern'de çalışmıştı. Sosyal ve siyasal bilimler alanındaki bilgi birikimiyle Sovyet diplomatları arasında göze çarpan alçakgönüllü bir adamdı. Sorbonne'daki eğitimini 1911'de tamamlamış ve hayatı boyunca entelektüel dünyaya ilgisini sürdürmüştü.

Onunla ilk olarak San Francisco'da, üç heyetin (SSCB, Belarus ve Ukrayna) çekirdek kadrosuyla yaptığımız çalışma sırasında tanıştım. Sayılarla ve detaylı işlerle uğraşmaktan hoşlanmazdı. Yılların getirdiği deneyimi, sorunları geniş bir bakış açısıyla ele alırken kendini gösterirdi. Ayrıca oldukça canlı bir espri anlayışı vardı. İnsanları esprili bir dille mükemmel bir şekilde anlatırdı ve siyasi bir tartışmanın tam ortasında birden yaşadığı ülkelerden birinde başına gelen benzer ve eğlenceli bir olaydan bahsederdi.

Bir keresinde bana, Londra'da aynı derecede ünlü Madam Tussaud Müzesi'ne de model olan Paris'teki ünlü Grévin Balmumu Müzesi'ne yaptığı bir geziyi anlatmıştı. O sırada müzede fazla insan yokmuş ve Manuilski iki kadın ziyaretçiye küçük bir şaka yapmak istemiş. Önden gidip balmumlarının arasında durmuş ve kadınlar yaklaşırken hareketsiz beklemiş.

İki kadın onun önünde durmuşlar. Bir tanesi "Gerçekmiş gibi duruyor" demiş.

Tam o anda Manuilski bıyığını oynatarak "Madam, ben gerçekten yaşamak istiyorum" demiş.

Kadınlar çığlık çığlığa koşmaya başlamış ve ancak on metre kadar gittikten sonra gerçeği anlamışlar.

Bana "Evet Andrey Andreyeviç, bu olay gerçekten oldu" demişti.

Amerikalı yetkililerin ziyaretçi heyetlere sağladığı çalışma şartları "kabul edilebilir" düzeydeydi, fakat bundan daha iyi durumda değildi. Personele otel bulma konusunda yardım ettiler, ancak kiralık evlerde peşin para vermek gerekiyordu ve bunun gibi birçok zorluk daha vardı.

ABD, ev sahibi ülke olarak savaş sonrasında yapılan ilk büyük uluslararası konferans için gelenleri karşılamak amacıyla çeşitli resmi düzenlemeler yapmalıydı. Ancak Başkan Truman, açılış törenini varlığıyla onurlandırmadı ve ABD hükümeti Vali Warren ve şehrin belediye başkanı düzeyinde sembolik olarak temsil edildi. Buna karşın Başkan'ın gönderdiği "hoş geldiniz" mesajında "Tarihte bugün San Francisco'da açılışını yaptığımız konferanstan daha önemli ya da gerekli bir konferans yapılmadı" ifadeleri yer alıyordu. Fakat onun söyledikleriyle yönetiminin gerçekte inandıkları arasında büyük bir fark vardı.

Yönetimin gösterdiği ilgisizliği; San Francisco şehri ıslak ve şık caddeleriyle, sisli havanın yarattığı romantik havayla, bir mühendislik harikası olan Golden Gate Köprüsü'nün güzelliğiyle ve yakınlardaki kocaman ormanla bir ölçüde telafi etmişti.

Birleşmiş Milletler binasının nerede kurulacağıyla ilgili karar San Francisco'da aslen iki büyük güç arasında yapılan anlaşma doğrultusunda alındı. Amerika'nın müttefikleriyle savaş zamanında ortaya koyduğu ortak çabaları ve yeni bir savaşın engellenmesine katkı koyacağı yönünde Vaşington'dan ardı ardına gelen teminatları göz önünde bulunduran SSCB, buna karşı dostça bir jest olarak Birleşmiş Milletler binasının Birleşik Devletler'de kurulmasını kabul etti.

Buna karşın ilk önce çeşitli prosedürlerin yerine getirilmesi gerekiyordu ve Güvenlik Konseyi'ndeki beş daimi üyenin de aralarında olduğu 14 devletin temsil ettiği bir idari komite kuruldu. Komite altı

hafta sonra 15 Ağustos 1945'te çalışmalara başlamak üzere Londra'nın merkezindeki Parlamento binası yakınlarında bulunan tarihi Church House binasında toplandı. San Francisco'da, bu idari komisyonun ardından, tüm üye devletlerden oluşan bir hazırlık komisyonunun da toplanmasına ve bu iki komisyonun sadece yer sorunuyla değil, BM'nin çok sayıdaki diğer örgütsel meseleleriyle de ilgilenmesine karar verilmişti.

Hazırlık komisyonunda tüm üye ülkelere BM merkezinin yeri konusunda oy verme ve kendi önerilerini sunma hakkı verilmişti. Bazı üyeler merkezin ABD'de kurulmasını istemiyordu. Başta Kopenhag, Paris, Cenova ve Monako olmak üzere çeşitli Avrupa başkentlerinin adı geçti. Tartışmalar bazen oldukça hararetli bir hal aldı. Kimse onun hakkında olumsuz bir şey söylemese de Kopenhag çoğunluğun desteğini alamadı, çünkü bu şehir hakkında özel olarak olumlu bir şey söyleyen kimse de yoktu.

Paris ve bazı diğer Fransız şehirleri birçok delege arasında oldukça popülerdi, ancak bazı büyük Avrupa devletleri, bunun Fransa'ya Londra ya da Vaşington'a karşı üstünlük sağlayacağı gerekçesiyle bu fikirden pek hoşlanmamıştı. Roma öneriler arasında yoktu, çünkü saldırgan devletlerden biri olan İtalya, BM'nin kurucu üyeleri arasında yer almıyordu.

Cenevre, İsviçre'nin tarafsızlığına ve şehrin güzelliğine vurgu yapan bazı kesimler tarafından hararetle savunuldu. Ancak bu fikre karşı çıkanlar yeni örgütün daha önce Milletler Cemiyeti'nin bulunduğu şehirde kurulmaması gerektiğini düşünüyordu.

Herkes, yurtdışından gelen çok sayıdaki konuğa verilecek hizmet sayesinde, seçilen yere büyük miktarda döviz gireceğini ve bunun birçok kişiye uzun vadeli iş olanakları yaratacağını biliyordu. Ancak kimse bunu kabul etmiyordu. Bunun yerine şu tür nedenler dile getirildi:

Avrupa, Asya ve Afrika'ya daha yakındır.

Avrupa'da zaten Milletler Sarayı var.

Avrupa iki dünya savaşının da başladığı yerdir, bu nedenle Avrupa için güvenlik özel bir öneme sahiptir.

Avrupa çağdaş uygarlığın merkezidir.

Avrupa karşıtı argüman ise şuydu: BM merkezinin ABD'de kurulması, savaşta Hitler'e karşı devletlerin oluşturduğu koalisyonda Amerika'nın rolünün bir ifadesi olacaktır.

Bu argüman aslında ABD'nin kendisi tarafından ortaya konmamıştı. Ancak ABD'li delegeler perde arkasında bu amaçla yoğun bir çalışma yürütüyorlardı ve sonuçta hazırlık komitesindeki ABD temsilcisi Adlai Stevenson, Kongre tarafından onaylanan, BM'nin ABD'ye davet edildiği tasarıyı okudu. Oldukça hararetli bir tartışmanın ardından yapılan oylama beklediğimiz gibi sonuçlandı: Avrupa lehine 23 ve aleyhine 25 oy ile 2 çekimser oy. ABD için de lehte 30, karşı 14 ve çekimser 6 oy.

Ancak yer konusunda son karar aylar sonra verildi, bu sırada San Francisco belediye yetkilileri seçilmek için özellikle gayretli idi.

Genel Kurul'un ilk oturumu 1946'nın başında Londra'daki Merkez Salon'da 51 delegenin katılımıyla yapildı. Bugün Kurul'da 159 delege bulunuyor.

Bu ilk oturumda, ABD heyeti hükümetin New York'ta bir yer bulduğunu açıkladı ve kimse itiraz etmedi. Güvenlik Konseyi ilk üç-dört yıl, New York'a 25 mil mesafedeki Long Island'da bulunan Lake Success'te toplanırken, Genel Kurul, New York'un kırsal bölgesindeki Flushing Meadow'da kuruldu. Ancak iki alan da örgütün çalışmaları için uygun değildi ve herkes Birleşmiş Milletler'in nihai olarak Manhattan'a yerleşeceğini biliyordu. Bunu gerçekleştiren Nelson Rockefeller'in arsa hibesi oldu. Sezgileri güçlü biri olan Rockefeller, bir parça gayrimenkulü bağışlamakla üstlendiği ciddi maliyetin, BM binasına yakın olan öteki arsa ve mülklerinin değerini yükselterek gelecekte büyük kâr getireceğini fark etmişti.

BM'nin yaratıcılarının örgütle ilgili işlerin otorite sahibi bir kişinin elinde olması gerektiği yönündeki düşüncesinin temeli buydu. Ancak bu kişinin yetkilerinin Sözleşme'yle ilgili kısmını belirlemeye başladıklarında, anlaşmazlıklar ortaya çıktı. ABD ve İngiltere heyetleri, bu kişiye en güçlü devletin sahip olduğundan daha da geniş yetkiler ve-

rilmesini istiyordu. Bizlerse hem Batı'nın hem de Doğu'nun bu kadar güvenebileceği birinin nereden bulunacağını sorduk, ancak herhangi bir cevap alamadık.

Sonunda bir uzlaşma sağlandı ve Sözleşme'ye eklendi: Genel Sekreter, en önemli idari yetkili olarak sadece BM Sekreterliği'nin çalışmalarından sorumlu olacak, ancak aynı zamanda örgütün ve hatta Güvenlik Konseyi'nin dikkatini, gerekli gördüğü bir konuya çekebilecekti. Yine de yetkileri söz konusu konuları komisyonlar ve gruplar aracılığıyla kendi başına araştırmasını içermemeliydi. Bu formül Genel Sekreter'in statüsünü sınırlamayı değil, sadece yetkilerini bilinçli ve gerçekçi bir şekilde tanımlamayı amaçlıyordu. Genel Sekreter'e siyasi karar alma yetkisi verilmesi halinde anlaşmazlıkların ortaya çıkması kaçınılmazdı.

Genel Sekreter'i seçmek kolay olmadı, fakat yoğun çabaların ardından Norveçli siyasetçi, diplomat ve avukat Trygve Lie bu göreve seçildi.

Norveç'in 1945'te özgürlüğüne kavuşmasının ardından Trygve Lie, Londra'dan Oslo'ya dönmüş ve Einar Gerhardsen hükümetinin Dışişleri Bakanı olmuştu. San Francisco Konferansı'na katılmış ve ardından 1946'da Londra'da yapılan Genel Kurul'da Norveç heyetinin başkanlığını yürütmüştü.

Sovyetler Birliği tarafsızlığına güvenerek Trygve Lie'yi destekledi, ancak bu güven kısa sürdü. Bunun nedeni sadece kendi siyasi bakış açısı değil, personelinin çoğunun Amerikalılardan ve diğer Batılı ülkelerden oluşmasıydı. Bu nedenle masasına konan tüm belge, bilgi ve öneriler, ilk önce Amerika'nın süzgecinden geçiyordu ve bu gizlenmiyordu.

İlk Genel Sekreter, güçlü karakterli biri değildi. Herhangi bir ortama girdiğinde dikkatleri üzerine topluyor ve atletik fiziğiyle büyük bir etki yaratıyor olabilirdi, fakat onu tanıyanlar itirazlarının ve kızgınlığının yerini, bir süre sonra uzlaşmacı bir tutuma bırakacağını ve bunun da pek uzun sürmeyeceğini bilirdi.

Onunla Londra ve New York'ta yapılan birçok toplantıda beraberdik. Bana SSCB'yle ilgili olumlu duyguları konusunda güvence vermiş ve Kızıl Ordu'nun Norveç'in kuzeyinin özgürlüğüne kavuşturulma-

sında gösterdiği başarılardan övgüyle söz etmişti. Buna karşın Genel Kurul'da ya da Güvenlik Konseyi'ndeki keskin tartışmalarda neredeyse her zaman Atlantik'in batı yakasının tarafını tuttu ve yıllar geçtikçe Amerika'daki iktidar çevrelerinin baskısına giderek daha çok alan açtı.

1948'de BM'nin yıllık raporunda, ABD ve İngiltere'yi, BM tasarılarını uygulamada gösterdikleri başarısızlıklardan muaf tuttu ve yayılmacı Marshall Planı'nı övdü. Ayrıca ABD askerlerini BM bayrağı altında maskeleyerek Amerika'nın Kore halkına yönelik saldırganlığını da aktif olarak destekledi.

Trygve Lie'nin iyi bir Genel Sekreter olup olmadığı konusunda fikrim sorulsaydı, cevabım olumsuz olurdu.

Onun ardından göreve yeni birini bulmak uzun zaman aldı. Birçok aday vardı. Ancak çember giderek daraldı ve 1953'te Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi, o döneme kadar İsveç hükümetinde çeşitli görevlerde bulunmuş olan Dag Hammarskjöld üzerinde anlaşmaya vardı.

Herkesin gözü ondaydı. Onunla iyi ilişkiler geliştirebileceğimize inanmıştık, ancak ilk başta sergilediği tarafsızlığı koruma çabalarına karşın giderek bu idealden uzaklaştı. İzlediği çizgiyi kabul edilebilir ölçülerde tutmak amacıyla gösterdiğimiz çaba başarısız oldu ve Soğuk Savaş'ın rüzgarları daha şiddetli bir şekilde esmeye başladığında Hammarskjöld'ü de beraberinde götürdü. Londra ve Vaşington bile bazen, onun NATO'nun tekerleklerini yağlama konusunda gösterdiği aşırı hevesten rahatsız oldu, ancak o açıkça Sovyet karşıtı yönde yol almaya devam etti.

Ne yaptığının kesinlikle farkındaydı. Yeni genel sekreterin seçilmesi için zamanı geldiğinde Moskova'nın desteğine güvenemeyeceğini biliyor olmalıydı ve Vaşington ile diğer NATO ülkelerinden aldığı övgülerden o kadar gözü dönmüştü ki şöyle bir karar almıştı: Nasıl olsa uzun süre burada kalmayacağım, o yüzden tarafsızlığın canı cehenneme. Hammarskjöld ile, 1961'de Afrika yolculuğu sırasında bir uçak kazasında ölmeden kısa bir süre önce, Genel Kurul'da yaptığım sohbeti hatırlıyorum. Daimi temsilcimiz A. A. Sobolev de benimle birlikte toplantıdaydı. Hammarskjöld normalde olduğundan daha konuşkandı

ve eylemlerini meşrulaştırmaya çalışırken kullandığı retorikten memnundu. Biz iki Sovyet temsilcisi, onun bir dakikalığına sessiz kalması için çeşitli manevralar yapıyorduk.

Elbette ki söylemek istediğimiz her şeyi söyledik ve bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelere gerçekçi bir yardımda bulunulmasına yönelik ihtiyaç konusundaki tavrımızı ortaya koyduk. Söylediğimiz şuydu: "Bu ülkeler emperyalist ülkelerin entrika ve oyunlarına karşı korunmalıdır. Bu özellikle eski Belçika sömürgeleri için geçerlidir."

Daha sonra Sobolev, yarı ciddi yarı şaka toplantıyla ilgili izlenimini şöyle özetledi: "Bizi görmeden önce bu duruma gelmesini sağlayan kaç ilaç aldığını merak ediyorum."

Trygve Lie ve Dag Hammaskjöld'den aldığımız ders, genel sekreterin tarafsızlığıyla tanınan ve sadece böyle davrandığı zaman işini düzgün yapabileceğini anlayan biri olması gerektiğini gösteriyordu.

Başka bir genel sekreter bulmak çok fazla zaman ve çaba gerektirdi. Sonunda o dönem Burma'nın [şimdiki adıyla Myanmar – ç.n.] Dışişleri Bakan Yardımcısı ve Sovyet-Burma ilişkilerini geliştirmek amacıyla çok şey yapan Başbakan U Nu'nun yakın çalışma arkadaşı olan U Thant seçildi. U Thant, davranışları bakımından Avrupalı, diplomat olarak da İngiliz tarzında yaşayan biriydi.

Yine de seçildikten beş yıl sonra bana "Bu örgütle balayım sona ermiş gibi görünüyor" demişti.

Bu itiraf beni şaşırtmıştı, çünkü bu düşünce hal ve hareketlerinden hiç belli olmuyordu.

"Sekreterlikte çalışan, çoğu gizli servislerden gelen belirgin bir Amerikalı ordusu var ve benim ABD'ye adil davranmadığımı söylüyorlar" demişti. Bu konudan dolayı canı oldukça sıkkındı. "Sorun bu değil. Asıl mesele benim SSCB ve diğer sosyalist ülkelere yönelik tarafsız yaklaşımımdan hoşlanmıyor olmaları."

Daha sonraki etkinliklerde de bana benzer şeyler söylemişti, fakat ihtiyatlı ve gerçekten de tarafsız bakış açısına sahip biri olarak görevi 1971'e kadar sürdürmeyi başardı. Daha sonra hastalığı nedeniyle emekli olarak Burma'ya döndü ve burada kısa bir süre sonra hayata veda etti.

IX
Silah yarışı

Nisan 1946'da Birleşmiş Milletler'in daimi temsilciliğine getirildim ve kısa bir süre sonra da Dışişleri Bakan Yardımcısı oldum. O dönemden beri silahsızlanma sorununu düşünmediğim bir gün olmadı. Her düzeyde sayısız toplantıya katıldım ve birçok ülkeden temsilcilerle ikili görüşmeler yaptım.

Silah kontrolü ve azaltımı uluslararası güvenliğin temelidir. İnsan bu meseleyle ilgilenmek isteyen birine bunu ne kadar tekrarlasa yeridir.

1922'de yapılan Cenova Konferansı'nda, Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin, Lenin'in direktifleri doğrultusunda "Devletimiz silahların evrensel anlamda azaltılmasını ve böylece savaş tehdidinin ortadan kaldırılmasını öneriyor" demişti.

1946'dan itibaren SSCB, silah savaşının sona erdirilmesi ve silahsızlanma hedefine ulaşılması amacıyla sadece BM'de yüzden fazla girişimde bulundu. Evrensel denetim altında silahsızlanmanın uluslararası düzeyde ve tam olarak sağlanması için ilk öneriyi yapan SSCB, silahlanma yarışının sınırlanması ve bitirilmesi için sayısız öneride bulundu.

Savaşın anısının henüz taze olduğu 1946'da, BM'nin kurduğu özel bir komisyon SSCB, ABD, İngiltere, Fransa ve Kanada'nın katılımıyla Londra'da toplandı. Burada silahsızlanmayı savunan tek ülkenin SSCB olduğu, diğer tüm ülkelerin silahsızlanmayı ve silahlanma yarışını bi-

tirmeyi amaçlayan her türlü öneriyi engelledikleri ortaya çıktı.

Amerika'nın temsilcisi, savaş sonrası yıllarda Amerikan siyasi hayatında önemli bir isim olan Adlai Stevenson'du. Stevenson, komisyonda inatla ABD yönetiminin silahsızlanmayla ilgili herhangi bir tasarıyı kabul etmesinin imkansız olduğunu tekrarladı.

Stevenson bir defa beni konutunda akşam yemeğine davet etti ve burada bana ABD için silahsızlanmayı tartışmanın bile kabul edilemez olduğunu itiraf etti. Londra'daki görüşmemizde ilk defa şunu kabul etti: "Amerika'daki büyük şirketler silah sanayisi olmadan var olamazlar. Vaşington'da kimse silahsızlanma meselesini ciddiye almıyor. Fakat ben bunu komisyonda açıkça söyleyemem."

ABD yönetimindeki bir temsilciden bundan daha açık sözlü olması beklenemezdi.

"Peki, bu konuda ülkelerin nasıl bir yol izlemesinin uygun olacağını düşünüyorsunuz?" dedim.

"Kontrollü yeniden silahlanma" diye cevapladı.

Demek ki çözüm yeniden silahlanmanın kontrol altına alınmasıydı.

Stevenson kesinlikle uluslararası ilişkiler alanındaki en kötü Amerikalı siyasetçiydi. Başkanlık yarışında Demokrat Parti'den aday olduğu zaman dış politika ve özellikle silahsızlanma konusunda Amerikalı seçmene sunacağı cazip hiçbir şey yoktu, o nedenle yenilgiye uğraması sürpriz olmadı.

Savaştan sonra silahsızlanma konusunda her düzeyde ve tabi en üst düzeyde de birçok görüşme yapıldı. SSCB sorularını, altlarını çizerek ortaya koydu.

"ABD neden diğer ülkelerde üs kurma ihtiyacı duyuyor?"

"Bu üsler ve daha önce kurulan üsler hangi düşmana karşı kuruluyor?"

Stalin, Molotov ve konferanslara katılan Sovyet delegeleri, bu soruları art arda sordu. Bu sorular 40 yıl sonra dahi hâlâ geçerli.

Batılı liderlerin yabancı üslerle ilgili sorunun tartışılmasına nasıl direndiklerini hatırlıyorum. Örneğin Başkan Eisenhower'ın Camp

David'de köşeye çekilmiş ABD heyetinin arasında Hruşçov'u dinleyişini hatırlıyorum. Başkanın yüzü ifadesizdi, konuklarına yönelen bakışı sabitlenmişti. Bu adam sanki gülümsemeden duramayan biri olan Eisenhower değildi. Silahsızlanma gündeme geldiğinde hiçbir şey söylemedi. Öncesinde de Truman aynı şeyi yapmış ve en fazla "Yurtdışındaki Amerikan üsleri barışa hizmet ediyor" diyebilmişti.

Haziran 1961'de Viyana'da yaptığımız toplantıda Başkan Kennedy, kendisine yöneltilen "ABD'nin neden Avrupa'da bu kadar çok üssü ve askeri var? Burada kesinlikle hiçbir düşmanı yok" şeklindeki soruya karşı ABD'nin yabancı ülkelerdeki üslerini savunmak için argüman bulmakta zorlandı. Kennedy en azından ABD'nin Avrupa'daki asker sayısını artırmayı amaçladığını reddetti. Ayrıca bu konunun daha fazla düşünülmesi gerektiğini kabul etti. Bu konuyla ilgili olarak başka bir tartışmanın da vurgulanması gerekiyor.

Eylül 1963'te Genel Kurul'a katılmak üzere New York'a yaptığım ziyaret sırasında, Dışişleri Bakanı Dean Rusk beni görmeye geldi. "Başkan, Sovyetler Birliği'yle ilişkileri düzeltmek ve gerilimi azaltmak için çeşitli yollar bulmak istiyor" dedi. Şehir dışında gezintiye çıkmayı ve sohbete burada devam etmeyi önerdi.

Ciddi bir konunun gündeme geleceğini hissettim ve elbette ki teklifi kabul ettim.

Şehir sınırını geçtiğimizde Rusk, Başkan'ın mesajını iletti: "Kennedy Avrupa'daki ABD güçlerinin sayısını azaltmayı düşünüyor."

Yolun kenarında yürüyerek tartışmayı sürdürdük.

Bu konuyla ilgili ortak bir düşüncenin en sonunda Vaşington'da üstünlüğü ele geçirdiğini düşündüm. Bu sorun, görünsün ya da görünmesin, savaştan sonra neredeyse her Sovyet-ABD toplantısında, NATO politikası ve Batı Almanya'nın yeniden militarizasyonu gündeme geldiğinde ortaya çıkmıştı. Sovyetler'in görüşü, Batı Avrupa'daki ABD güçleri ve üslerinin barışı engellediği yönündeydi. Kennedy'nin fikri bu nedenle dikkatimizi çekmişti.

Rusk'ın sözlerini Hruşçov'a ilettim ve "Başkan bu fikri gerçekleşti-

recek siyasi güce sahipse, Avrupa, dünya ve ABD için büyük bir şey yapmış olacak. Bekleyip göreceğiz" dedim.

Ancak ne yazık ki Başkan'ın günleri sayılıydı.

Kennedy'yi düşünürken aklıma Roosevelt'in Yalta'da söyledikleri geldi: "Birleşik Devletler barışı korumak için mümkün olan tüm önlemleri alacak, ancak bunlar arasında ABD'den kilometrelerce uzaklıkta Avrupa'da büyük bir ordu bulundurmak yer almıyor. Bu nedenle Amerika'nın buradaki varlığı sadece kısa bir süre devam edecek."

Fakat yine de savaştan sonra hiçbir yönetim Avrupa'daki ya da başka bir yerdeki ABD güçlerinin azaltılması konusunu konuşmak istemedi.

BM Atom Enerjisi Komisyonu'nda çalıştığım sırada ABD temsilcisi Bernard Baruch'la sık sık bir araya geldim. İş dünyasından önemli bir isim olarak göreve atanmıştı ve Vaşington'daki sistemin nasıl çalıştığını biliyordu.

Bernard Baruch'la ilk defa 1941'de tanıştım. O sırada sosyalizm hakkında olmasa da faşizme karşı tutumumuz nedeniyle SSCB hakkında dostça şeyler söylüyordu. "ABD ve İngiltere Müttefik olarak görevlerini yerine getirmeli ve ikinci cepheyi açmalı. Bu konuyu Başkan'la konuştum" demişti. O dönemde birçok Amerikalı, özellikle de devletin üst kademelerinde görevli olanlar, ikinci cepheden bahsetmekte bile isteksizdi.

Baruch, Birinci Dünya Savaşı'nda "ekonomi diktatörü" takma adını almıştı ve bu abartılı bir isim olmasına karşın kendisi yine de oldukça etkili biriydi. İkinci Dünya Savaşı'nda savaş ekonomisi konusunda Başkan'ın danışmanıydı ve onunla bir defa konuşmak bile ekonomi alanında hem yüzeysel hem de daha kapsamlı süreçleri bildiğini görmek için yeterliydi. Ona göre tekelci sermayenin çıkarları kutsaldı ve tavsiyeleri muhtemelen, bu çıkarlarla savaş sırasında ortaya çıkan ihtiyaçlar arasında Roosevelt yönetiminin bir denge kurmasına yardımcı olmuştu.

Savaştan sonra Atom Enerjisi Komisyonu'nun kurulmasının ardından Baruch'la bir araya gelmem için resmi bir zemin ortaya çıkmıştı. 75 yaşına gelmişti ve ona kesinlikle şöhret getirmeyecek bu komis-

yondaki ABD temsilciliği görevini neden kabul ettiğini anlamak kolay değildi. Onun sunduğu, ancak esasen Pentagon'un planı olan "Baruch Planı" (basının adlandırdığı şekliyle), son tahlilde ABD'nin nükleer silah alanındaki tekelini korumaktan ibaretti. Amaç, SSCB ve diğer ülkelerin güvenliklerini büyük oranda Vaşington'un ellerine bırakmasıydı. SSCB için bu kabul edilemezdi.

Asıl amacı gizlemek için nükleer enerjinin kullanımını takip edecek uluslararası bir kurum kurulacaktı. Ancak Vaşington bu kurumda öncü rol üstlenmek istediğini gizlemeye bile çalışmadı. Böylece ABD, nükleer malzemelerin üretimi ve saklanmasıyla ilgili her şeyi elinin altında tutacak ve uluslararası denetim adı altında egemen ülkelerin içişlerine karışabilecekti.

Bir gün Bernard Baruch'un Long Island'daki evini ziyaret etmem için son derece nazik bir dille yazılmış bir davetiye aldım. Etkinlik ya doğum günü ya da başka bir kutlama içindi. Komisyondaki meslektaşı olarak daveti kabul ettim.

Zevkli döşenmiş ve konforlu eve vardık. Diğer davetliler arasında iş dünyasının ve akademinin önde gelen isimleri de vardı. Kadehlerimizi hep birlikte ev sahibimizin sağlığına kaldırdıktan sonra Baruch yanıma gelerek sessizce "Sizinle biraz yanlız sohbet etmek istiyorum, atom silahları hakkında" dedi.

"Elbette bunu ben de isterim" dedim. Bu amaçla daha çok görüşmemiz gerektiğini de söylemek istiyordum. Diğer konuklardan uzaklaştığımızda "Bunu haftada en az iki defa konuşuyoruz. Elbette ki önemli olan ne kadar çok konuştuğumuz değil elde ettiğimiz sonuçtur" diye devam ettim.

"Sizce sadece ABD-Sovyet toplantısı mı yapılmalı, yoksa Fransızlarla İngilizlerin de katıldığı dörtlü toplantılar düzenlenmesini mi istiyorsunuz?" diye sordu.

Bu konudaki tavrımızı şöyle açıkladım: "Bizim için her ikisi de uygun, ancak yönetiminiz iki taraflı toplantının daha iyi olduğunu düşünüyorsa bunu kabul ederiz."

Bu cevabı bekliyor gibi görünüyordu. "Bence ikili görüşmeler özellikle yararlı olacaktır. Vaşington her halükarda dört ülkeyi ilgilendiren konularda Londra ve Paris'e danışacaktır" dedi.

Bu konuda anlaşma sağladık.

Daha sonra şöyle devam etti: "ABD yönetimi sizin Amerika'nın konumunu neden kabul etmediğinizi anlamayacaktır. Kısa sürede devletlerin atom sanayilerinin izlenmesine olanak sağlayan uluslararası bir otorite oluşturulması ihtiyacı ortaya çıkacak. Bu kurum nükleer silah üretiminde güvenilir bilgi elde edilmesini sağlayacak ve böylece tüm hükümetler imzaladıkları uluslararası anlaşmanın tam olarak uygulandığından emin olacak."

Ona, "Bu otoritenin yapısı ve yetkilerinin neler olabileceğini söyleyebilir misiniz?" diye sordum.

O zamana kadar ne Baruch, ne de Oppenheimer'in de aralarında olduğu danışmanları, bu yeni kurum ya da işlevleri konusunda net bir açıklama yapmışlardı. Baruch'un kendisine ve danışmanlarına bu konuda ayrıntı vermemeleri yönünde talimatlar gelmişti. Bu nedenle soruma cevap vermekte zorlandığı açıktı.

Yine de Baruch bana önemli bir ipucu verdi: "Bu uluslararası denetleme kurulu tüm dünyada atomla ilgilenen sanayilerin tam olarak izlenmesini garanti altına almalı. Diğer bir deyişle aldatma ihtimalini ortadan kaldırmak amacıyla yeterli yetkiye sahip olmalı."

Böylece ABD planına göre tüm raportörlerin bu alanda uzman kişiler olacağını doğrulamış oldu. O dönemde kaçınılmaz olarak tüm uzmanlar Amerikalıydı.

Ona şöyle cevap verdim: "Siz ve hükümetiniz nükleer meseleyle ilgili temel bir soruna, yani nükleer silahların nasıl kontrol edileceği ve bu konudaki kararların gelecekte nasıl alınacağı sorununa hâlâ farklı yerlerden baktığımızı unutmamalısınız. Bu kararlar Güvenlik Konseyi'ndeki beş ülke tarafından alınmalı. Bu ilke kısa bir süre önce BM Sözleşmesi'nde karara bağlandı ve bu nedenle Güvenlik Konseyi tarafından kurulan Atom Komisyonu açısından da bağlayıcıdır.

SSCB'nin bu kararı onaylamak gibi bir niyeti yok."

Baruch buna itiraz ederek "ABD bu tutumu kabul edemez" dedi.

Bunlar komisyon içindeki temel farklılıklardı. Amerika, nükleer silah üretiminde tekel oluşturmuştu ve bu tekeli sürdürmek istiyordu. ABD'nin tüm sorunları çözecek bir tür uluslararası hükümet konusundaki tüm açıklamaları tamamen propagandadan ibaretti. Vaşington'daki hiçbir ciddi siyasetçi bu milletlerüstü hükümete inanmıyordu. Bu sadece Truman'ın, Potsdam kararları ABD lehine "yeniden yazılıncaya kadar" SSCB'yle her türlü anlaşmadan kaçınmak için izlediği bir politikaydı.

Vaşington'un propaganda makinesi durmadan işliyordu. Sovyetler Birliği'nin etkili bir anlaşma sürecini engellediği yönünde iddialar ortaya atılırken, Amerika'nın atom bombası üretimi alanındaki tekelini koruma çabalarını dile bile getirilmiyordu. Bazı önemli bilim insanları bile uluslararası bir kurum kurulması fikrini benimsemişti.

Bu kampanya, aralarında Bilimler Akademisi Başkanı S. İ. Vavilov'un, Fizik ve Kimya Enstitüsü Direktörü A.F. İoffe ve Elektro-Kimya Enstitüsü Direktörü A.N. Frumkin'in de bulunduğu çok sayıda önemli Sovyet bilim insanı tarafından kaleme alınan bir makalede açıkça ortaya kondu. Makalede Amerika'nın tavrının kabul edilemez olduğu vurgulandı.

Baruch'un kendi adına ABD'nin temelsiz iddialar ortaya attığını düşünüp düşünmediğini bilmiyorum. Ancak bugün yaşasaydı, ABD'nin ilk olarak SSCB'ye saldırma hakkı olduğu yönündeki iddiası konusunda ne söylerdi, merak ediyorum. Amerikan tarafının büyük bir hevesle ortaya attığı Baruch Planı ölü doğmuştu ve içeriğiyle amaçları düşünüldüğünde aksi de imkansızdı.

Yıllar sonra Baruch'la New York'ta Central Park'a bakan evinde tekrar bir araya geldik. BM'deki daimi temsilcimiz A.A. Sobolev ve kendisi de bir işadamı olan Baruch'un oğlu da bizimle birlikteydi.

Baruch planını bize hatırlatmak istedi ve bununla ilgili bazı ironik yorumlarda bulundu. Onun artık Truman yönetiminin haklılığından

şüphe etmeye başladığını hissetmiştim ve sonunda şöyle bir soru sordum: "Sayın Baruch, 1946'daki tartışmalarımızın üzerinden çok zaman geçti. O zaman savunduğunuz konum hakkında bugün ne düşünüyorsunuz?"

"Artık adımı verdikleri planda yer alan her şeyi savunmuyorum" diye cevap verdi.

Sobolev ve ben onun yarasına daha fazla tuz basmak istemedik.

Daha sonra sohbet sırasında Baruch, "Amerikalılar bugün hayat pahalılığının altında eziliyor. Günlük ihtiyaçların maliyeti savaş zamanıyla karşılaştırıldığında bile inanılmaz ölçüde yükseldi" diye şikayet etti. Bir milyonerin hayat pahalılığından şikayet etmesi tuhaf bir durumdu, ancak şikayetlerini sürdürdü: "Ben bile pahalılıktan etkilendim. Örneğin artık ev işlerine yardım edecek birini bulmak pek kolay değil. Aylardır yeni bir kahya bulmaya çalışıyorum. Şimdiki o.. çocuğu kahyadan kurtulmak istiyorum, çünkü kilerdeki şarapları çalmaya başladı."

Sobolev'le daha sonra multi-milyoner olmanın getirdiği sıkıntılar üzerine bayağı bir gülmüştük.

Baruch'u son olarak BM binasında birkaç defa gördüm. Kapıdan son defa girdiğinde bir boksör gibi duruyordu ve bu bana, beni 1946'da Joe Louis gibi büyük boksörlerin ringe çıktığı önemli boks müsabakalarına götürüşünü hatırlatmıştı. Dost canlısı bir şekilde ABD'nin SSCB'yle ilgili düşmanca açıklamalarını kınadı. Giderken, "*Nasıl Milyoner Oldum?* adlı kitabımı okunuz mu Bay Gromıko? Bir kopyasını, size ulaşması amacıyla Moskova'daki BM Merkezi'ne gönderdim" dedi.

Ona "Aldım ve neredeyse yarısını okudum" diye cevap verdim.

"Peki, ne düşünüyorsunuz?" diye sordu.

Şakayla karışık olarak "Tavsiyelerinize uymaya çalıştım, ancak pek bir şey elde edemedim" dedim.

Birlikte gülerek yeniden görüşmek üzere ayrıldık. Ama bir daha onu göremedim. 95 yaşında hayatını kaybetti.

Sosyalizmi desteklemeseler de tüm aklı başında insanlar, nükleer si-

lah canavarının kafesinden çıkarılmasına ve bir dünya felaketine yol açmasına karşı çıktı. Hatta bazıları nükleer üretim alanının doğrudan içinde yer alan kişilerdi. Hiroşima'nın ardından Albert Einstein, Robert Oppenheimer ve Frederic Joliot-Curie gibi saygın bilim insanlarının sürmekte olan nükleer üretimin engellenmesi için çağrı yaptıkları biliniyor.

1939'un başlarında Fransa'da Joliot-Curie ve ABD'de çalışmalarını sürdüren Macar Leo Szilard'la İtalyan Enrico Fermi, ayrı ayrı yaptıkları çalışmalarda, belirli koşullarda herkesin uranyum çekirdeği içinde reaksiyon yaratabileceği ve bunun çok güçlü bir patlamaya neden olabileceği sonucuna ulaşmışlardı. Ayrıca Nazi Almanyası'nın da nükleer silah yapmak için gerekli kaynaklara sahip olduğunu hesaplamışlardı. Tahminleri doğru çıktı. Naziler, Çekoslovakya'yı işgal etmeden önce Jachymov'daki uranyum madeninden yapılan tüm ihracatı yasaklamışlardı.

O dönemde Albert Einstein ABD'de yaşıyordu. 1920'lerde Berlin'de Kaiser Wilhelm Topluluğu (Alman Bilimler Akademisi'ne o zaman bu ad veriliyordu) Fizik Enstitüsü'nün başında olan, görecelik kuramının yaratıcısı; Hitler'in iktidara yükselişi ve Nazilerin Yahudilere baskı uygulamaya başlamasıyla birlikte Amerika'ya gitmişti. Szilard, 2 Ağustos 1939'da Einstein'ı; Roosevelt'e yazılan bir mektubun altına imza atmaya ikna etmişti. Mektupta Joliot Curie, Fermi ve kendisinin çalışmaları anlatılmış ve inanılmaz güçte yeni bir bomba üretilmesine yol açabilecek araştırmalarının dikkate alınması istenmişti. Amaç, bununla Hitler'i yenmekti. Başkan 11 Ekim 1939'da mektuba "Dikkat" ibaresi koymuştu.

Ancak 6 Aralık 1941'e kadar Beyaz Saray nükleer silah üretimiyle ilgili bir adım atmadı ve ancak 13 Ağustos 1942'de yeni silahla ilgili işlerin koordine edilmesini öngören ve başında Robert Oppenheimer'in yer aldığı Manhattan Projesi'ni başlattı. ABD üç bomba yapmak için iki milyar dolar harcadı, 150 bin kişi bu çalışmalarda görev aldı ve iki yeni kent gizlice inşa edildi. Daha sonra projenin tamamlanmasına kısa bir süre kala, 25 Mart 1945'te Einstein ve Szilard, Roosevelt'e yeni

bir mektup gönderdi. Beş yıl önce ondan bomba yapmasını istemişlerdi, şimdiyse bunun kullanımını önlemeye çalışıyorlardı.

Einstein'la yaptığım görüşmeyi gayet iyi hatırlıyorum. New York'ta Waldorf-Astoria'da [Oteli'nde - ç.n.] bir araya gelmiştik. Doğal olarak o dönemki adlandırıldığı ismiyle atom bombası üzerine konuşmuştuk. Hiroşima ve Nagazaki üzerinde duman hâlâ yükseliyordu ve herkes atom bombasının kullanılmasını konuşuyordu.

"Gazeteler Japonya'ya atılan atom bombaları hakkında giderek daha fazla şey yazıyor. Şimdi neler olacak? Herkes bunu bilmek istiyor" dedim.

Verdiği cevap beni derinden etkiledi. Her zaman olduğu gibi sakin bir şekilde "Başkan Roosevelt'e atom bombası konusunda bizi mutsuzluğun beklediğini söylemiştim. Düşüncelerim artık herkes tarafından biliniyor. Buradaki *çocuklar*, Amerikalıların da bulunduğu bu *yuvarlak gemi*nin gelecekte başına gelecekleri tam olarak anlamış değil" diye konuştu.

"Çocuklardan" kastı Amerikalı siyasetçilerdi ve "yuvarlak gemiyle" de dünyadan bahsediyordu.

"Bu durum bilim insanlarına bağlı olsaydı, Amerikalı bilim insanlarının büyük bölümünün bu korkunç silahın yasaklanmasını isteyeceğini düşünüyorum" diyerek sözlerini sürdürdü.

Benim de yakından tanıdığım Ernest Orlando Lawrence'ın da aralarında olduğu birkaç isimden söz etti. Lawrence, atom fiziği alanındaki çalışmaları nedeniyle 1939'da Nobel Fizik Ödülü almıştı. Sovyet Bilimler Akademisi de savaş sırasında ona fahri akademisyenlik verme konusunda bana danışmıştı.

Görüşmemiz sırasında Einstein'ın yaptığı dikkat çekici bir değerlendirmeyi özellikle hatırlıyorum: "Hitler'in atom bombasını geliştiremeyeceğini bilseydim, Amerika'nın atom araştırması programını asla desteklemezdim."

Oppenheimer'le BM Atom Enerjisi Komisyonu'nda Bernard Baruch'un bilimsel danışmanı olarak çalıştığı sırada; Joliot-Curie'yle ise

Fransız Atom Enerjisi Komisyonu Başkanı ve BM Komisyonu'ndaki Fransa temsilcisi Alexandre Parodi'nin danışmanı olduğu dönemde birkaç defa karşılaşmıştım. Ancak Oppenheimer artık nükleer silahların yarattığı tehlikeyi görmüş ve Joliot-Curie'yle birlikte silahların üretimine karşı çıkarak defalarca üretimin yasaklanması gerektiğini söylemişti. Oppenheimer, ABD yönetiminin resmi konumuyla doğrudan çelişebilecek açıklamalardan dikkatle kaçınıyordu, ancak söyledikleri yeterince açıktı. Joliot-Curie ise Batılı güçlerin resmi konumuna nezaketle yaklaşsa da ABD'nin görüşmelerde aldığı konumun açıkça karşısındaydı. Onun cesaretinden etkileniyorduk.

Batıdaki resmi çevreler ikisine de şüpheyle bakmaya başladı, daha sonra özellikle Oppenheimer'i açıkça kınadılar. Yaptığımız sohbetlerde sürekli izlenmekten dolayı gergin olduğunu anlamıştık. Elbette ki bundan hiç bahsetmedi. Yine de ABD'li yetkililer onu 1953'te sadakatsizlikle suçladı ve gizli bilgilere erişimini engelledi. Bu onun siyaseten ölümü oldu.

Joliot-Curie'un Mart 1950'de atom silahının mutlak bir biçimde yasaklanması talebiyle başlattığı Stockholm Çağrısı ise, altı ay içinde yarım milyar insan tarafından imzalandı.

Bidault onu, Fransa'nın atom enerjisi yüksek komiserliği görevinden aldı ve Fransa'nın ilk nükleer reaktörünün icat edildiği, ülkenin en büyük araştırma merkezi olan Fort Châtillon'da çalışması yasaklandı. Joliot-Curie kendini nükleer silahlarla mücadeleye adadı ve Evrensel Barış Komisyonu'nun başkanı oldu.

Giderek daha fazla bilim insanı bu görüşü destekliyordu ve sonuç olarak Batı'daki bazı yetkili siyasetçiler, silahsızlanma konusunu ele almaya sıcak bakar hale gelmişlerdi. ABD heyetinin gayri resmi danışmanı olan Dulles, Sovyet Silahlı Kuvvetleri'yle ilgileniyordu ve bir gün bana "Sovyetler Birliği milyonlarca kişilik ordusunu savaştan sonra uzun bir süre daha koruyacak mı, Bay Gromıko?" diye sormuştu.

Ona "Buna zamanı gelince karar vereceğiz. Şimdi bunu söylemek için erken" dedim. Sonra ben de Dulles'a "Peki sizce ABD, Japonya

zaferinin ardından Avrupa ve Asya'daki kuvvetlerini ne yapmayı düşünüyor" sorusunu yönelttim.

"Benim Truman yönetiminde resmi bir görevim yok. Bu nedenle söylediklerim benim kendi kişisel fikirlerim. Bana göre Pasifik adalarında elde ettiğimiz ve Japonya'da da elde edeceğimiz mevziler Birleşik Devletler tarafından korunmalı" dedi.

Bir süre sonra Dulles, Dışişleri Bakanı olduğunda bana söylediklerini resmi dış politikada uygulamaya girişti. Onun döneminde silahsızlanma tartışması tamamen sona erdi ve kapattığı yol 10-15 yıl boyunca açılamadı. Vaşington'da silahlanma yarışı konusunda alarm durumu söz konusu değildi ve ABD Başkanları Nixon ve Carter dönemlerinde imzalanan ve silah üretiminin kısmen sınırlandırılmasını öngören anlaşmaları tersini çevirmek amacıyla büyük çaba harcandı.

Silahlanmanın büyük bir sektör olduğu ülkelerin, dünya işlerinde "askeri yolu" takip etme politikası uzun zamandır bir kurala dönüşmüştür. Kapitalizmin kârını artırmak için hiçbir şeyden çekinmeyeceğini yazan Marx, İngiliz gazeteci T. J. Dunning'den şöyle bir alıntı yapmıştı: "Yeterli kâr olunca sermayeye bir cesaret gelir. Güvenli bir yüzde 10 kâr ile her yerde çalışmaya razıdır; kesin yüzde 20, iştahını kabartır; yüzde 50, küstahlaştırır; yüzde 100, bütün insani yasaları ayaklar altına aldırır; yüzde 300 kâr ile, sahibini astırma olasılığı bile olsa, işlemeyeceği cinayet, atılmayacağı tehlike yoktur."[25]

İnsan aklı; bilimsel dehanın, işçilerin üstün yeteneklerinin ve devasa kaynakların imha silahları için boşa harcanması düşüncesine isyan ediyor. İnsanlar bu çılgınlığın sona erdirilmesini istemekte haklıdır.

Demiryolu milyoneri Averell Harriman, Amerika'daki en saygın isimlerden biriydi ve büyük iş çevrelerinde Sovyetler Birliği hakkında gerçekçi şeyler düşünebilen kesimin temsilcisi olarak ön plana çıkmıştı. Onu 40 yıldan fazla zamandır tanıyordum.

Harriman, 1930'larda Roosevelt döneminde siyasete atıldı ve özellikle Başkan'ın endüstri ve maliye konularındaki danışmanı olarak bir-

[25] Bkz. *Kapital*, cilt 1, Bölüm 31, son dipnot. (Yay. haz. notu).

çok idari görev üstlendi.

Daha sonra savaş patlak verdi. Sovyet yönetimi, Roosevelt'in de bildiği üzere o dönemde Moskova'da bulunan ABD Büyükelçisi Steinhardt hakkında pek iyi şeyler düşünmüyordu. Sovyetler'in başkentinin Almanlara teslim olacağı ve cephenin dağılacağı yönünde panikle yazdığı raporlar herkesçe biliniyordu. Ardından gelen William Standley, bir yıldan biraz uzun süre Moskova'da kaldı (Nisan 1942'den Eylül 1943'e kadar) ve ardında hiç iz bırakmadan ülkeden ayrıldı.

Róosevelt'in sonraki seçimi hükümette çok sayıda siyasi görevde bulunmuş olan Harriman oldu. Harriman, Lend-Lease Anlaşması'nı uygulamak üzere Başkan'ın özel temsilcisi olarak Londra'da görev yapmış, 1941 yılı Eylülü'nün son günlerinde de üç ülke arasında yapılan, savaş yardımlarının ele alındığı, Moskova görüşmelerine ABD delegesi olarak katılmıştı.

Yeni görevi belli olduktan sonra Sovyet Büyükelçiliği'nde beni ziyaret etti ve Sovyet halkının Nazilere karşı verdiği mücadeleyi överek SSCB ve ABD'nin ortak bir dil bulması gerektiğini ifade etti.

Ekim 1943'te büyükelçi olarak kızıyla birlikte Moskova'ya geldi ve sık sık Sovyet yöneticileri tarafından görüşmeye davet edildi. İşçi temsilcileriyle girişimciler arasındaki sorunların her zaman var olduğu iş dünyasındaki deneyimi, diplomatik cephede işine yaradı. Tartışma sırasında görüşünü ne kadar zekice ortaya koyduğunu ve sağlam temellere dayanan fikirlerini sunmadan önce söylenenleri ne kadar dikkatle dinlediğini anladık.

Roosevelt'in ölümünün ardından Harriman'ın etkisi çok sürmedi. Buna karşın savaş sonrasında iktidardaki Demokrat başkanlar, önemli siyasi görevlerde onun hizmetlerinden yararlandı. Bir süre Ticaret Bakanı olarak görev yaptı ve daha sonra Başkan'ın uluslararası ilişkilerdeki özel yardımcılığı ve dışişleri bakan yardımcılığı görevlerini üstlendi.

Özellikle 1963'te atmosferdeki, uzaydaki ve su altındaki nükleer testleri yasaklayan, Sovyet dışişleri bakanı olarak benim, Dean Rusk'ın

ve İngiltere Dışişleri Bakanı Alec Douglas-Home'un imzaladığı anlaşma öncesinde düzenlenen görüşmelerde onun yaptığı değerli katkıları hatırlıyorum.

Moskova'da Haziran ayında Harriman ve İngiliz Bilim Bakanı Lord Hailsham'la yapılan görüşmelerin ardından anlaşma imzalanmıştı. Anlaşmayla ilgili çalışmaların sona ermesine karşın, bir engel hâlâ varlığını sürdürüyordu: Hangi şartlar altında taraflardan biri anlaşmadan çekilmek için yasal hakka sahip olacaktı? SSCB, ortaya çıkabilecek istisnai koşulların bir devletin çıkarlarını tehdit etmesi halinde bu devletin geri çekilme hakkına sahip olması gerektiğini savundu. İngiltere temsilcisi önerimizi kabul etmek için kısa sürede Londra'dan izin aldı, ancak ABD temsilcisi Başkan'ın talimatlarıyla çelişeceğini söyleyerek bu öneriyi kabul etmedi.

Görüşmelere ara verildiğinde Harriman'dan yandaki odadan Başkan Kennedy'yi aramasını istedim. Ona "Anlaşma bu engel nedeniyle sağlanamazsa, Başkan bunu bilmeli" dedim.

Harriman tavsiyeme uyarak Beyaz Saray'ı aradı. Kennedy ona hemen önerimizi kabul etme yetkisi verdi. Masaya döndüğümüzde üç heyet de Sovyetler'in metnini kabul etti ve taslak metin de bir saat içinde hazırlandı. Harriman'ın yaptığı şey basit görünüyordu, ancak daha az etki ve deneyime sahip biri farklı şekilde hareket edebilir ve Vaşington'la uzun bir tartışmaya girişebilirdi. Ve bunun sonucunun ne olacağını da Tanrı bilirdi.

Harriman hayatının sonuna kadar barış içinde birlikte yaşamı savundu ve Vaşington'daki Sovyet karşıtı tutumu ve Sovyetler Birliği'ndeki sosyalist sisteme yönelik hakarete varan yorumları kınadı. Vietnam Savaşı'nın sona ermesini sağlayan görüşmelere katıldı ve silahlanma yarışına da birçok defa karşı çıktı.

Harriman'la ilgili görüşlerimi yazdığım sırada, onun ölüm haberini aldım. Artık yaşamadığını, ABD ve SSCB'nin barış içinde yaşaması için çağrı yapan o sesi bir daha duyamayacağımızı kabul etmek gerçekten zor.

1963'teki bu test yasağı anlaşmasını diğer anlaşmalar takip etti: uzay araştırmasıyla ilgili anlaşma (1967), nükleer silahların kısıtlanması (1968), nükleer ve diğer kitle imha silahlarının deniz dibine yerleştirilmesinin yasaklanması (1971), biyolojik ve zehirli silahların geliştirilmesi, üretimi ve kullanımının yasaklanması ve bu silahların imha edilmesi (1972), çevreye zararlı askeri diğer maddelerin yasaklanmasını öngören anlaşma (1977). Sovyet-ABD balistik füze savar anlaşması (1972) ve buna ek olarak yapılan anlaşma (1974) ile stratejik olarak saldırı amaçlı silahların sınırlandırılması için yapılan geçici anlaşma SALT-1 (1972) de özellikle önemlidir.

ABD'yi tanıyan insanlar ülkedeki siyasi hayatta yaşanan çelişkilerden duydukları üzüntüyü dile getirirler. Bu özellikle Vaşington'un silahsızlanmayla ilgili tavrında açıkça görülüyordu. Örneğin 1979'da yapılan Stratejik Silahları Sınırlama Anlaşması (SALT-2) buna iyi bir örnektir. Anlaşmanın son aşaması Jimmy Carter'ın başkanlığı döneminde imzalandı ve anlaşma şartlarının belirlenmesi amacıyla birkaç defa Başkan'ı görmeye gittim. Bir defasında Beyaz Saray'da bana "Birleşik Devletler bu anlaşmaya büyük önem veriyor. Artık anlaşmayı imzalamamız gerek. Birleşik Devletler bunun arkasında kararlılıkla duruyor" dedi. Ancak kısa bir süre sonra aynı Jimmy Carter anlaşmanın Kongre tarafından onaylanmayacağı konusunda güvence vermeye başladı. Öne sürdüğü bahane, Sovyetler'in 1979 sonundaki Afganistan politikasının anlaşmanın onaylanmasını imkansız hale getirdiğiydi. Ancak Amerika silahların sınırlandırılması görüşmelerine ilişkin tüm kapsamlı kararları, Sovyetler'in Afganistan'a müdahalesinden sonra değil önce almıştı.

NATO'nun 15 yıl süreyle yıllık bütçesini artırma kararı Mayıs 1978'de alınmıştı. ABD Başkanı, Aralık 1979'da Amerikan ordusunun gücünü hiç olmadığı kadar artıran beş yıllık gelişim planını hayata geçirme kararı aldı. NATO ayrıca Aralık 1979'da tehlikeli bir şekilde Amerika'nın orta menzilli nükleer füzelerini Avrupa'ya yeniden yerleştirmeye karar verdi. Böylece 1979'un Aralık ayından önce SALT-2'nin onaylanmayacağı ve Afganistan'daki olayların bununla ilgisi olmadığı

belli oldu. Vaşington bu olayları silahlanma yarışı politikasını gizlemek için kullandı.

Reagan iktidara geldiğinde durum daha da kötüye gitti. Amerikan ve NATO cephanelikleri zaten ağzına kadar doluydu; ancak yine de milyonlarca dolarlık silahlanma programı çılgınca bir hızla ardı ardına oylanıyordu. Şimdi de yeni ve çok tehlikeli bir gelişme plan aşamasındaydı: uzay silahları.

Biri son teknolojiyi kullanarak ABD ve müttefiklerinin dünya çapındaki askeri hazırlıklarının fotoğrafını çekebilseydi, tarafsız her insanı şoke edecek bir resimle karşılaşırdı. Çok başlıklı füzeler, stratejik bombalar, savaş gemileri donanması, dünya çapında yüzlerce üs ve her türlü silah stoku.

İnsanın aklına şu soru gelebilir: "Ya SSCB'nin karadaki, havadaki ve deniz altındaki silahları?"

Cevabımız şudur: "Evet onlar da yerinde duruyor, ancak başka şansımız yok."

Pratik olarak sadece Nixon ve Ford silahsızlanmaya özel bir önem vermiş, Carter ise, Başkan Ford'un Ekim 1974'te Vladivostok'ta Brejnev'le yaptığı anlaşmanın, başkanlığı döneminde hayata geçmiş olması sonucu bu konuyla kısmen ilgilenmiştir.

Tüm bunların nedeni neydi?

Bunun tek bir nedeni olabilirdi: Birçok Batılı ülkenin politikalarını belirleyenler ve nükleer silahların geliştirilmesini ve uzayın militarizasyonunu destekleyenler, o dönemde dünyada sadece tek bir toplumsal sistem (kendi sistemleri) olamayacağına göre her şeyin mubah sayılmasına karar vermişti. Hem kapitalist dünya orduları, hem de tüm dünya bu cehennemin içine girmeliydi. Ancak o zamandan beri hiçbir şey "daha iyi" olmadı.

Ocak 1986'da Gorbaçov yüzyılın sonuna kadar nükleer silahların tamamen yok edilmesi için yeni, parlak ve iddialı bir program önerdi. Bu program 27. Parti Kongresi'nde onaylanarak Varşova Paktı Siyasi Danışma Komitesi tarafından kabul edildi. Sorunu bu şekilde kök-

ten çözmek için çok uzun zaman gerektiğini kabul etsek bile, mantık hâlâ silahlanma yarışının hemen durdurulması ve nihai olarak nükleer silahların yok edilmesi amacıyla mümkün olan her şeyin yapılmasını gerektiriyor.

Bugün sadece önde gelen bilim insanlarının değil, sıradan halkın büyük bölümünün de nükleer silahlarla ilgili gerçeği gördüğünü ve insanoğlunun bu konudaki büyük sorumluluğunu kabul ettiğini söyleyebiliriz. Buna karşın bazı devletler hâlâ nükleer çağın dayattığı mantıktan yoksun durumda. Tuhaf görünse de bu silahların barışın korunmasına yardım ettiğini kanıtlamaya çalışan etkili kişilerle karşılaşmak hâlâ mümkün. Onlar nükleer silahların "barışın ve barışçıl gelişimin en büyük destekçisi" olduğunu iddia ediyorlar. Nükleer silah korkusu "insanlık için en büyük nimet" olarak sunuluyor. Bu olabilecek en utanmazca tezdir.

Dünyanın önde gelen isimleriyle ne zaman bir araya gelsem, tartışma sırası temel meselelere geldiğinde silahlanma yarışı sona ermezse ve hatta uzaya yayılırsa olayların sonunun nereye varacağını soruyorlar. Bu insanlar yalnız değil. Şikayetleri ve tereddütleri artık tüm dünyada hissedilen korkunun bir yansıması.

Son dönemde Batı'daki siyasi partiler silahlanma yarışı konusunda kesin bir karar vermek zorunda kaldıklarında "kararsızlıklarını" ortaya koyuyorlar. İngiliz İşçi Partisi bu konuda iyi bir örnek. İktidara geldiğinde ABD'nin İngiltere de dahil olmak üzere Batı Avrupa'ya yeni füzeler yerleştirmesini kabul etti. Daha sonra Margaret Thatcher liderliğindeki Muhafazakarlar parlamento seçimlerini kazandı ve nükleer yeniden silahlanma planlarının desteklenmesini öngören bir politika benimsedi. İşçi Partililer birden silahların sınırlandırılması ve nükleer silahların tamamen yok edilmesi gerektiğini kabul etmeye başladı.

Bir başka örnekle devam edelim. Vaşington, Batı Almanya Devlet Başkanı Schmidt'den Batı Almanya'ya daha fazla nükleer füze yerleştirmek için izin istedi ve onu bu konuda ikna etmek için hiçbir zorlamaya başvurması gerekmedi. Ancak muhalefete düştüklerinde

Schmidt ve diğer Alman Soysal Demokratlar daha sorumlu davranarak, ülkeye daha fazla füze yerleştirilmesine son verilmesi ve Avrupa'da silahlanma yarışının engellenmesi için yeni yollar aranması gerektiğini söyledi.

Tüm bunlar NATO ülkelerinin siyasi ve toplumsal hayatında sürekli değişen bir yapının var olduğunu gösteriyor. Sadece bu durum bile bizim politikalarımızı açıklamak için mümkün olan her yolu denediğimizi doğruluyor. Elbette kimse şüphenin tereddüde, tereddüdün inanca, inancın da eyleme ne zaman dönüşeceğini bilemez. Ancak kesin olan şu ki, uluslararası hayatın girdabında farklı eğilimler birbirleriyle çatışsa da, son kertede barış umudu galip gelecektir.

X
İngiltere ve İngilizler

İnsanlar İngiltere'ye ilk ziyaretlerini büyük bir ilgi duyarak yaparlar. "Londra nasıldır? Ünlü Londra Kulesi, Westminster Manastırı, Buckingham Sarayı nasıl yerler? Shakespeare'in mezarı nerede? İngilizler nasıl insanlar?" BM Genel Kurulu'nun ilk oturumu için 1946'nın başında İngiltere'ye gittiğimde aklımda bu sorular vardı.

İnsanlık tarihinin en kötü savaşı yeni bitmişti. Avrupa bir yandan ölenler için yas tutuyor, bir yandan da zaferi kutluyordu. Sovyet yönetimi, özellikle de Stalin; İngiltere ve diğer Batılı Müttefiklerle işbirliğini sürdürmekte kararlıydı. Ancak Potsdam Konferansı'nda İngiliz siyasetinde çeşitli değişimler meydana geldi. Winston Churchill'in savaş dönemi hükümetinin yerini Clement Attlee'nin İşçi Partisi hükümeti aldı. İngilizlerin kendisi bile ilk başta yeni hükümetin politikalarının ne olacağını bilmiyordu.

Toplumsal hayatta da çeşitli değişimler yaşandı; ancak bu temeldeki gerçeği değiştirmedi: İktidarın sınıfsal yapısı aynı kaldı. Yüzyıllar içinde oluşmuş toplumsal kurumlar ciddi bir değişim yaşamadı. Seçimlerin ardından yurtdışında ortaya çıkan izlenim de hiçbir şeyin değişmediği ve böyle bir ihtimalin söz konusu olmadığı yönündeydi.

Sovyet tarafı ise Attlee hükümetinin, en azından sömürge topraklarının kaderi gibi uluslararası konularda Sovyetler'in konumuna ilişkin daha tarafsız bir bakış açısına sahip olacağını umuyordu. Belirli bölgelerde ulusal kurtuluş hareketleri dalga halinde yükseliyordu ve

gelecekle ilgili sorunların acil olarak belirlenmesi gerekiyordu.

Dışişleri Bakanları Konseyi, Potsdam'da gündeme gelen çok sayıdaki sorunu, özellikle de İtalya'nın Afrika'daki sömürgelerini görüşmek üzere 1945'in Eylül-Ekim aylarında Londra'da toplanmıştı. SSCB bu sömürgelere bağımsızlık verilmesini kararlılıkla savunuyordu ve Sovyet heyeti, Libya'nın egemenliğinin sağlanması amacıyla SSCB'nin Tripolitanya için Birleşmiş Milletler'e güvence vermesini öngören somut bir öneride bulunmuştu.

Bu öneri Londra ve Vaşington'un direnişiyle karşılaştı. Özellikle Dışişleri Bakanı Ernest Bevin bu konuda o kadar kararlıydı ki, Muhafazakarların Dışişleri Bakanlığı bile onun sömürgecilik konusundaki bu coşkusuna imrenerek bakabilirdi. Bunun sonucu olarak ciddi bölünmeler ortaya çıktı ve bir noktada Bevin, Molotov'a karşı çok kaba bir konuşma yaptı.

Molotov bir ara "Sayın Bakan, söylediklerinizi geri almanızı istiyorum" dedi. Bu çıkışının ardından bir sonuç alamayınca yerinden kalkıp "Bu durumda konseyin çalışmalarına katılamam" diyerek kapıya yöneldi.

Masada tepkilerin yükselmesi üzerine rahatsız olan Bevin, birden yaptığı şeyin farkına vararak "Tamam, söylediklerimi geri alıyorum" demişti.

Ancak Molotov büyük ihtimalle onu duymadığı için, ya da ne dediğini anlamadığı için hızla kapıya doğru yürümeye devam etmişti. O kapıdan çıkmış olsaydı, bu muhtemelen toplantının sonu olurdu.

Tereddüt etmeden Rusça olarak arkasından "Bevin söylediklerini geri aldı" diye seslendim.

Kapıya varmış olan Molotov, beni duyduktan sonra masaya döndü ve birkaç dakika içinde toplantı kaldığı yerden devam etti. Bevin ve Molotov ise birbirlerinin yüzüne fazla bakmadı.

Bevin renkli biriydi ve toplumda genel kabul gören normlara uygun hareket etmiyordu. İşçi Partisi'nde sendikal alanın önemli bir isim olarak, toplumun alt kesiminden geldiği için istediği gibi davranma

hakkına sahip olduğuna inanıyordu.

Bir keresinde bana "Büyükelçiniz Gusev'le iyi anlaşıyorum. İletişimimiz gayet iyi ve her şey yolunda gidiyor" demişti.

Aslında Bevin'in Gusev'le yaptığı görüşmelerin temel özelliği, Bevin'in onu ezmeye çalışıyor olmasıydı. Büyükelçi, İngiliz Dışişleri Bakanı'na bir sorunu iletir, cevap ister ve sabırla onu beklerdi; ancak Bevin anlaşılmaz bir şekilde gürler ve o kalın bas sesiyle her konuda bir şey söyler ama asıl meseleye değinmezdi.

Bevin'le yaptığım görüşmelerden edindiğim izlenim, onun bilimle olduğu kadar tarihle ilgili bilgisinin de son derece yetersiz olduğuydu. Bir keresinde "Birçok diplomatik işle ilgilenmek zorunda olmama rağmen bu konuda pek fazla kitap okumadım ve bunu yapma şansım da fazla yok" demişti.

Bu açık sözlülüğün çekici bir yönü vardı. Bevin'in diğer tarafından ise pek hoşlanmazdım. Diğer delegelerle ve büyükelçilerle konuşurken istisnasız olarak kabul edilemez ifadeler kullanırdı. Oxford'lu bir asilin zarif diliyle halkın en alt kesiminin kullandığı küfürler arasında gidip geliyordu.

Sovyet heyeti içinde kendi aramızda Bevin'in huyları Attlee'de olsaydı, o zaman her istediğimizi elde ederdik diye şakalaşıyorduk. Attlee, Bevin'in bir yandan rahatsız edici, ancak açık sözlü tarzına sahip değildi. İngiliz tarzında hareket etme ekolünü en iyi şekilde temsil ediyordu. Toplantıda ilk konuşmayı yapmak onun için işkenceydi ve belki de iktidar koridorlarındaki varlığının kısa sürmesi onun için şans oldu.

Haziran 1952'de Londra'ya büyükelçi olarak atandım. Stalin konuşmak için beni Kremlin'e çağırdı. Her zaman yaptığı gibi odada dolaşarak yeni görevimin öneminin altını çizdi: "İngiltere şu anda uluslararası ilişkilerde önemli bir rol oynama fırsatına sahip. Ancak İngiltere'nin sahip olduğu büyük diplomatik deneyimle çabalarını hangi yönde sürdüreceği belli değil." Durdu ve bana yaklaşarak "Bu nedenle ne düşündüklerini anlamamıza yardım edecek insanlara ihtiyacımız var" dedi. Konuşması kısa ve anlaşılırdı. Bana verilen talimat buydu.

Henüz tahta oturmamış olmasına karşın güven mektubumu Kraliçe II. Elizabeth'e verdim. Öncesinde babası VI. George ile, 1946'da Genel Kurul'un ilk oturumuna katılan heyetler onuruna verdiği akşam yemeğinde tanışmıştım. Yemeğin sonunda tüm konuklar ağır altın takımların bulunduğu masadan kalkarak geniş salona geçmişti. Kendimi pek de tesadüf olamayacak şekilde Kral'ın yanında buldum. Birden "Odanın ortasına gidip biraz sohbet edelim" demişti.

İngiltere Kralı, SSCB ve İngiltere arasında savaş zamanında kurulan ilişkinin kopmaması gerektiğine içten bir şekilde inandığını anlatmaya başlamıştı. Elbette ki ben de bu görüşe katılıyordum. Sohbetimiz diğer konukların da dikkatini çekmiş, ama kimse için sürpriz olmamıştı. Sonuçta iki ülke savaş zamanında müttefikti. Kral'la yaptığım konuşmanın bende iyi bir izlenim yarattığını gizlemeyeceğim.

Kral'la ve oldukça alımlı ve kültürlü eşi Kraliçe Elizabeth'le ikinci defa yine Birleşmiş Milletler Kurulu'na katılan delegeler için verilen davette görüştüm. Sovyet temsilcilerin yanı sıra Ukrayna ve Belarus temsilcilerine gösterdikleri nezaketi unutmuyorum. Biraz ötelerinde yine konukları karşılayan Kraliçe II. Elizabeth ve kız kardeşi Prenses Margaret duruyordu. Bu iki prensesle kısa, nazik, ancak oldukça sıcak bir şekilde sohbet ettim. Prenses Elizabeth Sovyet heyetini ağırbaşlılığı ve nezaketiyle etkilemişti. Onun Rus edebiyatı ve sanatıyla İngilizlerin hayranlık duyduğu Rus halkının cesareti üzerine yaptığı kısa ama ilginç yorumları hatırlıyorum.

Kraliçe olarak kendisine güven mektubunu takdim ettiğim 1952'de yılında da üzerimde aynı etkiyi bıraktı. SSCB ve İngiltere arasındaki ilişkilerle ilgili konularda yaptığı olgun açıklamalardan çok etkilendim.

Tören, Buckingham Sarayı'ndaki davet salonunda düzenlendi. Odadaki kaliteyi fark eden biz Sovyet diplomatlar, birkaç metre daha geniş ve tavanı biraz daha yüksek olan bu salonun neredeyse Kremlin'deki St George Salonu'ndaki ihtişamla yarışabileceğini düşündük. Ancak duvarların rengi ve mobilyalar, Buckingham Sarayı'nın kasvetinin ve Anglo-Sakson zevkinin bir yansımasıydı.

Churchill'i yeniden 1952 yılında benim büyükelçi, onun da başbakan olduğu dönemde gördüm. Yapmak istediği tek şeyin Üçlü İttifak'ın Potsdam'daki toplantısından bahsetmek olduğunu fark ettim. Geçmişe yolculuk yapmaktan hoşlanmıştı ve onun bu yolculuğunu bölmeseydim sonsuza kadar bu şekilde devam edebilirdi.

1953'te Dışişleri Bakan Yardımcısı olmam için çağrıldığım Moskova'ya dönmeden önce onu son defa ziyaret ettim. Stalin yeni ölmüştü.

Churchill, Roosevelt'in Yalta'daki durumundan bahsetti: "Başkan'ın devam edecek kadar iyi olmayacağından endişeleniyordum. Neredeyse her gün hastaydı. Çektiği acı yeniden artmıştı. Ayrıca büyük bir stres altındaydı."

Başımı salladım. "Stalin de Başkan'ın sağlığı konusunda çok endişeliydi. Hatta onu ziyaret etmiş, öncesinde de ayağa kalkmamasını, yoksa durumunun daha da ağırlaşabileceğini söyleyen bir mesaj göndermişti. Daha sonra ziyareti sırasında onu yormak istememiş, sadece hızla iyileşmesini dilediğini söylemişti. Ben de oradaydım. Oldukça dokunaklı bir sahneydi."

Görüşmemiz olumlu bir havada sona erdi. Churchill, fotoğrafçıların beklediği evin kapısına kadar bana eşlik etti. Son görüşmemizde çekilen bu fotoğrafta her zamanki gibi elinde sigarası ve benzersiz Churchill gülümsemesiyle poz verdi. Görüşmemizden iki gün sonra bana bir albüm içinde yaptığı küçük suluboya resimleri gönderdi.

İngiltere'ye yaptığım çeşitli geziler sırasında birçok İngiliz siyasetçiyle tanıştım, ancak bu kişiler arasında 1935-38, 1940-45 ve 1951-55 yıllarında üç defa Dışişleri Bakanlığı görevini yürüten ve 1955-57 yıllarında Başbakan olan Anthony Eden'dan bahsetmek istiyorum.

Gençliğimde İngiliz edebiyatını tekrar tekrar okurken bazen kafamda tipik bir İngiliz görüntüsü yaratırdım: Uzun boylu, zayıf, oldukça ağırkanlı ve çoğunlukla siyah giyen bir İngiliz. Ne yazık ki gördüğüm ilk İngiliz, 1933'te Minsk'te üniversite öğrencisi olduğum dönemde öğretmenim olan, gözle görülür bir şekilde kısa ve pek de şık olmayan

biriydi.

İlk defa diplomatik görevle yurtdışına gönderildiğim zaman, kısa sürede, birçok İngiliz'in Slav kökenli Sovyet halkından fiziksel olarak pek de farklı olmadığını anladım. Ancak yurtdışından gelen bir konukla bir yandan kaliteli bir viski içip bir yandan da siyaset üzerine sohbet etmekten hoşlanan entelektüel biri düşünüldüğünde, Anthony Eden'ın tam olarak kafamda oluşturduğum tipik İngiliz'e uygun kişi olduğunu söyleyebilirim. Hatta onun İngiliz İmparatorluğu'nun bir üyesinin yaşayan örneği olduğunu söyleyecek kadar ileri gidebilirim.

Bir siyasetçide imrenilecek kadar iyi özelliklere sahip, her konuda sohbet edebilecek yeteneği olan biriydi. Odada bulunan herkes Eden'ın çekici gülümsemesine karşılık vermeye hazırmış gibi görünüyordu. Her şey son derece doğaldı. Elbette, Oxford ve diğer saygın kurumlarda öğrendiği güzel cümlelerin de yardımıyla konuşuyordu. Dışişleri Bakanı ve Başbakan olduğu dönemde bir defa bile sesini yükselterek konuştuğunu hatırlamıyorum. Bu onun tarzı değildi.

Eden'dan bahsetmemin nedeni, o dönemde Muhafazakarların diğer önde gelen isimlerinden bir şekilde fakdı bir konumda yer almış olması değil, uzlaşma sağlama konusunda doğuştan sahip olduğu yetenekti. Görüşmelere katılan kişiler, bazen yolun tıkandığını ve aralarında bir duvar olduğunu hissederdi. Sonra birden ertesi gün ya da birkaç saat sonra Eden duruma göre değiştirdiği gülümsemesiyle ortaya çıkar, sonuç olarak anlaşma konusunda ilerleme sağlamasa da ortalığı sakinleştiren yeni ve zeka ürünü bir bakış açısını ortaya atardı. Bu nedenle Eden, bir yandan 1956'da Mısır'a üç koldan yapılan saldırı gibi krizleri yaratan, diğer yandan da görüşmelerde kullandığı yöntemlerle can yeleği rolü üstlenen bir siyasetçiydi.

Eden'la savaş sonrasında Müttefikler arasında düzenlenen konferanslarda ve Muhafazakarların İşçi Partisi'ni yendiği 1951 seçimlerinden sonra Londra'da sık sık bir araya geldim. Her zaman kibardı ve her konuda konuşmaya hazırdı. En fazla ilgisini çeken konu, Avrupa'daki durumdan etkilenen galip ülkeler arasındaki ilişkilerdi. Avrupa'yla,

özellikle de Almanya'yla ilgili konularda oldukça endişeliydi. Ne yazık ki onunla görüştüğüm dönemde, ABD ve diğer NATO ülkelerine karşı ortak yükümlülüklerle çoktan bağlanmış bir ülkeyi temsil ettiğini hissetmiştim. Sovyet-İngiliz ilişkilerinin kötüye gitmesine izin vermememiz gerektiğini söylemesine rağmen, bunu içten bir şekilde yapmadığı hissediliyordu. Truman ve Dulles çoktan işbaşına gelmiş, Müttefikler arasındaki ilişkiler de düşüşe geçmişti ve İngiltere'deki iktidar çevreleri bu kötüye gidişi durdurmaya pek hevesli değildi.

Eden'la yaptığım görüşmelerden kalan başka bir anıyı unutmuyorum. Çok hasta olduğu bir dönemdi. Bana sarılık olduğunu ve kendini iyi hissetmediğini söylemişti. Bazen daha iyi olduğunu, ancak sonra yine kötüleştiğini anlatmıştı. Genelde canlı, hızlı hareket eden ve espriden hoşlanan bu adamdı, şimdi ise güçsüz ve hareketsiz görünüyordu. Ancak yine de entelektüel yönden her zamanki kadar akıllıydı. Hâlâ Berlin'de Cenevre'de ve San Francisco'da konuşmaktan büyük keyif aldığım o ilginç adamdı.

Siyasi kariyeri İngiltere, Fransa ve İsrail'in; Mısır'a düzenlediği saldırı sırasında beklenmedik bir şekilde sona erdi ve Ocak 1957'de istifa etmesinin ardından yerine Harold Macmillan geldi.

Macmillan'ın Başbakanlık dönemi Soğuk Savaş'ın ruhuna uygundu. Şubat-Mart 1959'da Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyaret sırasında Sovyet Hükümet Başkanı Hruşçov'la görüşmüş ve ben de dışişleri bakanı olarak bu görüşmelere katılmıştım. Gündemdeki ana konular elbette ki Avrupa'daki durum, Doğu ve Batı Almanya arasındaki ilişkiler, Batı Almanya'nın yeniden militarizasyonu ve Doğu'yla Batı arasındaki ilişkilerdi. Silahlanma yarışı ve silahsızlanma konuları neredeyse her görüşmede gündeme geldi; ancak Macmillan'ın temsil ettiği İngiltere'nin konumu, herhangi bir anlaşma ya da en küçük bir değişiklik olasılığını dışarıda bıraktı.

Hruşçov'un Macmillan'ı Moskova dışında çok güzel döşenmiş ve Stalin için yapılması nedeniyle "Stalin'in gurbetteki kulübesi" olarak anılan eve görüşmeye çağırması bir işe yaramadı.

Görüşme iş toplantısı gibiydi. Kimse masaya vurmadı ve konuşmalar soğuk bir üslupta devam etti; ancak hiçbir şey elde edilemedi. Bu ziyaretin tek sonucu, üst düzey bir konuğun ülkeyi ziyaret etmiş ve kendisiyle görüşmeler yapılmış olmasından ibaretti.

Genel Kurul'un 1960 sonbaharında düzenlenen 15. oturumunda Sovyet heyetinin başında Hruşçov, İngiliz heyetinin başındaysa Macmillan vardı. Konuşmalar sırasında ortam zaman zaman ısınıyordu. Genel Kurul'da ve aynı zamanda komitelerde ve alt komitelerde yapılan tüm toplantılarda, Sovyetler Birliği ve NATO ülkeleri sürekli karşı karşıya geliyordu.

Macmillan'ın 28 Eylül'de Doğu-Batı ilişkileriyle ilgili temel sorunlar konusunda yaptığı sert konuşmayı unutmuyorum. Heyetler dikkatle onu dinliyordu. Macmillan birden Sovyetler Birliği ve dostları hakkında sert sözler söylemeye başlayınca Hruşçov yere eğildi, ayağından çıkardığı ayakkabısıyla onun karşısında masaya vurmaya başladı. Tahtanın üzerindeki ayakkabı sesi bütün salonda yankılanıyordu ve Hruşçov bir yandan da "Sovyetler Birliği evrensel gözetim altında evrensel silahsızlanmadan yanadır ve buna engel olan Batılı ülkelerdir" diye bağırıyordu.

Bu BM tarihinde eşi görülmemiş bir olaydı. Hakkını vermek gerekir ki Macmillan hiçbir şey olmamış gibi konuşmasına devam etti. Sovyet ve Amerikalı güvenlik görevlileri hemen Sovyet heyetinin çevresini kuşattı. Ben Hruşçov'un sağındaydım, Sovyet daimi temsilcisi V. A. Zorin ise solunda oturuyordu. Hemen önümüzde oturan İspanya heyeti ise, ayakkabının sahibinin bir hamle yapabileceği ihtimaline karşı oradan kaçmıştı.

Ortam iyice gerildi. Büyükelçilik düzeyindeki İspanyol yetkililerden biri ayağa kalktı, ayakkabının hedef alanından uzaklaşarak döndü ve Hruşçov'a "Sizden hoşlanmıyoruz! Sizden hoşlanmıyoruz!" diye bağırdı.

Buna kimse şaşırmamıştı, çünkü o dönemde İspanya'nın hâlâ Franko yönetimi altında olması nedeniyle bu ülkeyle ilişkilerimiz çok

kötü durumdaydı.

Şimdi düşününce komik geliyor, ancak o anda delegelerden ya da halk bölümünde oturanlardan kimse gülmüyordu. Herkes çok şaşkındı. Dönemin en önemli siyasetçilerinden biri sinirlerine hakim olamamıştı. Maalesef böyle bir olay yaşandı.

O dönemde İngiltere'de görev yapan önemli isimler, genelde Macmillan'ın kendini beğenmiş ve kibirli biri olduğunu söylerler. Ben de şahsen bunu gözlemleyebildim, ancak aynı şey Muhafazakar Parti'nin diğer liderleri için de geçerliydi. Ekim 1963'te Macmillan emekli oldu ve iktidara İşçi Partisi geldi. Muhafazakarlar 1970'te iktidara geri döndüklerinde Douglas-Home, Edward Heath'in kabinesinde Dışişleri Bakanlığı'na getirildi.

İkisiyle de birçok defa bir araya geldim. SSCB ve İngiltere arasındaki işbirliğinin geliştirilmesinin önemini kabul etmelerine karşın, muhafazakar hükümet, pratikte SSCB'ye karşı tutumunu sertleştirdi. Hatta hükümet 1971'in sonbaharında SSCB'ye karşı büyük bir provokasyonda bulunarak İngiltere'deki bir grup Sovyet diplomatı "izinsiz faaliyetlerde" bulunmakla suçladı ve ülkeden ayrılmalarını istedi. Suçlamalar asılsızdı ve Sovyet hükümeti olayı şiddetli bir şekilde protesto etti.

SSCB-İngiltere ilişkileri bir süre tıkandı, ancak 1973'te Dışişleri Bakanı Douglas-Home'un ülkeyi ziyaret etmesi için koşullar yeniden oluşmuştu ve bu ziyaret Aralık ayında gerçekleşti.

Douglas-Home'la ilgili oldukça canlı anılarım var. Mülayim biriydi. Özellikle bir yabancıyla sert bir üslupla konuşmak onun tarzı değildi. Yine de onunla bir süre konuştuktan sonra insan, onda bu ılımlı tavrıyla uyumlu olmayan bir şeyler olduğunu fark ederdi. Farklı örnekler vererek yumuşak bir üslupla ama hiç durmadan, görüşlerini sonuna kadar savunurdu. Sohbet sırasında karşısındakine söz vermek zorunda kalsa bile turnuvada sıranın tekrar ona gelmesi için beklerdi. Douglas-Home'la yaptığım görüşmelerde pek de hızlı ve büyük sayılamayacak ilerlemeler elde ediyorduk, ancak en azından bu ilerlemeler gelecek toplantıda kolaylık sağlayacak iyi bir etki yaratabiliyordu.

Tarihin Lord Home hakkında nasıl bir yargıya varacağını kestirmek zor. Alec Douglas-Home, İngiliz dış politikasının daha da keskinleşmesini sağladı. Hükümeti, bir konu hakkında karara varamadan o son sözü söylemiş olurdu. Uluslararası toplantılarda yaptığı açıklamalardan İngiltere'de iç politikanın nereye gittiğini tam olarak anlamak mümkündü. Yine de dikkatle yaptığı açıklamalar Amerika'nın politikalarıyla asla çelişmedi. Bu nedenle Vaşington'da her zaman saygı gördü. Sovyet-İngiltere ilişkilerinde ise İşçi Partisi 1974'te yeniden iktidara gelinceye kadar çok az ilerleme sağlanabildi.

Harold Wilson'dan önce muhalefetteki İşçi Partisi'nin lideri Hugh Gaitskell'di. 1952-53'de büyükelçi olduğum dönemde kendisiyle görüşüyordum. Sovyet Büyükelçiliği'ne yaptığı bir ziyaret sırasındaki sohbetimizi unutmuyorum. Onun isteği üzerine odada yalnızdık. Siyasi sorunlarla ilgili yorumları pek de özgün sayılmazdı. Yorumlarında ABD'yle ilgili dozu ayarlanmış bir eleştirellik ve Sovyet-İngiltere ilişkilerinin iyileştirilmesi ihtiyacına yönelik olarak da aynı oranda bir vurgu vardı.

Doğu-Batı işbirliği konusunda fazla ayrıntıya inmeye pek hevesli değildi ve farklı sosyal sistemlere sahip ülkelerin barış içinde bir arada yaşaması konusunda, NATO'nun ve Vaşington'la yakın ilişkilerin desteklenmesi gerektiğine kesin olarak inanıyordu. Görünürde Vaşington'u eleştirmekten geri durmayan Gaitskell'in öfkesi, iş reel politikaya geldiğinde uçup gidiyordu.

Aslında İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin dış politikasının Amerika'ya giderek daha da bağımlı hale gelmesinde sorumluluğun büyük bölümü İşçi Partisi'ne aittir. Tarih, İşçi Partisi'ni iktidarda olduğu dönemde Vaşington'la kurduğu dayanışma ve dışişlerinde bağımsız bir çizgiden yoksun olması nedeniyle ağır bir şekilde yargılayacaktır.

Sohbetimiz sırasında Gaitskell bana elini uzatmış, ben de aynı şekilde ona karşılık vermiştim. Daha sonra bu eş zamanlı hareketimiz üzerine kahkahalarımızı tutamadık. Bunun bir şaka olmasına karşın, önemli bir şey olduğunu fark etmiştik.

Gaitskell, "Her şeye rağmen İşçi Partisi sosyalist bir parti, değil mi?"

dedi.

"Siz benden daha iyi bilirsiniz" diye karşılık verdim.

Bunun üzerine ikimiz de yine kahkahalarımızı tutamadık.

Az önceki sorusuyla ilgili olarak ona şöyle bir soru yönelttim: "İşçi Partisi'nin lideri olarak partinizin ülkeyi nereye götürmek istediğini açıklayabilir misiniz? İşçi Partisi şu ana kadar ekonomiyi ve sosyal yapıyı düzenlemek için pek fazla girişimde bulunmadı. Kimse özel mülkiyeti yok etmenin bir yolu olarak kamulaştırmayı ciddiyetle savunmuyor."

Gaitskell, "İşçi Partisi elbette ki Marx'ın öğretilerini benimsemiyor. Bu öğretileri İngiltere için kesinlikle uygun bulmuyoruz. İşçi Partisi toplumsal değişimden yanadır, ancak Marksizm'in önerdiği radikal değişimler buna dahil değil" dedi.

Ona "Marksizm, İşçi Partisi'ne uygun değilse, sizin benimsediğiniz felsefe nedir? Hiçbir ciddi parti temel ilkeler olmaksızın var olamaz. Sizin ilkeleriniz neler?" diye sordum.

"İşçi Partisi, Fabianların öğretisini takip ediyor. İngiliz sosyalistlerin en fazla saygı duyduğu kesim onlar" şeklinde cevap verdi.

Gaitskell, bunu söyleyerek parti içinde farklı görüşlerin olmadığı izlenimi vermeye çalışıyordu. Ancak kendisi elbette ki kuramsal olarak "demokratik sosyalizmi" ilke edinen partinin sağ kanadına mensuptu. Bu ilkeyi açıklamak istediği zaman, doğal olarak bunun Muhafazakarların politikalarından farklı olduğunu kanıtlamak istedi, ama bunu başaramadı. Sınıf ideolojisi kavramını kabul etmemesine karşın, seçim kampanyalarında propaganda amacıyla kullanılan bazı söylemler dışında, İşçi Partisi siyasetinin ideolojik olarak egemen sınıf, yani burjuvazi ve kısmen de küçük burjuva ideolojisini temel aldığı ortaya çıkıyordu.

İngiliz orta sınıfı, tüm eğitim sistemini sosyal bilimlerin kendi çıkarlarına işleyeceği bir şekilde düzenlemişti. Bu felsefe, politik ekonomi ve tarihin tüm dalları için geçerliydi. Kendi deneyimlerime dayanarak, hem İşçi Partili hem de Muhafazakar siyasetçilerin, toplumsal alanda

önemli kişilerin, diplomatların ve din adamlarının tümünün insan bilimleri konusunda yarım yamalak bir bilgiye sahip olduğunu söyleyebilirim. Aslında İngilizler, bilim konusunda seçici, pragmatik ve sadece işlerine yarayan şeylerle ilgilenen insanlardı. Piskopos Berkeley'in kendisi bile öznel idealizm konusundaki fikirlerini mükemmelleştirdikleri için onları takdir ederdi. Şurası kesin ki, İngiltere'de bu bahsettiğim kişiler dışında daha bilgili insanlar da var, ancak çoğu (komünistler de dâhil) sahip oldukları birikime toplumda kabul gören üniversitelerde ulaşmıyorlar.

Gaitskell'in halefi olan İşçi Partisi lideri Harold Wilson, ülke tarihine damga vurmuş bir isimdir. İlk İşçi Partisi hükümetinde Ticaret Bakanı olan Wilson ile sol kanadın başkanı Aneurin Bevan, sosyal hizmetlerde yapılan kesintileri protesto etmek amacıyla Attlee'nin kabinesinden ayrılmıştı.

İşçi Partisi 1964'de iktidara döndüğünde, 13 yıl boyunca ortalarda görülmeyen Wilson, başbakanlık koltuğuna oturdu. Hükümetin iç politikaları, ekonomi ve toplumsal hayatta gerçek reformlar yapılmasını sağlamış ve sendikalara birçok kazanım getirmişti. Dış politikada ise hükümet, İngiltere'nin NATO'ya aktif katılımından ve Vietnam, Ortadoğu ve Avrupa'nın güvenliği ile silahsızlanma gibi bir dizi önemli konuda ABD'yle işbirliğinden yanaydı. İşçi Partisi'nin politikalarına yönelik artan memnuniyetsizlik, 1970'de yapılan seçimlerde partinin iktidardan düşmesine ve dört yıl süreyle muhalefette kalmasına yol açtı.

Wilson 1974'te yeniden Başbakan oldu. Hem kendi ülkesinde, hem de yurtdışında siyasi manevra alanında uzman, durumdan nasıl yararlanacağını bilen deneyimli ve yetenekli bir siyasetçi olarak tanınıyordu. Ben de şahsen bu şöhreti hak ettiğini doğrulayabilirim. 1975'in Şubat ayında Sovyetler Birliğini ziyaret etti ve en üst düzeyde yapılan görüşmeler, SSCB ve İngiltere arasında işbirliğinin geliştirilmesi açısından çok önemli oldu. Görüşmelerin sonunda, uluslararası ve ikili konularda siyasi müzakerelere gidilmesini öngören bir protokol anlaşması imzalandı. Ayrıca nükleer silahların sınırlandırılması için ortak bir dek-

larasyonun yanı sıra, ekonomik ve endüstriyel işbirliği ile bilimsel ve teknik işbirliğinin geliştirilmesi alanlarında da uzun vadeli iki anlaşma imzalandı. Ortak deklarasyon kapsamında iki taraf, bu işbirliğini diğer ülkelere de taşımak üzere birlikte çalışacaklarını ilan etti.

1976 yılının Mart ayında Başbakan Wilson ve Dışişleri Bakanı James Callaghan'la görüşmek üzere Londra'ya gittim. Bu, o sırada başbakanlıktan ve İşçi Partisi liderliğinden istifa etme kararı almış olan Wilson'la yaptığım son görüşme oldu. Dizginler Callaghan'ın eline geçmişti. Görüşmemiz sırasında Wilson'un aktif siyaseti üzülerek bırakmak üzere olduğunu anlamıştım. Görüşmenin mümkün olduğunca gerilimsiz ve sıcak bir şekilde geçmesi için elinden geleni yaptı.

Wilson'ın; bizim temel sosyalist felsefemiz nedeniyle değil, fakat SSCB ile İngiltere'nin barış içinde yaşamayı öğrenmesi ve savaşı engellemek için işbirliği yapması gerektiğini birçok kişiden daha derin fark ettiği için, Sovyetler Birliği'ne karşı iyi niyetle yaklaştığını vurgulamak istiyorum. Moskova'yı sık sık ziyaret etmesi de bunun bir kanıtıydı ve emekli olduktan sonra Büyük Britanya-SSCB Derneği'nin onur başkanı olması da kişiliğine uygundu.

İşçi Partisi'nin yeni lideri James Callaghan, partinin sağ kanadına daha yakın bir isimdi. Başbakanlığı sırasında, İngiltere'nin ABD'yle yakın ilişkileri korumasını istedi. İngiltere'nin NATO ve AET'nin yanında durarak ABD ile Bağımsız Devletler Topluluğu ve Ortak Pazar ülkeleri arasında köprü görevi görmesi gerektiğine inanıyordu. Yine de Callaghan hükümetinin ilk döneminde İngiltere-Sovyet ilişkileri iyiye doğru gitmeye devam etti. Ticaretin yanı sıra bilimsel, teknik ve kültürel alanda işbirliği de gelişme gösterdi.

Callaghan'ı yıllardır tanıyordum ve davranışları asla değişmedi. Onu ilk defa gördüğünüzde Rus olduğunu düşünebilirdiniz. Sakin görünüşü ve ölçülü gülümsemesiyle her an sohbet etmeye hazır görünüyordu. Asla gergin ya da zorlanıyormuş gibi bir hali yoktu ve her zaman şaka yollu olarak sırtınıza bir şaplak atacakmış gibiydi.

Wilson ve Callaghan ilginç bir ikiliydi. Birlikte çalışmak için doğ-

muş gibilerdi ve İngiltere yararına birçok ortak iş yaptılar. Callaghan Wilson'a göre daha yumuşak biriydi. Kendi görüşünü ifade ederken, doğrudan "Size katılmıyorum" demek yerine "Bu, şu açıdan da ele alınabilir" gibi daha ılımlı ifadeler kullanmayı tercih ederdi. Az konuşmasına rağmen önemli şeyler söylerdi. Bazen tutumunu yumuşatmak amacıyla "Söyleyeceklerinizi memnuniyetle dinleyeceğim. Acele etmeyelim. Sovyetler Birliği ve İngiltere yarın da burada olacak" diye konuşurdu.

Callaghan, Wilson ve onlar gibi insanlarla konuşmayı severdim. İşçi Partisi'nin belirli bir kesimi tam olarak bu ruha sahipti.

İngiltere siyaseti bugün nasıl görünmektedir? Muhafazakar hükümet Amerika'yı koşulsuz olarak destekleyen bir tutum benimsemiş durumda. Yaşlı İngiliz aslanı artık ihtiyarlıktan neredeyse çöktü. Bir zamanlar büyük Britanya İmparatorluğu'nun parçası olan, artık sadece Commonwealth'in üyesi olarak tanınan ülkeler, haklı gerekçelerle Londra'ya karşı giderek daha muhalif bir tutum benimsiyorlar. Özellikle İngiltere'nin Güney Afrika'daki ırkçı rejimle yaptığı işbirliğini protesto etmek amacıyla Birleşmiş Milletler'de çoğu zaman İngiltere aleyhine oy kullanıyorlar.

Sovyetler Birliği, bu şartlar altında bile ilişkilerde önceki yıllarda elde edilen kazanımları korumaya çalıştı. Tory politikalarının, Avrupa ve dünya için zararlı olduğunu vurguladık. Gorbaçov, bu konuyu Aralık 1984'te İngiltere'ye yaptıkları ziyarette ve 1985'te Kremlin'de yaptıkları görüşmede bizzat Margaret Thatcher'le konuştu.

Bugünün İngilteresi geçmişin İngilteresi'nin bir ürünüdür. Parlamento'nun kararları, ülkeyi gerçekte yöneten burjuvazinin, milletvekillerini etkilemek amacıyla kullandığı bir yoldu. Sonuçta amaçlarına bir şekilde ulaşıyorlar. Her çeşit konu Parlamento'da günlerce ve haftalarca tartışılabilir, reddedilebilir, düzeltilebilir ya da başka bir görüşe doğru evrilebilir. Ancak en sonunda güzel ve düzgün bir hale getirilir ve egemen sınıfın gücünü kullanmasına engel olmayacak bir şekilde nihai karar olarak kabul edilir.

Bazen aniden seçimler yapılır ve bu sıradışı bir şeylerin yaklaşmakta olduğunun düşünülmesine yol açar. Ancak her seçimden sonra burjuvazi yine iktidardadır. Ve asıl önemli olan da budur.

İki ana parti Muhafazakarlar ve İşçi Partisi sırayla iktidarı birbirlerine devreder. İkisi de seçimde ne kadar büyük bir çoğunluğun oyunu alırlarsa alsınlar, gelecek seçimde azınlıkta kalacaklarını bilir. Bu, iki partiyi görünen ve görünmeyen bir şekilde birbirine bağlamıştır.

Parlamentoya, silahlı kuvvetlere ve kamu hizmetlerine bakıldığında bunların kendilerini sürekli olarak yeniden ürettikleri görülür. İngiltere aslında temelde ve üst yapıda Marksist-Leninist anlayışın yaşayan bir örneğidir.

İngiltere sermayesinin Amerikan sermayesiyle iç içe geçtiği ve çokuluslu şirketlerin uluslararası alanda olumsuz bir etkisi olduğu düşünüldüğünde, İngiltere'deki iktidar yapısının özü, açık ve gizli yönleriyle daha da belirgin bir şekilde ortaya çıkar.

XI
Soğuk Savaş'ın cephelerinde

Ağustos 1948'te ABD'de geçirdiğim sekiz yılın ardından ülkeme döndüğüm zaman duyduğum heyecanı, dışişleri bakanlığı yardımcılığı görevini üstlenmek için Nisan 1953'te Moskova'ya gitmek üzere Londra'dan ayrıldığı zaman da hissettim. Ancak aradan yıllar geçmişti ve ne yazık ki Soğuk Savaş bir gerçeklik haline gelmişti. "Komünist tehdit" ve "birleşik savunma ruhu" söylemini benimseyen siyasetçilerin, tarihçilerin, ekonomistlerin ve gazetecilerin yüksek sesle yürüttüğü kampanyanın ardından Nisan 1949'da Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO) kurulmuştu. Bu kampanyanın en önemli savunucularından biri askeri birlik ihtiyacı üzerine yazdığı makalelerle tüm yaygın basın-yayın organlarında yer alan Walter Lippman'dı. Lippman'ın her makalesinde SSCB'yle ilgili düşmanca yorumlar belirli oranda bulunuyordu.

NATO fikrinin ve Soğuk Savaş ideolojisinin başlıca yaratıcılarından biri de 1949-1953 yılları arasında dışişleri bakanı olan Dean Acheson'du. Onun adına Truman Doktrini ve Marshall Planı'nda da rastlamak mümkündü. Acheson, yöntemsel olarak ısrarla NATO'nun kurulması için elinden geleni yaptı. Kendine yardımcı bulmakta da zorluk yaşamadı. Bu, sadece gericilerin duymak istediklerini söyleyerek hükümete para kazandırmak isteyen herkesin yapabileceği bir işti. Akademik kurumların dış politika konusunda danışmanlık yapması, ABD'de kabul gören bir durumdu.

ABD'nin uluslararası ilişkiler alanındaki saldırganlığının en ciddi örneklerinden biri Kore Savaşı'ydı. Ancak buna karşın Sovyetler de, Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti'ni (Kuzey Kore) maddi ve manevi olarak destekledi. SSCB ayrıca 1953'te başarıyla sonuçlanan ateşkes görüşmelerinde de önemli bir rol oynadı.

Kore yarımadasındaki durum henüz çözüme kavuşmuş değil ve Uzakdoğu'daki durum da istikrarsızlığını koruyor. SSCB, Kuzey Kore'nin Amerikan askerlerinin Güney Kore'den çekilmesi ve ülkenin barışçıl yollarla dış müdahale olmadan yeniden birleşmesi için yaptığı öneriyi destekliyor.

SSCB'nin Hindiçini'le ilgili Cenevre anlaşmalarının imzalanmasına ve Fransa'nın bu bölgede halka karşı açtığı kanlı savaşın sona erdirilmesine de büyük katkı sağladığını belirtmek gerekir.

1953'te Soğuk Savaş'ın başlatılmasında Churchill'in ortaklığını yapan Truman'ın yerine, başkanlığa Dwight D. Eisenhower geldi. Tarih fazla tanınmayan kişilerin büyük olaylar ve genelde de savaşlar sırasında ortaya çıktığı çok sayıda örnekle doludur. Eisenhower da bunlardan biriydi. On yıl içinde inanılmaz bir hızla yükseldi. 1941'de neredeyse hiç tanınmayan bir subayken, 1943'te Avrupa kuvvetlerinin komutanı oldu, 1953'te de ABD başkanlığı koltuğuna oturdu.

Hiçbir özel yeteneği yoktu. Her şey koşulların bir sonucu olarak gelişti. Amerika savaşa girdiğinde, Roosevelt'in hızla üst düzey askeri personel bulması gerekmiş, bu durum Eisenhower'ın yükselişine yardım etmişti. Müttefik kuvvetleri için bir başkomutan bulmak gerektiğinde, ekip çalışmasında ve insanları idare etmekte başarılı Amerikalı bir general aramaya başlanmış ve bu görevi de yine Eisenhower kapmıştı. 1952'de başkanlık yarışına girdiğinde, silah üretimi alanında faaliyet gösteren büyük şirketlerin desteğiyle zaferini garantilemişti. Rockefeller, Morgan, Dupont, Mellon ve diğer milyarderler gibi mali-endüstriyel tekeller açısından Eisenhower'ın politikaları, kendi politikalarıydı. Bu nedenle 1956'da Cumhuriyetçi Parti'den yeniden aday olduğunda tekrar seçilmesi için her yolu denediler ve hiçbir şeyden

kaçınmadılar.

Eisenhower'ın Beyaz Saray'daki sekiz yıllık dönemi, iç politikada gericiliğin yükselişiyle özetlenebilir. Silah üretimi düzenli olarak arttı. Silahlanma yarışı ve Soğuk Savaş'la ilgili sloganlar ABD'nin iç ve dış politikasını tümüyle kuşattı.

Kore Savaşı, Eisenhower'ın başkanlığının ilk döneminde sona erdi. Daha sonra iki taraf Cenevre'de Hindiçini Anlaşması'na imza attı. Doğu'yla Batı arasındaki gerilim azalıyormuş gibi görünüyordu. Ancak Vaşington'un başka planları vardı.

1955'te SSCB, ABD, İngiltere ve Fransa hükümet başkanları, Cenevre'de düzenlenen toplantıda bir araya geldi. Eski müttefikler arasındaki ciddi farklılıkları su yüzüne çıkartan şiddetli tartışmalar yaşandı. Eisenhower, Eden ve Edgar Faure, NATO'nun özellikle Avrupa'da barıştan yana bir güç olduğunu savunuyorlardı. Gerçekte ise amaçları Doğu Almanya'nın Batı Almanya tarafından yutulmasını sağlamak ve Batı Almanya'nın yeniden militarizasyonu için yürütülen çalışmaları barış yanlısı bir propagandayla iyi bir şeymiş gibi göstermekti.

Batılı ülkeler, Sovyetler Birliği'nin barışı sağlamak için üzerine düşeni yapmadığını iddia ediyordu. Bu söylemi engellemek amacıyla, Hruşçov, Bulganin, Molotov, Mareşal Jukov ve benim bulunduğum Sovyet heyeti Sovyetler Birliği'nin NATO'ya girmek istediğini açıkladı. "NATO barış hedefine bağlı bir örgütse, elbette ki SSCB'yi de kabul edecektir" diyorduk.

Bakanlar Konseyi Başkanı olan Bulganin'in yaptığı bu açıklamanın o anda Batılı heyetler üzerinde yarattığı etkiyi anlatmak zor. Öylesine donup kaldılar ki birkaç dakika boyunca hiçbiri konuşamadı. Eisenhower'ın o bilindik "seçimin galibi" gülümsemesi silinip gitmişti. Dulles'a danışmak üzere öne doğru eğildi, ancak önerimize bir yanıt alamadık.

Toplantıdan sonra Dulles koridorda beni durdurdu ve "Sovyetler Birliği bu konuda ciddi miydi?" diye sordu.

Ona "Sovyetler Birliği, özellikle böyle önemli toplantılarda ciddi olmayan önerilerde bulunmaz" diye cevap verdim.

Dulles bir şey daha söylemek üzereydi ki Eisenhower yanımıza geldi. Bilindik gülümsemesi yine yüzündeydi. "Sayın Gromıko, size şunu söylemeliyim ki Sovyetler'in önerisi çok önemli olması nedeniyle tarafımızca incelenecektir."

Dört ülkenin yaptığı sonraki toplantılardaysa Batılı heyetlerin önerimizi daha fazla tartışmak istemediği görülüyordu. Onlar da bu konu ne zaman açılsa gizemli bir şekilde gülümseyerek tavırlarını açıkça belli ediyorlardı. Gerçek şu ki NATO, bu konuyu nasıl ele alacağını bilmiyordu ve geçiştiriyordu. İlerleyen yıllarda yeni kuşaktan ABD'li yetkililere önerimizden bahsettiğimde, çok az bir bölümünün bundan haberdar olduğunu gördüm.

Önerimizle ilgili olarak Jukov, Eisenhower'ı ziyaret etmişti. Jukov'un anlattıklarına göre Eisenhower kendi içine kapanarak sadece memnuniyetsizliğini gösteren birkaç kelime söylemiş. Eve dönerken Jukov'un üzgün olduğunu görebiliyordum. Sovyetler Birliği'nin "her ihtimale karşı hazırlıklı olması" gerektiğini söylemişti ve bu görüş heyetin diğer üyeleri tarafından da paylaşılıyordu.

Mareşal Jukov

Mareşal Georgiy Konstantinoviç Jukov ile özellikle ben dışişleri bakanı olduktan sonra birçok defa bir araya geldik. O dönemde kendisi savunma bakanıydı. Yaptığımız iki görüşme hafızamda yer etti. İlki Nisan 1957'de Romanya'da geçici olarak konuşlandırılan Sovyet güçlerinin yasal statüsüyle ilgili Sovyet-Romanya Anlaşması'nı imzalamak üzere birlikte Bükreş'e gittiğimiz dönemde yaşandı. Yan yana oturduğumuz için hemen sohbet etmeye başladık. Hruşçov'un yanında olmadığı zaman daha rahat olduğunu fark etmiştim.

Romanya'ya uçarken savaştan bahseden Jukov, "Zaferin kazanılması, başka önemli etkenlerin yanı sıra, büyük ölçüde askerlerin ve subayların kararlılığına bağlıydı. Savaşın seyri içinde düşmana kar-

şı, anayurtları için ve başka ülkelerin halklarının faşizme kölelikten kurtulması için savaşan Sovyet silahlı kuvvetleri gittikçe daha üstün konuma geldiler.[26] İşte bu kazanacağımızdan emin olma ruhunu, erden generale kadar bütün savaşçılarda her açıdan destekledik" dedi. Mareşal'in sözleri savaşın sonlarına doğru askerler arasında disiplini güçlendirmek amacıyla alınan ve kendisinin de bizzat katkı koyduğu sert tedbirleri işaret ediyordu.

Jukov, gizlemediği bir memnuniyetle, orduya sağlanan yeni füzelerin başarıyla denenmesinden bahsetti. O zaman henüz kıtalararası balistik füzeler yoktu ancak büyük güçlerin ordularında yeni müthiş füzeler vardı. Jukov bizim test edilmiş füzelerimizin menzilini söyledi.[27]

[Gromıko'nun Jukov hakkındaki övücü sözleri üzerine Jukov şöyle der]: "Sanırım yararlı bazı işler yaptım. Yapabileceğimin hepsini yapıp yapmadığım hususunda hüküm verecek olan ben değilim. Halkın benim çalışmamı takdir etmesi her yetkilinin hoşuna gitmeyebilir. Stalin'in de bana karşı tavrı hep aynı değildi. Ancak zor anlarda o bana söylenecek doğru sözleri daima buluyor ve kullanmasını beceriyordu".[28]

Jukov sohbetimiz esnasında Stalin hakkında eleştirel denebilecek açıklamalar yapmadı.[29] Stalin'in ölmüş olmasına ve Hruşçov'un Şubat 1956'daki 20. Parti Kongresi'nde o ünlü konuşmasını yapmış olmasına rağmen, Jukov, "Stalin'in başkomutan olarak vermiş olduğu muazzam hizmeti kabul ediyorum" dedi.

Askeri harekatın yönetimine ilişkin temel kararlar ve bu kararların alınmasında Stalin'in rolü hakkında kısa ama net ve olumlu

---

26 Rusça metinde yer alan bu cümle İngilizce çeviride yoktur. Karş. *Pamyatnoe*, s. 368, *Memories*, s. 167. (Yay. Haz. notu).

27 Bu son cümle İngilizce metinde "Jukov bizim test edilmiş füzelerimizin menzilinden memnundu" şeklindedir. (Yay. Haz. notu).

28 Rusça metinde yer alan bu paragraf (ve başka bazı ayrıntılar) İngilizce çeviride yoktur. (Yay. Haz. notu).

29 Bu cümle İngilizce metinde "[Jukov] Stalin hakkında önemli görülebilecek bir dizi yorum da yaptı" şeklindedir. (Yay. Haz. notu).

konuştu.[30]

Ancak dikkat çekici bir biçimde Hruşçov'un savaş sırasında herhangi bir askeri harekattaki ya da harekat hazırlığındaki rolüne ilişkin kesinlikle hiçbir şey söylemedi. Elbette bu bir tesadüf değildi.[31] Oysa Hruşçov'un kendisi cepheye yaptığı gezileri ve bazı askeri yetkililerle yaptığı görüşmeleri hatırlamaktan oldukça hoşlanırdı.

Sovyet kaynaklarında ortaya çıkan son haberlerde Jukov'un askerlerimizin tam olarak silahlanmış Nazilere karşı hazırlıksız olması konusunda Sovyet askeri yönetiminin suçlanması gerektiğini kabul ettiği belirtiliyordu. Ben ondan böyle bir izlenim edinmedim, ancak onun "Savaştan önce silahlanmanın tamamlanmasıyla ilgili siyasi[32] kararlar çok geç alındı ve asıl sorun da bu idi" dediğini hatırlıyorum.

Politbüro'nun eski üyelerinin bulunduğu bir ortamda bu görüşleri asla dillendirmese de, Stalin'in ordunun üst kademelerinde gerçekleştirdiği kırımla ülkeye verdiği büyük zarardan acıyla söz ettiğini hatırlıyorum. "Elbette ki onları masum kurbanlar olarak görüyorum.

[30] Rusça metinde yer alan bu cümle İngilizce çeviride yoktur. Burada unutmamak gerekir ki Hruşçov'un 20. Kongre'deki konuşması olmasaydı bile aslında Jukov'un isteseydi Stalin'den hoşlanmadığını ya da en azından soğumuş olduğunu belli etmek için en azından bir nedeni vardı, çünkü savaştan sonra bazı Sovyet subaylarının Almanya'dan yağmalanmış bazı mücevherler ve başka değerli eşyaları ülkeye getirdiğine ilişkin kuşkular üzerine Stalin, Jukov'un evini bile aratmıştı. Jukov bu aramada bulunan bazı eşyaları açıklamakta zorlanmıştı. Daha sonra Jukov ceza almamış ancak onun konumunda biri için rütbe tenzili demek olan bir göreve getirilmişti. 1953'te Stalin'in ölümünden sonra tekrar yükselmeye başlayan Jukov, kısa sürede savunma bakanı oldu. Öte yandan Jukov, Gromıko'nun anlattığı bu konuşmadan bir ay sonra Mayıs 1957'de Molotov, Malenkov ve Kaganoviç'e karşı Hruşçov'u destekledi, hatta siyasi rakiplerini askeri güçle tehdit etti. Sonuçta Hruşçov kazandı ancak kendisine hizmet etmiş olan Jukov'u tehdit olarak gördüğünden Ekim 1957'de onu savunma bakanlığından ve parti merkez komitesinden ihraç etti. (Yay. Haz. notu).

[31] Rusça metinde yer alan bu cümle İngilizce çeviride yoktur. (Yay. Haz. notu).

[32] Buradaki "siyasi" sözcüğü Rusça metinde yoktur, İngilizce çeviride eklenmiştir. (Yay. Haz. notu).

Özellikle Tuhaçevski ordu ve devlet açısından ağır bir kayıp oldu."[33]

Başta gazeteciler olmak üzere pek çok kişi, Jukov'un bir savaş lideri olarak sert biri olduğuna vurgu yapar ve onun kendini kontrol edemediğini öne sürer. Muhtemelen cephede, özellikle de savaş sırasında sert biriydi, ancak kendi gözlemlerime göre asla kontrolünü kaybetmedi. Onu ilkeleri olan biri olarak tanıyorum. Savaştaki rolünü abarttığını öne sürmek kesinlikle saçma olur. Zaten kendi rolünü nasıl aşırı bir şekilde vurgulayabilirdi ki? Anavatana yaptığı hizmet, Sovyet halkının zaferinde çok değerli bir yere sahiptir.

Sovyet ordusunda büyük saygı duyduğum bir başka isim de 1960'lı ve '70'li yıllarda savunma bakanlığı yapmış olan Mareşal Andrey Antonoviç Greçko'ydu. Bir ülkenin dış politikası sağlam bir ekonomi ve güvenilir bir savunma gücünü temel almalıdır. Her ülkenin silahlı güçleri de aynı şekilde dış politikanın etkisini hisseder. Bu nedenle Greçko'yla iş amaçlı sistematik görüşmeler yapıyorduk ve neredeyse her gün savunma ve dış politika alanını ilgilendiren bir sorun üzerine tartışıyorduk. Karşısındakini dinleme yeteneğine sahipti ve söylediklerinin ikna edici olmadığını düşündüğünde fikrini değiştirmeye her zaman açıktı. İyi konuşmacılar arasında sayılamayacak olsa da arkadaşları arasında başka biri olurdu: bilgileri analiz edebilir, kendi düşüncelerini düzene koyar ve parlak çıkarımlar yapardı. Askeri alandaki tarihçilerimiz; bir ordu komutanı, yurtsever ve komünist olarak ona ne kadar çok şey borçlu olduğumuzu her zaman bilecektir.

Cenevre'de dört ülkenin yaptığı toplantıdan kısa bir süre sonra, Vaşington 1957'de "Eisenhower doktrini" olarak bilinen politikayı resmen açıkladı. Bu doktrinle ABD, Ortadoğu'da otoritesini dayatmak amacıyla silahlı kuvvet kullanma hakkı olduğunu öne sürüyordu. Bu doktrin, -düşmanca bir tutumla büyük ölçüde uygulanmıştır- ulusal kurtuluş hareketlerine muhalefet ve "komünist tehdide" karşı direniş adı altında bölgedeki diğer ülkelerin iç işlerine müdahale amacı taşı-

[33] Bu konuda farklı bir görüş için bkz. V. Litov, *İvan Aleksandroviç Benediktov ile Söyleşi*, Yazılama Yayınevi, 2008, s. 44-47. (Yay. Haz. notu).

yordu ve uluslararası hukuk ile BM Sözleşmesi'nin açık bir ihlaliydi.

Sovyetler Birliği, Eisenhower doktrininin barışa yönelik tehlikelerine sürekli olarak vurgu yaptı. Bu tehlikeler, Suriye'nin bağımsızlığına karşı yapılan planlarda, ABD'nin 1958'de Lübnan'a müdahale ettiğinde kendini gösterdi. Bu planlar zamanla ABD'nin bugünkü Ortadoğu politikasının şekillenmesine yol açtı ve bizim şikayetlerimiz görmezden gelindi.

Ancak Eylül 1959'da Eisenhower, SSCB'yle siyasi olarak iletişime geçmek istedi ve Hruşçov'u resmi bir ziyaret için ABD'ye davet etti. Görüşmelerde başta Berlin'le ilgili şartlar olmak üzere birçok konu ele alındı. Sovyet tarafı bu şartların "Alman Barış Anlaşması" ve "Batı Berlin ile çevresindeki durumun normalleşmesi" temelinde belirlenmesinin önemine vurgu yaptı. ABD'nin tutumu ise böyle bir yaklaşımı imkansız hale getiriyordu. Buna karşın Batı Berlin üzerine görüşmelerin devam etmesi ve dört ülkenin Mayıs 1960'da bir araya gelmesi gerektiği konusunda anlaşma sağlandı.

Eisenhower, ziyaret boyunca Sovyet heyetine saygıyla yaklaştı. Olumlu bir hava yaratmak istiyor ve genelde yapıcı ilişkiler istiyormuş gibi davranıyordu. Bunu daha iyi göstermek amacıyla Hruşçov'u ve Sovyet heyetinin diğer üyelerini Vaşington'dan 45 mil uzaklıktaki ormanlık alanda bulunan ve dinlenme amaçlı olarak kullanılan Camp David'deki resmi başkanlık konutuna davet etti. Bölgede birkaç yeşil boyalı kulübe vardı ve ana bina da; içinde büyük bir şömine olan, orta genişlikteki bir oturma odası ve birkaç yatak odası bulunan tek katlı, basit bir evdi.

Burası savaşın ilk günlerinde Roosevelt tarafından kullanılmıştı. O buraya James Hilton'un *Lost Horizon* (Kayıp Ufuk) kitabındaki sonsuz gençlik yeri olan *Shangri-La* adını vermişti. Truman ise burada daha az kaldı. Eisenhower, geleneği yeniden canlandırmış ancak bölgeye torunun adını vererek Camp David demişti. Amerikalıların çeşitli yerlere isim vermek gibi bir huyu vardır. Bizim köylü kulübesi dediğimiz bir yere onlar, sırf yakınlarda boyu altı fitten fazla olmayan kahverengi

taşlar olduğu için *Golden Rock* adını verebilirler.

Amerikan başkanları genelde Camp David'e üst düzey konukları davet eder. Benim de çeşitli toplantılarda fark ettiğim üzere burası bu tür görüşmeler için ideal bir yerdir.

Hruşçov gelmeden önce, kısa süren garip bir konuşma yaşandı. Tam o içeri girmeden önce Eisenhower, Dulles'la yaptığım sohbete katıldı.

Başkan oldukça yorgun görünüyordu. "Sağlığım giderek bozuluyor. Kalbimle başım dertte ve dikkat etmem gerekiyor" diye şikayet etti.

Dulles'la birlikte samimi duygularla onu dinledik. Eisenhower konuşmasını sürdürdü: "En iyisi yatmadan önce bir kadeh brendi içmekmiş. Öyle yapsaydım son geçirdiğim kalp krizinden kurtulabilirdim." Gülümsüyordu ancak ciddi olduğunu göstermek amacıyla "Bu sadece benim fikrim değil. Doktorum ünlü kardiyoloji uzmanı Profesör White da aynı şeyi söyledi" dedi.

Profesör White, bir süre Eisenhower'a yardım edebildiyse de Başkan, kalp sorunları sonucu hayatını kaybetti.

Hruşçov, Vaşington'dan ayrılmadan önce Eisenhower ve kabinesinden bazı isimleri Sovyet Büyükelçiliği'nde vereceği resmi veda yemeğine davet etti. Masada yanıma Başkan'ın herkesçe sevilen ve bu nedenle Mamie ismiyle tanınan eşi oturdu. Sovyet halkı hakkında hoş şeyler söyledi:

"Birçok zorluk yaşadınız. Savaşta nasıl zorluklarla karşı karşıya kaldığınızı biliyoruz. Neler kaybettiğinizin farkındayız" dedi. Yine de kendini o dönemki havaya uyum sağlamak zorunda hissediyordu: "Ancak şu anda Sovyetler Birliği kendi sistemini diğer ülkelere dayatmak istiyormuş gibi görünüyor. Bununla ilgili birçok şey yazılıyor. Buradaki birçok insan böyle düşünüyor. Bunlar doğru mu?"

Ona "Duyduğunuz her şeye inanmayın" dedim ve diğer ülkelerin işlerine karışmamak gibi katı bir prensibimiz olduğunu ekledim.

Mamie'nin tepkisi tam da ona uygun oldu. Yavaşça "Burada nedense bununla ilgili hiçbir şey söylenmiyor. İncil'de de böyle bir şey görmedim ki İncil benim başucu kitabımdır."

Yüzümdeki ifadeyi değiştirmeden ona katılmaktan başka çarem yoktu: "Doğru, İncil'de bu konuda bir şey yazmıyor."

Aslında Hruşçov'un ziyareti rutin bir ziyaretten pek de farklı olmamış, herhangi bir tavır değişikliğine yol açmamış ve sonuçta ortak bir bildiri de yayımlanmamıştı.

Ancak kısa bir süre sonra Sovyet-ABD ilişkilerini daha da zora sokan bir olay yaşandı: ABD'nin U2 casus uçağı 1 Mayıs 1960'ta Sovyet hava sahasını ihlal etti. Bunun planlanmış bir olay olduğu açıktı ve pilot Gary Powers tarafından da doğrulandı. Vaşington ise bunu küstahça inkar etmeye çalıştı. Sovyetler Birliği, ABD hükümetinden özür talebinde bulundu ve 16 Mayıs'ta Paris'te önceki yıl kararlaştırılan ve ay sonunda yapılacak zirve öncesinde dört ülke arasında düzenlenen ön toplantıda konuyu gündeme getirdi.

Bu toplantıda ortaya çıkan durum gerilimi açıkça gösteriyordu. Heyet başkanları salonda toplanmıştı. İlk olarak Hruşçov, ardından da Savunma Bakanı Malinovski'yle ben salona girdik. Hemen masadaki yerlerimize oturduk ve diğerlerini beklemeye başladık. İki-üç dakika sonra Eisenhower ve yardımcıları geldi. Tam Hruşçov'u selamlamak üzereydi ki onun soğuk bakışlarıyla karşılaştı ve durumu fark ederek olduğu yerde kaldı. Hiçbir selamlaşma yaşanmadı, iki lider el bile sıkışmadılar. Cumhurbaşkanı De Gaulle ve Başbakan Macmillan normalde olduğu gibi diğer heyet üyeleriyle el sıkıştılar.

Bu sıradışı olay kötüye işaretti. De Gaulle bir süre konuştuktan sonra Hruşçov söz aldı ve "Bu toplantıda Başkan Eisenhower, Gary Powers'ın provokasyonu için Sovyetler Birliği'nden özür dilerse çalışmaya başlayabiliriz" dedi.

Eisenhower ancak duyabileceğimiz bir şekilde "Özür dilemek gibi bir niyetim yok, çünkü özür dilemem için bir neden yok" diye cevap verdi.

Herkes, oturmaya devam edilirse bunun, masayı önce kimin terk edeceği konusunda bir yarışa yol açacağını fark etmişti; bu nedenle tek bir söz söylenmeden salon terk edildi. ABD, SSCB'den hak ettiği

şekilde özür dilemedi ve dünyadaki gerginliğin azaltılması için aslında pek çok şeyin yapılabileceği toplantı böylece dağıldı.

Fransa Cumhurbaşkanı, Hruşçov'a Eisenhower'ın ilkesel olarak hatalı olmasına rağmen affedilmesi gerektiğini söyleyerek durumu düzeltmeye çalıştı, ancak bu yaklaşım sonuç getirmedi.

Yine de Eisenhower en azından Ocak 1961'de yaptığı veda konuşmasında "devasa askeri yapılanmaya ve büyük silah sanayisinin birleşmesine" karşı yaptığı uyarı nedeniyle saygıyı hak ediyor. Başkan bu konuşmasında, "Bizler askeri sanayinin beklenen ya da beklenmeyen gereksiz etkilerine karşı kendimizi korumalıyız" demişti.

Siyasi durumun farkında olan Amerikalılar genelde "Dulles olmasaydı, onu yaratmamız gerekirdi" derlerdi. Bunun bir anlamı vardı. Sadık, inanmış ve azimli bir hizmetkar olan Dulles, askeri sanayinin çıkarlarını başarıyla savundu.

1888'de Vaşington'da doğan Dulles'ın babası din öğretmeniydi, dedesi ise bir dönem dışişleri bakanıydı. Lahey Barış Toplantısı'nda ABD heyetinde bulunan, 1919'daki Versailles (Versay) Barış Konferansı'nda ABD heyetine danışmanlık yapan ve sonraki yıllarda da birçok diplomatik görevi üstlenen John Foster Dulles'ın da yeğeniydi.

İş dünyasının da içinde olan Dulles, birçok şirket ve bankanın da yönetim kurulundaydı. Ayrıca Amerikan sanayinin büyük bir bölümünü temsil eden 60 şirkete hizmet veren Sullivan ve Cromwell'in güçlü hukuk şirketinin de başındaydı. Sullivan ve Cromwell faşizm yanlısı Amerikan Birinci Komitesi'nin üyesiydi, Dulles ile eşi de bu kuruma büyük miktarlarda bağış yapmışlardı. 1941'de Ulusal Amerikan Kilisesi Ulusal Konseyi Dış Komisyonu'na başkan olarak atanan Dulles, aşırı gerici sağ kanatta yer alıyordu. 1944'te New York Avukatlar Birliği'nin başkan yardımcısı ve uluslararası hukuk bölümünün başkanı oldu. Haça ve kılıca tapmak tam ona yakışan bir davranıştı.

Dulles'la ilk olarak 1945'te San Francisco Konferansı'nda yönetim komitesi toplantısında tanıştım ve ilerleyen 15 yılda da kendisini gözlemleme fırsatım oldu. Bu yıllar boyunca hiç değişmedi. Kim olursa

olsun asla Beyaz Saray'ın sahibine göre hareket etmedi. Ne Roosevelt, ne de Truman, onu sıradan biri olarak gördü. Elinde İncil'le her zaman sağ kanadın konumunu savundu.

Sabit ve keskin bir üsluba sahip olsa da doğuştan bir hatip değildi. Yavaş, soğukkanlı ve sakin bir şekilde konuşurdu, ancak söyledikleri etki yaratırdı. Herkes onun Amerika'yı yöneten tekel sermayesinin sesi olduğunu bilirdi. Londra'daki (1945), New York'taki (1946) ve Moskova'daki (1947) dışişleri bakanları konferanslarında ABD hükümetinin konumu üzerinde güçlü bir etkiye sahipti.

1950'li yılların başlarında birçok görev üstlenmesine ve neredeyse daimi bir danışman olarak görev yapmasına karşın daha fazla yükselemedi. 1952'deki seçim kampanyasına aktif olarak katılmış, Eisenhower'ı desteklemiş ve Cumhuriyetçilerin dış politikasını belirlemişti. Son çıkışını da Ocak 1953'te Dışişleri Bakanı olarak yaptı ve bu yıldan sonra başta Sovyet-ABD ilişkileri olmak üzere ABD dış politikası ve diplomatik faaliyetlerinin tümünde onun izi açıkça hissedildi.

Dulles, dış ilişkileri yürütmenin gelişmiş bir yolu olarak gördüğü ve hayatının sonuna kadar savunduğu "belirli bir amaca ulaşmak için her riski göze alma" fikrinin yaratıcısıydı. Adı, ABD'nin saldırgan politikalarıyla ve SSCB'ye karşı düşmanlıkla özdeşleşmişti. Çok az sayıda ABD'li siyasetçi bu konuda onu geçebilirdi.

İnsani yönden onun için ne söylenebilir? Bu pek o kadar kolay değil, çünkü onu temsil ettiği siyasetin dışında düşünmek oldukça zor. Benim onunla birebir yaptığım görüşmelerde edindiğim izlenime göre, kafası tam olarak karışık olmasa da konuşmaya sanki doğru frekansı bulmak istermiş gibi tereddütle başlardı. Ayrıca sürekli hareket eder, sürekli bir bacağını diğerinin üstüne atar ve nadiren karşısındakinin gözünün içine bakardı.

İyi eğitim almış biri miydi? Bilimlerin egemen elitlerin çıkarlarıyla kesin bir uyum içinde öğretildiği Batı'nın standartlarına göre kesinlikle öyleydi. Vaşington'a yaptığım ziyaretlerden birinde Sovyet Büyükelçisi Menşikov'la birlikte beni evine davet etmişti. Bizi, kütüphanesinin

bulunduğu oturma odasında kabul etmiş ve aralarında antikaların da olduğu kitap koleksiyonunu gururla göstermişti.

Açıkça bizi etkilemek amacıyla Lenin ve Stalin'in ABD'de basılan eserlerinin yer aldığı kütüphaneyi göstermişti.

"Lenin'in kitapları burada, Stalin'inkiler burada" dedi. "Seçilmiş eserleri. Şu anda *Proletarya Diktatörlüğü* üzerine çalışıyorum ve bu konuda yazılanlara bakarak ne anlama geldiğini anlamaya çalışıyorum."

Bize not aldığı, bazı bölümlerin altını çizdiği ve ünlem işareti koyduğu sayfaları gösterdi. Belli ki bu okumayı ciddiye alıyordu. Sayfaların köşesine aldığı notlardan birini görme fırsatım oldu ve bu not oldukça sıradan olmasına karşın okuduğu her şeyi sert bir şekilde eleştirdiğini gösteriyordu. Büyükelçiyle birlikte misafirperverliği için ona teşekkür ettik ve Marksizm-Leninizm üzerine yaptığı çalışmada kendisine iyi şanslar diledik. Dulles kahkahayla güldü, biz de aynı şekilde karşılık verdik. Birbirimizi gayet iyi anlıyorduk.

Dört ülkenin dışişleri bakanlarının Almanya'yı tartışmak üzere Cenevre'de toplandığı 1959'un yazında, toplantının ertelendiği bildirildi: John Foster Dulles ölmüştü. Sadece birkaç ay önce hastalığı nedeniyle Dışişleri Bakanlığı'nı bırakmış ve Başkan'ın özel danışmanı olmuştu. Şimdi hep birlikte cenazesine katılmak için Vaşington'a gitmemiz gerekiyordu.

Birlikte uçağa bindik. Birkaç sıra önümde yeni Dışişleri Bakanı Christian Herter oturuyordu. Kendisi topaldı ve koltuk değnekleriyle yürüyordu, bu nedenle onun öne geçmesine izin veriyorduk.

Atlantik üzerinden uçtuğumuz sırada ABD Savunma Bakanı Neil McElroy yanıma geldi ve "Size katılabilir miyim? Sizinle konuşmak istediğim bir-iki şey var" dedi

"Lütfen oturun" diye yanıt verdim.

Hiçbir savunma bakanının, özellikle de o ülkenin dışişleri bakanı da aynı uçaktayken, Sovyet Dışişleri Bakanı'na kendi inisiyatifiyle bir şey söylemeyeceğini gayet iyi biliyordum.

McElroy "sarı tehlike" olarak nitelendirdiği Çin hakkında konuşma-

ya başladı: "*Sarı tehlike* şu anda o kadar büyümüş durumda ki onu görmezden gelmek imkansız. Bu sadece dikkat edilmesi gereken bir mesele değil. Bu işe el atılması gerekiyor."

Konuşmasına nasıl devam edebileceğini tahmin etmeme rağmen hiçbir şey söylemedim ve devam etmesine izin verdim.

"Çin'e karşı birleşmeliyiz" dedi. Bu sözün beni nasıl etkilediğini görmek için durdu.

O dönemde Sovyet-Çin ilişkileri oldukça sıkıntılıydı ve sınırlarımızda silahlı çatışmalar bile yaşanıyordu.

Bakan'a şöyle cevap verdim: "Siz ve biz (bu ABD ve SSCB anlamına geliyordu) Avrupa'da yaşanan zorluklara çözüm bulmak ve Sovyet-ABD ilişkilerini iyileştirmek gibi çok daha önemli bir işle karşı karşıyayız."

Yine de ısrar ederek "Bu büyük bir sorun. İki ülke de bunu düşünmeli" dedi.

Böylece sohbetimiz sona erdi.

Benimle konuşan kişinin aslında Savunma Bakanı değil, Dışişleri Bakanı olduğunu elbette ki anlamıştım.

Moskova'ya dönüşümde McElroy'un söylediklerini Hruşçov'a ilettim. Bu konu ne ABD tarafından ne de bizim tarafımızdan tekrar gündeme getirilmedi.

Şubat 1957'de Dışişleri Bakanlığı'na atandım. Emperyalizmin saldırganca oyunları dünyanın çeşitli bölgelerinde ciddi krizleri kışkırtmaya devam ediyordu. Nisan 1961'de Amerikan paralı askerleri Küba'daki Domuzlar Körfezi'ne çıkarma yaptı. Aşağılayıcı bir başarısızlıkla sona eren bu müdahale Sovyet-ABD zirvesinin iptal olmasına yol açtı.

Bu nedenle Hruşçov'la yeni Başkan John F. Kennedy arasında yapılan Viyana Toplantısı'nın (3-4 Haziran) amacı, iki lider arasında iletişim sağlamak ve Sovyet-ABD ilişkilerinde temel konuları tartışmaktı. Tartışmanın samimi bir havada geçmesine ve beklendiğinden uzun sürmesine karşın toplantı başarıyla sonuçlanmadı ve hayal kırıklığı yarattı.

Bu arada ABD dış politikası, merkezinde Küba'nın olduğu yeni bir

gerginliğin yaşanmasına yol açtı. Amerikalı paralı askerlerin Domuzlar Körfezi'ndeki yenilgisine rağmen Vaşington, Küba konusundaki tavrını değiştirmedi. ABD, bahane olarak Küba'yı "komünizmin ABD'ye sızmasını sağlayan merkez" olarak gösterdi ve bölgede "Sovyet tehdidiyle" ilgili büyük bir propaganda kampanyası başlatıldı. Başkan Kennedy, 4 Eylül 1962'de Küba hükümetinin ülkeyi savunmak amacıyla aldığı önlemlerin meşruiyetinden şüphe duyduğunu belirttiği bir açıklama yaptı. Açıklama, pes etmediği takdirde Küba'nın karşılaşacağı doğrudan tehditleri içeriyordu. 11 Eylül'de Sovyet hükümeti ABD'ye "kontrolünü kaybetmemesi ve hareketlerinin nelere yol açabileceğini ciddi bir biçimde değerlendirmesi" için çağrıda bulundu ve Karayiplerdeki durumun normale dönmesi amacıyla bir yol bulunmasını önerdi.

Emperyalist müdahale hazırlıkları devam etti, ancak Sovyet ve Küba hükümetleri Küba'nın savunmasının daha da güçlendirilesi amacıyla bir anlaşma yaptı. Aralarında füzelerin de bulunduğu uygun silahlar adaya yerleştirildi. Bu, tamamen savunma amaçlı bir önlemdi. Küba ayrıca ABD'nin Küba'yı işgal etmeyeceği ve diğer ülkelere de bu amaçla yardım etmeyeceği konusunda yeterli bir teminat vermesi halinde savunmasını güçlendirmeye gerek duymayacağını vurguladı.

SSCB, uluslararası krizin hızla şiddetlendiği bu koşullarda barışçıl bir çözüm bulmak için diplomatik yollarla çaba harcadı. 18 Ekim 1962'de Sovyet yönetiminin talimatı doğrultusunda Başkan Kennedy'yle Beyaz Saray'da bir araya geldim. Kennedy ile yaptığım konuşmanın büyük bölümü, anlaşılır bir şekilde Küba sorunuyla ilgiliydi. Başta Almanya ve Doğu Berlin olmak üzere diğer uluslararası konular da gündeme geldi.

Sovyetler'in konumunu Başkan'a açıkladım: "Dikkatinizi ABD yönetiminin Küba'ya yönelik tavrıyla ilgili tehlikeli gelişmelere çekmek istiyorum. Amerikan tarafı uzunca bir süredir Küba'ya karşı kontrolsüz bir kampanya yürütüyor ve Küba'nın diğer devletlerle ticaretini engellemeye çalışıyor. ABD'de bu ülkeye yönelik saldırı çağrıları yapılıyor. Bu gidişat tüm insanlık için ciddi sonuçlar doğurabilir."

Kennedy şöyle yanıt verdi: "Sorun şu ki Küba'daki mevcut rejim ABD için uygun değil. Farklı bir rejim olsaydı daha iyi olurdu."

Ona şöyle sordum: "Amerikan yönetimi neye dayanarak Kübalıların iç işlerinde Vaşington'un yargılarına göre karar vermeleri gerektiğini söylüyor acaba? Küba, Kübalılara aittir ve ne ABD ne de başka bir devlet bu ülkenin iç işlerine müdahale etme hakkına sahip değildir. Başkan'ın ve diğer yetkililerin Küba'nın, ABD'nin güvenliği açısından bir tehdit olduğu yönündeki açıklamaları temelsizdir. Biri devasa, diğeriyse küçücük bu iki ülkenin topraklarını ve kaynaklarını karşılaştırmak, Küba'ya yönelik suçlamaların yanlış olduğunu görmek için yeterlidir."

Şöyle devam ettim: "Küba yönetimi ve Fidel Castro'nun bizzat kendisi; kendi sistemlerini kimseye dayatmak gibi bir niyetleri olmadığını, devletlerin birbirlerinin iç işlerine karışmaması gerektiğini kesin olarak savunduklarını ve görüşmeler yoluyla ABD yönetimiyle aralarındaki sorunları çözmek istediklerini birkaç defa tüm dünyaya ilan etti. Bu açıklamaların çeşitli eylemlerle desteklenmesine karşın, Küba'ya saldırı çağrısı yapanlar bunları yetersiz buldu. Uluslararası sorunların büyük bölümünün çözüme kavuşturulması için tek yol devletlerarası görüşmelerle devletlerin kendi konumlarını açıkladıkları deklarasyonlardır."

Bu açıklama, Başkan'ın ABD'nin Küba ya da SSCB hakkında herhangi bir iddiası varsa bu meseleyi barışçıl yollarla ele alması gerektiğini anlayabilmesini sağlayacak kadar açıktı. Tehditler ve şantaj söz konusu olamazdı.

Daha sonra Sovyet yönetimi adına Başkan Kennedy'ye şunları söyledim: "ABD, Küba'ya ya da onunla iyi ilişkilere sahip, bağımsızlığına saygı duyan ve zor zamanlarda ona yardım eden ülkelere karşı düşmanca bir harekette bulunursa, Sovyetler Birliği buna seyirci kalmayacaktır. Dünyanın sömürgelere bölündüğü ve saldırılardaki kurbanların seslerinin ancak birkaç hafta sonra duyulabildiği 19. yüzyılın ortasında değil, 1960'larda yaşıyoruz. SSCB büyük bir güçtür ve Küba ya da

dünyanın başka bir yerine yönelik büyük bir savaş tehdidi söz konusu olduğunda buna seyirci kalamaz."

Kennedy "Yönetimimin Küba'ya saldırmak gibi bir planı yok ve Sovyetler Birliği, Küba'ya karşı bir tehdit olmadığına güvenebilir" dedi.

Daha sonra şöyle bir itirafta bulundu: "Domuzlar Körfezi'ndeki olay bir hataydı. Küba sorununun ciddi bir mesele olduğunu inkar etmiyorum ve bu tür eylemlerde ancak karşı tarafın kışkırtması olmadığı sürece, savaş isteyen kesimlerin önüne geçmeye çalışıyorum."

Kennedy'nin duruma ilişkin yorumu, Sovyetler Birliği'nin Küba'ya silah yerleştirmesiyle sorunun daha da kötüye gittiği yönündeydi. Daha sonra ABD'nin Küba'ya karşı abluka uygulama kararının haklı olduğuna ilişkin resmi bir açıklama okudu: "Bizler sadece Küba'ya mal taşıyan gemilerin kargo taşımak üzere ABD limanlarına uğramasını yasaklamaktan bahsediyoruz."

Sovyet yönetimi adına yeniden konuşmak zorunda olduğumu düşündüm: "Sovyetler Birliği, ABD yönetiminden ve Başkan'dan, barış politikalarına ve BM Sözleşmesi'ne uymayan adımlara izin vermemelerini acil olarak istiyor."

Batı'da daha sonra yapılan açıklamaların aksine Kennedy sohbetimiz boyunca Sovyet füzelerinin Küba'daki varlığı konusunu hiç açmadı, bu nedenle de füzelerin orada olup olmadığını söylememe gerek kalmadı.

Ayrıca Başkan'a şunları söyledim: "Sovyetler'in Küba'ya yaptığı yardım, savunma kapasitesini güçlendirmeyi ve barışçıl ekonomisini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Sovyet uzmanlarının Kübalılara savunma silahlarını nasıl kullanacaklarını öğretmesi kimse açısından bir tehdit olarak algılanamaz. SSCB, Küba'nın yardım çağrısına yanıt verdi, çünkü bu çağrı sadece yaklaşan tehdide karşı bir tepkiydi." Konuşmamım sonunda da "Sayın Başkan; ABD'nin artık, Sovyetler'in Küba sorunuyla ilgili konumunu ve bu ülkeyle ilgili eylemlerine yönelik düşüncelerimizi net bir şekilde anladığını umuyorum" dedim.

Toplantının sonunda Moskova'dan gelen son mesajı da Başkan'a ilettim: "Sovyet yönetimi; uluslararası alandaki tartışmalı konularla ve ülkelerimiz arasındaki fikir ayrılıklarıyla ilgili olarak en üst düzeyde bir Sovyet-Amerika toplantısı düzenleme önerisini size sunmamı istedi."

Kennedy konuşmamız sırasında bu öneriye olumlu yaklaştıysa da günün ilerleyen saatlerinde Amerikan tarafının, 1962'de yapılması planlanan böyle bir toplantı için hazırlık yapılmadığını, bu nedenle de toplantının verimli olmayacağını öne sürerek konuya olumlu yaklaşmadığını öğrendim. Vaşington toplantı olasılığını reddetmese de bunu belirsiz bir tarihe erteledi.

Kennedy ile yaptığımız sohbet keskin dönüşlerle ve ani duraksamalarla doluydu. Göstermemeye çalışmasına karşın sinirliydi ve sürekli olarak kendisiyle çelişkiye düşüyordu.

Küba'ya yönelik tehditleri sıraladıktan sonra Vaşington'un bu ülkeye karşı saldırganca planları olmadığını söylüyordu. Aslında sonradan ortaya çıktığı üzere o sırada büyük bir gizlilikle yakın çalışma arkadaşları olan Başkan Yardımcısı Johnson, Dışişleri Bakanı Rusk, Savunma Bakanı McNamara, Savunma Bakanı Robert Kennedy, General Taylor ve diğer başkan yardımcıları ve danışmanlarıyla Amerikan askerlerinden oluşan bir işgal gücünü Küba'ya göndermenin yollarını arıyordu.

Başkan Kennedy ile konuştuğum gün Dean Rusk ile de görüştüm. Sohbetimiz sırasında Dışişleri Bakanı bana çeşitli teminatlar verdi: "Küba'nın ABD'ye yönelik saldırılar için bir üsse dönüşmesine rağmen ABD'nin Küba'da silahlı bir işgal operasyonu gerçekleştirmek gibi bir niyeti yok. Küba'nın rejimi Batı yarımkürenin güvenliğiyle ilgili çıkarlara uymamaktadır."

Rusk, Küba'daki Sovyet silahları konusunda endişeli olduğunu ifade etti, ancak Kennedy gibi o da özel olarak füzelerimizle ilgili bir soru sormadı.

Yanıt olarak "Küba, 1961'deki işgal girişiminden sonuç çıkarmak zorunda kaldı. Bu, Amerikalılar tarafından Amerikan topraklarında Amerika'nın finanse ettiği silahlarla yapılan bir müdahaleydi.

Amerika'nın, Küba'ya yönelik somut iddiaları varsa, bu sorunu çözmek için Kübalılarla görüşmelere başlamak gibi bir hakkı elbette var" dedik.

Rusk, buna karşı bir şey söylemedi.

Daha sonra Amerika'nın kendi toprakları dışında, Sovyet sınırına yakın bölgelerdeki üsleriyle ilgili ciddi bir tartışmaya giriştik.

"İngiltere, İtalya ve diğer Batı Avrupa ülkeleri ya da Asya ve Afrika'dakiler bir yana, Amerika'nın, Türkiye ve Japonya'da askeri üsleri ve çok sayıda askeri danışmanı olduğunu inkar edemezsiniz. Yani ABD bu ülkelerde üs bulundurabiliyor ve askeri anlaşmalar yapabiliyor; buna rağmen siz SSCB'nin; Küba'ya, ekonomisini geliştirmesinde ve savunma gücünü, ki bu tam olarak savunma amaçlıdır, güçlendirmesinde yardım etme hakkı olduğuna inanmıyorsunuz" dedim.

Asıl meseleyle ilgili olarak cevap vermekten açıkça kaçınarak "Sovyetler Birliği yurtdışındaki ABD üslerinin rolünü fazla abartıyor" dedi.

Kennedy ve Rusk'la yaptığım görüşmeler, ABD yönetiminin konuyla ilgili tarafsız bir değerlendirme yapmaya ya da barışçıl ve diplomatik yollarla sorunu çözmeye yanaşmadığını gösteriyordu. Bu durum ABD yönetimine yakın çevrelerin etkisi altında olduğu kafa karışıklığı ve ateşli ruh halinin bir sonucuydu. Başkan Kennedy bir güç sınavı yapılmasında ısrar eden *şahinlerin* etkisi altındaydı ve sonunda sağduyunun üstün gelmesi, önceden dengesini kaybetmiş olan Kennedy'nin çarpıcı zekasını ve dürüstlüğünü göstermiş oldu. Onunla yaptığım görüşme 49 yıllık hizmet hayatım boyunca dokuz başkanla yaptığım görüşmeler arasında belki de en zorlu olanıydı.

Birkaç gün sonra 22 Ekim'de ABD Başkanı, halka hitaben yaptığı konuşmada bana önceden bahsettiği Küba'ya yönelik deniz ablukası kararını açıkladı. Ayrıca Sovyet liderlerine de kişisel bir mesaj gönderdi. Sovyet hükümeti 23 Ekim'de verdiği yanıtta ABD ablukası "benzeri görülmemiş bir saldırı eylemi" olarak niteleyerek diğer ülkeleri "Vaşington'un tüm dünyayı silahlı bir felakete doğru sürüklemeye"

hazırlandığı konusunda uyardı. Sovyetler'in açıklamasında saldırganların savaş başlatması halinde Sovyetler Birliği'nin buna uygun bir şekilde karşılık vereceğinin altı çizildi.

Küba krizi sırasında diplomatik yollar üzerinden yoğun bir mesaj trafiği yürütüldü. Barışçıl bir çözüm bulunmasını isteyen Sovyet tarafı 27 Ekim'de resmi olarak uzlaşma önerilerinde bulundu ve bu öneriler çözümün temelini oluşturdu. SSCB, Amerika'nın Küba sınırlarının dokunulmazlığını tanıması ve bu ülkeye saldırı düzenlemeyeceğine söz vermesi koşuluyla ABD'nin saldırı amaçlı olarak kabul ettiği füzeleri kaldırmayı kabul etti. SSCB bunun karşılığında ABD'nin Türkiye'deki füzelerini de kaldırmasını istedi.

Başkan, bu önerilere yanıt olarak herhangi bir müdahalede bulunmayacakları konusunda teminat ve deniz ablukasını kaldıracağına dair söz verdi. ABD siyaset çevrelerinde yaşanan şiddetli mücadelenin bir sonucu olarak Beyaz Saray, 27 Ekim 1962'de bir açıklama yaparak Batı yarımküredeki sorunlarla Avrupa'dakiler arasında bir bağlantı olmadığını ve Küba krizinin diğer sorunları ele almadan önce çözülmesi gerektiğini savundu.

Kamuoyundaki bu tepkiye rağmen sorun gizlilik içinde ele alındı ve Başkan ilkesel olarak Türkiye'deki ABD füzelerini kaldırmaya karar verdi ve sonunda bunu hayata geçirdi. Diplomatik mücadelenin bir sonucu olarak Küba kriziyle ilgili temel sorunlar çözüme kavuşturuldu ve Başkan Kennedy 20 Kasım'da düzenlediği basın toplantısında deniz ablukasını kaldıracağını açıkladı.

Dışişleri Bakanı Birinci Yardımcısı V. V. Kuznetsov ve Amerika'nın Birleşmiş Milletler Daimi Temsilcisi Adlai Stevenson; BM Genel Sekreteri U Thant'a gönderdikleri ortak mektupta "iki hükümetin tüm sorunları çözüme kavuşturmamış olmasına karşın" mevcut anlaşmanın Küba krizini Güvenlik Konseyi gündemine getirmeyi gereksiz hale getirecek düzeyde olduğunu belirttiler.

Mektup şöyle devam ediyordu: "Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği hükümetleri krizle ilgili olarak savaş tehdidini önlemeye yönelik

önlemlerin, aralarındaki diğer farklılıkların da giderilmesini ve gerilimin azaltılmasını sağlayacağını umuyor."

Sorumluluk bilinci ve sağduyu üstün gelmişti.

John F. Kennedy ile ilk olarak özel muhabir olarak katıldığı San Francisco Konferansı'nda tanışmıştım. Benimle röportaj yapmak istemişti ve Sovyet heyetinin kaldığı St Francis Oteli'nde görüşmüştük. O gün özellikle yeni oluşumun [Birleşmiş Milletler'in-ç.n.] sözleşmesi hakkında sorduğu ayrıntılı soruları hatırlıyorum. Dış politikayla ilgili konulara nasıl yaklaşması gerektiğini bilen biri olduğu ve Roosevelt'in fikirleri konusunda, kendine güvenerek konuştuğu açıkça ortadaydı. BM Sözleşmesi'yle ilgili neredeyse her konuda bizimle aynı fikirdeydi. ABD ve Sovyetler'in ayrıldığı konularda bile benim söylediklerimi dinledi ve hatta bizim nedenlerimizi anladığını ifade etti. Sadece Beyaz Saray'a ya da Başkan'a yakın kişilerle iletişimi olan biri onun gibi konuşabilirdi.

Yarı şaka yollu olarak "Başkan Roosevelt'in BM'de Yalta Konferansı için yaptığı önerilerde bir rolünüz var mı?" diye sordum.

"Hayır, ama Başkan'ın çevresindeki insanlarla iyi bir iletişimim var ve babam da onun arkadaşıdır" diye cevap verdi.

Bu pek çok şeyi açıklıyordu.

Seçimleri kazanmasının ardından Beyaz Saray'da ilk kez görüştüğümüzde San Francisco'da yaptığımız konuşmayı hatırladı.

"Sizin sıradan bir gazeteci olmadığınızı anlamıştım, Sayın Başkan" dedim.

O da güldü.

Ziyaretim sırasında beni eşi ve iki çocuğuyla tanıştırdı. Sohbetimizden önce Beyaz Saray'ın önündeki bakımlı bir yeşillik alanda bir araya geldik. A. F. Dobrınin ve G. M. Kornienko da bizimle birlikteydi.

Kennedy'nin 10 Haziran 1963'te Vaşington'daki Amerikan Üniversitesi'nde yaptığı ve Amerikalıları Soğuk Savaş takıntılarını biraz olsun bir kenara bırakmaya ve askeri sanayiyi kısıtlama çabalarını desteklemeye davet ettiği konuşma, hem ABD'de hem de yurtdışında

kamuoyu tarafından önemli bir adım olarak görülmüştü. Kennedy'nin silah sanayisindeki ve Pentagon'daki komutanlardan daha ileriyi gören biri olduğunu gösteren bu konuşma, başkanlık hayatında büyük öneme sahip bir hareket olarak kabul edilebilir.

Onunla yaptığım son görüşme üzerimde büyük bir etki yarattı. O suikasta uğramadan iki ay önce bir araya geldik.

Çalışma odasına girdiğimde onu her zaman olduğu gibi neşeli bir şekilde gülümserken buldum. "Terasa gidip çevirmenler olmadan baş başa konuşalım mı?" dedi.

Tabi ki bu teklifi kabul ettim ve odadan ayrıldık.

Hemen ABD içindeki durumdan bahsetmeye başladı: "Doğrusu Amerikalılar arasında ülkelerimiz arasındaki ilişkilerin iyiye gitmesinden her zaman memnun olmayan iki kesim var. Bunlardan biri ideolojik nedenlerle bu iyiye gidişe karşı çıkan insanlardan oluşuyor. Diğer grup ise Kremlin'in her zaman ve her koşulda Arapları destekleyeceğini ve İsrail'in düşmanı olacağını düşünen "belirli bir ulusa mensup" kişiler (Yahudi lobisinden bahsediyordu). Bu kesimin ülkelerimiz arasındaki ilişkilerin gelişmesini çok zor hale getirecek yöntemleri var." Son olarak kısaca "Durum bu. Ancak yine de ilişkileri geliştirmenin mümkün olduğuna inanıyorum ve Moskova'nın da bunu bilmesini istiyorum" dedi. Benim ne dinleyeceğimi duymak amacıyla durdu.

Ona şöyle bir yanıt verdim: "İlk olarak bu iki kesimin ülkenizin görüşünü bir bütün olarak temsil etmediğini gayet iyi bildiğimizi vurgulamak isterim. Halk elbette ki SSCB'yle ABD arasındaki gerilimden yana değil. İyi ilişkiler istiyorlar ve birçok olay da bunu gösteriyor. Sadece Sovyet halkı değil ABD halkı da Küba kriziyle ilgili anlaşmayı destekledi. Başkan'ın anlaşma sağlanması için gösterdiği katkı gayet iyi biliniyor."

Durdum ve ona baktım. Fakat benim devam etmemi beklediği açıkça görülüyordu.

Ben de konuşmamı sürdürdüm: "Ortadoğu'yla ilgili olarak ise, Sovyetler Birliği geçmişte eski Filistin topraklarında, biri Araplara di-

periyse Yahudilere ait iki bağımsız devlet kurulmasını önermemişti. Bunun herkese hatırlatılması gerekiyor. Böylece sözünü ettiğiniz kesimin bizimle ilgili olarak endişelenmesine gerek kalmaz."

Kennedy konuşmamızın sonunda "Birleşik Devletler Başkanı'nın Sovyet-ABD ilişkileriyle ilgili sorunlarla ilgilenirken çeşitli zorluklar yaşadığını bilmenizi isterim" dedi.

Görüşmemize daha sonra Başkan'ın çalışma odasında diğer konuklarla devam ettik.

Nedenini bilmiyorum ancak Kennedy cinayetiyle ilgili TASS [Sovyetler Birliği'nin resmi haber ajansı-ç.n.] haberini ilk duyduğumda, Beyaz Saray'ın terasında yaptığımız ve bana politikalarına karşı çıkan kişiler olduğunu söylediği konuşma aklıma geldi.

Fidel Castro'nun Küba'da iktidarı ele geçirmesinin üzerinden çeyrek yüzyıldan fazla zaman geçti. Pek az insan hayatta olduğu sürede efsane olabilmiştir; ancak Castro'yla Moskova'da ve sık sık da Havana'da yaptığımız görüşmeler beni; zekası ve duyguları ile halkına yaptığı hizmetler açısından, onun çok büyük biri olduğuna ikna etti.

Bir defasında bana, henüz öğrencilik yıllarında Komünist Parti Manifestosu'nu okuduğunu söylemişti: "Bunun ülkemin ulusal ve toplumsal kurtuluşu için doğru yol olduğunu fark ettim" dedi.

Fidel'i çocukluğundan ve gençliğinden beri tanıyanlar, erken yaşlarda onun liderlik özelliklerinin; topluluk içinde, okulda, üniversitede, sonraları parti ve devlet içindeki devrimci faaliyetlerinde açıkça görüldüğünü söylerler.

Devrimin ilk günlerinden itibaren Castro, büyük bir gayretle kültür ve sporu ülke çapında geliştirmek için büyük bir gayret gösterdi. Bugüne kadar Küba'da düzenlenen çok az önemli uluslararası beyzbol, boks ya da voleybol karşılaşmasını kaçırdı. Çoğu zaman yurtdışından gelen konukları da bu etkinliklere davet ederdi. Su altına dalış yapmak onun en büyük zevklerinden biriydi. "Su altındaki renkli yaşam beni her zaman mutlu ediyor. Bana bir tür ruhsal huzur veriyor" diyordu.

Castro'nun silahlı mücadeledeki en yakın yoldaşlarından biri Che

Guevara'ydı. Toplumsal adalet için verilen özgürlük mücadelesi üzerinde en büyük etkiyi yaratan kişiler için dünya çapında bir anıt dikilseydi, Che Guevara'nın külleri buraya gömülürdü.

Che Guevara, bir keresinde bana 1959'da Küba Merkez Bankası'nın başına nasıl geçtiğini anlatmıştı: "Batista devrildikten ve iktidar halkın eline geçtikten sonra, bizler öncü devrimciler olarak Fidel'in görev dağılımı yapacağı toplantıya katıldık. Ekonomiyle kimin ilgilenmesi gerektiği sorusu gündeme geldiğinde Fidel, 'Söyleyin arkadaşlar, içinizden hanginiz ekonomist?' diye sordu."

Che durdu ve ardından şöyle devam etti "Onun 'İçinizden hanginiz *'komünist?'* dediğini sandım ve duraksamadan 'Ben' diye cevap verdim. O da 'Tamam ekonomiyle sen ilgileniyorsun' dedi."

Bir kahkaha attım. Che devam etti: "Bunun bir yanlış anlaşılma olduğu ortaya çıktığında artık çok geçti. Başka bir görev kalmamıştı."

Daha sonra Ulusal Sanayi Bakanı oldu ve bu görevi 1961'den 1965'e kadar sürdürdü.

Che ekonomik işbirliğini görüşmek üzere Moskova'ya geldiği zaman yapılan toplantılara ben de katılırdım. Küba'nın ihtiyaçlarını gayet iyi anladığı ortadaydı. Görüşmeler sırasında genel anlamda ne yaptığını iyi bilen bir ortaktı. Fikirlerini sağlam temellere dayandırarak, aynı zamanda nazik bir şekilde ortaya koyardı.

Che Guevara ayrıca Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na da katılmıştı. Ülkesini temsil eden heyetin başkanı olarak 11 Aralık 1964'te Küba'nın uluslararası alandaki durumu üzerine konuşmuş ve emperyalizmin ve ABD'nin Küba'nın içişlerine müdahalesini ve devam eden ABD ablukasını kınamıştı. Genel Kurul salonu tıka basa doluydu ve tüm heyetler Che'nin konuşmasını alkışlamıştı.

Kübalı karşı-devrimciler Che Guevara'dan o kadar nefret ediyorlardı ki, o konuştuğu sırada BM binasına bir bazuka saldırısı bile düzenlediler. Neyse ki hedeflerini tutturamadılar ve mermiler nehre düştü. BM güvenlik görevlileri, kendi ifadesiyle "Che Guevara'yı öldürmek üzere" bir bıçak taşıyan Perez adında Kübalı bir karşı-devrimci kadını

tutukladı.

Che, New York'tan ayrılmadan önce Sovyet heyeti onun onuruna bir akşam yemeği verdi ve diğer sosyalist devletlerin heyetlerini de davet etti. Sovyet tarafı SSCB, Ukrayna ve Belarus Cumhuriyetleri tarafından temsil ediliyordu. Yemekte var olan sıcaklık ve dostluk unutulmazdı ve herkes kadehini Kübalı yoldaşımızın BM'de yaptığı konuşmaya kaldırdı.

Yemekten sonra Che'yle baş başa görüştük. Bana "New York'tan doğruca uzak bir ülkeye, onurlu bir yaşam ve özgürlük için mücadele eden oradaki insanlara yardım etmeye gideceğim" dedi.

1967'de Che Guevara'nın Bolivya ormanlarında Bolivya halkının ve özgürlüğün düşmanları tarafından katledildiği haberleri tüm dünyada yankı buldu.

ABD'nin uluslararası ilişkilerdeki politikasının özü, Vaşington'un 1965'in başlarında Vietnam'a düzenlediği askeri müdahalede kendini gösterdi.

Dönemin ABD Başkanı Lyndon Johnson'dı. 1963'te başkan yardımcısı iken John Kennedy'nin suikastta öldürülmesinin ardından başkan olmuş ve Dallas'tan Vaşington'a giden uçakta yemin etmişti. 1964 seçimlerinde de bir ölçüde merhum başkanın mirasını devam ettireceğine dair verdiği sözün de yardımıyla, başkanlığını sürdürmeyi başarmıştı. Johnson'ın politikalarının nelere yol açtığı biliniyor: Ülke içinde giderek kötüye giden toplumsal ve ırklararası çatışmalar ve başta Vietnam Savaşı olmak üzere yurtdışında yapılan büyük hatalar. Bu nedenle 1968'de yeni yapılacak seçimlerden kısa süre önce Johnson'ın gözyaşları içinde seçime katılmayacağını açıklaması sürpriz olmadı. Bu gözyaşları için artık çok geçti.

Ben ve diğer Sovyet yetkililerin Vietnam sorunuyla ilgili olarak ABD'li meslektaşlarımızla yaptığımız çok sayıdaki görüşmeye rağmen, her seferinde kalın bir duvarla karşılaştık. '60'lı yıllar sona ermeden önce Beyaz Saray da dahil olmak üzere herkes, yarım milyondan fazla ABD askerinin Vietnam ormanlarında batağa saplandığının far-

kına varmıştı. Ne Kuzey Vietnam'ın bombalanması, ne de Laos ve Kamboçya'daki bombalı saldırılar, bizzat Amerikalıların adlandırdığı şekliyle "kirli savaşta" ABD'li stratejistlerin istediği sonuçları getirmedi. Bunun yerine savaş, ABD ekonomisinde ciddi bir çözülmeye yol açtı, devlet hazinesini boşalttı ve vergi mükelleflerine ağır bir darbe indirdi.

Johnson yönetimi Vietnam batağından kurtulmak amacıyla bir yol bulmak üzere Sovyetler Birliği'nden yardım istedi; ancak bu bir sonuç getirmedi. Çünkü Vaşington açıkça imkansız olanı başarmak, yani hem Vietnam'dan çıkmak, hem de aynı zamanda orada kalmak istiyordu.

1966'da SBKP'nin 23. Kongresi, SSCB ve diğer sosyalist ülkelerin Vietnam'a gerekli yardımı sunacağını açıklamıştı ve bu açıklamanın o zaman ciddiye alınmış olması gerekirdi.

Vaşington'un macerasının çöküşü bir olgu haline geldi. ABD savaşı sona erdirmek ve Vietnam hakkında Paris Anlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. Savaşta 60 bin ABD askeri öldü, 300 bin'den fazlası da yaralandı ve hükümet 100 milyar dolardan fazla para harcadı.

Vietnam halkının kazandığı zaferin sonucu olarak Vietnam Sosyalist Cumhuriyeti doğdu, Laos Demokratik Halk Cumhuriyeti sosyalist devletler ailesine katıldı ve önce savaşın, sonrasındaysa Pol Pot'un kanlı rejiminin ağır yükü altında ezilen Kamboçya, özgürlüğüne kavuştu.

XII
Avrupa: Yaşlı ve daima genç

Avrupa genelde "yaşlı bir kadın" olarak nitelendirilir, ancak belki de yaşlı olmasına rağmen daima gençtir. Dünyada en ileri fikirlerin neredeyse tümü Avrupa'dan gelmemiş midir? Kitabımda kat ettiğim yarım yüzyıldan uzun dönem büyük bir ilgiyi hak etmektedir, ancak Avrupa tarihinin her dönemi bir tarihçi için hazine değerindedir.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren Avrupa hükümetleri sürekli olarak, yeni bir savaşın nasıl engellenebileceği ve barışçıl işbirliğinin koşullarının nasıl oluşturulabileceği soruları üzerinde durdular. Avrupa, zengin kültürü ve büyük siyasi deneyimiyle kendini silahlı çatışmalara karşı nasıl koruyabilirdi? Sağduyu, barışın ancak kıtada savaş sonunda meydana gelen siyasi ve bölgesel gerçekliklere saygı temelinde güvende olmasını mı gerekli kılıyordu? Bu, her zaman Sovyetler Birliği'nin hareket noktası olmuştur.

Bildiğimiz üzere savaşın sona ermesiyle birlikte bazı Avrupa devletleri yeni sınırlar edinmiştir ve bu sınırlar adil bir şekilde belirlenmiştir. Yalta ve Potsdam anlaşmalarında tanınan bu sınırların istikrarı, Avrupa'nın güvenliği açısından merkezi öneme sahiptir. Bir devletin bu konuda aldığı tavır, o devletin Avrupa'da kurduğu ilişkilerin ve barış için yaptığı açıklamaların gerçek niyetlerini ne kadar yansıttığının önemli bir göstergesidir. Sovyetler Birliği ve Varşova Paktı'ndaki müttefikleri, Avrupa'nın güney ve kuzeyindeki, doğu ve batısındaki tüm

sınırların dokunulmaz olduğu görüşündedir.

Güvenlik ancak sosyalist ve kapitalist ülkelerin ortak çabalarıyla gerçekleştirilebilir. Bu işbirliği çabaları Sovyet ülkelerinin ve diğer sosyalist ülkelerin Avrupa çapında bir Güvenlik ve İşbirliği Konferansı düzenlenmesi için yaptığı öneriyle somutluk kazandı. Zorluklara rağmen fikir başarılı oldu ve 1 Ağustos 1975'te Helsinki'de 33 Avrupa ülkesi, Birleşik Devletler ve Kanada, Nihai Anlaşma'yı imzaladı.

İkinci Dünya Savaşı'na da değinilen Konferans'ta Avrupa'nın sınırları onaylandı ve devletlerarasındaki barışçıl ilişkilere dair temel ilkeler kesin olarak belirlendi. Belgrad ve Madrid'te yapılan devam toplantılarında da diyalog yoluyla gerilimin azaltılmasına yönelik yaklaşım büyük başarı kazandı.

Avrupa'da karşıt kutuplardan iki güçlü devletler topluluğu vardı: Varşova Paktı ve NATO. SSCB ve müttefiklerinin Avrupa politikası ise bu örgütlere yönelik katılımın sınırlandırılması ve bu örgütlerin nihai olarak ortadan kaldırılmasını amaçlayan çeşitli girişimlerde hayat buldu. Sosyalist ülkelerin mevcut korku ve güvensizliğin giderilmesi amacıyla ortak olarak yaptığı saldırmazlık anlaşmasının tamamlanması önerisinden de özellikle bahsetmek gerekir.

Fransa'yla ilişkiler, SSCB'nin Avrupa ve uluslararası politikalarında her zaman öncelikli bir yere sahip olmuştur. 1920'li ve '30'lu yıllarda Fransa, Sovyet karşıtı politikaların belirlenmesinde orkestra şefliğine soyunmuş ve belirleyici rol oynamıştır. Ancak savaşta kazanılan dersler Fransız-Sovyet ilişkilerinin hassas bir dengeye oturmasına yol açmış ve iki ülke arasında işbirliğini gerekli kılmıştır.

Vaşington'da büyükelçi olduğum dönemde yaptığım en sinir bozucu görüşmelerden biri 1936 ve 1938 yılları arasında iktidardaki Halk Cephesi hükümetinin başında olan ve o dönemde tam anlamıyla sağcı bir sosyalist olup çıkan Leon Blum'la 1945'te yaptığım görüşmeydi. Onun tutarsızlığı, siyasi oportünizmi ve Nazi Almanyası karşısındaki korkaklığı, Hitler'in 1940'ta Fransa'yı fethetme görevini kuşkusuz oldukça kolaylaştırdı. Blum, Naziler tarafından esir alınmış,

Almanya'dan kaçmış ve şimdi Vaşington'daki büyükelçiliğimizde karşımda oturuyordu.

"İlk olarak Hitler Almanyası'na karşı direnen ve büyük bir zafer kazanan Lenin'in büyük ülkesine saygılarımı sunmak istiyorum" dedi. Ona teşekkür etmemin ardından "Avrupa'nın ve ülkelerimizin karşı karşıya olduğu görevlerin büyüklüğünün farkında mısınız?" diye sordu.

Kendi sorusuna kendisi cevap vererek, ABD'nin rolüne şöyle bir değindi ve "Fransa ile Sovyetler arasında dostça ilişkiler kurmalıyız. Avrupa için asıl mesele budur" cümlesini birkaç defa tekrarladı.

"Sovyetler Birliği, zaman zaman karşılığında ihanete uğramamıza rağmen her zaman Fransa'yla iyi ilişkilerden yana olmuştur. O dönemleri hatırlıyor musunuz?" dedim.

Blum cevap vermedi. Savaş öncesi dönemi hatırlamak istemediği belliydi.

Yine de dostça bir şekilde, yeniden görüşeceğimiz dileğiyle ayrıldık.

O gittikten sonra asıl önemli olanın onun gerçekte söyledikleri değil, dolaylı olarak ima ettikleri olduğu sonucuna ulaştım.

Bir yıl kadar sonra Blum yeniden Fransa hükümetinin başına geçti, ancak iktidarı sadece birkaç hafta sürdü. Bu hükümet tarihe bir olayla geçecekse, o da Fransa'nın bölgedeki sömürgelerini korumak amacıyla nafile bir çaba olarak Hindiçin'e karşı başlattığı kanlı savaş olur. Bu, adeta Blum'un peşini bırakmayan ve kurtulamayacağı kötü bir kaderdir.

Charles De Gaulle

Fransa'nın dış politikasından sorumlu olanlar Sovyetler Birliği'yle iyi ilişkiler kurmanın ve geliştirmenin önemli olduğunu hemen anladılar. Bu konum önde gelen bir Fransız olan Charles De Gaulle tarafından benimsendi. Savaş yılları boyunca yurtdışında sürgünde bulunan Charles De Gaulle, Fransız direniş güçlerine öncülük etmişti ve onun liderliğinde Fransa, Aralık 1944'te Sovyetler Birliği'yle ittifak ve karşılıklı yardım anlaşması yapmıştı. Bu anlaşma ne yazık ki Fransa'nın

daha sonraki politikaları sonucu pratikte ortadan kaldırıldı.

De Gaulle, Aralık 1944'te Moskova'ya yaptığı ziyarette Stalin'le görüştü. Daha sonra da Brejnev'in de aralarında olduğu diğer Sovyet liderleriyle Moskova ve Paris'te temaslarda bulundu. Sıradışı bir devlet adamı olan De Gaulle, aynı zamanda Batı'nın gördüğü en zeki siyasetçilerden biriydi ve karşıt ülkeler arasında uzlaşma sağlanması amacıyla sürecin başlaması ve geliştirilmesinde büyük rol oynadı. Bu yumuşama (detant) rüzgarı, dışişleri bakanı olarak 1965'de Paris'e yaptığım ziyaret sırasında SSCB ve Fransa ilişkilerinde de hissedilmeye başlanmıştı. Sonraki yıllarda ise bu rüzgar en üst düzey görüşmelerin de etkisiyle giderek şiddetlenerek tüm Avrupa'ya yayıldı. Bu dönemde ikili konular üzerinde anlaşma sağlandı ve dünya siyasetiyle ilgili önemli konular yeniden masaya yatırıldı. 1970 tarihli Fransa-Sovyet Protokolü ve Sovyetler Birliği'yle Fransa arasında 1971'de imzalanan İşbirliği İlkeleri ile diğer anlaşmalar, ilişkiler açısından sağlam bir temel oluşturdu.

Son 20 yılda Fransa'ya birçok ziyaret gerçekleştirdim, en üst düzeyde yapılan hemen hemen tüm görüşmelerde yer aldım ve Fransız dışişleri bakanlarını Moskova'da kabul ettim.

De Gaulle'le de çeşitli etkinliklerde bir araya geldim. Yaklaşık 20 yıl boyunca ülkesinin siyasetinde belirleyici rol oynadı. Bunu düşününce bazen Fransızların şu lafı aklıma gelir: "Fransa'da iki kule vardır. Biri Eiffel kulesi, diğeri ise De Gaulle." Toplumsal politikaları elbette ki ilerici değildi ve savaş sonrası yıllarda izlediği dış politika da Fransa'nın NATO'ya üye olmasına yol açmıştı. Buna karşın NATO içinde bile kendi kimliğini korudu ve bunu kendi üslubuyla birkaç defa gösterdi.

Dışişleri bakanı olarak Paris'e yaptığım ziyaretlerde De Gaulle beni her zaman Elysêe Sarayı'nda ağırlardı. Görüşmelerimizde her zaman açık sözlülük ve iyi niyet hakimdi. Sohbet sırasında keskin sözlerden kaçınma konusunda başarılıydı, çünkü zor sorulara tepki vermeme gibi imrenilecek bir yeteneği vardı. Diğer yandan, tartışmaları öyle bir şekilde yürütürdü ki kendi konumundan vazgeçmeden aynı anda karşısındakinin görüşlerine katılmaya hazır olduğu izlenimi verebilir-

di. Anlaşmanın pek de mümkün gözükmediği toplantılarda bile De Gaulle güven verici bir formül olarak "Her şey mümkün" sözünü ortaya atardı.

İyi bir konuşmacıydı. Resmi akşam ve öğle yemeklerinde akıcı bir şekilde neredeyse her zaman metne bakmadan konuşurdu. Olağanüstü bir hafızası vardı ve bunu iyi bir şekilde kullanırdı.

De Gaulle ismi, Fransa'nın en büyük isimleri arasındadır, ancak mezarı başkentten 150 mil uzaklıktaki Champagne bölgesinde yer alan Colombey-les-Deux-Eglises köyündeki mütevazı bir mezarlıkta bulunmaktadır. Burası General'in emekliye ayrıldığı yerdir. Burada ailesiyle birlikte daha sonradan tepesi yüksek altı köşeli bir kulenin eklendiği iki katlı bir evde yaşamıştır. Kulede anılarını yazmak için saatlerini geçirdiği çalışma odası yer almaktadır. Koca bir araştırmacılar ve yazarlar ordusuna para ödeyip anılarını ciltler halinde art arda basan Churchill'in aksine De Gaulle, anılarını büyük bir çaba harcayarak kendi elleriyle yazmıştır. Anılarının siyasi yönden olduğu kadar sanatsal açıdan da başarılı olması için uğraşmış ve bunu gerçekleştirmiştir. İnsanlar ona bir yazar olmamasına karşın bunu nasıl başardığını sorduklarında ise şöyle cevap vermiştir:

"Bu bir işkenceydi. Bir sayfayı bitirebilmek için üç taslak metni acılar içinde yazmam gerekti. Kızım Elizabeth bunları daktiloyla yazardı ve ben daha sonra üç defa daha metnin üzeriden geçerdim. İnanın ki bu korkunç bir iş."

Andre Malraux

De Gaulle'ün silah arkadaşlarından biri olan Andre Malraux'dan da söz etmek isterim. De Gaulle'ün kurduğu ilk hükümetin (1944-6) üyesi olan Malraux, o dönemde Gaullist partinin propaganda işlerinden sorumluydu. 1959-69 yılları arasındaysa kültür bakanı olarak görev yaptı. Bu kadar önemli bir aydının aynı zamanda siyasetçi olduğu örneklere pek az rastlanır, ancak Malraux kuşkusuz ki istisnai bir örnekti. Ünlü bir yazar, faşizme karşı aktif bir savaşçı, Cumhuriyetçi

İspanya'nın saflarında savaşan gönüllü yabancı pilotlar filosunda komutan ve İkinci Dünya Savaşı'nda Fransız direnişinde bir tugay komutanı olarak, siyaset alanında ülkesi için sadece bir yazar olarak yapabileceğinden daha fazlasını yapabileceğine gönülden inandığı için bakanlık görevini kabul etmişti.

Fransa'ya yaptığım resmi bir ziyaret sırasında Malraux ile yaptığım bir konuşmayı unutmuyorum. Beni ilk olarak etkileyen şey mütevazılığıydı. Ünlü bir yazar ve Fransa'nın en kültürlü isimlerinden biri olmasına karşın, her zaman diğer insanlar, siyaset, dünyadaki durum, kültür ve Fransa-Sovyetler arasında kültürel alandaki ilişkiler hakkında konuşurdu. Üst düzeyde aydınlanmanın vücut bulmuş haliydi ve ona sorduğum her soru karşısında konuşkan ve aynı zamanda düşünceliydi. Doğal olarak, Alman sorunu denen sorundan kaçmak mümkün değildi ve o da bunu bekliyor gibiydi.

Ona "Kuzey Atlantik bloğunun politikalarını belirleyen kişilerin, hâlâ çok sayıda Nazi'nin bulunduğu Batı Almanya'da militarizmin yeniden doğuşunu önleyeceğine inanıyor musunuz?" diye sordum.

Malraux, "Fransa, üzerine düşen görevi yerine getirecektir. General De Gaulle'e inanabilirsiniz" dedi.

"General De Gaulle NATO politikasını tek başına mı belirleyecek?"

"Elbette ki tek başına değil. Ancak De Gaulle'ün Almanlar konusunda kimsenin değiştirmeyeceği kişisel bir görüşü var."

Daha sonra "Bakanlık görevlerinizle yaratıcı çalışmalarınızı nasıl bir arada yürütüyorsunuz?" dedim.

Gülümsedi. "Bunu soracağınızı düşünmüştüm. Kendi yazılarım için hiç zaman bulamadığımı belirterek bu soruya kısaca yanıt verebilirim. Devlet işleri tüm zamanımı alıyor" diye cevap verdi.

Büyük bir salonda, elimizde diplomatik davetlerde her zaman mutlaka bulunan kahve fincanlarıyla ayakta duruyorduk.

Malraux, "Hangi alandan olurlarsa olsunlar sanatçıların yeteneklerini ve manevi güçlerini, barış yolunda harcayarak ülkelerine iyi bir şekilde hizmet edebileceklerine inanıyorum" diye konuştu.

Georges Pompidou

De Gaulle emekli olduktan sonra Fransa ve SSCB arasındaki iyi ilişkileri geliştirme politikası Georges Pompidou tarafından da aynen sürdürüldü. Pompidou'nun iç politikasını değerlendirmek yerine daha çok dış politikadaki icraatlarından bahsetmek istiyorum. De Gaulle zamanında Fransa'da kazanılan siyasi birikimi miras alınıştı ve 1970'lerde Brejnev'le yaptığı zirve toplantılarıyla bu birikimi artırmaya çalıştı. Bu toplantılarda iki konu ağırlık kazanıyordu: İlki SSCB ve Fransa'nın yeni bir savaşı önlemek için elinden geleni yapması gerektiğiydi. İkincisi ise uzlaşmanın çıkarları doğrultusunda pratik ilişkilerin kurulmasıydı.

Her toplantıda Alman sorunu istisnasız olarak gündeme geliyordu ve Fransa, Batı Almanya'nın barışçıl bir politika benimsemesiyle ilgili genel ilkelerde bizimle tam olarak aynı fikirdeydi. Ancak Batı Almanya'nın NATO'ya karşı yükümlülüklerinin bu politikayla hiç de uyumlu olmadığına vurgu yaptığımız zaman, Fransızlar genelde anlaşılmaz, karmaşık, fazla gösterişli ve savundukları şeyin özünü anlatmayan bir üslupla yanıt veriyorlardı.

Bu tarz toplantılardan kaçınılmaz olarak hoş olmayan bir izlenimle ayrılıyorduk. Şunu merak ediyorduk: Fransızlar cidden savaşı bu kadar çabuk mu unuttular? Neden bu taktik planları kesin bir şekilde yeni bir savaşa izin vermeme konusundaki temel ihtiyacın önüne koyuyorlardı?

Pompidou'yla yaptığım görüşmelerden birinde, haklı olarak "Fransa ve Sovyetler arasında ekonomik ilişkileri geliştirmemiz önemli" demişti.

Ona katıldığımı, ancak Fransa ile Sovyetler arasında geliştirilecek başarılı ekonomik ilişkilerin Fransız hükümetinin pratikte destek vermesine bağlı olduğunu söyledim.

Pompidou ne demek istediğimi anladı, fakat kayıtlar Fransız hükümetinin desteğinin hiçbir zaman yarım gönüllüden fazla olmadığını gösteriyor. Bu konudaki tavrımızı Giscard d'Estaing, cumhurbaşkanı olduğu zaman da sürdürdük ve bugün de sürdürüyoruz.

Pompidou'nun Brejnev'le Mart 1974'te Kafkasya'daki Pitsunda'da

yaptığı ve benim de katıldığım son görüşmede edindiğim izlenim üzücüydü. Pompidou o sırada çok hastaydı. Soçi yakınındaki Adler havaalanında Pompidou ve Brejnev, Dışişleri Bakanı Michel Jobert ve ben, sıcak bir şekilde selamlaşmıştık. Sürekli gülümseyen ve jestlerde bulunan Pompidou, gerçek bir Fransız gibi davranıyordu, ama yüzünün mum gibi fersizliği bizi şoke etmişti. Sağlık ekibi de onunla gelmişti, ama Cumhurbaşkanı'nın son günleri değilse bile son haftalarını yaşadığı belliydi.

Adler'den helikopterle Pitsunda'ya gittik. Cumhurbaşkanı'nın yorgun olduğu görülüyordu. Hastalığı nedeniyle görüşmeler yumuşak bir havada sürdü, ancak yine de bazen yeterince konsantre olmadığını, dikkatli bir şekilde dinliyormuş gibi görünmesine karşın aslında başka şeyler düşündüğü fark ediliyordu. Ancak zekası her zamanki gibi keskindi. Düşüncelerini kısa ve öz bir şekilde ifade etti ve görüşmeler her zamanki gibi dostça ve olumlu bir havada gerçekleşti. Pompidou ve beraberindekilere, Pitsunda'dan Adler havaalanına geri dönerken eşlik ettik. Cumhurbaşkanı'nı arabaya binerken ve arabadan inerken izlemek oldukça üzücüydü. Çektiği acıyı göstermemeye çalışsa da yüzündeki ızdırap onu ele veriyordu.

Onu bu şekilde hatırlıyorum. Üç hafta sonra hayatını kaybetti. Seçkin bir Fransız devlet adamıydı ve başkentteki yeni kültür merkezinin onun ismini alması oldukça uygun bir şey oldu.

Valêry Giscard d'Estaing

Valêry Giscard d'Estaing'le Fransa kabinesinin üyesi ve cumhurbaşkanı olduğu dönemde yaptığım görüşmelerle ilgili daha güzel anılarım var. Ancak yine dış politikayla ve insani yönden onunla ilgili izlenimlerimi anlatmakla yetineceğim.

Giscard'ın siyasi merkeziyetçiliği, kaçınılmaz olarak öncesinde ekonomi ve maliye bakanı olarak sorumlu olduğu alanı, yani diğer ülkelerle ekonomik ilişkileri de kapsayan dış politikaya ilişkin görüşlerine renk katan bir unsur oldu. Pompidou'nun ölümü üzerine cumhurbaşkanı

olduktan sonra, 1966'da Fransa'nın NATO'nun askeri kurumundan ayrılmış olmasına ve kendi ulusal kimliğini koruma çabasına karşın, önceki cumhurbaşkanları gibi Batılı müttefiklere olan bağlılığını göstermeye çalıştı.

Giscard, iktidara geldikten sonra, De Gaulle ve Pompidou'nun uzlaşma ve barış için SSCB ve Fransa'nın işbirliği yapmaları *zorunluluğuna* ilişkin politikalarını sürdürmeyi amaçladığını açıkladı. Fransa'nın bağımsız ülke imajını korumak amacıyla alınan bu konum, Fransa'nın askeri alandaki konularda NATO'ya olan bağlılığıyla çelişen bir şeydi ve biz de bu gerçeği Fransa hükümetine ve Cumhurbaşkanı'na defalarca ilettik.

Ancak iki taraf da dış politika konusunda ortak zemin üzerinde, iki devlet arasında barışçıl işbirliğinin kurulmasına yönelik çıkarlar doğrultusunda hareket etmeye çalıştı. 1974 yılının Aralık ayı başında Brejnev, Fransa'ya bir iş gezisi düzenledi. Sovyet lideri, başka düzeyde yapılan görüşmelerden onu tanıyor olsak da Giscard'la cumhurbaşkanı olarak ilk defa bir araya geliyordu.

Giscard d'Estaing'in nükleer silahlar, NATO ve Afganistan'daki olaylar tartışılırken benimle taban tabana zıt görüşlere sahip olmasına karşın temel konularda sağlam bir anlayışı olduğunu hemen fark ettim. Giscard, görüşmelere her zaman iyi bir şekilde hazırlanır ve gerçeklere dayanan görüşler ortaya koyardı. Düşünmeden acele bir şekilde hareket ettiğini hiç görmedim. Protokole de fazla önem veren biri değildi. Bu, beni çok etkilemişti. Sonuçta formaliteler sadece görüşmeleri kolaylaştırmak için uygulanıyordu, onları zorlaştırmak için değil.

İnsan olarak Giscard hakkında bir dizi eğlendirici öykü vardır. Bizzat ben Brejnev'in ziyareti sırasında meydana gelen bir olayda özellikle şaşırmıştım. Sovyet heyeti, Paris'in dışındaki eski Rambouillet Şatosu'nda konuk edilmişti, görüşmeler de burada yapılıyordu. Fransız heyeti Paris'ten araba ile gelmişti ve hepimiz heyet başkanının gelmesini bekliyorduk.

Birden şatonun üzerinde bir motor gürültüsü duyduk ve küçük bir

helikopter çimenlere indi. Giscard, helikopterden indi. Fransızlardan biri "Başkan'ın kendisi sürüyordu" dedi.

Biz Sovyet delegeleri bunun bir şaka olduğunu düşündük, ancak görüşmenin ardından ev sahibimizi uğurlamak üzere dışarı çıktığımızda, onun aracın kontrolünü ele alarak düzgün bir şekilde havalandırdığını, şatonun üzerinde dönerek bize el salladıktan sonra Paris'e doğru uçarak gözden kaybolduğunu gördük ve şaşırdık.

Bize dediler ki: "Resmi konumuna karşın Cumhurbaşkanı tek başına araba kullanma fırsatını da asla kaçırmaz. Elysêe güvenlik personeli buna deli oluyor."

Bir süre sonra Başkan'ın arabasının da karıştığı ufak bir trafik kazasının ardından sağduyunun galip geldiğini duyduk.

Aklıma başka bir komik olay daha geliyor. Ziyaretimiz sırasında dünya petrol fiyatları yükselmişti ve Fransa'da petrol tasarrufu amacıyla kampanya başlatan Cumhurbaşkanı, Elysêe Sarayı'nın odunla ısıtılması talimatını vermişti.

Rambouillet'te tüm şömineler yakılmıştı, fakat kullanılmamaktan ya da hizmetkarların deneyimsizliğinden dolayı tüm bacalar is içinde kalmıştı. Tüm şato isle dolduğu için Aralık ayında tüm pencereleri açmak zorunda kalmışlardı. Bu nedenle odunla ısınma uygulamasının sona erdirilmesi gerekti ve kaloriferler yeniden açıldı; böylece görüşmeler için uygun koşullar tekrar sağlandı.

Giscard d'Estaing, 1981 seçimlerinde yenilgiye uğradı ve onun yerini Fransa Sosyalist Partisi lideri François Mitterand aldı. Ülke bu sonuçla şoke olmasa da ülkedeki güçler arasında burjuvazinin aleyhine belirli bir kutuplaşma meydana geldi. Sosyalistler, komünistler ve solcu radikaller üstünlüğü ele geçirdiler ve bunun sonucunda komünistler Haziran 1981'de kurulan hükümette yer aldılar.

Siyasetteki bu sola dönüşün ardından New York'taki BM Genel Kurulu toplantısında, Fransa Dışişleri Bakanı Claude Cheysson'la bir araya geldim.

Bana "Yeni rejim ülkeyi sosyalist değişim yoluna sokacak" açıklama-

sında bulundu.

Heyecanlı ve hevesli görünüyordu, ancak ben ve Sovyet heyetindeki diğer delegeler bunun gerçek olamayacak kadar iyi olduğunu düşünüyorduk ve yanılmadık. Fransa'da deneme amaçlı olarak bile hiçbir sosyalist değişim girişimi yaşanmadı.

Buna karşın Mitterand'ın Haziran 1984'te ve ardından 1985 ve 1986 yıllarında SSCB'ye yaptığı ziyaretle birlikte Fransa-Sovyet ilişkilerinde önemli bir ilerleme sağlandı. Başta Gorbaçov'la yapılanlar olmak üzere tüm bu görüşmeler Fransa-Sovyet ilişkilerini geliştirdi. Kısmen de olsa, gerçek bir işbirliği ruhu doğdu. 1986 ziyaretinin somut sonuçları, Gorbaçov ile Mitterand tarafından yapılan konuşmalarda ve ziyaretin sonunda yayımlanan belgelerde anlatılmaktadır.

Cumhurbaşkanı'na havaalanına giderken eşlik ettiğim sırada bana "Moskova'ya yaptığım bu ziyareti, ikili ilişkiler ve geniş kapsamlı uluslararası ilişkiler açısından çok önemli bir yere koyuyorum" dedi.

Sovyetler Birliği de barış yolunda ilerleyen diğer ülkelerin ziyaretleri gibi bu ziyarete de büyük önem vermişti.

Batı Almanya'yı birkaç kez ziyaret ettim ve her defasında halklarımızın Nazilerin elinde çektiği acılarla ilgili üzücü düşüncelere kapıldım. Elbette ki tarih yağmacı Alman emperyalizmini Alman halkının aklını zehirleyen bir şeytan olarak tanımlamış durumda ve Batı'daki en gerici siyasetçiler bile bugün Üçüncü Reich'a egemen olan düşünceleri desteklemiyor. Ancak günümüzde Batı Almanya siyasetinden sorumlu olanlar, Almanya'da savaş tehdidinin yeniden ortaya çıkmaması için, 20 milyon Sovyet insanının ve Hitler karşıtı koalisyonda yer alan başka milyonlarca kişinin canlarını verdiğini unutmamalıdır.

Sovyetler Birliği'yle ve Batı Almanya arasında normal ilişkiler kurmak için gerekli koşulları oluşturmak pek o kadar kolay değildi. Sovyet halkı Hitler'in saldırganlığını oldukça iyi hatırlıyordu. Ayrıca savaş sonrası Batı Almanya yönetimi Hitler ve çetesini beslemiş olan aynı sınıfın üyelerinden oluşuyordu.

Ancak insanlar zamanla Potsdam'da elde edilen kazanımları öğren-

di. İlişkileri kurma konusunun ele alınması gerekiyordu. Batı Almanya Hükümet Başkanı Konrad Adenauer de aynı sonuca vardı.

Zamanın, bu gerici ve ukala adamı, hayatta ve siyasette, özellikle eski Almanya'nın doğusunda yeni bir toplumsal düzene sahip bir devletin yükselmesiyle birlikte, Doğu'ya farklı gözlerle bakmaya zorladığı söylenebilir. 1955 yılında Moskova'daki Vnukovo Havaalanı'nda sert mizaçlı uzun boylu bir adam uçaktan indi. Üstlendiği görev hiç de kolay değildi. Adenauer, uzunca bir süre düşündükten sonra diplomatik ilişki kurmak amacıyla gelmişti ve bu, savaş sonrası Avrupa tarihinde çok önemli bir olaydı.

Adenauer'in ziyareti sırasında yaşanan ve uzlaşmaya yönelik bir adım olarak nitelendirilebilecek bir olayı hatırlıyorum. O dönemde Batı Almanya'dan Sovyet topraklarına çok sayıda istihbarat toplama balonu gönderiliyordu. Görüşmelerin düzenlendiği Aleksey Tolstoy Sokağı'ndaki evin avlusunda bu konuda incelemelerde bulunmak amacıyla dışarı çıkmıştık. Adenauer'e balonları gösterdik.

Omuzlarını silkerek "Batılı güçler Batı Almanya topraklarını bu amaçla kullanıyor gibi görünüyorlar ancak bana danışmadılar bile" dedi.

Görüşmeler Adenauer'in Doğu Almanya'yı yutma rüyasından vazgeçememesi nedeniyle pek kolay olmadı, ancak sonunda sağduyu galip geldi ve diplomatik ilişkiler kuruldu. Batı, Potsdam ilkelerine sadık kalsaydı ve bölünmüş bir Almanya'yı tercih etmeseydi, olayların başka türlü şekillenmesi mümkün olabilirdi. Ancak zaman geriye alınamaz. Avrupa'da iki tane Almanya vardır ve gerçekler Sovyetler'in konumunu ortaya koymaktadır.

10 Mart 1952'de Sovyet hükümeti, Almanya'yla barış anlaşması yapılmasına yönelik bir plan sundu. Bu plan, Almanya'nın diğer Avrupa devletleri arasında eşit bir yere sahip olacağı garantisiyle birleşik ve bağımsız bir devlet olarak yeniden yapılandırılmasını öngörüyordu. Almanya ulusal savunma amacıyla silahlı güç edinme ve kullanım amaçlı silah ve teknoloji üretme hakkına sahip olacaktı; ancak bunları Hitler'e karşı savaşan ülkeleri hedef alan koalisyon ve ittifaklar dahi-

linde kullanamayacaktı. Ayrıca tüm Almanya'yı kapsayan bir hükümetin hemen kurulmasını ve ülke çapında serbest seçimler yapılmasını öneriyordu.

Batılı güçler bu öneriye pek istekli yaklaşmadı. Adenauer ve beraberindekiler, Bonn'da sağduyudan uzaklaştı, Sovyetler'in önerileri propaganda malzemesi haline geldi ve Almanya'nın yeniden birleşmesi fikri hararetli tartışmalar arasında kaybolup gitti.

Savaş sonrası dönemde hiçbir Avrupa ülkesi bu kadar büyük bir siyasi değerlendirme hatası yapmamıştır. Kuşkusuz Adenauer tarihi bir fırsat kaçırmıştır. Dahası SSCB ve Almanya'nın teknik olarak hâlâ savaş halinde olduğu bir dönemde, Federal Cumhuriyet, Sovyet karşıtı Batılı askeri bloğun parçası olmuştur. Bu savaş hali ancak SSCB Yüksek Sovyeti'nin 25 Ocak 1955'te verdiği talimatla sona erdirilmiştir.

Adenauer, fırsatları kaçırma politikasını daha sonra da sürdürdü. 1967'de Doğu Almanya'nın Alman konfederasyonu fikrini reddetti. Mantıklı düşünemiyordu ve Batı Almanya, Batı'nın askeri bloğuna dahil olduktan sonra, Adenauer için Federal Cumhuriyet, birleşme fikrinden daha önemli hale gelmişti.

Adenauer'le son olarak 1959'da biraz sıradışı bir şekilde görüştük. Meslektaşlarım olan İngiltere ve Fransa Dışişleri Bakanları'yla birlikte Beyaz Saray'ın merdivenlerini çıkarken, o da merdivenlerden iniyordu. Dulles'ın cenazesi için Cenevre'deki toplantıdan çıkıp gelmiştik ve Eisenhower'ı ziyaret edecektik.

Adenauer beni görünce durdu ve "Bir dostumu kaybettim" dedi. Onunla aynı fikirdeydim. Gerçekten de dostunu kaybetmişti. Tüm dünya Adenauer ve Dulles'ın siyasette ruh ikizi olduğunu biliyordu.

Aslında Adenauer muhtemelen, DAC'ın sınırlarını ve egemenliğini güçlendiren önlemler aldığı 13 Ağustos 1961'e kadar birleşik Almanya fikrini kesin olarak reddetmiş değildi.

Batılı güçler Alman sorununu çözüme kavuşturmak ve Batı Berlin'in konumunu yeniden düzenlemek konusunda hiçbir istek göstermemişlerdi. Sovyetler'in önerilerini reddederek askeri kapasitelerini artırdılar

ve Almanya'da militarizmin önlenmesi amacıyla yapılan önemli uluslararası anlaşmaları görmezden geldiler. Varşova Paktı ülkeleri, Doğu Almanya hükümetinden ve işçilerinden, Batı Berlin sınırındaki sosyalist ülkelere karşı yıkıcı faaliyetleri önleyecek ve Batı Berlin'in çevresinde Doğu Berlin sınırını da kapsayan topraklarda etkili bir güvenlik ve kontrol sistemi kurmasını sağlayacak güvenilir düzenlemeler yapmasını istedi. Sonuç olarak Doğu Almanya Bakanlar Konseyi, devletin özellikle de başkent Berlin'in korunmasına yönelik önlemlerle ilgili bir tasarıyı kabul etti. 1961'de Ağustos'un 12'sini 13'üne bağlayan o unutulmaz gecede Batı ve Doğu Berlin arasındaki sınır kapatıldı.

Bu adım iki yıl içinde o kadar etkili oldu ki, Batı Almanya'nın askeri hırslarının manevi babası olan Adenauer emekliye ayrıldı. Ardından gelen Ludwig Erhard, Doğu Almanya'yı tanımama konusundaki aynı iflas etmiş politikayı sürdürmeye çalıştı, ancak görevde uzun süre kalmadı ve yerine Sosyal Demokrat Willy Brandt geldi.

Willy Brandt

Moskova'da Brandt'ı zaten iyi tanıyorduk. Onunla yaptığım görüşmeler sonucu onun Batı Almanya'nın en seçkin devlet adamlarından biri olduğunu söyleyebilirim. Savaş zamanında İsveç'te sürgünde kalan Brandt, gamalı haça boyun eğmek yerine ülkesinden ayrılmayı tercih etmesi nedeniyle saygıyı hak eden biriydi.

Brandt ayrıca, 1969'dan önce Sovyetler Birliği ve diğer sosyalist ülkelerin Avrupa topraklarıyla ilgili gerçeklerin tanınması konusundaki kararlı duruşunun SSCB ve Federal Cumhuriyet arasındaki bir anlaşmanın hazırlığı için gerekli koşulları yarattığını kabul etti. İki taraf da artık anlaşma yapmak istiyordu. Böylece benim ve Dışişleri Bakanı Walter Scheel başkanlığında, sabır isteyen zorlu tartışmalara hazır temsilciler arasındaki görüşmeler başladı.

Tartışmalar oldukça iyi geçti. Batı Almanya'nın temsilcilerinin kendi konumlarını kabul ettirmek için çok uğraşmalarına karşın, görüşmelerde Brandt'ın fikirleri etkili oldu. Onca tartışmaya, gelgitlere, çıkmaz-

ları ve öfke patlamalarına rağmen katılımcılar çözümün yaklaşmakta olduğu yönündeki öngörülerini kaybetmediler. Anlaşmaya karşı çıkan ve ileri bakmak yerinde geriye bakmayı tercih eden temsilciler, birçok engel çıkardılar. Sonunda Brandt, geniş bakış açısı ve gerçekler üzerinden hareket etme isteğiyle, Batı Almanya tarafının anlaşmayı başarıyla tamamlamasını ve onaylamasını sağladı. İnsanlar bunun ona çok sayıda uykusuz geceye mal olduğunu söylüyorlar.

Brandt hakkında yazmak hem kolay hem de zor. Kolay çünkü başbakan olduğu dönemde görüşlerini tam olarak açıklamıştı. Zor olmasının nedeni ise onun farklı özelliklere sahip biri olması. Berlin'de devlet yönetiminin tepesine gelmeden önce birkaç yıl Batı Berlin'in belediye başkanlığını yapmıştı. Bu hassas ve zor görev sırasında daha sonra işine yarayacak önemli bir deneyim kazanmıştı. Ancak asıl önemlisi, sosyalist ve kapitalist dünyaların sınırında görev yapan biri olarak Doğu Almanya'daki mevkidaşlarıyla ve Sovyet Büyükelçiliği'yle sürekli olarak iletişim halinde olmasıydı. Ben ve diğer Sovyet diplomatlar, en rutin meselelere ilişkin tartışmalarda bile Belediye Başkanı Brandt'ın SSCB-Batı Almanya ilişkileriyle ilgili görüşlerini açıklama fırsatını ne kadar sık kullandığını fark etmiştik. Günlük konuların ötesine geçer ve bir bütün olarak Doğu ve Batı Almanya ilişkileriyle ilgili ustaca değerlendirmeler yapardı. SSCB ve Batı Almanya arasındaki ilişkilerin gelişmesi için zemin yoklamaya başlamıştı bile. Bir arada barış içinde yaşama fikrini Sovyet-Almanya ilişkilerinin temeli olarak kabul ederek bu çerçevede pratik olarak uygulanabilir bir politika oluşturdu.

Federal Cumhuriyet'le anlaşma yapılmasını sürekli olarak savunan SSCB, elbette ki bu anlaşmanın karakterini büyük ölçüde belirleyen taraf oldu. Sovyetler Birliği, baştan itibaren iki tarafın barış için koşulları yaratmak zorunda olduğunu gördü. Bu amaçla savaş sonrasında üç ülkenin Potsdam'da vardığı anlaşmayla belirlediği, Oder-Neisse hattını da kapsayan sınırlar tam olarak kabul edilmeli, Demokratik Almanya Cumhuriyeti egemen bir devlet olarak tanınmalı, Sovyetler ve Batı Almanya arasında karşılıklı yarar getiren ekonomik ve diğer

alanlardaki ilişkilerin geliştirilmesine yönelik bir anlaşma yapılmalıydı. Tüm bu konularda ve önemli meselelerin ele alındığı tartışmalar sırasında ortaya çıkan diğer konularda, benim ve meslektaşlarımın resmi görüşmelerde daha önce neredeyse hiç yaşamadığı düzeyde ayrıntılı bir fikir alışverişi yaşandı.

Sınır sorunlarıyla ilgili tartışmalar beklediğimiz üzere en zorlu tartışmalar oldu. Doğu Almanya'yı bağımsız bir devlet olarak tanıma meselesi, birden iki Alman devleti arasındaki sınırların belirlenmesi sorununa dönüştü. Ortaklarımız bu konuda kesin ifadelerden kaçınarak sınırın belirlenmesine yönelik nihai kararı ertelemeye çalıştı. Ayrıca "birleşik Almanya" fikri, yani Doğu Almanya'nın Batı Almanya tarafından kapsanması meselesi, karar alınmasının önünde bir engel olarak kaldı.

Ancak en sonunda uzun ve zorlu tartışmaların ardından tarihi adaletin mantığına karşı koyamadılar. Taleplerini geri çekerek SSCB Yüksek Sovyeti'ne görüşlerini açıkladıkları bir mektup yazmakla yetindiler. Sonuç olarak bu temel konuyla ilgili yapılan anlaşma olabildiğince açık ve netti. Madde 3'te şöyle deniyordu: "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve Federal Almanya Cumhuriyeti, Avrupa'da barışın ancak mevcut sınırların ihlal edilmemesiyle korunabileceğini düşünmektedir ve hiçbir ülke toprakları üzerinde hak iddia etmediklerini ve gelecekte de etmeyeceklerini beyan ederler. İki ülke, Polonya Halk Cumhuriyeti'nin batı sınırı olan Oder-Neisse hattı ve Federal Almanya Cumhuriyeti'yle Demokratik Almanya Cumhuriyeti arasındaki sınır da dahil, Avrupa'daki tüm devlet sınırlarını şimdi ve gelecekte dokunulmaz olarak kabul eder."

O günleri düşündüğüm zaman anlaşmanın maddelerinin büyük ölçüde federal şansölyenin Devlet Sekreteri Egon Bahr'la yaptığım görüşmeler sırasında belirlendiğini söyleyebilirim. *Niyet Anlaşması* fikri de bu süreçte ortaya çıktı. Bu fikir Avrupa'daki sınırların güçlendirilmesi amacıyla alınacak önlemlerin belirlenmesini ve daha sağlıklı siyasi koşullar sağlanmasını amaçlıyordu.

Şimdi düşündüğümde, iki taraf da tartışmalara bağlılık ve anlayışla

yaklaşmasaydı başarılı olamayacağımızı ve geleceğin belirsiz kalacağını daha açık bir şekilde görebiliyorum.

Anlaşma, 12 Ağustos 1970'de Kremlin'de imzalandı. Sovyet tarafını A. N. Kosıgin ve ben, Batı Almanya'yı ise Willy Brandt ve Walter Scheel temsil etti. Brandt'ın başbakan olarak cesaretle ve kararlılıkla yürüttüğü bu görüşmede çok önemli bir rol oynadığını vurgulamak istiyorum.

Anlaşmanın imzalanması ve onaylanması Avrupa'da ve dünyada coşku ve rahatlamayla karşılandı.

Anlaşmanın ruhu Avrupa sınırlarının dokunulmazlığı ilkesidir ve bu ruh daha sonra Polonya, Doğu Almanya, Çekoslovakya ile Batı Almanya arasında imzalanan anlaşmaların, ayrıca da dört ülke arasında Batı Berlin'le ilgili anlaşmanın önünü açtı. Bunun için Demokratik Almanya Cumhuriyeti'ndeki Sovyet Büyükelçisi ile Federal Almanya Cumhuriyeti'ndeki ABD, İngiltere ve Fransa büyükelçileri 1971'in başında Batı Berlin'deki 196 Potsdamer Caddesi'nde bulunan eski Denetleme Kurulu binasında görüştüler. Görüşmelerde hemen şöyle bir mesele ortaya çıktı: Batılı güçler gerçek duruma uygun olmayan bir şekilde "bir bütün olarak Berlin'den" söz etmekte ısrar ediyor, SSCB ise "Batı Berlin" tanımının kabul edilmesi için çaba harcıyordu. Sonunda "Berlin'in batı kesimleri" tanımında karar kıldık.

Ayrıca nihai metnin oluşturulması için gerekli olan Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin resmi adıyla ilgili olarak da uzun tartışmalar yaşandı. DAC'nin adı ne zaman geçse, bu üç harf Batılı ortaklarımızın boğazlarında takılıp kalıyordu. Bu üç basit harfi söyleyebilmeleri için altı ay geçmesi gerekti. Ancak taraflar en sonunda 3 Eylül 1971'de, Dörtlü Anlaşma'yı imzalayarak 33 oturum süren bu maratonu başarıyla tamamladı.

İmzalanan anlaşma şehrin tarihinde önemli bir dönüm noktası oldu ve Batı Berlin'le ilgili olarak 20 yıl süren krize nokta koyarak bu bölgenin uluslararası hukuk çerçevesinde bağımsız bir siyasi oluşum olarak statüsünü tescilledi. Anlaşma metnine göre, Batı kesimleri "daha önce

olduğu gibi Federal Cumhuriyet'in bir parçasını oluşturmaz ve bundan sonra da onun tarafından yönetilmeyecek" idi. Böylece Dörtlü Anlaşma, bu tehlikeli bölgede durumun normale dönmesine katkı sağladı ve Avrupa'da barışın garanti altına alınmasında önemli bir adım oldu.

Anlaşmanın imzalanmasından sonra SSCB ve Batı Almanya arasındaki ticaret 15 kat arttı ve 1985'te 400 milyon rubleyi aştı. Batı'daki bazı kesimler anlaşmanın feshedilmesini ve Batı Berlin'in Batı Almanya'nın bir parçası olmasını istedi ancak bu, önceki "patlamaya hazır olma durumunu" geri getirmekten başka bir işe yaramayacaktı. Gerilimi azaltmanın ve bölgede barışı güvenceye almanın tek yolu anlaşmaya tam olarak uymaktan geçiyordu.

Batı Alman politikasının o dönemdeki tüm karmaşık hamlelerini takip eden Sovyet diplomat V. S. Semenov, şöyle bir yorumda bulunmuştu: "Batı Almanya'da siyasetin yönünü belirleyenlerin sınır sorununun aslında savaş ve barışla ilgili bir sorun olduğunu ciddi olarak anlayıp anlamadıklarını zaman gösterecek. Diğer bir deyişle, Federal Cumhuriyet'in kendisini Bonn'daki bazı siyasi kademelerde hâlâ görülen rövanşist zihniyetten ne kadar kurtardığını göreceğiz."

Anlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra yaptığımız görüşmede Dışişleri Bakanı Scheel ara verdiğimiz sırada bana "Biliyorsunuz ailemiz genişledi, Bay Gromıko. Bir kızımız oldu ve ismini size ithafen Andrea koyduk. Eşim ve ben buna karar verdik" dedi.

Bunu duyunca nedense biraz utandığımı itiraf etmeliyim. Şaka yollu olarak "Bu tamamen size ve eşinize kalmış bir karar. Bu konuda yüzde yüz egemen bir konuma sahipsiniz. Bunu duyduğuma çok sevindim" dedim.

Hans Dietrich Genscher'le ilk tanıştığımda Willy Brandt'ın hükümetinde içişleri bakanıydı. Daha sonra Helmut Schmidt ve Helmut Kohl'un iktidarları döneminde dışişleri bakanlığı görevini üstlendi. Sovyetlerle Batı Almanya ve Varşova Paktı'yla NATO ülkeleri arasındaki ilişkiler üzerine birçok defa tartıştık.

Genscher, görüşmelerin acele etmeden, sakin bir gölde yüzüyormuş gibi yapılmasından hoşlanıyordu. Ancak insanın görüşlerini eksiksiz ve kesin olarak ifade etmek üzere hazırlık yapması gerekiyordu çünkü o, toplantılara her zaman hazırlanarak gelir ve ülkesinin konumunu en iyi şekilde ortaya koyardı. Bonn'da yaşayanların da doğruladığı gözlemim, onun Batı'yla arayı iyi tutup bir yandan da Sovyetler Birliği'yle ilişkileri germeme konusunda dikkatli bir politika izlediği yönündeydi.

Genscher'in zor bir ortak olmasına karşın toplantılarımızda ciddi bir hava hakimdi ve bu genelde olumlu sonuçlara yol açıyordu. Daha sonra Eduard A. Şevardnadze'yle yaptığı görüşmeler de içerik bakımından çok yararlı ve siyasi açıdan üst düzeyde toplantılardı.

Helmut Schmidt

Batı Almanya'nın en önde gelen isimlerinden biri 1970'lerde uluslararası ilişkilere damgasını vurmuş olan sosyal demokrat siyasetçi Helmut Schmidt'ti. Savaş döneminde Wehrmacht'ta [Nazi Silahlı Kuvvetleri - ç.n.] Kalinin bölgesinin güneydoğusundaki Zavidovo'daki bir askeri birlikte subay olan Schmidt'in, Hitler'in adamlarının ülkemizin kentlerinde ve köylerinde işledikleri suçları görmemiş olması mümkün değildi. Bir defasında bana Zavidovo'da geçirdiği günleri anlatırken "Ben Hitler'in Sovyet halkına karşı giriştiği maceranın başarısızlığa mahkum olduğunu düşünen subaylardan biriydim" demişti ve ben de ona inanma eğilimindeyim. Nazi ordusu subayları arasında bu tür insanlar vardı. Yine de çoğu, yol açtıkları acılar ne olursa olsun verilen emirleri harfiyen yerine getirdi.

Schmidt'le Brandt hükümetinde savunma bakanı, daha sonra başbakan olduğu dönemde yaptığım görüşmelerden kesin bir izlenim elde etmiştim: Yetenekli ve kararlı biri olmasına karşın, Alman Wehrmacht'ındaki bir askerin bakış açısından kurtulamamıştı. Schmidt kesinlikle Batı Almanya'nın "Doğu anlaşmalarının" tamamlanmasından ve uygulanmasından yanaydı. Ayrıca NATO ve Varşova Paktı arasındaki mevcut dengeyi desteklediğini de açıklamıştı. Yine de

Başbakan Schmidt'le yaptığım her görüşmede NATO'nun daha fazla silahlanmak amacıyla attığı adımları meşrulaştırmaya çalıştı. İki bloğun silahlı güçleriyle ilgili olarak sunduğumuz istatistiklere kulaklarını tıkamayı bir şekilde başardı.

Bonn'a yaptığım ziyaretlerden birinde ona iki bloğa bağlı ülkelerin Avrupa'daki nükleer füzelerinin yerlerini işaret eden bir harita gösterdim. Onun ne yorum yapacağını bekledim.

"Mümkünse bu haritayı bırakabilir misiniz? Daha dikkatli incelemek istiyorum" dedi.

Ona bu imkanı verdik. Ancak daha sonra söylediği tek şey "Bu Sovyet SS-20'lerden hoşlanmadım" oldu.

Mantığı basitti: SSCB'yi hedef alan ABD füzelerinden hoşlanıyordu.. ama Batı Avrupa'yı hedef alan Sovyet füzelerinden hoşlanmıyordu.

Schmidt'in 1982'nin sonbaharına kadar başında olduğu hükümet, ülkenin yeni Amerikan Pershing-2 füzelerine açılmasından sorumluydu ve bunun vicdani yüküne de sahipti. Adenauer bile 1957'de Amerikalılar orta menzilli Thor ve Jupiter füzelerini Batı Almanya topraklarına nedensiz yere yerleştirmek istediğinde bu kadarını yapmaya cesaret edememişti. ABD füzelerinin konuşlandırılmasıyla Batı Almanya daha güvenli bir yer haline gelmemişti ve birçok Batı Alman siyasetçi de bunu biliyordu.

Schmidt her zaman pragmatist bir insan olarak hareket eder ve ani kararlar alabilecek biriymiş gibi görünmekten hoşlanırdı. Ancak kuramsal eserlerinde yazdıklarıyla başbakan olduğu dönemde savundukların karşılaştırmak, aradaki farkı görmek için yeterliydi. ABD'nin Batı Almanya'da konuşlandırdığı orta menzilli füzelerle ilgili tutumu buna iyi bir örnektir. Stratejik ilişkilerle ilgili yazılarında sorumluluk sahibi bir siyasetçinin Batı Almanya'ya füze yerleştirilmesine asla izin vermeyeceğini, çünkü bunların karşı tarafın füzelerine karşı bir tür mıknatıs işlevi göreceğini ve bu tür silahların yerinin yoğun nüfusa sahip Avrupa değil, Alaska, Labrador ve Grönland gibi yerler olduğunu belirtti. Yazılarında bunları savundu, ama uygulamada tam tersini yap-

tı. Emekli olduktan sonra yöntemlerinin yanlış olduğunu kabul etti, ama artık çok geçti.

Schmidt aynı şekilde ekonomik değerlendirmelerinde de birçok yanlış yaptı. Amerikalılara doları güçlendirmelerini tavsiye eden kişi Schmidt'ti. Vaşington'da ona gülüyor ve onu Schmidt-Napoleon olarak adlandırıyorlardı. Ancak Reagan'ın iktidara gelişiyle birlikte faiz oranları yükseldi ve ABD, Batı Almanya'ya ve Batı Avrupa'nın geri kalanına ciddi bir maliyet bindirerek kendi askeri programlarını finanse etmesini sağlayacak milyarlarca dolar kazandı.

Schmidt'in Sosyal Demokrat Parti'deki meslektaşları onun hakkında "Temelde bir sosyal demokrattan ziyade muhafazakar görüşlere sahip bir Prusya subayı olarak kaldı" derlerdi. Yine de hakkını vermek gerekirse, Schmidt Sovyet-Batı Almanya ekonomik ilişkilerini geliştirmek amacıyla bir şeyler yapmıştır. Hayatın, devlet ve toplum yapısındaki ve ideolojik açıdan var olan tüm farklılıklara rağmen, ülkeleriyle SSCB'nin birçok ortak çıkara sahip olduğunu kabul etmeyen Batı Almanya devlet adamlarından intikam alacağının farkındaydı. İki ülke arasındaki bu ortak çıkarlar, coğrafi yakınlık, karşılıklı ekonomik ilişkilerin potansiyeli, kültürel alışveriş ihtiyacı ve en önemlisi de iki halkın barış içinde yaşama arzusu gibi değişmeyen etkenler tarafından belirleniyordu.

Başbakan Helmut Kohl de Batı Almanya siyasetinin tartışmalı isimlerinden biridir. Kamuoyunda bazı kesimler onun içişlerinde ve dışişlerinde etkisiz biri olduğunu öne sürerken, diğer kesimler onun ülkenin zor zamanlarda ihtiyaç duyduğu kişi olduğunu savunmuştur.

Ben sadece onun ve hükümetinin izlediği dış politika üzerine yorum yapabilirim. Kuşkusuz Kohl da geçmişte yapılan saçmalıkların büyük bölümünü tekrarlamıştır: Nükleer de dâhil olmak üzere özellikle silahsızlanma konusunda izlediği politikalarda Adenauer'in etkisi büyük ölçüde görülür, hele Schmidt'in etkisinden hiç söz etmeyelim. Buna karşın Sovyet-Amerika ilişkilerindeki gerginliğin azalmaya başlamasıyla birlikte Batı Almanya hükümeti, SSCB'yle bağları, genel ola-

rak uluslararası ilişkiler ve kendisinin uluslararası ilişkilerde üstlendiği rol konusunda daha nesnel bir tavır almıştır. Kuşkusuz Batı Almanya hükümeti, orta ve daha kısa menzilli füzelerin yok edilmesine ilişkin Sovyet-ABD anlaşmasıyla ilgili konularda sağlanan uzlaşmaya büyük bir katkı koymuştur.

XIII
Yeniden Avrupa

İlkokul öğrencisiyken bir defasında D'Amicis'in *Bir Anne Ararken* adlı ince kitabını okumuştum ve o zamandan beri İtalya'yı büyüleyici bulurum. Hatta bu ince kitabı İtalya'yla ilgili başucu kitabım olarak kullanmıştım.

Üniversite öğrencisi olduğum dönemde ve hatta daha sonra Roma İmparatorluğu'nda yaşanan fırtınalı olaylardan, onun o acımasız görkeminden, askeri liderlerinin ve devlet adamlarının renkli hayatlarından etkilenmeye devam ettim. Ancak birçok Sovyet insanı gibi benim de modern İtalya'yla ilgili görüşlerim bu ülkede faşizmin iktidara geldiği gerçeğinden etkilenmişti. Büyük şairlerin, sanatçıların ve heykeltıraşların ülkesinin vahşi canavarlar tarafından yönetildiğine, kara gömlekli faşistlerin Roma'yı ayakları altına aldığına ve Venedik ile Floransa sokaklarında gerine gerine dolaştıklarına inanmak istemiyordum.

Palmiro Togliatti

Ancak İtalya ayakta kaldı ve bunun için, başkalarının yanı sıra, Direniş'te aktif bir rol oynayan faşizme karşı mücadelenin eski tüfeklerine de şükran borçluyuz. Her dürüst insan, İtalyan Direniş hareketinin komünistlere ait olduğunu kabul eder. Faşist diktatörlük dönemi de dahil olmak üzere İtalyan Komünist Partisi'nin tarihinde, uzun yıllar partinin öncülüğünü yapan Palmiro Togliatti önemli bir yere sa-

hiptir. Sadece onu kişisel olarak tanıyanlar değil, sosyalizm karşıtları bile önemli bir lider ve yorulmak bilmeyen bir savaşçı olarak ona saygı duyar.

Togliatti'yle sadece iki defa görüştüm. İlk görüşmemiz benim dışişleri bakanı olduğum 1950'lerin sonlarında Moskova'da gerçekleşti. Merkez Komite, Togliatti'nin beni görmek istediğini ve benim de görüşmeyi kabul etmem gerektiğini düşündüklerini iletti. Togliatti'yi kaldığı Sovyetskaya Oteli'nin odasında ziyaret ettim. İçten bir şekilde birbirimizi selamladıktan sonra hemen konuya girdi: "Sizi görmek istedim, çünkü uluslararası alanda kafamı kurcalayan bazı sorunlar var" dedi.

O dönemde Soğuk Savaş tüm hızıyla sürüyordu ve ben de durumu tartışmaya hazır bir şekilde öneriyi kabul ettim.

"Batı'nın, özellikle de İngiltere ve ABD'nin gerçekte ne istediğini merak ediyorum. Biz İtalyan komünistleri Batılı liderlerin Doğu-Batı ilişkilerini geliştirmek istedikleri yönündeki sözlerine pek inanmıyoruz. Lütfen söyleyin, şüpheci olmakta haklı mıyız yoksa gözden kaçırdığımız şeyler var mı?" dedi.

Ona şöyle cevap verdim: "Şüpheniz kesinlikle anlaşılır ve iki basit olay da bu şüpheyi doğruluyor. Birincisi, Amerikalılar dünyanın birçok yerinde SSCB'yi hedef alan askeri üsler kurdular ve kurmaya devam ediyorlar. İkincisi, SSCB 1955'te Cenevre'deki dörtlü toplantıda, Batı NATO'yu savunma amaçlı bir birlik olarak tanımladığına göre SSCB'nin de birliğe üye olmaya hazır olduğunu söylediğinde; ABD'li, İngiliz ve Fransız liderler bize anlaşılır bir cevap bile veremediler. Ben de bizim heyetteydim ve bu olayı gayet iyi hatırlıyorum. En ilginci de Eisenhower'ı ve Dulles'ı izlemekti. Eisenhower söyleyecek kelime bulamamıştı."

Togliatti gülümsedi. "Bunu görmeyi çok isterdim. NATO elbette ki Sovyetler Birliği'yle aynı oluşumda yer almayı kabul etmez. SSCB ve dostlarının amaçları NATO'nunkilerle çelişiyor. Zaten sınıf engelini aşmak da söz konusu değil" diye konuştu.

Daha sonra "Batı Alman sorunuyla ilgili ne düşünüyorsunuz?

Amerikalılar, İngilizler ve Fransızlar buranın yeniden silahlandırılmasını istiyor. Biz İtalyan komünistler, sürekli olarak bu politikanın ne anlama geldiğine işaret ediyoruz, ancak İtalya bile NATO'nun askeri planlarına doğru sürükleniyor. Bu oldukça zor bir durum" dedi.

Aynı fikirde olduğumu söyledim. "Hatta Avrupa'nın en önemli meselelerinden biri, Doğu'da da Japonya'nın olduğu gibi Batı Almanya'nın da yeniden silahlandırılması. Silahsızlanma konusuna daha fazla önem verilebilir, ancak ABD ve Batı bloğundaki müttefiklerinin Sovyetler'in silahların azaltılmasıyla ilgili önerilerinin tümünü nasıl reddettiklerini görmüş olmalısınız" dedim.

Togliatti "İtalyan komünistler nükleer silahların yasaklanması da dahil olmak üzere silahsızlanma konusunda Sovyetler Birliği'ni desteklemeyi öncelikli görevlerinden biri olarak görüyor" diye yanıt verdi.

Ayrıca İtalya'daki durum ve burjuvazinin ruh haliyle ilgili olarak da ilginç bir yorumda bulundu: "İtalya'nın ulusal çıkarına zarar verse bile, ABD'yle işbirliğini giderek daha fazla savunuyorlar."

Gayet sağlıklı görünüyordu ve uluslararası ilişkiler konusunda son derece bilgili olmasının yanı sıra sorulara yanıt verirken de oldukça ataktı.

Onu ikinci defa gördüğüm 1964 yılı başlarında oldukça hastaydı ve kısa bir süre sonra da hayatını kaybetti. Mum gibi eridiğini görmek üzücüydü. Kafası hâlâ her zamanki gibi faaldi, ancak konuşmakta zorlanıyordu. Hayatı boyunca uğruna mücadele ettiği sosyalizmin toprakları olan Sovyetler Birliği'nde hayata gözlerini yumdu.

Togliatti'ye Ağustos 1964'te acı bir şekilde veda ettikten sonra İtalyan komünistler partinin liderliğine Luigi Longo'yu seçti. Longo da '20'lerin başından beri tanınan bir isimdi. 1922'de Moskova'da düzenlenen 4. Komünist Enternasyonal Kongresi'ne katılmış ve Lenin'in konuşmasını dinlemişti.

Longo'yla birkaç defa bir araya geldim, fakat onunla ilgili en güzel anılarım, eşiyle birlikte 1950'lerin ortalarında Kırım'da, benim ve eşimin kaldığı daçada tatil yaptığı günlere ait. Neredeyse her gün buluşup değişik konularda sohbet ediyorduk. Doktorlarının denize

girmesi, kuru ve ılık iklime sahip bir yere gitmesi yönündeki tavsiyesi üzerine Kırım'a gelmişti. Elbette İtalya'da da iklim gayet güzeldi, ama o "Sadece, Lenin'in ülkesi olan ve havanın daha tatlı göründüğü Sovyetler Birliği'nde gerçekten dinlenebiliyorum" diyordu.

Longo bir komünist olarak işçi sınıfının sömürülmesine karşı hayatı boyunca verdiği mücadelenin yarattığı inançların yanı sıra, kişisel olarak da oldukça çekici biriydi. İyi bir konuşmacıydı ve bir konudan diğerine kolaylıkla geçerdi. Özellikle 1922'deki Komintern Kongresi'yle ilgili yorumu hoşuma gitmişti.

"Lenin'in Kongre'de konuşma yaptığı tarih 13 Kasım'dı" demişti. Konuşmasına 'Rus Devrimi'nin Beş Yılı ve Dünya Devriminin Genel Manzarası' başlığını vermişti. Bu görkemli bir başlıktı. Aslında sadece konunun küçük bir bölümünden, yani Yeni Ekonomi Politikası'ndan bahsetti. Yine de ilk olarak Vladivostok'un alındığını, yani Kızıl Ordu'nun son Japon askerini de denize döktüğünü ve Sovyet topraklarının işgalcilerden tamamen temizlendiğini açıkladı. Bu haber öyle bir alkışla karşılandı ki çatı bile sallandı."

Longo olayı ayrıntılı bir şekilde hatırlıyordu ve bu hikayeyi ilk defa anlatmadığı belliydi.

"Daha sonra Lenin ekonomik alanda yeniden yapılanmaya ilişkin planlarını anlattı. Bize insanların rubleye artık sırf miktar olarak katrilyonu aşmış olduğu için önem verdiğini söyledi. Bu sözleri gülüşmelere neden oldu. Fakat insan her zaman bazı sınırların üzerini çizebilir diyerek, Sovyetler Birliği'nin paranın dolaşımına ve ekonomik kaos ortamına istikrar getirmek amacıyla etkili adımlar atacaklarını işaret etti. Salondakiler yine gülmeye başladı."

Etkilenmiştim. Her Leninist, Lenin'le ilgili anıları, özellikle de kişisel olanları duymaya bayılır.

Longo konuşmasını sürdürdü: "Elbette Lenin muhaliflerden gelecek eleştirilerin önünü kesmek için bazı hataların yapıldığını kabul etti. 'Öğrenmeye yeni başladık. Ancak işleri doğru yapmaya kararlıyız. Ayrıca bizi eleştirenler hiç hata yapmıyor mu?' dedi. Tutkulu bir şekil-

de konuşuyordu. Ancak onun için asıl önemli olan fikir ve bu fikrin gelişimiydi. Dinleyicilerinin tam olarak ne önerdiğini anlamalarını istiyordu. Dinleyicilerini kendi yanına çekmesini sağlayan da buydu."

Longo daha sonra bana kendi rolünü öne çıkarmadan savaş zamanındaki İtalyan Direnişi'nden bahsetti. Vurgulamak istediği asıl nokta komünistlerin Direniş'in ruhu olduğuydu: "İçlerinden birçoğunun öleceğini biliyorlardı, yine de canlarını seve seve feda ettiler. Direnişin içinde İtalyanların asla unutmayacağı Sovyet kadın ve erkekleri de vardı."

İtalyan Direnişi'nin kurnaz Mussolini'yi nasıl yakaladığını ve yargılayıp idam ettiğini anlattı. "Elbette başta sosyalistler olmak üzere faşistlerle mücadele eden başka partiler de vardı. Bu direnişin büyümesini ve daha da güçlenmesini sağladı" dedi.

"Böylece İtalyan halkı tarihlerinin en karanlık dönemlerinden birinden kendilerini kurtarmayı başardı."

Sovyetler Birliği, Mart 1944'te İtalya'yla diplomatik ilişkileri yeniden kurdu, görüşme ve temaslar kısa sürede yeniden başladı. Roma'yı ne zaman ziyaret etsem ve havaalanından şehir merkezine gitsem, Romalı kölelerin taşlarla döşediği eski Appian Yolu'ndan geçtiğimi düşünerek heyecanlanıyorum. Ayrıca görülecek ne kadar çok kalıntı ve anıt vardı!

Savaştan sonra hiçbir liderin bir De Gaulle ya da bir Adenauer gibi tek başına kamuoyu desteğine sahip olamaması İtalyan siyaset hayatının bir özelliğidir. Bunun yerine devlet erkinin en tepesinde sürekli yer değiştiren bir devlet adamları grubu vardır. Bu nedenle onlardan hangi sırayla bahsettiğimin fazla bir önemi yok.

En çok hangi İtalyan siyasetçiyi tanıdığım sorulduğunda tereddüt etmeden Aldo Moro diye yanıt veririm.

Moro, kapitalizmin temsilcisi olmasına karşın, yine de devletler arasındaki farklılıkların barışçıl yollarla çözülmesi gerektiğine inanıyordu. Toplumsal sistemler arasındaki farklılıklar ne boyutta olursa olsun silahlı güç kullanılmasına yol açmamalıydı.

Moro'yla ilk tanıştığımda yavaş düşünen biri gibi görünüyordu, ama ifadelerindeki netlik ve argümanlarının yoğunlaşmış doğası bu izleni-

mi kısa sürede düzeltti. Sık sık BM Genel Kurulu'nda buluşurduk ve Avrupa Ülkeleri Toplantısı'nın son oturumunun yapıldığı Helsinki'de de bir araya geldik. NATO ülkelerinin konumunu savunurken, Doğu ve Batı'nın barış içinde yaşamak için diyalog kurması ve birbirlerinin çıkarlarını düşünmesi gerektiğini asla unutmadı.

Sovyet yönetimi tüm Avrupa çapında toplantı düzenlemek üzere hükümetlere öneride bulunmadan önce, çeşitli ülkelerde zemin yoklamaya karar verdi. NATO ülkelerinden hiçbiri henüz bu düşünceden haberdar değildi ve ilk denemeyi yapmak için İtalya'yı seçtik. Nisan 1966'da Başbakan Moro'nun tepkisini görmek üzere Roma'ya gittim.

O ve Dışişleri Bakanı Amintore Fanfani oldukça uzun bir süre düşündü ve ben de giderek daha fazla sabırsızlanmaya başladım. Hatta Moro daha fazla ayrıntı vermemi istedi.

Daha sonra nihayet konuşmaya başladı: "Avrupa devletleriyle ABD ve Kanada kuşkusuz Avrupa'nın güvenliğini tartışmak üzere bir araya gelecekleri noktaya ulaştı. Hem Varşova Paktı'nın hem de NATO ülkelerinin kabul edilebilir bir çözüme ulaşmalarının tek yolu budur." Moro, birkaç soru daha sorduktan ve benim açıklamalarımı dinledikten sonra "İtalya hükümeti Avrupa zirvesi fikrini destekleyecek" dedi.

Biz diğer hükümetlerle bu konuda görüşürken, İtalyanlar da tutumlarını sürdürdüler ve Helsinki'deki görüşmeler boyunca bize yardım ettiler. Moro son oturumda İtalyan heyetine başkanlık ediyordu ve Nihai Anlaşma'yı ülkesi adına imzaladı. Sorunlara her zaman sakin ve soğukkanlı bir şekilde yaklaşan Moro, asla sinirlenmezdi ancak onun İtalya'nın konumuyla ilgili açıklamalarını bölmeye çalışan biri, en sert karşılığı görürdü.

Toplantılarımızdan birinden ayrılırken İtalya'daki Sovyet Büyükelçisi N. S. Rıjkov'a "Moro, acıya ve ölüme meydan okuduğunu göstermek için elini ateşe tutan genç Romalı Scaevola'yla aynı yapıya sahip biri" demiştim.

Aynı zamanda alçak gönüllü biriydi. Açıklamalarının ya da fotoğraflarının basında çıkıp çıkmadığıyla asla ilgilenmezdi. Kendi vatandaşla-

rı hakkında sevgiyle olduğu kadar nesnel bir şekilde de konuşmayı becermek gibi az insanda görülen bir özelliğe sahipti. Bir defasında bana aniden "İtalyanlar ne yönden Ruslardan farklıdır?" diye sormuştu.

Ona "Kitaplar ve tablolarla ülkenizi tanımaya başladığım günlerde, İtalyanların gondollarla kanallara inmedikleri zamanlarda ya şarkı söyleyip dans ettiklerini, ya da güldüklerini ve bağıra çağıra konuştuklarını düşünürdüm. Aynı zamanda çalıştıklarını hiç düşünmemiştim" diye cevap verdim.

Moro bu cevaba şaşırmadı. "Yurtdışındaki insanlar İtalyanlar hakkında genellikle böyle düşünüyor. Ancak gerçek şu ki İtalyanlar da aslında diğer insanlardan farklı değil. Çalışıyorlar ve çalışmak dünyadaki bütün insanları eşit kılıyor" diye konuştu. Gülümsedi ve "Genç İtalyanları gondoldaki davranışlarına bakarak yargılamamak gerek" dedi.

"Bay Fanfani bana defalarca doğduğu şehir olan Venedik'e gitmezsem İtalya'yı gerçekten görmüş sayılmayacağımı söyledi. Fakat bu muhteşem şehre gittiğimde kanallarda gondol yoktu ve iki gün boyunca durmadan yağmur yağdı. İtalyan rehberlerimize CIA'nın bu işte bir parmağı olduğunu söyledik" diye konuştum.

Bu haber Moro'ya kendisinin Venedik'e yaptığı ziyareti hatırlattı. "Bir keresinde gondolların ünlü geçit töreni sırasında bir kız suya düşmüştü ve tüm gondolcular alarm durumuna geçmişti. Kız boğulmaya başladı ve birkaç adam *sinyorayı* çıkarmak üzere suya daldı. Her şey çok kahramancaydı." Sonra şöyle bir yorumda bulundu: "Bence bütün bu olay sahnelenmiş olabilir. Yeterince gerçek görünüyordu, ama biz İtalyanlar gerçeği fanteziden ayırmakta bazen zorlanıyoruz. Bazı yönlerden bizler doğuştan oyuncuyuz. Bizi Ruslardan ayıran da bu" dedi ve "Elbette bu ciddi siyasette geçerli değil" diye de ekledi.

1978'de Moro'nun cesedinin ölümsüz şehirde [Roma-ç.n.] bir arabanın bagajında bulunduğunu okuduğumda bu konuşma yeniden aklıma geldi. Teröristler tarafından öldürülmesiyle Roma'nın 2500 yıllık tarihinde şehitler listesine bir isim daha eklenmiş oldu.

İç politikadaki iniş çıkışlardan sağ çıkma kapasitesine sahip olmala-

rıyla ünlü İtalyan devlet adamları arasında birincilik ödülü kesinlikle Hıristiyan Demokrat Amintore Fanfani'ye verilmelidir. Fanfani, başbakanlık, senato başkanlığı ve dışişleri bakanlığının yanı sıra birçok görev yürüttü. Her zaman enerjik bir insan olarak tanınan Fanfani, iktidardaki burjuva partisinin görüşlerini bağlılıkla savundu. Ancak diğer bazı İtalyan siyasetçilerin aksine, taktik konusunda uzmandı ve yeteneklerini genel olarak dış politika alanında göstermişti.

Görüşmelerde aklı başında bir ortak olan Fanfani, toplantılara hazırlanarak gelirdi. NATO'nun temel görüşlerinden asla kopmamasına rağmen, diğer NATO temsilcilerinin kullandığı klişelerden kaçınır ve konuşmaları ustaca bir şekilde yürüterek Sovyetler'in tutumunun arkasındaki düşünceyi anlamaya çalışırdı. Diğer Batılı siyasetçiler gibi cafcaflı gazete başlıklarından alıntılar yaparak kendini asla küçük düşürmezdi. Sovyet konuklara karşı da her zaman nazikti.

Farklı bakış açıları arasındaki uçurumu aşmak için yol ararken açık sözlü ve samimi olmak, farklı sosyal sistemleri temsil etseler de insanın karşısındaki kişide saygı duyacağı bir özelliktir. Bu tarz insanlar arasında İtalyan siyasetinde önemli bir isim olan Giulio Andreotti'yi sayabilirim. 1972'de Bakanlar Kurulu başkanı olarak, iki ülkenin genel anlamda daha yakın işbirliği yapmak istediklerinin ifade edildiği Sovyet-İtalyan müzakere protokolüne imza atmak üzere SSCB'ye resmi bir ziyarette bulundu. İmza töreninden önce birçok konuda çeşitli görüşmeler düzenlendi.

O dönemde Andreotti'yle Roma'da, Madrid'te, Stockholm'de ve yine Moskova'da önemli ve etkili görüşmeler yaptım. Andreotti, hangi görevi üstlenirse üstlensin, ülkesinin görüş açısını savunurken her zaman karşısındakinin konumunu da anlamaya çalışır ve iletişim yolları arardı.

1963'ten itibaren Roma Katolik Kilisesi ve Vatikan Devleti liderleriyle toplam sekiz görüşme yaptım. Papa XXIII. John ile bir defa (1963), VI. Paul'la beş defa (1965, 1966, 1970, 1974, 1975) ve II. John-Paul'la iki defa bir araya geldim. 1965'deki görüşme New York'ta, diğerleri Vatikan'da gerçekleşti.

Her defasında görüşme önerisi Vatikan'dan geldi. Resmi bir davet gelmemesine karşın, Papa'nın Sovyet Dışişleri Bakanı'yla görüşmek istediği mesajı bize hissettirilirdi. Bu görüşmeler bizim isteklerimize de uygundu, çünkü Vatikan'ın dünya siyasetinden soyutlanmış olmadığını biliyorduk.

Savaş ve barışla ilgili konular, VI. Paul'la yaptığım görüşmelerde gündemin başındaydı. 1975'te yaptığımız son görüşmede Papa, SSCB'nin dış politikası, karşılıklı anlayışa dayalı çıkarlar üzerine yürütülen çalışmalar ve insanlar arasındaki uzlaşmayla ilgili olarak konuştu. Vatikan'daki görüşme öncesinde rahiplerden biri, Kutsal Peder'in [Papa-ç.n.] yaşı ve sağlığı nedeniyle her toplantının onun için zorlu bir test olduğunu söyledi ve bu uyarının doğru olduğunu biz de gördük. Papa, sohbetimiz sırasında yavaş ve hasta insanlara özgü bir şekilde açıkça zorlanarak konuşuyordu.

Ona birkaç defa durmaya hazır olduğumu söyledim, ama o her seferinde gururla elini sallayarak "Hayır bence konuşmayı bitirmek için henüz çok erken. Devam edelim" dedi.

Papa II. John-Paul'la (Önceden bilinen ismiyle Polonya Kardinali Karol Woytila) Ocak 1979'da bir araya geldim. Kendisiyle İtalya Büyükelçimiz N. S. Rıjkov'la Vatikan'da yaptığımız kısa turun ardından yabancı konukları kabul ettiği devlet binasındaki odada görüştüm. Burası törenlerin yapıldığı devasa büyüklükte bir salondu ve o kadar büyüktü ki içindeki insanlar çok küçük kalıyordu. Papa, bir tarafına çevirmenini alarak masanın öte yanındaki köşesine oturdu. Hemen yanlarına da bir ya da iki kardinal yerleşti. Ziyaretim sırasında Vatikan'ın dışişlerinden sorumlu olan Piskopos (daha sonra kardinal oldu) Casaroli de salondaydı ve konuşmaları dikkatle dinliyordu.

John-Paul bizi selamladı ve "Dünyada barışı teminat altına almak için kurulan ilişkilerin çok önemli olduğunun altını çizmek istiyorum" dedi.

Elbette ki onunla aynı fikirde olduğumu söyledim ve Sovyetler'in bu amaca ulaşmak için yaptığı bazı önemli girişimleri anlatmaya koyul-

dum: "Anladığım kadarıyla Katolik Kilisesi barışın güçlendirilmesine, silahsızlanmaya ve kitle imha silahlarının ortadan kaldırılmasına büyük önem veriyor. Sovyet yönetimi, bu tutumun çok değerli olduğuna inanıyor. İdeolojik ve dini farklılıkların bu yüce amacın önünde engel oluşturmasına izin verilmemeli."

Papa dini inanç konusuna geçiş yaptı: "Din özgürlüğüne yönelik engellerin her yerde kaldırılmamış olması mümkün." Duraksadı ve "Bazı kaynaklar, bunun SSCB için de geçerli olduğunu söylüyor" dedi.

Bu suçlama bizim için yeni değildi. Ona şöyle cevap verdim: "Tüm bu söylentileri dikkate almaya gerek yok. Batı, Sovyetler Birliği'nde kilisenin durumuyla ilgili her türlü yanlış bilgiyi yayıyor, ancak gerçek şu ki Sovyet devleti var olduğu günden beri dini inançların özgürlüğünü garanti altına almıştır. Sonuçta savaşın karanlık günlerinde Rus Ortodoks Kilisesi, Sovyet devletinin yanında yer almış ve faşizme karşı kendi yöntemleriyle savaşmıştır. Ülkemizde kilise özgür olmasaydı bu mümkün olabilir miydi? Dinine bağlı vatandaşlarımız var, ancak bu ne onlar için ne de Sovyet toplumu için herhangi bir sorun oluşturmuyor."

Papa ve Casaroli beni dikkatle dinledi. Daha sonra Papa "Biz de buna yakın şeyler düşünüyoruz" dedi.

Böylece konu burada kapanmış oldu.

II. John-Paul'un konuşma tarzı, ses tonu ve kullandığı üslup bakımından tam olarak kiliseye özgü değildi. Söyledikleri kulağa dinle ilgili değilmiş gibi geliyordu ve Vatikan'da papaların büst ve portrelerinin arasında değil de, Birleşmiş Milletler binasındaki sıradan bir odada konuşuyormuşuz gibi bir duyguya kapılıyorduk.

II. John-Paul'la yaptığımız bu ilk görüşme, 1980'lerin başında Polonya'da yaşanan ve Vatikan'ın da siyasetle dini birbirinden ayıran sınırı aşarak taraf olduğu olaylardan önce gerçekleşti. Bu konunun bir sonraki görüşmemizde gündeme gelmesi sürpriz olmadı.

1930'ların sonunda İspanya'da faşizmin halk iktidarını yok etmek amacıyla verdiği savaşa dair haberler hayatım boyunca aklımdan hiç

silinmedi. İlk başta haberler cesaret vericiydi, ama sonradan giderek sıkıntı verici bir hal aldı. Franco, Hitler ve Mussolini arasındaki dayanışma kanlı sonuçlarını gösterdi. Sovyet halkının öfkesi giderek büyüdü, Sovyetler Birliği, Franco'ya karşı mücadeleye büyük destek verdi ve Sovyet enternasyonalistler Cumhuriyet'i savunmak amacıyla İspanya'ya savaşmaya gitti. Daha sonra da birçok cumhuriyetçi savaşçı Sovyetler Birliği'ne sığındı.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Franco yönetimi altındaki İspanya ve lideri olduğu klik Hitler'in müttefikiydi. Bu kliğe bağlı Mavi Birlik, SSCB'ye karşı savaşan Nazi güçlerine katılmıştı. Hitler İmparatorluğu'nun yenilgiye uğramasıyla İspanya, diktatörün öldüğü 1975 yılına kadar uzun süre siyasi kargaşa dönemi yaşadı. Bu tarihten sonraysa ülke daha özgürce nefes alabildi. 1981 yılında yapılan gerici askeri darbe girişimi başarısızlığa uğradı. Franco öldükten sonra hava dönmüştü.

1977'de İspanya'yla ilişkileri yeniden kurarken, bir ülkenin siyasetinde her zaman ak ve kara sayfalar olduğu gerçeğini göz önünde bulundurmuştuk. Sovyetler Birliği ve İspanya arasında köprü kurulacaksa, bunun iki tarafın da çabalarıyla gerçekleşmesi gerekiyordu ve iki taraf da bunun zaman alacağının farkındaydı. Bugün nihayet ilişkilerimizin normale döndüğünü söyleyebiliyoruz.

İspanya'ya yaptığım ilk ziyarette, uçağın merdivenlerinden inerken gerçekten heyecanlandım. Sonuçta dünya kültürüne paha biçilmez katkılarda bulunan, İspanyol edebiyatının kahramanlarının yaşadığı ve Anibal'in ordusunun Roma'ya yaptığı o korkunç seyahat sırasında geçtiği bir ülkenin topraklarına adım atıyordum.

İspanya'yı 1979'da resmi olarak ziyaret ettim. Kral I. Juan Carlos'la yaptığım görüşmeden çok hoş anılarım var. Bana ülkeyi Frankocu geçmişinden kurtarmak için oynadığı rolü gayet iyi anladığı izlenimi vermişti. Sohbetimiz dostane bir havada gerçekleşti ve sonunda Kral "SSCB'yi ziyaret etmem için beni davet eden Sovyet yönetimine teşekkür ederim. Uzun süredir büyük ülkenizi görmenin hayalini kuru-

yorum" dedi.

Kral'la yediğim yemeğin ardından Başbakan Adolfo Suarez ve Dışişleri Bakanı Marcelino Orena'yla temaslarda bulundum ve her ikisi de İspanya'nın bizimle ticari ilişki ve kültürel bağ kurma ihtiyacına vurgu yaptı.

Eylül 1983'te Madrid'te, Avrupa Konvansiyonu'nun katılımcıları arasındaki görüşmelerin son aşamasında Kral'la ve hükümetin üst düzey üyeleriyle yeniden görüşme fırsatım oldu. İspanya ev sahibi ülke olarak toplantının olumlu sonuçlar getirmesi amacıyla büyük çaba harcadı.

Mart 1985'te İspanya'ya bir kez daha yaptığım ziyaret sırasında iki taraf da ekonomik, bilimsel, teknik ve kültürel alanda artan işbirliğinden duyduğu memnuniyeti dile getirdi. Başbakan Felipe Gonzales de 1986'da SSCB'yi ziyaret etti. Genel Sekreter Gorbaçov ve Başbakan Rıjkov'la uluslararası sorunların çözülmesinde Sovyet-İspanya işbirliğinin ilerletilmesi konusunun ele alındığı görüşmeler yaptılar. Bu görüşmler sonunda, ekonomi ve sanayi alanında işbirliğini daha da geliştirmek amacıyla bir protokol imzalandı.

Gonzales, Mart 1985'ten beri Yüksek Sovyet Prezidyumu Başkanı olan benimle yaptığı görüşmede SSCB ve ABD'nin dünyadaki mevcut durumundan eşit derecede sorumlu olduğunu kanıtlamaya çalıştı. Örnekleri ortaya koyarak bunun doğru olmadığını gösterebilecek durumdaydık.

Franco'nun iktidardan inmesinin ardından İspanyol devlet yetkilileriyle yaptığımız görüşmelerin en temel çıktısının Moskova ve Madrid'in birbirleriyle konuşmayı öğrenmiş olmaları olduğu söylenebilir ve bu büyük bir başarıdır. Hatta nükleer silahlar konusunda diğer Batı Avrupa hükümetleriyle karşılaştırıldığında İspanya'yla ortak bir dil bulmamız daha kolay oldu.

İspanya'nın Franco sonrası politikaları elbette ki NATO'yla uyum içindeydi, ancak bu sınıfsal karakterinden kaynaklanan bir dayanışmaydı. Sonuçta İspanya kapitalist bir ülkeydi. Yine de nükleer savaş

tehlikesi düşünüldüğünde, İspanyol devlet adamları sınıf kardeşlerinin yanında bile olsa böyle bir savaşın alevleri arasında yok olmanın kabul edilemez bir şey olduğunu biliyordu.

Finlandiya

Finlandiya'da Urho Kaleva Kekkonen, uzun yıllar boyunca sadece Fin siyasi yaşamında değil, uluslararası alanda da ilham verici biri olmuştur. Dışişleri bakanı olarak ben onunla hem Moskova'da hem de Helsinki'de birçok defa görüştüm. Ayrıca avlanmak amacıyla Moskova yakınlarındaki Zavidovo'ya yaptığı ziyaretlerde tamamen kişisel olarak görüştüğümüz de oldu.

Kekkonen'in ismi SSCB'de iyi biliniyordu. 25 yıldan uzun süre Cumhurbaşkanlığı, öncesinde de beş yıl Başbakanlık yapmış olması bunun nedenini anlamak için yeterliydi. Ancak bu yıllar, onun iktidarı sırasında Sovyet-Finlandiya ilişkilerinde sağlanan büyük gelişmelerle karşılaştırıldığında daha az önemliydi.

Finlandiya'nın Hitler'in saldırılarına verdiği destek Eylül 1944'te sona erdi. Ülkenin liderleri J. K. Paasikivi iktidarı döneminde geçmişten ders çıkartarak ülkenin tek gerçekçi yolunun doğudaki büyük komşusuyla barıştan geçtiğini fark etti ve Sovyetler'in dostluk, işbirliği ve karşılıklı yardım anlaşması yapılmasına yönelik önerisini kabul etti.

Bu konuda yapılan görüşmeler için Moskova'ya gelen Finliler arasında, Paasikivi'nin ardından Cumhurbaşkanı olan ve savaş zamanında bile Sovyet-Fin ilişkilerinin geliştirilmesini ve savaş yerine komşuluk ilişkisi kurulmasını isteyen Kekkonen de vardı. Görüşmelerin başarıya ulaşması ve 1948 anlaşmanın imzalanması için büyük çaba harcadı. Kekkonen iyi ilişkilerin iki ülkenin de çıkarına olduğunu gösterdi ve başladığı işi sürdürmekle kalmayıp Sovyet-Finlandiya dostluk ilişkilerine birçok açıdan katkı koydu.

Bundan kısa bir süre önce, Moskova'daki Lenin Tepeleri'nde erken saatlerde sabah yürüyüşüne çıkan biri, biraz öndeki orta yaşlı bir adamla hemen arkasından gelen daha genç ve güçlü iki kişiyi eşof-

manlarını giymiş koşarken görmüş olabilir. Kimse buna çok önem vermemiştir, çünkü Moskovalılar sabah, öğle ya da akşam saatlerinde koşu yapanlara alışkındır. Ancak bir saat koştuktan sonra üç adam kapısında görevli askerlerin selam verdiği bir binaya yönelirler.

Başkan Kekkonen, Sovyetler Birliği ziyaretinde güne böyle başlıyordu. Kar yağdıktan sonra da kayak takımlarını çıkartırdı. Uzun ve hareketli yaşamının sırrı kuşkusuz buydu.

Köylü kökenli olan Kekkonen, gazetecilikle hayata atılmış, daha sonra avukatlık yapmış ve sonunda siyasetçi olmuştu. Sıradışı bir zekaya ve büyük deneyime sahipti ve gerçek bir espri yeteneği vardı. Davranışları her zaman sade ve mütevaziydi. Ülkesinin kimliğine ve geleneklerine bağlı olan Kekkonen, Sovyetler Birliği'ne de ilgi duydu ve Kafkaslar, Orta Asya, Sibirya ve hatta Sahalin'e geziler düzenledi. Hem Finlandiya'da, hem de sınırlarının ötesinde saygı gördü. Yürüttüğü dış politika sayesinde Finlandiya tüm dünyanın hayranlığını kazandı.

Kekkonen'le 1975'te Helsinki'de Avrupa'nın güvenliği üzerine yaptığımız görüşmeyi hatırlıyorum. O döneme kadar 33 Avrupa ülkesiyle ABD ve Kanada devlet ve hükümet başkanlarına ev sahipliği yapacak yetenekte bir devlet büyüğü statüsüne ulaşmıştı.

Kasım 1980'de SSCB'ye yaptığı son resmi ziyareti hatırlıyorum. Kremlin'deki Sverdlov Salonu'nda düzenlenen törende halklar arasında barışı güçlendirdiği için uluslararası Lenin Ödülü'ne layık görülmüştür.

Kekkonen, bu önemli ödülü alırken "Finliler, Lenin döneminde Sovyet hükümetinin Finlandiya'nın bağımsızlığını kabul edişini ve iki ülke arasında karşılıklı dostluk ve işbirliği için gerekli şartların yaratılmasını şükranla hatırlayacaktır" dedi ve kürsüden Sovyet halkına "Bu mirası birlikte iyi koruyalım" çağrısında bulundu.

Sovyet yönetimi iki ülke arasındaki dostça ilişkilerin devamı için çok şey yapmıştır. Urho Kekkonen de hayatını kaybettiği 31 Ağustos 1986 tarihine kadar bu amaç doğrultusunda durmadan çalışmıştır.

İsveç

İsveç'le ilgili olarak gördüğüm ilk şey 1948'de New York limanındaki *Gripsholm* isimli bir İsveç yolcu gemisiydi. Bu gemi büyük bir ihtimalle benim ve ailemin hayatını kurtardı. Odesa'ya gidecek olan Sovyet *Pobeda* gemisiyle ülkemize dönmeye niyetlenmiştik, ancak bu yolculuğumuzu uzatacaktı ve annemin Moskova'da çok hasta olması nedeniyle eşim ve ben daha çabuk varacak olan İsveç gemisine binmeye karar verdik. Birkaç hafta sonra trajik bir şekilde Karadeniz'de bulunduğu sırada *Pobeda*'da yangın çıktı ve aralarında ABD'den eve dönen bazı aile dostlarımızın da bulunduğu pek çok insan hayatını kaybetti.

İsveç gemisiyle yaptığımız seyahat bize İsveç ve İsveçlilerle ilgili bir şeyler öğrenme olanağı verdi. Örneğin lokantalarda tüm mezeler hem miktar olarak çok, hem de ücretsizdi. Sadece ana yemekler paralıydı. Yemeklerin düzenleniş biçimi birinci sınıftı ve ekonomiden anlayan İsveçliler, bu İsveç açık büfesinin (smorgasbord) oldukça kârlı olduğunu keşfetmişlerdi. Bu artık sadece gemilerde değil tüm dünyada yaygın olarak kullanılan bir yöntem. Vaşington lokantalarının çoğunda da oldukça popüler olan İsveç açık büfelerinden bulmak mümkün.

Göteborg'da gemiden indik ve o günü Stockholm'de geçirdikten sonra yolculuğumuza Finlandiya üzerinden devam ettik.

İsveç'i 1964'te ülkeye yaptığım resmi ziyaret sırasında daha yakından tanıdım. Ev sahiplerimiz bizi İsveç'in başkentinde gezdirmek üzere güzergahlarını değiştirmişlerdi ve Başbakan Tage Erlander'den dışişleri bakanlığı yetkililerine kadar tanıştığımız herkes, İsveçlilerin ve hükümetin, ülkelerimiz arasında özellikle ticaret alanında kurulan ilişkileri memnuniyetle karşıladığını söylemişti.

İsveç'in toplumsal sorunları çözme konusundaki başarısına vurgu yapıyorlardı. Yaşam standardı öteki gelişmiş kapitalist ülkelerin ortalamasından daha yüksekti ve İsveçliler kısa süre sonra dünyanın en yüksek düzeyine ulaşacaklarını iddia ediyorlardı. Muhtemelen haklıydılar. İsveç'in uzun süredir koruduğu tarafsız konumu, şu anda sahip olduğu zenginliği fazlasıyla açıklamaktadır.

İsveç 1814'ten beri hiçbir savaşa katılmadı. Hem uluslararası alanda, hem de büyük ölçüde iç politikada göreli istikrara sahip olma özelliğini korumuştur. Ne İsveç ne de kraliyet ailesi, Avrupa'nın geri kalanının maruz kaldığı şiddeti yaşamıştır ve bu durum İsveç'in geleneksel olarak tarafsız bir konuma sahip olmasını sağlamıştır.

Bugün Kral olan XVI. Charles Gustav'ın büyükbabası Kral Gustav Adolfus'la yaptığım görüşme bende özel bir etki bıraktı. Kraliyet sarayında tahttaki yerini koruyan az sayıdaki Avrupa kralından biri olan uzun boylu, orta yaşlı bir adam tarafından karşılandım. İyi eğitim almış biriydi. Özel olarak ilgilendiği arkeoloji alanındaki son buluşları takip etmeye çalıştığını söyledi.

"Özellikle Rus yayınlarının da aralarında olduğu arkeoloji kitaplarıyla ilgileniyorum. Belki bana son çalışmalardan bazılarını gönderebilirsiniz" dedi.

Kısa bir süre sonra ona Moskova'dan çeşitli kitaplar gönderdim.

İskandinav kralları, devlet işlerinde yer almayıp bir şekilde tüm bu işlerin dışında dururlar. Bunun nasıl yapılabildiğini sadece İsveçliler gerçek anlamda anlarken, yabancılar bu durumu kavramakta oldukça zorlanırlar. Yine de kralın yabancı ilişkilerle ilgili birçok sorumluluğa sahip olduğu kesindir.

Moskova 1978'de genç Kral XVI. Charles Gustav'ı kabul etti. Bu ziyaret, İsveç'in doğu komşusuyla yakın ilişkileri geliştirmek istediğinin bir göstergesi olarak bir ölçüde Sovyet-İsveç ilişkilerinde dönem noktası oldu.

Avrupa'da emniyet, güvenlik ve silahsızlanmanın güçlendirilmesi amacıyla düzenlenen konferansın açılışına katılmak üzere Stockholm'e gerçekleştirdiğim ziyaret sırasında, Ocak 1984'te Kral'la yeniden görüştüm. Kesin bir ifadeyle "Ülkelerimiz arasında yakın ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesini istiyorum" diye konuştu.

Siyasi konuları tartışmaktan da kaçınmamıştı. Bu konuları gündeme getirdiğimizde, istekli bir şekilde yanıt veriyordu. İsveç Kralı'na yönelik sınırlamaların anayasal anlamda olmasa da en azından fiili olarak

uzalmaya başladığını düşündüm.

Başbakan Olof Palme'yle yaptığım görüşme de eşit derecede kapsamlı ve Kral'la yaptığım görüşmeye benzer bir havada gerçekleşti. Elbette ki İsveç'te, aramızda ciddi kavgaya yol açacak bir olay yaşanmaması nedeniyle çileden çıkan bazı siyasetçiler vardı. Bu nedenle Başbakan'la bazı sorunlu konulardan kaçınmayı tercih ettik. Buna karşın diplomatik konularda yaşanan zorluklar devam etti. Stockholm'de SSCB'yle ilişkiler konusunda sağduyunun üstün gelmesi için daha çok zamana ihtiyaç varmış gibi görünüyordu.

Olof Palme'den bahsederken ne yazık ki geçmiş zaman kullanmak zorundayız. Mart 1986'da bir terörist tarafından öldürüldü. Başbakan'ın, liberal görüşlerini, Sovyetlerle yakın ilişkilerden yana olmasını ve Arjantin, Yunanistan, Hindistan, Meksika, Tanzanya ve İsveç liderlerinin üyesi olduğu, barış, silahsızlanma ve uluslararası işbirliğini amaçlayan grubun kurulmasında oynadığı rolü kabul edemeyen, sağcı bir örgütün kurbanı olduğuna ilişkin haberler gündeme gelmişti. Elbette sadece aklını kaçırmış birinin hedefi olması da muhtemel. İsveç mahkemeleri gerçeği araştırmaya hâlâ devam ediyor.

Danimarka

Gençliğimde *Hamlet*'i okuduktan sonra Danimarka hakkında belirli bazı izlenimler edinmiştim. Bu ülkeye ilk resmi ziyaretimi gerçekleştirdiğim 1964 yılında bunları gerçeklerle (elbette zaman farkını da hesaba katarak) karşılaştırma fırsatı buldum.

Eşimle birlikte Shakespeare'in oyununun geçtiği Elsinore'daki ünlü şatoyu ziyaret ettik. Şatoya girdikten sonra oraya özgü koridor ve antrelerin, top mevzileri ve zindanların, salon ve yatak odalarının bulunduğu labirentlerden geçerken, insan adeta Hamlet'in yaşadığı zamana gidiyordu. Sanki karanlık bastıktan sonra Hamlet'in babasının hayaleti ortaya çıkacakmış gibi hissediyordunuz.

Kale zamanla yeşile dönen bronz renkte parmaklıklarla çevriliydi ve pencerenin mavi camları şatoya ürkütücü bir hava veriyordu. Boğaza

bakan siperlere toplar dizilmişti ve ortaçağlarda buradan geçen gemiler Danimarka İmparatorluğu'na saygılarını sunmak zorundaydı.

Uzmanlar Shakespeare'in şatoyu asla görmediğini, ancak tiyatro topluluklarındaki bazı İngiliz aktörlerin burada oyunu sergilediğini ve daha sonra Shakespeare'le çalışan bir aktörün Danimarka prensinin hikayesinden ona bahsettiğini söylüyorlar. Hamlet, 1916'dan beri Elsinore'da her yıl oynanıyor. Bir İngiliz topluluğu oyunu burada ilk defa 1937'de sergiledi. Başroldeki Laurence Olivier ve Ophelia'yı oynayan Vivien Leigh ile sonradan tanıştık.

Danimarka devlet yetkilileriyle yaptığımız görüşmeler Stockholm' dekilerle hemen hemen aynıydı, ancak bir fark vardı: Danimarka NATO'nun ortağıydı ve her görüşmede savunma meselesi gündeme geliyordu.

Görüşmeler sırasında Danimarkalılara açıkça "NATO üyeliği Danimarka'nın ne işine yarıyor?" sorusunu yönelttik.

Cevap genellikle basitti: "Danimarka, Batı dünyasının bir parçası ve Batılı devletlerin oluşturduğu birliğin içinde yer alması da gayet doğal."

Bunun üzerine "Peki ya NATO'nun askeri faaliyetleri ve Danimarka'nın buraya katılarak üstüne aldığı askeri yükümlülükleri neler?" diye soruyorduk.

Cevap "NATO bir savunma örgütü ve tüm faaliyetleri de savunmaya yönelik" şeklindeydi.

Danimarkalılar, diğer NATO ülkeleri gibi bu tarz soruları anlamaya çalışmayı genelde reddediyorlardı. Küçük NATO ülkelerinin temsilcileri bu konuları tartışırken çoğu zaman klişelere başvuruyordu. Yine de Danimarkalı siyasetçiler ve bir bütün olarak Danimarka toplumu, SSCB'nin Danimarka'yı hiçbir şekilde tehdit etmediğinin farkındaydı. Sohbet iki ülkenin çıkarına olan ve iyi durumdaki ticari ve ekonomik ilişkilere döndüğü anda tartışmanın havası bir anda olumlu yönde değişiyordu.

Danimarka'yı iki defa resmi olarak ziyaret ettim. Görüştüğüm başlıca kişiler dışişleri bakanları ve başbakanlardı. Ayrıca Kral IX. Frederick

ve o sırada yanında olan kızı Prenses Margrethe'yle de tanıştım. Kral Danimarka'nın bizimle ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirmek istediğini söyledi. Prenses Margrethe'nin de siyasi konulara ilgi duyduğunu fark etmiştim. Kendisi Kraliçe II. Margrethe olduğu dönemde eşiyle birlikte 1975'te SSCB'yi ziyaret etti. Leonid İlyiç Brejnev'le yaptığı görüşmelerde edindiği olumlu izlenim ve Sovyetler Birliği'ni görmüş olması, Sovyet-Danimarka ilişkilerine katkı sağladı.

Norveç'le ilgili edindiğim ilk izlenim Batı'nın ekonomik yönden gelişmiş diğer ülkeleriyle karşılaştırıldığında burada insanların doğaya daha yakın olduğuydu. Kentler ve sanayi merkezleri çevreleriyle o kadar iç içelerdi ki, daha çok büyük ve yoğun nüfuslu bir köy gibi görünüyorlardı. Başkent bile tarlalar ve ormanlarla çevriliydi.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazilere karşı verdikleri ortak mücadele sonucu Sovyet halkı ve Norveçliler arasında yakın ilişkiler gelişti. Zorlu Alman direnişini kıran Kızıl Ordu, ülkenin geri kalanını özgürleştirmeden altı ay önce kuzey kutup dairesinin üzerindeki Finmark halkını özgürlüklerine kavuşturmuştu. 12 binden fazla Sovyet askeri Norveç'in özgürlüğüne kavuşması için canını verdi. Kral VII. Haakon, Sovyet Devlet Başkanı Kalinin'e gönderdiği telgrafta cesurca ortaya koydukları mücadelenin Norveç için büyük öneme sahip olduğunu belirterek Sovyet Silahlı Güçleri'ni tebrik etti. Ortak mücadele nedeniyle Kral, "Halklarımız arasında yakın ve kalıcı ilişkilerin temelinin oluştuğunu görüyorum" ifadesini kullandı.

10 yıl sonra Başbakan Einar Gerhardsen "Norveç halkı İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet halkının, özellikle kendilerini özgürleştirmek için yaptığı yardımı asla unutmayacaktır" diye konuştu.

Sovyet güçlerine yönelik şükran ifadeleri Norveç'in dört bir yanındaki anıtlarda bulunmaktadır. Yüzlerce Norveçli de Kızıl Ordu'ya yardım ederek zaferin yakınlaşmasını sağlamış, içlerinden 80 kişi Sovyet şeref rütbesi ve madalyasıyla ödüllendirilmiştir.

Norveç'in coğrafi olarak Sovyetler Birliği'ne yakın olması, özellikle iyi komşuluk ilişkileri konusunda birçok önemli yükümlülüğü de be-

raberinde getirmektedir. Norveç ve Sovyet devlet görevlileri birçok defa, liderler de dahil olmak üzere çeşitli düzeylerde bir araya gelmiştir. Benim Başbakan Gerhardsen'le yaptığım görüşmeler, ikimizin de Norveç'in NATO üyesi olmasına rağmen ülkelerimizin iyi ilişkilere sahip olması gerektiğini bilmemiz nedeniyle oldukça yararlı oldu. Son yıllarda gerçekleşen olumlu hareketler Sovyet-Norveç ilişkileri açısından sağlam bir temel kurulmasına katkı sağlamıştır. Bu durum iki tarafın ortaya koyduğu çabaların bir sonucudur ve bu ilişkiyi korumak iki ülkenin de çıkarınadır.

Belçika

Sovyetler Birliği, Belçika ve Hollanda'yla ilişkilerine her zaman önem vermiştir ve toplumsal sistemlerimiz arasındaki farklar bu ilişkileri pek de fazla engellememiştir. Toprak ve nüfus açısından küçük ülkeler olsalar da bu ülkelerin uluslararası siyasette sahip oldukları önem hafife alınmamalıdır. İki dünya savaşında da fetih politikası izleyen Almanya, Belçika üzerinden ilerlemiş; İkinci Dünya Savaşı'nda Naziler Hollanda'yı işgal etmiştir. Sovyetler Birliği, Belçika ve Hollanda'yı her zaman faşist saldırganlığın kurbanları olarak görmüş ve sadece bu bile karşılıklı dostluk için temel oluşturmuştur.

Hangi hükümet iktidarda olursa olsun, Belçikalılar her zaman SSCB'yle dostluktan yana olduklarını açıkladılar. Paul-Henri Spaak, Pierre Harmel, Leo Tindermans gibi siyasetçiler ile Haziran 1975'te Moskova'ya yaptığım ziyaret sırasında görüştüğüm Kral Baudoin de bu açıklamayı yinelemiştir. Hepsi de herhangi bir savaşın, özellikle de nükleer savaşın ülkelerinin sonu anlamına geleceğini bildikleri için söylediklerinin altını çizerek konuşuyorlardı.

Kral'la Ekim 1976'da Brüksel'de yaptığım konuşmayı hatırlıyorum. İsteği üzerine eşimle birlikte yaptığımız ziyarette Kral ve Kraliçe tarafından kabul edildik.

Görüşmemiz dostça bir havada geçti. Kral'ın söylediklerinin ana vurgusu tek bir düşünceyle özetlenebilirdi: "Barışı teminat altına al-

malıyız. Belçika küçük, ancak ekonomik olarak gelişmiş bir ülke. SSCB'yle pek çok alanda ticaret yapabilir. Kültür ve kültürel bağlar konusunda da Belçika, Sovyet halkının kültürüne değer veriyor ve kültürel bağların güçlendirilmesini istiyor."

Kraliçe de bu fikri istekli bir şekilde destekledi.

Belçikalı siyasetçilerle yaptığım görüşmelerde de şuna vurgu yatım: "Silahlanma yarışına göz yumanlar siyasette spor stadyumundaki kuralların geçerli olduğunu unutuyorlar. Rakipler birbirleri üzerinde üstünlük sağlamaya çalışsa bile, biri öne geçtiğinde diğeri de geride kalmamak için her şeyi yapacaktır."

Hollanda

Hollanda'da insanlar kesin olarak barışın yanında yer alsalar da, NATO'ya karşı olan yükümlülükler yine bu gerçek ve doğal isteğin karşısına çıkıyordu. Sonuçta Rus ve Hollanda halkları uzun süredir karşılıklı ilişki içindeydi. Örneğin 17. yüzyılın sonunda Çar Büyük Petro, Zaandam tersanesine gitmiş ve burada marangoz olarak ünlü Hollandalı ustalardan gemi yapımını öğrenmişti. İki ülkenin hiçbir zaman birbirleriyle savaşmadığını da ayrıca belirtmek gerekir.

Ekim Devrimi, Hollandalıların kalplerinde ve akıllarında büyük bir etki yaratmıştır. Hollandalı işçilerin, Batı'nın Sovyet Rusya'ya yönelik müdahalesine nasıl karşı çıktıklarını ve Rotterdam'dan silah sevkiyatını nasıl engellediklerini unutamayız. Ayrıca Volga bölgesindeki kıtlık sırasında yiyecek yardımında da bulunmuşlardı. Ancak ne yazık ki ilişkiler her zaman olumlu yönde ilerlemedi. Hollanda'da yönetimdeki bazı kişiler Sovyetler Birliği'nin diplomatik olarak tanınmasını Temmuz 1942'ye kadar engelledi.

Daha sonra Kraliçe Wilhelmina, 1945 yılında Yüksek Sovyet Başkanlığı'na gönderdiği telgrafta şunları ifade etti: "Halkımın tam anlamıyla özgürlüğüne kavuştuğu şu anda, kazandıkları büyük zaferle Hollanda'nın haklı davasına ve özgürlüğüne yaptıkları önemli katkı nedeniyle muhteşem Rus ordularına hayranlığımı ve halkımın şükran-

larını iletmek istiyorum."

Buna karşın Sovyet-Hollanda işbirliğinin önemli ölçüde gelişmesi için uzun bir süre geçmesi gerekmiştir. İlişkilerdeki ciddi ilerleme, ancak uluslararası ilişkilerde genel olarak Soğuk Savaş'ın etkisinin azalmaya başladığı 1960'larda sağlanabilmiştir.

Kraliçe Juliana ve şu anda da başta olan Kraliçe Beatrix'le yaptığım dostça görüşmelere dair güzel anılarım var. 1972'de yaptığım resmi ziyarette Kraliçe Juliana ve eşi Prens Bernhard, eşimle beni kraliyet sarayına davet etti. Tahtın veliahdı olan Kraliçe Beatrix'le de, eşi Prens Klaus'la birlikte 1973'te Moskova'ya yaptığı ziyarette tanıştım.

Farklı dönemlerde de Başbakan Barend Biesheuvel'le, Dışişleri Bakanları Wilhelmus Schmeltzer, Max van der Stul ve Hans van den Bruk'la ve Hollanda'nın diğer önde gelen isimleriyle bir araya geldim. Bazı uluslararası sorunlar konusunda anlaşılır bir şekilde farklı yaklaşımlarımız olsa da, hepsi de barış içinde bir arada yaşama ihtiyacını kabul etme konusunda hemfikirlerdi.

Siyasi diyalogun geliştirilmesi, her açıdan Sovyet-Hollanda ilişkileri için yararlı oldu. Hava ve deniz taşımacılığıyla ekonomik, endüstriyel ve teknik işbirliği alanlarında ve kültürel işbirliği konusunda yapılan ikili anlaşmalar, bu ilişkiler için sağlam bir temel oluşturdu. Hollanda, Batı Avrupa'da SSCB'nin en önemli ihracat ortakları arasındadır.

İsviçre

İsviçre'nin "ebedi tarafsızlığı" uzun yıllar önce ortaya çıkmıştır. Bu tarafsızlık politikası, Napolyon dönemi Fransası'nın yenilgisiyle ilgili konuların incelendiği 1915'teki Viyana Kongresi'nde beyan edilmiş ve teminat altına alınmıştır. Bunu takip eden yüzyılı aşkın süre boyunca İsviçre, İtalya'dan, Fransa'dan ve diğer yerlerden gelen siyasi mültecilerin sığınma yeri olmuş, birkaç kuşaktan Rus devrimciler de bu ülkeye sığınmıştır. Lenin burada toplam yedi yıl kalmıştır.

İsviçre devasa dağları ve geniş ovaları, karları ve çiçekleriyle, sanki tiranlığa karşı mücadele edenlerin sığınabileceği ve özgürlüğün havası-

nı soluyabilecekleri bir yer olduğunu göstermek için yaratılmış gibidir. Tarihlerinde yer alan bu çekici özelliklerin bilincinde olan İsviçre devlet yetkilileri de, ülkelerinin geçmişiyle ilgili övgülere alışkındır. Ancak günümüzdeki durumuyla ilgili olarak, İsveç'in savaş sonrasından itibaren tarafsız konumundan uzaklaştığını söylemek gerekir.

İsviçre neden sürekli NATO'yu gözeterek hareket ediyor? Sonuçta tarafsız bir ülke olarak İsviçre'nin hiçbir devletler topluluğunda yer almaması ve NATO'yla Varşova Paktı arasındaki gerilimden uzak durması gerekir.

Anlaşılır bir şekilde uluslararası toplantılara ve Birleşmiş Milletler'in Avrupa bölümü binası gibi çeşitli uluslararası kurumlara ev sahipliği yapan bu ülkenin tarafsızlık konusunda sahip olduğu ünü, zamanı hep doğru gösteren saatlerinin sahip olduğu ün kadar başarılı bir şekilde korumasını umuyoruz. İlk İsviçre saatimi 45 yıl önce aldım ve hâlâ mükemmel bir şekilde çalışıyor.

Avusturya

Orta Avrupa'da tarafsızlığın direği deyince başka hangi ülke akla gelir? Cevap, 15 Mayıs 1955'te SSCB, ABD, Büyük Britanya, Fransa ve Avusturya arasında imzalanan Viyana Devlet Anlaşması'yla tarafsız bir statü kazanan Avusturya olmalıdır. Avusturya 1985'te bu anlaşmanın 30. yılını kutlayarak tarafsızlığını açıkça gösterdi.

Bu ülke, birçok defa Avrupa'daki diğer ülkelere savaş açmış olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun parçalanmasının ardından 1918'de bir devlet olarak ortaya çıktı. Mart 1938'de alçakça bir Anschluss [Almanların Avusturya'yı ilhakı-ç.n.] sonucu Alman faşizminin kurbanı olan Avusturya, Hitler'e karşı kazanılan zaferin Avusturya halkını özgürleştirilmesiyle birlikte bağımsız bir ülke olarak gelişme yolunda ilerleme fırsatına sahip oldu.

Avusturya'yı birçok defa ziyaret ettim ve eski Başbakan Julius Raab ve eski Dışişleri Bakanı Leopold Figl'den günümüzdeki siyasetçilere kadar birçok devlet adamıyla bir araya geldim. Cumhurbaşkanı Kurt

Waldheim'ı Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri olduğu dönemden tanırım. Tüm bu liderler, Avusturya'nın istikrarlı bir şekilde tarafsızlık politikasını takip etmesi gerektiğini kabul etmiştir.

Atlantik'in diğer tarafında Avusturya'nın tarafsızlığından hoşlanmayanların bu politikayı "ahlaka aykırı" olduğu gerekçesiyle eleştirmesi büyük bir hatadır. Sovyetler Birliği'nin Avusturya'yla ilişkileri, farklı toplumsal sistemlere sahip ülkeler arasındaki dengeli ilişkiler konusunda önemli bir örnektir. Aslında ahlaka aykırı bir davranış varsa, o da Avusturya'nın tarafsızlığından vazgeçmesini sağlamaya çalışmak olacaktır.

Bu tarafsız ülkenin başkenti Viyana, Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu gibi önemli bir kurumun bulunduğu başlıca uluslararası merkezlerden biridir. Kent, aynı zamanda önemli uluslararası konferanslara da ev sahipliği yapmaktadır. Örneğin stratejik saldırı silahlarının sınırlandırılmasına yönelik SALT-2 Anlaşması, Haziran 1979'da SSCB ve ABD tarafından burada imzalanmıştır.

İnsan, Avusturya'yla ilgili olarak gelecekte beklenmedik sürprizlerin yaşanmayacağını düşünmek istiyor. Avrupa ve Avusturya halkının tarafsız bir Avusturya'ya ihtiyacı var.

XIV
Dostlar ve komşular

Devletler arasındaki coğrafi yakınlık meselesi, içinde bulunduğumuz yüzyılda büyük değişim göstermiştir. Bazı devletler, hava, deniz ve kara ulaşımı ve iletişimdeki bilimsel ve teknolojik devrimle birlikte gerçek anlamda komşu olmuşlardır. Bu özellikle kuzey kutup dairesinin iki yakasından birbirlerine bakan SSCB ve Kanada için geçerlidir. Her iki ülke de coğrafi konumları gereği kutup bölgesinde ortak çıkarlara sahip olduklarının farkındadır.

Bu düşünce en açık şekilde Kanada Başbakanı ve Liberal Parti lideri Pierre Trudeau tarafından ifade edildi. Aslında daha önce hiçbir Kanadalı siyasetçi, SSCB'yle ikili ve ticari ilişkilere ilişkin ortak bir dil bulunması ihtiyacını bu kadar açık bir şekilde ortaya koymamıştı. Bu Trudeau döneminde Sovyet-Kanada ilişkilerinin her zaman sorunsuz şekilde ilerlediği anlamına gelmese de, hükümeti istisnasız olarak ortaya çıkan gerilimi azaltmanın bir yolunu buldu.

Kapitalist dünyada yaşayan büyük Rus ve Ukrayna toplulukları arasında dilleri ile kültürlerini koruyanlar sadece Kanada'dakilerdir. Bu da SSCB ve Kanada'nın birbirlerini yakın görmelerinin başka bir nedenidir.

Kanada'da Rus kökenli yaklaşık 30 bin kişi bulunmaktadır. Bunların neredeyse yarısı, 18. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'da ortaya çıkan ve Ortodoks ayinlerini, ibadetlerini ve ruhban sınıfını kabul etmeyen ve

askerlik yapmayı reddeden Duhoborların torunlarıdır. Devletin baskılarına maruz kalarak 19. yüzyılın sonunda Kanada'ya göç etmişlerdir. Burada yoğun olarak yerleştikleri British Columbia'daki Trail ve Vancouver kentleri çevresinde topluluk halinde yaşıyorlar ve ekonomileri büyük oranda kolektif mülkiyete dayanıyor.

Kanadalı Ukraynalıların sayısı yarım milyondan fazladır. Yüzyılın başında yaşadıkları açlık nedeniyle beyaz kulübelerini terk ederek okyanusu aşmak zorunda kalan köylülerin torunları, Kanada'nın dört bir yanına, özellikle de çayırların Kahovka ve Herson bozkırlarına benzediği Manitoba'ya yerleştiler. Manitoba'nın başkenti Winnipeg'deki bölgesel yönetim binasının dışında Louis Riel ve Robert Burns'ün heykellerinin yanı sıra iki büyük Ukraynalı olan Taras Şevçenko ve İvan Franko'nun da heykelleri bulunmaktadır.

Pierre Trudeau'yla birkaç defa bir araya geldim. Brejnev de 1971'de SSCB'ye yaptığı ziyarette kendisini kabul etti. Trudeau, çok yetenekli ve kibar biriydi. Bir sorunun etrafında dolanmaktansa fikrini doğrudan ifade ederdi ve muhaliflerine karşı cephanesi oldukça geniş olmasına karşın kimseyi kişisel olarak incitmemeye her zaman özen gösterirdi. Bu onun herkesin dikkatini çeken bir özelliğiydi. Onu iyi tanıyanlar kişisel düşmanı olmadığını söylerler. Eşinden boşandığı sırada bile nezaketini korudu.

Trudeau, kendisini dikkatle takip eden Kanada'nın güney komşusunu eleştirmeye her zaman hazırdı. Uluslararası konularda oldukça bilgiliydi. NATO'yla dayanışma konusundaysa, ABD'den gelen öznel ya da açıkça yanlış bilgiler nedeniyle bazen karmaşık değerlendirmeler yapıyordu. Yine de bu durumlarda Sovyetler'in açıklamasını açık fikirli bir şekilde dinliyordu.

Başbakan Trudeau'nun içişlerinde uzman olduğu herkesçe bilinen bir şeydi. Bazen siyaset denizinde daha derinlere inecekmiş gibi görünürdü, ama muhtemelen Kanada'nın NATO üyesi ülkeler içinde daha fazla bağımsızlık kazanmasına yönelik çizgisini onaylamayan siyasi düşmanlarının bilincinde olduğu için, ülkesinin çıkarlarına özel bir

önem verirdi. Ancak Eylül 1984 seçimlerinin ardından muhalefetteki İlerici Muhafazakar Parti Kanada'da iktidara geldi ve Brian Mulroney Başbakan oldu.

Pierre Trudeau için şunu söyleyebilirim: Kendisi elbette ki bir burjuva siyasetçisiydi ve ideolojik görüşleri kendi sınıfından geliyordu. Buna karşın uluslararası toplantılarda sosyalizme düşmanlıklarından gözleri kör olmuş ve durumu olduğu gibi kabul edemeyen ya da etmeyen diğer NATO ülkelerinin devlet adamları arasında çok daha farklı bir duruşu vardı. Sonuçta farklı toplumsal sistemlere sahip ülkeler, aralarındaki farkları barışçıl şekillerde ele almalıdır. Mantıklı olan tek yol budur.

Latin Amerika

Dünyaya şöyle bir göz atmak Latin Amerika kıtasının büyüklüğünü görmek için yeterlidir. Kıtada her biri kendi tarihine, geleneklerine, kültürüne, geçmişin ve bugünün kahramanlarına sahip 33 ülkenin hepsi, halklarının bağımsızlığı ve gelişme şansına sahip olabilmek amacıyla kanlarını dökmüşlerdir. Bazıları hâlâ mücadeleyi sürdürmektedir.

Aradaki mesafe, Sovyetler Birliği ve Latin Amerika ülkelerinin dostça ilişkiler kurmasını engellememiştir. İkinci Dünya Savaşı'nda ve bu dönemi takip eden yıllarda bu ülkeler bizimle diplomatik ilişkiler kurdular.

Salvador Allende'nin adı Sovyetler Birliği halkının anılarında hâlâ yaşamaktadır. Oldukça kısa bir dönem Şili hükümetinin başında yer alarak, ülkesinin yabancı egemenliğine ve Amerikan tekellerinin baskılarına karşı verdiği mücadele açısından tarihte beyaz bir sayfa açmıştır. Allende, Aralık 1972'de SSCB'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi. Görüşmelerimiz son derece dostça bir havada geçti. Komünist olmamasına karşın, ülkesi için oluşturduğu toplumsal ve ekonomik planlar ekonomiyi ABD tekellerinin esaretinden kurtaracak ilerici bir reform programı sunuyordu.

Allende, kendisini deviren faşist darbeden 10 ay önce, BM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada Şili'nin geleceğiyle ilgili korkularını

dile getirdi. Şöyle konuşmuştu: "Bizler egemen devletimizin haklarını kullanmasını engellemeyi amaçlayan kurnaz, sinsi ve tehlikeli emperyalizmin giriştiği yeni saldırının kurbanlarıyız. Karanlıkta kimliklerini gizleyerek işlerini gören, güçlü silahlara sahip olan ve birçok alanda etkili konumlarda bulunan güçlerle karşı karşıyayız. Sadece mali ablukanın değil, yüzsüz bir saldırının da kurbanı durumundayız."

Allende ve beraberindekilerle Kremlin'de yaptığımız görüşmeler samimi bir havada geçti. Uluslararası ve ikili ilişkilerle ilgili konular üzerine yaptığımız sohbetlere karşılıklı anlayış hakimdi. Şili Devlet Başkanı; Sovyetler Birliği'nin, buna ayıracak kaynağı olduğu için değil; Şili halkının emperyalistlerin askeri, ekonomik ve siyasi alandaki baskılarına karşı sürdürdükleri mücadelede yaşadıkları zorlukları yenmelerine yardım etmek istediği için verdiği ekonomik yardım konusundaki isteklerini ifade etti.

Soylu bir yaradılışa sahip alçakgönüllü biri olan Allende, Moskova'da dostları arasında olmaktan duyduğu memnuniyeti gizlemedi ve gittiği her yerde binlerce Moskovalı onu selamlamak için sıraya girdi.

Eşi Hortensia Bussi de Allende de kendi çapında dikkat çekici biriydi. Hâlâ toplum hayatında önemli bir isim olan Allende'nin barış ve Şili halkının kurtuluşu için yaptığı çağrılar önemini korumaktadır.

Tüm Sovyet temsilcilerinin Allende ve bakanlarıyla görüşme fırsatı oldu. Ben de Kremlin'deki bir davette kendisiyle görüştüm. Sohbetimiz doğal olarak Amerika'nın Latin Amerika politikası üzerineydi.

Allende "Demokratik rejimimizin ortaya çıktığı günden beri Vaşington'un Şili'ye karşı beslediği düşmanlığı kesinlikle kınıyorum" dedi.

Kendisi de henüz ülke içindeki ve dışındaki düşmanlarının ne kadar kafatasçı ve vahşi olduğunu ve kendisini devirmeye hazırlandıklarını bilmiyordu. Söylediklerini ve bu söylediklerine ilişkin koşulları düşündüğümüzde, Allende'nin amaçları uğrunda ölmeye hazır bir devlet adamı olduğu bizim için açıkça ortadaydı. Ziyareti sırasında onunla görüşen Sovyet yönetimindeki tüm yetkililer böyle düşünüyordu.

Kendi güvenliğiyle ilgili korkuları bir kenara bırakan çok cesur bir adamdı ve hayatını inançlarına adamıştı. Pinochet'nin çeteleri başkanlık sarayını kuşattığı zaman Allende isteseydi beyaz bayrak sallayarak hayatını kurtarabilirdi. Ama öyle yapmadı. Yoldaşları gözünün önünde öldürüldü. Devlet Başkanı da bizzat savaşa katıldı ve elinde otomatik tabancayla öldü. 20. yüzyıl tarihinde, demokratik bir ülkede bir devlet başkanının savaşmak için silaha sarılıp bir ideal uğrunda öldüğü başka bir örnek yoktur.

Herkes şuna kesinlikle inanmalıdır ki, Allende'nin uğruna canını verdiği amaçlar er ya da geç gerçek olacak ve Şili halkı yeniden özgürce nefes alacaktır.

Yugoslavya

Halkımızın Birinci Dünya Savaşı öncesinden beri Sırplara karşı duyduğu dostça duyguları hatırlıyorum. Herkes Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın saldırısına uğradığı zaman Rusya'nın Sırbistan'ın yardımına koşacağını biliyordu. Bu yakınlık, iki savaş arasındaki yıllarda ve hatta İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet-Yugoslavya ilişkilerinde zorluklar yaşandığı dönemde de devam etti.

Belgrad Deklarasyonu'yla sonuçlanan Yugoslavya'nın başkentinde 1955 yılında yapılan görüşmelerde Sovyet heyetinde yer aldım ve ilişkilerin normalleştirilmesi sürecine baştan itibaren katıldım. Bu deklarasyonla iki ülke arasındaki ilişkilerde, daha sonra 1956'da Moskova'da imzalanan ortak açıklamayla daha da güçlenecek zeminin temeli oluşturulmuş oldu. Moskova'da ve Belgrad'da Devlet Başkanı Josip Broz Tito'yla görüşme fırsatım oldu ve konuşmalarımız oldukça dostça bir ortamda gerçekleşti.

Sovyet-Yugoslavya ilişkilerinin gelişmesi, açıkça iki tarafın da aramızdaki farklılıkları aşamadığımız takdirde bunun düşmanlarımızı memnun etmekten başka bir işe yaramayacağını fark etmesinden kaynaklandı. Daha sonra gelişen olaylar, Hruşçov ve Tito'nun, Belgrad'da imzaladığı anlaşmanın iki ülke için de büyük bir olay olduğunu gösterdi.

Tito'nun cenazesine katılmak zorunda olduğum gün üzücü bir gündü. Sovyet halkı onu faşizme karşı cesur bir savaşçı ve işgalci Nazilere karşı verilen kahramanca partizan mücadelenin lideri olarak hatırlayacaktır.

Macaristan

1956'da Macaristan'da yaşanan olaylardan da bahsetmek istiyorum. Henüz dışişleri bakanı olmamıştım, ancak sosyalizme doğru ilerleyen bu dost ülkede meydana gelen isyan konusunda bilgilendirilmiştik.

Şunu altını olabildiğince çizerek vurgulamak isterim ki, Sovyetler Birliği'nin Macaristan'a verdiği yardım kesinlikle meşrudur. Macaristan yönetimini devirmeye kararlı güçler, toplumsal düzeni yok etmek ve Macaristan'da, Hitler'in Sovyetler Birliği'ne ve diğer ülkelere yönelik saldırılarında kullandığı bir köprü haline gelmesine yol açan önceki sistemi geri getirmek istiyordu.

Savaş sonrasında oluşan Macaristan yönetimine düşman olan bu iç güçler, ülke dışından da yardım alıyordu. Güç kullanmaya ve Sovyet ordusunun ülkede kurtardığı ve bedeli Sovyet ve Macar halkları tarafından gayet iyi bilinen her şeyi kana bulamaya kararlı oldukları baştan beri gayet açıktı. Sovyetler'in müdahalesini kınayan yabancı çevreler gerçekleri çarpıtarak yansıttı. Genelde Sovyetler Birliği'nin müdahalesinin, Macaristan'da toplumsal düzeni yurtseverce koruyan yönetimin de aralarında olduğu demokratik kurumlardan art arda ve ısrarla gelen taleplere yanıt olduğunun farkında değilmiş gibi davrandılar.

Sonuçta Macaristan sosyalist ülkeler arasında, halklar arasındaki barış ve dostluğa bağlı bağımsız bir ülke olarak yoluna devam etti.

1956'daki olaylarla ilgili olarak Sovyetler Birliği ve Macar halklarının vicdanı temizdir.

Çekoslovakya

Sovyetler Birliği ve Çekoslovakya, ülkenin 1968'de yaşadığı krizi hatırlamaktadır. Halkın zafer kazanmasıyla sosyalist dönüşüm ve barış

yolunda ilerleyen yeni bir Çekoslovakya kurulmuştu. Ülkeyi Nazilerin elinden kurtarmak için birçok Sovyet evladı canını vermişti.

Ülke 1968'e kadar kardeş devletler arasında istikrarlı bir konum elde etmiş, halk savaşın ve Nazi işgalinin açtığı yarayı sarma ve Komünist Parti liderliğinde ekonomik kalkınma ve sosyal düzeni güçlendirme konusundaki becerisini ortaya koymuştu.

Daha sonra birden bire halkın refahını ya da ülkenin gerçek ulusal çıkarlarını umursamayan önceki iktidardan kalma güçler, saati geriye almaya karar verdi ve ellerinde silahlarla insan hayatını hiçe saymaya koyuldu. Başka bir deyişle darbe yapmaya karar verdiler. Bu amaçla devlet mekanizmasına sızmayı başaran insanları kullandılar. Elbette ki yeni Çekoslovakya'nın düşmanlarına, 1956'da Macaristan'da olduğu gibi dışarıdan da yardım geldi.

Çek başkentinde devlet kurumlarında kontrolü, yani iktidarı zorla ele geçirmek amacıyla eylemler düzenlendiği haberi Prag'a ve ülkenin diğer bölgelerine yayıldı. Başlıca hedefler parti komiteleriydi. Belirli zamanlarda, çoğu zaman da geceleri ev numaraları ve bazen de sokak isimleri değiştiriliyordu. Bu durum, yeni Çekoslovakya'nın düşmanlarının doğru zaman için dikkatli bir şekilde hazırlık yaptığının göstergesiydi.

Ancak hesapları yanlış çıktı. Karşı devrimin önlenmesine yardım etmesi amacıyla Sovyetler Birliği'ne gelen talepler diğer sosyalist ülkelerin başkentlerine de iletildi. Kardeş ülkeler hızlı ve etkili bir şekilde yardıma koştu.

Olaylar istenen duruma geldiğinde ve karşı devrimin çöküşü kesinleştiğinde, ülkenin iç yapısını güçlendirmek zorunlu hale geldi. İnsanlar da bundan farklı bir şey beklemiyordu.

Çekoslovak Partisi Merkez Komitesi Birinci Sekreteri Dubçek başkanlığındaki resmi Çek heyetinin Moskova'ya gelişini hatırlıyorum. Onurlarına Kremlin'de bir akşam yemeği düzenlenmişti. Dubçek'in heyeti adına yaptığı konuşma garip bir etki yaratmıştı. Karşıdevrimi kınamış, ancak mevcut durumla nasıl başa çıkılacağı konusunda mantıklı hiçbir şey söylememişti. Çeşitli imalarla dolu bu konuşmada ger-

çeklerden eser yoktu. Elbette ki Dubçek ülkede gereken otoriteye sahip olmadığı için görevde kalamadı.

Çekoslovakya ve halkı, sosyalist yapılanma ve Sovyetler Birliği ile diğer sosyalist ülkelerle iyi dost olma yolunda özgüvenle ilerlemektedir.

Türkiye

Sovyet devletinin güney komşularıyla ilişkilerindeki sağlam temel, bu ilişkileri yeniden inşa eden Vladimir İlyiç Lenin'in kişisel talimatlarıyla ve onun doğrudan katılımıyla atılmıştır. Söz konusu olan Türkiye, İran ve Afganistan ile gerçekten eşitlik temelinde, egemenliğe, toprak bütünlüğüne saygı ve iç işlerine karışmama ilkesi çerçevesinde ilişkilerin kurulması idi. Bu ilişkilerin zamanın sınavını geçmesi de tesadüf değildir, her ne kadar bu ilişkilerde kural olarak Sovyetler Birliği'nden dolayı değil, fakat emperyalist entrikalardan doğmuş olan zor dönemler olmuşsa da bu böyledir. Sovyet vatandaşlarına Türkiye ve tarihi hakkında ne bildiklerini sorarsanız yüzde 99'u size şunu söyleyecektir: "Çarlık Rusyası'nın en az iki yüzyıl boyunca birçok kez savaştığı bir komşu ülkedir."[34]

Hıristiyanlık ve İslam tarihi, her iki dinin de çoğunlukla savaş tanrısına hizmet ettiklerini gösteriyor. Hıristiyanlığın kutsal pederleri diğer Hıristiyanlara yönelik sefere giden cemaatlerini haçla kutsamışlardır. Müslüman mollalar da benzer bir şekilde diğer Müslümanlarla savaşırken ellerini Kuran'a koyarak Allah'tan yardım istemişlerdir. 1979-1988 yılları arasında İranlı Müslümanlar Iraklı Müslümanlarla savaşmış, bu anlamsız savaş iki ülkenin de gençlerini anlamsızca yok etmiştir.

Ancak savaşan taraflar farklı dinlerden olduğunda vahşetin boyutu daha da büyük olur. Hıristiyan Rusya ve Müslüman Türkiye arasındaki savaşları tasvir eden edebi eserler ve resimler, kanlı sahnelerle doludur.

---

[34] Türkiye hakkındaki pasajlara, İngilizce özet çeviride yer almayan ancak Rusça özgün metinde yer alan bazı cümleler ve paragraflar eklenerek daha geniş tutulmuştur. Ancak yazarın yine İngilizcede yer almayan İstanbul izlenimleri pek de ilginç olmayan birtakım turistik ve tarihi bilgi ve yorumlardan oluştuğu için buraya da eklenmemiştir. (Yay. haz. notu).

Bu amansız mücadelenin Osmanlı fetihçilerini durgunluk dönemine sürüklemesi için yüzyıllar geçmesi gerekmiştir. Rusya-Türkiye sınırında durum istikrarlı bir hale gelmiş ve Balkanlardaki halklar Rusya'nın yardımıyla bağımsızlıklarına kavuşmuştur.

Elbette ki günümüz Türkiyesi geçmişte Rusya'ya, Balkanlara ve diğer devletlere yönelik saldırganca savaşların sorumlusu değildir. Ekim Devrimi ilişkilerimiz açısından bir dönüm noktası oldu ve Türkiye tarihinde aralarında Mustafa Kemal'in de bulunduğu ileri görüşlü kişilerin ortaya çıktığı bir zamana denk geldi.

Lenin ve Atatürk arasındaki yazışmalar, iki ülke arasında iyi ilişkiler kurmayı amaçlayanlar için uzun süre aydınlatıcı bir kaynak olma özelliğine sahip olacaktır. Lenin'in dehası Atatürk'te, Türkiye burjuvazisinin ve toprak sahibi üst sınıfların sığ çıkarlarının çok üzerinde bir kişilik görmüştür. Atatürk de halkının, geleceği ortaçağ karanlığında ve komşu ülkelerle düşmanlıkta değil, yavaş fakat istikrarlı bir şekilde ilerlemekte görmesini istemiştir.

Atatürk'ün halefleri arasında önde gelen isim İsmet İnönü'ydü. Ülkede büyük saygı gören İnönü, 1938-1950 yılları arasında cumhurbaşkanı, 1961-1965 yılları arasındaysa başbakanlık görevlerinde bulundu. Doğrusu İnönü burjuvazinin ve toprak sahiplerinin çıkarlarına hizmet etti ve ülkesinin sosyal reform yolunda ilerlemesi konusunda pek de acele etmedi. Buna karşın Atatürk'ün partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin sahip olduğu gelenekler ayakta kaldı ve ülkeyi ileri gitmeye davet etti. Ancak parti son yıllarda siyasi zaferler kazanamadı ve bunda dış etkenlerin rolü az değildir. İnönü'nün siyasetten emekli olmasıyla Atatürk'ün hedeflerinin gerçekleştirilmesi zorlaşırken, Türkiye'nin NATO'ya üye olması bu hedeflerin başarıya ulaşmasını daha da zor hale getirmiştir.

1965'te Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulundum. Hemen Atatürk'ün kabrini ziyaret edip çelenk koyarak anısına saygımı ifade ettim. Türkler Atatürk'ün anısına kutsal bir emanet gibi bakıyorlar. Ben bu ülkede onun hakkında olumlu konuşmayan bir kimseye rastlamadım.

O sırada İnönü resmi bir görevde değildi, ancak yine de benimle görüşmek istedi ve ben de bu isteği kabul ettim. Görüşmeye partide resmi görevi olan bir yardımcısı ile birlikte geldi. Onun Atatürk'ün yakın arkadaşı olması bile tek başına saygı uyandıran bir şeydi. Kuşkusuz İnönü hükümetinin tüm icraatları Atatürk'ün Sovyet-Türkiye ilişkileriyle ilgili siyasal felsefesine uygun olmamıştı, ancak bu konu bir şekilde arka plana itilmişti. Ayrıca şimdi muhalefetteydi ve bu konudaki fikirlerini daha serbestçe ifade ediyordu. Böylece hükümet başı olduğu zamanlara göre daha rahat davranıyordu.

Zihninin açıklığı, çözümlemelerinin netliği ve ülkelerimiz arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine yönelik kategorik ifadeleri bana çarpıcı geldi. Konuşmamız sırasında sık sık vurgulamak istediği temel noktaya dönerek şunları söylüyordu: "Türkiye'de yapılan birçok şeyi onaylamıyorum. Her şey şimdi hayatta olmayan öğretmenimin vasiyetine uygun değil. Ancak bence Türkiye, kuzeydeki güçlü komşusuyla Lenin ve Atatürk'ün çok iyi anladığı temelde ilişkiler kurmak zorundadır ve bunu başarabilir."

Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkileri hakkındaki düşüncelerini böylesine beceriyle, ustalıkla ve netlikle ifade edebilen pek az siyasetçi tanıdım. İnönü şaka yapabiliyordu ve bunu yerinde yapıyordu. Davranışları daha çok Avrupalı gibi idi. Belleğimde böyle yer etti: 80'li yaşlarda olmasına karşın canlı ve hareketli idi.

Açık söyleyeyim bu kır saçlı siyaset duayeniyle buluşmaktan özel bir zevk aldım. Ona bakarken şu düşüncelerden ayrılamıyordum: onun arkadaşı Atatürk ve Lenin dostça yazışmalar yapmışlardı ve bunların izleri ve anlamı sonraki kuşaklar için değerli bir miras bırakmıştı.

Türkiye ziyaretim sırasında o zamanki Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Başbakan Suat Ürgüplü ve Dışişleri Bakanı Hasan Işık ile de görüştüm. Görüşmelerde pratikte Türk-Sovyet ilişkilerinin tüm yelpazesi ele alındı. Türk yetkililer Sovyet temsilcilerine Sovyetler Birliği ile ilişkileri barış içinde bir arada yaşama ve iyi komşuluk ilkeleri temelinde geliştirme niyetlerini teyit ettiler.

Kıbrıs

Türklerle görüşmelerde uluslararası sorunlar ele alındığında Kıbrıs sorunu kaçınılmaz olarak gündeme gelir. Biz Sovyetler Birliği'nin, Kıbrıs'taki iki ulusal topluluğun yani Yunanlıların ve Türklerin meşru hak ve çıkarlarını göz önünde bulundurarak Kıbrıs halkının kendi kaderini belirleme hakkını desteklediğini, Türkiye'deki liderlere açıkça ifade ediyoruz.

Savaştan bu yana Kıbrıs'ta çeşitli gerginlikler yaşandı ve hem Kıbrıs içinde, hem de Kıbrıs'la komşuları arasında çeşitli krizler ortaya çıktı. Her seferinde Sovyetler'in bölgede barışın teminat altına alınmasına dayanan konumunun haklılığı bir kez daha görüldü.

Mısır ya da Suriye gibi ülkeleri ziyaret ederken birçok defa Kıbrıs üzerinden uçtum. Havanın açık olduğu zamanlarda net bir şekilde görünen adaya uçaktan bakarken, aklıma şu düşünce geliyordu: Aşağıda İngiliz, yani NATO üsleri var. Daha sonra şunu düşünüyordum: Bu küçük ve tüm yıl yeşil kalan güzel kara parçası, bir zamanlar modern uygarlığın, nadide ve paha biçilmez hazinelerin merkeziydi. NATO'nun önde gelen ülkeleri Kıbrıs'ın bağımsızlığına saygı gösterseydi, Yunan ve Türk toplumları uzun süre önce ortak bir dil bulmuş olurdu.

Sovyetler Birliği, Kıbrıs yönetiminin karşı karşıya olduğu sorunları anlamaktadır. 1959'dan 1977'ye kadar İngiliz egemenliğine karşı cesurca savaşan yönetimin başında yer alan Başpiskopos Makarios, inanç ve adaletle halkına hizmet etmiştir. Makarios davasını savunurken, onu dinleyen kişinin söylediklerinden etkilenmemesi için taştan yapılmış olması gerekir ve bu durum bugün de geçerlidir. Ancak Vaşington, Londra ve diğer NATO ülkeleri acımasız tavırlarını sürdürüyor ve ne BM Sözleşmesi, ne de uluslararası hukuk onların bu konudaki kararlılığını sarsamıyor.

Bu durumu Mayıs 1974'te yaşanan bir olayla örnekleyebilirim. Kahire'ye yapacağım gezilerden birinin, Nixon yönetiminin dışişleri bakanı olan Henry Kissinger'ın Ortadoğu ziyaretiyle aynı zamana denk gelmesine karşılıklı olarak karar vermiştik. Kıbrıs'ın başkenti

Lefkoşa'da bir araya geldik ve Kıbrıs da dahil olmak üzere bir dizi konuyu ele aldık.

Kissinger'ın ABD'nin konumuyla ilgili açıklamasını dinledikten sonra ona "ABD yönetimi Kıbrıs'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü destekliyor mu?" diye sordum.

Kaçamak bir cevap vermesine karşın verdiği cevapla Vaşington'un temelde adanın Yunanlılar ve Türkler arasında ikiye bölündüğünü ve iki ayrı devlet oluştuğunu görmekten mutlu olacağını kabul etmiş oldu.[35] Ayrıca Makarios'la ilgili bazı alaycı yorumlarda da bulundu. Doğrudan saldırmaktan kaçınsa da üstü kapalı bir şekilde Makarios'la dalga geçmesi, onun ve ABD yönetiminin kişisel olarak Makarios'u bir sorun, kilise işleriyle ilgilenmesi gereken bir din adamı olarak gördüğünü gösteriyordu.

Kissinger'la Kıbrıs konusunda yaptığım konuşmayı dinleyen biri, duyduklarına inanamazdı. Ateist ideolojinin hakim olduğu sosyalist bir devletin temsilcisi olarak ben, Kıbrıs hükümetinin başkanı olan bir başpiskoposu destekliyordum. Eskiden beri Hıristiyan geleneklerini benimseyen kapitalist bir ülkenin temsilcisi ise başpiskoposu bir alay konusu yapıyordu.

Vaşington, ABD ve NATO'nun çıkarlarına aykırı olduğu durumlarda başka ülkelerin işlerine karışmama ilkesine saygı duymadığını bir kez daha gösteriyordu.

Kissinger ve ben, Makarios'la ayrı ayrı görüştük. Benim görüşmem oldukça samimi bir ortamda gerçekleşti ve Sovyetler'in Kıbrıs'la ilgili tavrının tutarlı ve insancıl olduğu bir kez daha görüldü.

Bu görüşmelerin üzerinden uzun yıllar geçti, ancak sorun hâlâ çözümsüzlüğünü koruyor. Hatta 1974 yazında Atina'daki askeri cuntanın düzenlediği hükümet karşıtı darbeyle bağlantılı olarak Türkiye'nin

[35] Henry Kissinger, İngilizce ikinci baskıya yazdığı önsözde, Gromıko'nun bu iddiası reddedip o sırada Kıbrıs'ın gündemde olmadığını ve her halükarda Kıbrıs'ın başkentinde Kıbrıs'ın bölünmesini gündeme getirmenin mümkün olmadığını yazıyor. Bkz. Gromyko, *Memoirs*, 1990, s. IX. (Yay. haz. notu).

Kıbrıs Türk toplumunu koruma gerekçesiyle adaya asker çıkartması sonucu durum daha da kötüleşmiş durumda. O dönemden beri Kıbrıs, (Kissinger'a rağmen) tamamen ikiye bölünmüş durumda.

Tüm bu olaylar, BM Genel Kurulu ve Güvenlik Konseyi'nin kabul ettiği kararlara rağmen yaşandı. Buna karşın Sovyetler Birliği, Kıbrıs sorununun NATO çerçevesinde, Kıbrıslıların kendi iradeleri dışında ele alınması girişimlerine karşı çıkmaya devam ediyor. Biz, adanın yabancı askerlerden kurtulmasını istiyoruz. Sovyetler'in Kıbrıs'la ilgili olarak BM gözetiminde temsili bir uluslararası konferans düzenleme önerisi, soruna adil bir çözüm bulmak için tek yoldur.

İran

İran'ın son dönem tarihini ele alırken, binlerce kilometre uzaklıkta olan olaylardan ve bunun öncesinde Şah'la yaptığım ilk görüşmeden bahsetmek istiyorum.

Yer New York. Birleşmiş Milletler faaliyetlerine yeni başlamıştı ve bugünkü BM binası henüz yoktu. BM ofisleri geçici olarak kentin çeşitli bölgelerine dağılmış durumdaydı. Güvenlik Konseyi Bronx'daydı ve ben de burada Sovyetler'in temsilcisiydim.

O dönemde Sovyet askerleri hâlâ Kuzey İran'daydı. Güvenlik gerekçesiyle savaş döneminde ülkeye gönderilmişlerdi, çünkü Naziler İran'a da gözlerini dikmişlerdi. Savaşın sonunda SSCB, bazı sorunlar çözüme kavuşturulmadan askerleri çekemeyeceğini hissetti. Bu sorunlar arasında İngiliz üslerinin Irak ve Hindistan'daki varlığını sürdürmesi, Basra Körfezi'nde bulunan İngiliz donanma güçleri ve çok sayıdaki ABD üssünün sınırlarımız çevresini kuşatması sayılabilirdi. Bu nedenle SSCB, İran'daki askerlerinin bir süre daha bölgede kalacağını açıkladı.

Sovyet karşıtı hissiyat hızla yükselişe geçti ve Güvenlik Konseyi'nde Vaşington ve Londra'nın ne istediği sorusu gündeme geldi. Moskova'dan gelen talimatta, sorun gündeme gelirse önceden bilinemeyen koşullar nedeniyle askerlerimizin hâlâ İran'da olduğunu söyle-

mem gerektiği belirtiliyordu.

Tartışmayı başlatanlar bu açıklamayı duyduklarında "Lütfen bu önceden görülemeyen koşulların ne olduğunu bize açıklayabilir misiniz?" diye sordular.

Onlara "Önceden görülemeyen koşullar, onları önceden göremeyeceğimiz için böyle nitelendiriliyor" diye cevap verdim.

Bu cevap oditoryumdan benim de beklemediğim büyük bir alkışın kopmasına yol açtı. Yine de Batılı güçler oylama mekanizmasını hayata geçirdiler ve konuyla ilgili yoğun tartışmalar başladı. Yerimden kalktım ve oturumu terk ettim. Bu Birleşmiş Milletler tarihinde güçlü bir ülkenin temsilcisinin protesto amacıyla oturumdan ayrıldığı ilk olaydı.

İleriki yıllarda küçük, esmer, iyi eğitimli bir adam olan ve onlarca yıl boyunca İran'ın iç ve dış politikalarını belirleyen Şah Muhammed Rıza Pehlevi, Moskova'yı birkaç defa ziyaret etti. Babası Rıza Şah Pehlevi'nin tahttan ayrıldığı Eylül 1941'de tahta o geçmişti. İran'da Çarlık Rusyası'nın eski komutanı olan Rıza Şah, 1925'te burjuvazi ve toprak sahiplerinin diktatörlüğünün kurulmasına yol açan iç isyan sonucu tahta seçilmişti.

Alçaltıcı sonunu bir kenara bırakırsak Şah hakkında ne söylenebilir? O ve beraberindekiler, İran'ın kuzey komşusunun iyi ilişkiler kurmaları gereken bir devlet olduğunu fark etmişlerdi. Bu nedenle Şah Moskova'ya bir dizi diplomatik ziyaret gerçekleştirmişti. Bu ziyaretlerin ihtiyatlı bir komşuluğun yanı sıra büyük oranda şüpheyi de içerdiği söylenebilir.

Şah'ın 1974'teki Moskova ziyareti sırasında yürütülen görüşmeler özellikle zorlu geçti. O döneme kadar Şah'ın diğer ülkelerden ve özellikle ABD'den büyük miktarda tank ve uçak gibi ağır silah almaya başladığı ortaya çıkmıştı. Bu nedenle Kremlin'de Şah'la yapılan resmi görüşmelerde bu konuyu gündeme getirmeye karar vermiştik.

Brejnev, temeldeki rahatsızlığımızı şu soruyla ifade etmişti. "İran'ın neden bu kadar çok silaha ihtiyacı var? Savaşmasını gerektirecek bir ülke yok. Komşusu Sovyetler Birliği iyi komşuluk ilişkileri yürütmek

istiyor. 1921'de imzalanan Sovyet-İran anlaşması iki tarafın barış içinde iki komşu olarak yaşamasını öngörüyor."

Şah'ın verdiği yanıtın özü şuydu: İran hükümeti ve Şah, kişisel olarak kuzey komşumuz hakkında iyi niyetlere sahip. İran'ın Sovyetler Birliği'yle bir sorunu yok.

Ancak Şah ve siyasi danışmanları, Lenin tarafından başlatılan ve iyi ilişkiler için temel oluşturan 1921 Anlaşması'na saygı duymaktan uzaklardı. Gerçek şu ki bu anlaşmanın 6. maddesi uyarınca Sovyet orduları İkinci Dünya Savaşı sırasında İran'da konuşlandırılmıştı. Anlaşmaya göre, üçüncü ülkelerin İran'a yönelik saldırganca girişimlerde bulunması ya da İran'ın Sovyetler Birliği'ne karşı köprü olarak kullanılması halinde, İran hükümeti bu tehlikeyi bertaraf edemezse Sovyet hükümetinin kendini savunmak amacıyla gerekli askeri tedbirleri alabilmek için İran topraklarına asker gönderme hakkı bulunuyordu.

Şah'ın 1974'te yaptığı ziyaretin sonunda uçağa binişini hatırlıyorum. Geri dönüp "Peki siz ülkemize ne zaman resmi ziyarette bulunacaksınız, Sayın Gromıko" diye sormuştu. Sitemkar bir üslupla "Sizi birçok defa davet ettik" dedi.

Ben de "Ne yazık ki şu anda bu soruya cevap veremem. Tarih konusunda düşünmemiz gerek" diye yanıt verdim.

Bu o günkü koşullar ve özellikle sonrasında yaşanan olaylar düşünüldüğünde gayet uygun bir cevaptı.

Ne ben, ne de Sovyetler Birliği, Şah hükümdarlığının başındaki kişinin ülkeden hızla kaçarak son günlerini sürgünde geçirmesinden üzüntü duymadık. İran devrimini memnuniyetle karşıladık ve yeni İran hükümetiyle iyi ilişkiler kurmak istediğimizi asla gizlemedik.

Afganistan

1917 Ekim Devimi'nden kısa bir süre sonra Sovyetler Birliği, komşusu Afganistan'la diplomatik ilişkileri kurdu. Sovyetler'in siyasi ve maddi desteği, Afganistan'ın İngiliz sömürgecilerden bağımsızlıklarını kazanmak amacıyla yaklaşık 100 yıl boyunca verdiği mücadelenin za-

fere ulaşmasında temel etkenlerden biridir. Bu nedenle Sovyet-Afgan ilişkilerinin uzun zaman dostça sürmesi şaşırtıcı değildir.

Afganistan'la ilgili ne söyleyeceğimi düşünmeye başladığımda kendimi zor bir durumda buldum. Bu, 40 yılı aşkın süre Afgan devlet yetkilileriyle yaptığım görüşmelerle ilgili hiçbir olgusal malzeme bulunmamasından ya da son birkaç yıldır Afganistan'la ilgili herhangi bir sorun yaşanmamasından kaynaklanmıyor. Zorluğun kaynağı başka bir türden. Mevcut bol miktardaki olgusal malzeme yığını içinden, bu ülkede yaşanan büyük değişimlere ilişkin okurlara ilginç gelebilecek ve zaten bilinenlerin dışında kalanları seçmeliydim.

İşte Afgan Devrimi'nden bir süre önce Kabil'deyim. Kraliyet sarayında masasının başında oturan Kral Zahir Şah'ın lüks çalışma odasındaydım. Bu ilginç ve kültürlü adam, yabancı bir yetkiliyle bir konuşmaya en iyi nasıl başlayacağını çok iyi biliyor.

Birbirimizi selamladıktan sonra temel meseleye girerek Sovyet-Afgan ilişkilerinin, iki ülkenin birbirlerinin iç işlerine karışmaması prensibi temelinde ilerlemesi gerektiğine vurgu yaptık.

Kral genel olarak barışın devamını amaçladığını düşündüğü Sovyet dış politikası hakkında konuştu. Kral'ın ülkesindeki iç durumdan bahsetmediğinin altını çizmeliyim. Bu şaşırtıcı bir durum değil, çünkü ne o ne de hükümeti ekonomi, sanayi ya da tarım gibi önemli iç meselelere hiçbir şekilde önem vermedi. Milyonlarca Afgan'ı etkileyen toplumsal sorunları basitçe görmezden geldiler, ancak her durumda aşiret örgütlenmesi ve kaynak yetersizliği muhtemelen ülkenin ekonomik hayatında etkili önlemler almalarını engelledi.

Afgan temsilcilerle Moskova'da gerçekleştirilen çok sayıdaki görüşme, o döneme kadar Sovyetler Birliği'nin ülkeye büyük miktarda yardımda bulunmuş olmasına karşın genelde aynı etkiyi bıraktı. Her düzeyde yaptığımız tüm görüşmelerde, Sovyet yönetiminin BM Sözleşmesi'ne olan bağlılığına ve Afganistan'ın bağımsız bir devlet olarak kalma isteğine yönelik temel ilkeler baskın rol oynadı. Bu nedenle Afgan devriminden yıllar sonra bugün Batılı siyasetçiler, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı

ele geçirmek istediğini öne sürdüklerinde, hem kendi halklarını hem de Afganları kandırıyorlar. Bu, Afganistan'ın iç işlerine müdahale etmeye devam etmeleri için gerekli buldukları bir aldatma.

Batılı ve Pakistanlı yetkililerin yaptığı ve her biri Afgan hükümetinin önerdiği, ulusal uzlaşma temeline dayanan çözümü engellemeyi amaçlayan görüşmeler, sayılamayacak kadar fazladır. Bu görüşmelerde Batılı temsilciler Afgan hükümetine karşı açıkça, düşmanca demeyelim, fakat dostça olmayan bir tutum takındılar.

Argümanları son derece basitti. Hükümet karşıtlarına verdikleri desteğe ancak Sovyet askerlerinin Afganistan'dan çekilmesi şartıyla son vereceklerini belirttiler; ancak Sovyetler'in bu askerleri sadece bir komşu olarak yardım etmek amacıyla ülkeye gönderdiğini herkes biliyordu.

Hindistan

Sovyetler Birliği ve Hindistan gibi iki ülkenin birbirlerine coğrafi olarak yakın olması iyi bir şey. Her ikisi de gerçek anlamda barışsever ülkeler ve sadece bu bile uluslararası alanda önemli bir etkiye sahip.

İki tarafın doğrudan çabaları sonucunda Sovyetler Birliği ve Hindistan karşılıklı olarak tatmin edici ilişkiler geliştirdi. Komşular arasında alışveriş ve işbirliğine yönelik bu ihtiyacın temelleri eski çağlara dayanıyor. Ruslar çok eski dönemlerden beri Hindistan ve halkını tanımaya çalışıyor, ortaçağ Rus belgelerinde Hindistan'ın adı geçiyor. Hintliler de Rusya'daki toplumsal ve kültürel hayata her zaman ilgi duymuşlardır. Bu nedenle Hindistan ulusal kurtuluş hareketinin liderleri olan Tilak ve Gandi de Rus düşüncesinin evrimine büyük ilgi göstermiştir.

Lev Tolstoy ve Mahatma Gandi arasındaki yazışmalar, karşılıklı saygı ifadeleriyle doludur. Bu bağlamda 1955'te Hindistan'a yaptığım ilk ziyaret sırasında yaşadığım bir olayı hatırlıyorum. Beni otelime götüren ev sahiplerime "Boş zamanımda okuyabileceğim ya da en azından göz gezdirebileceğim birkaç yerli kitap getirebilir misiniz?" diye sormuştum.

Bana getirdikleri kitaplar arasında Gandi'nin otobiyografisi de vardı.

Sahip olduğum kısa süre içinde kitabın sayfalarında gezinirken çok çarpıcı bir ayrıntıyla karşılaştım. Yazar bir keresinde trende otururken Tolstoy'un kitaplarını nasıl okuduğunu anlatıyordu. Birden aklına bir fikir gelmişti: Neden Tolstoy'un Rus halkına kötülüklere karşı zor kullanarak direnmemeleri yönündeki çağrısını takip etmiyordu? Böylece Tolstoy, Gandi'ye şiddet içermeyen direnişle ilgili kendi felsefesini oluşturması için ilham vermişti ve Gandi kitabında bunu samimiyetle ifade ediyordu.

Ekim Devrimi, sömürgelerde ve bağımlı ülkelerde ulusal kurtuluş hareketlerinin önünü açmış, bu ülkeler arasında yer alan Hindistan'daki demokratik güçler de bizim başarımızla cesaret kazanmıştı.

Hindistan'ın dış politikası, bağımsızlık hareketinin oluşum sürecinde Mahatma Gandi ve Jawaharlal Nehru gibi iki önemli ismin etkisinde şekillenmişti. Gandi'yle tanışmamış olmama karşın, suikasta kurban gitmesinin ardından Moskova'nın talimatı doğrultusunda 1948'deki Güvenlik Konseyi Toplantısı'nda başsağlığı mesajını sunma ayrıcalığına sahip oldum. Nehru'yla ise birçok defa Delhi'de, Moskova'da ve New York'taki BM binasında bir araya geldik. Kendisinin çok seçkin bir devlet adamı olduğunu düşünüyorum.

Büyük entelektüel birikime sahip olmasının yanı sıra seçkin bir siyasetçi, tarihçi ve filozoftu. Her şeyden önce sahip olduğu bilgi birikimi dikkat çekiciydi, fakat sömürgeciliğe duyduğu tükenmeyen nefretini de her fırsatta ifade ediyordu ve uluslararası durumla ilgili değerlendirmelerinin temelini büyük ölçüde bu nefret oluşturuyordu.

Toplantılarda konuşurken dinleyicileri fetheden şey, sesinin yüksekliği ve tonu ya da jest ve tavırları değil, düşüncesindeki mantık ve derinlikti. Delhi'de yüz binlerce Hintlinin katıldığı bir etkinliğe tanık olmuştum. Nehru konuşmasında emperyalizmi çok sert bir şekilde kınadı ve Sovyetler Birliği'yle dostluğun güçlendirilmesi çağrısı yaptı. Konuşması, dikkatlice düşünülerek ve planlanarak söylenen güzel, sade ve açık ifadelerden oluşuyordu. Hindistan'ın barış yolunda diğer ülkelerle işbirliği içinde ilerleyeceğini vurgulamıştı ve yüz binlerce kişi

alkışlarla onu desteklemişti.

Nehru'yla görüşmeler her zaman rahat bir havada gerçekleşirdi, ancak insan onun önemsiz fikirlerden memnun olacak biri olmadığını hemen fark ederdi. Söylediği her şeyi, hayatının en önemli olayıymış gibi uzun süre düşünerek ifade ediyordu. Asla önceden hazırlanmış notlar kullanmazdı, en azından ben öyle yaptığını hiç görmedim. Doğaçlama konuşur ve düşüncelerini ifade etmek amacıyla kullandığı ifadeleri ve kelimeleri istediği gibi belirlerdi. Bu doğaçlama konuşma tarzı, ancak onun yetkinliğinde bir siyasetçinin kullanabileceği türdendi.

Nehru, sorunlar üzerine düşünmeyi İngilizler tarafından yıllarca tutulduğu hücrede öğrenmişti. Görüşmeler sırasında birden garip bir şekilde sessizleşip gözleri yarı kapalı ve sabitlenmiş bir şekilde hareketsiz kalma huyunu, 10 yıldan fazla zaman geçirdiği hapishanede edinmiş olabilirdi. İngiliz egemenliği altında edindiği deneyimler sonucu iç huzuru ve dünyadan kendini soyutlamayı öğrenmişti. Bağımsızlığın ardından, Hindistan'ın lideri oldu ve hocası Gandi'nin trajik ölümünün ardından halk tarafından daha çok sevgi ve saygı gördü.

Tartışmalar sırasında üst düzey siyasetçilerin genellikle tartışmayı tercih etmediği belirli soruları cevaplamaktan kaçınmaması da dikkatimi çekmişti. Tersine ayrıntılara ilgi gösterirdi. Örneğin BM'nin yapısını, kararların nasıl alındığını, örgüte bağlı kurumların neler olduğunu ve aralarındaki farklı öğrenmek istemişti. BM'nin ve mekanizmasının iyi tasarlanarak oluşturulduğundan kuşkusu yoktu. Örgütün faaliyetlerinde SSCB'nin oynadığı rolü biliyor ve takdir ediyordu.

Nehru, atom bombasının ortaya çıkışıyla bunun dünyadaki korkunç etkilerini fark etmişti. Düşünceleri savaştan hemen sonra bu silahın tamamen yok edilmesini öneren Sovyetler Birliği'nin düşüncelerine benziyordu.

Nehru'nun Kasım 1955'te Delhi'de, Bulganin ve Hruşçov'un başında olduğu ve benim de içinde yer aldığım Sovyet heyetiyle yaptığı görüşmeyi hatırlıyorum.

Hruşçov kısa süre önce Cenevre'de SSCB, ABD, İngiltere ve Fransa

liderleri arasında yapılan toplantıyı anlattı ve "Soğuk Savaş artık geçmişte kaldı" diye konuştu.

Nehru düşünceliydi. "Sizi aşırı iyimserlik konusunda uyarmak isterim" dedi ve yüzünde zorlama bir gülümsemeyle üzgün bir şekilde "Soğuk Savaş'ı tekrar duyacağız" yorumunda bulundu.

Nehru'nun halkların özgürlüğünü ve bağımsızlığını savunduğu konuşması, Sovyetler Birliği'nin sömürgeciliğin ortadan kaldırılmasını önerdiği 1960'daki BM Genel Kurulu toplantısında otoriter ve baskın bir ses olarak salonu doldurmuştu. Sonuç olarak Kurul, sömürge ülkelerine ve halklarına bağımsızlık verilmesini öngören deklarasyonu kabul etti. Bu tarihi karar ülkemizin girişimleri sonucu benimsendi. Nehru, *bağlantısızlık politikasının* kurucularından biri olarak tarihe geçti. Bu politikanın temel ilkeleri, barışın amaçlarına, siyasi ve ekonomik ilişkilerde devletlerin eşitliğine bağlılık ve sömürgecilik ile ırkçılığın her türünü reddetmekti.

Gandi ve Nehru'nun yoldaşı olan Krishna Menon, Hindistan'ın bağımsızlığına kavuşmasının ardından bir dizi önemli göreve getirildi. 1947'den 1952'ye kadar Londra'da Hindistan yüksek komiseri olarak, 1956'dan sonra devlet bakanı, 1967-1962 arasındaysa savunma bakanı olarak görev yaptı.

Sık sık BM Genel Kurulu'na katılan Hindistan heyetinin başkanlığını yürüttü ve temsil ettiği Hindistan'ın çıkarlarını etkili bir şekilde savundu. Keşmir sorununun aylar boyunca çözülememesi nedeniyle onunla birçok defa bir araya geldik.

Ben ve Sovyet meslektaşlarım, onun Hindistan için adalete yürekten inandığını hemen anlamıştık. Kişisel olarak Sovyetler Birliği'ne dostça yaklaştığı da gayet açıktı. Öfkeli bir şekilde bana "Hindistan halkının sömürgeci İngilizlerden ne kadar nefret ettiğini ve etmeye devam ettiğini hayal edemezsiniz" demişti.

Gözleri parlıyordu ve konuşmasını sürdürdü: "Sömürgecilik ve emperyalizm ikizdir. En büyük emperyalistlerin aynı zamanda sömürgeci olması tesadüf değil."

ABD'nin sömürgeci bir güç sayılmaması gerektiği düşüncesini şiddetle reddediyordu: "Amerika'nın sömürgeci boyunduruğunu henüz kaldırıp atamamış olan Porto Riko'ya ya da Filipinler'e bakın. Amerikan sermayesinin geri kalmış ülkeleri sömürmek için kullandığı yöntemler dolaylı olabilir, ancak aynı zamanda bir o kadar da sertler."

Batılı hükümetler ve diplomatlar Menon'un görüşlerinin farkındaydı ve eline geçirdikleri her fırsatta intikam alıyorlardı. Özellikle basın bu konuda hevesliydi ve onun hakkında her türden gülünç hikayeler uyduruyorlardı.

Menon bu ortamda işini yapmakta zorlanıyordu, ama yine de görevini sürdürmek için direndi. BM'de yaptığı konuşmalar genelde uzun oluyordu ve sağlığına zarar veriyordu. Yaptığı bir konuşmanın ardından yorgunluktan yere yığıldı ve sedyeyle taşınması gerekti.

Avrupa'yla ilgili konularda hükümetinin Batı Almanya'nın yeniden silahlandırılmasına karşı çıktığını ifade eden Menon'un bu konumu, bağımsız Hindistan'a saygı kazandıran bilinçli ve cesur bir tavırdı. Menon'un uluslararası toplantılarda söyledikleri, *Bağlantısızlar Hareketi* içindeki en etkili devletlerden biri olarak Hindistan'ın bugün de sürdürdüğü politikaya önemli bir katkı sağladı. John Foster Dulles'ın "Bağlantısızlık ahlakdışı bir hareket" şeklinde konuşmasına rağmen, bu politika geniş kesimlerin saygısını kazandı ve bugün 100 ülke tarafından sahiplenilmiş durumda.

Menon hakkında birçok hikaye vardı. Örneğin direncini güçlendirmek amacıyla yatak, battaniye ya da yastık olmadan yattığını duymuştum. Bir gün birlikte çay içtiğimiz sırada ona bunun doğru olup olmadığını sordum.

Gülerek "Elbette ki doğru. Hindistan'da milyonlarca kişi bu şekilde yatıyor" dedi. Gülümsemeye devam ederek "Özellikle yolculuk yaptığım zamanlar zorluk çekiyorum ve Amerika'daki otellerde 'Yataktaki her şeyi kaldırın' demek zorunda kalıyorum. Ne demek istediğimi asla anlamıyorlar ve ben de odayı kendi başıma baştan aşağı değiştiriyorum. Bu durum çalışanların kafasını daha da karıştırıyor" diye konuştu.

Hoşsohbet biri olan ve espriden hoşlanan Menon'la yaptığım konuşmalardan pek çok güzel anım var. İlerleyen yıllarda görevini sürdürmese de, Hindistan Barış Konseyi Başkanı olarak aktif bir şekilde çalışmaya devam etti.

İndira Gandi, Sovyet halkı için, bin yıllık deneyime sahip ama ileriye bakan, anaç ama ebediyen genç, sürekli iyinin peşinde olan, kötülüklere ve baskılara karşı çıkan Hindistan'ın vücut bulmuş haliydi.

Bayan Gandi, Sovyetler Birliği'nde halk arasında büyük bir popülariteye sahipti. Birçok Sovyet bebeğine pek de bilinmeyen İndira ismi verildiğine şahit oldum. Onunla yaptığım birçok görüşmede beni derinden etkiledi. Zayıf yapısı, ağır adımlarla yürüyüşü, berrak, yumuşak ve güzel gülümsemesi, büyük ve canlı gözleri ve hafif kırlaşmış saçlarıyla gerçek bir bütünlüğe sahip, karakter olarak açık görüşlü ve güçlü duruşu olan biriydi. Kişisel olarak insanları nasıl etkileyeceğini ve kendisine yakınlık duymalarını sağlayacağını biliyordu. Geniş katılımlı toplantılarda dinleyicilerinin kalbine ulaşmayı başarıyordu.

Genel olarak Hindistan'ın ilk başbakanı olan babası Nehru'dan etkilenmişti. Marksist-Leninist olmamasına karşın Nehru, Marx ve Lenin'in çalışmalarının, modern dünyayı yeni bir bakış açısıyla görmek konusunda kendisine yardım ettiğini kabul ediyordu. Halkın çıkarlarını gözeten ideallerini, bireyin ve halkın sosyal ve siyasi bağımsızlığı için verilen mücadeleyle ve Hindistan'daki ulusal kurtuluş hareketinin gelişimiyle birleştirmiş ve bu dünya görüşünü kızına da kazandırmaya çalışmıştı. Sonuç olarak İndira da görüşlerini Rus devriminin fikirleriyle bütünleştirmişti. Bu büyük olaydan sadece birkaç gün sonra, 19 Kasım 1917'de doğmuştu ve kendisinin devrimle aynı yaşta olduğunu düşünmekten mutluluk duyuyordu.

Babası gibi o da duygularını göstermezdi. Bu huyu muhtemelen Hint kadınlarında doğuştan var olan alçakgönüllülüğünden kaynaklanıyordu. On yıllık iktidarı nedeniyle Hindistan tarihinde her zaman saygın bir yeri olacağını söylemek kesinlikle abartı olmaz. Ülkesinin zengin kültür mirasının korunarak güçlenmesi ve kendi ayakları üze-

rinde durması için elinden geleni yaptı. Bir yandan da yoksulluğa, geri kalmışlığa son vermek, çağın gerisinde kalan kurumların ve geleneklerin gelişmesini sağlamak için uğraştı. Onun politikaları sayesinde Hindistan, gıda konusunda kendi kendine yeten bir ülke olmayı başardı ve sanayi üretimi hızlı bir artış gösterdi. Buna karşın Hindistan bugün ulusal yapılanma faaliyetlerinin finansmanında yabancı sermaye payının düşük olduğu az sayıdaki gelişmekte olan ülkeden biridir.

İndira, Sovyet-Hindistan ilişkilerinin gelişmesi konusunda dostluk ve işbirliğini her zaman destekledi. İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren Sovyetler Birliği'nin dostları arasında aktif olarak yer aldı. İlkini 1953'te yaptığı SSCB'ye ziyaretlerini daha sonra da sürdürdü. 1971'de ülkelerimiz arasında barış ve işbirliği anlaşması imzalanmasında büyük rol oynadı. Sovyetler Birliği'yle işbirliği, İndira Gandi için uluslararası ilişkilerin bir parçası olmaktan öte bir anlam taşıyordu. Sovyetler Birliği'nin, zor zamanlarında her zaman Hindistan'ın yanında olduğunu sık sık dile getiriyordu.

1984'te suikasta kurban gitmesinin ardından yerine Rajiv geldi. Rajiv, yaptığı ilk açıklamalarda "Hindistan Cumhuriyeti'nin, Jawaharlal Nehru ve İndira Gandi'nin açtığı bağımsızlık ve barış yoluna bağlı kalacağını" açıkladı. "Hindistan, ülkedeki siyasi güçler ve halk tarafından yaygın olarak desteklenen Sovyetler Birliği'yle yakın ilişkilerine büyük değer veriyor. Bunu da gözeterek SSCB'yle ilişkilerin daha da geliştirilmesine büyük önem vereceğiz" ifadelerinin altını çizdi.

Rajiv, Gandi'nin Mayıs 1985'te SSCB'yi resmi olarak ziyaret etmesi uluslararası çapta önemli bir olaydı. Bu ziyaret, genel anlamda ekonomik, endüstriyel, bilimsel ve teknik işbirliği alanında 2000 yılına kadar sürecek bir anlaşma ile Hindistan'da birkaç yeni ve kapsamlı bir projenin hayata geçirilmesi için Sovyetler ve Hindistan'ın işbirliği yapmasına yönelik bir başka anlaşmayla sonuçlandı.

Genel Sekreter Gorbaçov'un Kasım 1986'da Hindistan'a yaptığı ziyaret sırasında Rajiv Gandi'yle görüşmeleri sonucu da, o dönemden itibaren uluslararası terminolojinin günlük diline girmiş yeni bir siyasi

kavram olan "nükleersiz ve şiddetten arınmış bir dünya" çağrısının yer aldığı Delhi Deklarasyonu üzerine anlaşma sağlandı. Şurası açık ki, SSCB ve Hindistan liderleri arasındaki iletişim, dostluk ve güvenin geliştirilmesi açısından işleyen bir mekanizmadır.

Bağımsızlığın ardından Hindistan topraklarının Pakistan ve Hindistan olarak ikiye bölünmesi, her iki ülkeyi de zor bir duruma soktu.

Sovyet hükümeti, Hindistan ve Pakistan arasındaki askeri operasyonlar nedeniyle durumun iyice kötüleştiği 1965 sonbaharında, yaşanan gerilime bir an önce son verilmesi konusunda göreve hazır olduğunu açıkladı. Önerimiz olumlu bir şekilde karşılandı ve 4-10 Ocak 1966'da Taşkent'te Lal Bahadır Şastri başkanlığındaki Hint heyeti, Eyüp Han başkanlığındaki Pakistan heyetiyle A. N. Kosıgin ve üç ülkenin dışişleri bakanlarının da katılımıyla bir araya geldi. İki taraf arasındaki temel farklılıklara karşın, şüphe, güvensizlik ve ulusal nefret duvarı bir şekilde yıkıldı.

Ne yazık ki görüşmelerin son turu Başbakan Şastri'nin trajik ölümüyle gölgelendi. Bu olay Şastri'nin de kısa bir konuşma yaptığı veda davetinin ardından akşam meydana geldi. Gece saat 1:00 gibi bir sorun olduğu haberi aldım ve hemen Şastri'nin konutuna gittim. Yatakta uzanıyordu ve hemen yanında benden iki dakika önce gelmiş olan ve oldukça üzgün görünen Kosıgin oturuyordu. Odada Hintli yetkililerin yanı sıra ben oraya vardığımda hastaya suni teneffüs yapan bir Sovyet doktor da vardı. Kosıgin ve ben onun çabalarını izliyorduk, ancak Şastri hiçbir yaşam belirtisi göstermiyordu. Doktor ve ekibinin ellerinden geleni yapmasına karşın bu çabalar işe yaramadı.

Yine de Taşkent toplantısının sonunda, iki ülkenin komşuluk ilişkisi kurmak üzere gerekli tüm uygulamaları yerine getirmesini öngören bir deklarasyon imzalandı.

Ancak iki ülke ilişkileri kötü bir yolda ilerlemeye devam etti. Gerilimi artıran etkenlerden biri, Pakistan'ın bağımsız bir devlet olarak var olduğu günden itibaren sinsi bir ağın içine düşmüş olmasıydı. Batı, en başta da ABD, Pakistan'ı kendi politikalarının yörüngesinde tutabilmek

amacıyla bir dizi siyasi, ekonomik ve askeri baskı uyguladı. Sovyetler Birliği ise Pakistan'la her zaman iyi ilişkiler kurmak istedi. Afganistan sorunu öncesinde Pakistan'a ekonomik geri kalmışlığını aşması amacıyla yardım etmeye bile çalıştı.

15 Kasım 1982'de Büyük Kremlin Sarayı'nın Katerina Salonu'nda bir toplantı düzenlendi. Masanın bir yanında Yuriy V. Andropov, diğer yanındaysa ordunun kontrolü ele geçirdiği 1977'de Pakistan askeri hükümetinin başında olan ve o tarihten beri devlet başkanlığını yürüten Ziya ül Hak vardı. Dışişleri Bakanı Yakup Han da ona eşlik ediyordu.

Sovyet tarafı, Pakistan topraklarındaki silahlı grupların Afganistan topraklarındaki faaliyetlerine ilişkin yaptığımız genel değerlendirmeyi dile getirdi: "Pakistan'ın Afganistan'daki olaylarla hiçbir ilgisi yokmuş gibi davranmaya çalışmak anlamsız olur. Pakistan, Afganistan'a karşı yürütülen savaşa ortak olmaktadır. Sovyetler Birliği'nin, uzun süredir var olan ve Nisan Devrimi'nin ardından imzalanan dostluk ve işbirliği anlaşmasıyla resmiyet kazanan, yakın bağlara sahip olduğu Afganistan'ın yanında olmaya devam edeceğini anlamanız gerekiyor. Afgan halkına her türlü yardımda bulunuyoruz ve bulunmaya da devam edeceğiz. Pakistan, Afganistan'a karşı düşmanca bir politika uygulamakla büyük hata ediyor ve bu şekilde Sovyet-Pakistan ilişkilerini tehlikeye atıyor."

Ziya ül Hak "Pakistan'ın Afganistan ve Sovyetler Birliğiyle dostça ilişkilerden yana olduğu ve Afgan sorununa barışçıl bir siyasi çözüm istedikleri" konusunda bize teminat verdi.

Yine de bunlar sözlerden öte bir anlam taşımıyordu. Kibarlığı, davranışlarındaki ve ifadelerindeki nezaket, başka şartlarda ikna edici olabilirdi. Ancak söylediği her şey Pakistan'ın gerçek politikalarıyla tam bir zıtlık içindeydi ve Pakistan hükümeti tam aksi yönde hareket etti.

Genel olarak Ziya'dan önce iktidarda olanların, komşularına ve SSCB'ye karşı daha mantıklı politikalar izlediğini düşünüyorum. Bugün Pakistan'la yeniden iyi ilişki kurmak için ilerlememiz gereken uzun bir yol var. Pakistan yönetimiyle sık sık yaptığımız görüşmeler, başlıca en-

gelin Pakistan'daki iktidar çevrelerinin benimsediği gerçekçi olmayan konum olduğunu gösteriyor. Başkalarının onları kendi ulusal çıkarlarına zarar vermekten başka anlam taşımayan bir çatışmada piyon olarak kullanmalarına izin vermeleri, gerçekten de inanılmaz bir şey.

Çin

Mantıklı hiçbir insan, Sovyetler Birliği'yle Çin arasında son 30 yıldır var olan ilişkilerin sorunlu olduğu söylemine karşı çıkmaz. İki tarafın birbirlerinin çıkarlarına karşılıklı saygı duymasına ve elbette ki diğer ülkelere zarar verilmemesine dayanan Çin-Sovyet ilişkilerinin gelişimi, tüm dünyadaki siyasi ortamın gelişmesine hizmet etmektedir.

Mao Zedung'un iç politikaları hakkında yorum yapmaya kalkışmayacağım. Faaliyetlerinin Çin'deki iç durum üzerinde büyük etkisi oldu ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi ve kardeş partiler tarafından fazlasıyla değerlendirildi. Mao'nun uluslararası ilişkilerdeki rolüne ilişkin yazılanların sayısıysa, Çin'in dış politikasının birkaç on yıl boyunca onun fikirleri ve felsefi bakış açısıyla belirlenmiş olmasına karşın, daha azdır. Bu nedenle benim de katıldığım görüşmelerde ya da yaptığımız sohbetlerde söylediği bazı şeylerin ilgi çekebileceğine inanıyorum.

Mao'yla Aralık 1949'da (Aralık 1949'dan Ocak 1950'ye kadar) SSCB'ye yaptığı ziyaret sırasında tanıştım. Çin, işçilerin kazandığı zaferi kutluyordu. Komünist Parti öncülüğündeki halk, iktidarı burjuvaziden ve toprak sahiplerinin elinden almıştı. Çan Kay-Şek'in orduları saf dışı bırakılmıştı ve ülke, ekonomik ve toplumsal hayatta sosyalist dönüşüm yolunda ilerleyecek bağımsız bir devlet kurma olanağına sahip olmanın mutluluğunu yaşıyordu.

Stalin ve diğer Sovyet liderleri, Mao'yu Moskova'da çok sıcak bir şekilde karşıladılar. Hem ev sahibi hem de konuk, karşılıklı sunulan resmi saygı ifadelerinin yanı sıra aralarındaki dostluğu siyasi bir anlaşmayla da güçlendirmek istiyordu.

Hazırlanan ve 30 yıl geçerli olması kararlaştırılan anlaşma 14 Şubat 1950'de düzenlenen törenle imzalandı ve iki ülke ilişkileri en azından

tanım itibariyle "müttefiklerarası ilişki" halini aldı. Anlaşma, sadece Sovyetler Birliği ve Çin'de değil, Uzakdoğu, Asya ve genel olarak dünyada güvenliğin teminat altına alınması açısından önemli bir adımdı, ancak ne yazık ki 30 yıl sona ermeden Çin, SSCB'yle ilişkilerinde farklı bir tutum geliştirdi ve anlaşmayı yenilemeyi reddetti.

Anlaşmanın imzalanmasını kutlamak amacıyla Metropol Oteli'nde, Stalin ve Sovyet yönetiminin ev sahipliğinde düzenlenen akşam yemeği, dostça bir ortamda gerçekleşti. Buna karşın, yemekte yan yana oturan iki liderin, en hafif tabirle, nadiren konuştuğunu fark eden tek kişi ben değildim. Çevirmen yardımıyla birbirlerine birkaç cümle söyledikten sonra bu kısa sohbeti hiç bitmeyecekmiş gibi görünen uzun suskunluk araları izliyordu. Ben karşılarında oturuyordum ve bu duruma son vermelerini sağlamak için elimden geleni yaptım, ancak pek başarılı olamadım. Edindiğim başlıca izlenim, onların asgari düzeyde ilişki kurmak için karakter bakımından yeterli ortak özelliğe sahip olmadığı yönündeydi.

Orada bir psikolog olsaydı, kuşkusuz bu durumla ilgili daha net bir değerlendirme yapardı. Diğer yandan Stalin ve Mao'dan konuşurken, durumun yarısını bile anlatabilmek için sıradan psikolojik çözümlemelerden fazlasına ihtiyaç vardı.

Biz odadan ayrılırken, onların yanında oturan eşim fısıldayarak "Stalin ve Mao birbirleriyle pek konuşmuyor gibi görünüyorlar" dedi.

"Ben de tam olarak aynı şeyi düşünüyorum" diye yanıt verdim.

Ertesi gün diğer yoldaşlar da, önceki akşam İkili İttifak arasında pek de samimi bir ortam olmadığını söylediler. Bu durum sonraki birkaç gün boyunca da aynı şekilde devam etti.

Daha sonra Mao'yla iki ülke arasındaki ilişkilerin kötüye gittiği 1957 yılında bir araya geldim.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından kısa bir süre sonra Çin, SSCB'yle, Sovkitneft (Sovyet-Çin petrol ortaklığı) ve Sovkitmetal (Sovyet-Çin metal ortaklığı) olmak üzere Çin'in kuzeybatısında bulunan Sincan bölgesinde iki ortak şirket kurulması amacıyla görüşme öneri-

sinde bulundu. İş sadece anlaşmanın kağıtta imzalanmasına kalmıştı.

İki taraf özel olarak görevlendirilen heyetlerin görüşmeleri yürütmesine karar erdi. Sovyet heyetinin başına ben atandım, Çin tarafıysa, Sincanlı yetkili Sayfuddin başkanlığındaki heyet tarafından temsil edildi. Ancak Moskova'da yapılan birkaç oturumun ardından Çin'in kararını değiştirdiği ortaya çıktı ve bu durumu Politbüro'ya ilettiğimde Stalin bu konuda olabilecek en sert tepkiyi gösterdi. Sonuçta ilişikler büyük bir yara almış oldu. Bunun genel olarak SSCB ve Çin arasındaki ilişkilere hiçbir yararı olmadı ve Sovyet yönetiminin üzerinde kötü bir izlenim bıraktı.

Mao'nun Moskova'yı ikinci defa ziyaret ettiği Kasım 1957'de, uluslararası politikaya ilişkin konuları tartışmak amacıyla benimle görüşmek istediğini öğrendim. Görüşmemiz Kremlin'de gerçekleşti.

Mao uzlaşma yanlısıydı ve bana "Çin'in Sovyetler Birliği'yle ilişkilerin kötüye gitmesine asla yol açmayacağı ve barış için verilen mücadelede bizimle omuz omuza yürüyeceği" konusunda teminat verdi.

Daha çok "ABD politikasını, daha doğrusu Eisenhower'ın politikasını saldırgan olarak nitelendirmek mümkün müdür?" ve "ABD ekonomik alanda, kendisine karşı zafer kazanmanın zor olduğunu söyleyecek kadar güçlü mü?" sorularının cevaplarıyla ilgileniyordu.

Sohbetimiz bu iki soru üzerinden devam etti ve ben şu bilinen fikirleri içeren yanıtlar verdim: "NATO'nun askeri bloğu ve dünyanın dört bir yanına yayılmış durumdaki sayısız üs, ABD'nin asla barışsever olmadığını gösteriyor. Bu durum ayrıca Vaşington'un silahsızlanma ve nükleer silahların yasaklanması konusunda Sovyetler'in yaptığı önerileri reddetmesinden de anlaşılıyor."

Şöyle devam ettim: "Amerika'nın ekonomik potansiyeli konusunda, ülkenin sanayisinin büyük bölümünün savaş zamanında yenilendiğini ve Batı Almanya'dan çok sayıda teçhizat transfer ettiğini hatırlamak gerekir. Bu elbette üretimini ve ekonomik kapasitesini artırdı.

Ancak bu tam olarak ABD'nin yenilmez olduğu ya da onunla yarışılamayacağı anlamına gelmiyor. Amerikalılar ekonomik potansiyelleri

hakkında konuşmayı severler, ancak eski fakat zorlu konuğu olan ekonomik kriz kapıyı çaldığında sessizliğe gömülürler. Sosyalizmin kendini göstermesine az kaldı ve zamanı geldiğinde bunu yapacak."

Mao da hemen hemen aynı şeyi kendi üslubuyla söyledi. Özellikle "Amerikan emperyalizmi kağıttan kaplandır" ifadesini kullanmayı seviyordu. Ayrıca ekonomik krizlerin kaçınılmazlığından da hararetli bir şekilde bahsetti. Marx'ın *Kapital*'inden ekonomik krizlerle ilgili bölümü okumuş olduğu belliydi ve bana bunu göstermeye çalışıyordu.

Çin'in sanayi alanındaki, özellikle metalurjideki gelişme olanakları hakkında somut konuşan Mao şöyle dedi: "Önümüzdeki yıllarda Çin artık yılda 30-35 milyon ton çelik üretebilecek."

Sohbetin ardından her zaman yaptığım üzere kendime "Mao'nun sözlerinde öne çıkan noktalar neydi ve bize ne söylemek istiyordu?" diye sordum.

Vardığım sonuç, onun Çin'in özellikle ekonomik alanda büyük bir güç olma olanağını sesli bir şekilde değerlendirdiğiydi. Ayrıca ABD emperyalizminin başta Çin olmak üzere diğer ülkeler üzerinde kendi isteklerini dayatmasının önüne geçmenin ne kadar mümkün olduğunu anlamak istiyordu.

Daha sonra, Ağustos 1958'de hükümet benim dışişleri bakanı olarak bir dizi konuda, özellikle de açık denizdeki adalarla ilgili Çin ve ABD arasında ortaya çıkan gerilimle ilgili olarak Mao'yla görüşmek üzere Çin'in başkentine gitmeme karar verdi. Çin yönetimi, yaygın medyaya haber vermeden, kimliğimi gizleyerek yaptığım bu ziyareti memnuniyetle karşıladı.

Ağustos-Eylül 1958'de ABD'nin Çin'e yönelik doğrudan tehditleri nedeniyle Uzakdoğu'da kriz patlak vermişti. Dulles, 4 Eylül'de ABD'nin güvenliğini ve Çan Kay-Şek'in (yani ABD'nin) Tayvan'da ve açık denizde bulunan adalarındaki mevzilerini korumak amacıyla Başkan'ın "zamanında ve etkili önlemler" almaya "tamamen kararlı" olduğunu açıkça ifade etti. Bu tam olarak Çin halkını korkutmaya yönelik silahlı bir şantajdı.

Hruşçov, 7 Eylül'de Eisenhower'a gönderdiği mesajda Vaşington'un eylemlerinin yol açacağı sonuçlar konusunda açık bir uyarıda bulundu. Çin'in iç işlerine müdahale olarak nitelendirilen bu eylemlerin uluslararası hukuk açısından meşru olmadığı ifade edildi. Sovyetler Birliği ayrıca, Tayvan sorununun barışçıl yolla çözümü ve Çin'in Birleşmiş Milletler'deki meşru haklarının restorasyonu konusunda işbirliğine hazır olduğunu da kaydetti.

Mao'yla yaptığımız görüşmede, temel olarak bu konuya ve siyasi düzeyde Sovyetler'in ve Çin'in eylemleri arasında koordinasyon sağlanması meselesine yoğunlaştık. Mao'nun yaklaşımı genel olarak Amerikalılara geçit vermeme ve güce güçle karşılık verme ilkesiyle hareket etmemiz gerektiği yönündeydi.

Şöyle konuştu: "Bana göre Amerikalılar Çin'e savaş açacak kadar ileri gidebilirler. Çin bu olasılığı hesaba katmalıdır ve bunu yapacaktır. Ancak teslim olmaya niyetimiz yok! ABD, Çin'e nükleer silahla saldırırsa, Çin orduları sınır bölgelerinden ülkenin içine doğru çekilmelidir. Düşmanı ülkenin iç bölgelerine çekerek ABD güçlerinin Çin'in içinde sıkışıp kalmasını sağlamalıyız."

Bu planları oluşturduktan ve Sovyetler Birliği'yle Çin arasındaki koordinasyonun önemine vurgu yaptıktan sonra Sovyet yönetiminin ne yapması gerektiği konusunda tavsiyelerde bulundu: "Savaş çıkması halinde Sovyetler Birliği ilk aşamada Amerikalılara karşı askeri eyleme girişmemeli. Bunun yerine onların devasa Çin topraklarının derinliklerine girmelerine izin vermelisiniz. Amerikalılar merkezdeki bölgelere ulaştığındaysa onlara elinizdeki tüm güçle saldırmalısınız."

Hayrete düşmüştüm. Bu görüşmeden önce Mao'nun savaş, barış ve Amerikan emperyalizmi hakkındaki pek çok açıklamasını duymuştum; fakat Amerika'nın Çin'e nükleer saldırıda bulunacağı olasılığını kabul ettiğini ve buna karşı savaşta kullanacağı yöntemlerden bahsettiğini ilk defa duyuyordum.

Kendimi uygun bir dille "Biz böyle bir öneriyi olumlu karşılamayız. Bunu kesinlikle söyleyebilirim" demek zorunda hissettim.

Böylece askeri-stratejik konulara dair tartışma sona erdi. Mao, buna benzer görüşleri 1957 yılındaki bir kardeş partiler toplantısında söyleyerek ben dahil dinleyenleri şaşırttı. Kısacası burada da kendisine sadık kalmıştı. Bu da daha o zamandan onun görüşleri ve politikalarıyla Varşova Paktı'ndaki sosyalist devletler ve kardeş partilerin büyük bölümünün görüşleri arasındaki farkın ne kadar büyük olduğunu göstermektedir.

Hruşçov, Merkez Komite Sekreteri M. A. Suslov, Sendikalar Sekreteri I'. N. Nikolayev ve Dışişleri Bakanı olarak benden ibaret olan Sovyet heyeti, Mao'yla ve Çin yönetiminin diğer üyeleriyle görüşmek üzere Ekim 1959'da Pekin'i ziyaret etti. Aramızdaki derin farklar bir kez daha kendini gösterdi.

Sovyet tarafı ilişkilerin kötüye gitmesini istemediğini ve o güne kadar elde edilen kazanımları korumak istediğini tekrar vurguladı. Bu açık bir tavırdı, ancak karşı taraf ilişkilere zarar vermek konusunda planlı bir tutum benimsemişti.

Mao için eklemem gerekir ki, insan onun teorik amaçlarına, felsefi yaklaşımlarına ve siyasetle ilgili garip görüşlerine itibar etmese bile genel olarak hoş ve kibar biri olduğunu düşünebilirdi. Akıllıca esprilerden hoşlanırdı ve kendisi de espri yapmayı severdi. Eski Çin felsefesi üzerine çalışıyordu ve bu konuda konuşmayı seviyordu.

Görüşmelerde anlaştığı insanlardan hoşlanırdı, ancak zor bir siyasi konu gündeme geldiği zaman donuk bir ifade takınır, adeta bambaşka ve yabancı biri olup çıkardı. Pekin'de tüm akşam yemeği boyunca ana konuğu olan Hruşçov'a söylediği birkaç resmi söz dışında ağzını açmadığına kendi gözlerimle şahit oldum. Ne benim, ne de Çin Bakanı Çen Yi'nin çabaları gerginliği azaltmaya yetmedi.

Uzun yıllar önemli görevlerde bulunan ve Mao'nun başlıca yardımcıları olarak görülen Liu Şaoki ve Ju Enlay (Zhou Enlai) gibi Çinli parti ve devlet yetkilileriyle tanışma ve onları yakından tanıma fırsatım da oldu.

Ju Enlay, Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1949'dan Ocak 1976'da ölümüne kadar aralıksız olarak başbakanlık görevini yürüt-

tü. Ocak-Şubat 1950'de Mao'yla birlikte Moskova'ya gelerek Çin-Sovyet görüşmelerine katıldı ve hükümeti adına anlaşmayı imzalayan isim oldu. Onunla özellikle 1954'te Cenevre'de yapılan Hindiçini Konferansı'nda, 1959'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin 10. yıldönümünde Pekin'de düzenlenen Çin-Sovyet görüşmelerinde ve Ju'nun Ekim Devrimi'nin 47. yıldönümü kutlamalarına katılmak üzere 1964'te Moskova'ya yaptığı ziyaret başta olmak üzere birçok defa bir araya geldik.

Sovyetler'in Çin'e ilişkin tutumu, dünya çapında SSCB ve Çin'in sosyalizmin ve barışın çıkarları doğrultusunda dostça ilişkiler kurmasına katkı sağlamaktaydı. Bunu Eylül 1984'te New York'taki Genel Kurul toplantısında Çin Dışişleri Bakanı Wu Xueqiang'a da iki defa ilettim.

Sovyet tarafı adına şunları söyledim: "Çin-Sovyet ilişkilerini sürekli bir işbirliği içinde ileriye taşımamız gerektiğini düşünüyoruz. Uluslararası durumun zor olduğu açık. Emperyalizmin güçleri askeri alanda üstünlük sağlamak için bastırıyor ve kendi isteklerini diğer ülkelere dayatmaya çalışıyorlar. Sosyalizme karşı kutsal savaş ilan etmiş durumdalar ve sosyalist ülkeleri birbirine düşürmeye özel bir önem veriyorlar. Bu nedenle sosyalizmin birliğini güçlendirmek daha önemli hale gelmiştir ve SSCB'yle Çin arasında karşılıklı anlayışın artmasını, siyasi ortamın gelişmesini ve barışın temellerinin güçlendirilmesini kolaylaştırır.

Wu Xueqiang, dünyada gerilime yol açan nedenleri farklı bir şekilde yorumluyordu: "Bu sorunlar Sovyetler'in ve Amerika'nın birbirleri üzerinde askeri üstünlük sağlama çabasının bir ürünüdür" görüşündeydi.

İlişkilerin normalleşmesinin o dönemki Çin yönetiminin ana siyasi hedeflerinden biri olduğunu ileri süren Wu, buna karşın Çin tarafının önceki yıllarda belirttiği üzere bunun, SSCB'nin Vietnam, Kamboçya, Afganistan ve Moğolistan'la ilgili önerilerini kabul etmesine bağlı olduğunu yineledi.

Bu konuda ve diğer konularda Wu Xueqiang'a kararlı yanıtlar verdim, ancak "aramızdaki iletişim kanallarını korumanın önemli olduğu-

nu da" sözlerime ekledim.

O da bu görüşe katıldı.

Son dönemde Çin-Sovyet ilişkilerinde belirli bir iyileşme yaşanmıştır. Genel Sekreter Gorbaçov, 28 Temmuz 1986'da Vladivostok'ta yaptığı konuşmada ekonomi alanındaki ilişkilerde yaşanan önemli gelişmelere vurgu yapmıştır. İki taraf, Amur Nehri havzasındaki zengin doğal kaynakların ortak olarak işletilmesi ve Sincan-Uygur Özerk Bölgesi-Kazakistan demiryolunun inşa edilmesi konusunda görüşmeler yürütüyor. Sınır konularıyla ilgili görüşmeler de, düzenli ve sıcak bir ortamda gerçekleşti. Çin ayrıca, uzayda işbirliğine gidilmesini önerdi.

Sovyetler Birliği ve Çin arasındaki her olayın tarihi bir öneme sahip olduğuna inanıyorum. Bu kadar önemli iki ülke, büyük doğal kaynaklarıyla, zengin kültürleriyle ve son dönemde kurdukları iyi ilişkilerle, komşuluk ve dostluk ilişkilerini geliştirmek zorunda olduklarını kabul etmelidir.

XV
Doğu ve Afrika

San Francisco'da 4-8 Eylül 1951'de düzenlenen Konferans'ta, Vaşington Japonya'yla açıkça ABD'nin lehine anlaşma yapılmasını öngören bir plan önerdi. Benim başkanlığını yürüttüğüm Sovyet heyeti, daha çok genel anlamda barışın çıkarlarına hizmet eden bir anlaşmayı müzakere etme önerisinde bulunduysa da, Truman yönetimi geri adım atmadı. Bu nedenle Sovyetler Birliği, Japonya'yla anlaşma imzalamayı reddetti.

Toplantıda şunları ifade ettim: "Bu anlaşma Müttefiklerin kararlarıyla çelişmektedir. Japonya'nın saldırılarına maruz kalan ülkelerin güvenliğini teminat altına almamakta, bu ülkelerin meşru taleplerini görmezden gelmekte ve dünya açısından çok ciddi sonuçları olacak Japon militarizminin gelişmesi için şartların oluşmasına neden olmaktadır."

Anlaşmanın hazırlanmasında en büyük sorumluluğu Dean Acheson ve Dışişleri Bakanı John Foster Dulles aldı. Büyük bir enerji harcayarak SSCB'nin itirazlarına rağmen sonunda anlaşmanın Konferans'ta kabul edilmesini sağladılar. Ancak onlar bile Sovyetler'in Japonya'nın Sahalin ve Kuril Adaları üzerindeki tüm haklarının reddedilmesine ilişkin taleplerini görmezden gelemediler, çünkü SSCB ve ABD, Başkan Roosevelt döneminde bu konuda anlaşmaya varmışlardı. Yine de Amerika ve İngiltere'nin Yalta'da üstlendikleri yükümlülüklere ve tarihin öngördüğü adalete karşın, San Francisco Anlaşması'nda bu adaların çok eski zamanlardan beri Sovyetler Birliği'ne ait olduğunu kabul

etmekten kaçındılar. Anlaşma sadece, Japonya'nın bu adaları SSCB'ye bırakmasını öngörüyordu. Bu, Başkan Truman ve beraberindekilerin Sovyetler Birliği'ne yönelik düşmanlığının açık bir göstergesiydi.

Japonya

Resmi imza töreninin ardından ABD ve Japonya, ABD'nin Japonya'daki askeri varlığını yıllarca sürdürmesine ve ülkeyi ABD'nin Uzakdoğu'daki üssü haline getirmesine olanak sağlayan bir güvenlik anlaşması yaptı.

Savaş sonrası dönemde Sovyetler'in Japonya'yla olan ilişkilerinin pek de düzenli ilerlemediği bir sır değil. Aslında ilişkilerde yıllarca süren göreceli yakınlık, bunu takip eden bir nefretle olmasa bile, uzun süreli tıkanmalarla bölünmüş oluyordu. Bu durum bizim suçumuz olarak görülemez. İlişkilerimizdeki bu dengesizlik, Japon siyasetindeki iniş çıkışlı yapıdan kaynaklanır. Tokyo'nun geçmiş dönemdeki politikası mantıkla riyakarlık arasında gidip gelmektedir ve ikincisi giderek daha ağır basmaktadır.

1950'lerde Japon kamuoyu bu durumdan zarar görmüş, 1954-6 yıllarında Başbakan İtiro Hatoyama döneminde SSCB'yle ilişkileri ilerletme fikri yeniden gündeme gelmiş ve Hatoyama bizimle normal diplomatik ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Yaklaşık iki yıl süren görüşmeler sonucu iki taraf 19 Ekim 1956'da Moskova'da, savaş durumunu sona erdirmek, diplomatik ilişkileri ve konsolosluk ilişkilerini yeniden kurmak amacıyla hazırlanan anlaşmayı imzaladı. Bir barış anlaşmasında yer alması gereken hemen hemen her nokta bu anlaşmada mevcuttu, ancak savaşın sonunda ortaya çıkan durumu hâlâ kabul etmeyen Japonya'nın gerçekçi olmayan yaklaşımı nedeniyle anlaşma bugüne dek Tokyo tarafından onaylanmadı.

Buna karşın, anlaşmanın yapılabilmesi bu konuda bağımsız bir dış politika yürütmek için büyük çaba harcayan Hatoyama'nın ileri görüşlü bir devlet adamı olduğunu gösterir. Ancak zamanla bu bağımsız politika reddedildi ve Amerika'nın küresel çıkarlarına yenik düştü. Tokyo, Sovyetler Birliği'yle ilişkileri geriye döndürmek için değilse bile yavaş-

latmak üzere her türlü bahaneyi öne sürmeye başladı. Görüşmelerimiz sık sık Japonya'daki Sovyet karşıtlığının yol açtığı patlamalarla kesintiye uğradı ve ikili işbirliğiyle ilgili birçok konunun üstü, Japon yetkililerce uydurulan tamamıyla yapay engellerle örtüldü.

Japonya'yı üç defa, 1966, 1972 ve 1976 yıllarında ziyaret ettim. Hepsinde de Fujiyama'nın doğal güzelliğine hayran kaldım ve Tokyo'nun havadan görünen büyüleyici manzarasını seyrettim. Tokyo'nun sokakları dardır ve gündüz saatlerinde reklam panolarıyla talan edilmiş bir hali vardır. Akşamlarıysa şehir büyük, rengarenk, parlayan bir elmas gibidir.

Bir araya geldiğim Japon devlet adamları arasında, Kasım 1964'le Temmuz 1972 arasında başbakanlık yapmış olan Eisako Sato'dan bahsetmeliyim.

1972 yılındaki ziyaretim sırasında bahsetmeye değecek bir olay yaşadım. Eşimle birlikte çeşitli şehirlere yaptığımız geziden henüz dönmüştük ve daha önce anlaştığımız üzere Japonya Büyükelçisi O. A. Troyanovski'yle birlikte Sato'yu görmeye gittim. Başbakan'ın çalışma odasına girdiğimizde oldukça endişeli olduğunu hemen fark ettik. Büyük bir nezaket ve ilgiyle "iki ülkeyi de ilgilendiren konulara girmeden önce, istasyondan dönerken arabanızın önünde patlayan bombadan dolayı özür dilemek istiyorum, Sayın Bakan. Neyse ki size ya da beraberinizdekilerden birine bir şey olmadı, ama yine de çok üzgünüm ve olanlardan dolayı özür dilemek istiyorum" dedi.

"Aslında eşim ve ben, bilmediğimiz bir nedenden dolayı heyecanlanmış kalabalığın arasından geçerken garip bir ses duyduk. Polisler sivil kıyafetli birini yakalamışlardı" diye yanıt verdim.

Eşim ve ben, arabada hiçbir şey söylemedik ve bize eşlik eden Japonya Dışişleri Bakan Yardımcısı ve şoförü de hiçbir şey olmamış gibi davranmaya çalıştı.

Başbakan özür dilemeye devam ederken, "Endişelenecek bir şey yok Bay Sato, her şey yolunda" dedim.

Bunu duyunca rahatladı ve görüşmemiz daha normal bir seyirde devam etti.

Moskova'ya geri döndüğümde, Brejnev "Yabancı haber ajansları bir Sovyet bakanının arabasının başına kötü şeyler geldiğiyle ilgili haberler geçiyor. Demek olay buymuş" diye konuştu.

Savaştan sonra, Japonya'da başbakanlık koltuğunun sahibi genelde her iki-üç yılda bir hızla değişti. Sato ise görevde en uzun süre kalan isim oldu ve bu, onun siyasi etkisini göstermektedir.

Japon başbakanları arasında sadece Sato, SSCB'yle iyi ilişkileri sürdürmenin önemini gayet iyi anladı ve onun iktidarı döneminde Konsolosluk Anlaşması ve Doğrudan Uçuş Anlaşması gibi ilişkilerimizi kısmen güçlendiren çeşitli anlaşmalar imzaladık. Sato, doğal olarak San Francisco'da memnun edici bir sonuca ulaşılamayan kuzeydeki topraklarla ilgili konuyu yeniden gündeme getirdi. Ancak çok iştahlı olmakla bu iştahı bastırmak arasında büyük fark olduğunun da farkındaydı.

Yine de karşısındakini dinlemeyi biliyordu. Görüşmeleri yürütme biçimi saygı uyandırıcıydı. Bir defasında 1972'de bana "Japonya militarizmle yollarını ayırdı. Anayasada bu konuda kabul ettiğimiz yasalara bakın. Durum artık geçmiştekinden farklı" demişti.

Tarih bize Japon devlet adamlarının iyi niyetli ifadelerine karşı ihtiyatlı olmamız gerektiğini öğretmiştir. 1904'te Japonya anlaşmayı ihlal ederek Artur Limanı'na saldırmış ve bu olay Rus-Japon Savaşı'nın patlak vermesine yol açmıştı. Daha sonra 1937'de Hasan Gölü'nde, 1939'da da Halkin-Gol Nehri'nde Japon militaristleri gizlice hazırlanmış ve birden bire Sovyet sınırının sağlamlığını sınamaya karar vermişlerdi. ABD'nin Pearl Harbour'daki donanma üssüne düzenlenen beklenmedik saldırıdan da bu noktada söz edebiliriz. Son olarak, Japonya'nın son yıllarda topraklarında kurulmasına izin verdiği Amerikan askeri üslerine karşı da kendimizi savunmak zorunda kaldık.

İkinci Dünya Savaşı'nda yenildikten sonra, Japonya silahlanmaya neredeyse hiç para harcamamıştır. Ürettikleri her şey barışçıl amaçlıdır ve büyük oranda bu sayede büyük bir ekonomik ve teknolojik ilerleme kaydetmişlerdir.

Japonya, ilerlemek istiyorsa tek başına ya da diğer devletlerle birlikte militarizmin yolundan gitmemesi gerektiği konusunda bir ders

almıştır. Bize göre Japonya'nın tarihsel görevi, ABD'yle yapılan ve onu bağımsız bir devlet olarak boğmaya çalışan askeri anlaşmaların boğazına geçirdiği ilmeğe izin vermemektir. Sovyet yönetimi adına bu görüşleri, Dışişleri Bakanı olarak her düzeyden Japon yetkiliyle yaptığım görüşmelerde defalarca dile getirdim. Farklı kurumlardan Sovyet temsilcileri de iki ülke arasında özellikle balıkçılık alanında gelişmekte olan ekonomik ilişkilerin öneminin altını çizdi. Böyle bir işbirliğinin ilişkilerimize büyük katkı sağlayacağını vurguladık.

Bu yaklaşım, Sovyetlerle ilişkilerin gelişmesine her zaman ilgi gösteren Japon iş çevrelerinin yaklaşımına benziyordu. Ancak Japonya ekonomi, bilim ve teknoloji alanlarında hızla ilerlerken, zayıf durumdaki siyasi ilişkilerimiz ekonomik ve ticari ilişkilerimizin elini kolunu bağlamaya devam ediyor. Japonya, genel olarak NATO'nun stratejisine uyum sağlayarak düzenli bir şekilde eskiden beri var olan yayılmacılık batağına doğru sürüklenmektedir.

SSCB'yle kabul edemeyeceğimiz şartlar olmaksızın bir barış anlaşması imzalamaya yanaşmaması nedeniyle, Japonya'ya gelecekteki anlaşmalarla ilgili olarak önyargısız bir biçimde, ilişkilerimize istikrar kazandıracak, iyi komşuluk ilişkilerine ve işbirliğine dayalı bir anlaşma için görüşme teklifinde bulunduk. Fakat Japonlar o dönemde bu öneriyi kabul etme konusunda hiç de istekli görünmediler. Nükleer silaha sahip olmayan Japonya'ya, bu konumunu sürdürmesi karşılığında kendisine karşı nükleer silah kullanılmamasını teminat altına almaya yönelik önerimiz de halen masadadır.

Nisan 1976'da resmi ziyaretim sırasında ilk defa Yasuhiro Nakasone'yle tanıştım. Daha sonra (1982'de) başbakan olacaktı, ancak o dönemde hükümette herhangi bir görevi yoktu ve Liberal Demokrat Parti'nin genel sekreteri, yani iki numaralı ismiydi. Onun isteği üzerine tanıştık. Sovyetler Birliği'yle dostluk fikrine çoğu kişiye oranla daha fazla bağlı olması nedeniyle, Japon devlet adamları arasında öne çıkıyordu. Ayrıca ziyaretim sırasında uluslararası ilişkiler büyük gelişme kaydetmişti ve Sovyet-Japon ilişkilerinin ilerleyeceğini ümit etmek için sağlam nedenler vardı.

Bu nedenle Nakasone'ye "Haritaya bir kez bakmak bile Japonya ve Sovyetler Birliği'nin barış içinde yaşaması gerektiğini görmek için yeterlidir. SSCB'nin istediği bu yöndedir. Bu, günümüzdeki eğilimden değil, yaklaşımımızın temel aldığı noktadan kaynaklanmaktadır" dedim.

Nakasone net bir cevap verdi: "Bizler Sovyet-Japon ilişkilerinin gelişmesinden yanayız. Bu ilişkilerin Uzakdoğu barışı açısından da önemli olduğunu özellikle vurgulamak isterim. SSCB ve Çin arasındaki farklılıklar üzerinden siyaset yürütmenin anlamsız olduğuna ve bunun sonuç olarak Japonya'nın kendi çıkarlarına zarar vereceğine inanan Japon devlet adamlarına ben de katılıyorum."

Nakasone, o dönemde gerçekçi düşünen ve SSCB'yle iyi ilişkileri devam ettirmenin önemini anlayan bir siyasetçiye benziyordu. Ancak anladığım kadarıyla Liberal Demokrat Parti'de muhafazakar bir isim olarak ün yapmıştı ve Japonya'nın askeri potansiyelinin artmasını büyük bir gayretle savunuyordu. "Japonya batmayan bir uçak gemisi olmak zorundadır" şeklindeki sözleri nedeniyle büyük itibar kazanmıştı. Yine de insan dürüstse ve halkının iyiliğini önemsiyorsa, hatalarını kabul eder ve ülkesinin barışçıl yolda ilerlemesine yardımcı olur. Ben her zaman Japon siyasetçilerin bir gün mantıklı ve gerçekçi bir şekilde hareket edeceğini düşünmeyi tercih ederim.

Nakasone 1982'de başbakan oldu. Ne yazık ki konuşmaları tutarsızdı. Bir yandan işbirliği ihtiyacından bahsediyor, diğer yandan da Japonya'nın bize yönelik temelsiz toprak taleplerini yineliyordu.

Genel Sekreter Gorbaçov, 14 Mart 1985'te Nakasone'yi Kremlin'e kabul etti ve önemli konularda kısa bir görüşme yaptı. Görüşmeye ben de katıldım. Gorbaçov, Sovyetler Birliği'nin Japonya'yla karşılıklı yarar sağlayan ilişkileri geliştirmek istediğini yinelerken Nakasone, ülkesinde yapılan tartışmalardaki üslubundan daha kibar bir tavır takınarak eski toprak tartışmalarını yeniden gündeme getirdi.

Nakasone'nin kişisel tarzı sıradışıydı. Toplantıların başında fiziksel olarak hareketsiz dururdu ve yüzündeki ifadeden hiçbir şey anlaşılmazdı. Kendini kontrol edişi ve tepkilerindeki soğukkanlılık inanılmazdı. Bundan bahsetmemin nedeni bu özelliğini onaylamamam de-

ğil. Herkes saygı sınırlarını aşmadığı sürece nasıl rahat ediyorsa öyle davranmakta özgürdür. Bundan bahsetmemin nedeni, bunun her gün karşılaştığım türden bir davranış olmaması.

Japon Dışişleri Bakanı Abe'yle Eylül 1984'te BM Genel Kurulu'nda açık sözlü bir şekilde ve kapsamlı olarak yaptığımız görüşmede ona, Tokyo'nun dış politikasının ülkenin uluslararası ilişkilerde kimliğini kaybetmesine yol açtığını ve otoritesine zarar verdiğini söyledim. Tokyo'da iktidardaki bazı kesimler açıkça tanklara, savaş gemilerine ve binlerce silaha sahip olmak istiyordu. Bu kesimler, Japon halkına büyük acılar yaşatan geçmişteki politikalara geri dönülmesinden yanaydı ve bu Sovyet-Japon ilişkileri üzerine gölge düşüren bir durumdu.

Abe'ye "Tokyo komşuluk ilişkilerini tercih ederse, ülkemiz dünyada gerilimin azaltılması mücadelesinde Japonya'nın ortağı olacaktır. Japonya yönetimi SSCB'yle ilişkileri geliştirme konusunda açıklamalarda bulunuyor, ama Tokyo'nun bu davranışı bu yönde ilerleyeceğini açıkça gösteriyor mu? Buna dair bir belirti görmek için büyüteçle bakmak gerekir" dedim.

Gorbaçov'un 28 Temmuz 1986'da Vladivostok'ta yaptığı ve kıyıdaki bölgelerde ekonomik işbirliğinin artırılması, her iki ülkeye de yakın olan bölgelerde ortak girişimlerin oluşturulması, okyanus kaynaklarının araştırılmasında uzun vadeli işbirliği ve uzayın barışçıl amaçlarla araştırılması ve kullanılması için yürütülen programların ortaklaştırılması konularına değindiği konuşması, ilişkilerimizin ilerlemesinde yeni bir yol açtı. Bu şekilde doğal olarak Japonlara da hitap eden "ekonomi diplomasisi" Sovyet-Japon ilişkilerine de hizmet edebilirdi. Vladivostok konuşması, Sovyetler Birliği'nin Pasifik bölgesindeki temel siyasi başlıklara ilişkin tutumunu yeniden gösteriyordu. Konuşma, evrensel barışın ve güvenliğin çıkarları için işbirliği konusunda geniş bir bakış açısı sunuyor, herhangi bir ülkenin dar çıkarlarına değinmekten özenle kaçınıyordu.

Sovyet-Japon ilişkilerinin iyi bir gelecek için potansiyel taşıdığına inanıyorum. Sovyetler Birliği, yükselen güneşin topraklarıyla ilişkileri açıkça geliştirmek istemektedir, ancak ne yazık ki son yıllarda birkaç

ekonomik anlaşmanın dışında bu konuda çok az şey başarılabilmiştir. Siyasi alanda Japon devlet adamlarının görüşleri hâlâ Soğuk Savaş'ın etkisi altındadır ve bu üzüntü verici bir durumdur. Bugünün gerçeklerinden uzakta olan bu görüşler, 20. yüzyılın sonuna yakışır bir siyasi bakış açısını temel alan ilişkilerin kurulmasını ciddi olarak engellemektedir. Moskova'nın tutumu son derece açıktır: Bugünkü durum özellikleri bakımından farklıdır ve büyük gelişmelere olanak sağlamaktadır. Artık birbirimizin gözünün içine bakma ve bu iki büyük devlete yakışır bir işbirliği için temelleri atma zamanı gelmiştir.

20. yüzyılda yaşayan insanlar olarak henüz önümüzde beliren çok önemli imkanları hayal etmeye başlamış sayılmayız. Hâlâ eski siyasi kalıpların oluşturduğu gözbağı nedeniyle körleşmiş durumdayız ve onları çıkarmaya ne halimiz, ne de isteğimiz var. Japonlar "Zaman bir ok gibi uçar gider" derler ve haklıdırlar. Ancak akıl insanı kanatlandırır ve zamanı yakalamasına yardım eder.

Sovyet ekonomisinde yeniden yapılandırma süreci devam etmektedir ve er geç bizim için Uzakdoğu'da, Japonlar için de yakın kuzeybatıda büyük oranda gelişmiş bir ekonomik bölge yaratabilecek duruma geleceğiz. İki ülkenin bilimsel ve teknolojik ilerlemesi ile kaynakları, Sovyet-Japon ilişkilerinin yeni bir evreye girmesi için ekonomik bir temel oluşturabilir. Ve insanlar gelecek konusunda parlak ve ilham verici şeyler düşündüğünde, bugünden yapabilecekleri çok şey vardır.

Sovyetler Birliği'nin, Almanya ve Japonya'ya karşı kazandığı zafer, Güneydoğu Asya ve Okyanusya ülkeleriyle ilişki kurması için ilk defa önemli bir olanak sağladı.

Endonezya

Bu ülkelerden biri Endonezya'ydı. Endonezya'nın bağımsızlık bayrağı dalgalandığında, bağımsızlığını kazanan ülkede tek bir Sovyet temsilcisi yoktu ve Endonezya'dan herhangi bir yetkili de SSCB'yi ziyaret etmiş değildi. Buna karşın sosyalist devletimizin, varlığıyla üzerlerindeki sömürge baskısının yok edilmesine yardım ettiğini içsel bir şekilde bilen Endonezya halkı arasında, Sovyetler Birliği'yle dostluk kurulması

konusunda giderek büyüyen bir istek vardı.

Yeni kurulan bir devlet gelişmek üzere yola koyulduğunda, dikkat çekici bir isim tarihe izini bırakmak için ortaya çıkar. Bu kişi toplumun üzerinde ağır bir yük oluşturabilir ya da fren işlevi görebilir, ancak kendi kaderlerini cesur bir şekilde halkınkiyle birleştiren birçok farklı örneğe de rastlanabilir.

Bu isimlerden biri, Endonezyalıların "cumhuriyetin babası" olarak adlandırdıkları Sukarno'ydu. Sömürgecilik düzeninde Sukarno halkın çıkarlarını gözetti, ancak sosyalist bir bakış açısı yoktu ve Endonezya'yı sosyalizm yolunda dönüştürmeye çalışmadı. Elinde bağımsızlık bayrağıyla ülkenin ekonomik yönden geri kalmışlığını yenmeye çalışarak ulusal burjuvazinin çıkarlarını savundu.

Onunla devlet başkanı olduğu dönemde yaptığım görüşmelerden canlı ve renkli anılarla ayrıldım. Dışişleri bakanı olarak, Hruşçov'un başkanlığındaki Sovyet heyetine eşlik ettim ve 1960'ta 12 gün boyunca Devlet Başkanı'nı yakından gözlemleme fırsatım oldu. Sovyet heyetini neredeyse hiç yalnız bırakmadı ve enerjisiyle hepimizi şaşırttı. Bir yandan görüşmelere katılıyor ve misafirlerini mükemmel bir şekilde ağırlıyor, aynı anda hükümet işlerini de yürütebiliyordu.

Özellikle ekonomik alanda çeşitli isteklerde bulunma konusunda uzmandı. Bir şey istediğinde her zaman uzun açıklamalar yapıyor ve ekonomik, siyasi, tarihi ve psikolojik arka plan hakkında bilgi veriyordu. Bazen göz yaşlarına boğulacakmış gibi göründüğü oluyordu.

Onu bundan dolayı kınamak mümkün değildi. Endonezya kendi ayakları üzerinde durmaya daha yeni başlamıştı. İmkanları neredeyse her alanda yetersizdi. Sanayi yeni oluşmaya başlamıştı, tarımları hâlâ ilkel düzeydeydi, ticaret ve tüm mali sistem yabancıların elindeydi. Bu nedenle Sovyetler Birliği birkaç yıl boyunca sanayisini ve tarımını geliştirmesi için Endonezya'ya büyük yardımlarda bulundu.

Endonezya, kamu yönetimi ve dış ilişkilerin yürütülmesi konusunda da deneyimden yoksundu ve kuşkusuz bu durum Sukarno ve hükümetinin kamu törenlerine olan masumca düşkünlüğünü kısmen açıklıyordu. Ülke kendi bayrak ve ulusal marşına sahip olduğunda, bunların

sonuna kadar kullanılması gerekiyordu. Nerede olursa olsun ya da olay ne kadar önemsiz olursa olsun, ulusal marş her zaman, hatta bazen üst üste iki defa çalınırdı. Halk muhtemelen bu etkinlikleri seviyordu ve sonunda bunlara iyice alışmış olmalılar.

Sukarno, devlet başkanı ve öncü siyasi aktör olarak görüşmelerde ne istediğini ve ülkesinin ihtiyaçlarının neler olduğunu bildiğini gösterdi. Eğitimli ve sosyal biri olarak sahip olduğu büyük yetenekle beni derinden etkiledi. Endonezya siyasetinin her yönüyle içinde yer alması nedeniyle, diğerlerinin ideolojisi ve bakış açısıyla ilgilenmiyordu. Belirli sınıflandırmalardan hoşlanırdı: sömürgecilik ve bağımsızlık, zengin ve yoksul, sosyalizm ve kapitalizm, savaş ve barış. Bu sınıflandırmaları ustaca bir yetenekle ve inançla yapardı.

Sukarno iyi bir konuşmacıydı ve halkının ne duymak istediğini biliyordu. Konuklarını özellikle dans gösterileriyle eğlendirmeyi sever, görüşmelerde verilen her arada bu tür gösterilere yer verirdi. Kendisi de mükemmel bir dansçıydı ve Endonezyalı eşi Hartini de en az onun kadar iyiydi. Söylediklerine göre Japon olan ikinci eşine de dans etmeyi öğretmişti.

Sukarno'nun siyaset hayatı, birçok masum insanın hayatını kaybettiği Endonezya tarihinin en trajik dönemlerinden biri olan 1967 yılında sona erdi.[36]

Ancak uluslararası ilişkiler devam etti. Sovyet-Endonezya ilişkileri artık 30 yılı geride bırakmıştır ve her zaman pürüzsüz bir şekilde ilerlemese bile işbirliği konusunda artmaya devam eden deneyimi daha da ilerletmemiz gerekiyor.

[36] Ordu ve Endonezya Komünist Partisi arasında bir denge kurmuş olan Sukarno yönetimi 1965 yılında ordu içinde bir sol darbe girişiminin ardından sarsıldı. Bu girişimi fırsat bilen sağcı, Amerikan yanlısı General Suharto orduyu ele geçirdi ve komünistlere ve sempatizanlarına karşı büyük bir soykırım başlattı. Ordu birlikleri ve İslamcı çeteler yaklaşık yarım milyon komünist ve sempatizanı aileleriyle birlikte öldürdü. CIA ajanları da komünistlerin listesini vererek bu soykırımcı katillere yardım etti. Sukarno'yu ev hapsine alan eli kanlı diktatör Suharto 1967'de onun yerini aldı ve 30 yıl iktidarda kaldı. (Yay. haz. notu).

Endonezya Dışişleri Bakanı Mokhtar Kasumaatmaja'yla Nisan 1984'te SSCB'ye yaptığı resmi ziyaret sırasında yaptığımız görüşmelerde, iki taraf da önemli uluslararası konulardaki tutumumuzun birbirine yakın olmasından duyulan memnuniyeti ifade etti. Bu iyimser bir bakış açısına yol açmaktadır. Farklı görüşlere sahip ülkeler olmalarına karşın, dünyanın en geniş topraklarına sahip ülkesi olan SSCB ve birçok adadan oluşan Endonezya, iyi anlaşmanın ötesinde dost olmak gibi bir sorumluluğa sahiptir.

Filipinler

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Filipinler de bağımsızlık yolunda ilerlemeye başlamıştı. ABD'de Filipinlerin bağımsızlığına saygı duyulması gerektiği üzerine çok az şey söylenip yazıldı, ancak aslında İspanyol sömürgeciliğinin yerini Amerika aldığı için, ABD uzun yıllar boyunca Filipinler'i uzaktaki "arka bahçesinden" daha fazlası olarak gördü.

Amerikan tekelleri bir süre Filipin halkını iliğine kadar sömürdü, ancak İngiliz İmparatorluğu dağıldığı ve aynı şey Fransız, Belçika ve Hollanda sömürgelerinin de başına geldiği zaman bu konumlarını koruyamadılar. Bu nedenle ülke 1946'da bağımsızlığını ilan etti. Buna karşın bugün bile bağımsızlık sürecinin tamamlandığı söylenemez, çünkü aynı amaçlara sahip ABD üsleri ülkedeki varlığını hâlâ sürdürmektedir.

Sovyet-Filipinler diplomatik ilişkileri 1976'da kuruldu ve o dönemden beri başta ticaret ve kültür alanları olmak üzere normal bir şekilde ilerliyor.

Devlet Başkanı Marcos ve hükümeti, özel toprak sahiplerinin ve yabancı alıcılara satış yapan aracı kesimin oluşturduğu komprador burjuvazinin çıkarlarını temsil etmektedir. İktidarı döneminde ülke giderek, tarihsel nedenlerden dolayı ülkenin siyasi ve ekonomik hayatında derin köklere sahip olan ABD'ye bağımlı hale geldi. Buna karşın Devlet Başkanı Marcos, Haziran 1986'da SSCB'yi resmi olarak ziyaret etti ve her zamanki gibi dostça bir havada gerçekleşen görüşmelerimiz

sırasında iki taraf da ilişkilerin ilerletilmesi gerektiğini vurguladı.

Marcos'un iktidarı garanti altına alınmıştı, ancak her şey Filipinler'in büyük değişikliklere hazır olduğunu gösteriyordu. Giderek daha fazla insan onun otokratik iktidarını protesto ediyordu. Devlet başkanı olarak günlerinin sayılı olduğu açıktı. Yine de temsil ettiği ülkeye duyduğumuz saygı gereği, protokole uygun davrandık.

Filipin yönetiminde 1986'da yaşanan değişiklikten bu yana, SSCB önceden olduğu gibi iyi ilişkiler geliştirmeye hazırdır. Devlet Başkanı Corazôn Aquino başkanlığındaki yeni hükümetin, Filipinlerle geçmişte kurduğumuz ilişkilerde elde ettiğimiz tüm kazanımları koruyacağını ve artıracağını umuyoruz.

Afrika

Afrika! Bu isim kulağa ne kadar egzotik gelirse gelsin, burada var olan durum daha çok ekonomik krizlerle, sık sık yaşanan darbelerle ve her yıl milyonlarca insanın ölümüne neden olan ve sonu gelmeyen açlıkla anılmaktadır.

Kuzey Afrika'da, sadece İkinci Dünya Savaşı'nın zorlu günlerinde değil, Afrikalıların bağımsızlıkları için mücadele ettikleri dönemde de Mısır'da, Cezayir'de, Tunus'ta ve Fas'ta günlük hayatı kendi gözlerimle görme fırsatım oldu. Beni en çok etkileyen şey, yoksulluk, korkunç durumdaki barınma koşulları ve genel bir kayıtsızlık hissiyatıydı.

Afrika büyük değişimlerden geçmiştir. Kıtanın tarihine 20. yüzyılın sonundan bakıldığında, hepimiz için çeşitli sonuçlar çıkartılabilir.

Afrika, sömürgeciliğin gelişinden çok önce kendi uygarlığına sahipti. Bilimsel olarak insanoğlunun ilk adımlarını attığı yer bu kıtaydı. Ancak eski Afrika devletleri, bir ellerinde İncil, diğer ellerinde de silah olan Avrupalıların baskılarına dayanamadı. Alt Sahra Afrikası'nda cahillik ile Afrika toplumunun kabile örgütlenmesi ve dini mezheplere dayalı çok parçalı yapısı nedeniyle Avrupalıların bölgeyi kontrol altına alması daha da kolay oldu. Sonuçta "bölgeye medeniyet götüren" ordular, tereyağından kıl çeker gibi adanın tam kalbine bıçak saplamıştır.

Köle ticareti nedeniyle büyük oranda zayıflamış olan adanın ekonomik yönden kalkınması, sömürgecilik döneminde daha da engellendi. Birçok insan kendi yeteneklerine olan güvenini kaybetti, tarımsal yöntemlerin kullanımı azaldı ve sömürgeciler 19. yüzyılın sonunda tüm Afrika topraklarını ele geçirerek ucuz iş gücü için bitmez bir kaynağa da sahip oldular.

Ancak faşizmin 1945'teki büyük yenilgisi, sömürgeciliğin de günlerinin sayılı olduğunu gösteriyordu. 1980'lere kadar Afrika ülkelerinin büyük bölümü bağımsızlıklarını kazandı. Buna karşın bu yeni özgürlük, ekonomik güce sahip Avrupa merkezlerine olan bağlılık nedeniyle sınırlı kaldı. Afrika ihraç mallarının fiyatlarının düşürülmesi ve ithal ürünlerinin fiyatlarının şişirilmesi yoluyla ekonomik baskı eskisi gibi etkisini gösteriyor.

Diğer yandan son 25 yılda Afrikalı siyasetçiler büyük güç kazandı, başarı ve başarısızlıklarından ders aldı ve eskiden sahip oldukları, kendilerini küçük görme huylarını bir kenara bıraktılar. Şimdi gerekli olan şey, olumlu etki sağlayacak kararların hayata geçirilmesi, yerel kültürün güçlendirilmesi ve bu süreçte ekonomi, bilim ve teknolojinin ilerletilmesidir.

Önemli olan Afrikalıların bunu kendi başlarına yapıp yapamayacağıdır? Bence cevap hayırdır. Nüfusun gelişme hızı, gıda üretimini geçtiğinde, ilerleme için ekonomik olanaklar da büyük oranda kısıtlanır. Bu nedenle uluslararası toplum uygun miktarda yardımda bulunmalı, bir zamanlar Afrika'da sömürgeleri bulunan ülkeler de borçlarını ödemelidir. Afrikalıların beklediği budur ve adalet de bunu gerektirmektedir.

Savaşın sonunda Afrika'da bağımsızlıklarını kazanan ülkeler, Etiopya, Mısır, Liberya ve Güney Afrika Birliği'nden ibaretti. Bugün 50'den fazla bağımsız Afrika ülkesi Birleşmiş Milletler'e üyedir ve Sovyetler Birliği bağımsız Afrika ülkelerinin tümüyle ilişki kurma ve iki tarafın da yararına olacak şekilde işbirliği geliştirme politikasını sürdürmektedir.

Sömürgeci güçler ise tam tersine birçok olayda "kalmak üzere ay-

rılma" politikasını benimsemiş ve yürütmüşlerdir. 1960'ta eski adıyla Belçika Kongosu olan Zaire'de yaşanan trajik olaylar, bu açıdan anılmaya değer. Kongo aynı yılın 30 Temmuz günü bağımsızlığını ilan ettiğinde, sömürgeciler birden Patrice Lumumba'nın yeni hükümetinin gerçek anlamda bağımsız olmak istediğini fark etti. Bu nedenle Kongo'nun bakır, elmas, uranyum ve altın madenlerine sahip en değerli bölgesi olan Katanga'yı ülkeden ayırmaya karar verdiler. Olaylar hızla büyüdü. Sömürgecilerin meşhur "insan hayatını ve mülkünü koruma" söylemi öne sürülerek çok sayıda Belçika askerinin Katanga'da bir kukla hükümet kurulmasını sağlamak üzere kente gönderilmesi için, silahlı bir ayaklanma düzenlendi.

Lumumba hükümeti, Amerike Birleşmiş Devletleri'nin de benimseyeceği tarzda bir hükümet değildi, ancak Vaşington daha geniş çaplı bir eyleme girişip sadece Katanga'yı değil tüm ülkeyi hâkimiyeti altına almaya karar verdi. Bunun için BM güçlerinin yönlendirilmesinin yanı sıra doğrudan terör ve yıkıcı faaliyetler gibi yollara başvurdu. Bugün isteyen herkes, yayımlanmış resmi Amerikan kaynaklarından gün gün ve saat saat, Vaşington'un Lumumba'dan nasıl kurtulmaya çalıştığını, Başkan Eisenhower'ın işlenen suçları nasıl onayladığını, bu işi yerine getirmek üzere görevlendirilen CIA ajanlarının ve yardımcılarının isimlerini ve meşru Kongo hükümetinin başkanını yok etmek amacıyla kullanılan yöntemleri en ince ayrıntısına kadar okuyabilirler. ABD'nin Afrika'nın bu önemli ismine karşı giriştiği ve bölgeyi yıllarca sürecek bir kargaşa ortamına sürükleyen bu plan, Vaşington'un "dünyanın manevi lideri" olma iddiasının ne anlama geldiği konusunda belirgin bir örnektir.

Meksika

SSCB ve Meksika 1926'da diplomatik ilişkileri kurduğunda ilk büyükelçimiz ve benim de yıllarca yakın dostum olan Aleksandra Kollontay, ilişkilerimizi ileriye taşıdı ve bu ilerleme günümüzde de sürmektedir.

İlişkilerimizde önemli dönüm noktalarından biri, Devlet Başkanı

Lazaro Cardenas hükümetinin 1938'de ülkenin petrol endüstrisini kamulaştırarak Amerikan petrol tekellerinin hakimiyetine son vermesi oldu. Meksikalılar bunun iç meseleleri olmasına karşın SSCB'nin bu karardan memnun olacağını biliyordu.

İlişkiler, gericilerin iktidara geri döndüğü 1940'ta geçici olarak kesildi, ancak Meksika'nın 1942'de Nazi Almanyası'na savaş ilan etmesiyle yeniden kuruldu. Vaşington'da çalıştığı dönemde, aralarında bir dönem Moskova büyükelçiliği yapmış olan ve o dönemde ABD'nin Meksika elçisi olan Luis Quintanilla'nın da bulunduğu Meksikalı temsilcilerle sık sık bir araya geldim. Tanıdığım tüm Meksikalı diplomatlar, sağlam siyasi görüşlere sahiplerdi ve ABD politikalarına her zaman ihtiyatla yaklaşıyorlardı. Amerika'nın uzun yıllar boyunca Meksika'nın doğal kaynaklarını sömürmesi, açıkça ülkenin ulusal bilincinde büyük bir yara açmıştı.

Bir keresinde Meksika Büyükelçisi'nin o dönemde Meksika'da sürgünde olan Troçki'den bahsettiğini hatırlıyorum.

"Bu göçmen, Meksikalıların pek de ilgisini çekmiyor. Caddede arabayla giderken Troçki'nin kaldığı evin önünden geçebilirsiniz ve biri size son derece sıradan bir şeymiş gibi 'Bu arada Rusya'dan gelen bir göçmen de burada yaşıyor' diyebilir. İnsanlar onu müzedeki pek de ilginç olmayan bir parça gibi görüyorlar" demişti.

"Bunu anlayabiliyorum" diye yanıt vermiştim.

Bu, kesinlikle tarihçilerin Troçki'nin Rus devrimindeki ya da Sovyet iktidarının ilk yıllarındaki rolü, onun Lenin'le ve Stalin'le olan işbirliği (ve hatta mücadelesi) üzerine çalışmamaları gerektiği anlamına gelmiyor. Ancak Troçki, kendi kaderini kendisi belirledi ve her zaman en doğru kararı vermedi. Karşılığında da Sovyet topraklarından sınır dışı edildi.

XVI
Ortadoğu kavşakları

Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu sorununu çözüme ulaştırmak amacıyla birçok girişimde bulunduğu herkes tarafından bilinir. Bu amaçla sayısız öneri sunduk, her düzeyden yabancı temsilcilerle uzun toplantılar yaptık ve Arapların meşru taleplerini savunduk.

İsrail'in 1967'de Mısır, Suriye ve Ürdün'e düzenlediği saldırı; işgalci bir ülkenin işgal ettiği toprakları pazarlık malzemesi olarak kullanmasına izin verilerek bu ülkenin yayılmacı dış politikası nedeniyle ödüllendirilmesine müsaade edilip edilemeyeceği sorusunu gündeme getirmiştir. Bu ülke kısıtlanmalı mıydı, yoksa ona boyun mu eğilmeliydi? İşte bu, olayların mantığı çerçevesinde ülkelerin yüzleşmek zorunda kaldığı seçimdi. Sovyetler bu ülkenin ordularının derhal geri çekilmesini sağlayacak ne varsa bir an önce yapılmasından yanaydı. Arap ülkelerine sağladığımız destek İsrail'in elini kolunu bağlamak açısından büyük katkı sağladı, ancak yine de İsrail'in sayısız entrikaları, suç ortakları ve koruyucuları yüzünden Ortadoğu'da durum hâlâ kritik.

Sovyet diplomasisi ve diğer ülkelerin çabaları sonucu 1973'te Cenevre'de bir Ortadoğu Barış Konferansı düzenlendi.

Sovyetler'in konumunu açıklamak amacıyla orada şunları söyledim: "İsrail askerlerinin işgal ettikleri Arap topraklarından tamamen ayrılmasını ve Filistinlilerin kendi ülkelerini kurma konusundaki meşru haklarının tanınmasını talep ediyoruz. Bizim konumumuz, İsrail de

dahil tüm Ortadoğu ülkelerinin barış içinde bağımsız olarak var olması için etkili bir güvence sağlamaktadır."

Buradan hareketle diğer birçok ülke gibi SSCB de İsrail devletini yaptıklarından dolayı kınamıştır ve kınamaya devam edecektir.

Mısır'ın Arap bloğundan ayrılması tüm Arap dünyasının çıkarlarına ağır bir darbe indirmişti. Hiç beklenmeyen bir şey gerçekleşmişti. Mısır, İsrailli saldırganlarla anlaşmayı kabul etmiş, Vaşington ve Tel Aviv de memnuniyetle ellerini ovuşturmuştu.

Bu olay Cemal Abdül Nasır'ın uluslararası sahneden ayrılmasından sonra gerçekleşmişti. Özellikle de Sovyet-Mısır ilişkilerindeki en büyük ilerlemenin onun döneminde kaydedilmesi nedeniyle Nasır'dan bahsetmezsem dünya devlet adamlarıyla ilgili anılarım eksik kalır. Bu dönemi sembolize eden başlıca örnek, Sovyetler Birliği'nin yapımına aktif olarak katıldığı Asvan Barajı'ndan elde edilen enerjiyle Mısır'a elektrik sağlanmasıydı. Bu, SSCB ile dayanışmanın somut yararlar getireceğinin en güzel kanıtıydı. İlişkilerimizdeki bu ilerleme büyük oranda Nasır'ın Batılı devletlerden ne ekonomisini düzeltmek, ne savunmasını güçlendirmek, ne de İsrail tarafından işgal edilen Arap topraklarını özgürleştirmek adına hiçbir yardım bekleyemeyeceğini anlamasıyla gerçekleşmiştir. Nasır'ın Arapların hiçbir suretle İsrail'e taviz vermemesi gerektiğini söylediğine birçok kez şahit oldum: "İsrail işgali altındaki tüm Arap toprakları özgürlüğüne kavuşturulmalıdır" diyordu.

Tüm görüşmelerimizde Nasır'ın SSCB'ye yaklaşımı dostça oldu. Soylu bir davranış olarak kabul ettiği Asvan Barajı'yla ilgili yardımlarımıza her zaman değer verdi. O, SSCB'ye hep inandı. Nasır döneminde Mısır tüm diğer sosyalist ülkelerle de dostça ilişkiler kurdu. Kendisi ayrıca Bağlantısızlar Hareketi'nin kurucularından biriydi ve bu hareketin faaliyet alanını genişletmek için büyük çaba harcadı.

Batılı devletlere gelince, ki İsrail'in tepkisinden bahsetmeye hiç gerek yok, Nasır'ın konumu kabul edilemezdi. Taviz vermesi için kendisine sunulan her türlü öneriyi yok saydı. Bana birkaç kere "İnsan Batılı

politikacılara asla güvenmemelidir. Fırsat buldukları takdirde kesinlikle Arapları kandıracaklardır" dediğini hatırlıyorum.

Yine de Nasır'ın bir anda Mısır'ın elitist toplumsal yapısını değiştirmeye giriştiğini düşünmek yanlış olur. Monarşiyi deviren 1952 devrimi bir grup subay önderliğinde ordu tarafından gerçekleştirilmişti ve ülkenin geleceğine dair hiçbir teorik temeli yoktu. Bunu Nasır da söylemişti. Devrimin asıl amacı Mısır'ın bağımsızlığıydı.

Ancak çok sayıdaki çalışanın, özellikle de nüfusun yüzde 75'ini oluşturan *fellahin halkının* [topraksız köylüler - ç.n.] hayatlarını iyileştirme sorunu ortaya çıktı ve 1952 tarihli tarım reformunun amacı tam olarak buydu. Mısır, Ortadoğu ve Afrika ülkeleri içinde böyle bir reform gerçekleştiren ilk ülkeydi ve Nasır da dahil hiç kimse bunun eski sosyal düzenin temelini tümden ortadan kaldırabileceğini beklemiyordu. Ancak bu reformun köylülerin geçim mücadelesi üzerindeki olumlu etkisi tartışma götürmeyecek kadar açıktı.

Nasır, yavaş ama kesin bir şekilde sosyal ve ekonomik sorunlara çözüm getirmeden ülkede başarılı bir ekonomik ilerleme sağlanamayacağının farkına vardı. Marksizm ve Leninizm de dahil olmak üzere sosyal bilimlere merak sardı ve Sovyet deneyimi üzerine çalışmalar yaptı. Bu çerçevede ekonomiyi bir plana göre iyileştirme çabaları, Mısır toplumundaki sınıf mücadelesinin varlığını kabul etmesi ve rejime siyasi açıdan destek sağlayacak bir parti kurma isteği; tümüyle doğal, hatta kaçınılmazdı. Nasır, Mısır'ın ve halkının geleceğini düşünüyordu. Tüm gayretini daha iyi ve güzel bir gelecek kurmaya adadı.

Nasır görüşmelerimiz sırasında her zaman son derece kibardı. Görüşmeleri yürütme tarzını beğeniyordum. Uzun uzadıya nutukları sevmez, gündem başlıklarını tartışmayı zaman kaybı olarak görürdü. Genellikle sandalyesine yaslanır, tartışmak istediği konuyu söyler ve kısaca fikrini beyan ederdi. İlk sözü almak gibi bir çabası yoktu.

Geçmişe bakmak istemiyordu. Doğal olarak ülkesinin ilkçağdaki döneminden gururla bahsederdi, ancak bunu daha çok da yabancılarla sohbet ederken yurtsever bir hissiyatla yapıyordu. İnsanlar piramitlere

olan hayranlıklarını dile getirdiklerinde bu konuda şaka yapmayı severdi. Bir keresinde bana: "Bu kaçık firavunlar bunları ne diye yaptırmışlar ki? Tıpkı o zamanlar olduğu gibi şimdi de bunların çalışan insanlara hiçbir faydası yok" demişti.

Gelecek için en iyi şeyin ne olduğunu her zaman bilmiyor olabilirdi; ancak "Yapılan her şey insanların ihtiyaçlarına hizmet etmelidir" diyerek bu konudaki ısrarını vurgulardı.

İsrail ve emperyalizmden bahsederken bile bir kere olsun sesini yükselttiğine şahit olmadım. Sanki duyguları yokmuş gibi görünürdü, ama bu, elbette ki kendini kontrol etme konusundaki olağanüstü yeteneğinden kaynaklanıyordu. Toplantılarda genellikle önceden hazırlanmış bir metinden konuştuğunu hatırlıyorum. Oldukça sakin ama ikna edici bir konuşma tarzı vardı. Hitabet sanatına pek önem vermese de sözleri her zaman büyük bir coşkuyla karşılanırdı.

Nasır ve ailesi mütevazı bir hayat yaşıyordu. Benim de birkaç defa ziyaret ettiğim Kahire'deki evleri diğer evlerden farklı değildi ve herhangi bir lükse sahip değildi. Çok büyük bir evde yaşayacak kadar vakti yoktu ve halk bunu açıkça takdir ederdi. Sahip olduğu geniş yetkilere karşın, devlet başkanı olarak konumu ve iktidarından dolayı gösteriş yapmayı sevmezdi.

Nasır'ın sağlam vücudu için bile bunca sorumluğun getirdiği yük çok fazlaydı ve sağlığı kötüye gitmeye başlamıştı. Kafkaslarda gördüğü tedavinin ardından biraz iyileşmişti, ancak Kahire'ye geri döndüğünde aralarında Sovyet uzmanların da bulunduğu doktorlarının tavsiyelerini görmezden gelip kendini siyasi girdabın içine atmasaydı, Nasır bizim bildiğimiz Nasır olamazdı.

Onu Kahire'de ziyaret ettiğimde bana "Kafkaslardan döndüğümde yüzde 75 sağlıklı, yüzde 25 hastaydım. Ama bu benim hatam. Bu yüzde 25 benim marifetim" demişti.

Bu sıradışı adam, bir ay sonra, Eylül 1970'de bu hayata gözlerini yumdu.

Tek bir kişinin Ortadoğu tarihindeki rolünü abartma riskini göze

alarak şunu eklemeliyim ki, eğer birkaç sene daha yaşasaydı bölgenin durumu bugünkünden çok daha farklı olabilirdi. Sonuçta Nasır, ölünceye kadar Arapların bilinçlenmesi ve meşru haklarının farkına varmaları konusunda büyük bir rol oynamıştır. Sadece bu bile tarihi öneme sahip bir şeydir.

Mısır'ın tarihi, birçok ani dönüşümlerle doludur. Nasır'dan sonra iktidara Enver Sedat geldi. Nasır, Mısır'ın güvenliğini ve Arapların meşru çıkarlarını ne kadar kollamışsa, Sedat da aynı derecede gerçek ve muazzam bir yetenekle bu iki faktörü görmezlikten gelmeyi başardı.

Şaşırtıcı olan şey Nasır'ın liderliği sırasında Sedat'ın onun sadık bir destekçisi olmasıydı. Sedat'ı iyi tanıyanlar ona karşı ihtiyatlıydı ve Nasır'ın da ona tamamen güvenmediği konusunda haklı şüpheleri vardı. Elbette, Sovyet yönetimi Sedat'ın geçmişiyle ilgili olarak oldukça olumsuz bilgiler edinmişti ve bunlar Nasır tarafından da biliniyor olmalıydı. Her koşulda, Sedat başkan yardımcısı olduğu zamanlarda bile Nasır'ın en önemli planlara onu dahil etmediği çoğunluk tarafından bilinen bir gerçekti.

Sedat'ın siyasi geçmişi çok şeyi açığa çıkarmaktadır. Zamanında terör faaliyetlerine katılmış, *Müslüman Kardeşler* örgütüne üye olmuş, Hitler'e ve onun ırkçı felsefesine sempati duymuş, aşırı sağ sosyal demokratlara hayranlığı olan ve kendisini komünist ideolojinin fanatik bir düşmanı olarak ortaya koyan biriydi. Komik olan şey ölümünün bir zamanlar ateşli bir taraftarı olduğu Müslüman Kardeşler örgütünün ellerinden olmasıydı.

Hruşçov başkanlığındaki Sovyet heyetinin 1964'te Mısır'ı ziyaret ettiği esnada İskenderiye'ye yaptığımız bir yolculuğu anımsıyorum. Nasır ve Hruşçov konvoyun başındaki arabada beraberlerdi ve ben de arkalarındaki arabada Sedat ile beraberdim. Tüm yolculuk üç saat kadar sürdüğü için konuşmak için vaktimiz boldu.

Sedat'ın konuşkan biri olduğunu gördüm. "Mısır ve SSCB doğal müttefiklerdir" fikrini mümkün olan tüm versiyonlarıyla tekrarlamayı kendine vazife edinmiş olduğu izlenimine kapılmıştım.

"Mısır ve yönetimdekiler Sovyetler Birliği'yle olan samimi dostluğa yürekten bağlıdır" dedi ve ekledi: "Sosyalizmin kurulmasında gösterdiğiniz başarıya hepimiz hayranız."

"Yaşasın Mısır'da sosyalizm!" diye bağırmaya başlamasını bekliyordum. Bunu yapmadı, ancak bunun yerine "Mısır yönetimi sistemi SSCB'de olduğu gibi sınırlı bir zümrenin değil de halkın ülkeyi yönettiği biçime dönüştürüyor" diyerek devam etti.

Kendimce şöyle karşılık verdim: "Tüm ülke halklarına yaşamak istedikleri sosyal düzeni seçme hakkı verilmelidir. Doğal olarak biz Sovyetler, geleceğin sosyalist değişimin yolundan geçtiğine inandığımız için sosyalizm başarılı olduğu zaman mutlu oluruz."

Sedat "Bu fikirden korkmuyoruz. Bizler sosyalist bir ülkede henüz olgunlaşmamış sosyal dönüşümün nasıl adlandırılacağıyla ilgileniyoruz. Aklımda toprakların ve üretim araçlarının özel mülkiyete değil, devlete ait olduğu çiftliklerin kurulması gibi bir plan var."

Aslında Kuzey Mısır'da Sovyet araç gereçlerinin kullanıldığı bu tarz bir çiftliği gezdik. Ancak, duyduklarımdan ve gördüklerimden yola çıkarak bu ve diğer benzer çiftliklerin topluma etkisi konusunda bir şey söylemek zor. Bunlar muhtemelen denemenin biraz daha ötesindeki uygulamaların ilk aşamasıydı.

Arabanın penceresinden dışarı bakıp İskenderiye'ye yaklaşmakta olduğumuzu fark ettiğimde Sedat'la hâlâ Sovyet-Mısır dostluğunu tartışmaktaydık. Akdeniz sahili tam gözlerimin önündeydi.

Sedat'a "Şuna bak, deniz!" dedim.

Soğukkanlılıkla yanıt verdi: "Sahile varmamız için daha önümüzde 20 kilometre yol var."

"Ama işte burada, tam önümüzde!" diye ısrar ettim.

"Bu sahil değil. İnsanların bu yükseklikte sıklıkla gördüğü gerçek bir serap" diye açıkladı.

Hayatımda ilk ve son kez böyle bir olaya tanık oluyordum.

Bir süre sonra Moskova'da izinde olduğum sırada Nasır'ın öldüğünü öğrendim. Milyonlarca Mısırlı ona son yolculuğunda eşlik etmek

için Kahire'ye akın etti. Polis kalabalığı tabutu taşıyan top arabasından uzak tutmaya çalışıyordu, ama yüz binlerce kişi tabutun sarılı olduğu beyaz örtüden küçük bir parça almak için birbiriyle yarışıyordu.

Sedat, Mısır'ın devlet başkanı oldu. İlk başlarda, hiçbir hareketliliğin yaşanmaması nedeniyle Sovyet-Mısır ilişkileri değişmemişti, ama aylar geçtikçe Sedat'ın Nasır'ın çizgisinden ayrılmaya başladığının sinyalleri gitgide belirginlik kazanıyordu. Örneğin, askeri ve ekonomik yardımlara dair görüşmelerimizde taleplerini bariz bir şekilde artırıyordu. Dahası, elimizdeki rakamlar ve gerçekler yardımıyla Sovyet tarafının yaptığı yardımlarla, sadece Mısır'ı İsrail ile eşit bir konuma getirmediğini, aynı zamanda birçok konuda Kahire'ye üstünlük kazandırdığını kendisine gösterdiğimiz zaman neredeyse hiç umursamamıştı.

O günlerde kendisiyle yapılan görüşmelere katılan herkes, sürekli olarak bir zorluk çıkarmak için bahane aradığını fark ediyordu ve Sovyetler'in tartışmaya gerçekçilik katma çabası genelde başarısızlıkla sonuçlanıyordu. Sedat'ın çizgisinin, Sovyet-Mısır ilişkilerinde değişiklik yaratacağı günden güne daha çok netlik kazanıyordu. Vaşington'un kendisine her türlü yağcılığı yaptığı ve vaatlerde bulunduğu haberlerini duyduğumuzda Mısır ve ABD arasında çok yakın gelecekte bir düzenlemeye gidileceğini anlamıştık. Daha sonra sırasıyla Sedat'ın Ekim 1977'de Kudüs'e gerçekleştirdiği gezi ve 1979'da Camp David'de Başkan Carter'la yaptığı Arap karşıtı anlaşma geldi.

Sedat ne yapığının farkındaydı. Yaptıkları inandıklarının dışavurumuydu. Asıl trajikomik olan, Sedat ve İsrail Başbakanı Begin'in "barış savaşçıları" olarak Nobel Ödülü'ne layık görülmeleriydi. Begin, Lübnan'da olduğu gibi barışçıl Arap nüfusuna karşı da saldırgan politikasını sürdürürken, Sedat Filistin halkı ve tüm Arapların çıkarlarına ihanet ederek Mısır topraklarını ABD'ye pazarladı.

Sedat'ın siyasi çöküşü tam oldu. Kendisine 3500 yıl önce Mısır'daki volkanik Santorini adası patladığında ortaya çıkan insanlık tarihinin en büyük toz bulutunun adı olan "Mısır karanlığı" denilmektedir.

Aslında Sedat inanılmaz derecede nazik biriydi. Büyük bir devletin

temsilcilerini ağırlarken misafirlerine "Çay mı yoksa kahve mi istersiniz?" diye sorardı. Her birimize aynı şeyi birkaç defa sorar, sonra da hizmetkarlara "Meyve suyu da getirin" diye talimat verirdi.

Sedat kendi evinde bu şekilde saygılı ve özenliydi. Size mutlaka evini gezdirir ve en sevdiği fotoğrafları gösterirdi, böylece siz de tanıştığı tüm ünlü kişileri görmüş olurdunuz. Konuşurken yüzünde her zaman bir gülümseme olurdu. Bazen sırf bu yüzden mi fazla kilo almadığını merak ediyordum. Genelde yumuşak ve hoş bir ses tonuyla konuşurdu ve sanki hiç kötü bir şey söylemiyor gibiydi. Ama bazen duruma göre aynı ses tonunu sert bir etki yaratmak için de kullanırdı.

Sedat'ı hem konferans masalarında hem de büyük toplantılarda gözlemleme fırsatım oldu. Sıradan bir konuşmacıydı. Büyük bir toplantıda elinde detaylı notları olmadan konuştuğuna hiç şahit olmadım, ama konferans masasında doğaçlama olarak saatlerce konuşabilirdi. Sinirlendiği zaman ya da bir şeyden duyduğu rahatsızlığı anlatırken kendisiyle adeta tezat oluşturacak şekilde hareket ederdi. Gerçekleri çarpıtmak konusunda olağanüstü bir yeteneğe sahipti.

Hayatı boyunca büyüklük takıntısıyla yaşadı, ancak Devlet Başkanı olmasıyla bu durum patolojik bir nitelik kazandı. Çok sayıdaki evinden birini Giza'daki piramitlerin yakınına inşa ettirdiği zaman birçok insan şaşkına döndü. Bu konudaki gizeme ışık turan yine Sedat'ın kendisiydi. Arkasında piramitlerle evinde çektirdiği bir fotoğrafı vardı. Bu fotoğraf her yerde dağıtılıyordu. Yabancı misafirleri ağırlarken de mutlaka kendisine bakmadan piramitleri göremeyecekleri bir yere otururdu. Çoğu zaman "Bakın binlerce insan beni desteklemek için gösteri yapıyor" derdi. Ancak bu gösterilerin nasıl örgütlendiğini ve katılanlara para ödendiğini birçok kişi biliyordu.

Mart 1974'te gerçekleştirdiğim ziyarette, Ortadoğu üzerine konuşmak üzere beni konutuna davet etti ve birlikte saatlerce vakit geçirdik. Sadakatinin giderek Batı'ya kaydığı artık açıkça görülmeye başlanmıştı.

Sedat'ın defnedildiği gün kortej birkaç yakın meslektaşı, üç eski ABD Başkanı, İsrail Başbakanı Begin ve bazı yabancı heyetlerden oluşuyor-

du. Arap devletlerinden tek bir temsilci bile yoktu ve Kahire sokakları bomboştu. Bu kesinlikle Arapların ona karşı tavrının bir ifadesiydi.

Mısır'dan farklı olarak, Ortadoğu'nun diğer en önemli ülkesi Suriye yıllardır, İsrail'in 1967'de zorla işgal ettiği Golan Tepeleri dahil, işgal altındaki bütün Arap topraklarından çekilmesi ve Filistin halkının ulusal haklarına ve kendi devletlerini kurma taleplerine saygı duyması gerektiği görüşünde.

Baştan beri İsrail saldırıları karşısında ilkeli bir duruş sergileyen Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad, Camp David Anlaşması'nı kınadı. Yalnızca Arap dünyasında değil, dünya çapında saygı duyulan güçlü ve ileriyi gören bir lider olan Devlet Başkanı Esad, her zaman Sovyet-Arap dostluğunun öneminin bilincinde olmuştur. Kendisiyle Şam'a yaptığım geziler esnasında ve Moskova'da bir araya geldim ve davranışlarının her zaman ölçülü ve bilinçli olduğunu gördüm. Şık giyimi ve yüzünde ara sıra beliren gülümsemesiyle biraz silik görünebilirdi, ama aslında sağlam bir yapıya sahip son derece kendine hakim biriydi. Karşısındakinin düşüncelerini hiçbir şeyi atlamadan dikkatlice dinlerdi. Asla düşmanlarına lanetler yağdırarak vakit kaybetmezdi ve her zaman yerinde şeyler söylerdi. Bunun yanı sıra, İsrail'in Filistin sorununa getirdiği, Filistinlilere Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nde sınırlı idari özerklik vermeye yönelik "çözümün", dört milyon kişinin kendi bağımsız devletini kurma hakkını reddetmek anlamına geldiği konusunda tamamıyla hemfikirdik.

Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ne ABD ne de İsrail tarafından tanınmaktadır. Uluslararası platformda birçok kesim tarafından tanınmasına ve Birleşmiş Milletler ve makamlarında temsil edilmesine rağmen, Vaşington FKÖ ile her türlü görüşme ve diyalogdan uzak durmayı görev bilmektedir.

Yaser Arafat'ın yürüttüğü FKÖ başkanlığı zor bir iştir. Farklı grupları örgütün bünyesinde bir arada tutmalı ve zaman zaman ortaya çıkan ciddi siyasi anlaşmazlıkları ortadan kaldırmalıydı.

Arafat hem bir siyasetçi, hem de bir insan olarak renkli bir kişilikti.

Giydiği Filistin ulusal başlığı sayesinde hemen tanınabilirdi. Onunla birçok etkinlikte karşılaştım ve onu başlığı olmadan hayal edemiyorum. Üstün karaktere sahip olan Filistin lideri, davasının haklılığına yürekten inanmıştı. Gülümseyerek görüşlerini açıklar, ancak fikrini asla değiştirmezdi. Genelde sesini yükseltmezdi, ama ne zaman halkından bahsetse gözleri heyecanla parlardı. Sözlerine genellikle "Biz Filistinliler anayurtlarından mahrum bırakılmış insanlarız. Başımızı sokacağımız hiçbir yer yok" diyerek başlardı.

Amerika ve İsrail'in, Filistin halkını kendi devletlerini kurmaktan alıkoyması Birleşmiş Milletler'in 1947'de aldığı Filistin'de hem bir Arap hem de bir Yahudi devleti kurulmasını öngören kararına aykırıdır. Bu karar hiçbir zaman geri çekilmedi ve Sovyetler Birliği hâlâ bu kararın yürürlüğe girmesinden yanadır. Buna karşın şu ana dek sadece bir Yahudi devleti kurulmuştur.

Filistin'deki Yahudi halkın bir devlet kurma arayışı içinde olduğu zamanları iyi hatırlıyorum. O günlerde Yahudi siyasetçiler, Sovyet temsilcileriyle yaptıkları görüşmelerde kendilerini Hitler'in gaz odalarından kurtardıkları için SSCB'ye, Kızıl Ordu'ya ve Sovyet yönetimine şükranlarını dile getirmek için hiçbir fırsatı kaçırmıyorlardı. İleriki zamanlarda, birçok Yahudi devlet adamı bana Sovyetler Birliği'nin Yahudi devleti kulmasındaki desteğinden dolayı minnettarlıklarını ifade etti.

Buna karşın İsrail kuruluşundan bu yana yayılmacı bir politika izledi. Birçok İsrailli liderle tanıştım ve her birine İsrail'in Ortadoğu'da bir nefret ve düşmanlık ortamı yaratarak kendi huzurunu güvence altına alamayacağını ifade ettim. Aklı başında her insan Arap devletlerinin her yıl daha da güçlendiğini ve sözlerinin uluslararası alanda daha da ağırlık kazandığını görebilir. İsrail gerçekten de bu devletlerle savaş halini kalıcılaştırma niyetinde midir?

1984 Eylülü'nde New York'ta BM Genel Kurulu toplantısına katıldığım sırada İsrail Dışişleri Bakanı İzak Şamir'in görüşme isteğini kabul ettim.

Kendisine şunları söyledim: "Başından beri İsrail'in kurulmasını

destekleyen Sovyetler Birliği, Arapların kendi devletlerini kurma hakkına sahip oldukları gibi Yahudi halkının da aynı hakka sahip olduğu ilkesini savunmaktadır. Yahudi halkının bu hakkı İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazilerin zalim ellerinde çektikleri acılarla daha da güçlenmiştir. İsrail'in SSCB'ye dostça yaklaşmadığı bugün bile, İsrail'in bağımsız bir devlet olarak ortadan kaldırılması için çağrı yapan kesimleri desteklemiyoruz."

Şamir beni dikkatle dinledi ve söylediklerimi anlamış gibi görünüyordu.

Asıl noktanın altını çizerek konuşmamı sürdürdüm: "Bu tutumumuzu sürdürmekle beraber, Tel Aviv'in hiçbir hakka sahip olmadığı topraklara yerleşme politikasını şiddetle kınıyoruz. Kendinize İsrail'in bu politikayla kazandığını mı yoksa kaybettiğini mi sorun. Biz elbette İsrail'in kaybettiğine inanıyoruz."

Arap dünyasının ve uluslararası kamuoyunun İsrail'in bu yayılmacı politikasını bir gün kabul edeceğini düşünmek mümkün değil. Bombalara ve tüfeklere güvenmek yararsızdır. Yarın ya da yarından sonra olmasa bile er ya da geç hak yerini bulacak ve İsrail, Arap topraklarını Araplara geri vererek uluslararası alanda kabul edilen sınırlarda yaşamayı öğrenecektir.

Ortadoğu'daki gibi böylesine karmaşık, siyasi ve ekonomik gelişim anlamında büyük farklara sahip bir devletler topluluğu, herhalde dünyanın başka hiçbir yerinde yoktur. Toplumsal yapıları ne olursa olsun hepsiyle normal ve iyi ilişkiler kurmak istiyoruz. Sovyetler Birliği Ortadoğu'da bir ayrıcalık ya da imtiyaz peşinde değildir: Bizler sadece komşu ülke olarak üstümüze düşeni yaparız. Yine de coğrafi olarak bölgeye çok yakın bir konumdayız ve bu nedenle olaylara dışarıdan bakan bir izleyici olarak kalamayız. Ortadoğu için en iyi çözümün uluslararası bir konferans düzenlenmesi ve sonunda organik olarak birbirine bağlı şu hususları içeren bir anlaşma ya da anlaşmaların imzalanması olduğuna inanıyoruz:

– İsrail kuvvetlerinin 1967'de işgal ettiği Arap topraklarından çe-

kilmesi;

— Filistin'deki Arap halkının, bağımsız bir devlet kurmak da dâhil olmak üzere meşru ulusal haklarının tanınması;

— Şu anda mevcut çatışma ortamına dâhil olan tüm ülkelerin bağımsız gelişimini ve huzurunu güvenceye alacak bir barış ortamının yaratılması.

XVII
Nixon'dan Reagan'a

İkinci Dünya Savaşı deneyiminin ortaya koyduğu üzere, Sovyetler Birliği ve ABD'nin karşılıklı mutabakata ve işbirliğine gitmesi hem kendileri hem de uluslararası güvenlik açısından kazançlı olmuştu.

Sovyet-ABD ilişkilerinde 1970'lerin başında kaydedilen ilerleme öncelikle Sovyetler'in aktif dış politikasının bir sonucuydu, ancak Sovyetler'in uluslararası alandaki etkisinin giderek artması ve askeri gücünün ABD'ninkiyle eşit düzeye çıkmasının da bu ilerlemeye katkısı oldu. Sonuçta Amerikan dış politikası daha gerçekçi bir konum almaya başlamıştı. Sovyet-Amerikan ilişkilerindeki kalıcı gerilimin kendi çıkarlarına olmadığını ve SSCB ile kurulan ilişkilerde tek güvenilir esasın iki ülkenin de güvenlik açısından birbirlerinin çıkarlarını tanıması ve barış içinde bir arada yaşaması olduğu düşüncesi Vaşington'da güçlenmişti.

Cumhuriyetçi Richard Nixon yönetimi, belki de barışçıl ilişkilere olan ihtiyacı gerçek anlamda anlamaya en çok yaklaşan yönetim oldu. Richard Nixon da muhtemelen ABD'de başkanlık koltuğuna oturan en tartışmalı isimdir. 1972 seçimlerinde kazandığı büyük zaferle koltuğuna ikinci kez dönen Nixon, Ağustos 1974'te, yani anayasal olarak görev süresinin sona ermesinden iki yıl önce, *Watergate Skandalı* sonucu ihanetle suçlanma tehlikesiyle karşı karşıya olması nedeniyle istifaya zorlandı. Bu siyasi skandal, seçim kapmayası sırasında yürü-

tülen bir dizi yasadışı faaliyet sonucu patlak verdi. Bunların arasında Vaşington'daki Watergate Otel'inde bulunan Demokratik Parti merkezine dinleme cihazı yerleştirmek, rüşvet, tehdit, yalancı tanıklık gibi Cumhuriyetçi Parti'nin önde gelen isimleriyle Nixon'ın Beyaz Saray ekibinden üst düzey yetkililerinin adlarının karıştığı eylemler de vardı.

Watergate gelecekte tarihçiler için uzun süreli bir araştırma konusu olabilir, ama bu olay aslında toplumsal çöküşün belirtisi olmaktan başka bir anlam taşımıyor. Nixon diğerlerinden daha mı kötüydü? Pek öğle sayılmaz. Belki diğerleri daha kurnazca yöntemlere başvurmuş olabilirler.

Burada sorulması gereken soru şudur: Nükleer savaş hazırlığı yapmaktan daha büyük bir suç var mıdır? Aklı başında her insan buna "hayır" diyecektir. En yüksek mertebelerden dökülen sahte beyanları, nükleer testlerin yasaklanmasını ve nükleer silahların her türlüsünün ortadan kaldırılmasını engellemeye yönelik ilkesiz propagandaları bir düşünün. Watergate tüm bunların sadece küçük bir parçasıydı; yine de Nixon hükümetinin Sovyetler Birliği'yle kurduğu ilişkilerdeki olumlu yönlerin önüne geçmeyi başarmıştı.

Hruşçov'un Eylül 1959'da ABD'ye yaptığı gezide, doğudan batıya ve tekrar geriye, özel bir rotayı takip ederek ve çeşitli şehirlere uğrayarak yaptığı uçak yolculuğunda kendisine eşlik etmek zorunda kaldım. Çoğunlukla ülkenin güney bölgeleri üzerinde uçtuk ve dönüşte kuzey istikametini tercih ettik.

Kesinlikle çok yorucu bir yolculuktu ve yoldaşlarımızdan biri Los Angeles'ten San Francisco'ya dek trende acıdan kıvranmıştı. Güneş tepemizdeki cam tavanın üstünden parlıyordu. Tren bir anda okyanusu kıyı boyunca takip eden kıvrımlı bir yola çıktı. Birisi "Okyanusun güzelliğine bakın!" diye haykırdı.

Dik bir geçidin üstünde ilerliyorduk. Kumsalı ve beyaz dalgaları görebiliyorduk.

Kendinden geçmiş olan yoldaşımız yarı uyanık bir şekilde başını kaldırdı ve "Ne, Atlantik mi?" dedi.

Kendisine "Hayır, Pasifik" diye cevap verdik.

Mırıldanarak hayal kırıklığıyla uykusuna geri döndü. "Beni Atlantik'e gelince uyandırın" der gibiydi.

Haziran 1973'te Brejnev'e ABD ziyaretinde eşlik ederken Pasifik Okyanusu'nu bir kez daha gördüm. Ziyaret sırasında Nixon'ın şahsına ait konutunda misafir olarak kaldık. Burası okyanusun tepesinde yazlık olarak kullanılan bir evdi.

Nixon bize geniş ahşap evi ve etrafını çevreleyen çimleri ve ağaçları gösterirken biraz da övünerek "Bu evi kısa bir süre önce aldım. Burayı çok seviyorum" dedi.

Vaşington'daki resmi görüşmelerden ve bir o kadar resmi geçen Camp David'deki toplantıdan sonra Los Angeles yakınlarındaki ev oldukça farklıydı ve gerçek bir ev sıcaklığına sahipti. Evin mütevazı büyüklüğü ve iç dekoru da bu izlenimi veriyordu.

Ancak Nixon, Kaliforniyalı "yüksek sosyetenin" gözdelerinin davetli olduğu bir açılış daveti düzenlemişti. Hollywood'un yakında olmasından dolayı film yıldızları ve kültür dünyasından isimlerin yanı sıra büyük iş adamları da elbette ki o akşam oradaydılar. Amerika'da hiçbir davet, ev sahibinin prestijini artıran film yıldızları olmadan düzenlenmez. Bazı yerel önemli siyasi isimler de davete katılmıştı ve konuklar arasında en önemli isim Kaliforniya Belediye Başkanı Ronald Reagan'dı.

Şeref misafirlerini selamlama kuyruğu oldukça uzundu. Brejnev herkesle el sıkışıyordu. Ben de Dışişleri Bakanı olarak hemen yanına duruyordum. Solumda ise Sovyetler'in ABD Büyükelçisi A. F. Dobrının bulunuyordu ve biz de konukları selamlıyorduk.

Reagan'la el sıkıştık ve bilindik hoş geldin cümlelerini kuracak kadar uzun süre yanımızda kaldı; ardından da kısaca ama bize yönelik samimi duygularını ifade edecek şekilde "İki ülkenin temsilcileri bir araya gelmeli" dedi.

Bu Reagan'la yaptığım ilk konuşmaydı.

Arkasındaki konuklar sabırla ve saygıyla sıranın kendilerine gelmesini bekliyordu. Davette bir süre sonra Amerikalılardan biri Reagan'ın

Vaşington'a dair kendi fikirleri olduğunu ve başkanlık koltuğuna "hayır" demeyeceği yorumunu yaptı. Bu yorumu fazla ciddiye almadık, çünkü Reagan'ın geleceğe yönelik planlarını, özellikle de Nixon'ın başkanlığını yaptığı Cumhuriyetçi Parti'den aday olma planlarını henüz kimse bilmiyordu.

Davetin geri kalanı normal seyrinde devam etti. Nixon'ın misafirperverliği oldukça aşikardı. Hem ev sahibi hem de ana konuk, gülümseme yarışında iyi iş çıkardılar.

Nixon ve Brejnev ilk toplantılarını o gün geçekleştirmişler ve ertesi gün belirli bir saatte buluşmak üzere sözleşmişlerdi. Doğal olarak büyükelçi ve ben ilk toplantıya katıldığımız için ikincisine de katılacaktık.

Ertesi gün Dobrınin bana Nixon'ın çoktan evde gezinmeye başladığını ve ortağını bekliyormuş gibi göründüğünü söyledi. Ancak Brejnev'in kaldığı odalardan hiçbirinde hayat belirtisi yoktu ve Nixon kendi evinde dolanıp durmaya devam ediyordu. Dışişleri Bakanı Rogers ve Başkan'ın danışmanı Kissinger da zaten bir süredir evde bir aşağı bir yukarı dolanıyordu. Dobrınin ve ben de onlara katıldık.

Brejnev odasından geç çıktı. Oturum, ev sahibinin çok erken bir saatte hazır olduğunu söylemeyi uygun bulmaması ve konuğun da kararlaştırılan vakitte orada bulunamayışına dair hiçbir özür beyan etmemesi gibi açıkça ortada olan nedenlerden dolayı biraz gergin başladı.

Birbirlerini selamladılar ve Nixon havayı yumuşatmak amacıyla esprili bir dille "Ben de zamanımı bahçede dolaşarak geçirdim ve bu sayede eve başka bir açıdan bakma fırsatı buldum" dedi.

Dik bir açıdan uzaktaki Pasifik Okyanusu'nu görebiliyorduk.

Kendi aramızda konuşurken, Nixon'ın pek de lüks olmayan bu evi, daha çok bu muhteşem okyanus manzarası için aldığı sonucuna vardık. Ev için mütevazı bile denilebilirdi.

Nixon'ın Mayıs 1972'de Moskova'ya yaptığı ilk gezisinin sonunda Brejnev'e söylediklerini anımsıyorum: "Amerikan verilerine göre, ABD ve SSCB birbirlerini birkaç defa yok etmeye yetecek kadar silah

üretmişler."

Brejnev şu cevabı verdi: "Biz de aynı sonuca vardık."

Bu konuşma, Nixon Moskova'dayken tamamlanan ve imzalanan SALT-1 olarak bilinen stratejik taarruz silahlarının kısıtlanmasına yönelik geçici bir anlaşmanın temelini oluşturan karşılıklı anlayışın açık bir göstergesiydi. Doğrusu, bu anlaşma sadece kıtalararası kara ve denizaltı balistik füzelerini içeriyordu. Stratejik bombalar sonraki görüşmelere bırakılmıştı. Yine de SALT-1 nükleer silah yarışını sınırlandırmak açısından oldukça önemliydi. Anlaşma haberi bir anda yayıldı ve tüm dünyada insanlar daha rahat nefes almaya başladı.

Şüphesiz, silahlanmanın kısıtlanmasını güçlü bir şekilde savunan ABD kamuoyu bu konuda önemli rol oynadı, ancak Nixon yönetiminin Amerikan askeri sanayisine meydan okuduğunu düşünmek hata olur. Bu basitçe aşırılık yanlısı siyasetçilere ve askeri yetkililere karşı gelmek ve tercihini iş dünyasındaki daha ılımlı gruplardan yana kullanmak anlamına geliyordu. ABD tarafı henüz bu anlaşmayı onaylamamış olsa da, yapılan karşılıkla anlaşma birkaç yıldır yürürlükte. En azından SALT-1'in imzalanmış olması, SALT-2'yle ilgili anlaşmanın hazırlanmasını ve imzalanmasını da mümkün kılıyordu.

Nixon'ın 1972'deki ziyaretinin bir diğer önemli başarısı da balistik füzesavar sistemiyle (ABM) ilgili olarak imzalanan Sovyet-Amerikan anlaşmasıdır. Her iki taraf da denizden, havadan, uzaydan ya da gezici sistemler geliştirmemek, bu tür sistemleri başka devletlere vermemek ve yabancı topraklarda kullanmamak üzere anlaşmaya vardı. İki taraf Mayıs 1972'de "nükleer çağda ilişkileri yürütmek için barış içinde bir arada yaşamaktan başka bir yol olmadığına" dair kararlılıklarını ilan ettiler. Bu sözler dünyanın kaderini belirleyen kişilerin akıllarında iktidar hırsları yerine mantığın ön planda olması gerektiğini hatırlatması açısından tarihe geçmelidir.

Aynı zamanda ideolojik farklılıkların egemenlik, eşitlik, başka devletlerin iç işlerine müdahale etmeme ve karşılıklı kazanç temeline dayanan normal ilişkilere engel olamayacağı konusunda da anlaşmaya

varıldı. İlginç bir şekilde, ABD ve SSCB hemen hemen aynı temele dayanarak 1933'de diplomatik ilişki kurmuşlardı.

Sovyet-Amerikan ilişkilerinde bir diğer önemli olay da 1973'te gerilimi tehlikeli boyutlara sürükleyecek durumlardan kaçınmak suretiyle nükleer bir savaşın önlenmesine dair anlaşmaya varılması oldu. Dünyanın en güçlü iki devletinin, nükleer çatışma riskini azaltmak ve ortadan kaldırmak üzere ilişkilerini düzenlemek amacıyla yaptığı bu anlaşmanın önemini abartmak güç olurdu. Bu risk son yıllarda azalmak yerine artıyorsa, sorumluluk nükleer silahlanma yarışını kızıştıran ve ABD ile NATO'nun SSCB ve Varşova Paktı'na karşı üstünlük kazanmasını amaçlayan Amerikan tarafına ait olacaktır.

Brejnev'in Haziran 1973'te ABD'ye yaptığı ziyaret ile Nixon'ın SSCB'ye yaptığı iki gezi (ikincisi 1974 senesinin Haziran-Temmuz aylarında gerçekleşti) sırasında iki taraf, ticaret ve kültür, uzayın barışçıl amaçlar doğrultusunda kullanılması, çevrenin korunması ve yapay kalbin geliştirilmesi gibi birçok farklı alanda anlaşmalar imzaladı.

Bu dönemde SSCB ve ABD, diplomatik ilişkiler sürecinin tümünde imzaladıklarından daha fazla anlaşma imzaladı. Bu anlaşmalar silahsızlanma yarışını yavaşlatma ihtimalini güçlendirmenin yanı sıra, hem ikili ilişkiler için kapsamlı bir yapılanma, hem de siyasi tartışmalar ve müzakereler için bir mekanizma oluşturulmasını sağladı.

Aralarında Amerikalıların da bulunduğu tarihçiler, Nixon yönetiminin başarılarını ve başarısızlıklarını değerlendirirken fark ettiler ki Nixon, başkanlığının sonunda Amerikalıların Vietnam halkına karşı giriştiği maceranın anlamsızlığını kabullenmiş ve buna son vermek için gerekli sağduyuyu göstermişti. Ocak 1973'te ABD, Nixon'ın halefi Gerald Ford tarafından uygulanacak olan, savaşı bitiren ve ABD ordusunun Vietnam'dan çekilmesini öngören anlaşmayı imzalamıştı.

Diğer taraftan Nixon yönetimi diğer bazı ülkelerdeki meşru rejimleri bastırmak için de elinden geleni yaptı. Bunun ilk akla gelen örneği Allende'nin halkçı hükümetini devirmek üzere komplo, terör ve rüşvetin kullanıldığı Şili'ydi. Nixon hükümetiyle işbirliği içinde olan

Anakonda şirketi uzun yıllardır bakır endüstrisi başta olmak üzere Şili ekonomisi üzerinde hakimiyeti elinde tutuyordu. Bunun sorumluluğu doğrudan Nixon'a aittir.

Nixon, tartışmalarda bir taraf olarak nasıl biriydi? Temel konularda ipleri elinde tutar, ancak diğerlerine bıraktığı detayları her zaman kavrayamazdı. Genel olarak, ben de dahil Sovyet temsilcileriyle yaptığı toplantıları değişmeyen bir ses tonuyla yürütürdü. Sinirlerini kontrol edebilen biriydi, ancak inatçı bir adam olduğu ve kendisiyle anlaşmaya varmanın kolay bir iş olmadığı her halinden belliydi.

Gerçekten de Sovyetler Birliği'yle bir anlaşmaya varmak istediği izlenimine kapılmıştım; hatta toplantılarımız belli ölçüde ilerleme kaydedilmesini sağlamıştı. Hiçbir toplantıda devletlerimizin farklı sosyal yapılarına dair gereksiz bir tartışma açtığını anımsamıyorum. Her zaman, işin kuramsal yönüyle ilgilenmeyen ve meseleleri uygulanabilirlikleri üzerinden ele almayı tercih eden pragmatist bir adam olarak hareket etti.

Bazen bir adam yüksek bir devlet makamında oturur, ancak yazılarda ve konuşmalarda isminden sadece yeri gelirse bahsedilir. Sadece iki yıl başkanlık yapmış olan Gerald Ford böyle biriydi.

Belki de bir Amerikalıya kıyasla bir yabancının Ford'u bir siyasetçi olarak tarafsız bir şekilde değerlendirmesi daha kolay. Genel hatlarıyla, çatışma döneminden uzlaşma dönemine geçiş diye tabir edilen, Nixon'ın çizdiği çizgiyi takip ediyordu. Ancak başkanlığıyla ilgili ve uluslararası alanda iz bırakmış birtakım olayların altını çizmek gerekir.

Başkan Ford'un, Dışişleri Bakanı Kissinger'la beraber 1974 Kasımı'nda Brejnev ile görüşmek üzere Vladivostok'a geldiğini hatırlıyorum. Başkan'ın uçağı şehre çok uzak olmayan bir yere inmişti ve Ford sağlam adımlarla merdivenlerden indi. Karşımızda atletik yapılı ve oldukça uzun boylu bir adam duruyordu. Hoş ve rahat sadeliğiyle sıradan biriydi ve kesinlikle bir entelektüele benzemiyordu.

Havaalanından dönüş yolu misafirlerimiz üzerinde belirgin bir etki yaratmıştı. Tüm yol boyunca zaman zaman ormana dönüşen geniş

arazilerin arasında yolculuk etmişlerdi ve sonbaharın renkleri büyüleyiciydi.

Görüşmeler stratejik saldırı silahlarını kısıtlamaya yönelik yeni bir anlaşma yapılması doğrultusundaydı ve bu üç gün boyunca her iki tarafın da anlaşmanın önündeki engellerin kaldırılması için arayışta olduklarını hissettim.

Sonradan kamuoyuna açıklanan ve aynı zamanda Ford koltuğundan ayrılınca da sallantıya giren bir konuyu açıklığa kavuşturmak istiyorum. Ford ve Kissinger ısrarla SSCB'nin ağır ve karadan destekli önemli sayıdaki ICBM'lerden (kıtalararası balistik füze) vazgeçmesini istiyordu. Bu bizim ulusal çıkarlarımızı ciddi anlamda zedelemekle beraber denklik ve güvenlik eşitliği ilkesine de aykırıydı. Bu nedenle Sovyet tarafı bu isteğe boyun eğemezdi ve bunun nedenini de açıkladı.

Brejnev şunları söyledi: "Gerçekçi bir yaklaşım benimsemeliyiz. Her iki taraf da stratejik üstünlük elde etme çabasından uzak durmalıdır. Sovyetler Birliği, ABD'nin, Avrupa'da öncü mevkilerde ve bizim ülkemize yakın bölgelerde nükleer silahları olmasından hoşnut değil. Ancak Amerikalı liderler bunu tartışmayacaktır bile. Bu koşullarda, Amerika'nın Sovyet ICBM'lerine dair talebi de aynı şekilde tartışamaya açık değildir."

Ford, şüphesiz uzmanlarca gerçekleştirilen detaylı bir analiz ve askeriyeden aldığı onay sonrasında, nihayet bu talebi geri çekti ve böylece SALT-2 Anlaşması'nın ve her iki devletin de birbirlerinin çıkarlarını gözettiği tarzda, bir Sovyet-Amerikan ilişkisinin önü açılmış oldu.

Benzer biçimde Ford yönetimi döneminde Amerika, Ford'un adını Avrupa Konferansı'ndaki 35 ülke liderinin yanına yazdırdığı Helsinki Nihai Senedi'ne katıldı. Bu, ABD siyasetinde zor problemlere barışçıl çözüm bulma arayışında diyalog geliştirme imkanının hâlâ olduğunu gösterdi.

Vietnam Savaşı sona erdiğinde de iktidarda Ford hükümeti vardı. Kendisi konuşmasında "Vietnam 15 yıl ya da daha uzun süredir ülkemiz için travma olmuştur. Vietnam Savaşı sona ermiştir. Birçok

bakımdan acı ve trajik bir olaydır... Sanırım başkanlar, Kongre ve Amerikan halkı gelecekte Vietnam'dan ders alacaktır" ifadelerini kullanmıştır.

Bunlar ciddi sözlerdi ve insan Vaşington'un bunları unutmayacağını ümit ediyordu.

Gerald Ford yönetimindeki ABD dış politikasında olumsuz eğilimler de söz konusu olmuştur. Özellikle Aralık 1974'te Kongre, Sovyetler Birliği'ne en öncelikli ulus düzeyinde ticaret ve kredi kolaylığı sağlama kararını onayladı, ancak tüm bunların uygulanması için ticaretle ve uluslararası ekonomik ilişkilerle alakası olmayan konuların çözülmesini şart koştu. SSCB ise ayrımcılık temeline dayanan ticari ilişkilere girmeyeceğini açıkladı.

Ford'un, 1976 Mart ayında aşırı sağ kanadın etkisiyle, ekibine "yumuşama" (detant) ifadesi yerine "güç ile kazanılmış barış" ifadesini kullanmaları talimatı vermesi de bir başka olumsuz işaretti. Eğer bu işin içinde sallantıda olan ciddi meseleler bulunmasa, insan rahatlıkla Beyaz Saray'daki adamın kendini sadece anlambilim çalışmalarına kaptırdığını düşünebilirdi.

Nixon ve Ford yönetimlerinde ABD dış politikasında önemli bir yeri olan Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'la, savaştan sonra bu koltukta oturan başka kimseyle olmadığı kadar sık bir araya geldim. Her biri kendi kişiliği ve düşünce tarzı olan ve siyasi hayatları boyunca görüşme deneyimlerinde çok şey biriktirmiş olan Amerikan devlet yetkilileriyle tanışma fırsatım oldu. Ancak Kissinger savaş yıllarını Avrupa'da bir yerde ABD istihbaratında geçirmiş ve dolayısıyla devlet hizmetlerinde basamakları tırmanmamıştı. Buna karşın önce Nixon'ın asistanı, sonra da dışişleri bakanı olarak görevine gayet güzel uyum sağlamıştı.

SALT-1 Anlaşması'nı hazırlama sürecinde çeşitli düzeylerde birçok toplantı yapılması gerekti ve bu toplantılar esnasında Kissinger'la karşılıklı çok çay içtik. Moskova, Vaşington, Viyana, New York ve Cenevre'deki toplantılarımız pratik ayrıntıları ele aldığımız düzenli toplantılardı. Zirve toplantılarımız ise olayı sonuca ulaştırmak, uzlaş-

maya vardığımız konuları imza altına almak ve görüşmelerin devamlılığını sağlamak amacıyla düzenlendi.

İki bakan ne zaman masaya otursak, her ikimiz de karşı tarafın ilk olarak bir anlaşma istediğinden –aksi takdirde orada olmazdık– ikinci olarak da tartışmalara son derece hazırlıklı olduğundan emindik. Bu durum bir tarafın diğerinin hakkından gelme ya da kandırma ihtimallerini ortadan kaldırıyordu ve gerçekten de bunlara teşebbüs eden tarafın itibarı yerle bir oluyordu. İşte bu yüzden Kissinger'ın anılarında bazı durumlarda, hatta zirve toplantılarında "Rusları tavlayabildiğine" yönelik iddialarını okumak ilginç. Elbette ki bunu destekleyecek hiçbir gerçek ortaya koymuyor, çünkü böyle bir gerçek yok. Dışişleri Bakanı, konuşmalarımızda oturaklılığını korumuş ve anılarında ima ettiği hiçbir yönteme başvurmamıştır.

Kissinger, şüphesiz dış ilişkilerde önemli tecrübeye sahip yetenekli -hatta oldukça yetenekli- biriydi. Kendine izin verilen sınırlar çerçevesinde gerçekten yapıcı öneriler ortaya atmıştır. Kendisiyle yaptığımız konuşmaları her zaman çok ilgi çekici bulmuşumdur. Hiçbir zaman zaten ortada olan gerçekleri yinelememiş ve daha az deneyime sahip diplomatların bayağılığına sığınmamıştır. Ortaya attığı fikirler öyle güçlü unsurlar içeriyordu ki, sadece ikna edici olmadığını söylemek yeterli değildi; neden ikna edici olmadığını da açıklamak gerekiyordu.

Kissinger, özellikle konu dünyadaki gerilim, devletlerarası ve ABD ile SSCB arasındaki güvensizlik olunca, yaptığı değerlendirmenin açısını genişletmek konusunda da ustaydı. Bir sorunla ilgili olarak Vaşington'un politikasına ilişkin teorik saptamalarda bulunmayı severdi. Silah azaltımı ve silahsızlanmayı tartışırken, sürekli SSCB ve ABD de dahil Doğu ve Batı'yı ayıran sorunların birbiriyle ilgili olduğu yönündeki görüşünü tekrarlardı: "Bu sorunlar birbirinden bağımsız bir şekilde, ayrı ayrı ele alınarak çözüme kavuşturulamaz. Hepsi birbiriyle bağlantılı ve birbirleriyle ilişki içinde çözülmelidir."

Yine de değerlendirmeleri genelde şüpheliydi; mantığa ve tarihe aykırıydı. Örneğin, sıklıkla Metternich'ten 19. yüzyıl Avrupa si-

yasi tarihindeki idolü olarak söz ediyordu. Sonradan başbakan olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Dışişleri Bakanı Metternich'in Avrupa devletlerini birbirine düşüren sorunların birbirinden bağımsız ele alınamayacağını ve çözümün tek bir süreç içerisinde şekillenmesi gerektiğini söylerken haklı olduğuna inanıyordu. Ancak Metternich'in ve kendisinden sonra gelenlerin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun çöküşünden büyük ölçüde sorumlu oldukları, hatta çöküş öncesi İmparatorluğun birçok savaşta mağlup olduğu belirtilince, Kissinger'a söyleyecek inandırıcı bir söz kalmıyordu. Kissinger'ın sürekli övgüler yağdırdığı şeyleri hayata geçirmemesi tüm dünya için büyük şanstır. Sovyet tarafıyla özellikle nükleer silahların sınırlandırılması konusunda elde ettiği başarıların çoğu, Vaşington'un bir konuda yapılan anlaşmayı bir diğer konudaki anlaşmaya tabi tutmamasından kaynaklanmıştır.

Yine de dışişleri bakanı olduğu dönem boyunca mümkün olan her yerde, Asya'da, Afrika'da, Ortadoğu'da ya da başka yerlerde taviz vermemizi sağlamak amacıyla Sovyetler Birliği'ne baskı uygulamıştır. Bu, açıkça Amerikan iç siyasetinde tuttuğunu koparma ve mücadele etme uygulamalarının uluslararası ilişkilere doğrudan aktarılmasının bir sonucuydu ve Vaşington bu yaklaşımını sürdürdüğü sürece bizimle yaptığı konuşmalardan hiçbir şey elde edemedi. Ancak gerçekçilik zafer kazandığında ve ABD her iki tarafın da çıkarlarını gözetmeyi öğrendiğinde işler düzelmeye başladı.

Eski Dışişleri Bakanı'nın anılarında söz etmediği önemli bir özelliği vardı: fikir değiştirmek konusundaki ustalığı. Örneğin stratejik silahlara dair görüşmelerimizde, bu konuda Sovyet-ABD eşitlik ilkesini benimsediğini söylemiş ve "Eşitlik ilkesi temel öneme sahiptir" sözünü sürekli tekrarlamıştır. Ancak anlaşmalarımızda büyük emeği geçen aynı Kissinger, şimdilerde görevinden ayrıldıktan sonra bu ilkeyi bir tür lanet olarak kabul etmektedir. Dahası, iki ülkenin yaptığı anlaşmaların bu ilkeyle ilgili ihtiyaçları artık tam olarak karşılamadığı konusunda ısrar etmektedir. Buna dair herhangi bir kanıt ortaya koymamıştır

ve bu katıksız oportünizmdir.

Kissinger'ın sıklıkla yaptığı gibi ilkeleri görmezlikten gelmek bedeli olan bir oyundur. Görevinden ayrılıp kendini anılarına adayan Kissinger, Reagan hükümetine hizmet ederek tekrar kamu görevine dönmeye çalışmıştır. Bu hükümet daha önce Sovyet-ABD ilişkilerinde elde edilmiş tüm başarılara çamur atmak gayreti içindeydi, ve Kissinger, Başkan'ın kendisine kabinesinde yer vereceği umuduyla bu duruma göz yumdu. Ancak girişimi başarısız olmuştu; belli ki Ronald Reagan'ın tam olarak aradığı kişi değildi.

Nero'nun da eğitmeni olan Latin filozof Seneca vaktiyle şöyle demişti: "Hangi limana gideceğini bilmeyen bir insan için, hiçbir rüzgar elverişli değildir."

1977'de Jimmy Carter'ın başkanlık koltuğuna oturmasıyla birlikte, "Sovyet tehdidi" miti tekrar hortladı ve Amerikan dış ilişkiler siyaseti bir kez daha çelişkili ve tutarsız bir hal almaya başladı. Görev süresi boyunca Carter düzenli olarak düşmanca tavır alma yolunda ilerledi.

Gerçekten de Carter yönetimiyle kurduğumuz ilk temas, ABD'nin Vladivostok Zirvesi'nde sağlanan Sovyet-ABD anlaşmalarından çekilmek istediğini, bunun yerine stratejik nükleer silahlar konusunda ABD'ye önemli ölçüde üstünlük sağlayacak bir anlaşma imzalamak niyetinde olduğunu açıkça göstermişti. Dışişleri Bakanı Cyrus Vance de Mart 1977'de bu amaçla Moskova'ya gelmişti.

Vance ve Brejnev, yaptıkları görüşmede genel olarak nükleer silah meselesini ele aldılar. Ben de konuyu daha ayrıntılı olarak tartışmak üzere kendisiyle birkaç toplantı yaptım. Kendisine şunları söyledim: "ABD'nin bizim karadaki ICBM'lerimizin yarısını ortadan kaldırmamız yönündeki temel talebi gülünçtür. Bizler Vladivostok Anlaşması maddelerinin tahrif edilmesine tamamıyla karşıyız. Bu anlaşmanın başarıya ulaşmasında her iki tarafın büyük emeği var ve stratejik saldırı silahlarının sınırlandırılmasına yönelik ikinci bir anlaşmada bu anlaşmayı temel almalıyız." 31 Mart 1977'de Moskova'da Sovyet ve yabancı basın mensupları için düzenlenen bir basın konferansında da yinelediğim bu

konum, genel olarak uluslararası kamuoyundan da destek gördü.

Eylül 1977'de Carter'la yaptığım ilk toplantının ana gündemi SALT-2'ydi. Beyaz Saray'a, Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı G. M. Kornienko ve Büyükelçimiz A. F. Dobrının ile beraber gittim. Toplantı salonuna girdiğimizde Cyrus Vance'in bizi, Başkan'ın her yerde hazır ve nazır olan dış ilişkiler danışmanı Zbygniew Brzezinski ve ABD'nin Moskova Büyükelçisi Malcolm Toon'la beraber beklediğini gördük ve hepimiz Başkan Carter'ı beklemeye koyulduk.

Geldiğine dair bir anons yapılmadan odaya açılan sayısız kapıların birinden içeri girdi ve meşhur yarım gülümsemesiyle yanımıza yaklaştı. Ciddi bir toplantı istediğini belli ederek içten bir şekilde bizi selamladı.

Yuvarlak masanın bir yanına Sovyet tarafı, diğer yanına da Amerikalılar oturdu. Kişisel deneyimlerimden yola çıkarak şunu söyleyebilirim ki, başka bir Başkan olsa böyle bir toplantıyı herkesin rahat koltuklarda oturabileceği ve yanında oturan kişiyle konuşmaya çalışırken bile kendini oldukça rahatsız hissedeceği özel çalışma odasında düzenlerdi. Carter ise açıkça, ihtiyaç duyduğu anda kendisine bilgi verebilmeleri için danışmanlarının tam yanında oturduğu resmi bir düzen tercih etmişti. Carter'ın dış ilişkiler uzmanlığı konusunda fazla sorumluluk almaması ve Beyaz Saray'daki geçmişinin pek uzun olmayışı bu durumu anlaşılabilir kılıyordu.

Tartışmayı başlatma görevi bana düştü. Bazı önemli konuları, özellikle de SALT-2 Anlaşması'na dair çözüme ulaşmamış birçok sorunu gündeme getirdim ve çözüme yönelik görüşlerimizi ortaya koydum.

Carter, "Son birkaç yılda bu anlaşma için yapılan çalışmaların tamamlanması içi süreci hızlandırmaya hazırız" diye yanıt verdi.

Ancak işin ayrıntıları konuşulmaya başlandığında karşılıklı mutabakatın pek de kolay olmayacağı ortaya çıktı. Konu nükleer balistik bir füzenin nelerden oluştuğunu tam olarak tanımlamaya gelince birtakım pürüzler ortaya çıktı. Her iki tarafın da uzun süredir biliyor olmasına karşın bu tür silahların nerede bulunduğunu açıklama konusunda da tereddütler yaşandı.

Sebatkar bir adam olan Carter, elinden gelenin en iyisini yaptı, ama Sovyetler Birliği'ndeki illeri ve bölgelerin adını telaffuz etmeye çalışırken anlaşılmaz bir gürültüden başka bir şey duyulmadı. Daha kötüsü, kısa sürede onun Sovyet-ABD ilişkilerinin en temel özelliklerini dahi kavramada güçlük çektiğini anladık. Bu nedenle, danışmanları Başkan'ın asıl dikkatini Sovyet ICBM'lerini sayısının azaltılması konusunda bizi ikna etmeye yoğunlaştırması konusunda kendisini sıkıştırıyorlardı. O da kendisine söylenen tek hecelik basit sözcükleri akılda tutmayı başarmıştı. Birden, birer sıra plastik Amerikan ve Sovyet füzeleri çıkartarak masanın üstüne koydu. Bariz bir şekilde Amerikalılarınkinden daha büyük olan iki Sovyet füzesini göstererek "İşte bunlar en çok korktuklarımız" dedi. Tatmin olmuş bir hali vardı ve belli ki sergilediği gösterinin gerçek bir tartışmanın yerine geçtiğini düşünüyordu.

Carter'ın asıl amacı kendinden öncekiler gibi Amerika'nın ana taarruz potansiyelini muhafaza ederken Sovyetler'in nükleer cephaneliğini azaltmaktı. Bizim iddialarımız ve dünya kamuoyunun baskısıyla zorla fikrini değiştirdi ve böylece ilerleme kaydedebildik.

Herkes kitaplardan ya da filmlerden bir atom patlamasının etkilerini bilir, ancak Carter -diğer Amerika başkanlarından farklı olarak- bu konuda kişisel tecrübesi olan biriydi. Genç bir denizaltı görevlisi olarak Amerika'nın ikinci nükleer denizaltısı *Sea Wolf* için *General Electric*'te plütonyum reaktörlerinin üretiminde çalışıyordu. Bir grup çalışanla beraber bozulan reaktörlerden birini tamir etmeye gönderilmişti ve tehlikeli bölgede bir dakikadan fazla kalarak bir yıllık radyasyon limitine maruz kalmıştı. Bu sıradan bir cesaret örneği değildi.

İnsanın aklına nükleer ölümün nefesini hissetmiş biri olarak Carter'ın nükleer savaşla ilgili her konuda farklı bir tavır sergileyeceği gelir, ancak Carter yaşadığı deneyimden ders çıkarmışa benzemiyordu.

Tartışmalar üç saati biraz aşkın bir süre boyunca sürdü ve bu sürede uzlaşma konusunda belirli ölçüde ilerleme kaydetmeyi başardık. Zorluklar hâlâ ortadaydı, ancak bunları çözmek için, çözüldüğünü

sandığımız başka konulara geri dönmek zorunda kalıyorduk. Aslında SALT-2 Anlaşması 18 aylık detaylı bir çalışmanın ve Carter ile Vance'in yaptığı bir düzine toplantının sonunda hazır olabildi. Hatta anlaşma Viyana'da imzalanmadan önce Carter anlaşmayı yürürlüğe koyma konusunda bazı çekinceler öne sürdü.

"Elbette her iki tarafında anlaşmayı onaylaması gerekir" dedi.

Sovyet tarafı ise "Bu anlaşma barış ve güvenliğin sağlanması için o kadar önemli ki hem SSCB'nin hem de ABD'nin yasama organları tarafından gecikmeden onaylanmalıdır" açıklamasında bulundu.

Zamanında fark ettiğimiz için Carter'ın onaylama konusundaki uyarısı tamamıyla yerindeydi.

Tarih 18 Temmuz 1979'du. Törenin gerçekleşeceği Hofburg Sarayı'nın Redoubt Salonu tören için donatılmıştı.

Beklenen an yaklaşıyordu. Avukatlar her satırı, biri anlamından sapar da anlaşmanın amacını tamamıyla değiştirir endişesiyle virgülüne kadar defalarca incelemişti. Sonuçta tüm dünya bunu bekliyordu.

İki lider de kalemi ellerine aldı, oturuşlarını ayarladı ve imzalarını attılar.

Henüz yerlerinden kalkmamışlardı ki yanımda oturan Savunma Bakanı Dimitri Ustinov'a sessizce "Ne dersiniz, birbirlerini öpecekler mi?" diye sordum.

Ustinov "Hayır" diye yanıt verdi. "Öpüşecek bir şey yok."

Bu nedenle Carter ilk hamleyi yapıp salondakilerin alkışlarıyla geleneksel sarılma ve öpüşme faslına geçerken ikimiz de hoş bir şaşkınlık yaşadık.

İki heyet daha sonra Sovyet, ABD ve Avusturya bayraklarıyla donatılmış locada Mozart'ın *Saraydan Kız Kaçırma* operasını izledi.

SALT-1 Anlaşması'nın çok ötesine geçen bu anlaşma tüm stratejik silahları kapsıyor ve nükleer silahların daha fazla sınırlandırılması ve azaltılmasına yönelik görüşmelerin devamı açısından bir köprü oluşturuyordu.

Viyana toplantısı boyunca liderler uluslararası pek çok konuda fikir

alışverişinde bulundu ve toplantıların devamına hazır olduklarını ortaya koydular. Bunu bana söyleyen kişi anlaşmadan duyduğu memnuniyeti gizlemeyen Cyrus Vance idi. Savunma Bakanı Harold Brown ile Genelkurmay Başkanı David Jones da aynı şeyi Ustinov'a söylemişti. Ancak ABD tarafından gelen bu dokunaklı açıklamalar gelecek hakkında güvenilir bir tahmin yürütmek için bir neden teşkil etmiyordu.

Carter yönetiminin gerek SSCB'yle, gerekse uluslararası ilişkilerde bundan sonra gerçekleştirdiği eylemler, anlaşmaya karşı çıkanları güçlendirme yönündeydi ve hatta yönetim açıkça anlaşmanın uygulanmasını engellemek için her yolu deniyordu. Bu şartlar altında Carter'ın anlaşmanın onaylanması için pek de üzerine düşmeden Kongre'ye yaptığı çağrılar, aslında daha önce üstlendiği sorumluluğu "yerine getiriyormuş gibi" görünmek amacıyla oynadığı bir oyundu. 1980 yılının Ocak ayında konunun belirsiz bir tarihe ertelendiğini açıkladı.

Stratejik dengeleri ABD ve NATO lehine değiştirmek için Vaşington artık askeri harcamalarını ciddi anlamda artırmıştı. Batı Avrupa'ya yeni ABD füzeleri konuşlandırılırken, NATO müttefikleri de aynı şeyi yapmaya zorlandı. Aynı anda Vaşington, hiçbir gerekçe sunmadan, silahların sınırlandırılmasına ilişkin bir dizi konuda başlayan görüşmeleri yarıda bıraktı.

Carter yönetimi Avrupa'da karşıt siyasi gruplar arasındaki ilişkilerin iyileşmesine yönelik süreci yavaşlatmaya koyulmuştu. Bu niyetleri ABD'nin görüşmelerin önünü tıkayan bir tutum sergilediği 1977 Ekimi'nden 1978 Martı'na dek süren Belgrad toplantılarında kendini belli etmişti. ABD, SSCB ile ticari ve kültürel bağları da koparma yönünde adımlar attı. Mevcut sözleşmeleri iptal ederek ve SSCB'ye hububat satışını ve "stratejik" olarak adlandırılan malların ihracını yasaklayarak yükümlüklerine uymadı.

Komik olaylar art arda geldi. Vaşington bundan böyle Sovyet politikalarını bir "bağlantı" ilkesine göre şekillendireceklerini açıkladı. Bu, işbirliğinin düzeyinin, Sovyetler Birliği'nin ABD tarafından usulsüzce kararlaştırılan şartlara ne kadar uyduğuna ve SSCB'nin kendi iç işlerine

ve üçüncü bir ülkeyle olan ilişkilerine bağlı olacağı anlamına geliyordu. Bu bağlamda ABD'de SSCB ve diğer sosyalist ülkelerde insan haklarının çiğnendiği iddialarını içeren bir propaganda kampanyası başlatıldı.

Vaşington giderek SSCB'ye karşı başlatılan ideolojik çökertme politikasını daha fazla benimserken, "Sovyet tehdidi" ve "Sovyet yayılmacılığı" gibi icatlarla beraber, bu konuya dair söylemler de Carter yönetiminin görüşmelerde en sevdiği malzeme haline gelmişti. Amaç kamuoyunu yanıltmak ve Vaşington'un asıl amacı olan silahlanma yarışını hızlandırma stratejisini gizlemekti.

Carter bu provokasyon kampanyasında bizzat rol aldı. Tıpkı televizyon reklamlarındaki oyuncular gibi konuşarak, ne zaman bir Sovyet yetkilisiyle karşılaşsa insan hakları konusunu açmayı kendine görev edinmiş gibi görünüyordu. Bu duruma ben de tahammül etmek zorunda kaldım.

Beyaz Saray'da tam da stratejik nükleer silahların kısıtlanması için ikinci bir anlaşmanın gerekliliğinden bahsederken, Carter birdenbire "Sorunu başka bir açıdan, insan hakları açısından ele almak istiyorum" dedi. Konuşma bir anda SSCB'nin muhalefetteki bir ismi serbest bırakmasına yönelik taleplere geldi.

Şöyle bir yanıt verdim: "Böyle bir toplantıdan Başkan'ın ağzından böyle bir sorunun gündeme taşınması karşısında ancak şaşkınlığımı dile getirebilirim. Sözü geçen muhalife gelince de adını daha önce hiç duymadığımı söyleyebilirim."

Sonradan ortaya çıktığına göre sözü geçen kişi yasalara uymayan ve dahası yasaları çiğnemek suçundan tutuklanıp cezaevine gönderilmiş bir suçluydu.

Amerikan tarafı masada kendi aralarında fısıldaşıyordu. Carter, sorusunu yineledi ve bu suçlunun salıverilmesinin "insan haklarına" uygun olacağını öne sürdü.

Bu konuşma bizim açımızdan sıkıcı olmaya başlamıştı. Carter'ın ısrarla üzerinde durduğu konu belli ki çok ciddi bir mesele değildi. Bu tamamıyla Sovyetler'in kendi iç meselesiydi ve aslında Başkan'ın ikti-

darını hoyratça kötüye kullanmasından başka bir anlam taşımıyordu.

Kendisine doğrudan "Hiçbir sonuç elde edemediğimize göre bu tür oyunları bırakma vakti gelmedi mi?" diye sordum.

Tartışma bu noktada sona erdi.

1960 ve 1970'li yıllarda yapılan Sovyet-Amerikan görüşmelerinde, insan hakları konusu son derece önemli olması nedeniyle her iki ülke tarafından da gündeme getirildi. Kendimize en önemli insan hakkı nedir diye sorsak, cevabımız net bir şekilde yaşama hakkı olurdu. Bu inkar edilemez bir gerçektir: Ancak hayatta olduğunuz sürece çalışma, barınma, eğitim, sağlık hizmetleri, göç etme ve diğer haklardan faydalanabilirsiniz. Buna dayanarak, silahsızlanma sürecinin hızlandırılması ve nükleer silahlar ile uluslararası ilişkilerde güç kullanımının sona erdirilmesi için mümkün olan ne varsa yapmayı kendime her zaman görev bildim.

Bazı Batı ülkeleri, insan haklarını oldukça dar bir açıdan ele almış ve çoğunlukla meseleyi insan haklarını SSCB'den göç etme konusuna indirgemeye yönelik basit klişeler uydurmuşlardır. Hepsi bu da değil: Çoğunlukla Yahudi asıllı bireylerin göç etme hakkının "Sovyetler'in samimiyetinin" mihenk taşı olduğu söylenmiştir. Göç etme hakkı diğer önemli sorunların çözümünde şart olarak koşulduğu için, üzerimizde baskı kurma çabası burada da sona ermemektedir.

Aslında Sovyet-ABD ilişkilerini düzeltebilecek birçok girişim göç sorununa ilişkin bitmek bilmeyen yeni koşullar öne sürerek kasten yavaşlatılmaya çalışıldı. Bunun acıklı bir örneği de 1974'te Kongre'de kabul edilen *Jackson-Vanik* anayasa değişikliğiydi. Bu maddeyle Sovyetler'in Yahudi göçüyle ilgili politikaları ileri sürülerek Sovyet-ABD ticareti donduruldu. Bu mantıklı bir karar mıydı? Bireylerin yaşama ve diğer temel haklarını güvence altına alabilir miydi? Elbette hayır.

Görüşmelerde çeşitli münferit göç vakaları önümüze getirildiğinde, bunları Sovyet yasalarının öngördüğü biçimde inceleyeceğimizi ve aileleri bir araya getirmenin mümkün olduğu durumlarda da yardımcı olmaya çalışacağımızı söyledik. Doğrusu gayretlerimizin sonuç verdiği,

Sovyetler'den göç eden Yahudilerin sayısının birkaç yıl içerisinde on binleri bulmasından da anlaşılabilir. Amerikalılar ise memnuniyetlerini dile getirmek şöyle dursun, aksine bazı "zorlu vakalara" müdahale ederek Sovyet karşıtı histeriyi kışkırtmaya çalışmışlardır.

Vaşington'la ilişkilerimizi düzeltmeyi gerçekten arzu ettiğimiz için, bazı özel göç olaylarında tavizde bulunduk. Karşılığında ne yazık ki; ulusal güvenlik nedenleriyle tümünü karşılayamayacağımız, giderek artan taleplerle karşılaştık. Bazı durumlarda haksız kararların ve gereksiz gecikmelerin yaşanmış olması da mümkündür. Ancak sonuçta bakılacak o kadar dava vardı ki, şüphesiz bazılarında bürokrasi sağduyunun önüne geçmiştir. Bu sorunlar başka devletlerin müdahalesiyle değil, ancak normal yollardan çözülebilir.

Sovyet toplumunda, *perestroyka* ve *glasnost* politikaları sonucu yaşanan demokratikleştirme sürecinde, göç hakkı konusundaki ihtilafı, düşmanlarımızın ekmeğine yağ sürebilecek bir malzeme olmaktan çıkartacak, şartların yaratılması konusunda elimizde iyi bir fırsat var.

Vaşington'un bir başka oyunu da Carter yönetiminin özel olarak oluşturduğu "acil müdahale güçleri" ile müdahale edebileceği dünyadaki bazı bölgeleri, keyfine göre "ABD için hayati öneme sahip alan" ilan etmesiydi. 20. yüzyılın ikinci yarısında uluslararası yasaların en temel ilkelerinin çiğnendiğine şahit oluyorduk. Bu tehlikeli fikrin yaratıcısı Carter'di ve onun görevde olduğu dönemde hemen uygulamaya kondu.

Kendi deneyimlerimden yola çıkarak şunu söyleyebilirim ki, Carter belli oranda iyi niyet sahibi bir insandı, ancak bu özelliği sadece savaş ve barışın tartışma konusu olmadığı zamanlarda ortaya çıkıyordu. 10 defa kadeh kaldırabilirdi ve bunu zekice bir şekilde yapardı. Buna karşın gündemde büyük sorunlar ortaya çıktığında, gözle görülür şekilde tedirgin bir hal alırdı.

Kendisinin ya da karşısındakinin soluklanması için tartışma esnasında bazen lafı değiştirdiği olurdu. Bu amaçla Beyaz Saray'daki bir toplantı öncesinde yaşlı bir bayanla beraber geldi.

"Sizi annemle tanıştırayım. Kendisi Beyaz Saray'da sık sık ziyaretime

gelir."

Başkan'ın annesi nazik ve konuşkan biriydi. Beni selamlayarak şu sıcak sözleri söyledi: "Tüm iyi Amerikalılar siz Ruslarla dostça ilişkiler kurmak istiyor Bay Gromıko."

Bu sözlerini zevkle destekledik. Ben de kendisine "Bu görüşünüzü paylaşan Amerikalıların bazıları toplantılarımıza katılabilseydi çok güzel olurdu" diye yanıt verdim.

Carter ve annesi muzip bir şekilde güldüler.

Carter döneminin büyük bir kısmında dışişleri bakanı görevini yürüten Cyrus Vance, Amerikan dış ilişkiler alanında ilginç ve önemli bir şahsiyetti. 1976 kampanyası sırasında Carter'in dış politika danışmanlığını yapmıştı. Öncesinde ikisi beraber David Rockefeller'ın 1973'de kurduğu ABD'den, Batı Avrupa'dan ve Japonya'dan iş adamları, siyasetçiler ve bilim insanlarının da içinde bulunduğu Üçlü Komisyon'da yer almışlardı. Amaç önde gelen kapitalist güçler arasındaki ortak politik ve ekonomik sorunları ele almaktı. Bu nedenle Carter'ın ona yönetiminin en üst kademelerinden birini emanet etmesi pek de şaşılacak bir durum değildi.

İşi son derece yoğundu ve elbette nükleer silahların geleceğine dair müzakereleri de içeriyordu. Hükümet siyasetinin girdabı içerisinde bir yandan diğerine savrulup durduğu için, yaradılışındaki iyimserliği korumaya gayret ediyordu. Toplantılarımızda sadece hükümeti lehine ne söyleyeceğini değil, bunu nasıl söyleyeceğini de son derece iyi biliyordum. Görüşleri bazen gerçekten de özgündü. Elbette ki resmi konumu savunurdu, ama bunu sıradışı bir rahatlıkla yapardı.

Olayları birçoğundan daha net kavrıyordu ve dış politikaya dair Carter'la aralarındaki farklılıklar dışişleri bakanı görevinin son bulmasına neden olmuştu. Aniden görevden ayrılmasının en büyük nedeni, Başkan'ın onayıyla İran'daki Amerikalı rehinelerin serbest bırakılması için Nisan 1980'de gerçekleştirilen feci eyleme, açıkça karşı çıkmasıydı.

Aleyhte gelişen bir olayın, sonunda kişinin lehine dönmesi siyasetçilerin başına sıklıkla gelen bir şeydir ve Vance örneğinde de böyle

olmuştu. İstifası yurtiçinde ve dışında onun sağlam ilkeler:e sahip bir siyasetçi olduğunun göstergesi olarak yorumlanmıştı. Artık hükümette yer almayan Vance, silahlanmanın sınırlandırılması ve dünyadaki siyasi havanın iyileşmesi için Amerikan hareketinin yetkili bir temsilci olarak görev yapıyor. Hükümette görev almadan önce deneyimli ve yetenekli bir avukat ve kamuoyunda tanınan bir siyasetçi olan Vance, saygın *Simpson, Thatcher ve Bartlett Hukuk Firması*'nda ortak olarak özel sektöre geri döndü. Buna karşın 1986'da İsveç Başbakanı Olof Palme'nin başkalığını yürüttüğü uluslararası silahsızlanma ve güvenlik komisyonunun çalışmalarına katıldı.

Vance ile konuşmaktan her zaman zevk almışımdır. Elbette farklı bir dünyadan geliyordu ama bu durum onun ABD ve SSCB arasındaki farklıklılları barışçıl yollardan ortadan kaldırmayı istemesine engel olmuyordu. Bana birkaç defa "Amerikan halkı savaş istemiyor, savaş riski onları korkutuyor. İki büyük gücün karşılıklı uzlaşmasının gerçekten mümkün olabileceğine inanıyorum" demişti.

Sovyet-ABD ilişkilerinin en kötü zamanlarında bile her zaman yerinde davranışlar sergileyen, Reagan yönetiminin bazı açıklamalarının aksine hiçbir zaman kötü bir söz sarf etmeyen Vance, bana Anthony Eden'ı epeyce anımsatıyor. Eğer bir eksiği varsa, o da Eden'ın taktik konusundaki yaratıcılığı olabilir. İyimser, canlı, enerjik ve yetenekli biri olarak rahatça "komünizm yanlısı" ya da "komünizm sempatizanı" olarak damgalanabilirdi, ama bu çok saçma olurdu. O sadece Amerikan toplumundaki, dünyaya kâr ya da açgözlülerin dar penceresinden bakmayan az sayıdaki insandan biridir.

Kısaca bahsetmem gereken bir diğer ABD dışişleri bakanı da Vance'in yerine atanan Edmund Muskie'dir. Kendisiyle Mayıs 1980'de Viyana'da Avusturya devlet anlaşmasının 25. yıldönümü kutlamalarında sadece bir defa karşılaştım. Beklenildiği üzere, Muskie, Carter yönetiminin genel yaklaşımını takip ediyordu. SSCB'ye karşı olan düşmanlığı açıkça ortadaydı. Muskie'nin söylediği her şey, Carter yönetiminin dünyadaki gerilimi artırma, Sovyet-ABD ilişkilerini kötüye

götürme ve nükleer konularda aramızdaki uçurumu derinleştirme yolunda ilerlediğini doğrulamaktaydı.

Carter'ın Vaşington'daki tavrı gibi, Muskie'nin Viyana'daki tavrı da açıkça Carter'ın Reagan'la girdiği başkanlık yarışında oy verenlerin gözünü boyamayı amaçlıyordu. Fakat işin komik yanı Carter'ın bunu yaparken işleri Reagan için daha da kolaylaştırmasıydı. Reagan'ın Cumhuriyetçi aday olarak çizgisi sadece dış politika alanındaki her başlıkta Carter'ın sağında yer almaktı: Carter sağa kaydıkça, Reagan da aşırı sağdaki destekçilerini memnun etmek üzere aynı yönde ilerliyordu.

Muskie'nin söylemleri ve hareketleri, ancak Reagan yönetiminde yaşanacaklarla kıyaslandığında oldukça aklı başındaydı. Muskie, Vaşington'da uluslararası ilişkilere olan soğukkanlı yaklaşımıyla tanınırdı, ancak dışişleri bakanı olduktan sonra bu ılımlı tavrı özellikle Sovyet-ABD ilişkileri ve nükleer silahlar konusunda Vaşington'un politikaları tarafından bastırılmıştı.

Bana uluslararası sorunların ele alındığı toplantılarda karşı tarafta Muskie'yi görmek isteyip istemediğim sorulsaydı, "Evet, ama ancak Muskie, Viyana'da yürütmeye zorlandığı politikaların yükünden kurtulursa" derdim.

Reagan yönetiminin iktidara gelmesiyle, Sovyet-ABD ilişkilerinde gerilim tırmandı ve bu durum uluslararası alanda soğuk bir havanın esmesine yol açtı. Yeni ABD yönetimi, yapılan anlaşmalara ket vurarak onları geçersiz kılmak ve SALT-2 Anlaşması'nda olduğu gibi işlevsiz olduklarını açıklamak suretiyle önceki iktidarların icraatlarını etkisiz hale getirmek için elinden geleni yaptı.

Ve bunların ardından Ağustos 1983'te yaşanan o gece geldi.

Bazen uluslararası alanda boyutu itibariyle ilk başta çok fazla anlam ifade etmeyen, ama hızla siyasi açıdan büyük önem kazanan olaylar meydana gelir. 31 Ağustos 1983 gecesi Uzakdoğu'da Sovyet devlet sınırını göz göre göre ihlal eden bir Güney Kore uçağının vurulması da böyle bir olaydı.

Bu olaya dair haberler tüm dünyada farklı tepkilere neden oldu.

Olay Madrid'de düzenlenen Dışişleri Bakanları Avrupa Güvenlik Toplantısı'nın son oturumundan birkaç gün önce yaşanmıştı. Vaşington çeşitli imalarda bulunarak olayı utanmadan SSCB'ye karşı propaganda malzemesi haline getirmek için kullandı.

ABD haber ajansları olup biteni yanlış ve çoğunlukla çelişkili bir biçimde anlatma yarışına girdi. ABD yönetimimin bu iftiralarda başrolü üstelenmesi bile çok manidardı ve biraz zekası olan herkesin kısa sürede farkına varacağı üzere, Vaşington aslında kendi uçağını savunmaktaydı; vurulan uçak Güney Kore'nin sadece bayrağını taşıyordu.

Bu sırada Madrid'de gerçek bir belirsizlik ortamı söz konusuydu. Herkes ne olacağını merak ediyordu. Her zaman olduğu gibi toplantının yarıda kesileceğini düşünen karamsarlar ve ABD için doğuracağı sonuçları düşünerek Vaşington'un o kadar ileri gidemeyeceğini düşünen iyimserler vardı. Ben ve diğer Sovyet delegeleri beklentimizin ne olduğuna dair soru yağmuruna tutulmuştuk. Sonuçta kahin değildik, ancak toplantının düzenlenmesini istemeyenlerin görüşmelere son vereceklerini açıkça belirttik. Toplantı 8 Eylül 1983'te başladı. İlk olarak bütün bakanlar kendi hükümetlerinin siyasetlerini ortaya koydu. NATO üyelerinin büyük bölümü uçak kazasına dair Vaşington'un açıklamalarına destek veriyordu. Buna karşın bazıları olayın trajik olduğunu, ancak Pentagon'un ve ABD özel servislerinin yaptığı açıklamalara itibar etmediklerini açıkça belirttiler.

Dışişleri Bakanı George Shultz, genel hatlarıyla SSCB aleyhinde bir konuşma yaptı.

Buna sert bir yanıt vermek zorunda kaldım: "Sovyet hava sahasının ihlali askeri istihbarat sağlama amacı taşımaktadır. Sovyet yönetimi adına Sovyetler Birliği'nin kendi sınırlarını koruma hakkına sahip olduğunu beyan ederim. Bu ülkemizin egemenlik hakkıdır. Diğer ülkeler de aynı hakka sahiptir."

ABD ve Sovyet yetkililerinin yaptığı konuşmalarla gerginlik doruğa ulaştı. Herkes neler olacağını görmeyi sabırsızlıkla bekliyordu; toplantı son mu bulacaktı yoksa devam mı edecekti?

Shultz ve benim, Madrid'de özel olarak görüşerek, Sovyet-ABD ilişkileri ile Avrupa'daki stratejik nükleer silahların sınırlandırılması gibi uluslararası alanda önemli konuları ele almamız önceden kararlaştırılmıştı. Toplantımızı konuşmaların ertesi gününde, şüphesiz daha önceleri yüksek rütbeli birine ait, şimdiyse ABD'nin Madrid'deki büyükelçilik konutu olan eski bir konakta gerçekleştirdik. Shultz'un gergin olduğunu anlamak hiç de zor değildi. İkimizde açıksözlü bir şekilde görüşlerimizi ifade ettik.

Doğrudan Sovyetler Birliği'ndeki insan haklarından bahsederek söze başladı.

Nazik bir biçimde şunu vurguladım: "Bu sadece bizim iç işlerimizle ilgili bir konu olduğu için bunu burada konuşmamız yersiz."

Shultz daha önce söylediklerini neredeyse aynı sözcükleri kullanarak tekrarladı ve "Başkan bunları söylemem için bana talimat verdi" diye ekledi.

Kendisine bir kez daha şunları söyledim: "Kendi iç işlerimizi bir başkasıyla tartışmaya hiç niyetimiz yok. Dışişleri Bakanı olarak Amerikan Başkanı tarafından size verilen talimatlara gelince, başka bir hükümetin temsilcisi olarak bunlar beni bağlamaz. Bu yüzden de bu küçük odayı terk edip uluslararası meseleleri danışmanlarımızın da bulunduğu bir ortamda tartışabileceğimiz yandaki geniş odaya geçmemiz daha iyi olmaz mı?"

Shultz'un yandaki odaya geçip daha geniş katılımlı bir toplantıya dahil olmaktan başka bir seçeneği kalmamıştı. Sovyet tarafı Dışişleri Bakan Yardımcısı V. G. Komplektov ve çevirmen V. M. Suhodrev'den, Amerikan tarafı ise Başkan'ın Sovyetlerle ilişkiler özel danışmanı Jack Matlock, Dışişleri Bakan Yardımcısı Richard Burt ve ABD'nin Moskova Büyükelçisi Arthur Hartman'dan oluşmaktaydı.

Tahmin ettiğim gibi Shultz masaya oturur oturmaz uçak kazasından bahsetmeye başladı. İtirazımı hiçe sayarak, Başkan'ın talimatları doğrultusunda hükümetinin konu hakkındaki görüşlerini ifade etmeye koyuldu. Shultz bariz bir şekilde ipleri ele geçirmeye çalışıyordu ve

ben de onu durdurmak zorunda kaldım.

"Vaşington'da önceden üzerine çalıştığınız planı uygulamaya geçirme teşebbüsünüze göz yumulamaz. Sovyet-ABD ilişkilerindeki belli başlı konuları, Avrupa'daki nükleer silahları ve dünyada gitgide artan gerilimi tartışmalıyız" dedim ve ekledim: "Eğer Dışişleri Bakanı önemli konularda tartışmaya katılmayacaksa, o zaman bizim için konuşmamızı gerektirecek başka bir şey yoktur ve toplantıyı sona ermiş sayarız."

ABD'nin herhangi bir Dışişleri Bakanı'nın bu kadar ısrarlı bir şekilde konuyu değiştirip kendi gündemini dayatmaya çalıştığı başka bir olay hatırlamıyorum. Shultz'un bir sonraki sözünü anlamak da bir o kadar güçtü: "Reagan yönetimi Sovyetler Birliği'yle yapıcı bir diyalog geliştirme çabası içindedir."

Aslında ABD açık ki çözüm aramakla ilgilenmiyordu ve bunu Shultz'a da söyledim. Daha sonra da nükleer silahsızlanmayla ilgili önemli konulardaki tavrımızı şu sözlerle ortaya koydum: "Uçak kazasının en önemli sorun olduğu iddiası abartılıdır. Dünyanın bir numaralı sorunu nükleer savaşı önlemektir."

Sovyet yönetimi adına şunları söyledim: "Dünya bugün çok tehlikeli bir uçuruma doğru itilmektedir. Nükleer felaketi önleme sorumluluğunun büyük bölümünün SSCB ve ABD'ye ait olduğu açıktır. Bize göre ABD, politikalarını gözden geçirmeli; Başkan ve yönetim, uluslararası ilişkilere yeni bir pencereden bakmalıdır. Nükleer silahların azaltılması bir yana, SSCB silahlanma yarışının sınırlandırılmasına yönelik birçok yapıcı öneride bulunmuştur ve ABD bunları reddetmiştir."

Ve devam ettim: "Sovyet yönetimi, ABD ve SSCB'nin nükleer bir felaket tehdidini ortadan kaldırma sorumluluğuna bağlı olduklarını varsaymaktadır. Her iki hükümetin de bu göreve bağlı kalmalarını öngören resmi nitelikte ortak bir belge bulunmaktadır."

Shultz sessizce oturuyordu.

Konuşmamı sürdürdüm: "Sovyetler Birliği sadece bu konuda çaba harcamakta ısrarlıdır. Kulağa çelişkili gelebilir ama bugünkü toplantı bize zor şartlar altında bile diyalogun hâlâ mümkün olduğunu göster-

mektedir. Kötü bir diyalog bile savaştan daha iyidir."

Bu, "Kötü bir barış iyi bir kavgadan daha iyidir" şeklindeki ünlü Rus atasözünün biraz değiştirilmiş bir versiyonuydu.

Shultz'a "Amerikan yönetiminin müzakere fikrinden vazgeçmediği konusundaki umudumuzu koruyoruz. Bu yüzden de Başkan'ı ve Dışişleri Bakanı olarak sizi sorumluluk bilinciyle uzlaşma arayışına, nükleer silah yarışı ve silahsızlanma sorunlarına dair görüş farklılıklarımızı asgariye indirgemeye yönelik her türlü fırsatı değerlendirmeye çağırıyoruz" dedim.

Ve sonra şunu sordum: "ABD, nükleer füzeleri Batı Avrupa'da konuşlandırma niyetini hayata geçirdiği takdirde, bunun arkasından ne gelir? Kaçınılmaz olarak Sovyetler Birliği de boş durmayacaktır. Eşit konuma gelmeye çalışacağız ve bunu başaracağız. Yeni güç dengesi daha yüksek seviyede olacağından, barış da aynı ölçüde hassas bir dengeye sahip olacaktır. Amerikan siyasetinin bizi sürüklediği nokta budur."

Shultz sadece oturduğu yerden beni dinliyordu.

Ben şöyle devam ettim: "Siz ve ben ülkelerimizin tavrını birbirimize iletip tarafların sunduğu önerileri hükümetlerimize bildirmekle yükümlüyüz." Bu noktada Andropov'un Avrupa'daki nükleer silahlarla ilgili önerisini tekrarladım.

Dışişleri Bakanı nasıl bir cevap verdi?

Shultz aynı şeyleri papağan gibi tekrarlayarak "Başka hiç kimse Başkan Reagan kadar barış fikrine kendini adamamıştır" dedi ve uçak kazası olayına geri döndü. Anlaşılan söylediğim sözlerin tek bir kelimesine bile aldırmamıştı.

Bu gerçeği kabullenerek konuyu Sovyetler'in bakış açısına getirdim: "Amerikan tarafını, Sovyetler Birliği'ne karşı ciddi ve kasıtlı bir eylem düzenlemekle suçluyoruz. Amerika'nın açıklamaları bu konudaki kanaatimizi değiştiremez. Uçak nasıl olur da yanlışlıkla, kabul edilmiş 500 kilometrelik hava koridorundan çıkıp, uluslararası sular yerine Sovyet Uzakdoğusu'ndaki son derece önemli askeri sahaya doğru iler-

ler ve sınırı geçip Sovyet hava sahasında iki saatten fazla uçar?"

"Bu uçak Sovyet hava sahasında uçarken, neden uluslararası ve Sovyet yasaları gözetilerek verilen uyarı sinyallerine ve iniş yapma emrine uymadı?" diye sordum.

Shultz, sorduğum hiçbir soruya cevap vermedi.

Sözlerime şu ifadelerle nokta koydum: "ABD yönetimini SSCB'ye karşı suç teşkil eden bir eylem düzenlemekten dolayı suçlamamızın nedeni budur ve bu olay ülkemizi hedef alan saldırılardan sadece biridir. Aynı zamanda, ABD yönetiminin SSCB'yi ve sosyal düzenimizi kötüleme konusunda diline doladığı sözlere de şiddetle itiraz ediyoruz."

Böylece Shultz ile yaptığımız konuşmanın sonuna geldik. 14 dışişleri bakanı ile yaptığım konuşmalar arasında sanırım en şiddetli olanı budur.

Madrid'teki görüşmeden önce ve sonra, Shultz'la her seferinde farklı bir gündemle ve genelde farklı bir üslupla gerçekleştirdiğimiz çeşitli görüşmelerde bir araya geldim.

New York'taki bir BM Genel Kurul toplantısında yaptığımız ilk görüşme oldukça uzundu. Ben görüşmemizin yapıcı bir sonuç getirmesini istiyordum, ama bu ancak karşı taraf da, önemli konulardaki farklılıklarımızı ele almaktan kaçınmadığı takdirde mümkün olabilirdi. Görünen oydu ki, Shultz sadece farklılıklarımızı dile getirme konusunda istekliydi; bunların üstesinden gelecek bir çıkış yolu aramakta değil. Bu kısa sürede açıkça net bir biçimde görülmüştü.

Sözlerine "Sovyetler Birliği'nin uluslararası alandaki eylemleri ve kendi güvenliğini garanti altına almak için yaptıkları, Birleşik Devletler için bir tehdit oluşturmaktadır" şeklindeki iddiayla başladı.

Bu tehdide kanıt sunmaktan ziyade, bizim bazı ülkeleri ABD'ye karşı kışkırttığımıza dair uydurma örnekler verdi ve SSCB'nin nükleer silahlarının ABD ve Batı Avrupa'yı tehdit ettiği açıklamasını yineleyerek sözlerini tamamladı.

Görüşmemiz devam etti. Shultz, zaman zaman kucağında ya da önündeki masada duran dosyaları karıştırıp bir şeylere bakıyordu.

Böyle zamanlarda nihayet sadede geleceğimizi düşünüyordum, ama bu hiç gerçekleşmedi. Bizler gerçekleri ve rakamları gözler önüne serdiğimizde, Shultz bariz bir şekilde rahatsız görünüyordu. Bunları çürütmeye bile çalışmadı. Örneğin, Vaşington ve müttefiklerinin çok endişeli olduğu orta menzilli füzelerimizin bu tür silahlar alanında, SSCB'ye, NATO karşısında bir üstünlük kazandırmadığını, sadece durumu eşitlediğini kanıtlayabildik.

Bu görüşmenin sonunda Vaşington'un kibirli bir şekilde SSCB'ye askeri baskı uygulayarak üstünlük elde etmeyi ümit ettiğinden emin olduk.

Shultz ile 18 Ocak 1984'te Stockholm'de yaptığımız bir sonraki görüşmede de farklı bir şey yaşanmadı. Fikirlerimiz arasındaki büyük farklılıklar yine açıkça hissediliyordu.

Sovyet tarafı Stockholm toplantısına başarı elde etme kararlılığıyla gelmişti. İki öneri sunduk. Bunlardan birincisi nükleer güce sahip tüm üye devletlerin Sovyetler Birliği'ni örnek alarak nükleer silahların ilk kullanımından vazgeçmeleriydi. İkincisi ise devletlerarası ilişkilerde güç kullanımını yasaklayan bir anlaşmanın imzalanmasıydı. Ayrıca mevcut katılımcılar arasında askeri alanda güven sağlamak için alınabilecek daha ayrıntılı ve kapsamlı önlemleri görüşmeye hazır olduğumuz da açıkladık.

Kısa sürede anlaşıldı ki, Shultz'un Stockholm'e getirdiği çantada New York ve Madrid'tekilerin aynısı vardı.

Amerikan ve yabancı medya kuruluşları bazen Shultz'u selefleriyle kıyaslıyor ve dış politika konularında daha pragmatist olması nedeniyle Haig'den daha iyi olduğunu öne sürüyor. Hatta son yılların en esnek dışişleri bakanı olduğunu bile söylüyorlar.

Süper güçlerin, savaş ve barış gibi önemli konularda yaşadıkları fikir ayrılıkları söz konusu olduğunda esneklikten bahsetmek zordur. Öncü konumdaki kapitalist devletin temsilcisi ve belli bir sosyal düzenin sözcüsü olarak Shultz, kaçınılmaz olarak özel bir şekilde programlanmıştı. Bu sıradışı Amerikalı devlet adamıyla uluslararası meselelere dair birçok

ilginç konuşma yaptım ve kendisinin sosyalizmi çökertme fikrinin kuru gürültüden başka bir şey olmadığını gerçekten anladığına inanıyorum. Eğer bu doğruysa, sadece bu bile onu kafaları komünizm karşıtı boş cümlelerle tıka basa dolu diğer devlet adamlarından üstün kılar.

Yine de Shultz'u kendinden öncekilerle karşılaştırmanın doğru olmayacağını düşünüyorum. Şüphesiz ki uluslararası iş hayatındaki geçmişi siyasi tartışmalarda faydalı olmuştur, ama bir devlet adamı olarak yöneten mi yoksa yönetilen mi olduğuna karar vermek benim işim değil. Bunu tahmin etmek oldukça riskli. Devlet adamları hakkında aceleyle yapılmış tanımlamalara her zaman şüpheyle yaklaşmışımdır. Bu tanımlamaları yapanlar, genelde sansasyon yaratmaya çalışan ve bu kişilere aşırı bağlılık gösterenlerdir.

ABD ve Sovyetler Birliği arasında gerilime yol açan Birleşik Devletler siyaseti, uzun zaman önce aklı başında Amerikalı siyasetçiler, toplumsal alandan isimler ve bazı önemli iş adamları arasında endişe yaratmıştı. Silahlanma yarışının olası tehlikelerine dikkat çekip, Vaşington'a karşıtlık yerine uzlaşmaya yönelmesi çağrısı yapan bu kişiler arasında Cyrus Vance, Edward Kennedy, Paul Warncke ve daha birçok kişiden bahsetmek gerekir. Anmaya değer bir diğer isim de eski diplomat ve saygın tarihçi George Kennan'dı.

Kennan ABD'de büyük bir üne sahipti. 30 yıldır ismi basında, dergilerde ve kitaplarda yer almaktadır. İlk olarak 1925'te diplomatik alanda ismini duyuran Kennan, Truman Doktrini ve Marshall Planı'nın yazarlarından biridir. Aynı zamanda SSCB ile ilişkilerde "güç siyaseti" fikrini destekleyen kuramcılardandır.

Kennan'la 1939 sonbaharında geçici olarak büyükelçi vekilliği yaptığı Moskova'daki ABD Büyükelçiliği'nde tanıştım. Genel hatlarıyla ABD siyasetinden, Avrupa ve Uzakdoğu'daki gidişattan bahsettik.

Sürekli olarak "Amerika'nın hedefleri, savaş sonrası düzen içerisinde hem Avrupa'da hem de daha geniş bir ölçekte, barışçıldır" diye tekrarlıyordu. Ayrıca ABD-Sovyet ilişkilerini iyileştirmek gerektiğini de söylemişti.

Kenan'ın, gündemdeki uluslararası olaylara dair ilginç görüşleri vardı ve o günlerde yürüttüğü görevin diplomatik kariyerinde sadece bir basamak olduğuna inanıyordum. Bence geçmiş tecrübesi biraz daha fazla olsaydı, durum bu şekilde gelişirdi; ancak Vaşington tam tersi yönde karar verecekti.

Kennan, Mart 1952'de SSCB büyükelçiliği görevine getirildi. Bu görev onun altından kalkamayacağı bir sınavdı. Bunun nedeni eğitimindeki eksiklik değil, her büyükelçinin olması gerektiği gibi, özellikle de elçi olarak atandığı ülke hakkında yorum yaparken "kabul gören" ile "görmeyen" arasındaki çizgiden haberdar olmayışıydı. Bu çizgi iki ülke arasındaki ilişkilere ve uluslararası koşullara göre değişiklik gösterebilmekteydi.

Kennan, 19 Eylül 1952'de Moskova'dan Londra'ya giderken Batı Almanya'daki Tempelhof Havalimanı'nda Sovyetler Birliği'ne yönelik düşmanca sözler söylemiş ve bunlar anında dünya basınına yansımıştı. Tüm koşulları gözeten Sovyetler Birliği, Birleşik Devletler hükümetine şikayetini iletmekle kalmayıp Kennan'ı *persona non grata* [istenmeyen kişi - ç.n.] ilan etti ve büyükelçilik görevinden alınmasını istedi. Kennan'ın Moskova'da kaldığı kısa süre ülke hakkındaki bilgisini artırması için yeterli değildi, ancak olayın Batı'da yarattığı kötü şöhret, konumunu yükseltmesine pek izin vermedi. Olayın ardından uzunca bir süre diplomatik çevrelerde adı geçtiği zaman, insanlar onun için "Sovyetler Birliği'nin *persona non grata* ilan ettiği büyükelçi" diyordu.

Kennan bugüne kadar bu "şöhretten" kurtulamadı, ancak hakkını vermek gerekir ki kişisel olarak aldığı yaranın ve kırılan gururunun üstesinden gelecek gücü kendinde buldu. Sovyet-ABD ilişkilerine dair birçok konuda Reagan yönetimi ve hatta kendinden önceki birçok kişiyle kıyaslanamayacak ölçüde daha tarafsız bir duruş sergilemiştir. Birçok defa farklı platformlarda SSCB ile ilişkilerin altının oyulması, Sovyet karşıtı histerinin kışkırtılması, silahlanma yarışı ve uluslararası gerilimin artması konularında yönetime karşı çıkmıştır. Hükümete sık sık çok geç olmadan anlayışa ve ılımlılığa dayanan bir yol bulması çağ-

rısında bulunmuştur.

Tüm bunlar Kennan'ın SSCB'ye ideolojik anlamda yakınlık duyduğun anlamına gelmez. Tersine, kendisi yüzde yüz ait olduğu burjuvazinin temsilcisi ve sözcüsüdür. Yine de, sosyalizm ve kapitalizm arasındaki farkların barışçıl rekabet çerçevesinde, aralarındaki sorunların ise silahlı çatışmayla değil konferans masasında çözülmesi gerektiğine yönelik basit gerçeği anlamıştı. Amerikan toplumunda ve iş dünyasında gittikçe daha çok insan bu görüşleri benimsemektedir.

Vaşington'un art arda gelen ekonomik alanda Soğuk Savaşı kışkırtma girişimleri uluslararası platformda başarısızlığa uğradı ve Amerikan iç siyasetinde de pek rağbet görmedi. Bunun bazı bölgelerde talebi azaltıp, işsizliği artırarak ekonomideki gerginliği tırmandırmaktan başka bir etkisi olmadı. Amerikan çiftçilerinin çıkarlarının zedelendiğini görerek SSCB'ye karşı uygulanan hububat ambargosunu kaldıran, petrol ve doğalgaz sanayisi için kullanılan araç gereçlere konulan ambargonun da aynı şekilde olumsuz sonuçlar doğurduğunu fark eden kesim, sağcı siyasetçilerdi.

Reagan yönetimi, her şeye rağmen, ekonomik ilişkilerde ve ticarette SSCB'ye karşı ayrımcı politikalar uygulamaya devam etti. Bu durum işbirliğini özendiren bir siyasi ortam isteyen Amerikan iş dünyasının önemli bölümünde huzursuzlukla karşılandı.

Armand Hammer, Amerika'nın önde gelen şirketlerinden biri olan *Occidental Petrol*'ün başkanıdır. Enerjik ve her zaman hareket halinde olan biri olarak, sürekli planlar yapar ve konuşmalarında 100 milyonlarca dolardan bahseder. Güçlü olduğu nokta, dozu iyi ayarlanmış toplumsal idealizm ile birleştirdiği siyasi gerçekçiliğidir. "Bir işadamı olup bitenlere ne pembe gözlüklerle, ne de siyah gözlüklerle bakmalıdır" diye konuşur.

Hammer'ın ailesi ABD'ye devrimden önce Rusya'dan göç etmişti. Amerikan iş dünyasında köklü bir isimdi, ama yine de eski günlerde Volga bölgesindeki nüfuslu kişilere özgü tez canlılığa ve tüccar babayiğitliğine sahipti. Küçük hesaplarla ilgilenmez, ancak rakamlar astrono-

mik olduğu zaman heyecan duyarlardı. Hammer için ölçek yeterince büyükse ve ortada bir kazanç ve heyecan yaratacak bir durum söz konusuysa işin mineral gübrelerle mi yoksa sanat eserleriyle mi ilgili olduğu önemli değildi. Onun dünyasında bu önceliklere sahip olmayan biri ayaklar altına alınırdı.

Bir keresinde bana "İş yapmak benim için bir çeşit spor. En büyük fark, bir nedenle kader bana sermayemi büyütme şansı verdi" dedi. Belki az belki çok, ama her zaman kâr. Sözlerine şunu da ekledi: "Şu bir gerçek ki hayatta başarısızlıklarımdan çok başarılarım oldu."

Tüm bunlar deneyimi, doğuştan zekası ve hatta birtakım yeteneklerinin bir sonucuydu. Kaderin yüzüne güldüğünü söylemek yetersiz bir ifade olurdu.

İç savaşı takip eden zorlu dönemde, Hammer Rusya'daydı ve Lenin tarafından ağırlandı. Kendisine okuma yazma alanındaki geriliğe karşı düzenlenen kampanyaya yardım etmesi için çalışma izni verildi. Benim de aralarında olduğum milyonlarca çocuk, ilk harflerini üzerinde Hammer damgası bulunan kalemlerle yazdılar. Hammer için bu bir işti ve kâr getiriyordu. Sovyet endüstrisi kısa sürede kalem kıtlığına son vermeyi başardı ve Hammer'ın tekeli çöktü, ancak Sovyetler Birliği'yle iş yapma hevesi her zaman canlı kaldı.

Roosevelt döneminde ön planda olmamasına karşın, fikirleri Başkan'ın genel siyasi çizgisine göre şekillenmişti. Sovyet-Amerikan ilişkilerinin durumu ne olursa olsun, Hammer, SSCB ile ticaret yapmaktan yana oldu. Şüphesiz Amerika'nın büyük iş dünyasında kendi başına buyruk biridir, ancak büyük işletmelerin onu ihtiyatla takip ettiğini fark etmiştim. Onun Sovyetler Birliği'ne yönelik dostça tutumundan hoşlanmıyorlar. Hammer ise bunu bilmesine karşın tutumunu değiştirmiyor.

28 Eylül 1984 günü, Sovyet-ABD arasında üst düzeydeki ilişkilerde yaşanan dört yıllık aranın ardından, Başkan Reagan ile ilk defa bir araya geldim. O ana kadar Sovyet-ABD ilişkilerini ya da Sovyet yönetimi ile yapılan görüşmeleri hiç umursamadığı izlenimi veriyordu.

Tahmin edilebileceği gibi, 1984 Başkanlık seçimleri kampanyasında

danışmanları aniden iki süper güç arasındaki siyasi iletişim eksikliğinin Reagan'ın imajına zarar vereceğini fark ettiler.

Bu nedenle, 1984 Eylülü'nün ikinci yarısında Birleşmiş Milletler Genel Kurul toplantısına heyet başkanı olarak uçarken, Başkan Reagan ile görüşme davetiyesi cebimdeydi.

Dışişleri Bakan Yardımcısı Kornienko ve Sovyet Büyükelçisi Dobrının ile beraber Beyaz Saray'daki *Oval Ofis*'te Başkan'la iki saatlik bir görüşme yaptık. Başkan Yardımcısı George Bush, Dışişleri Bakan Yardımcısı George Shultz, Savunma Bakanı Caspar Weinberger, Hazine Bakanı Donald Reagan ve Başkan'ın danışmanları James Baker, Edwin Meese, Robert Macfarlane, Micheal Deever ve diğer kıdemli Beyaz Saray ve dışişleri bakanlığı yetkililerinin de katıldığı görüşme, öğle yemeğine kadar sürdü.

Gergin bir konuşmaydı ve kaçınılmaz olarak fikir çatışmaları söz konusuydu. Başkan'ın sözlerinin özünde yatan şuydu: "Neredeyse bütün Sovyet planları Batı'daki kapitalist düzeni çökertmeyi amaçlamaktadır. Bu yüzden de ABD, teslim olmakla ölmek arasında asla bir seçim yapmak zorunda kalmamak için silahlanmalıdır."

Bu görüşe şiddetle karşı çıktım ve şunları söyledim: "Bizim siyasi felsefimizin özünde şu vardır. Tarihi gelişim sürecinde, sosyal bir düzen kaçınılmaz olarak bir başkasıyla yer değiştirir. Elbette bizler kapitalist düzenin sosyalist düzene dönüşeceği görüşündeyiz. Buna insanların yarın sabah güneşin doğacağına inandığı gibi inanıyoruz, ancak bu süreç doğal yollardan, tarihi gelişimin bir sonucu olarak ortaya çıkacaktır. Siyasi ve askeri gözdağı politikalarından yana değiliz ve kimse bizi Amerika'nın ya da başka bir ülkenin toplumsal yapısını zorla değiştirmekle suçlayamaz. Böyle bir planımız yoktur ve hiç olmamıştır."

Başkan daha sonra Sovyetler Birliği'nin askeri gücünün Batı için tehlike oluşturduğu yönündeki bildik teoriyi dile getirdi.

Kendisine şu soruyu yönelttim: "Savaşın ardından, silahlar sustuğu zaman dünyanın her yerine askeri üsler kuran kimdi? Birleşik

Devletler'di. Bu üsleri tasfiye etme ve silahsızlanma sürecini başlatma girişimlerimiz başarısızlıkla sonuçlandı. ABD tüm girişimlerimizin önünü tıkladı."

Konuşmamı sürdürerek, "ABD ve Batılı müttefikleri acımasız bir silahlanma süreci başlatmıştır. İzledikleri yol 'Bize daha çok silah verin!' afişleriyle donatılmıştır. Bunun arkasında açık bir şekilde SSCB'nin kaynaklarını ABD'den önce tüketeceği ve sonunda teslim olmak zorunda kalacağı hesabı var."

"Bu hiçbir zaman gerçekleşmeyecek, Sayın Başkan" dedim. "Elbette silahlanma yarışı bizi maddi ve düşünsel alanda büyük çapta kaynak tüketmeye zorlamaktadır. Ancak mücadeleye devam edeceğiz. Benzeri görülmemiş bir vahşetin yaşandığı savaşta mücadeleden vazgeçmedik. Halkımız sağlam iradelerini ve ellerindekiyle idare edebilme yeteneklerini kanıtlamışlardır. Bizler verdiğimiz büyük kayıplara rağmen zafer kazanmış bir halkız. Bu nedenledir ki, SSCB'ye karşı askeri üstünlük elde etme ümidiniz gerçekçi değildir. Bu planlardan artık vazgeçilmelidir."

"Her iki ülke de şu anda büyük silah rezervine sahip. Her ikimiz de nükleer silahlar dağının üzerinde oturuyoruz ve yenilerini üretmeye devam ediyoruz. Dağ gitgide büyüyor. İnsan bundan sonra neler olacağını merak ediyor Bu dağ ne kadar büyüyebilir?" diyerek sözlerimi tamamladım.

Tüm bunları dinledikten sonra bile Reagan, hükümetinin silahlanma politikasını savundu. Hatta koltuğunun yakınındaki masanın çekmecesine uzanıp Sovyet silahlarının Amerikan silahlarından daha hızlı arttığını gösteren şemalar çıkardı. Elbette konuşmasında iletişim, toplantı ve diyalog gibi süslü sözlere de yer verdi, ama bunlar içi boş sözlerdi ve ülkesinin siyasi gidişatını daha olumlu bir yönde değiştireceğine dair herhangi bir ima da taşımıyordu.

Yine de her şey göz önünde bulundurulduğunda, Başkan'ın, Sovyetler Birliği üzerinde baskı kurma girişimlerinin, onu hiçbir yere götürmeyeceğinin farkında olduğunu düşünüyordum.

Görüşmenin ilerleyen dakikalarında, Shultz'a: "ABD'nin Hitler kar-

şıtı koalisyonun yaptığı tarihi anlaşmalara bağlılığı konusundaki beyanlarıyla şimdiki Amerikan uluslararası siyaseti arasında bir tutarsızlık var" dedim.

Shultz, ABD'nin tutumunda bir değişiklik olmadığını gösterme endişesiyle "ABD, Avrupa'daki sınırlar da dahil olmak üzere anlaşmayla ilgili yükümlülüklerine bağlıdır" dedi.

Bu sözlere yanıt olarak "Bunu duyduğumuza sevindik, ama bunun uygulandığına dair bir kanıt var mı? Sovyetler Birliği geçmişteki anlaşmalara uymak istiyor ve bu tavrını sürdürecek. Amerikalıların altına imza attıkları sözleri tutmasını bekliyoruz" diye konuştum.

Görüşmeler sırasında Reagan da heyetin geri kalanı gibi oldukça nazikti. Kendi içlerinde hissettikleri gerilime karşın hiçbir soğukluk hissetmedim. Ne de olsa, Başkan son dört yıldır sürekli olarak SSCB'ye karşı dostça olmayan sözler sarf etmekteydi. Ellerimizi kararlı bir şekilde sıktı. Fotoğraf çekildiği sırada, açıkça görülen bir merakla gözlerini konuklarından ayırmadı ve koltukta otururken durmadan kıpırdanmayı sürdürdü.

Beyaz Saray'daki uzun ayaklı İngiliz saatlerinin sayısına şaşırmıştım. Bunları toplamak Başkan'ın hobisi olmalıydı. Öğle yemeği yediğimiz odanın yanında küçük salonda oda orkestrası klasik müzik çalıyordu. Nancy Reagan da bizi selamlamak için oradaydı, ancak yemekte bize katılmadı.

Başkan eşini benimle tanıştırdığında, onun enerji dolu ve kendinden emin bir kadın olduğunu düşündüm. Yaptığımız kısa konuşmanın içeriğini vakit geçirmeden hazır bekleyen Amerikalı gazetecilere aktardı. Haber basında şu şekilde yer aldı:

"Gromiko, eşimle beraber geldi. Tanışmamızın ardından, birlikte kadeh kaldırmamızı önerdi. Kendisi kızılcık suyu içiyordu, benim bardağımda da soda vardı. İkimiz de sıkı içiciyiz! Sonra bana döndü ve 'Eşiniz savaştan mı yoksa barıştan mı yana?' diye sordu. 'Tabi ki, barıştan' diye yanıtladım. Bu onu şaşırtmışa benziyordu. Bana 'Bundan emin misiniz?' diye sordu, ben de 'Evet' diye cevapladım. 'O halde neden önerilerimizi kabul etmiyor?' dedi. Bense 'Ne

önerisi?' diye sordum. Tam bu esnada insanlar geldi ve konuşmamız yarım kaldı. Tam öğle yemeğinden önce yanıma tekrar gelip 'Gece Başkan'ın kulağına barışı fısıldamalısınız' dedi. Ben de 'Oh, elbette' dedim ve 'Ama sizin kulağınıza da aynısını fısıldayacağım' diye ekledim. Bunun üzerine Gromıko gülümsedi."

Basına verdiği demeç konuşulanlara oldukça yakındı.

Görüşmelerde başrolü, hem *Oval Ofis*'te hem de öğle yemeğinde resmi cevapların çoğunu veren Shultz üstlenmişti. Weinberger, *Oval Ofis*'teki görüşmeye katılmadı ve yemekte de bir kenarda oturmayı tercih etti. Konuklarla gerçekleştirilen sohbete dahil olmaya çalıştıysa da, Reagan konuşmaya başlar başlamaz susuyordu. Bush da hislerini belli etmeden oturuyor ve görüşlerini ifade etmek için hiçbir girişimde bulunmuyordu.

Birkaç gün sonra, heyetlerimiz arasındaki görüşmelerin tamamlanmasının hemen ardından Başkan Reagan aniden, "Sizinle baş başa kısa bir görüşme yapalım mı, Bay Gromıko?" diye sordu.

"Elbette" diye karşılık verdim.

Ayakta sohbet ettik.

Başkan konuşmaya başladı: "Açık yüreklilikle söylemek isterim ki, ABD ve SSCB arasındaki ilişkileri yoluna koymanın yolunu bulmak için elimden geleni yapıyorum. Bu konuya kafa yoruyorum, ama hiçbir şey olmuyor. Bunun nedenini anlamaya çalışıyorum." Bir süre duraksadıktan sonra konuşmasına devam etti: "Sanırım bu durum ülkelerimiz arasında gelişen güvensizlik alışkanlığından kaynaklanıyor."

"Bariz bir güvensizlik gerçekten de söz konusu" diye yanıt verdim. "Ama asıl sorun şu ki, Amerikalılar, Sovyetler Birliği'ni hiçbir şekilde gerçeği yansıtmayan saldırgan planlar yapmakla suçluyor. Siz bile henüz sona eren görüşmelerimizde bu tür planlardan bahsettiniz. Lenin hiçbir zaman kapitalizmin güç kullanılarak sona erdirilmesi gerektiğini söylememiştir. Birisi bu sözleri uydurdu ve sizlere aktardı. Sizler de her seferinde inkar etmemize rağmen bunu tekrarlayıp duruyorsunuz."

Reagan, sessizce dinledi. Bir kere bile Lenin'in bu sözde söyleminin kaynağını araştırdığını sanmıyorum, ama tabi araştırsaydı bile gerçek

olmadığı için, buna dair bir kaynak bulamayacaktı. Ona baktığımda, yüzündeki ifadeden bana inanıp inanmadığını anlayamadım. Ancak bir daha bu konu hakkında Beyaz Saray'dan bir şey duymadım.

İlişkileri yoluna koymak için bir yol aradığına dair söylediklerine gelince, Başkan'a şunları ifade ettim: "Her zaman olduğu gibi Sovyetler Birliği, gerilimi azaltmak için işbirliği yapmayı samimi olarak istiyor. Bunun tüm Sovyet yönetiminin görüşü olduğunu söylemekle görevlendirildim. ABD'nin de aralarında bulunduğu kapitalist ülkelerle olan ilişkilerimize dair uzun vadeli politikamız konusunda da, barış içinde birlikte yaşama ilkesine bağlıyız. Toplumsal düzenlerini ortadan kaldırmak adına hiçbir kapitalist ülkeye karşı şiddet kullanmayı planlamıyoruz, planlamadık da. Yine de toplumsal gelişimin olağan seyrinde daha üstün bir sistem olması dolayısıyla sosyalizmin zafere ulaşacağına inanıyoruz."

Buna karşın bundan sonraki görüşmelerin hiçbirinde, Başkan ya da temsilcilerinden biri, farklı toplumsal sistemlere sahip iki ülkenin barış içinde bir arada yaşama fikrini desteklemekten bahsetmedi. Başkan, Genel Sekreter Gorbaçov ile 1985'te Cenevre'de ve 1986'da Reykjavik'te yaptığı ve her ikisi de ilişkilerimiz açısından büyük öneme sahip görüşmelerde, ABD'nin bu ilkeye sahip çıktığına dair hiçbir açıklamada bulunmadı.

Sovyet-ABD ilişkilerinin tarihi boyunca, birçok farklı yönetimle karşı karşıya geldik. Amerikan yönetimi gerçekçi bir tutum takındığı zaman, ilişkilerimiz iyiye gitti ve bu durum dünyaya da olumlu şekilde yansıdı. Gerçekçilikten eser olmadığı zamanlardaysa, ilişkilerimiz kötü yönde ilerledi ve bu dünya çapında da aynı şekilde olumsuz etki yarattı.

Gerçek bir ilerlemenin yaşanabilmesi için siyasi irade şarttır. SSCB bu iradeye sahiptir. Amerikalılar da aynı iradeyi gösterebilirse, bizi ayıran birçok sorun çözülebilir.

8 Aralık 1987'de orta ve kısa menzilli füzelerin ortadan kaldırılmasını öngören antlaşmanın imzalanmasıyla, yeni bir dönem başladığını düşünüyorum. Umalım bu yeni dönem kalıcı olsun.

XVIII
Diplomatlar ve başkaları

Diplomat olduğum süre boyunca hayatımda sadece bir defa 1952'de bir smokin, daha doğrusu bir *frak* giydim. Altın sırmalı üniformalı ve silindir şapkalı iki uşak basamakta yerlerini alırken ben de, başıma takmaya cesaret edemediğim silindir şapkam elimde geniş at arabasına oturuyordum. İyi eğitimli atlar ağzı açık bize bakan Londralıların ve turistlerin arasından geçerek bizi Londra sokaklarında gezdiriyordu.

Bu onlar için olduğu kadar benim için de çarpıcı bir sahneydi. Bir süredir kralları ve soyluları olmayan Sovyetler Birliği'nin bir vatandaşı olarak ben aristokrat kıyafetleri içinde İngiltere Kraliçesi'yle buluşmaya gidiyordum! Protokol gereği, büyükelçi ve Sovyetler Birliği'nin tam yetkili temsilcisi unvanıyla güven mektubumu sunmak üzere Buckingham Sarayı'na doğru yol alıyordum.

Tam bu sırada devrimden sonra Londra'nın ilk Sovyet büyükelçisi olan Maksim Litvinov'u düşünüyordum. Kendisini, St James Sarayı'ndan ziyade İngiliz işçi sınıfına akredite olmuş gibi sunmuştu, ancak Lenin bunu sert bir dille eleştirmiş ve onu bu yüzden azarlamıştı.

Bu diplomatik anakronizmler hâlâ yaşanmaktadır. 1986'da Sovyetler'in İspanya Büyükelçisi S. K. Romanovski, İspanya Kralı'na güven mektubunu sunmak üzere birkaç çift atın çektiği antik bir arabada, muhteşem ortaçağ kıyafetleri içinde Moritanyalı şövalyeler eşliğinde Madrid sokaklarından geçmişti.

Bizler toplumsal düzeni bizimkinden farklı devletlerle bir arada var olabilmeliyiz. Diplomatik protokol kuralları ülkemizin itibarını ya da diplomatlarımızın şahsi itibarını zedelemediği sürece neden onları kabullenmeyelim ki? Üstelik bu kuralları kabul ederek o ülkeye olan saygımızı da göstermiş oluyoruz. İşte bu yüzden bir Sovyet diplomatı, herkes bunlar olmadan da işini gayet iyi yapacağını bilse de, bazen frak ya da silindir şapka giyer.

Çiçerin

Sovyet diplomasisi alanında en tanınmış isimler arasında Georgiy Vasilyeviç Çiçerin geliyordu. St Petersburg'da aristokrat bir ailenin oğlu olarak doğmuş, Çarlık Dışişleri Bakanlığı'nda görev yapmış, 1904'te devrim hareketine katılmış ve yurtdışına giderek Birinci Dünya Savaşı yıllarını Londra'da geçirmişti. Menşeviklerden ayrılıp Bolşeviklere katılmış, 1917 yazında savaş karşıtı ajitasyon yapmak suçundan tutuklanıp Brixton Cezaevi'nde hapis yatmıştı. Yeni Sovyet hükümeti Ocak 1918'te salıverilmesini sağlamıştı.

Lenin, Çiçerin'in engin bilgisine ve kavrama yeteneğine hayrandı, bu yüzden de Mart 1918'de uluslararası alanda yaşanan zorlu siyasi süreçte onu dışişleri bakanı olarak ataması hiç de şaşırtıcı bir durum değildi. Çiçerin Lenin'le beraber çalışarak ve bizzat ondan emir alarak kelimenin tam anlamıyla "Lenin okulundan mezun" bir diplomat oldu.

1922'de Cenova'da düzenlenen uluslararası konferansta Sovyet heyetine Lenin'in başkanlık etmesi bekleniyordu, ancak kendisi gidemediği için yerine Çiçerin'i gönderdi. Kıvrak zekası ve yabancılarla ilişkilerdeki kayda değer tecrübesiyle Çiçerin, konferansta genç Sovyet devletinin çıkarlarını başarıyla savundu.

Çiçerin, Lenin'in talimatları doğrultusunda barış içinde bir arada yaşama ve farklı sosyal düzene sahip ülkelerarası ekonomik işbirliği tezini geliştirdi. Bunun yanı sıra Çiçerin, Rapallo yakınlarında düzenlenen Cenova Konferansı'nda Sovyet Rusya adına kapitalist Almanya ile diplomatik ilişkiler kurulmasını ve iki ülke arasındaki belli başlı farklılıkların çözüme kavuşturulmasını öngören anlaşmanın imzalanması-

nı sağladı. Lenin bunu, devletlerarası ilişkilerde "tek doğru yaklaşım" olarak gördü ve barış içinde yaşamayı evrensel silahsızlanma ihtiyacı ile ilişkilendirmeye devam etti. Bu insanlık tarihinde bu konuda yapılan ilk öneriydi.

Çiçerin aynı zamanda Türkiye, İran ve Afganistan ile yapılan anlaşmalara imza atan kişidir. 1930 yılına kadar dışişleri bakanı olarak görev yaptı ve 1936'da hayatını kaybetti.

Litvinov

Kendisinden sonra koltuğa oturan ve gerçek adı Maks Vallah olan Maksim Maksimoviç Litvinov, bu görevi V. M. Molotov'a devrettiği Mayıs 1939'a kadar sürdürdü ve daha sonra Aralık 1941'de ABD'ye büyükelçi olarak gönderildi.

Molotov'un Haziran 1942'de Vaşington'a yaptığı ziyaret sırasında, üçümüz Appalachian Dağları'na doğru arabayla giderken, Litvinov ve Molotov arasındaki bir konuşma beni çok şaşırtmıştı. Fransız ve İngilizlerden bahsediyorduk ve Molotov bu ülkelerin Hitler'i SSCB'ye karşı savaşa iten savaş öncesi politikalarını sert bir dille eleştirdi. Diğer bir deyişle partinin resmi tutumunu dile getirdi. Litvinov aynı fikirde değildi. Bu 1939 yılında dışişleri bakanlığı görevinden alınmasının temel nedeniydi, ancak o yine de hâlâ inatla İngiltere ve Fransa'nın, Sovyetler Birliği'ne katılmayı ve SSCB'ye karşı düzenlediği tarihi saldırıdan önce Hitler'i geri püskürtmeyi reddetmelerini savunuyordu. Görevinden bu görüşleri yüzünden alınmasına karşın, Litvinov bunları Molotov, dolayısıyla da Stalin'in önünde savunmaya devam ediyordu.

Partimizin ve halkımızın şiddetle kınadığı ve uluslararası ilişkilerde bir ihanet simgesi olan Münih'i ve sonuçlarını idrak edemeyen birini dinlemek çok garipti.

Molotov'un bu tartışmayı Moskova'ya dönünce Stalin'e aktaracağından emindim ve sonuç olarak Litvinov'un ABD'deki büyükelçilik görevinin geleceği pek parlak değildi. Öyle de oldu. Bir yıldan daha kısa bir süre sonra büyükelçilik görevine ben getirildim.

Kollontay

İlk Sovyet hükümetinin öteki seçkin üyeleri arasında Aleksandra Mihailovna Kollontay bulunuyordu. Baltık kökenli aydın bir ailenin çocuğu olarak devrim hareketine kapılmıştı. Savaşın ortasında Menşevizm'den Bolşevizm'e kayarak bir bakıma siyasi açıdan dalgalanma dönemi yaşamıştı, ancak Lenin tarafından fark edildi ve 1919'da kadınlar arası çalışma bölümünün başına getirildi. 1923'ten 1952'ye dek diplomat olarak görev yaptı. Önce dünyanın ilk kadın büyükelçisi olarak Norveç'e, ardından kısa bir süre için Meksika'ya ve sonra da İsveç'e büyükelçi olarak atandı.

Başkentlerinde büyük bir sosyalist ülkenin elçiliğini bulundurma fikrine tüm ülkelerin alışamadıklarını göz önüne alırsak, Kollontay'ın gerçekten çok başarılı olduğunu söyleyebiliriz. Monarşiler ve burjuva cumhuriyetleri sonunda bu duruma alıştı ve Sovyetler Birliği'nin bir kadın, üstelik Lenin'i tanıyan bir kadın tarafından temsil edilmesi, Kollontay'ın işini kolaylaştırdı. Birkaç dil bilen, sivri dilli ve zeki bir kadın olarak, tartışmalarda görüşlerini ustalıkla ifade edebiliyordu.

Kendisiyle 1949-50 yıllarında Moskova'da tanıştım. O sıralar hastaydı ve geçirdiği felç nedeniyle tekerlekli sandalyedeydi. Ailem ve ben onunla aynı dinlenme tesisinde kalıyorduk ve çok da iyi anlaşıyorduk. Benim gibi 40 yaşında ve görece genç biri için o, devrimin yaşayan tarihiydi ve sadece bunun için bile saygıyı hak ediyordu.

Onun işlerini kolaylaştırmak adına elimden ne geldiyse yaptım. O günlerde eski coşkulu halinin soluk bir gölgesi olsa da, özellikle, yaptığımız bir konuşmayı çok iyi anımsıyorum. Ona Meksika'yı sormuştum, ama oradaki çalışması hakkında söyleyecek pek fazla şeyi yoktu. Son 15 yılını geçirdiği İsveç'teki günlerinden bahsetmeye daha istekliydi.

"Düşünün Andrey Andreyeviç" dedi, "Bir zamanlar İsveç'te *persona non grata* [istenmeyen kişi - ç. n.] ilan edilmiştim ve polis ile yerel güvenlik tarafından ülkeden atılmıştım. Bu devrimden önce, partimizin hâlâ yer altında faaliyet yürüttüğü ve Rus sosyal demokrat-

larının bazi başkentlerde veba kadar korku yarattığı dönemde yaşandı. Ama yıllar geçti ve Sovyet hükümeti bir zamanlar Stockholm'den sürülen aynı Kollontay'ın büyükelçi olarak kabul edilmesi talebinde bulundu. İsveçliler ya adımı hatırlamıyordu, ya bir başkası olduğumu düşünüyorlardı, ya da belki de çok iyi biliyorlardı da benim yüzümden Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini bozmak istemiyorlardı; bilemiyorum. Muhtemelen asıl sebep sonuncusuydu, ama bir şekilde onay verdiler ve ülkeye alındım. Burada Kral, Başbakan ve Dışişleri Bakanı tarafından ağırlanıyordum. Yine de, İsveçlilere birkaç defa yaptıkları üzere Nazilerin provokasyonuna alet olup tarafsızlıklarını bozmamalarını hatırlatmak için sık sık bir nedenim oldu ki bunu birçok kez başaramadılar. Baltık'ın öteki yakasında ölen halkımızı düşünmekten hiç vazgeçmedim."

Bunları söylerken kendini tutamayıp gözyaşlarına boğuldu. Tekerlekli sandalyesinde güçsüz ve yaşlı bir kadın gibi görünüyordu. Onu yatıştırmaya çalıştım. Ona acı dolu anıları hatırlattığı belli olan sorular sorduğum için üzülmüştüm.

Molotov

Şüphesiz ki, Vyaçeslav M. Molotov Sovyet diplomasi tarihinde çok özel bir yere sahiptir. Bir yandan bir dizi üst düzey parti işini yürütmeye devam ederken, bir yandan da 1939'da Litvinov'dan dışişleri halk komiseri görevini devraldı. 1946'da ismi değişen görevi, dışişleri bakanı olarak 1949'da A. Y. Vışinskiy'e devrettikten sonra, 1953'ten 1956'a dek tekrar yürüttü. Gerçekten Stalin dönemi boyunca ikinci adam görevini üstlendi.

Elbette, dış politikanın ana ilkeleri Politbüro tarafından belirleniyordu, ama orada bile asıl belirleyici olan Stalin'in fikriydi ve o da diğer ülkelere ilgili bir dizi konuyla ilgilenmesi için Molotov'u görevlendirmişti. Molotov, ABD, İngiltere ve diğer Batılı ülkelerde dış politika alanında "sertlik yanlısı" olarak anılıyordu, ama aslında partiden ve Merkez Komite'den daha uzlaşmaz değildi.

Stalin'in ona karşı tavrının zaman zaman değişiklik gösterdiği doğruydu ancak, savaş zamanında ve sonrasında Müttefikler arasında yapılan konferans sürecinde sağ kolu olarak Molotov'un Stalin üzerinde büyük etkisi olmuştu.

Molotov'un üst düzeydeki konumunun en önemli nedeni, eski bir devrimci olmasının yanı sıra müthiş bir çalışma ve organizasyon kapasitesine sahip yetenekli bir adam olmasıydı. Bazen herkesin bildiği üzere işleri organize etme isteği garip bir hal alıyor ve takıntıya dönüşüyordu. Örneğin bir keresinde, saatlerce bir belge üzerinde çalıştıktan sonra birdenbire "Yan odaya 13 dakika dinlenmeye gidiyorum" dedi. Gitti ve tam 13 dakika sonra dinlenmiş bir şekilde geri döndü ve işine devam etti.

Bazen kontrolünü kaybedip yardımcılarına patlıyordu. Ama herkes bunun planlı bir sahne olduğunu ve Molotov'un bunun için iyi düşünülmüş nedenleri bulunduğunu biliyordu. Asıl sorun bir belge hazırlarken resmi kurallara olan aşırı bağlılığıydı. Örneğin bir fikri yeni bir bakış açısıyla taze bir biçimde formüle etmek için bir fırsat çıktığında, örneği görülmemiş olmak şöyle dursun, Molotov için biraz alışılmışın dışında görülse bile kesinlikle razı olmazdı. Buna birkaç defa bizzat tanık oldum. Bunun onun düzyazı ya da edebi biçim takıntısıyla alakası yoktu. Bu yalnızca Molotov'un "makul olmak"tan çıkmasıydı.

Molotov, Komünist Parti üyesi olarak 8 Kasım 1986'da 96 yaşında hayatını kaybetti.

Batılı devlet adamları ve gazeteciler bazen Sovyet temsilcilere Molotov, Malenkov, Kaganoviç ve Bulganin gibi bir zamanlar büyük güce sahip olan komünistlerin nasıl olup da partiden ihraç edildiklerini sorarlar.

Bunun cevaplaması zor bir soru olduğunu sanmıyorum. Parti bu insanların eylemlerine dair kendi değerlendirmesini yapmıştır. Hem parti hem de insanlar bu durumun nedenleri konusunda bilgilendirilmiştir. Merkez Komite'nin bir üyesi olarak bizzat ben, hem Stalin'in eski silah arkadaşlarının konuşmalarını dinledim, hem de parti karşıtı

cylemleriyle ilgili alınan sert kararlar lehine oy kullandım. Bunu bir örnekle göstereceğim.

Tahıl üretimini iyileştirmek üzere yeni önlemler alınmasını gerektiği anlaşılınca, Merkez Komite ezici bir çoğunlukla başta Kazakistan olmak üzere doğunun bakir topraklarını tarımsal üretime sokarak bir miktar gelişme sağlanabileceği sonucuna vardı. En büyük itiraz Molotov'dan geldi. Gerekçesiyse ilkel denecek ölçüde basitti.

"Ülkenin Avrupa'daki topraklarının verimini artırabilecekken neden bakir toprakları sürelim?" diye konuştu.

Bildiğimiz üzere bu sorun, yapılan onca şeye rağmen bugün bile çözülebilmiş değildir. En kötü dönemlerde bile bakir topraklardan elde edilen tahıl, ülkenin ambarlarına önemli katkılarda bulunmuştur. Yine de Molotov tavrından vazgeçmedi.

Şurası da kaydedilmelidir ki Stalin döneminde onun güvendiği ve yönetimde söz sahibi olan kişiler, birçok olayda parti içinde ya da dışından birçok masum insana yönelik baskılardan sorumludur. Bazen kendi aileleri de kurbanlar arasında yer almıştır, ancak bu onların sayısız masum Sovyet insanının ölümünde rol almalarını mazur göstermez.

Bu insanların herhangi biri geçmişten duydukları pişmanlığı samimi bir şekilde hiç dile getirdi mi? Hiçbir şekilde. Beriya için verilen mahkeme kararını hepsi de hoşnutlukla karşıladılar ve Hruşçov'un 1956'da 20. Parti Kongresi'ndeki konuşmasına alkış tuttular. Fakat bu yeterli miydi? Elbette hayır.

Bu nedenle Stalin'in eski suç ortaklarının üst mevkilerdeki görevlerinden alınmaları kadar Lenin'in partisinden ihraç edilmeleri de haklı idi. Doğru, karısı sürgün edilen ve bu yüzden kendisi de kısmen baskıların hedefi haline gelmiş olan Molotov'un, daha sonra Politbüro'ya yaptığı başvuru üzerine parti üyeliği iade edilmiştir, ancak bu büyük jest, Stalin döneminde işlediği suçlar ve ekonomi politikasındaki rolü değerlendirilirken pek bir şey değiştirmemiştir.

Moskova'da çalıştığım süre boyunca milyonlarca insan için oldu-

ğu gibi benim için de çözümsüz kalan iki bilmece vardı: Lavrenti P. Beriya ve A. Ya. Vışinskiy. Beriya, İçişleri Bakanı ve NKVD [Sovyet Gizli Polis Teşkilatı, KBB'nin ilk hali- ç.n.] Başkanı'ydı, Vışinskiy ise başsavcıydı.

Beriya

Beriya hakkında genel olarak basında okuduğum kadarıyla bilgi sahibiydim. Stalin üzerindeki muazzam etkisini işitiyordum ve Politbüro toplantıları ve daha büyük olaylarda kendisini görüyordum. Ancak bazı durumlarda gerçekten de gazetelerde yazıldığı gibi biri olmadığı izlenimine kapıldım.

Stalin'in ölümünden kısa bir süre sonra "fetret devri" (interregnum) olarak adlandırılan 1953 Martı'ndan Eylül'e kadar geçen süre boyunca Politbüro (1952 ve 1966 yılları arasındaki adıyla Prezidyum) on kişiden oluşuyordu ve yeni bir genel sekreter (o zamanki adıyla birinci sekreter) henüz bulunmamıştı. Toplantılara Malenkov başkanlık ediyordu ve toplantılar artık Stalin'in çalışma odasında yapılmıyordu. Bir seferinde Politbüro, Doğu Almanya sorununu tartışırken, tartışma hareketlenmeye başladı. Malenkov toplantıyı yönetiyordu ve Beriya ile Molotov da yanı başındaydı. Masanın diğer tarafında Kaganoviç, Mikoyan ve Bulganin oturuyordu. Ben ve Vışinskiy de o gün gündemde DAC olduğu için dışişleri bakan yardımcıları olarak çağrılmıştık.

Batılı devletlerle yapılan görüşmelerde en önemli gündem maddesi olduğu düşüncesiyle Malenkov oturumu DAC'ın önemini vurgulayarak açtı. Herkes böylesine ciddi bir konuyu tartışma vakti geldiğini düşünüyordu. Demokratik Alman Cumhuriyeti (DAC), elbette salonda temsil edilmiyordu, ancak orada bulunanların büyük bir çoğunluğu fikrini açıkça dile getirdi. Kısa bir süre sonra anlaşıldığı üzere, herkes aynı görüşü paylaşmasa da, ilkeler konusunda bir görüş ayrılığı çıkmadı.

Ancak Beriya aniden söz alıp "DAC? Bu DAC'ın anlamı nedir? Gerçek bir devlet bile değil. Biz onları 'Demokratik Alman Cumhuriyeti' olarak adlandırsak da Sovyet askerleri sayesinde varlıkla-

rını sürdürüyorlar" dedi.

Hepimiz bu siyasi kabalık ve yüzünde bir alay ifadesiyle sosyalist bir ülke hakkında böyle bir şeyi küçümsercesine söylemesi karşısında şaşkına dönmüştük.

İlk tepki Molotov'dan geldi. Kararlı bir şekilde "Demokratik Cumhuriyet, Federal Cumhuriyet'le aynı konumdadır. Dost bir ülkeye karşı böyle bir tutuma şiddetle itiraz ediyorum. Bu ülkenin bağımsız bir devlet olarak var olma hakkı vardır" diye konuştu

Daha sonra Malenkov söz aldı. Ses tonu Molotov'a göre daha ılımlı olsa da, hiç şüphesiz Beriya'nın görüşünü paylaşmıyordu. Bulganin, Kaganoviç ve Mikoyan da Molotov ve Malenkov ile aynı fikirdeydi ve DAC'a yönelik desteklerini dile getirdiler. Toplantı bu şekilde sona erdi. Beriya mahcup olmuştu.

İki gün sonra Vışinskiy toplantının sonucundan duyduğu memnuniyeti dile getirdi. Bana "Bir Politbüro üyesi olmak nasıl bir şey görebilirsin! Akılları diğer insanlarınki gibi çalışmıyor" dedi. Ve gülerek sıradan ölümlülerden daha büyük beyinleri olduğunu söylercesine ellerini avuçları ters dönmüş bir şekilde iki kulağının yukarısına kaldırdı.

Beriya'nın DAC için yaptığı küçümseyici yorum, liderlikten atılması için yeterliydi. Almanya topraklarındaki ilk işçi devletine karşı düşmanca ve hakarete varan bir tutum takınmıştı. Buna benzer hareketleri daha önce de birden fazla kez yapmıştı. Aynı yılın ilerleyen aylarında tavrı tam olarak belli olan Beriya, tutuklandı ve yargılandıktan sonra kurşuna dizildi.

Vışinskiy

Diğer bir bilmece de Stalin'in Başsavcı'sı Vışinskiy'di. Dışişleri Bakanı Birinci Yardımcısı ya da 1943'e kadar adlandırıldığı üzere Dışişleri Halk Komiseri Birinci Yardımcısı olarak atanmıştı. Kendisiyle ilk kez savaştan sonra tanıştım, ancak onu daha sonra birçok defa gördüm. Beni onda en çok etkileyen şey mükemmel eğitiminin yanı sıra düşüncelerini hiçbir kelimeye takılmadan düzgün ve edebi bir şekilde dile

getirme yeteneğiydi. Ancak bu yeteneğini kötüye kullanıp sonuçta çok şey kaybettiğini söylemek gerekir. Benim de birçok defa şahit olduğum üzere, dışişleri bakanı olarak Molotov bir dizi diplomatik konuda fikrini paylaşmamasına rağmen kendisine genelde nazik davranıyordu.

Dışişleri Bakanlığı'nda çalışan personel, 1930'lu yıllardaki tasfiye duruşmalarını tartışmazdı; diplomatlar olarak bu konuyu konuşmaktan kaçındık. Ama birçoğumuz Vışinskiy'i sık sık koltuğunda düşünceli bir şekilde otururken görüyorduk. Ne düşündüğünü bilmiyordum. Ancak sonraları Stalin'in, başsavcısının biyografisini tüm ayrıntılarına dek öğrendiğinin, bu nedenle Vışinskiy'in düşünecek çok şeyi olduğunun farkına vardım.

Vışinskiy hakkında Stalin dönemiyle ilgili bildiklerimle sözde "halkın düşmanları" duruşmalarını bir araya getirince, Vışinskiy'in gerçek bir komünist olamayacağı, ancak yabancı bir siyasi dünyanın kalıntısı olduğu sonucuna vardım. Bir zamanlar aktif bir Menşevik'ti ve 1917 yazında Geçici Hükümet'in Finlandiya'da saklanan Lenin'i arama çalışmalarında yer almıştı. Onur ve vicdandan yoksun bir kariyerist olmasının yanında, önceden Menşevik olması pek de önemli değildi.

Kendi payıma onu sinsi buluyordum. Stalin belli ki kendi iktidarıyla ilgili amaçları için ona ihtiyaç duyuyordu. Uyguladığı kitlesel baskıların suçunu örtbas etmek için hukuksal bir düzen görüntüsü yaratmak üzere Vışinskiy'i kullandı. Vışinskiy'in görevi, sanık sandalyesindeki kurbanlarına karşı kirli ve şiddetli yöntemler kullanarak ve kullandığı adli ilkelere, yani sanığın itirafının her durumda mahkumiyeti için yeterli olduğu ilkesine saldıran avukatlarla dalga geçerek, gerçeği yalanlar ve yarı gerçekler denizinde boğmaktı. O zamanlar yaygın olarak uygulanan bu ilke, yasal olmayan soruşturma yöntemlerini, tehdidi ve hatta gelişmiş fiziksel ve psikolojik işkence tekniklerini teşvik etmiştir.

Vışinskiy için itiraf, her zaman söylemekten mutluluk duyduğu üzere "adaletin kraliçesiydi" ve nasıl elde edildiğinin bir önemi yoktu. Bunu basit bir argüman izliyordu: Eğer bir itiraf varsa yargıçlar ceza verebilirdi ve sanık daha baştan mahkum edilebilirdi. Vışinskiy bu mahkeme

prosedürlerinin altında yatan suçun derinliğini elbette biliyordu, ama sessiz bir sadakatle zulmün ve terör çarkının baş mimarına hizmet etmeye devam etti.

Ben hâlâ hayatta olan ve Vışinskiy'i yakından gözlemleme fırsatı olmuş olan birkaç kişiden biriyim. Acımasızdı ve özellikle üstleri tarafından sırtının sıvazlanmasını sağlayan olaylarda, insanların acı çekmesine yol açabilecek bir avukattı. 1940'ta başsavcı olarak kirli işlerini tamamladığında Stalin onu dışişlerine transfer etti ve 1949'da dışişleri bakanı oldu. Baskılar yine devam etti ama bu sefer farklı bir görevdeydi.

Bir süre sonra Beriya ile yaptığı bir telefon konuşması sırasında yanındaydım. Beriya'nın sesini duyar duymaz Vışinskiy sandalyesinden saygıyla fırladı. Konuşmanın kendisi garip bir görüntü oluşturuyordu: Vışinskiy efendisine bir hizmetkar gibi yağ çekiyordu. Vışinskiy'in SSCB başsavcısı olduğu dönemde Beriya'nın talep ettiği her türlü "yasal" hükmü nasıl itaatkar bir şekilde uygulamaya koyduğu artık açıkça ortadaydı.

Dışişleriyle ilgili gündem konularını tartıştığımız olağan toplantılarımızdan biri için ofisine gittiğim akşam, onu nerdeyse bilinçsiz bir halde masasında otururken buldum. Yüzü solgundu, yorgun ve gergin görünüyordu. Beni görünce sanki çok kötü haberler bekliyormuş gibi çılgınca yüzüme baktı. Başına kötü bir şey gelip gelmediğini merak etmiştim. O ise gerçekten de ona bir şeyler söyleyeceğim beklentisiyle doğruldu.

"Sorun nedir?" diye sordum.

"Sana söylüyorum, sadece teorik olarak hayattayım. Yalnızca günü dolduruyorum. En azından bu da bir şeydir, Tanrıya şükür" diye cevap verdi.

İlk kez parçası olduğu güçlü mekanizmanın onu da tehdit ettiğini fark ettim. Anlayışlı bir şekilde, onu neyin bu kadar rahatsız ettiğine dair yorum yapmadım. Zaten bir şey de bilmiyordum. O da sakin bir şekilde kendini toparladı ve bakanlıkla ilgili işlerden konuşmaya başladık.

Bu sahne tek başına önemsiz görünebilirdi; ama terörü kendi men-

faatleri için kullanan insanların kendilerinin de, iktidar ve kanunsuzluk piramidinin en tepesinde oturan Stalin tarafından rehin tutulduklarına dair bir fikir verebilirdi.

Vışinskiy'in başkalarını hiçbir şekilde düşünmemesi sürpriz değildi. Bu bağlamda yaşanan bir olay hatırlıyorum. İşten eve sabahın dördünde dönmüştüm. O günlerde üst düzey yetkililer gece yarılarına kadar masa başında oturmanın akıllıca bir şey olduğunu düşünürlerdi. Stalin işlerini gece yapardı, diğer tüm liderler de bu geleneği sürdürdü. Ancak Stalin herkes gibi işe sabah dokuzda başlamazdı. Bütün gün uyur ve gece saat 01:00 ya da 02:00'de çalışmaya başlardı.

İçeri girer girmez uykuya daldım. Aniden telefon çaldı. Uyanma çabası içinde telefonu açtım.

"Ben Vışinskiy"

Bir süre önce konuştuğumuz bir konuyla ilgili olarak konuşmaya başladı. Ona "Bu konuyla ilgili görüşmemizin üzerinden iki saat bile geçmedi" dedim.

Bir önceki akşam üç saat kestirip işe geri dönmüş olduğunu çok iyi biliyordum. Ama özür dilemedi; bunun yerine üstü kapalı sitemime öfkeyle yanıt verdi.

Aksi bir insan olduğunun bir başka göstergesi de, ne zaman asistanını çağırsa tiz sesiyle suçlamalarla söze başlaması ya da genelde düpedüz küfür etmesiydi. Büyükelçi ve diplomatlarla bile bu şekilde konuşurdu. "Karşındakini korkutarak söze başlamalısın ve tartışmayı korku ortamı içinde sürdürmelisin" görüşünü benimsemişti. Bunu yaparak Beriya'ya benzemeye çalıştığının farkındaydım.

Bir defasında kendi büyükelçilerimizden birini küfürler kullanarak azarladığını görünce kendimi kaybettim ve görünüşte sakin ama gerçekte kızgın bir şekilde "Belli ki, öfkenize hakim olamıyorsunuz. Size dostunuz olarak diplomatlarla daha sakin konuşmanızı tavsiye ederim. Her şeyden önce onlar Sovyet devletinin meşru hakları için hizmet veriyor" dedim.

Vışinskiy tavsiyemi dinlemek yerine, tarzını değiştirmeye niyeti ol-

madığını açıkça gösterdi. "İnsanların gevşemesine izin vermemek gerektiğine inanıyorum" diye konuştu.

O günden sonra bana karşı en beklenmedik anlarda ortaya çıkan kötü duygular beslemeye başladı. Sonradan bana anlatılan bir olayın bahsetmeye değer olduğunu düşünüyorum.

Mevcut politikaları ele aldığımız bir Politbüro toplantısında Vışinskiy aniden: "Yardımcılarımın neredeyse hepsi çok genç. Gerekli deneyime sahip değiller. Örneğin Gromıko. Çalışmalarını eleştirmiyorum, ancak Troçkizme karşı verilen zorlu mücadelede hiç yer almadı" dedi.

1920'li yılların ortalarından bahsediyordu ve Politbüro üyelerinden biri "O zaman 16 yaşında falandı, ne yapmasını bekliyordunuz?" diye sordu.

Herkes bir sonraki konuşmacının kim olacağını merak ediyordu. Konuşan Molotov oldu ve "Evet, o zamanlar 17'sinde bile değildi" dedi.

Vışinskiy hiçbir şey söylemedi. Molotov elbette haklıydı ve Stalin de dahil herkes gülümsüyordu.

Vışinskiy hiçbir diplomasi eğitimi almamıştı. Görüşme ve tartışmalarda her zaman Molotov baskın çıkardı ve zamanla aralarındaki ilişki gergin bir hal aldı. Vışinskiy'in öfkesi ve deneyimsizliği, bir BM Genel Kurul toplantısı için New York'ta bulunduğumuz sırada kendini belli etti. Sovyet, Ukrayna ve Belarus heyetlerinin üst düzey yetkilileri; Batılı devletlerin, SSCB'nin silahsızlanmayı istemediği için NATO'nun silah kontrolü önerilerini kabul etmediği şeklindeki suçlamasını ele almak üzere, New York'tan yaklaşık 30 kilometre uzakta bulunan BM heyetlerine ait Glencoe'deki bir sayfiye evinde bir araya gelmişti.

Heyet başkanı Molotov görüşünü açıkladı: "Batıyla olan anlaşmazlığımızın kontrollere izin verip vermemekle ilgili olmadığını ortaya koyan makul bir cevap vermeliyiz. Kontrollerin hem SSCB'ye hem de ABD'ye eşit olarak uygulanması konusunda ısrar ediyoruz. Bunu açıkça belirtmemiz gerekir."

Toplantıda bulunan Manuilskiy, Kiselev, Zorin, Novikov, Sobolev

ve Galunskiy de, Sovyetler'in tavrının sabırla ve kararlılıkla ortaya konulması konusunda Molotov'la aynı fikirdeydi. Sadece Vışinskiy, Batılı devletlerin bize iftira attığına dair kısa bir açıklama yapmamız gerektiğine inanıyordu. Hiçbirimiz onunla aynı fikirde olamazdık. Yalnız kaldığını fark ettiğinde aniden sandalyesinden fırladı ve kapıyı çarparak hızla odadan dışarı çıktı. Odada bulunan diğerleri gibi ben de hayrete düşmüştüm. Molotov başını kaldırmak dışında pek bir şey yapmadı ve tartışmaya hiçbir şey olmamış gibi devam etti. 30 dakika sonra Vışinskiy yeniden ortaya çıktı, sessizce sandalyesindeki yerini aldı ve toplantının geri kalan kısmında heykel gibi oturdu. Hâlâ onun farkında bile olmadığı izlenimi veren Molotov, sakin bir şekilde çoğunlukla Manuilski'yle benim idare ettiğimiz toplantıya başkanlık etmeye devam etti.

Vışinskiy 1950'lerin başında Ju Enlay'ın SSCB'ye yaptığı resmi ziyaret esnasında başka bir olaya karıştı. Dışişleri Bakanlığı'na ait bir evde Çin liderinin onuruna verilen resmi akşam yemeğinin ev sahipliğini üstlenmişti. Masada çeşitli konulardan dostça sohbetler devam ediyordu. Her şey sakin ve rahat bir ortamda ilerliyordu.

Yemekten sonra Vışinskiy ve iki Sovyet yetkilisiyle beraber Ju Enlay, Çin Büyükelçisi ve iki diplomatı salona götürdük. Koltuklarımızda yerimizi aldığımızda, her zaman söyleyecek çok şeyi olan Vışinskiy'in konuşmadığını fark ettim. Aradan 10 dakika geçti. Birdenbire ayağa kalktı ve kimseye bir şey söylemeden merdivenlere ve sonra da çıkışa yöneldi. Herkes, özellikle de Ju Enlay şaşkındı. Ben bile hazırlıksız yakalanmıştım, ancak kıdem sırasında bir sonraki yetkili kişi olduğum için sohbete devam etme görevi bana düştü.

Ju Enlay'dan özür diledim: "Görünüşe göre Vışinskiy kendini pek iyi hissetmiyor."

"Evet, öyle görünüyor" diyerek cevap verdi.

Sohbet devam etti, anlaşılan misafirler olup bitene aldırmamıştı ve bu olay genel olarak ele alındığında fazla bir şey ifade etmemişti.

Ancak eve gittikten yarım saat sonra Stalin beni telefonla aradı. "Bu

gece Vışinskiy'e ne oldu?" diye sordu.

Tam olarak neler olduğunu anlattım.

Stalin "İçmiş miydi? Sarhoş muydu?" dedi.

Onu "Karşısında oturuyordum ve görebildiğim kadarıyla sadece bir bardak beyaz şarap içti. Kimsenin bu kadarla sarhoş olabileceğini sanmıyorum" diye yanıtladım.

"O halde neden çıkıp gitti ve Ju Enlay ile toplantıyı yarım bıraktı?"

"İçkili olduğunu sanmıyorum. Ayaklarının üzerinde rahatça durabiliyordu."

Stalin "Ama doktorlar onun bir alkolik olduğunu söylüyor" dedi.

"O halde belki yemekten önce içmiştir."

Stalin düşünürken bir an sessizlik oldu. "Peki, tamam" dedi ve telefonu kapattı.

Neden Vışinskiy'i korumuştum? Kuşkusuz bunun nedeni onun çok içip içmediğinden emin olamayacak olmamdı. Sonuçta buna dikkat etmemiştim. Bir bakanın ne kadar içtiğini kontrol etmek benim işim değildi. Masada şişeleri ve bardakları görmüştüm, ama şeffaf bir bardakta şeffaf votka kolaylıkla gözden kaçabilir. Bu nedenle Vışinskiy'in siyasi tasfiye duruşmalarında yaptığının aksine, bir kişinin masum olduğu varsayımına dayanan ilkeye göre hareket ettim. Stalin'in telefonla beni aradığını Vışinskiy'e hiç söylemedim.

Stalin'in ölümünden sonra Dışişleri Bakanlığı'nda çeşitli değişiklikler yapıldı. Molotov tekrar dışişleri bakanı oldu, Vışinskiy ise gelecekte daha da alt düzeylerde görevlere atanmak üzere, bakan yardımcısı olarak -daha alt kademede- göreve getirildi.

Bir gün Molotov, Politbüro'dan son derece heyecanlı bir şekilde döndü ve tüm asistanlarını, yani başyardımcıları olarak Vışinskiy ve benimle birlikte iki kişiyi daha yanına çağırdı. Bakan, özellikle partinin yönetim kurulunca alınan önemli bir kararı aktarmakla görevlendirildiği zaman bu hep yaşanır; basından önce doğal olarak kendi üst düzey yetkililerine bilgi verirdi.

Fakat o gün bize anlatılan şey hiç beklemediğimiz bir şeydi. Molotov,

Beriya'nın tutuklandığını söyledi.

Yanımda oturan Vışinskiy'e baktım. Yeşil çuha masa örtüsü üzerinde duran kollarıyla kafasını zorla dik tutmasına karşın yıkılmış görünüyordu. Belli ki şoktaydı.

Molotov kısaca Beriya'nın tutuklanışını anlattı: "Doğrudan Politbüro toplantısından alınıp muhafızlar eşliğinde yan odaya götürüldü. Geride kalanlar olarak masada oturmaya devam ettik ve oturumu sürdürmek için elimizden geleni yaptık."

Vışinskiy bunları sandalyesinden kalkmadan dinledi. Haberin şokunu atlaması zaman aldı. Sonunda doğruldu, ama toplantının geri kalan kısmında tek bir söz söylemedi. Stalin'den iki yıl sonra öldü.

Okuyucular, o yıllarda provokatörler ve yalancılar kendi menfaatleri uğruna, sürüyle rapor ve mektupla ağza alınmayacak iftiralarda bulunurken, benim başımın üzerinde kara bulutlar dolaşıp dolaşmadığını merak edebilirler. Benim hakkımda hiçbir kötü not yok muydu? Evet, vardı.

1952'de Londra'ya büyükelçi olarak atanır atanmaz Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde İngiltere hakkında resmi ya da gayri resmi ne varsa okumaya başladım. Ayrıca Londra Büyükelçiliği'nden son gönderilen ve aralarında elçi vekilinin yazdığı, İngiltere'nin ekonomik durumunu anlatan bir belgenin de bulunduğu evrakları okudum. Kısa ve öz bir metindi ve sadece temel meselelere değiniyordu, ancak gelenek olduğu üzere Britanya adalarında yayımlanan dergi ve kitaplar da dahil olmak üzere kullanılan kaynakların bir listesini sunuyordu.

Yeni işime başladığımda ulaşmak istediğim kaynakların bir listesini yaptım ve bizimle Londra'ya seyahat eden diplomatik memurlara verdim. Bir süre sonra hem İngiltere hem de ABD hakkında önemli bilgiler içeren bazı kaynaklar elçiliğe geldi ve oldukça faydalı oldular. O sıralar Amerikan sermayesinin ihracatı üzerine yazmak istediğim bir kitap için veri topluyordum. Daha sonra Moskova'da yayımlanan bu kitabı, Moskova Üniversitesi'nde ekonomi alanındaki doktora tezimin savunması sırasında akademik konseye sundum.

Yeni görevime başlayalı bir kaç ay olmuştu ki, birkaç konu hak-

kında görüşmek üzere Moskova'ya çağırıldım. İşimizi bitirdiğimizde Vışinskiy "Bu arada elçiliğinizden senin hakkında, kendi adına diplomatik bir çantada Londra'ya gönderdiğin bazı gizli belgelerle ilgili bir rapor geldi" dedi.

Şaşırmıştım. Vışinskiy devam etti: "Elbette raporun son olarak kime ulaştığının farkındasındır. Stalin'e durumu açıklayan bir mektup yazsan iyi edersin."

Vışinskiy'e tam olarak raporda neyin kastedildiğini anlattım ve kendisinin de raporun yazarını iğrenç biri olarak gördüğüne dair belirgin bir izlenime kapıldım. Buna karşın "Yine de bu açıklamayı yazmalısın" dedi.

Kısaca "Yazarım" dedim ve hemen sonra da bunu yaptım.

Bugüne kadar, hâlâ mektubumun işlemden geçip geçmediğini ya da geçtiyse de nasıl bir tepkiyle karşılandığını bilmiyorum. Doğrusu buna hiç kafa yormadım. Burada altını çizmek istediğim asıl mesele tüm bunların bende en ufak bir endişeye yol açmadığıdır. Ancak şimdi geriye dönüp baktığımda ve Stalin'in baskıcı eylemlerini bilen biri olarak, ne kadar gülünç de olsa böyle bir raporun benim adıma korkunç sonuçlar doğurabileceğinin farkında olmalıydım. Fakat ben kendimi tamamıyla güvende hissediyordum.

Bunun nedeni neydi? Her şeyden önce Stalin'in kendisinin ya da ona yakın kişilerin, meselenin iftirayı başlatan cahil ve karaktersiz bir kişi tarafından büyültüldüğünün hemen farkına varacaklarına inanıyordum. İkincisi ABD'nin Moskova Büyükelçisi Charles Bohlen'den öğrendiklerimin etkisini hâlâ hissediyordum. Şöyle ki Stalin, Roosevelt'e Tahran'da, benim Vaşington'daki büyükelçilik görevimden son derece memnun kaldığını söylemişti.

Stalin'in, insanlara vaatlerde bulunduktan ve hatta saygısını sunduktan sonra onlara en insafsız biçimde davranma kapasitesine sahip olduğunu artık biliyoruz. Ancak o günlerde çoğumuz onun böyle zalim özellikleri olduğunun farkında değildik.

Yurtdışında yaşayan bir diplomat bazen hemen cevap verilmesini

gerektiren beklenmedik durumlarla karşılaşabilir. Bu, Sovyetler Birliği ilk uzay uydusunu fırlattığı zaman benim de başıma geldi. New York'ta diplomatik bir davette olduğum sırada bir grup muhabir gürültüyle içeri daldı. Hepsi de Sovyet temsilcinin nerede olduğunu bilmek istiyordu: "Gromıko nerede?"

Bir anda etrafımı gazeteciler sardı, her biri ya flaşlı kameralarıyla fotoğrafımı çekiyor ya da bana şu soruyu soruyorlardı: "Bay Gromıko, bize *Sputnik* [dünyanın çevresinde yörüngeye oturan ilk Rus uydusu- ç.n.] hakkında ne söyleyebilirsiniz?

Aslında radyo haberi verdiği zaman davette olduğum için hiçbir şey bilmiyordum, ama elbette bunu belli edemezdim. Bunun yerine bana sorulan sorulardan yola çıkarak edindiğim bilgileri toparlamaya çalıştım. Orada durup fotoğrafçıların önünde bir o yana bir bu yana dönüp dururken Moskova'nın ilk yapay uzay uydusunu fırlattığını açıkladığını öğrendim. Soğukkanlılığımı olabildiğince koruyarak, gazetecilere "Bunu Sovyet bilim-teknolojisi için ve genel anlamda Sovyet halkı için çok büyük bir başarı olarak görüyorum" dedim.

"SSCB ne zamandır bunun üzerine çalışıyordu?"

"Uzay mekiğinin fırlatılacağını ilk olarak ne zaman duydunuz?"

"Uzayda ne kadar kalacak?"

Sorular birbiri ardına hızla geliyordu ve çoğuna hemen cevap vermem gerekiyordu. Onlara söylediğimden daha fazlasını biliyormuşum gibi davrandım. Sonra aralarından biri "Sovyetler ne zaman uzaya insan gönderecek?" diye sordu.

Bu soruyu "Bu olduğu zaman hemen duyurulacaktır" diyerek cevapladım.

O gün bunun sadece 4 yıl içinde gerçekleşeceğine ya da bu insanın Yuriy Gagarin olacağına dair bir fikrim yoktu.

Yuriy Gagarin'le New York'ta tanıştım. Şöhretinin doruklarındaydı; herkes onu tanıyordu ve dünyanın dört bir yanından ülkeler onu davet ediyorlardı. O döneme kadar uzay uçuşları Titov, Bikovski ve Tereşkova tarafından da gerçekleştirilmişti. Yuriy Gagarin ve Valentina

Tereşkova, 1963'te General N. P. Kamanin eşliğinde Meksika'dan New York'a gelerek burada sadece iki gün kaldılar. İsimleri tüm gazetelerin birinci sayfasındaydı. Birleşik Devletler Genel Sekreteri U Thant onları BM merkezine davet etti.

Sovyetler'in BM heyeti tarafından düzenlenen hareketli ve kalabalık bir davette, kozmonotlara gizlice "Siz ikiniz BM Genel Kurulu'nda, nükleer silah taşıyan maddelerin uzaya fırlatılmasının yasaklanmasıyla ilgili tartışmada konuşma yapmak ister misiniz?" diye sordum.

Gagarin çekingen bir ifadeyle "Doğrusu, bilmiyorum Andrey Andreyeviç" dedi.. "Sonuçta bu Genel Kurul."

"Korkacak bir şey yok" dedim. "Konuşmalarınız kısa olabilir. Bu akşam fikirlerinizi gözden geçirebilirsiniz. Size yardım ederim."

Her ikisinin de önerim karşısında bir miktar telaşa kapıldıklarını görebiliyordum. Ertesi gün Sovyetler'in BM heyeti, kendileri için ufak bir öğle yemeği verdi. Yaklaşık 12 kişiydik ve bir masanın etrafında her iki onur konuğumuza da tebriklerimizi sıralıyorduk, onlar da tevazuuyla teşekkür ediyorlardı.

Daha sonra aramızdan biri coşku dolu bir konuşma yapınca, Gagarin "Bu uçuş beni değil ülkemi onurlandırmıştır" dedi.

General Kamanin "Senin içinde bir diplomat var" yorumunda bulundu.

Bir seferinde biri, Gagarin'in uzayda yalnız olmadığına, çünkü gülümsemesinin de her zaman onunla birlikte olduğuna dair bir şaka yapmıştı ve bu bir abartı değildi. Onu uzaya giden ilk insan olarak kim seçtiyse mükemmel bir seçim yapmıştı: Gagarin sadece güçlü, cesur, kararlı ve büyük biri değildi; aynı zamanda harika bir diplomattı. Onun ilginç bir konuşmacı olduğuna dair gazetelerde okuduğum haberleri doğrulayabilirim. Birçok konuda konuşmaya hazırdı, ama konu uzay yolculuğuna gelince herkes sessizliğe gömülür ve dünyaya bir *sputnikin* penceresinden bakmış bu adamı dinlerdi.

O gün kozmonotlar, BM merkez binasında basın muhabirleri, televizyon ekipleri ve turistlerin kameralarından yansıyan ışıklarla karşı-

landı. BM Genel Sekreter Yardımcısı V.P. Suslov'la birlikte, kendilerini Genel Kurul'daki Sovyet heyetinin sıralarına götürdük.

Kurul başkanı olan BM'nin Venezuela Büyükelçisi Carlos Sosa-Rodriguez oturumu açtı ve "Bugün burada iki Sovyet kozmonotu ağırlıyoruz, Albay Yuriy Gagarin ve Valentina Tereşkova" dedi.

Seyirci tribünleri hep birlikte alkışlamaya başlayan gazeteciler ve izleyicilerle doluydu.

Sosa-Rodriguez "Sovyet kozmonotları Kurul Başkanı ve Genel Sekreter'in koltuklarına davet ediyorum" dedi.

Bütün seyirciler ayağa kalktı ve Gagarin ile Tereşkova en üst düzey yetkililerin sıralarına otururken alkış tuttular. "Konuşma! Konuşma!" diye bağırıyorlardı. "Konuşma yapsınlar!"

İlk konuşan Valentina Tereşkova oldu. İnsanoğlunun yararına barışçıl araştırmalar yapmak üzere ülkesinin nasıl insanları uzaya gönderdiğini kısa bir konuşmayla anlattı. Gagarin'in konuşması da aynı şekilde kısaydı ve arkasından uzunca bir tezahürat geldi.

Daha sonra etrafları gazeteciler ve kameramanlarla çevrilen kozmonotlar binada gezdirildi. Her adımlarında imza vermek ve el sıkışmak için durmak zorunda kalıyorlardı. Güvenlik Konseyi'ni aceleyle ziyaret ettikleri gün de etrafları bu şekilde sarılmıştı. O gün bir basın toplantısı düzenleniyordu.

Bu kadar çok televizyon, radyo ve gazetecinin bulunduğu başka bir olay hatırlamıyorum. Oda ağzına kadar doluydu. Sorular ve cevapları arasında şunlar vardı.

"Sizce uzayda Amerikan-Sovyet işbirliği olasılığı var mı?"

Gagarin bu soruyu "Evet, mümkün" diye cevapladı; "Bilimsel bilgi alışverişiyle, uluslararası bir iletişim ve takip sistemi yaratılmasıyla, kozmonotlara iniş yaptıkları diğer ülkelerde yardım sağlanmasıyla, meteoroloji alanındaki ortak çalışmalarla ve diğer birçok yöntemle bu gerçekleşebilir."

"Sovyet donanma gemilerinin yer yer Pasifik'te görülmesi bir başka uzay uydusunun fırlatılmak üzere olduğu anlamına mı geliyor?'

"Bir uzay uydusunun fırlatılıp fırlatılmadığı konusunda donanma gemilerine değil de TASS'a güvenmek daha doğru olur."

"Şu sıralar BM'de tartışılan ve nükleer silahların uzaya fırlatılmasının yasaklanmasını öngören tasarı hakkında ne düşünüyorsunuz?"

"Bu tasarı kabul edilirse mutlu olurum ve biliyorum ki tüm Sovyet kozmonotları adına bunu söylüyorum. Bu bizim için çok önemli. Uzayda nükleer test yapılmasına ve nükleer silah taşıyan maddelerin uzaya fırlatılmasına yönelik bir yasak, radyasyon riskini ve uzay yolculuğunun tehlikeye girme ihtimalini ortadan kaldıracaktır. Uzaydaki nükleer silahlar her an düşme ihtimali olan Demokles'in kılıcı gibidir. Sovyetler Birliği tarafından masaya konulan bu öneriyi memnuniyetle karşılıyoruz."

Tam o sırada, Genel Kurul uzaya nükleer silah taşıyan maddelerin fırlatılmasının yasaklanmasını oyluyordu. İyi dileklerini ifade ettiği sırada haberi alan Gagarin, "BM'den gelen bu armağanı memnuniyetle kabul ediyoruz" dedi.

Hruşçov'un Eylül 1958'deki anmaya değer ABD ziyareti sırasında, neredeyse her günümü heyetimizin üyesi olan yazar Mihail Şolohov'la beraber geçirdim. *Durgun Akardı Don* kitabının yazarı olarak daha genç bir yaşta büyük bir yazar olarak tanınmıştı ve şimdi dünya çapında üne sahipti.

Bir gün kendisine "Amerika'dan yazılarınız için fikirler ediniyor musunuz, Mihail Aleksandroviç?" diye sordum.

"Sanmıyorum" dedi. "Buranın işimle ilgisi ya da işime yönelik herhangi bir katkısı yok. Benim dünyam Don, anavatanım, köyüm, kasabalarım. Orası benim doğduğum ve büyüdüğüm yer ve hayatımın geri kalanında oraya bağlı kalacağım. Bu ilginç bir gezi, ancak bu konuda yazmayı planlamıyorum."

Amerikan kültürünü tanımayı kendine amaç edinmişti, ama programda bununla ilgili çok az şey vardı.

Bir gün bana şunları söyledi: "Amerikalılar teknoloji alanında çok şey başardı ve bu alanda çalışan ya da bunun bir parçası olan herkes

milyoner olabilir. Ilık bir yağmurun ardından üreyen mantarlara benziyorlar. Ancak şu ana kadar kültürleri bana daha çok basit eğlenceler gibi göründü. İnsanların ihtiyaçlarını karşılayabilecek gerçek insancıl kültür nerede? Hollywood'ta gördüğümüz Can-Can olamaz herhalde, değil mi? Bundan utanç duymalılar..."

Gerçekten de 20. yüzyıl *Fox Stüdyoları*'na yaptığımız ziyarette bir grup yarı çıplak kadın önümüzde zıplayarak dans etmek zorunda kalmıştı ve hem onlar hem de biz kendimizi garip hissetmiştik.

Biz oradayken, Şolohov aktör Charlton Heston'la yaptığı konuşmada lafını esirgememişti. Sovyet yazarı memnun etmek istediği belli olan aktör, "Biliyor musunuz, sizin kitaplarınızdan bazı bölümleri okudum" dedi.

Şolohov buna alaylı bir gülümsemeyle "Size minnettarım. Filmleriniz ülkemizde gösterildiğinde ben de bazı bölümlerini izleyeceğim" diye yanıt verdi.

Gezinin son günlerinden birini televizyonun karşısında geçiren Şolohov şu sonuca varmıştı: "Onların televizyonlarının önünde yeterince uzun süre vakit geçirirsen aptal olabilirsin." Gezimiz için genel anlamda "Üst düzey siyaset hakkında bir fikrim yok, bu zaten sizin işiniz. Ama kültürel anlamda Amerikalılardan öğrenebileceğimiz fazla bir şey yok" dedi.

"Üst düzey siyasette de durum pek farklı değil" diyerek cevap verdim.

Aleksandrovlar

Moskova'nın dışındaki daçamız Aleksandrov'larınkine komşuydu. Film yönetmeni Grigori Aleksandrov ile hâlâ seyirci tarafından büyük ilgi gören, televizyonlarda gösterilen ve günümüz film yapımcıları tarafından Sovyet müzikal filmlerinin temelini attığı düşünülen müzikli kısa filmlerin yıldızı Lyubov Orlova.

Aleksandrov bir keresinde bana *Potemkin Zırhlısı*'nın [*Bronenosets Potemkin* – yay. haz.] film çekimlerinden bahsetmişti: "Ben eş-yönetmendim" dedi. "Denizcilerin subayları gemiden atması gereken

final sahnesine geldiğimizde, aylardan sonbahardı, su soğuktu ve subayları oynayan oyuncular suya girmek istemiyordu. Bu yüzden bir subay üniforması giydim ve ben denize fırlatılırken beni çekmelerini istedim. Daha sonra geminin diğer tarafına geçip aynı şeyi yaptım ve senaryoda yazdığı gibi tüm subaylar denize atılana dek aynı şeyi tekrarladık. Denize atılan kişi hep bendim."

Bana ilk Sovyet müzikali olan *Neşeli Çocuklar*'ın [*Veselıe Rebyata* – yay. haz.] çekimlerinden ve yaşadıkları sansür sorunlarından da bahsetti. "Yıl 1934'tü ve aralarında bazı ünlü yazarlarla şairlerin de bulunduğu birçok kişi film aleyhinde konuşuyordu."

"Bundan kurtulmayı nasıl başardınız o halde? Size kim yardım etti?" diye sordum.

"İlk olarak Maksim Gorkiy" diye cevap verdi. "Filmi dinlenmek üzere gittiği kır evine götürdük. Tüm köy ahalisini topladı ve filmi başlattık. Herkes filmden çok hoşlandı ve Gorkiy, filmi Stalin'e göstermemizi önerdi. Hatta bunu kendisi ayarladı."

"Ya sonra ne oldu?"

"Stalin, Politbüro'yu filmi onunla izlemeleri için davet etti. Herkes Gnezdnikov Caddesi'ndeki Devlet Film Endüstri Kurulu'nda toplandı. Bu, Merkez Komite kendi sinema salonuna sahip olmadan önceydi. Kurul Başkanı Boris Şumyatskiy'di ve bana gösterimden önce 'Onlara sadece iki bölümü göstereceğim. Siz yandaki montaj odasında oturun. Eğer daha fazlasını izlemek isterlerse, onlara hâlâ üzerinde çalıştığınızı ve bitmeden önce göstermek istemediğinizi söyleyin. Anladınız mı?' dedi. Bu filmin değerini artırmak için izlediği bir yoldu. İki bölümü gösterdik, ama Stalin 'Kalan bölümleri de gösterin' dedi. Şumyatskiy 'Yönetmen hâlâ bazı değişiklikler yapmak istiyor' diyerek itiraz etti. Ancak Stalin ısrar ediyordu ve bunun üzerine Şumyatskiy yanıma gelip 'Salonda seni bekliyorlar, gitsen iyi olur' dedi. Ben de izleme odasına gidip 'Bence filmin üzerinde biraz daha çalışılması gerekiyor' diye açıklama yaptım. Fakat bunu tartışmak istemiyorlardı. Bana 'Filmi göster' dediler, ben de kutuları operatöre verdim. Film

bittiğinde Stalin, 'Çok eğlenceli bir film. Kendimi bir ay tatil yapmışım gibi hissettim. Filmi tüm işçilere ve kolektif çiftçilere göstermek faydalı olur' dedi ve 'Ayrıca filmi yönetmenden alın. O filmi mahvedebilir' diye ekledi."

Hiçbir zaman spor bağımlısı olmadım, ama kayıtsız da kalmadım. Çocukken, Amerikan beyzboluna benzeyen *lapta* adında eski bir Rus oyunu oynardık. Bir sopayla topa vurursun ve elli metre ötedeki çizgiye doğru koşarsın ve topu yeterince uzağa fırlatırsan gidip geri dönerek "eve dönüş" koşusunu tamamlamaya çalışırsın. Tüm oyuncuları kaybetmeden gidip gelebilen takım kazanır ve yeni oyunu başlatmaya hak kazanır.

Lapta çocukluğumda değişik şekillerde oynanırdı. Bana hileli bir top atan çocuğun hareketlerini hâlâ anımsıyorum. Bu tür geleneksel oyunların canlanması için her köyün çok olmasa bile en az bir ateşli taraftara ihtiyacı vardır. Bu eski oyunu hayata döndürmek için yeterli sayıya ulaşılması pek de mümkün değil ve zaten şu an görünürde böyle bir durum yok.

Amerikan beyzbolu çok daha karmaşık bir oyun. On binlerce seyircisi olan bir endüstri. Aslında kendi içinde, hiç kimsenin canının acımadığı güzel bir oyundur. Ayrıca futbol gibi pahalı araç gereçler gerektirmediği için demokratik bir oyundur.

Boks ise benim için beyzbolun tam aksi çağrışımlara sahip. Bununla ilgili ilginç anılarım var. Bir keresinde Bernard Baruch ile beraber efsanevi Joe Louis ve Billy Conn dövüşünü izlemeye gitmiştim. Louis siyah, Conn da beyazdı. Bence bu renk farklılığı maçı izlediğimiz New York'taki Madison Square Garden'da izleyicilerin coşkusunu artırmıştı.

En baştan itibaren ne salonda ne de ringde gördüklerimden hoşlanmıştım. Herkes sigara içiyordu ve ortalıkta çok fazla bağrış çığrış vardı. Louis, Conn'un bedenine ağır darbeyle bir yumruk patlattığında, kadınların bazıları mutlulukla hop oturup hop kalkıyordu. Boksörlerin yumruklaştığı bu mide bulandırıcı sahneyi izlerken çoğu olmasa da bazıları yüzlerini kapatıyorlardı.

Baruch'a baktım; yüzü sakindi ve duygudan eser yoktu. Sonra kendi kendime zor duyduğundan gürültünün onun için pek fazla bir şey ifade etmeyeceğini düşündüm. Düşüncelerimi tahmin etmiş olsa gerek, kurnaz bir bakış attı ve işitme cihazına işaret etti.

Bana : "Tüm bunlardan hoşlandınız mı?" diye sordu.

Ev sahibini gücendirmek istemediğimden "Çok ilginç ve çok gürültülü" dedim.

"Güç, beceri ve irade" dedi, "İzledikleriniz bunlarla ilgili." Ve sonra aniden "Kim kazanacak?" diye sordu.

"Joe Louis, sanırım."

Baruch nedense yanıt vermedi ve gözlerini yarışmacıların terli bedenlerinden ayırmadan sessizce oturdu. Bütün profesyonel dövüşlerde olduğu gibi amatör olanlara kıyasla üç ya da dört kat daha fazla raund düzenlendi ve ben de aralarda Baruch'la beraber seyircileri izledim. Kızlar ve genç enerjik erkekler soğuk içecek, bira ve parlak renkli paketlerde Amerikan fıstığı satıyorlardı.

Dövüş devam ederken, boksun diplomasinin tam tersi olduğunu fark ettim. Diplomaside uzlaşma için yoğun bir eğilim vardır; ancak sporda, özellikle de boksta kesinlikle böyle bir eğilim söz konusu değildir. Boksta önemli olan karşısındakinden daha güçlü bir yumruk atarak rakibinin dengesini kaybettirmek ve son bir darbeyle nakavt etmek, diğer bir deyişle tek taraflı bir zafer kazanmaktır.

Savaş sonrası dönemde sahneye ellerinde atom bombalarıyla çıkan ve ezici üstünlük elde etmek arayışıyla boksörler gibi davranan bazı Amerikalı devlet adamları, uluslararası alanda eski müttefikleri Sovyetler Birliği'ne yumruk atmaya çalışıyorlardı. Bir uzlaşmaya varmak gibi bir gayeleri olduğuna dair bir belirti yoktu, tek istedikleri zaferdi. Açıkça, nükleer silah alanındaki tekellerini korumak istiyorlardı.

Joe Louis'in Billy Conn'u giderek daha çok köşeye sıkıştırdığı ve heyecanın doruk noktasına ulaştığı bu dövüşü izlerken Baruch'un da bu tür şeyler düşünüp düşünmediğini bilmiyorum. "Kahverengi Bombacı" dövüşü kazandı ve birkaç kişi dışında seyircilerin çoğu so-

nucu destekledi. Sonuçtan memnun kalmayanlar yuhalıyor ve programlarını yırtıp yerlere atıyorlardı. Baruch soru dolu gözlerle bana baktı.

"Çok ilginç" dedim. "Güç güçten üstündür, bu oldukça açık."

O günlerin üzerinden çok yıllar geçti, ama bazen iki genç Amerikalının ringde kıyasıya mücadelesini ve Baruch'un son karşılaştığımızdaki komik boksör duruşunu düşünüyorum. Bu bir bakıma sembolik bile sayılabilirdi: SSCB ve ABD sürekli Soğuk Savaş halindeydi. Uluslararası platformda Vaşington'un Moskova'yı zorla yalnız bırakma teşebbüslerini etkisiz kılmaya çalışıyorduk.

Aynı şekilde çok ilginç ve sert bir başka Amerikan sporu daha var, o da futbol. Aslında bu oyunda, oyuncular deri bir topla kalabalığı geçip karşı takımın sahasına ulaşmak için ellerini kullanıyorlar. Ayaklar sadece penaltı atmak için kullanılır. Modern gladyatörler ne kadar yapılı da olsalar, zaman zaman onları sakatlayan kirli taktikler oyuna egemendir. Atletizm, basketbol, voleybol ve tabi ki futbol gibi zevkli oyunlarla tezat oluşturur.

Bir süre önce düzenlenen Dünya Kupası'nda Diego Maradona'nın adı radyoda sıklıkla duyulurdu. Futbol hakkında fazla bir şey bildiğimi iddia edemem. Sadece bazen televizyonda izliyorum. Ama Meksika'da yapılan Arjantin-İngiltere maçında gördüklerim beni ekrana kilitlemişti. Maradona eşsiz yeteneğe sahip biriydi. Onu kenetlenen savunma oyuncuları arasından gol atarken izlemek bir sanatçıyı iş başında görmek gibiydi. Yerçekimi yasasına göre düşecek gibi olduğu zamanlar oluyordu, ama düşmüyordu. Güçlü bacakları, esmer ve sağlam genç atletin karşı tarafa doğru cıva gibi koşmasını sağlıyordu. Bazı zamanlar, ilham veren yüzü ekrana yansıyor ve sükunetini hiç kaybetmemesine rağmen sanki kendinden geçmiş gibi görünüyordu ki bu çok az insanda görülen bir şeydir!

Basın Maradona'nın İngiltere'yi topu elle tutarak yendiğini yazdı ve Maradona geniş bir kesim tarafından faul yaptığını kabullenmemekle eleştirildi. Ama bence oyun bu kadar yoğun bir heyecanla oynanırken

ve oyuncu psikolojik ve fiziksel sınırlarını zorlayıp neredeyse kendini bile unutmuşken ondan kendini yargılamasını beklemek hiç de mantıklı değil. Eğer ortada bir faul varsa, İngiltere mağdur olmuştur; fakat bu Maradona'nın değil hakemin hatasıdır. İngiliz oyunculara sempati duymama karşın Maradona'yı suçlu olarak göremedim.

Cesaretine her zaman hayran olduğum ve zamanında yurtdışında adından çok büyük saygıyla bahsedilen kalecimiz Lev Yaşin'i de Maradona'yla aynı düzeyde görüyorum.

Doğuştan profesyonel olan insanlar büyük elmaslar kadar nadirdir, ama elmaslar sonsuza dek varlıklarını sürdürürken insanlar için durum böyle değildir. Yetenekleri 10 ya da 15 yıl sürer. Gerçek bir atlet oyuna tüm gücünü verir ki bu güç onu en az 20 ya da 30 yıl idare eder. Uzun yıllar yaşayan iyi bir atlete nadiren rastlanması pek şaşırtıcı bir durum değil, bu yüzden onlara imrenmemeliyiz.

Bana gelirsek, öğrenciyken futbol oynamak için biraz gayret gösterdim. Denediğim bir başka oyun da voleyboldu ve amatör bir öğrenciye göre kötü de oynamıyordum; ama hiçbir zaman ciddi olarak oynamaya başlamadım.

İzleyici olarak farklı ülkeler arasındaki oyunları izlemeyi tercih ederim. Her iki tarafın Sovyet olduğu oyunlar hiçbir zaman ilgimi çekmemiştir. Sonuç ne olursa olsun bir Sovyet takımı kazanacağından, hangi tarafın kazanıp kazanmadığıyla hiç ilgilenmedim. Uluslararası maçlar daha farklıdır. Kendi ülkemin takımı oynarken, sahada, alanda ya da salonda olan her şeyden zevk alırım. Takımımızın yenilgisi bir kere bile keyfimi bozup uykumu kaçırmamıştır, ama uyku benim için hiçbir zaman belirleyici bir gösterge olmadı.

Kimi zaman ünlü yabancı takımlara ilgi duydum, fakat şunu söylemem gerekir ki eşimle birlikte Sovyet oyuncuların yer almadığı maçlara gittiğimiz zaman, sahaya bakmaktansa izleyicileri izlemeyi tercih ediyorum. İngiliz seyircileri maçlarda izlemek özellikle eğlenceliydi.

Londra'da büyükelçi olduğum dönemde, boş günlerimizde küçük partiler düzenler ya da arabayla şehir dışına çıkardık. Bu gezintilerimi-

zi esprili bir şekilde "İngiltere'yi araştırmak" diye tanımlardık.

Bu gezilerden gerçekten çok zevk alırdık. Londra dışında neredeyse her yerde çoğu kullanımda olan iyi korunmuş bir futbol sahasına rastlarsınız. Yaklaşık 10 kilometre daha giderseniz tam donanımlı bir başka saha görürsünüz. Çoğu zaman yaptığımız gibi 70 ya da 90 kilometre yol gittiğimizde, en az bir düzine bakımlı saha görürdük ve arabayı park eder, en kalabalık tribüne geçip seyircilerin arasına katılıp maçı izlerdik.

Bu oldukça ilginç bir deneyimdi. Futbolun ve ünlü İngiliz soğukluğunun çoğunlukla birbiriyle çelişen kavramlar olduğu sonucuna varırdık. Maç boyunca sürekli yüksek sesle tezahürat ederken, sevinçle yerinden fırlayıp yanındakinin dizine hafifçe vururken, sanki o İngiliz gitmiş de yerine başka birisi gelmiş gibidir.

Futbol maçları İngiliz sporunda sevdiğim tek şey değildi. Eşimle beraber Ana Kraliçe ile Brighton yarışlarını izlemek üzere davet edildiğimiz ilginç bir olayı aktarmak istiyorum. Şimdi olduğu gibi o zamanlarda da at yarışları hakkında fazla bir şey bilmememize karşın, daveti memnuniyetle kabul ettik.

Brighton'a vaktinde vardık. Yarışma çok renkli bir şekilde başladı ve hayatımızda ilk kez bu sporun heyecanını hissettik. İnsanlar ve atlar sanki sadece kendilerinin anladığı bir dille iletişim kuruyormuşçasına uyum içinde hareket ediyorlardı. Bize "Şimdi Kraliçe'nin atını göreceksiniz" dediler.

Ve yerlerinden fırladılar. At muhteşem bir şekilde koşmaya başladı. Ana Kraliçe ve Sovyet konuklar da dâhil yanında bulunan herkes, Kraliçe'nin atını alkışlayıp Majestelerinin elini sıkmaya hazırlanıyordu. Sonra aniden, Kraliçe'nin atı son çitte düştü. Jokey yavaşça ayağa kalktı. İzleyiciler "Aaa" ve "Ooo" arası sesler çıkartarak iç çektiler. O sırada Ana Kraliçe'ye bakmamak için elimden geleni yaptım. Ben de üzülmüştüm. Birinin "Kraliçe biraz gözyaşı döktü" dediğini duydum. Hepimiz onun için üzülmüştük. Bu hayatımda gittiğim tek at yarışıydı.

Uzun zaman önce, gençliğimde tanışmak istediğim ve herkesin ya

da sanatla ilgilenen herkesin, öyle ya da böyle tanıdığı muhteşem bir sanatçı vardı. Adı Pablo Picasso'ydu.

Zamanının en önemli sanatçısı ve bir anti-faşist olan Picasso, Nazi Alman askerleri Paris'i kuşattığı vakit Paris'te kalmaya karar verdi. Bu kendi içinde cesur ve yurtsever bir hareketti.

Görevim gereği birçok defa Fransa'ya gittim, ama bir delegenin programı genelde tamamen doludur. Değişiklik yapmak resmi bir randevunun iptali ya da kısa tutulması anlamına geleceğinden nadiren uygun karşılanır. Bazen tesadüfi buluşmalar meydana gelir, ama bazen de bir taraf bir buluşma beklentisi içinde değilken diğer tarafın görüşmeyi çok istemesi durumunda toplantılar "yarı-tesadüfi" olur. Picasso'yla "rastlaşmam" bu şekilde oldu; çünkü sonradan öğrendiğime göre Fransız protokol departmanı, kendisinin ricası üzerine benim bu sanat deviyle tanışmamı tesadüf gibi görünmesi için gizlilikle ayarlamıştı.

Brejnev'in ziyaretlerinden birinde bir Louvre turu organize edilmişti. Benim de dahil olduğum Sovyet konuklar belirlenen zamanda oradaydık ve müze yöneticileri tarafından ikinci kattaki en büyük galeride cana yakın bir şekilde karşılandık.

Aniden kısa boylu bir adam telaşla halka halinde bekleyen insanlara doğru yürüdü, elini önce Brejnev'e sonra bana, sonra da diğer yoldaşlara uzattı ve "Merhaba. Ben Pablo Picasso" dedi.

Brejnev sanatçıyla biraz konuşarak selamlaştı ve daha sonra Picasso konukların resimlere bakabilmesi için bir adım geriledi. Grup Leanordo'nun *Mona Lisa*'sının sergilendiği kısma ulaşma heyecanıyla yoluna devam etti.

Tam bu sırada Picasso yanıma gelip "Bay Gromıko, sizi daha önce görmüştüm" dedi.

Durdum. Sadece kibar olmaya mı çalışıyordu yoksa gerçekten de beni görmüş müydü emin olamadım, ama kendi adıma daha önce onunla karşılaşmamış olduğumu çok iyi biliyordum. Karşılaşsam bunu unutmazdım.

Picasso, "Bir dakika kalıp benimle sohbet eder miydiniz acaba?" diye sordu.

"Memnuniyetle" diye cevap verdim.

"Biliyorsunuz, Sovyetler Birliği'nden insanlarla fazla diyalogum olmadı. Aydınlar grubunun üyeleri beni aradı, ancak insanların genel anlamda bir sanatçı olarak benim hakkımda ne düşündüğüne dair hiçbir fikrim yok" dedi ve devam etti: "Farkındayım ki Sovyetler Birliği'nde hiç sergi açmadım ve belki de bu benim hatamdır. Ancak bunu isterdim. Birçok resmimin uzun bir süre ortadan yok olmasını istemiyorum. Gözüm üzerlerinde olsun istiyorum. Ancak resimlerimi SSCB'de nasıl gösterebileceğimi de sık sık düşünüyorum."

Eserlerinin 1956'da Moskova'da ve Leningrad'da gösterildiği sergiden hoşnut kalmadığını açıkça belli ediyordu. Ayrıca Sovyet halkının resimlerine yönelik soğuk yaklaşımından da bahsetti. Ne de olsa kübizmin kurucusuydu; çalışmalarının bazıları sürrealizme yakındı ve resimlerinde doğa çoğunlukla keyfi olarak çarpıtılmıştı. Kendisi de sanatının basit olmadığını ve bir tek yaklaşımla açıklanamayacağını söylemişti.

Picasso'nun yanında yine ressam olan üç arkadaşı daha vardı, ama ne kendisi ne de arkadaşları Sovyet heyetiyle müzeyi gezmedi. Ben kendisiyle konuşmak için geride kaldım ve üç arkadaşı da bizimle beraberdi. Bir kopyasının Versay'ın bir duvarında asılı olan David tarafından yapılmış büyük bir tuval olan *Josephine'nin Taç Giyme Töreni* yanında duruyorduk.

"Burada Louvre'da bulunan David tablolarını beğeniyorum" dedim.

Picasso da "David tartışmasız Fransa'nın en iyi ressamlarından biridir" dedi. Duraksadı. "Ama artık zaman değişti. Resim ve sanat aynı kalmıyor."

Kendisinin de değişmeden kalmayı güç bulduğunu aklımdan geçirdim. Yaşına rağmen, 1881'de doğmuştu, oldukça çevikti.

"Daha önce Louvre'a geldiniz mi?" diye sordu.

"Buraya beş ya da altı kez gelmişimdir" diye cevapladım. Onun çalışmalarından da haberdar olduğumu söylemem gerekiyormuş gibi geldi. "Ancak Modern Sanatlar Müzesi'ne de gittim ve orada sizin tablolarınızı gördüm. Özellikle babanızın portresini beğendim. Realist bir tarzı var ve resmi seven herkesin hoşuna gider."

"Evet, portreyi sevgiyle yaptım. Bu tarz şimdilerde neo-klasik olarak adlandırılıyor. Ancak o günden beri sanatçı olarak kendim de dâhil birçok şey değişti."

Konuşmanın sonuna doğru ilk başta konuştuğumuz konuya döndük.

"Biliyorum, Sovyetler Birliği'nde genel olarak saygı duyulan biriyim. Bunun nedeni büyük ihtimalle resimlerden çok ismim. Umarım bu durum zamanla değişecektir" diye konuştu.

Bu konuya daha fazla deşmemeye karar verdim. Onu Sovyetler Birliği'nde sanatına büyük hayranlık duyulduğu konusunda ikna etmeye çalışmak, hem uygunsuz kaçacaktı hem de kulağa doğru değilmiş gibi gelecekti.

Savaş sırasında Komünist Parti'ye katılması, barışın amblemi olan *Peace Dove* (Barış Güvercini) tablosu ve halklar arasında kardeşliği pekiştirdiği için Lenin Ödülü'nü kazanması nedeniyle geniş kitleler tarafından tanınmasına rağmen, çalışmaları maalesef SSCB'de fazla ilgi görmüyordu.

Diğer delegeler çıkışa çoktan ulaştığı için kendisine hoşçakal dedim. El sıkıştıktan sonra "Picasso sadece Picasso olabilir. Başka kimse olamaz" dedi.

Aradan zaman geçti ve bir gün Fransız Dış İlişkiler Bakanı Ronald Dumas resmi bir Moskova ziyareti sırasında bana Paris'ten bir hediye getirdi.

"Resmi sevdiğinizi biliyorum" dedi ve ekledi: "Bu yüzden size bu Picasso'yu getirdim. Daha önce fırsatım olmamıştı."

Picasso 1973'te ölmüştü ve aradan en az 10 yıl geçmişti. Dumas, bana Picasso'nun kopyalarını yaptığı *Peace Dove*'u getirmişti. Bu ünlü tablonun orijinal kopyası, köşesindeki 32 numarasıyla şu anda evimde

asılı durmaktadır.

Pasternak'ın çalışmaları da beni gençliğimden beri etkilemiştir. Şiirleri ve düz yazıları ile İngilizce'den, Almanca'dan ve Fransızca'dan yaptığı çeviriler, olağanüstü yetenekli biri olduğunu göstermektedir.

Kendisiyle 1952'de aktör arkadaşımız Boris Livanov'un evinde tanıştım. Yazar Konstantin Fedin, film yönetmeni Aleksandr Dovjenko ve kültür dünyasından önemli isimlerin bulunduğu neşeli bir arkadaş grubu vardı. Herkes sohbet ediyor ve komik hikayeler anlatıyordu, ama birisi kadeh kaldırdığında herkes susuyordu. Ve şimdi sıra Pasternak'taydı...

Onun Sovyet edebiyatında derin iz bırakan çok önemli bir isim olduğu konusunda herkes hemfikirdir. Hatta daha da ileri giderek, bize Shakespeare ve Goethe'den çevirdikleri dışında bir şey bırakmasaydı bile, büyük bir hizmette bulunmuş olacağını söyleyebilirim. Kendisi Shelley, Schiller, Verlaine ve daha birçoklarından çeviriler yapmış ve kendi adını şair ve roman yazarı olarak ölümsüzleştirmiştir.

O akşam konuşmak üzere ayağa kalktığında, o döneme kadar Sovyet edebiyatı ve ülkesi için pek çok şey yapmış olmasına rağmen kendi başarılarından söz etmedi.

"Sosyalist gerçekçilik alanında edebiyatımızın gösterdiği büyük başarıların altını çizmek istiyorum" dedi.

Sovyet edebiyatının gururu olarak gördüğü bazı Sovyet yazar ve şairlerinden bahsetti. Konuşmasının en can alıcı bölümü şu oldu: "Büyük bir yeteneğe sahip olsun ya da olmasın her yazarın kendi kişiliği olmalıdır. Standartları dışarıdan dayatmaya yönelik hiçbir girişim haklı görülemez. Bu sadece, sanatçının hayatı ve insanın iç dünyasını anlatma konusundaki ilhamını ve yeteneğini kelepçeler."

Pasternak daha sonra Sovyet yazarları ve edebiyatı şerefine kadeh kaldırdı.

Pasternak'ın romanı *Doktor Jivago* yurtdışında yayımlandıktan sonra Sovyetler Birliği'nde eleştirilere hedef oldu. Kuşkusuz şartlar olağandışıydı, ancak eleştiriler kitabın kendisine karşı hiçbir sağlam iddia

içermiyordu ve daha çok yazara karşı resmi bir öfke niteliğindeydi. Pasternak'a yönelik kovuşturma, Hruşçov'un sanat ve edebiyat dünyasına tamamen davetsiz müdahalesinin bir sonucu olarak başladı -bu siyasetçinin hayatındaki olumsuz bir özellik. Ancak o günlerde yazarlar da sonradan kabul ettikleri üzere bazı hatalar yapıyorlardı. Bazıları açıkça Pasternak'a saldırdı, bazıları ise sessiz kaldı. Tüm bu olanlar apaçık haksızlıktı ve şair bunlardan olması gerektiği gibi korunmadı.

Boris Livanov'un beni Vnukovo'daki daçamızda görmeye geldiği günü hatırlıyorum. Melankolik bir ruh hali içinde, bize Pasternak'ın ağır eleştirilere ne kadar zor bir şekilde dayandığını anlattı. "Neden bunu yapıyorlar? Sonuçta Pasternak bir *Sovyet* şairi."

Ne diyeceğimi bilemedim. Ben de yaşananlarda herhangi bir sağduyu belirtisi görmüyordum. Diplomatik işlerimden dolayı henüz *Doktor Jivago*'yu okumayı başaramamıştım, sonradan okuduğumda da yanlış hiçbir şey görmedim. Haksızlık her zaman insanı yaralar, hatta bazen de ciddi biçimde yaralar. 20. yüzyılın büyük şairi Boris Pasternak da yara almıştı. Pasternak hakkıyla Nobel Ödülü'ne layık görüldü, ancak koşulların baskısı sonucu ödülü reddetti.

Doktor Jivago hakkında ne düşündüğümü belirtmek istiyorum. Kafa yapısı ve genel görünüşüyle kitabın ana karakterinin hayranlık uyandıran bir kahraman olmadığı doğruydu; fakat Şolohov'un *Durgun Akardı Don* kitabının kahramanı olan, kendisi de bocalayan ve Don Kazakları'nın devrimden sonra gelen yeni düzenle nasıl uzlaşacağını uzun bir süre anlayamayan Grigori Melehov'dan çok mu farklıdır? Bilindiği üzere Şolohov, Grigori'yi geçmişinin toplumsal baskılarından kurtarmaya çalışıyor, ama bunu tam anlamıyla başaramıyor. Büyük oranda kitabın güzel, şefkatli ve sezgileri güçlü kadın kahramanı Aksinya sayesinde, kitabın sonunda kahramanın olayların iç yüzünü kavradığına inanabiliriz. Ancak Şolohov belki de bu duruma fazla önem vermeden kahramanı tam bu noktada bırakıyor.

Doktor Jivago'nun kaderi farklı. Bu karmaşık karakterin ne yeni dünyada ona rehberlik edecek ne de yeni manevi hayatın özel ve değerli

olduğunu kabul etmesine yardımcı olacak, güvenilir ve aklı başında bir dostu var. Pasternak'ın *Dr Jivago*'su yüzyılın başından 1930'lara kadar anlamadığı bir dünyada yaşıyor.

Doktor Jivago'un Pasternak'ın en iyi eseri olduğunu düşünmüyorum. Bence yapısal hataları var, ama edebi özelliklerini ve eksikliklerini yargılamaya girişmeyeceğim. Her halükarda, böyle büyük bir sanatçıyı Sovyet yazarları topluluğundan dışlamanın ve yok saymanın hiçbir mazereti olamaz.

Bir defa Pasternak'ı Peredelkino'daki daçasında ziyaret ettik. Arkadaş grubu, daha önce Livanov'un evinde karşılaştığımız grupla hemen hemen aynıydı, fakat bu sefer arkadaşı Fedin de oradaydı. Pasternak ile eşi, ev sahipliği konusunda etkileyiciydiler ve insanı evindeymiş gibi hissettirmek için ellerinden geleni yapıyorlardı. Ziyaretimiz eşim için yazdığı ve ikimizi de duygulandıran kısa şiirle daha da anlam kazandı.

Pasternak bana eski büyükelçi olarak ABD'ye dair izlenimlerimle ilgili birçok soru sordu. Konuşmama esprili yorumlarla eşlik etti. O ve Fedin, Amerikan edebiyatı konusunda oldukça bilgiliydiler. Her ikisi de yetenekli yazarların bile, yaratıcı edebiyatla ilgili fikirleri büyük oranda tahrip olmuş insanları hoşnut etmeleri gerektiğini düşünüyorlardı ve Amerikalı okuyucuların, beyinlerinin sadece ortalama düzeyde harekete geçmesini isterken, sinir sistemlerininse en üst düzeyde heyecana ihtiyaç duyduğu konusunda hemfikirdiler.

Pasternak'ı ülkemizde ve genel itibariyle dünyada yaşanan olaylar ve değişimler bağlamında ele almak önemlidir. Bir şekilde hayatı boyunca toplumdan ve toplumdaki sorunlardan uzak kalmış gibi bir intiba yaratmıştı, bu nedenle şiirinin tarzı ortalama okuyucu için anlaşılmazdı. Ancak Mayakovskiy, Pasternak'ın şiirlerini, yeni şiir akımının "zamanla mükemmel uyum içindeki" modellerinden biri olarak tanımlamıştır.

'20'li yıllarda *Dokuz Yüz Beş Yılı* ve *Teğmen Şmidt* gibi iki devrimci şiir yazan ve 1934'de "Ben dönemimin ve ülkemin bir parçasıyım ve onun çıkarları benim çıkarlarımdır" diyen bir insanın toplumun sorunlarından uzak olduğu nasıl düşünülebilir ki?

Pasternak ile olan buluşmalarımızda onun bir yurtsever olduğuna, onun için ülkesinin edebiyatının ve halkının, tarlalar ve ormanlar, nehirler ve dağlar ve tabi ki vatanı olan Moskova kadar, önemli olduğuna ikna oldum.

IXX
Parti,
Lenin'in meşalesini taşıyor

Söylemek istediğim her şeyi söylediğimi, tüm insanları ve mekanları kitabımı fazlaca uzatmadan anlattığımı düşündüm. Sonra birden uzunca bir dönem birlikte çalıştığım Yuriy Vladimiroviç Andropov'un ölüm haberini aldım. Onun o yarım gülümsemesini, yumuşak ve sakin sesini hâlâ net bir şekilde hatırlıyorum. Hastanede olduğu süre boyunca, birkaç defa zorla kalkarak bir fincan çay alması dışında yataktan hiç çıkamadı. Ama orada bile geleceğe bakıyor ve planlar yapıyordu. Meslektaşlarım ve ben, onu ziyaret ettiğimizde bu hevesini kırmamaya çalıştık.

Bizim durumuna vereceğimiz tepkiyi dikkatle izliyordu. Herhangi bir merhamet ifadesi ve hatta bir an önce iyileşmesi için sunulan dilekleri sessizlikle karşılıyordu. Buna karşın, konu yaptığımız işlerden açıldığında, bu onun bizimle çalışma konusundaki umudunu yeşertiyor ve neşesi yerine geliyordu.

Ancak 9 Şubat 1984'te sayfiye evindeki telefon çaldı ve Konstantin U. Çernenko bana üzücü haberi verdi.

Ertesi gün Politbüro toplantısında Gorbaçov'un, Çernenko'nun Genel Sekreter olarak yapacağı konuşmaya ek olarak benim de cenazede bir konuşma yapmam yönündeki önerisi beni duygulandırdı. Böylece Lenin'in Mozolesi'nde yaptığım konuşmada yoldaşımıza veda ettim ve onu Kremlin duvarının yanına gömdük.

Bir gün, Mart 1985'te 20 yıldır tanıdığım Çernenko telefonla beni aradı ve "Andrey Andreyeviç. Ben pek iyi değilim. Görevi bırakmam mı gerekiyor bilemiyorum. Sizden tavsiye istiyorum" dedi. Ne cevap vereceğimi düşünürken bir an sessizlik oldu.

"Bu çok erken olmaz mı? Anladığım kadarıyla doktorlar o kadar kötümser değil" dedim.

"Acele bir karar almamam gerektiğini mi söylüyorsunuz?"

"Kesinlikle. Acele etmeyin. Buna gerek yok."

Bu konuşmadan memnun olmuşa benziyordu. "O halde görevi bırakmayacağım" dedi ve sohbetimiz sona erdi. Ama uzun süredir var olan hastalığı sonunda onu yendi ve üç gün sonra hayatını kaybetti. Böylece ona veda etmek üzere yeniden hep birlikte Kremlin duvarının yolunu tuttuk.

Ülke üç yıl içinde üç liderini kaybetti ve bizler yönetimdeki kişiler olarak sinirlerin oldukça gergin olduğu bir dönem geçirdik. Buna karşın parti ve insanlar, kadroları doldurma konusundaki kapasitelerini gösterdi ve herkes yeni görevinde başarı sağladı.

Kuşkusuz bir sonraki adımımız yeni bir Genel Sekreter seçmekti. Bu süreçte ilk adımı atmak Politbüro'ya düşüyordu ve Politbüro Merkez Komite'nin onaylamasını isteyerek, tüm kalbiyle Gorbaçov'u aday olarak önerdi. Mart 1985'te acil olarak yapılan ve tüm üyelerin katıldığı Merkez Komite toplantısında, Politbüro adına öneriyi sundum ve Merkez Komite oy birliğiyle Gorbaçov'u seçti. Mihail Sergeyeviç Gorbaçov, seçilmeden önce de partide büyük bir otoriteye sahipti. Ülkede yaygın olarak tanınıyordu ve yaklaşık yedi yıl boyunca Moskova'da partinin üst düzey mevkilerinde görev almıştı.

Kasım 1978'de Merkez Komite'nin olağan toplantısından üç gün önce Brejnev beni aradı. "Bir konuda senin fikrine ihtiyacım var" dedi. "Yoldaş Gorbaçov'u Merkez Komite Sekretaryası üyeliğine getirme fikri hakkında ne düşünüyorsun? Şu anda Stavropol bölgesi parti komitesinin birinci sekreteri. Sen ne düşünüyorsun?"

Cevabım şu oldu: "Gorbaçov'la gerçek anlamda hiç çalışmadım,

bu nedenle kişisel deneyimlerimden yola çıkarak bir şey söyleyemem. Ancak Politbüro üyeleriyle ve Merkez Komite sekreterleriyle konuştum ve Stavropol sekreteri hakkında birçok iyi şey duydum. Açık sözlü, dürüst ve çok iyi eğitim almış bir komünist gibi duruyor. Siz de aynı şeyleri duyduysanız, bir sonraki Merkez Komite toplantısında onu aday olarak göstermenizi öneririm. Bunun kabul edileceğine eminim."

Brejnev "Ben de Gorbaçov'la birebir çalışmadım, ancak onun hakkında bir sürü iyi şey duydum. Bu nedenle sanırım onu önereceğim" dedi ve öyle de yaptı.

İlerleyen dönem, Gorbaçov'un seçkin ve keskin zekalı bir devlet adamı, usta ve ileri görüşlü bir siyasetçi ve çok akıllı biri olarak sahip olduğu büyük yeteneği açıkça ortaya koydu. Parti ve halk da onu tam olarak böyle görmektedir.

Yaklaşık 10 yıl boyunca onun çalışmalarını yakından izledim. Politbüro'da birlikte çalıştık ve birçok defa iç ve dış politika alanlarında yoğun olarak tartıştık. Onun insanları ikna etme konusunda az bulunan bir yeteneğe sahip olduğunu söylemeliyim. Kendi tutumunun doğru olduğuna inanıyorsa, savlarını önem sırasına göre birbiri ardına nasıl ortaya koyacağını çok iyi biliyor.

Belki de 10 yıl çok uzun bir süre değil, ancak bu süre içinde Genel Sekreter birçok konuda çok büyük bir deneyim kazandı. Bu deneyim ona sadece sorunları çözmede değil, hangi konularda karar alınması gerektiği ve en uygun gördüğü çözümün belirlenmesi konusunda da yetenek kazandırmıştır. Bazen belirli bir konu ele alınırken, bir çözüm ya da karar ortaya çıkacakmış gibi olur. Fakat birden Gorbaçov sorunun göz ardı edilemeyecek ve çoğu zaman en iyi çözümü sunan bir diğer yönüne işaret eder. Genel Sekreter, tartışmada tüm katılımcıların görüşlerini dinlemeye her zaman hazırdır. Çok iyi bir hafızası var ve bunu kendisine yarar sağlayacak şekilde kullanıyor.

Yönetimdeki değişimler bilindiği üzere benim hayatımda da önemli etkiler yarattı. 2 Haziran 1985'te Yüksek Sovyet'te hükümet yönetim kurulu başkanı, yani SSCB devlet başkanı seçildim.

27. Parti Kongresi, Şubat 1986'da Gorbaçov idaresinde yeni bir yö-

netim kadrosu oluşturdu. Ülke ve tüm dünya, bu yönetimin partinin ve halkın karşı karşıya olduğu önemli görevleri başarabilecek kapasitede olduğunu biliyor. Soğukkanlılık ve azim, serinkanlı ve doğru hesaplamalar, her adımın ve sonuçlarının dikkatlice planlanması, siyasi, bilimsel ve teknik yelpazede yönetimin elindeki bilgiye duyulan güven. Tüm bunlar gelecekteki gelişimimiz açısından uzun vadeli planları gerçekleştirme konusundaki kararlılık ve iradeyle birleşmektedir.

Politbüro'daki yoldaşlarla ve parti sekreterleriyle hemen hemen her gün görüştüm ve çeşitli koşullarda onları izleme şansım oldu. Herkesin fikir birliğine vardığı 27. Kongre'de onların durgunluğa ve tıkanmaya karşı koyan savaşçılar, *perestroyka*'nın kurucuları ve yapıcı faaliyetlerimize hız veren kişiler olduklarını gördüm. Çernobil'deki nükleer istasyonda yaşanan felaketin ardından bu felaketin sonuçlarını engellemek için nasıl çalıştıklarını izledim. Onları Haziran 1988'deki 19. Sovyetler Birliği Parti Konferansı'nda da izleme şansım oldu.

Bana öngörülebilir gelecekte ülkemiz ve halkımız için ne istediğim sorulsaydı, şunları sıralardım. Gorbaçov başkanlığındaki önderlik ülkeye öncülük etmeye devam etmelidir. Bu önderlik, hem ekonomik yapılanmayla, hem de ülkenin toplumsal gelişimiyle ilgili tarihi öneme sahip sorunları çözebilecek kapasitededir. Aynı zamanda karmaşık dış politika görevlerinin üstesinden gelmekte ve barışın amaçlarını girişkenlikle ve kararlılıkla savunmaktadır.

Nisan 1985'te yapılan Merkez Komite Birleşik Oturumu, partimizin tarihinde önemli bir dönüm noktası oldu. Bu oturumun tezlerinden biri -bu noktada akla Lenin'in 1917 tarihli *Nisan Tezleri* gelmektedir- üretimi artırmak, ekonomiyi yeniden yapılandırmak ve böylece toplumsal sorunlarımızı çözebilmek amacıyla sosyal gelişimimizin hızlandırılmasıdır. Gorbaçov'un oturumda açıkça ortaya koyduğu bu tez, 27. Parti Kongresi'ne sunduğu siyasi raporda ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır ve Marksist bir temele dayanmaktadır.

Marx'ın en önemli katkılarından biri, kapitalist üretim biçiminin sömürücü doğasını açıkça gösteren artı değer teorisinin formülasyonudur. Marx, kapitalizmde emek gücü sabit bir fiyatla alınıp satılırken bir

artı değerin yaratıldığını kanıtlamıştır. Marx, insan emeğinin sözcüğün normal anlamındaki diğer metalardan farklı oluş biçiminin burada yattığını göstermiştir. Kapitalist düzende bir kapitalist, artı değeri istediği gibi kullanabilir ve isterse kişisel kârına dönüştürebilir.

Sosyalizmde ise artı ürün, maddi kaynaklara sahip olan ve kullanan tüm topluma aittir. Uygun oranlar ve önceliklere göre bunu nasıl kullanacağına karar veren toplumdur. Doğası gereği sosyalist toplum, sınırsız genişleme olasılığını yaratmaktadır, ancak bu olasılığın gerçeğe dönüşmesi için herkesin işyerinde tüm çabasını harcamasına ve düşüncelerini odaklaştırmasına ihtiyaç vardır.

1986'daki 27. Parti Kongresi'ne katıldığımda, kendimi birden bire Lenin'in 1903'teki 2. Kongre'de, parti daha yeni yola çıkarken söylediklerini düşünürken buldum: "Ne kadar olağanüstü bir şeydir Kongre'miz!" Parti artık yaklaşık 20 milyonluk büyük bir güçtür ve Kongre tüm parti örgütlerinde, Sovyetler'de, ülkenin tüm ekonomisinde ve insanların düşünme biçimlerinde gerekli olan şeyin, kararlı bir yeniden yapılandırma süreci (*perestroyka*) olduğunu, bilgiye özgürce erişebilme hakkının önemini ya da *glasnost* ve demokratikleşmeyi vurgulamış durumdadır.

Ocak 1987'deki Merkez Komite oturumu, o güne kadar ülkenin gelişimi konusunda yeterli çabayı göstermek ve aynı zamanda toplumsal yapı konusunda uyanık olmak için maksimum çabayı gösteremediğimizi kati bir dille bildirmiş ve *perestroyka* görevini daha güçlü bir şekilde partinin önüne koymuştur. Ayrıca ülkenin toplumsal ve ekonomik gelişimini hızlandırmak amacıyla ekonomideki idari yapının devrimci bir şekilde yenilenmesi ihtiyacına dikkat çekilmiştir. Merkez Komite oturumunda, 1970'lerde ve 1980'lerin başında oluşturduğumuz kalkınma planlarının başarısızlığa uğramasına yol açan ciddi yetersizlikler göz önünde bulundurularak "Parti üyelerinin (kadro) yeniden yapılandırılması politikası" gözden geçirilmiştir.

Stratejimiz, bilimsel ve teknolojik devrimde yaşanan başarıları planlı sosyalist ekonomiyle birleştirerek sosyalizmin tüm potansiyelinin açı-

ğa çıkartılmasını temel almaktadır. Dış politikadaki genel çizgimiz, kısaca yeryüzünde barışın tesisi için çalışmak olarak özetlenebilir. Temel dış politika stratejimiz, her zaman nükleer felaketi önlemenin yollarını bulmak olacaktır.

Gorbaçov'un 15 Ocak 1986'da yaptığı ve Parti Kongresi tarafından da onaylanan açıklama, yüzyılın sonuna kadar tüm nükleer silahların ve kitle imha silahlarının yok edilmesini önermektedir ve dünya çapında öneme sahiptir. Kongre'de silahsızlanma ve evrensel bir uluslararası güvenlik sistemi oluşturulması konusunda önerilen önlemler, önemli bir geçiş aşamasını temsil etmektedir.

1986'daki Reykjavik Sovyet-ABD Zirvesi'nde Sovyetler'in sunduğu öneriler, iki ülkeyi nükleer alanda ve uzayla ilgili konularda önemli bir başarının eşiğine getirdi. İki taraf da tarihi öneme sahip bir anlaşma imzalamaya çok yaklaştı, ancak ne yazık ki ABD yönetimi anlaşmanın yapılmasını son aşamada imkansız hale getirdi.

Sovyetler Birliği, 28 Şubat 1987'de orta menzilli füzelerin nükleer silahsızlanma gündeminden çıkarılmasını ve bu silahlarla ilgili ayrı bir anlaşma yapılmasını önerdi. Bu tüm dünyada, 1986 başında Parti Kongresi tarafından da onaylanan Sovyet planının hayata geçirilmesi açısından önemli bir adım olarak görüldü. 1987'de Vaşington'daki zirvede imzalanan, orta ve daha kısa menzilli füzelerin yok edilmesine yönelik anlaşma, yeni fikirler açısından büyük bir başarı olmuştur ve silahsızlanma sürecinin ilk aşaması olarak yorumlanmıştır.

SSCB, Varşova Paktı ülkeleriyle ilişkilerin güçlendirilmesine büyük önem vermektedir. Sosyalist enternasyonal dayanışma ilkesi, daha önce hiç olmadığı kadar yoğun bir biçimde hayata geçirilmiştir.

Bu uzun vadeli planların hayata geçirilmesi için son tarih olarak belirlenen 2000 yılına geldiğimizde, Sovyet halkının geride kalan son 15 yıla bakıp partinin, ülkenin geniş kaynaklarını harekete geçirmeyi gerçekten de başardığını ve yönetimin Lenin'in çizgisini doğru bir biçimde izlediğini görebileceğine inanıyorum.

Komünizmi her şeyiyle özümsemiş biri olarak, Marx, Engels ve

Lenin'in büyük öğretilerine ve halkımızın komünist bir toplum yaratma konusunda sahip olduğu enerjiye büyük saygı duyuyorum. Büyük ülkemize şöyle bir baktığımda, geleceğe duyduğum güveni paylaşmak istediğimi hissediyorum. Bu güvenin kaynağı nedir? İlk olarak en zor sorunları çözebilecek kapasiteye sahip olağanüstü bir halkımız var. İkinci olarak, halka göbekten bağlı olan akıllı ve yetenekli bir partiye sahibiz. Üçüncü olarak da iktidardaki yönetim, gelişme süreci ve uluslararası durum açısından içinde bulunduğumuz bu kritik dönemde toplumun önüne koyduğu büyük görevlere layık olabilecek güçtedir.

Alman filozof Herder, hayattaki en büyük iki zorbanın rastlantı ve zaman olduğunu söylemiştir. 79. doğum günümden sonra, yaşımın getirdiği yükün daha fazla farkına vardım ve emekli olma zamanının geldiğine karar verdim. Bu durumu partinin Merkez Komitesi'ne ve Genel Sekreter Gorbaçov'a yazdım.

Politbüro talebimi ele aldı ve emekliliğimi kabul etti. Bu karar 30 Eylül 1988'de yapılan Merkez Komite Birleşik Oturumu'nda da onaylandı. Genel Sekreter Gorbaçov, hakkımda şu övgü dolu sözleri söylemiştir:

"Politbüro, Andrey Andreyeviç'in talebini ele almış ve kabul etmiştir. Hepimiz onu önemli bir siyaset ve devlet adamı olarak tanıyoruz. Kendisi 30 yıldan uzun süredir Merkez Komite'nin bir üyesidir. Hayatının yaklaşık 50 yılını gerek ABD ve İngiltere'de büyükelçi olarak, gerek Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Sovyet temsilcisi olarak, gerekse dışişleri bakan yardımcısı ve daha sonra da dışişleri bakanı olarak diplomatik hizmete adamıştır. Birleşmiş Milletler'in kuruluş belgelerinde, Sovyet devleti adına onun imzası bulunmaktadır.

Andrey Andreyeviç 1973'de Politbüro üyesi, 1985'te de SSCB Yüksek Sovyet Başkanı seçilmiştir.

Gördüğünüz gibi yoldaşlar, kendisinin çeşitli alanlara ve bazen de zor dönemlere yayılmış uzun bir çalışma hayatı olmuştur. Çalışmalarıyla hem ülkede hem de yurtdışında tanınmıştır.

Hem zengin bir siyasi kariyere sahip olan Andrey Andreyeviç'in, hem de onu çok iyi tanıyan bizlerin hatırlayacak çok şeyimiz olduğunu söyleyebiliriz.

Bugün Andrey Andreyeviç hak ettiği gibi dinlenmek üzere aramızdan ayrılıyor. Politbüro'daki çalışma arkadaşları adına ve umarım ki Merkez Komite Birleşik Oturumu katılımcıları da bana katılır, kendisine partiye ve devlete yapmış olduğu muazzam çalışmalar ve sadık hizmetinden dolayı teşekkür etmek istiyorum ve kendisine sağlıklı bir hayat diliyorum.

Ancak eminim ki Andrey Andreyeviç ülkenin sosyal ve siyasi hayatında aktif rol almaya ve bize deneyimleriyle ışık tutmaya devam edecektir.

Bir defa daha Andrey Andreyeviç Gromıko'ya en iyi dileklerimi sunmama izin verin."

1 Ekim 1988'de Kremlin Salonu'nda, emekliliğim nedeniyle başkanlık yetkilerimden vazgeçme talebinde bulunduğum Yüksek Sovyet'teki milletvekillerinin önünde bir konuşma yaptım. Belki de bu konuşmayı anılarıma eklemek uygun olacaktır.

"Öncelikle Genel Başkan Gorbaçov'a, dün Birleşik Oturum'da benim için söyledikleri ve dışişleri bakanı ve Yüksek Sovyet başkanı olarak yaptığım çalışmalar hakkındaki yorumları için teşekkür ederim.

Parti Merkez Komitesi, emekli olma talebimi onaylamıştır.

Sanırım çalışmalarım herkes tarafından biliniyor. Diplomatik hizmet verdiğim dönemden başlayarak neredeyse bütün çalışma hayatım boyunca halkın önünde oldum ve bu neredeyse yarım yüzyıl boyunca sürdü.

Perestroyka'nın ilk yıllarında sizlerle beraber yürüttüğümüz çalışmalardan ötürü hepinize minnettarım yoldaşlar.

Tüm halkımız ve partimiz, görkemli planlarımızın farkına varmaktadır ve halkımızın temsilcileri ile Sovyet vekilleri yeni görevlerle karşı karşıya kalmaktadır. Siyasi sistemi mükemmel hale getirmek ve hukuk düzenine dayalı sosyalist bir devlet yaratmak büyük gayret ister. Ancak Komünist Parti ve Merkez Komite, ülkenin ilerlemesine dair cesur ve ayakları yere basan programını gerçekleştirmek için sonsuz bir kararlılığa sahiptir.

Sovyet demokrasisini zenginleştiren *glasnost*, hem ülkenin içişlerin-

de hem de uluslararası ilişkilerde, barışçıl Leninist politikaları yürütürken yeni atılımlarda bulunmak için insanların güç aldığı muazzam bir kaynaktır.

Fikirlerimizin ve ilkelerimizin gücüne inanıyorum. Bu inanç sayesinde, halkımız Ekim Devrimi'nden bu yana zorlu ama kahramanca bir dönemden geçmiştir. Hepimiz Sovyet devletinin tarihinde, çeşitli dönemlerinde yapılan fedakarlıkların farkındayız.

Ama sosyalizmin vatanı olan ülkemiz -evet, tekrar ediyorum, sosyalist memleketimiz- sadece bu savaştan sağ çıkmadı. Ayrıca kendinden emin adımlarla daha da ileriye gitmek için güç kazandı.

Tarihimizde çeşitli engelleyici faaliyetlerle karşılaştık. Bunlar çok iyi bilinmektedir. Bunları kati suretle ve hak ettikleri şekilde cezalandırdık. Ancak sosyalizm yıldızı Ekim 1917'den beri hiç sönmedi. Bu ateş Sovyet topraklarında hiçbir zaman sönmemek üzere yakılmıştır.

Bugün insanlar Sovyetler'in her düzeyde partinin öngördüğü muhteşem planlar doğrultusunda *perestroykaya* katkıda bulunmasını beklemektedir.

Geçmiş deneyimlerimiz bize göstermiştir ki, ülkenin karşılaştığı büyük görevlerin üstesinden gelmek için Leninist partimiz açık bir zihne ve geniş omuzlara ihtiyaç duymaktadır. Fakat bunun yanı sıra her kademede birliğe de ihtiyacı vardır.

Bu devrimden bu yana tarihimiz boyunca hep böyle olmuştur. Parti kademelerinde birlik ve partinin halkla olan birliği, karşımıza çıkan ciddi meseleleri çözmemizde, soluduğumuz hava kadar gereklidir.

Bu birliğe Merkez Komite ve Politbüro'da da sahibiz.

Parti ve ülke, kardeş partiler ve sosyalist ülkelerle birlikte milletlerarasında barışın sağlanması için yorulmadan mücadele edecektir. Bu varoluş nedenimizdir, bizim, çocuklarımızın ve torunlarımızın hayatlarının anlamı budur.

Bana olan güveniniz için sizlere teşekkür ederim milletvekili yoldaşlar. Bunu büyük bir değer veriyorum ve vermeye de devam edeceğim.

Özellikle de Merkez Komite Birleşik Oturumu'nda, sosyal ve siyasi alanda yer almaya devam etmem ve yönetime deneyimlerimle fayda

sağlamam yönünde sunulan dilekler benim için çok değerli."

Lenin'in kıvılcımı Ekim Devrimi ateşini yaktı. Aynı ateşin yandığı meşaleyi taşıyan ve yarım yüzyıldan fazla üyesi olduğum Sovyetler Birliği Komünist Partisi, Leninizm'in yolunda ilerlemeye devam etmektedir.

XX
Sonsöz yerine

Yunan tragedyalarında sonsöz (epilog), oyuncuların izleyicilere vedalarını sunduğu bölümdür. Bu oyunun sona erdiğinin işaretidir. Tıpkı hayatımın son bulmasını istemediğim gibi, kitabıma da tam olarak son vermek istemiyorum. Bu nedenle kitaptaki son bölümü sonsöz olarak adlandırmak istemedim. Hayatım hakkında edebi ve metaforik bir dil kullanacağım kitabı yazmaya devam etmeyi düşünüyorum.

Yazmaktan zevk aldığımı itiraf etmeliyim. Önümde bunun için boş zaman olacağını düşünmekten de her zaman heyecan duyuyorum. Sonra kalemi elime alıyorum, nedense mavi kalemle yazmak gibi bir alışkanlığım var, boş sayfaya bakıyorum ve anılarımın akıp gitmesine izin veriyorum. Ya da bir yılanın hızıyla sürünmeye başlıyorum. Bazen yılan tamamen duruyor ve o zaman yazmak dünyanın en zor işi oluyor.

Kitabımı okuduktan sonra okuyucular, Gomel yakınlarındaki küçük bir köyde doğan birinin geldiğim yere nasıl ulaşabileceğini merak etmeyi sürdürebilir.

Köyümün küçük bir köy olduğu ve kışın ikinci yarısından sonra genelde çevrede gidecek fazla yer olmadığı doğruydu. Etrafta görebileceğim iki ya da üç ev vardı ve yakındaki köylerde de durum farklı değildi. Bu nedenle erkekler kışın, mevsim işçisi olarak başka bir yerde çalışmak üzere köyden ayrılır, ancak baharda, güneş kendini yeniden gösterdiğinde ailelerinin yanına dönmek ve küçük tarlalarını sürmek

zorunda oldukları için fazla uzaklaşamazlardı.

Bir defasında, 1917 yazında eski toprak sahibimizi, iki-üç bin hektarlık topraklarının köylülerimiz arasında bölüştürülmesinin ardından tesadüfen görmüştüm. İsmi İvanovski'ydi. Onu köyde karısı ve kızıyla gezerken izlemiştim. Ayaklarında boyalı ayakkabılar vardı, kadınlar da güzel elbiseler giymişti. Güneşli ve ılık bir gündü. Biz çıplak ayaklı yaramaz çocuklar onları takip ediyorduk. Büyüklerse göz ucuyla utangaç bir şekilde onlara bakıyordu. Sonra aile küçük bir faytona binerek uzaklaştı ve bir daha Eski Gromıki'de görünmedi. Belki de ülkede bir yere taşındılar ya da kendi sınıflarından binlerce kişi gibi yurtdışına çıktılar.

Çocukken sürekli hayal kurardım. Dokuz-on yaşlarında cam kenarında oturan bir erkek çocuğunun fotoğrafını düşünün. Ailesi hâlâ dışarıda tarlada çalışıyor ve çocuğu küçük kardeşlerine bakması ve yemeği hazırlaması için evde bırakmışlar. Fakat işini bitirince pencerenin yanına oturup düşünüyor: Bir gün büyüyeceğim? Büyümek ne demek? Okuyup ailene ve kendine bakabilecek kadar para kazanmak demek. Zamanla düşüncelerim çalışmak üzere okumaya yoğunlaştı. Bu hayallerimin karmaşasından kurtulmak için bir yol gibi görünüyordu.

Devrimden sonra propaganda broşürleri köye geldiğinde, biz gençler devrimcilerin hayat hikayelerini severek okumaya başladık ve kentlerdeki işçilere hayranlık duyduk. Sonuçta devrimi yapan genel olarak kentli işçilerdi ve onlar başka türlü hareket etseydi, atlarının üzerindeki zillerin sesi eşliğinde köyde gezinerek etrafı teftiş eden sakallı jandarmalardan ve uzaktan gelen polis memurlarından kurtulamayacaktık.

Yıllar geçti. Çocuklar ergen, ergenler genç kadın ve erkekler oldu. Diğerlerine göre daha meraklı olanları, hayallerini gerçeğe dönüştürmeye başladı. Çoğumuz işçiler sömürücülere karşı mücadele edebildiğine göre, köylülerin de onlara katılarak işçi olabileceği sonucuna vardık. Kuşkusuz bizi memnuniyetle karşılarlardı. Aramızdan bazı gençler gerçekten de kentlere gitti.

Vasya adında yakın bir arkadaşım vardı. Uzun tartışmaların ardından ikimiz de ailelerimizi fabrikada çalışmamıza izin vermeleri için ikna etmiştik. Doğuya doğru yürürsek iş bulacağımızdan emindik.

Ancak tam o sırada yakınlardaki Klinsti ve Novozıbkovo kentlerinde fabrika işçisi aradıklarına dair söylentiler duyduk. Fabrikanın nerede olduğu konusunda kimsenin bir fikri yoktu, ancak biz de çok seçici değildik ve hangi fabrika olursa olsun çalışırdık. Fabrikada çok sayıda insanın olacağını ve fabrika sireninin bizi çalışmaya çağıracağını hayal ediyorduk. Özellikle fabrika sireni fikri hayallerimizi canlı tutuyordu. Sonuçta bir süre sonra, çantamıza biraz yiyecek, birkaç elma ve birkaç parça peynir koyduk. O yaşta hayatta kalacağımıza emindik, ama yine de açlıktan zayıf düşmek istemiyorduk. Ben 12 yaşında ya vardım ya yoktum, Vasya da 13 yaşındaydı. Şehre doğru yola çıktık.

Yaklaşık 11 kilometre sonra dinlenmek için oturduk ve son 11 kilometreyi de hiç görünmeyecekmiş gibi olan fabrikayı arayarak yürüdük. Sonunda Novozıbkovo'ya ulaştık ve orada aradığımızı bulduk. Hayallerimiz gerçek olmuştu. Gerçekte küçük olmasına karşın bize devasa bir yermiş gibi gelmişti. Dahası üzerinde bacalar vardı ve bu siren sesi duyacağımız anlamına geliyordu. Kalplerimiz daha hızlı atmaya başladı.

Aylardan yazdı ve açık havada pazar yerindeki gölgeliklerin altında donmadan ve üşütmeden uyuyabilecektik. Sabah siren çaldığında fabrikanın girişine doğru yürüdük ve kapıdaki görevliyi gördük. O da bizi fark etmişti.

"Siz ikiniz neye bakıyorsunuz, anne babanıza mı?"

"İkisine de değil. Biz iş için geldik."

"İş mi? Siz yeterince büyük değilsiniz. Zaten sadece ihtiyacımız olduğunda işçi alıyoruz. Şu anda boş yer yok."

Bizimle sabırlı ve babacan bir şekilde konuşuyordu, ama sonuçta tabi ki moralimiz bozulmuştu. Ailelerimize ne söyleyecektik? Gerçeğin bu olması gerektiğine karar vererek geri dönmek üzere yola koyulduk. Büyük hayallerle fabrikaya gelmiştik, ama şimdi büyük bir hayal kırıklığıyla geri dönüyorduk. Ama gençler pes etmez. Eve dönerken gölgelik bir yerde kuytu bir köşe bulduk ve oturup seçeneklerimiz üzerine konuşmaya başladık. Tuğla fabrikasını da deneyebileceğimizi düşündük. Bölgede çok sayıda tuğla fabrikası vardı. Ve ülkenin dört

bir yanında konserlerde şarkıcı Valentina Kruçinina "Küçük Tuğlalar" isimli şarkıyı söylüyordu. Sözlerini bugün bile hatırlıyorum:

İlk başta zordu,
Ama orada geçen bir yılda
Aşık oldum
Küçük tuğla fabrikama.

Şansımıza yolumuz üzerinde hiç tuğla fabrikası yoktu. Bu şekilde köye geri döndük. Ailelerimiz bize anlayışla davrandı, biz de ev işlerine elimizden geldiğince yardım ettik.

Daha sonra zeki erkeklerin ve kızların her türlü eğitim olanağını sunan Genç Komünistler Birliği ya da Komsomol'a katılabileceğine dair bir söylenti duyduk. Kimse Birliğe nasıl girileceğini bilmiyordu, ama kentten gelen Komsomol temsilcileri, katılmak isteyenlerin nasıl kayıt yaptırabileceğini açıkladı. Temsilciler mümkün olan her köyde örgüt kurmakla görevlendirilmişti. Bizim için yeni bir hayat başlıyordu.

Elbette ki biz de Birliğe katıldık ve Eski Gromıki ve Yeni Gromıki'de birimler örgütlemeye başladık. İstendiği takdirde dünyanın neresinde olursa olsun örgütlenebileceğimizi hissediyorduk.

Çok okumamız gerekiyordu. İnsanların tavan arasında ya da kilerde bulup getirdiği tüm kitap ve dergilerle köylerde okuma kulübeleri oluşturuluyordu. Komsomol temsilcileri, düzenli olarak yaptıkları toplantılarda konuşmalar yapıyor ve birbirlerini Marksizmin zaferinin ve dünya devriminin gerekliliğine ikna ediyorlardı.

Ayrıca başka birimler kurulmasına yardım etmek, siyasi gruplar örgütlemek, okuma kulübeleri kurmak ve toplantılar düzenlemek üzere köy köy gezecek iki-üç kişilik gruplar oluşturduk. O dönemde genç insanlar Budyoni'yle birlikte ünlü olan uzun sivri Kızıl Süvari miğferi *budyonovka*'ya sahip olmak için her şeyi yapabilirdi. Kızlar bile budyonovka'sı olan oğlanları tercih ediyorlardı ve bu elbette oğlanların isteklerini kamçılıyordu, zaten onlar *budyonovka*'sız bir devrimin devrim olmadığını düşünüyorlardı.

Denemiş olabilirim, ama henüz şu soruları hâlâ cevaplamış değilim: Senin gibi bir köy çocuğu nasıl olur da siyasete girme olanağı yakaladı? Neden çoğu Büyük Yurtsever Savaş'ta cephede ölen kardeşlerin ve ailenin birçok üyesi gibi bir çiftlikte işçi olmadın?

Bu sorulara yanıt vermek zor. Elbette şansın bir etkisi var ve benim de şans konusunda payıma düşeni fazlasıyla aldığım söylenebilir. Şans eseri ekonomik sorunlar üzerine çalışmaya başladığım araştırma enstitüsüne girmiştim ve yine şans eseri 1939'da yurtdışında çalışmam için Merkez Komite'ye çağrılmıştım.

Peki ama tek neden şans mıydı? Bunun için hazır olmasam bana teklifte bulunurlar mıydı? Bu önerinin öncesinde uzun bir öğrencilik ve çalışma hayatı bulunuyordu. Ayrıca bir şeye karar vermeden önce dikkatlice düşünmek ve her koşulda sadece kendi fikirlerime güvenmek gibi bir huyum vardı.

Her şeyin çocuklukta başladığı söylenir. Bu nedenle sorulara yanıt bulmak için çocukluğuma gitmemiz gerekebilir. Soru hâlâ önümde duruyor: Ya sonra? 13 yaşındaki bir çocuğun kafasında bu sorunun cevabını vermek için pek fazla şey yoktur. Vasya ve ben geleceğimiz üzerine kafa yormaya devam ediyorduk. Sonsuza kadar köyde kalıp köylülerin yaptığı işleri yapabilirdik. Sonuçta büyüklerimiz yıllarca köyde çalışmış ve mevsim işçisi olarak kente gitmişlerdi.

Sonra güzel bir günde Vasya, muhtemelen akrabalarının tavsiyesi üzerine köyden ayrıldı ve Novozıbkovo'da arazi kalkındırma alanındaki bir teknik okula gitti. Doğal olarak çok kıskanmıştım ve onun izinden gitmek istemiştim, ama daha fazla öğrenci kabul etmediklerini öğrendim. Vasya yaz tatilinde köye geldiğinde bir gün proleter olacağımıza dair bir karar verdik ve bunu yapmanın en iyi yolu en yakındaki "büyük" kente gitmekti. Arkadaşımın teknik okulda hayal kırıklığına uğradığı açıktı. Yoksa yapacak başka bir şey bulma konusunda bu kadar hevesli olmazdı.

Böylece ailelerimizden izin alarak Gomel'e doğru yola koyulduk. Yaklaşık 37 kilometrelik yolu yürüdük ve oraya vardığımızda nereye

gideceğimizi ve kime soru soracağımızı bilmiyorduk. En iyisi iş ve işçi bulma kurumuna sormaktı. Hâlâ işsizlik vardı ve işsiz olarak kayıt yaptırdığınızda genelde geçici bir iş bulabilirdiniz. Bize de geçici bir işte çalışmamızı önerdiler.

Kentte büyük bir demiryolları yönetim binası yapılıyordu. O günlerde inşaat işinde makineler fazla kullanılmıyordu ve işimiz sabahtan akşama kadar yukarı katlara kalas taşımaktan ibaretti. Bize verdikleri yemekle daha çok ilgileniyorduk. Gün ortasında özel bir kantinden azar azar yemek dağıtıyorlardı. Sadece bir tabak yemek alabiliyorduk, ama bu gerçek bir işçinin, gerçek bir proleterin yiyebileceği türden bir yemekti! Orada üç ay çalıştık.

Kaldığımız yer ancak başımızı sokabileceğimiz büyüklükteydi. Ancak insanların nasıl yaşadığını ve buranın köydeki hayattan ne kadar farklı olduğunu görmek üzere şehri gezecek vaktimiz oldu. Resmi binaların ve okulların, fabrika ve iş yerlerinin üzerindeki yazıları okuduk ve burada bizi işe almayacaklarını kısa sürede anladık. Buralarda çalışmak için belirli bir eğitim ve yeteneğe sahip olmak gerekiyordu ve bizde hiçbiri yoktu. Bu nedenle birkaç ay sonra cebimizde pek de kayda değer olmayan kazancımızla evin yolunu tuttuk.

Ailelerimiz bizi neşelendirmeye çalışıyordu, ama biz onlara yük olduğumuzu ve bu durumdan kurtulmanın bir yolunu bulmamız gerektiğini biliyorduk. Ailelerimizin çalışma arzumuz konusunda verdiği destek bize yardım ediyordu. Sonunda Vasya, Novozıbkovo'ya geri döndü, diplomasını aldı, arazi kalkındırma alanında uzman oldu ve yıllarca bu işi sürdürdü. Bu noktada hayatlarımız farklı yollara ayrıldı, ama yine de eski dostumu sık sık anarım.

Ben, köyümüzden çok da uzak olmayan yerel merkezdeki Reçki Köyü'nde okula gittim. Okul ticaret okulu statüsüne yükseltilmişti ve belirli olmayan teknik bir alanda uzmanlık eğitimi veriyordu. Ancak kısa süre sonra okul, tüm kadrosuyla beraber Gomel'in yamacındaki eski bir rahibe okulunun binasına taşındı. Orada sonunda eğitimime devam etmek için elime harika bir fırsat geçtiğini hissetmiş ve çok mutlu olmuştum. Ortaokuldan sonra bir uzmanlık alanında eğitim

alabileceğimi düşündüm. Peki ama bu alan ne olabilirdi? Belki de teknik bir alanda çalışırdım.

Sanırım bu hayatımda belirleyici bir dönem oldu. Hiçbirimiz hayatımızın ne şekilde sonuçlanacağını bilmiyorduk. Ülkenin herhangi bir yerine sürüklenebilirdik. Ancak Ekim Devrimi'nin ateşini her gün hayatlarımızda hissettik. Hayallerimizi tek kelimeyle özetleyen şey, Lenin'in adıydı. Onun yazdığı broşürler yaygın olarak dağıtılmak üzere basıldı. Kütüphaneler ve okuma kulübeleri, okullar ve enstitüler, komünizm üzerine kitaplarla doldu ve bu hepimiz üzerinde çok güçlü bir etki yarattı.

Birçok insan bana hayata yeni atılan gençlere tavsiyemin ne olduğunu soruyor. Yanıtım şudur: Çalışmayı öğrenin. Dünyada birçok insanın okuma yazma bildiği ve bilgi yağmuruna tutulduğumuz bu dönemde, topluma hizmet ederek yaşamaya çabalıyorsak kendimiz için yararlı olanı seçebilmeliyiz.

Artık durma zamanı geldi. Yola çıkarken amaçladığım şeyi gerçekleştirdim. Yazarken değindiğim insanlar ve olaylar, önem sırasında öne geçmek için birbirleriyle yarışıyormuş gibi hissettim. Bu sonu olmayan bir mücadele. İnsanlar bir süreç içinde yaşarlar ve büyük tarihi olaylar bu süreçte meydana gelir. Birini diğerinden ayıramazsın. Çalışırken temel aldığım ilke budur.

Uluslararası ilişkiler doğal olarak anılarımın büyük bölümünü oluşturuyor, çünkü hayatımın önemli bir kısmını bu ilişkiler içinde yaşayarak geçirdim. Yine de bazı olaylara ve kişilere yeterince ilgi göstermemiş ya da bazılarıyla fazla ilgilenmiş olabilirim. Korumaya çalıştığım temel nokta, içinde yer aldığım olayları tarafsız bir şekilde anlatma ve bu olaylarda benimle birlikte rol oynayan kişilerin portresini adil bir şekilde sunma isteğim oldu.

Başka bir değişle, anılarımı yazarken olduğu gibi tüm eylemlerimde Marksizm–Leninizm her zaman rehberim oldu ve bundan sonra da rehberim olmaya devam edecektir.

Moskova, 1979-89

Andrey Gromıko, Sovyetler Birliği'nin en uzun süre görev yapan Dışişleri Bakanı. Bizzat kendisinin Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreterliği'ne önerdiği Mihayil Garbaçov tarafından bu görevden alınıp sembolik değer taşıyan Yüksek Sovyet Prezidyumu Başkanlığı'na getirildikten bir süre sonra emekliliğini istedi. 1989'daki ölümü, onu, yaşamı boyunca uluslararası alanda temsil ettiği ve uğruna nice zorlu diplomatik hesaplaşmadan başarıyla çıktığı ülkesinin yıkımını görmekten kurtardı.

Emekliliğinde kaleme aldığı Anılarım, geride bıraktığımız yüzyılın kritik evrelerine ilişkin önemli ipuçları sunuyor. İkinci Dünya Savaşı, Soğuk Savaş ve Detant (yumuşama) dönemlerinde SSCB'nin başta ABD olmak üzere, diğer ülkelerle ilişkisine birinci elden tanıklık eden Gromıko, Stalin ve diğer Sovyet liderleri hakkındaki değerlendirmelerinin yanı sıra, aralarında Türkiye'nin de olduğu birçok ülkeye ilişkin gözlemlerini de aktarıyor.

Onlarca yıl boyunca diplomasi masasında güçlü sezgilerini harekete geçirerek batılı ülke temsilcilerine zor anlar yaşatan bu deneyimli politikacının, nasıl olup da Garbaçov konusunda yanıldığı sorusunun yanıtını arayanlar için de oldukça anlamlı bir kitap.



yazılama

20 YTL


978-605-5892-06-7
9 786055 892067